

NICOLAE MITROFAN (coord.)

VOICU ZDRENGHEA

TUDOREL BUTO

PSIHOLOGIE JUDICIARĂ

CASA DE EDITURĂ ȘI PRESĂ „ȘANSA” – S.R.L.
București, 1992

OBIECTUL PSIHOLOGIEI JUDICIARE

1.1. Ce este psihologia judiciară?

Psihologia judiciară, ca știință și practică, se adresează tuturor categoriilor de specialiști care participă la înfăptuirea justiției și ale căror hotărâri produc un impact asupra destinului oamenilor aflați sub incidența legii.

«Psihologia judiciară se definește ca acea disciplină distinctă formativ-aplicativă și de cultură profesională a magistratului în statul de drept, având ca obiect studierea nuanțată și aprofundată a persoanei umane implicată în drama judiciară, în vederea obținerii cunoștințelor și a evidențierii legăturilor psihologice apte să fundamenteze obiectivarea și interpretarea corectă a comportamentelor umane cu finalitate judiciară sau criminogenă. Această disciplină psihologică ajută la înțelegerea omului, subliniind faptul că în viața psihică aplicarea legilor compatibilității mecanice sau a relațiilor simpliste, biunivoce constituie o eroare. Aceasta deoarece comportamentul uman — atît cel conformist, cit și cel deviant — nu poate fi înțeles și explicat, din perspectivă psihologică, decît în termeni probabilistici. Din punctul de vedere al psihologiei judiciare, acceptarea raționalității totale a acțiunilor umane este de neconceput. „Ficțiunea lipsită de substanță a unui om care cunoaște întreaga textură social-normativă, prescripțiile morale și normele juridice în totalitatea lor, care este în toate împrejurările perfect sensibil și spontan, adaptabil la orice fluctuație a acestora și care, în același timp, ar acționa totdeauna conform cu aceste norme, fără putință de tăgadă că este un rod al imaginației sau poate [un ideal către care trebuie să tindem dar care, pînă astăzi, doar prin excepție devine o realitate”¹.

Dacă vrem să înțelegem omul, adică pe noi înșine, va trebui să-l privim nu ca pe un robot, egal cu sine și identic cu semenii săi, ci să recunoaștem inegalitatea înzestrării sale native, faptul că oamenii nu sînt la fel încă din faza concepțional genetică. Șansa ființei umane — la nivel individual — de a fi unică și irepetabilă constituie frumusețea inegalabilă a coexistenței de structuri temperamentale și biotipologice infinite, slefuite social în caractere și personalități diferențiate ca potențial de educabilitate, învățare și subordonare în raport cu norma juridică.

În acest sens, adică din perspectiva psihologiei judiciare, individul uman trebuie acceptat ca o ființă care în mod obișnuit acționează rațional, dar uneori automat și chiar irațional iar societatea, în orientarea ei sancționetică, protectivă se preocupă tot mai eficient, cu ajutorul măsurilor de

¹ Bogdan, T., *Probleme de psihologie judiciară*, Edit. științifică, București, 1973, p. 10 și urmât.

securitate socială și a normelor morale și juridice, să reducă din ce în ce mai mult eclipsele de iraționalitate ce se pot manifesta la nivelul individului uman. Acceptarea omului pe astfel de coordonate situează psihologia judiciară în poziția de a fi singura în măsură să ofere predicții de diversificare, montare și individualizare cantitativă și calitativă a acțiunilor educaționale și reeducative ale celui aflat în conflict cu limitele de toleranță ale normei judiciare. „Înțelegerea omului trebuie să însemne și recunoașterea inegalității și neomogenității mediilor sociale de proveniență, medii care au proprietatea de a exercita presiuni diferite, cantitative și calitative asupra indivizilor, de a produce tipuri deosebite, cu necesități și motivații diferite”².

De asemenea, în efortul de înțelegere a ființei umane, psihologia judiciară obligă la recunoașterea situației că, prin înzestrarea nativă și prin valorificarea sau nevalorificarea potențelor educaționale, fiecare individ are o rezistență diferită față de tentații. Ceea ce trece dincolo de aceste limite constituie, într-un anumit fel, o culpă a societății, pentru care nu trebuie condamnat individul ci, în virtutea unei orientări ecologist-preventive, trebuie mai mult să păzim societatea de indivizii puțin rezistenți la tentații, dispuși oricând să comită acte nesăbuite. De asemenea, psihologia judiciară subliniază faptul că la omul normal mintal atitudinile antisociale în genere sunt reversibile. Studiarea căilor de realizare a acestei reversibilități, elaborarea creatoare a noi sisteme mai rapide și mai eficiente de reversibilitate înseamnă a abandona calea cu precădere punitivă și angajarea mai hotărâtă, mai energică, pe căi moderne preventiv-ecologiste extrapunitive și esențialmente psihopedagogice.

În generozitatea abordării personalității individului implicat în conflictul cu legea, această disciplină psihologică tratează problematica complexă a *mărturie* judiciare, reliefând premisele psihologice ale mărturie, legile recepției senzoriale în formarea depozițiilor testimoniale, limitele psihofiziologice ale sensibilității, influența factorilor obiectivi și subiectivi în procesele perceptive, calitățile proceselor de memorare oglindite în potențialele de reproducere și recunoaștere, aprecierea mărturie în raport cu personalitatea și interesele martorului în cauză, precum și problematica bunei credințe.

Un loc predilect îl deține *tratarea problematicii psihologice a anchetei judiciare*, în cadrul căreia ecuația anchetat-anchetator pleacă de la psihologia infractorului și ea va evidenția ample aspecte psihocomportamentale și de contact interpersonal oglindite în atitudini și forme de manifestare ale conduitei (sincere sau simulate) persoanei ce face obiectul anchetei judiciare. Psihologia judiciară va atrage atenția asupra propriilor limite ale anchetatorului și magistratului în genere, tributare structurilor sale temperamentale-caracteriale, ilustrând existența diferitelor tipologii și conduite ce pot apărea pe parcursul anchetei judiciare și îndemnând totodată la serioase reflecții și atitudini de autocontrol.

Deși nu este arie problematică ce aparține exclusiv psihologiei judiciare, abordarea *victimei*, cel de-al doilea membru al diadei penale, interesează tot mai mult, deoarece, în esență, cunoașterea psiholog a victimei poate deveni o sursă deosebit de importantă în descoperirea infractorilor. Totodată, grație sprijinului oferit de psihologia judiciară pe linia

cunoașterii și autocunoașterii se poate contribui la limitarea procesului de victimizare.

Psihologia judiciară se interesează, de asemenea, de diferite aspecte psihologice legate de *delinvența juvenilă*, cu intenția, pe de o parte, de a ajuta la evidențierea factorilor etiologici ai comportamentului delinvențial și, pe de altă parte, de a formula recomandări pentru direcția preventivă și pentru cea recuperatorie.

Problematica psihologică a privării de libertate, aspectele psihologice și psihosociale ale mediului penitenciar nici nu puteau să lipsească din sfera de interes a psihologiei judiciare. Această disciplină psihologică are un cuvânt de spus și în ceea ce privește conturarea programelor speciale de reeducare și recuperare și în ceea ce privește evaluarea eficienței acestor programe.

Ca ramură practică, aplicativă, psihologia judiciară își structurează un *sistem metodologic propriu*, adaptând o serie de metode de cercetare și diagnoză ale psihologiei, cum este cazul, de exemplu, al testelor psihologice. Cu ajutorul lor, se poate evalua potențialul delinvențial al individului, se pot formula judecăți predictive în legătură cu conduita sa viitoare. Un loc aparte în ansamblul său metodologic îi ocupă *utilizarea poligrafului* (detectorul de minciuni), școala românească, mai ales cea de la București, reușind să realizeze un serios salt calitativ pe linia utilizării acestei tehnici în sistemul activității judiciare.

Obiectivele urmărite de către psihologia judiciară pot fi împărțite în două categorii: a) *obiective teoretice*; b) *obiective practice-aplicative*.

În cadrul *obiectivelor teoretice* se impun a fi mai importante mai ales următoarele:

- de a-și organiza și îmbunătăți aparatul teoretico-conceptual cu care operează și, pe de altă parte, de a asigura funcționalitate acestui aparat teoretico-conceptual;
- de a elabora modele teoretico-explicative privind etiologia unor fenomene psihice de care se ocupă în mod preponderent;
- de a urmări validarea unor modele conceptuale, teoretico-explicative, elaborate de psihologia generală și psihologia socială în urma testării acestora în cadrul specific al activității judiciare;
- de a oferi informații în vederea susținerii unor modele științifice elaborate de psihologia generală și psihologia socială.

În categoria *obiectivelor practice-aplicative* pot fi incluse:

- de a-și elabora o metodologie specifică de cercetare, investigare a realității psihice din domeniul judiciar;
- de a surprinde și evidenția, prin intermediul cercetării concrete legități și regularități specifice fenomenelor psihice din domeniul de studiu;
- de a oferi organelor judiciare informații pertinente și utile privitoare la prezența psihicului în sistemul judiciar;
- de a ajuta efectiv organele judiciare în a stabili adevărul și a aplica legea. În acest sens, psihologia judiciară are un rol important în a contribui la evitarea comiterii unor erori judiciare datorate unor cauze psihologice;
- de a contribui la elaborarea unor programe recuperative și de a testa eficiența acestor programe în cadrul instituțiilor sociale specifice;
- de a contribui prin mijloace specifice la organizarea unor programe de acțiune socială preventivă;

² Ibidem.

— de a oferi asistența psihologică în forma expertizelor de specialitate organelor judiciare pe parcursul procesului penal și infractorilor atât pe perioada detenției, cât și în perioada postdetențională.

Unii autori subliniază faptul că precizarea obiectivelor psihologiei judiciare trebuie să se facă ținându-se seama, în primul rând, de cei ce vor beneficia și vor utiliza efectiv cunoștințele și rezultatele cercetării în acest domeniu. Astfel, în opinia lui Stanley Brodsky (1973³), cunoștințele de psihologie judiciară sunt adresate atât celor ce *administrează* justiția și care utilizează și beneficiază de serviciile psihologice, cât și *psihologilor* care au mai puțină tangență cu agențiile judiciare. În acest sens, rolurile și activitățile psihologiei judiciare sunt foarte largi și foarte variate, dar cele mai importante întrebări care au stat și stau în continuare în fața atenției psihologiei judiciare sunt următoarele :

- care sunt factorii determinanți ai comportamentului infracțional?
- care sunt mecanismele psihologice și psihosociale implicate în activitatea infracțională?
- care sunt cele mai bune și mai eficiente modalități de acțiune criminoinhibitivă la nivel social?
- care sunt mecanismele psihologice implicate în fenomenul recidivării activității infracționale?
- care sunt caracteristicile personalității criminale și în ce măsură se poate opera cu tipologii?
- care este contribuția psihologiei în vederea aflării adevărului (în ce constă psihologia maritorului, care sunt mijloacele psihologice utile folosite în ascultarea învinutului și inculpatului ?);
- care este structura și care sunt mecanismele psihologice ale comportamentului simulat, care este utilitatea tehnicilor psihofiziologice?
- care este eficiența modalităților frustrant-punitivo-recuperatorii?
- care sunt factorii ce contribuie la adaptarea sau neadaptarea deținuturilor în locurile speciale privative de libertate?

1.2. Raporturi interdisciplinare

Faptul că adîncirea cunoașterii unor domenii științifice reclamă interdisciplinaritatea nu mai este de mult o noutate. La granița dintre științe există domenii conexe interdisciplinare care-și „întind mina”, împrumutîndu-și metodologie, cunoștințe și instrumentar în vederea conturării de noi adevăruri care, devenind ulterior certitudini, vor conta ca „pămînt destelenit” și vor fi reclamate puțin cîte puțin ca științe independente. Exemplificativ, în studiul lumii vii, în domeniul tangent biologiei și chimiei, a luat naștere biochimia cu resursa ei deosebit de spectaculară, genetica. Similar, în domeniul tangent psihologiei generale și dreptului (științelor juridice) a luat naștere psihologia judiciară (v. fig. nr. 1).

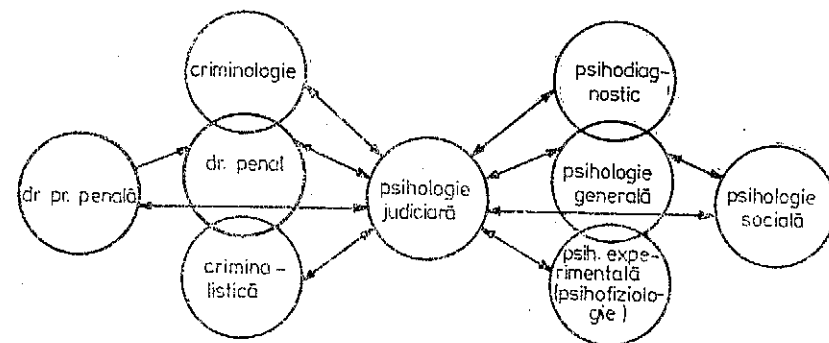

Fig. 1 Relațiile psihologiei judiciare cu alte ramuri ale psihologiei și unele științe juridice.

1.2.1. Relațiile psihologiei judiciare cu psihologia generală și cu psihologia socială

a) Relațiile cu psihologia generală

Psihologia judiciară, definită ca disciplină formativ-aplicativă și de cultură profesională a magistratului în statul de drept, al cărei obiect îl constituie studiul și înțelegerea aprofundată și nuanțată a personalității individului uman implicat în procesul judiciar, are legături de subordonare și intercondiționare reciprocă în primul rând cu psihologia generală, de la care împrumută și aplică metode de abordare a domeniului, cunoștințe asupra unor legi psihologice și instrumente de investigație cu arie de largă aplicabilitate, constituind dintr-un anumit punct de vedere un domeniu experimental al psihologiei și al dreptului.

Studiind legile fenomenelor psihice, psihologia generală oferă o bază solidă pentru rezolvarea problemelor practice, specifice din cadrul sistemului activităților judiciare și, invers, încercînd să ajute la soluționarea unor probleme practice prin ramura sa aplicativă, psihologia judiciară, ea își poate extrage și fundamenta, din punct de vedere științific, adevărurile sale mai generale cu caracter de lege. Psihologia generală studiază general-umanul din psihic, ca reflectare în omul individual a planului general-social, alcătuit din ceea ce este comun întregii istorii a existenței umane. De aceea, perspectiva de abordare a psihicului uman este mai abstractă și mai generală. Ea oferă însă aparatul conceptual și metodologic pentru disciplinele aplicative, deci și pentru psihologia judiciară, care, la rîndul ei, este adaptat specificului preocupărilor proprii ale acestora.

Psihologia judiciară verifică o serie de informații asupra legităților evidențiate de psihologia generală într-un compartiment distinct al existenței umane și, totodată, furnizează noi informații, evidențiază noi aspecte cu caracter de legitate specifice domeniului în urma cercetărilor și investigațiilor efectuate.

În opinia unor autori⁴, în cadrul psihologiei aplicate trebuie diferențiată psihologia aplicată generalizată de psihologia aplicată specializată. În timp ce prima s-ar ocupa de psihodiagnoză, organizarea și optimizarea diferitelor activități, psihologia aplicată specializată se ocupă de activi-

³ Brodsky, S. L., *Psychologists in the Criminal Justice System*, Univ. of Illinois Press, Urbana, Chicago, London, 1973, p. 16.

⁴ P. Popescu-Neveanu, *Dicționar de psihologie*, Ed. Albatros, București, 1978, p. 577.

tățile concrete din diferite sectoare ale existenței umane. Desigur, psihologia judiciară face parte din a doua categorie, însă ea încorporează activ și adaptează o mare parte din strategiile, metodologia și instrumentarul ce aparține psihologiei aplicate generalizate.

b) Relațiile cu psihologia socială

Datorită faptului că individul uman, care face obiectul studiului și al psihologiei judiciare, este participant la drama judiciară, se recunoaște implicit legătura psihologiei judiciare cu psihologia socială, care, la rândul ei, îi va oferi metodologie, instrumentar și cunoștințe necesare înțelegerii, apariției și dezvoltării dramei judiciare, precum și a protagoniștilor acesteia în mediul lor social natural de evoluție, în colective și medii, grupuri și subculturi sociale.

Legătura cu psihologia socială este atât de strinsă încât unii autori consideră psihologia judiciară ca fiind una din ramurile aplicative ale psihologiei sociale. Astfel, pentru P. Golu, *psihologia social-juridică* se ocupă de studiul aspectelor psihologice implicate în relațiile dintre legislație și conduita vie a indivizilor, conștientizarea și cunoașterea de către cetățeni a normelor social-juridice, cauzele și consecințele abaterii de la ele, căile redresării comportamentelor care vin în conflict cu normele social-juridice (comportamente infracționale), problemele psihosociale ale delinvenței juvenile și al remedierii ei etc.⁵ Tot în această direcție, T. Bogdan⁶ consideră psihologia judiciară ca o parte aplicată a psihologiei sociale care urmărește să descopere acele mijloace psihologice care pot contribui la o mai adecvată stabilire științifică a adevărului material, deci la o mai echilibrată administrare a justiției.

Desigur, fără a neglija raporturile cu psihologia generală, psihologia judiciară este, într-adevăr, foarte strins legată de psihologia socială care, studiind planul particular-social din construcția omului, se caracterizează printr-o abordare mai concretă a omului, urmărind efecte individuale și de grup ale unor determinări concret-istorice⁷. Pentru psihologia judiciară explicația psihosocială, bazată pe considerarea individului uman în contextul interacțiunilor sale cu grupurile de apartenență, cu alte persoane, cu normele social-morale și social-juridice cu valoare reglatorie pentru conduita sa, se dovedește a fi deosebit de utilă pentru organizarea demersurilor sale teoretice și practice.

1.2.2. Relațiile psihologiei judiciare cu alte ramuri ale psihologiei

Fără îndoială că, în organizarea demersului său teoretic și practic, psihologia judiciară se va adresa și altor ramuri ale psihologiei, cum ar fi, *psihodiagnosticul* și *psihologia diferențială*, care oferă date asupra tipologiilor și a diferențelor interindividuale. Psihologia experimentală oferă, de asemenea, date deosebit de interesante referitoare la instrumentarul investigatoriu ce poate ajuta la abordarea diferitelor componente ale personalității subiecților, în vederea, mai ales, a evaluării conduitei simulate și a posibilităților dezechilibre ce se pot finaliza criminogen. Trebuie subliniat ajutorul oferit de psihologia experimentală prin expresia ei psihofiziologică

la evaluarea funcționalității analizatorilor atât de mult discutați în faza senzorio-perceptivă a mărturiei, cit și pentru biodetecția comportamentului simulat.

1.2.3. Relațiile psihologiei judiciare cu diferite ramuri ale științelor juridice

Legătura psihologiei judiciare cu știința dreptului este reclamată de necesitatea de a oferi dreptului un instrumentar al interpretării corecte a conduitei umane cu finalitate criminogenă. Din acest punct de vedere, dreptul îi limitează psihologiei judiciare aria de extensie strict la conduita umană analizată din perspectiva normelor juridice (autor, martor, persoană bănuită, conduită simulată etc.) și a soluționării sub just temei a pricinilor judiciare. Astfel, cunoștințele de psihologie judiciară contribuie, în *dreptul penal*, la aprecierea elementelor de culpă, vinovăție, intenție, prevedere, stare emoțională, conduită simulată, responsabilitate etc. și, în genere, prin transparența către subiectivul existent sub învelișul normei juridice, ajută la o bună dozare a pedepselor și o justă încadrare a faptelor.

Legăturile *procedurii penale* cu psihologia judiciară se regăsesc în aceea că o serie întregă de activități, cum ar fi, confruntarea, percheziția, prezentarea spre recunoaștere, ascultarea etc. nu pot fi eficiente decât în măsura în care organele de cercetare vor avea cunoștințele psihologice necesare cunoașterii corecte a conduitei umane, în raport cu a căror interpretare și obiectivare actul procedural să aibă maximum de eficiență sub aspectul aflării adevărului.

Relația cu *criminalistica* este biunivocă, regăsindu-se atât în aspectele teoretice cit și în cele practice ale ambelor discipline. În acest sens, cercetarea la fața locului, reclamată de criminalistică, prilejuește o risipă de elemente psihologice asupra interpretării și obiectivării în cimpul faptei a rezultatelor conduitei autorului. Numai cunoscând psihologie judiciară criminaliștii vor putea trage concluzii juste cu privire la intențiile, motivațiile și acțiunile autorilor și victimelor acestora, anticipându-se conduitele de simulare, disimulare, victimizare, eludare a identificării, fabricare de alibiuri etc., toate acestea apte să ofere indicii de descoperire a autorilor și probării vinovăției acestora. În ceea ce privește tactica criminalistică, numai dacă ne referim la vasta și complexa activitate de ascultare a învinutului, este clară necesitatea cunoașterii întregului registru al potențialului psihologic al individului uman (invinuit, martor, victimă, organ judiciar, părți, experți etc.) implicați în drama judiciară.

Psihologia judiciară menține, de asemenea, legături strinse cu *criminologia*, aceasta din urmă având sub lupă în mod expres conduita infracțioasă din punct de vedere al genezei și trecerii de la potențial la act criminogen ca fenomen sociopsihologic. La rândul ei, psihologia judiciară oferă cu generozitate criminologiei date și legități, instrumentar și metodologie, susținându-i cu tărie eforturile de sanogeneză și ecologie morală.

Psihologia judiciară are legături de interdisciplinaritate și cu *medicina legală*, căreia-i oferă tabloul psihocomportamental și caracterial al personalității umane ca infractor, ilustrând în mod nuanțat motivațiile, tendințele, potențialul intelectual, acțional, coeficientul de agresivitate, structura temperamentală și echilibrul emoțional în vederea circumstanțierii conduitei autorului din punct de vedere psihologic și ulterior psihiatric, în legătură cu necesitatea juridică a stabilirii gradului de responsabilitate penală.

⁵ Golu, P., *Psihologie socială*, Ed. didactică și pedagogică, București, 1974, p. 35.

⁶ Bogdan, T., *Op. cit.*, p. 30.

⁷ Golu, P., *Op. cit.*, p. 25.

1.3. Aspecte etice și deontologice pe care le ridică prezența psihologiei în sistemul judiciar

Prezența psihologiei în sistemul judiciar fundamentează următoarele deziderate etice și deontologice;

— umanizează norma juridică, dându-i viață și umplînd-o de conținut;

— dezvăluie magistratului pe omul real, concret, fiecare unic și irepetabil în individualitatea sa biotipologică și psihocomportamentală;

— orientează justiția către înțelegerea ființei umane din punct de vedere al subiectivului ei (intenție, simulare, dol, culpă, mărturisire, disimulare, recunoaștere, regret, responsabilitate, prevedere, iresponsabilitate, provocare, consimțămînt, stare emoțională etc.), traducîndu-i cele mai intime resorturi motivaționale ale săvîrșirii faptei incriminate de lege, cu scopul relevării în întregime a adevărului, a unei corecte dozări a pedepsei și a unei soluționări sub just temei a cauzei;

— orientează justiția către realizarea procesului judiciar cu respectarea demnității, libertății de conștiință și expresie, a integrității psihomorale și fizice, a liberului consimțămînt, a dreptului la protecție și apărare ale ființei umane implicate în drama judiciară;

— oferă justiției date profunde și nuanțate capabile să ajute orientările pozitive cu privire la reinserția socială și terapia ființei umane private de libertate, recomandînd respectarea suferinței celui aflat în labirintul dramei judiciare și al blamului public;

— avertizează asupra minusurilor general umane, și de care nici magistratul nu este scutit, recomandîndu-i acestuia o conduită autocontrolată, profesionistă și imparțială în raport cu individul aflat sub incidența legii.

În unele țări au existat serioase preocupări privind elaborarea codului deontologic care trebuie să stea la baza activității psihologice din sistemul judiciar. Astfel, în S.U.A., un comitet special al Asociației psihologilor americani⁸ (APA's Board of Social and Ethical Responsibility for Psychology — BSERP), a numit o comisie (1975), avînd ca președinte pe John Monahan, care să se ocupe de problema locului psihologiei în sistemul judiciar și mai ales de problemele și dilemele de natură etică cu care se confruntă psihologii ce lucrează cu poliția, instanțele de judecată, instituții corecționale etc. Au fost formulate recomandări atît privind problemele etice pe care sistemul judiciar le creează pentru psihologi, cît și problemele etice pe care psihologii le creează pentru sistemul judiciar.

A. Probleme etice pe care sistemul judiciar le creează pentru psihologi :

Recomandarea 1 : Psihologii, în diferite locuri ale sistemului judiciar sau în orice parte, trebuie să informeze toate părțile asupra unui serviciu dat la nivelul confidențialității la care se aplică și trebuie să specifice orice circumstanță ce ar constitui o excepție de la confidențialitate. Acest lucru trebuie să fie făcut înaintea serviciului, de preferință în scris;

Recomandarea 2 : Nivelul ideal al confidențialității serviciilor terapeutice în locurile judiciare criminale trebuie să fie similar cu nivelul de confidențialitate care există în locurile neinstituționale;

⁸ „American Psychologist”, vol. 33, nr. 12, decembrie, 1978, p. 1099—1113.

Recomandarea 3 : În afară de scopurile de cercetare legitime, măsurătorile psihologice ale infractorilor trebuie să fie realizate numai cînd psihologul are o expectație rezonabilă că asemenea măsurători vor servi unei funcții terapeutice sau dispoziționale;

Recomandarea 4 : Psihologii care lucrează în sistemul judiciar sau în altă parte au o obligație etică de a se autoeduca și forma în legătură cu conceptele și operațiile specifice sistemului în care lucrează;

Recomandarea 5 : Deoarece nu intră în competența profesională a psihologilor de a oferi concluzii în probleme de lege, psihologii trebuie să reziste presiunii de a oferi asemenea concluzii;

Recomandarea 6 : Psihologii trebuie să știe clar ce vor trebui să îndeplinească în cadrul sistemului judiciar;

Recomandarea 7 : Există o obligație etică a psihologilor care realizează servicii în sistemul judiciar criminal, sau în altă parte, de a încuraja și coopera în evaluarea acestor servicii;

Recomandarea 8 : Cercetarea psihologică în închisoare trebuie să se conformeze standardelor etice propuse de către Comisia Națională pentru protecția subiecților umani.

B. Probleme etice pe care psihologii le creează pentru sistemul judiciar

Recomandarea 9 : Psihologii trebuie să fie excesiv de precauți în a oferi predicții asupra comportamentului criminal pentru utilizarea acestora în închisoare (înprizonare) sau pentru eliberarea individuală a infractorilor; dacă un psiholog decide că este potrivit într-un caz dat să ofere o predicție asupra comportamentului criminal, el trebuie să specifice clar: a) actele ce trebuie prognozate; b) probabilitatea estimată că aceste acte vor apare în timpul perioadei date; c) factorii pe care judecata predictivă este bazată;

Recomandarea 10 : Psihologii trebuie să fie puternic încurajați pentru a oferi servicii de tratament infractorilor care le solicită.

1.4. Scurt istorie

1.4.1. Analiză asupra evoluției școlii românești de psihologie judiciară

Școala românească de psihologie judiciară își are începuturile în eforturile deosebit de serioase ale unor psihologi experimentalști (Ștefănescu Goangă, Alexandru Roșca — psihologia martorului; Zevedei Barbu — psihologia onestității; Tiberiu Bogdan — psihologia martorului și problematica psihologică a detenției), toate acestea în lumina și sub influența rezultatelor experimentale obținute de unii cercetători din Europa și S.U.A. (Wundt — psihofiziologie experimentală; Alfred Binet, care ține un curs de 16 lecții la Universitatea București; William Stern — psihologia martorului; Eduard Claparède — capacitatea testimonială etc.).

Din cercetările lui A. Roșca. am în direcția cercetărilor lui W. Stern și E. List merg și experimentele efectuate de A. Roșca la Cluj, în 1933⁹ „Iată cum s-au petrecut faptele : în timp ce făceam o serie de experimente cu studenții (medicină an. I), intră în sala de curs un individ (necunoscut

⁹ Roșca, A., *Psihologia martorului*, Ed. Institutului de psihologie al Universității din Cluj, 1934.

studentilor) și cere microscopul care se găsea pe masă, pentru profesorul P. La riposta mea că avem și noi nevoie de microscop spune că-l va aduce imediat. Îi dau microscopul și pleacă. Aștept câteva minute. Văzînd că individul în chestiune nu venea cu microscopul, rog pe un coleg care mă asista la experiență să meargă să vadă ce este. După câteva minute, colegul vine și mă anunță că individul care a luat microscopul nu a fost trimis de nimeni și că a dispărut cu microscopul. Studenții aud această afirmație și îi informez și eu că microscopul a fost furat, ceea ce produce o surprindere generală. Ca o consecință a acestui fapt, anunț suspendarea experiențelor și îi rog pe studenți să nu plece, dat fiind că s-a furat un bun public, pînă ce nu va da fiecare o declarație în care să se înscrie faptul așa cum s-a întimplat și să dea și semnalmente celui care a furat microscopul pentru a-l putea da mai ușor de urmă¹⁰.

Interogatoriul scriptic al celor 106 de subiecți a dat un procent de fidelitate de 82—86%. Aplicînd aceluiași subiecți însă și metoda prezentării unui tablou (metoda Stern), A. Roșca obține un coeficient de fidelitate de 90%, ceea ce îl determină să adopte mai departe în cercetare această metodă. Privind conținutul depozițiilor, un procentaj de fidelitate de 90% și peste s-a obținut la datele despre persoane, animale, obiecte și relații spațiale; o fidelitate mijlocie între 80—90% s-a obținut la calități și acțiuni și, în fine, fidelitate scăzută la întrebările privind culoarea, numele și semnalmente.

A. Roșca, în opoziție cu W. Stern, constată că cei ce apreciază bine mărimile mari tind să aprecieze la fel de bine și pe cele mici. În schimb, cercetările lui Roșca converg cu cele ale lui W. Stern, arătînd superficialitatea depoziției prin relatare liberă față de interogatoriul.

Unele cercetări ale lui T. Bogdan

În 1955, T. Bogdan și-a imaginat în Halele Obor un experiment în care, într-o aglomerație, un individ (actor de teatru instruit special) plătindu-și cumpărăturile cu o bancnotă de 25 lei, pretinde rest de la 100 de lei¹⁰. Această pretenție vizibil nefondată a fost urmată de vii discuții și chiar un început de violență, căreia organele de ordine i-au pus capăt, invitînd pe toți participanții (fără agresor) să depună depoziții ca martori ai conflictului. Toată lumea, cu excepția actorului „agresor” a fost în totală necunoaștere de cauză, scena întreagă fiind filmată cu ajutorul unor tele-obiective din puncte camuflate, iar partea sonoră fiind înregistrată pe bandă de magnetofon de către doi asistenți care stăteau în apropierea actorului. De asemenea, depozițiile martorilor au fost și ele înregistrate pe bandă de magnetofon, audierile efectuîndu-se prin metoda relatării spontane, prin interogare și prin întocmirea de proces verbal obișnuit la diferite intervale după „infrațiune”.

Rezultatul acestui experiment a fost demonstrarea că prin relatarea spontană și interogarea obișnuită s-a putut reconstitui (prin „mozaicare”) întreaga realitate obiectivă. De asemenea, s-au obținut date prețioase cu privire la subiectivitatea perceptivă, atît la nivel auditiv, cît și la cel vizual, demonstrîndu-se practic superioritatea recepției umane față de înregistrarea mecanică. Evident că această superioritate se referă la utilitatea practică, nu și la exactitatea „fotografică”.

¹⁰ Bogdan, T., *Psihologia judiciară*, București, 1957.

Stadiul actual al psihologiei judiciare

Din păcate, în dezvoltarea acestei discipline a existat o regretabilă discontinuitate, factorii politici exprimîndu-și rezerva în raport cu domeniul psihologiei în general. Dată fiind această situație, în fiecare din domeniile de aplicabilitate ale psihologiei s-au realizat și unele performanțe dar totodată s-au soldat și numeroase nerealizări. Cu privire la psihologia judiciară putem menționa ca aspecte pozitive următoarele:

— dată fiind absoluta necesitate a cunoașterii particularităților la activitatea judiciară, studiul disciplinei s-a impus în cadrul catedrelor de criminalistică ale fostelor școli de miliție și ale facultăților de drept (tactica ascultării invinutului și inculpatului, a martorului, elementele psihologice ale anchetei judiciare etc.);

— interesul deosebit al unor cercetători din cadrul Institutului de psihologie al Academiei (de exemplu, dr. I. Ciofu) pentru studiul asupra comportamentului simulat, detecția și evidențierea acestuia în parametrii psihofiziologici, a condus la studii experimentale finalizate cu concluzii interesante pentru psihologie judiciară;

— dat fiind interesul Institutului de Criminalistică de a soluționa cauzele complexe rămase nesoluționate (crime comise cu mod de operare deosebit, dispariții de persoane, tâlhării și violuri cu moartea victimelor etc.) s-a apelat la investigarea comportamentelor simulate prin tehnicile de biodetecție („lie detector”), psihologii fiind specializați în acest sens.

În prezent, orizonturile psihologiei judiciare sînt mult mai favorabile unui prognostic pozitiv, dată fiind integrarea disciplinei cu statut de sine stătător în programele facultăților de psihologie și drept, situație ce concurează cu o acută nevoie de specialiști psihologi în poliție și magistratură. Din această perspectivă, ne apare ca firească realizarea următoarelor desiderate:

— admiterea „expertizei psihologice judiciare” legiferată ca obligatorie în cauzele cu minori și ale autorilor unor infracțiuni grave cu mod de operare deosebit, după cum este cazul;

— crearea „Asociației de psihologie judiciară” din cadrul magistraturii române;

— înființarea specializărilor postuniversitare și a doctoratelor în psihologie judiciară.

1.4.2. Stadiul psihologiei judiciare în plan mondial

Alfred Binet (1897) a atras atenția asupra dificultăților pe care le întîmpinăm atunci cînd trebuie să descriem exact un obiect și a dovedit experimental că, de pildă, în cadrul unei interogări se pot strecura erori în relatare pe măsură ce punem întrebări foarte exacte¹¹. Întrebările, cu cît sînt mai exacte, cu atît conțin mai multe elemente de sugestie și ca atare pot influența asupra veracității relatărilor. Cu aceste două idei esențiale, A. Binet a fundamentat, de fapt, psihologia judiciară și a dat un impuls unor cercetări științifice menite să scoată din empirie un teren de activitate atît de important, cum este psihologia mărturiilor. În baza cercetărilor sale, Binet formulează două legi, în aparență paradoxale,

¹¹ Binet, A., *La description d'un objet*, în „Année Psychol.”, vol. IV, pp. 296—332; *La suggestibilité*, Paris, Schleicher, 1906; *La science du témoignage*, în „Année Psychol.”, vol. XI, 1905, pp. 120—137 (apud Bogdan, T., *Probleme de psihologie judiciară*, Ed. științifică, București, 1973, p. 147—148).

arătând că : „o amintire poate fi foarte precisă și totodată completamente falsă” și „exactitatea unei amintiri nu este proporțională cu forța ei de reactualizare”.

Nu mult după publicarea rezultatelor obținute de A. Binet, în Germania, psihologul W. Stern¹² și colaboratorii lui întreprind alte investigații asupra mărturiei. Într-una din încercările sale experimentale, Stern a expus în fața subiecților 3 tablouri, timp de 45 de secunde. După 14 zile, respectiv 21 de zile, subiecții trebuiau să relateze în scris asupra conținutului celor văzute. Din analiza rezultatelor obținute în această serie de experimente. W. Stern trage următoarele concluzii :

- exactitatea amintirilor nu este o regulă ci o excepție ;
- uitarea la bărbați este mai accentuată decît la femei ;
- amintirile femeilor de cele mai multe ori sînt inexacte. T. Bogdan

consideră că experimentele lui Stern, cu toată valoarea lor, sînt foarte departe de o simulare a realității. Mărturia este un proces complex, prin esență dinamic și nu se poate „simula” prin imagini statice, expuse în condițiile unei receptibilități (vizibilități) optime. Meritul acestor cercetări este totuși mare, deoarece arată care sînt limitele mărturiilor, chiar și în aceste condiții optime și, pe de altă parte, atrage atenția asupra diferențelor individuale, precum și asupra diferențelor datorate sexului, care pot intra în joc în procesul formării mărturiilor.

W. Stern mai are meritul de a fi stabilit felurile de întrebări care, puse martorului, includ un grad mai mare sau mai mic de sugestibilitate. Astfel, Stern arată că o întrebare *determinativă* (de ex., „Ce culoare avea haina agresorului ?”) sau o întrebare *complet disjunctivă* (de ex., „Agresorul avea haina pe el sau nu ?”) nu sînt în sine prea sugestive, cîtă vreme întrebările *incomplet disjunctive* (de ex., „Haina agresorului a fost neagră sau albastră ?”), arată clar că anchetatorul susține existența hainei și deci această întrebare este puternic sugestivă.

Deosebit de sugestive se dovedesc a fi alte două tipuri de întrebări, recomandîndu-se insistent evitarea lor : întrebări de tip *expectativ-positiv* (de ex., „Nu-i așa că agresorul avea pe el o haină neagră ?”) ; întrebări de tip *expectativ negativ* (de ex., „Nu-i așa că agresorul nu avea nici o haină pe el ?”).

În opinia lui Stern, un răspuns fals la o întrebare poate proveni din 4 surse ;

- a) Întrebarea provoacă în mod mecanic la subiecți o asociație falsă ;
- b) Deoarece întrebarea se referă la o lacună din memoria martorului, acesta tinde s-o completeze, fie încercînd diverse alte posibilități, fie completînd-o printr-un oarecare procedeu logic. În lipsa unei imagini mnezice, în baza elementelor întrebării, martorul stabilește o legătură logică, care însă nu este în mod obligatoriu neconformă cu realitatea ;
- c) Răspunsul nu este rezultatul convingerii martorului, ci un produs al fricii sau al sugestiei ;
- d) Răspunsul este o minciună.

Referitor la erorile ce pot fi cuprinse în cadrul mărturiilor, Stern le împarte în două categorii :

a) *Erorile substanțiale*, care pot lua mai multe forme ce merg de la simple omisiuni de elemente și pînă la negarea lor categorică. Eroarea omisiunii apare în cadrul relatării spontane, iar în cazul interogării — omi-

siunea de *negare*. Erori substanțiale pot apare, de asemenea, și sub aspectul adăugărilor de obiecte, de oameni, de fapte, care în special la relatările spontane sînt în funcție de fantezia martorului. Pe de altă parte, același gen de erori ce apar în cadrul interogării sînt obișnuit rezultate ale sugestiei.

b) *Erorile accidentale*, nu se referă la existența, poziția sau negarea obiectelor sau persoanelor, ci la modificarea calităților (culoare, formă etc.), a cantităților și a relațiilor lor. Stern subliniază că, printre factorii optici, în cadrul mărturiilor, cele mai mari devieri de la realitate se referă la culori și apoi, în ordine descrescîndă, relațiile spațiale și cele cantitative.

Cu ocazia unei conferințe a juriștilor, ce a avut loc în 1904 la Viena, în urma sintetizării rezultatelor cercetărilor sale, W. Stern formulează o serie de teze, cum ar fi :

a) În cazul identificării de obiecte sau persoane, se recomandă prezentarea simultană electivă, care este mai puțin sugestivă ;

b) Depozițiilor făcute de copii trebuie să li se acorde puțin credit. Copiii sub 7 ani sub nici un motiv nu sînt capabili de a depune mărturie. Cînd într-un proces singura dovadă este depoziția unui copil, declarațiile acestuia nu pot constitui o bază pentru o sentință de condamnare ;

c) Relatări cu privire la exteriorul persoanelor, în special culoarea părului, forma bărbiei, felul îmbrăcămîntei etc., dacă în momentul percepției lor nu au fost urmărite cu atenție conștientă, nu prezintă nici un fel de garanție de fidelitate ;

d) Aprecierea timpului în care a decurs o acțiune de obicei tinde să fie denaturată. Astfel, orice fapt care durează mai puțin de 5 minute tinde să fie subapreciat, subaprecierea fiind cu atît mai mare cu cît durata evenimentului a fost mai scurtă ;

În privința duratelor între 5 și 10 minute nu există tendințe de sub sau supraapreciere, în schimb, evenimentele care în realitate au durat mai mult de 10 minute sînt obișnuit supraapreciate de martori.

*Experimentul Asociației juriștilor ruși*¹³. În 1904, Asociația juriștilor ruși au inițiat următoarea anchetă psihologică : la ieșirea din sala de teatru, unde s-a jucat piesa „Iulius Caesar” de Shakespeare, echipa de cercetători a dat spectatorilor un chestionar în care erau incluse o seamă de întrebări privind amănuntele asasinării lui Caesar, de către Brutus (care a fost poziția protagoniștilor, unde a ținut Brutus arma etc.). Spectatorilor li s-a explicat că este vorba de o anchetă psihologică și au fost rugați să trimită răspunsurile lor la sediul Asociației. În urma analizei acestor răspunsuri s-a constatat că ele au excelat prin mulțimea de inexactități și contradicții.

Asemenea experimente, precum și altele, cum ar fi cazul celor efectuate de către Fr. List, au evidențiat faptul că, în domeniul mărturiilor, trebuie să se utilizeze scene vii, cu un număr mare de participanți, care să fie antrenați sub diferite pretexte în urmărirea evenimentului cercetat.

Cercetările lui Ed. Claparède. Inițind o serie de cercetări asupra mărturiei, în 1906¹⁴, Ed. Claparède s-a orientat în mod predominant asupra *problemei memoriei involuntare* și asupra *problemei recunoașterii*. Aplicînd un chestionar studenților lui, el a putut să stabilească un adevăr

¹² În vol. *Sudjenoite Obsrenie*, sub redacția profesorilor Bechterev și Foinițki, 1904, apud Bogdan, T., *Op. cit.*, p. 151.

¹⁴ Claparède, Ed., *Expériences collectives sur le témoignage*, în „Arch. de Psychol.”, vol. V, 1906, pp. 344—383; *La psychologie judiciaire*, în „Année Psychol.”, vol. XII, 1906, pp. 274—302, apud Bogdan, T., *Op. cit.*, p. 151—152.

¹³ Stern, W., *Aussagestudium*, în vol. „Beiträge für die Psychologie der Aussage”, 1903 (apud Bogdan, T., *Op. cit.*, p. 148—151).

simplicu, dar de mare importanță, anume că putem percepe de repetate ori același fenomen, fără ca acesta să ne rămână întipărit în memorie. De exemplu, studenții nu erau în stare să spună precis câte ferestre și coloane și de ce formă sînt la intrarea în clădirea universității, deși treceau zilnic de repetate ori în această clădire. Într-un alt experiment, introducînd un student mascat în sala de curs, colegii săi nu au putut recunoaște, printre mai multe măști asemănătoare, pe aceea cu care venise studentul în clasă.

Introducînd termenul de *capacitate testimonială*, care, întocmai capacității de a sări în înălțime, are limite naturale peste care media indivizilor nu poate să treacă, Claparède a formulat o serie de concluzii, precum :

a) În mărturie nu este important numai să reții, ci să-ți dai seama exact de ceea ce ai reținut ;

b) Valoarea mărturiei nu este în raport cu numărul martorilor, căci adesea o înfîmă minoritate poate avea dreptate față de majoritatea imensă.

În contemporaneitate, psihologia judiciară a făcut mari progrese, fiind întîlnită ca disciplină autonomă mai ales la facultățile de drept, academile de poliție, departamentele de psihologie sau ca specializare postuniversitară și de doctorat a magistraților (Franța, Italia, Spania, S.U.A., etc.).

În *Spania*, de exemplu, s-a impus școala apreciatului psiholog Myra y Lopez, care se caracterizează prin aceea că abordează toată gama problematicii psihologice ridicate de individul aflat sub incidența legii (mărturie, interogatoriu, pedeapsă etc.).

În *Franța*, psihologia judiciară constituie argumentul curentului „noi apărări sociale”, promovat de Marcaselle care, în tendința de recuperare a individului, pledează pentru existența, alături de dosarul cauzei, a dosarului psihologic al persoanei, acesta din urmă avînd rolul de a ajuta la stabilirea pedepsei și la stabilirea programelor de recuperare socială.

Similar stau lucrurile și în *Italia*, unde argumentele psihologiei judiciare îl inspiră pe avocatul Filippo Gramattica să scrie lucrarea „Principiile dreptului subiectiv”, care stă la baza apărării sociale împotriva delinvenței nu atît prin pedeapsă, cît, mai ales, prin măsuri terapeutice și de resocializare.

În S.U.A., psihologia judiciară joacă un rol important în sistemul activității judiciare, parcurgînd un drum lung între Antropologia criminală și Psihologia științifică¹⁵. Primele încercări de aplicare a psihologiei în justiție sînt legate de numele lui H. Munsterberg la începutul sec. XIX. Cartea lui „On the Witness Stand” (1907) a identificat mulți factori psihologici care influențează percepția și retenția martorilor. Activitatea lui Munsterberg a constituit un cadru de referință pentru investigațiile majore asupra mărturiei.

Cînd W. Healy a întîlnit Institutul tînărului psihopat (1909), clinica psihologică și-a extins acțiunile și asupra unor activități judiciare. De exemplu, acest institut oferea consultații judecătorului de la Juvenile Court of Chicago, făcea recomandări și oferea tratamente tinerilor aflați sub jurisdicția curții. De asemenea, Healy s-a ocupat de funcționarea emoțională, patologia socială, problemele generale ale neonestității și neadaptării (Healy, 1915 ; Healy, Bronner, Baylor, Murphy, 1929).

În timpul primului război mondial, psihologii au fost foarte mult solicitați și implicați inclusiv în agențiile judiciare. Astfel, cînd a fost

înființat primul program de clasificare în închisoare, în 1918, în New Jersey, psihologii l-au dezvoltat și l-au controlat pretutindeni. La începutul sec. XX, psihanaliza a fost tot mai mult utilizată ca bază pentru înțelegerea și tratarea comportamentelor deviante. Astfel, în lucrarea lui Alexander și Staub „The Criminal, the Judge and the Public” (1931), criminalitatea a fost interpretată prin intermediul principiilor psihanalitice.

În continuare, aplicarea psihologiei în studiul infractorilor a urmat mai multe direcții. Printre cele mai importante dezvoltări pot fi menționate :

— cercetări organizate longitudinal asupra caracteristicilor infractorului și regidivismului ulterior (Glueck și Gluek, 1930) ;

— intensive studii de caz ale infractorilor (Karpman, 1933) ;

— integrarea cunoștințelor profesionale despre psihologie și infractori (Linder și Seliger, 1947) ;

— cum se poate face față „stigmatului” de psiholog ce lucrează în agențiile judiciare (Corsini, 1945 ; Corsini și Miller, 1954)

Actualmente, după cum arată Brodsky, psihologia judiciară este confruntată cu două întrebări fundamentale : 1. În ce măsură psihologii identifică problemele judiciare ca intrînd în sfera lor de interes ? 2. Care este rolul și contribuția activității psihologice, comparativ cu alte discipline, în sistemul, activităților judiciare ?

¹⁵ Brodsky, S.L., *Op. cit.*

ANALIZA PSIHOLOGICĂ A ACTULUI INFRAȚIONAL

2.1. Diverse perspective privind etiologia actului infrațional

2.1.1. Teorii predominant nepsihologice

Pe măsură ce ne apropiem de sfârșitul acestui secol, extrem de solicitant pentru cea mai mare parte din lume, asistăm, din nefericire, la o creștere vertiginoasă a ratei criminalității. Cifrele sînt de-a dreptul impresionante și, în același timp, alarmante. În S.U.A., de exemplu, la fiecare șase minute se comite un viol.

Deși se cheltuiesc sume imense pentru asigurarea funcționării sistemului legal (cercetare penală, instanțe de judecată, instituții corecționale etc.) și tot mai mulți specialiști sînt solicitați să participe, direct sau indirect, la creșterea eficienței acestui sistem, se apreciază că, cel puțin pînă acum, rezultatele sînt departe de așteptări. Într-o manieră evasipeculativă, unii autori au avansat chiar ideea existenței unei „iatrogenizări” sociale datorate extinderii sistemului de activități judiciare și datorită diversificării tipurilor de publicitate asociate.

Cercetătorii implicați în desfășurarea fenomenului infrațional sînt interesați în primul rînd de explicarea cauzală a acestuia, de evidențierea factorilor determinanți, deoarece concepțiile și teoriile elaborate au un puternic rol reglator asupra diferitelor componente ale sistemului legal dar, mai ales, asupra tipurilor de activități corecționale și a celor profilactice. „Ca să înlături efectul, trebuie să înlături cauza” — comandă principiul cauzal general, numai că, în cadrul comportamentului infrațional, accesul la adevărata cauză este, de cele mai multe ori, greu de conturat.

Chiar dacă ponderile nu sînt aceleași, în cadrul diferitelor statistici, infractorii aparțin tuturor categoriilor privind întreaga paletă a variabilelor: vîrstă, sex, pregătire socio-profesională, pregătire culturală, aptitudini intelectuale (QI), tipul caracterologic-temperamental, rol-status-ul social, rol-status-ul economic etc.). Această situație face practic imposibilă susținerea exclusivă a unui punct de vedere în ceea ce privește conturarea factorilor determinanți ai comportamentului infrațional, deși unii autori nu se opresc în a face afirmații categorice de genul „odată criminal, întotdeauna criminal”⁴.

Încercările de conturare a unor tipologii se lovesc de marea variabilitate a manifestărilor comportamentale implicate în comiterea unor infracțiuni. Astfel, pe de o parte, există mari diferențe în ceea ce privește compor-

⁴ Nietzel, M.T., *Crime and its modifications. A social learning perspective*, New York: Pergamon Press, 1979, p. 82.

tamentul asociat diferitelor categorii de infracțiuni (variabilele psiho-comportamentale sînt diferit implicate în furtul de buzunare, în comiterea violului, în falsificarea unor documente, în omucidere etc.). Pe de altă parte, există mari diferențe comportamentale în comiterea unor infracțiuni ce fac parte din aceeași categorie (sînt deosebiri, de exemplu, între omor, omorul din imprudență, omorul calificat și omorul deosebit de grav).

Numărul teoriilor explicative elaborate de-a lungul timpului este extrem de mare, dovadă clară a dificultăților integrative și, totodată, a neacceptării vreunei resemnări din partea cercetătorilor. Desigur, nu trebuie neglijate nici „sanctiunile” frecvente din partea practicii judiciare. Deși trebuie să recunoaștem că nu este deloc foarte simplu și foarte ușor, considerăm totuși, că aceste teorii pot fi incluse în două mari categorii: *teorii ne psihologice* și *teorii psihologice*.

Din prima categorie fac parte *teoriile biologice, teoriile constituționale, teoriile sociologice, teoriile economice*.

Înainte, însă, de a ne referi succint la fiecare dintre aceste teorii, vom aminti de reprezentanții *școlii clasice criminologice*, cei care au încercat să explice crima mai ales dintr-o perspectivă filozofică. Fondatorul acestei școli este considerat Cesare Beccaria, de fapt Cesare Bonesana, Marchiz de Beccaria, purtătorul de cuvînt al unui grup de aristocrați. Monografia sa „*On crime and punishments*” (Despre crimă și pedepse) a fost publicată în 1764, anonim, iar traducerea acestei cărți de dimensiuni mici, dar care a stîrnit un mare interes în rîndul cititorilor, a fost făcută în 1766. În cadrul acestei lucrări, Beccaria a făcut o critică severă sistemului de pedepsire a diferitelor infracțiuni, caracterizat prin barbarism și fiind la totală discreție a autorităților. A condamnat în special unele practici folosite, precum: pedeapsa capitală, tortura, închisoarea debitorului, încarcerarea înainte de judecată, acuzațiile secrete, reinterpretarea legilor de către judecători, utilizarea recompenselor de tip „vinarea scalpului”, pedepsirea disproporționată a infractorilor minori².

Teza lui centrală, care apare în finalul monografiei (Conclusion) este că „pedeapsa nu trebuie să fie, în fiecare moment, un act al violenței unuia sau mai multora asupra unui cetățean privat, ci trebuie să fie realmente publică, promptă, necesară și pe cît posibil în circumstanțe date, proporțională cu crimele, dictată de legi”³. În concepția lui Beccaria, numai purtarea periculoasă pentru stat și pentru alte persoane trebuie să fie interzisă iar pedeapsa nu trebuie să fie mai severă decît se consideră necesar pentru a împiedica persoanele de la comiterea unor asemenea crime. Importanța cunoașterii în avans a cantității de pedeapsă ce trebuie administrată conduce la adoptarea unei sentințe fixe sau „determinate”.

Un alt reprezentant de seamă al școlii clasice criminologice este englezul Jeremy Bentham care a scris mai multe lucrări despre penologie cum ar fi: „*The Theory of Legislation*” (Teoria legislației), „*An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*” (Introducere la principiile morale și legislația), „*Rationale of Punishment*” (Analiza rațională a pedepsei). Punctul de vedere central al lui Bentham, ca de altfel și al lui Beccaria, constă în faptul că „scopul pedepsei este de a preveni recidivismul și de a

împiedica pe alții de la comiterea unor infracțiuni similare”⁴. În lucrarea sa, „*An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*” (Introducere la principiile moralei și legislației) (1825), Bentham propune o adevărată „farmacie penală” adică pedepse sigure prescrise pentru crime specifice⁵. El a fost un gînditor hedonist, considerînd că „natura a plasat umanitatea între doi stăpîni suverani, durerea și plăcerea”⁶. Crima, la fel ca orice comportare umană, reprezintă un efort în obținerea plăcerii, care, de regulă, este maximizată iar durerea este minimizată. Criminalul însă obține plăcere pe cheltuiala comunității, deoarece căutarea fericirii personale implică durere pentru alții. Pedeapsa trebuie să fie egală cu plăcerea derivată din actul infracțional. De aceea, arbitrarul și cruzimea nu servesc niciunui scop. În vederea stabilirii unei cît mai bune corespondențe dintre pedeapsă și crimă, Bentham formulează nenumărate „reguli” ce trebuie respectate⁷.

Acceptînd doctrina creștină asupra libertății voinței, școala clasică a postulat că oamenii pot alege între alternativele bune și cele periculoase. Ființa umană este esențialmente hedonistă, dorind un maximum de plăcere și evitarea durerii. O persoană comite o crimă, deoarece plăcerea asociată actului criminal este mai mare decît durerea așteptată privind eventuala pedeapsă. Pentru reprezentanții școlii clasice totuși, pedeapsa apare ca fiind folosită în ultimă instanță, ei preferînd recompensele și educația drept mijloace preventive și bazîndu-se pe receptivitatea omului față de controlul social pozitiv⁸.

Teoriile biologice susțin, în esență, că anumite anomalii sau disfuncții fiziologice constituie factori determinanți ai comportamentului infracțional. O influență covârșitoare a exercitat-o medicul italian Cesare Lombroso, prin lucrările sale, „*Omul criminal*” și „*Crima : cauzele ei și remedii*”. Odată cu publicarea primei sale lucrări, Lombroso inaugurează *Școala pozitivă criminologică* sau *Antropologia criminală*. Investigațiile sale au fost efectuate între 1864—1878, avînd drept subiecți personal militar și deținuți ai închisorilor militare italiene din Sicilia.

Pentru Lombroso comportamentul criminal constituie un „fenomen natural” care este determinat ereditar. Criminalii „înnăscuți” sînt caracterizați printr-o serie de stigmatizări fizice, precum: fața asimetrică, urechi foarte mari sau foarte mici, frunte retrasă și îngustă, barbă îngustă, sprîncene proeminente, maxilarul și obrajii proeminenți. Aceste caracteristici sînt considerate „atavisme” moștenite de la cele mai îndepărtate în timp specii umane. În afară de caracteristicile fizice, Lombroso a listat și o serie de „atavisme” fiziologice și psihologice, precum: insensibilitatea la durere, cicatrizarea rapidă a rănilor, o mare asemănare între sexe, lenea; lipsa completă a rușinii, onoarei, remușcării și milei; neglijența, excitabilitatea; pasiunile pentru jocurile de noroc și băuturile alcoolice; vanitatea și o concepție specială despre Dumnezeu. În afara acestor stigmatizări, criminalul înnăscut are o serie de obiceiuri cum ar fi, tatuajul, utilizarea excesivă a gesturilor și înclinarea spre limbaj colorat. Lombroso a observat o mare suprapunere între criminalul înnăscut și

⁴ Geis, G., Jeremy Bentham (1748—1832), în Mannheim, H. (Ed.), *Pioneers in criminology* (1960), Montclair, N. J. Patterson Smith, 1973, p. 61.

⁵ Yablonski, L., *Op. cit.*, p. 426.

⁶ Toch, H., *Op. cit.*, p. 150.

⁷ Toch, H., *Op. cit.*, p. 150.

⁸ Toch, H., *Op. cit.*, p. 151.

² Toch, H., *Psychology of Crime and Criminal Justice*, Waveland Press Inc., Prospect Heights, Illinois, 1986, p. 149.

³ Yablonski, L., *Criminology : Crime and Criminality*, Harper Collins Publishers, Inc. 1909, p. 426.

epileptic, ceea ce l-a determinat să considere epilepsia drept o importantă cauză a crimei.

Concluziile medicului italian formulate după efectuarea studiilor sale inițiale sînt sintetizate astfel: 1. Criminalii sînt la naștere un tip distinct; 2. Ei pot fi caracterizați prin anumite stigmat; 3. Aceste stigmat sau caracteristici fizice nu cauzează crima dar ele ne ajută la identificarea tipurilor criminale; 4. Numai prin intervenții sociale viguroase poate fi restrîns comportamentul infracțional al criminalilor înnașcuți⁹.

Broarea centrală a studiilor inițiale ale lui Lombroso a constat în faptul că cei mai mulți dintre subiecții săi — criminali în armata italiană — erau sicilienii, ce reprezentau un tip fizic distinct. Aceștia, totuși, comit mai multe crime decît populația generală nu datorită tipologiei fizice ci datorită faptului că ei proveneau dintr-un mediu cultural orientat mai mult în direcția comiterii unor acte criminale. Aceasta l-a determinat pe Lombroso, precum și pe urmașii săi — Ferri, Garofalo ș.a. — să țină seama în mai mare măsură de factorii sociali în analiza criminalității.

Deși concepția sa privind criminalul înnașcut a fost criticată și abandonată, nu trebuie să fie ignorată contribuția lui Lombroso la studiul criminalității și anume: 1. promovarea studiului direct, nemijlocit al criminalului și înlocuirea analizei filozofice cu cercetarea empirică; 2. lărgirea sferei discuției privind cauza crimei; 3. crearea unei noi școli de criminologie ce a atras spre domeniu mulți studenți competenți; 4. realizarea unei reforme în raport cu școala clasică Beccaria-Bentham¹⁰.

Multiple cercetări ulterioare n-au confirmat cîtusi de puțin concluziile cercetătorilor școlii pozitivistice privind caracteristicile criminalului înnașcut. Astfel, dr. Charles Goring, în 1901, folosind metode statistice extrem de sofisticate în închisorile engleze, măsurînd 3000 de criminali și comparîndu-i cu 1000 de studenți de la Universitatea Cambridge, nu găsește diferențe semnificative în ceea ce privește tipurile fizice între criminali și necriminali¹¹.

La sfîrșitul sec. XIX și începutul sec. XX, atenția s-a deplasat spre anumite calități, trăsături moștenite care predispun anumiți indivizi la acte criminale. Deci comportamentul criminal este predeterminat, dar care este principala cauză? Probabil, susțin unii autori, o anomalie genetică, cum ar fi, de exemplu, un extracromozom, care poate conduce la retardarea mentală și la comportament patologic. Printre cele mai reprezentative lucrări care susțin predeterminarea genetică a comportamentului criminal sînt lucrările lui Goddard (1912), privind familia Kallikak și mai ales cele ale lui Dugdale (1877), privind familia Juke. De exemplu, studiînd 7 generații ale familiei Juke, Dugdale a găsit 200 de hoți și alte categorii de infracțiuni, 280 de cerșetori, 90 de prostituate. În 75 de ani această familie a produs statului pierderi de 1.300.000 dolari¹².

Alte studii care susțin caracterul ereditar al comportamentului infracțional au fost efectuate pe frați gemeni. Ele au încercat să evidențieze că, în cazul în care unul din perechea de frați identici a comis crime, celălalt membru este predestinat la comportamente similare. Poate fi amintită în acest sens lucrarea germanului J. Lange „*Crime and Destiny*” (Crimă

și destin). Asemenea studii, desigur, nu au reușit să separe influențele genetice de cele ambientale, deși factorii economici, sociali și chiar climatologici sînt din ce în ce mai mult luați în seamă (de exemplu, Quetelet, care este considerat primul „criminolog social”, Koropkin ș.a.¹³).

În deceniul 7 al sec. XX se desfășoară ample studii în închisori din S.U.A., Anglia și Australia, pe bărbați deținuți, în vederea evidențierii unei anomalii cromozomiale, considerată drept posibilă cauză a comportamentului antisocial și criminal. După cum este cunoscut, o persoană normală are 46 de cromozomi într-o celulă, adică 22 de perechi de cromozomi „regulați” sau autozomi și doi cromozomi sexuali: pentru femeie, ambii sînt cromozomi X iar pentru bărbat, unul este X și celălalt Y. În urma fertilizării ovulului, zigotul primește un cromozom X de la mama iar de la tata, fie un cromozom X, fie unul de tip Y. Uneori, însă în procesul diviziunii poate apare o anormalitate cromozomială și anume, în loc să se reproducă 2 șiruri de 23 de perechi, poate apare un extracromozom X sau Y într-un șir. Această structură aberantă, care a fost identificată prima dată în Anglia, în 1961, pare să producă un om cu înălțimea peste medie, cu un IQ sub medie și cu un posibil comportament agresiv și antisocial. Rata prezenței acestei structuri printre criminali este mult mai mare decît în cadrul populației generale și anume, după unii autori, de 60 de ori mai mare¹⁴. De asemenea, rata acestor cazuri este mult mai mare decît în cadrul instituțiilor pentru retardații mintal (Sheley, 1985)¹⁵. Patricia Jacobs, de exemplu, și colegii săi au găsit într-o închisoare pentru bolnavii mintal 7 deținuți din 197 avînd anormalitatea cromozomială de tip XYY. Deși procentul este mic (3,6%), el este mult mai mare în cadrul populației generale. Unii autori însă și-au exprimat îndoiala privind faptul că ar exista o legătură între structura XYY și criminalitate, folosind drept argumente anumite limite metodologice ale studiilor efectuate, precum: — eșantioanele nu au fost constituite întîmplător; — adesea numărul subiecților cercetați era foarte mic; — puține studii au folosit grupe de control corespunzătoare¹⁶. În studiile întreprinse, de exemplu, Witkin și colegii săi evidențiază faptul că, într-un eșantion de 4.139 de bărbați s-au găsit 12 cazuri XYY, 16 cazuri XXY și 13 cazuri care aveau alte anomalii cromozomiale. Din 12 cazuri XYY, 5 (42%) au fost condamnați pentru una sau mai multe infracțiuni, în comparație cu 3 din 16 cazuri XXY (19%) și 9 din 13 cazuri anormale XY. Deși apare ca fiind foarte probabil ca cei cu anomalia XYY să comită acte infracționale, dintr-un eșantion de 389 bărbați infractori s-au găsit numai 5 cazuri de tipul XYY. Witkin și colegii săi tind să considere mai degrabă cauză a comportamentului criminal valoarea scăzută a IQ ce caracterizează pe cei cu anormalitatea XYY.

În unele țări, totuși, problema constituției de tip XYY continuă să rămînă un subiect ce interesează diferite institute de cercetare, cum ar fi, de exemplu, cazul Institutului Național al Sănătății Mentale, Centrul pentru crimă și delinvență din S.U.A.¹⁷.

⁹ Toch, H., *Op. cit.*, p. 150—157.

¹⁰ Yablonski, L., *Op. cit.*, p. 430.

¹¹ Sheley, J. F., *America's „crime problem”: An introduction to criminology*, Belmont, CA: Wadsworth, 1985.

¹² Witkin et al., XYY and XXY men: Criminality and aggression, *Science*, 193, 1976.

¹³ Brodski, S. L., *Psychologists in the Criminal Justice System*, University of Illinois Press, Urbana, Chicago, London, 1973.

⁹ Yablonski, L., *Op. cit.*, p. 427.

¹⁰ Yablonski, L., *Op. cit.*, p. 427.

¹¹ Toch, H., *Op. cit.*, p. 153.

¹² Toch, H., *Op. cit.*, p. 156.

Alte lucrări recente, chiar dacă nu neglijează intru-totul rolul factorilor ambientali, încearcă să accentueze, totuși, asupra factorilor biologici și genetici ca fiind principale cauze ale comportamentului infracțional. Astfel, în lucrarea lor „Crime and Human Nature” (Crima și natura umană), **Wilson și Hernstein** (1984)¹⁸ susțin redirectionarea atenției dinspre factorii economici și sociali spre diferențele biologice și genetice. În concepția lor există 3 categorii de factori care contribuie la crimă cu ponderi diferite: 1. **mediul social și economic**; 2. **relațiile familiale** (părinții care nu manifestă grijă și consistență în tratarea copiilor sau nu au bune deprinderi în folosirea recompenselor și pedepselor) pot contribui la eventuala comportare deviantă a copilului; de asemenea, ei precizează că acei copii care provin din familii dezorganizate sau au un singur părinte nu sînt în mod particular influențați; 3. **calitățile biologice** și anume, sexul, inteligența scăzută, impulsivitatea și tipul corporal sînt considerate ca avînd cea mai mare influență și care sînt cel puțin parțial ereditare. Astfel, în toate țările bărbații comit crime de la 5 la 50 de ori mai multe decît femeile; criminalii au în medie o valoare a QI de 92, deci cu 8 puncte sub media populației generale, ceea ce face ca ei să nu înțeleagă prea bine regulile sociale și consecințele acțiunilor lor; criminalii se caracterizează prin impulsivitate, ei gîndesc foarte puțin înainte de a acționa și sînt incapabili de a anima gratificarea; asemenea comportament apare devreme în ontogeneză, adesea înainte de 8 ani; în ceea ce privește tipul constituțional, criminalii aparțin tipului athletic.

Deși un accent mai mare este pus pe factorii biologici și genetici, totuși concepția celor doi autori poate fi considerată ca fiind o concepție interacționistă. „Într-un fel sau altul, familia rea produce un copil rău. Interacțiunea genelor și mediului creează în unii indivizi, dar nu în alții un fel de personalitate ce, probabil, va comite crime”¹⁹.

Tot în această categorie considerăm că este necesar să introducem și **teoria condiționării fundamentată biologic** a lui **H. Eysenck** (1964), care reprezintă o concepție unică privind etiologia comportamentului criminal. Folosind în mare măsură terminologia pavloviană (inhibiție corticală, reflex condiționat etc.), Eysenck pleacă mai întîi de la afirmația că există variații interindividuale în ceea ce privește proprietățile fiziologice corticale, cum este cazul rapidității cu care apare inhibiția corticală. Odată ce această inhibiție se instalează, cortexul devine mai puțin sensibil la stimulări. Pot fi diferențiate două categorii de subiecți: a) de tip CIR (cortical inhibition rapidly), ce se caracterizează printr-o mare rapiditate în apariția inhibiției corticale și care resimt subiectiv mai puțin stimularea; b) de tip CIS (cortical inhibition slowly), la care inhibiția corticală apare mai încet și care resimt subiectiv mult mai mult stimulul. De aici o serie de consecințe, precum: 1. condiționarea va fi mult mai dificilă pentru tipul CIR decît pentru tipul CIS, deoarece inhibiția corticală va apare relativ repede în timpul asocierilor iar condiționarea va apare mai încet la cei al cărui cortex devine mai puțin sensibil la stimulare. Procesul condiționării, în viziunea lui Eysenck, participă la formarea „conștiinței” sau la internalizarea normelor societale, însă datorită specificului tipului CIR, indivizii aparținîți vor fi în mod inadecvat socializați, în raport cu ei societatea va eșua în tendința de a le transmite și

impune valorile sale; 2. CIR și CIS diferă în ceea ce privește intensitatea stimulării senzoriale. De exemplu, dacă ambii ascultă o aceeași sursă muzicală de la aceeași distanță, va fi prea încet percepută de primul și prea tare de al doilea. Primul reprezintă indivizii ce „caută stimulul” și care, de aceea, se caracterizează prin: mîinîncă și beau mai mult, preferă petrecerile, au un apetit sexual crescut etc.. Al doilea reprezintă indivizii ce „evită stimulul” și care au caracteristici opuse față de primul. Deoarece tipul CIR manifestă constant tendința de a vedea mediul ca fiind relativ deficient pe linia stimulării, ei se vor plictisi mai repede și vor tinde să caute surse de excitare senzorială.

În concepția lui Eysenck, internalizarea normelor sociale este un reflex condiționat, însă tipul CIR, intrucît este inadecvat socializat și se plictisește foarte repede, timpul consumîndu-se foarte greu pentru el, va încerca să caute noi surse de stimulare încălînd legea, mai ales deoarece limitele comportamentului nu sînt conturate și restrînse interior de către „conștiință”. Indivizii de tip CIR sînt asociați cu extroversia iar cei de tip CIS cu introversia. După Eysenck deci, cei care comit fapte criminale sînt mai extroverți decît cei care nu sînt implicați în activități ilegale.

Teoriile constituționale susțin existența unei relații între anumite caracteristici fizice și caracteristicile temperamentale, deci între tipul fizic și comportament. În 1942, William **Sheldon** identifică 3 variabile sau 3 dimensiuni (ce pot fi scalate) care intervin în formarea corpului: endomorfia (cei cu valori mari sînt moi, rotunzi și grași); mezomorfia (cei cu valori mari sînt atletici, puternici, musculoși, viguroși); ectomorfia (cei cu valori mari au un corp lung, slab, mușchii slab dezvoltăți). Fiecare scală cuprinde o rată de puncte între 1 și 7 și cele 3 măsurători ajută la conturarea uneia din cele 4 tipuri constituționale sau somatotipuri: endomorf (viscerotonic), mezomorf (somatotonic), ectomorf (cerebrotonic) sau echilibrat (valori relativ egale pentru toate cele 3 scale). Corelațiile găsite între constituția fizică și temperament aveau valori mai mari de .83.

Deși alte cercetări au obținut corelații cu valori inferioare, Sheldon a continuat investigațiile, comparînd 200 de băieți delinvenți cu alți 200 de nedelinvenți, ajungînd la concluzia că structura fizică mezomorfică a fost cu o mai mare probabilitate implicată în comportamentul criminal, mai exact 60%. Deoarece însă mulți ofițeri, jucători de fotbal, atleți etc. aparțin structurii mezomorfe, corelația dintre mezomorfie și delinvență nu poate fi considerată drept explicație causală pentru comportamentul antisocial²⁰.

Mergînd pe aceeași linie, criminologii Sheldon și Eleanor Glueck (1950), comparînd 500 de delinvenți cronici cu 500 de nondelinvenți în baza unui număr masiv de variabile demografice, găsesc un procent de 60,1 din primul grup ca fiind mezomorfi față de numai 30,7% din subiecții din al doilea grup. Concluziile lor însă sînt formulate cu multă precauție. „Este destul de evident că fizicul singur nu poate explica în mod adecvat comportamentul delinvenț; este clar, de aceea, că în conjuncție cu alte forțe el este implicat în delinvență”²¹. Nu toți oamenii mezomorfi sînt criminali și nu toți criminalii sînt mezomorfi. Chiar dacă există o corelație între fizic și comportamentul criminal, nu înseamnă în mod necesar că unul este cauza celuilalt. Este destul de probabil ca,

¹⁸ Wilson, Q.J., Hernstein, J. R., *Crime and Human Nature*, New York: Simon and Schuster, 1984.

¹⁹ Wilson, Q. J., Hernstein, J. R., *Op. cit.*

²⁰ apud Yablonski, L., *Op. cit.*, p. 429.

²¹ Glueck, S., Glueck, E., *Physique and delinquency*, New York: Harper and Row, 1956.

în copilărie, structurile mezomorfe să fi folosit mai mult mijloace agresive și fizice pentru a-și atinge diferite scopuri. Fiind recompensați pentru acest tip de comportament, ei persistă în terorizarea altora cînd sînt adulți²².

Teoriile sociologice, deși sînt foarte variate și se prezintă în multe forme, ele au un punct comun și anume: conflictul cultural este cauza principală a crimei²³. În majoritatea lor, aceste teorii pun accentul pe 3 categorii de factori: ① valorile care sînt exterioare oricărui violator al legii; ② cauzele care există anterior oricărei acțiuni criminale; ③ răspunsurile ce apar din structurile ambientale, care, la rîndul lor, afectează grupuri largi de oameni²⁴. În această abordare este prezentă implicit prezumția că indivizii umani, adulți sau copii, sînt esențialmente ființe morale, conștiente de normele societății și, totodată, doritoare de a se conforma acestor reguli²⁵.

Explicațiile sociologice pot fi grupate în explicații structurale și explicații subculturale²⁶. Conceptul de bază cu care operează explicațiile structurale este inegalitatea fundamentală în ceea ce privește oportunitățile în a atinge scopuri dictate de societate. Societatea stabilește pentru toți aspirații (cum ar fi, sănătate, succes profesional, educație, prosperitate materială etc.), dar nu toți membrii societății sînt capabili să satisfacă asemenea cerințe prin mijloace legale. De aceea, unii recurg la mijloace ilegale.

Sociologul francez E. Durkheim a considerat crima ca fiind o parte integrantă a tuturor societăților. Deoarece crima este un act care este pedepsit, o societate scutită de crimă este absolut imposibilă. Grupul dominant într-o societate definește în mod invariabil un anumit comportament ca fiind indezirabil și pedepsibil. Deci definirea socială conferă unui act caracter criminal și nu calitatea intrinsecă a actului. Într-o societate care permite indivizilor să difere mai mult sau mai puțin față de tipul colectiv, este inevitabil ca anumite acte să nu fie antisociale. Totuși, deoarece nimic nu este bun într-o măsură nedefinită și nelimitată, oamenii trebuie să fie liberi să devieze, altfel schimbul social ar fi imposibil. Așadar, ca să existe un progres, originalitatea individuală trebuie să se exprime ea însăși, ceea ce înseamnă că originalitatea criminalului trebuie să fie afirmată. De exemplu, fondatorii S.U.A. au fost considerați criminali în contextul Imperiului britanic.

Occupîndu-se de problema suicidului, Durkheim (1951) consideră anomia ca fiind una din cauzele sale și aceasta este definită drept condiția în care individul simte pierderea orientării. Cel care este fără control exterior este liber de restricțiile impuse de cei ce aparțin societății și, fiind liber, este pierdut. „Acel care au numai spațiu gol deasupra lor sînt aproape inevitabil pierduți în el dacă nici o forță nu-i restrînge”. Pentru ca un individ să fie fericit sau chiar ca să existe, trebuie ca nevoile ce le are să fie suficient proporționate cu mijloacele lui, ori societatea limitează mijloacele disponibile individului. De asemenea, societatea

stabilește scopuri potrivite pentru fiecare. Poate să existe o anumită flexibilitate, dar există limite. „A urmări un scop care este prin definiție de neatinse înseamnă a te condamna singur la o stare de perpetuă neferică”.

Robert K. Merton (1957) relaționează crima cu anomia, bazîndu-se pe următoarele concepte: 1. Societatea, în S.U.A., accentuează asupra succesului adică a avea și a consuma și, în același timp, pentru anumiți indivizi, blochează căile legitime pentru atingerea acestui scop. Succesul se prezumă a fi realizat de toți; 2. Accesul la mijloacele legitime de achiziție sînt efectiv negat de mulți membri ai claselor inferioare și ai grupurilor minoritare; 4. Un individ poate nega valoarea scopului și acționa în direcția distrugerii proprietății. Recurgerea la mijloace ilegite ori distrugerea scopului este anomic. Cu cît distanța dintre mijloacele instituționale și scopurile crește, cu atît mai evidentă devine anomia²⁷. Din această discrepanță rezultă comportamentul deviant.

Merton descrie 5 moduri de adaptare la scopurile și mijloacele societății: • modelul I: conformitate în raport cu ambele (cea mai comună formă în fiecare societate); • modelul II: inovarea, acceptarea scopului social fără însă o egală interiorizare a normelor morale prescrise privind mijloacele de realizare. De exemplu, individul acceptă scopul de a fi bogat și puternic dar nu-i place munca drept mijloc, de aceea, poate alege mijloace ilegale și deveni, astfel, infractor. Această alegere este atractivă pentru persoana care conchide că nu are acces la mijloacele aprobate social de atingere a scopurilor; • modelul III: ritualism, respingerea scopurilor definite cultural în conformitate cu concepția religioasă privind mijloacele. Individul ritualistic folosește mijloace ritualice pentru obținerea succesului; • modelul IV: retragerea, respingerea atît a scopurilor definite cultural cît și a mijloacelor instituționalizate. Individul evadează, devenind un alcoolic, un drogoman, un psihotic sau folosind alte metode; • modelul V: rebeliunea, adică respingerea scopurilor și mijloacelor stabilite social și, totodată, încercarea de a introduce o „nouă ordine socială”²⁸.

Un alt exemplu al explicației structurale este *teoria oportunității diferențiate*, formulate de către Cloward și Ohlin (1960). Ei susțin că indivizii ce aparțin claselor de jos și grupurilor subculturale doresc să folosească mijloace legitime în obținerea succesului în plan social dar ei se lovesc de o multitudine de bariere, precum: diferențe culturale și de limbaj, adversități economice, o limitată disponibilitate a resurselor. Cînd mijloacele legale sînt blocate, oamenii sînt forțați să cultive metode ilegale și așa rezultă crima. Această teorie prezintă o serie de limite, precum:

— lipsește suportul empiric pentru descrierea teoriei privind delinvența juvenilă; cercetarea arată că tinerii delinvenți manifestă mai multe diferențe față de cei nedelinvenți în afara oportunităților diferențiale educaționale²⁹.

— nu există o evidență că tinerii din clasa de jos sînt mult mai frustrați decît cei ce aparțin clasei de mijloc în ceea ce privește achizițiile educaționale³⁰;

²⁷ Yablonski, L., *Op. cit.*, p. 455.

²⁸ Yablonski, L., *Op. cit.*, p. 455—456, adaptat apud Merton, 1957, pp. 141—156.

²⁹ Wrightsman, S. L., *Op. cit.*, p. 344.

³⁰ Nietzel, M. T. *Op. cit.*, p. 57.

²² Wrightsman, S. L., *Psychology and the Legal System*, Brooks/Cole Publishing Company Monterey, California, 1987.

²³ Nietzel, M. T., *Crime and its modifications: A social learning perspective*, New York: Pergamon Press, 1979.

²⁴ Wrightsman, L., *Op. cit.*, p. 343.

²⁵ Patterson, G. H., Children who steal, în T. Hirschi, M. Gottfredson (Eds.), *Understanding crime: Current theory and research*, Beverly Hills, CA: Wadsworth, 1985.

²⁶ Wrightsman, L., *Op. cit.*, p. 344.

— termenii cu care operează teoria, cum ar fi aspirație, frustrație, oportunitate sînt vag definiți; teoria nu explică ce-i determină pe cei deprivați în alegerea adaptării la oportunitățile blocate ³¹;

— crime sînt comise adesea de către cei care n-au negat niciodată oportunitățile, cum ar fi cazul unui președinte de bancă ce delapidază ³².

Explicațiile subculturale, spre deosebire de cele structurale pun accentul pe caracteristicile particulare etnice, religioase, naționale ale grupurilor de apartenență. De exemplu, dacă într-o subcultură particulară funcționează o normă precum: „Să faci orice ca să asiguri supraviețuirea familiei”, ea poate fi predictivă în ceea ce privește incidența crimei.

Tema conflictului cultural este abordată în mod evident în cadrul *teoriei intereselor focale* a lui Miller, care atribuie activitățile criminale ale grupurilor de adolescenți din clasa de jos încercărilor de a atinge acele scopuri ce sînt valorizate în cultura lor prin comportamente care apar a fi cele mai potrivite mijloace de obținere a acelor scopuri. Aderența la tradițiile clasei de jos este esențială. Aceste tradiții sînt precizate de către Miller (1958) ³³ ca fiind: încrețtură (neplăcere), duritate, istețime (șiretenie), excitație, soarta (destiny), autonomie. De exemplu, băieții din clasa de jos se iau la bătaie pentru a arăta duritatea lor, fură pentru a demonstra iscusința și curajul ³⁴. Și această teorie are limite, precum:

— ea nu explică crimele comise de către indivizii care nu sînt dezavantajați social;

— conceptele utilizate sînt definite vag; cum sînt create aceste standarde culturale? cum sînt transmise de la o generație la alta? cum controlează ele comportamentul fiecărui individ dat? ³⁵;

— dar conceptul ce creează cea mai mare bătaie de cap este cel cultural, subcultura ³⁶.

Teoriile economice încearcă să stabilească o legătură între infracțiune și condițiile economice. Primele încercări sînt legate de numele unor autori, precum Bongor și de Comisia prezidențială pentru întărirea legii și administrarea justiției, 1967 ³⁷. În Europa însă, criminologul german William Bongor, de orientare marxistă, este considerat a fi primul care a formulat teoria cauzelor economice ale crimei, încă de la începutul sec. XX. În concepția sa, actele criminale, mai ales cele împotriva proprietății, sînt determinate de sărăcia proletariatului în cadrul sistemului capitalist competitiv. Soluția ar consta, după el, în reorganizarea mijloacelor de producție și dezvoltarea unei societăți fără clase ³⁸. Acest punct de vedere nedreptățește desigur, o multitudine de oameni săraci care nu comit infracțiuni.

În S.U.A. determinismul economic al criminalității a fost susținut de către David Gordon și alții. „Urmăriți de frica insecurității economice

și de dorința competitivă de a câștiga ceva din bunurile inegal distribuite pretutindeni în societate, mulți indivizi vor deveni eventual criminali” ³⁹. Așa se explică, afirmă Gordon, următoarele 3 categorii de crime: 1. crima din ghetou (slujbele legitime accesibile tinerilor din ghetou oferă salarii mici și prezintă riscul constant al concedierii; multe tipuri de infracțiuni din ghetou oferă o puternică refacere financiară, un statut superior și adesea un risc scăzut privind arestul și pedeapsa); 2. crima organizată (activități precum jocurile de noroc, prostituția, distribuirea drogurilor sînt ilegale pentru variate rațiuni dar există o mare căutare a acestora; oportunitățile de a câștiga bani iar riscul prinderii și pedepsirii mic); 3. crima corporației (corporațiile există pentru a proteja și spori capitalul. Dacă este dificil însă în a continua cu mijloace legale, oficialii corporației încearcă să găsească alte căi ilegale.

2.1.2. *Teorii predominant psihologice*

Teoriile psihologice pun accentul în special pe caracteristicile persoanei, pe structura și factorii componenți ai personalității, pe rezultatele învățării și interacțiunii sociale, ca fiind drept principale cauze ale comportamentului infracțional. Dacă teoriile sociologice sînt orientate predominant către mediul ambiental și social-economic, teoriile psihologice pun mai mult accentul pe individ, pe factorii psihologici și psihosociali. Deși numărul teoriilor psihologice este impresionant iar dificultățile de clasificare aproape insurmontabile, vom proceda totuși la o diferențiere a lor și anume, le vom include în două categorii: 1. *teorii propriu-zis psihologice*, cum este cazul teoriilor analitice sau psihanalitice; 2. *teorii psihosociale*.

Teoriile analitice utilizează concepte care creează mari necazuri celor care încearcă să le operaționalizeze, deoarece verificarea experimentală este greu de realizat. Argumentele centrale ale acestor teorii, cu puternice implicații asupra practicii clinice, constau, pe de o parte, în afirmarea esecului în ceea ce privește controlul efectiv al ego-ului și super-ego-ului datorat greșelilor timpurii în formarea copilului sau neglijării parentale (Alexander, Staub, 1956). Pe de altă parte, comportamentul deviant este considerat a fi o metodă simptomatică de abordare a problemei bazale a adaptării și anume, apărarea împotriva anxietății (Healy et Bronner, 1936; Alchorn, 1935; Alexander et Healy, 1935). Asemenea puncte de vedere pleacă, desigur, de la concepția și teoria formulată de către Sigmund Freud privind existența celor 3 categorii de forțe — irrationale (id), ratiionale (ego), morale (superego), care întotdeauna sînt în dispută privind asigurarea conduitei. În ceea ce privește comportamentul delinvent, el consideră că orice criminal suferă de o nevoie compulsivă de a fi pedepsit, în vederea ușurării stării de vinovăție datorate sentimentelor incestuoase inconștiente de tip oedipian din perioada copilăriei. Crimele sînt comise în vederea autopedepsirii și, deci, în vederea purificării de vinovăție.

Punctul de vedere clasic al lui Freud privind relația dintre crimă și pedeapsă a fost amplu prezentat și dezvoltat de către Franz Alexander și Hugo Staub în lucrarea lor „Criminalul, judecătorul și publicul” (1956). Abordarea lor poate fi sintetizată astfel: 1. Din punct de vedere psihodinamic, toți oamenii sînt criminali înnașcuți. Ființa umană apare în lume

³¹ Sheley, J. F., *Op. cit.*

³² Sheley, J. F., *Op. cit.*

³³ Miller, M. B., Lower-class culture as a generating milieu of gang delinquency, in *Journal of Social Issues*, 14, 1958.

³⁴ Sheley, J. F., *Op. cit.*

³⁵ Wrightsman, S. L., *Op. cit.*, p. 346.

³⁶ Nietzel, M. T., *Op. cit.*

³⁷ Brodsky, S. L., *Op. cit.*, p. 30.

³⁸ Yablonski, *Op. cit.*, p. 456.

³⁹ Gordon, M. D., Capitalism, Class and Crime in America, *Crime and delinquency* (April): 163—183 1973.

ca un criminal, adică neadaptat social. În primii ani de viață copilul își prezervă criminalitatea în cel mai înalt grad, fiind preocupat numai de realizarea plăcerii și de evitarea durerii. În perioada 4—6 ani, dezvoltarea criminalului începe să se diferențieze de cea a persoanei normale. În această perioadă (perioada latentă), care se încheie la pubertate, viitorul individ normal reușește parțial în reprimarea tendințelor instinctive criminale și stopează exprimarea lor actuală. Ea sau el convertește sau transformă aceste tendințe libidinale criminale în forme acceptabile social. Viitorul criminal eșuează, însă, în realizarea acestei adaptări. Criminalitatea reprimată și, deci, inconștientă, a persoanei normale găsește câteva căi și supape sociale nepericuloase, cum ar fi, visul, fantezia, simptomele neurotice, precum și câteva forme de comportament tranziționale, care sînt mai puțin lipsite de pericol cum ar fi duelul, boxul, corida și ocazional, exprimarea liberă a criminalității în război; 2. Complexul Oedip este un fapt psihodinamic fundamental care produce criminalitate dacă nu este rezolvat în mod reușit. Conform doctrinei freudene, toți băieții manifestă o ostilitate față de tată și iubire față de mamă, care cuprinde dorința sexuală. Vinovăția și anxietatea determinate de aceste sentimente trebuie să fie rezolvate, pentru ca tînărul să devină un om sănătos psihologic. Cel care și reprimă ostilitatea față de tată își va redirecționa agresivitatea în altă parte, ajungînd la comiterea unor acte violente. Atunci însă cînd acest complex este rezolvat cu ajutorul psihanalizei, individul poate curma ostilitatea sa, devenind conștient de obiectul real al agresiunii; 3. Descoperirea motivelor inconștiente este sarcina fundamentală a criminologiei. Pentru cei care împărtășesc punctul de vedere psihanalitic extrem, anumite pattern-uri criminale sînt reflectarea simbolică a unei motivații inconștiente. De exemplu, utilizarea unui pistol de către tîlhar reprezintă formarea unei reacții în sensul impotenței masculine. Pistolul este considerat simbolul potenței. De asemenea, spargerea ușii și furtul sînt considerate a simboliza violul inconștient. Aceste aspecte trebuie cunoscute și înțelese de către instanță înainte de a stabili „măsurile” împotriva infractorilor; 4. Primul act rebel (sau crima) este comis în copilăria timpurie și este un factor determinant important pentru formarea simțului justițiar al unei persoane. Prima crimă (în sensul încălcării unei norme, desigur) pe care toți oamenii, fără nici o excepție, mai devreme sau mai tîrziu o comit este violarea prescripției privind curățenia.

În acord cu Alexander și Staub, Ferenczi (1950) vorbește chiar despre o „moralitate sfincierală” care reprezintă începutul și fundamentarea moralei adultului. Un criminal refractar care persistă în respingerea dămănoasă a cerințelor sociale este precum un copil aflat pe oala de noapte ce respinge orice cerință din afară. Momentul în care un copil începe să-și impună inhibarea eliminării, acesta este un pas decisiv către ajustarea la lumea exterioară, deoarece s-a creat o atenție inhibitivă în cadrul personalității. Se dezvoltă astfel un anumit simț al justului și injustului în raport cu procesul biologic. Acest simț justițiar (sau lipsa lui) legat de formarea deprinderilor igienice (care presupun inhibiția) devine 'prototip pentru viitoarele restricții ale vieții instinctuale a copilului și o tulburare în timpul acestei faze de dezvoltare poate servi drept cauză pentru disturbarea viitoare a adaptării sociale ⁴⁰.

⁴⁰ Yablonski, L., *Op. cit.*, p. 437—439.

În ansamblu, atît freudienii, neofreudienii cit și reprezentanții altor școli psihanalitice atribuie criminalitatea conflictelor interne, problemelor emoționale sau sentimentelor de insecuritate, inadecvență și inferioritate. Pentru ei, comportamentul criminal și delinvența sînt simptome ale problemelor emoționale fundamentale. Teoriile psihanalitice însă, nu reușesc să ofere o explicație actelor criminale comise de criminalul „normal”, care învață și preia asemenea acte de la alți criminali. De regulă, psihanaliza oferă o explicație doar pentru comportamentul compulsiv al psihicului, neuroticului și sociopatului (Friedlander, 1947; Bromberg, 1948).

Teoriile psihosociale accentuează asupra achizițiilor rezultate în procesul interacțiunii și învățării psihosociale și sociale ca fiind drept principale explicații, principale cauze ale criminalității. Intrucît există foarte multe asemenea teorii, vom încerca, în acord cu Wrightsman ⁴¹, să realizăm o anumită sistematizare și să le grupăm în mai multe categorii, în funcție de mecanismele psihosociale care favorizează apariția comportamentului deviant. Astfel, vom diferenția: teoriile controlului social; teoriile învățării psihosociale, teoriile învățării sociale, teoriile etichetării sociale.

Teoriile controlului psihosocial susțin, în principal, faptul că tendința individului de a devia în plan comportamental este relativ generală și constantă, ceea ce înseamnă că aceștia se vor comporta în mod frecvent antisocial dacă ei sînt formați și susținuți în a evita această tendință. Altfel spus, este necesar să se formeze structuri interne criminoinhibitive care să prevină orice tendință deviantă și infracțională. O astfel de teorie este cea propusă de Hirschi (1969, 1978 ⁴²). În opinia acestui autor, mecanismul controlului social care acționează coercitiv asupra individului trebuie căutat în legăturile acestuia cu societatea: dacă legăturile sînt puternice, individul în aceeași măsură se va conforma normelor sociale; dacă legăturile slăbesc, probabilitatea violării normelor va crește.

Deși Hirschi este sociolog, accentul pus pe relația individ-social l-a condus la realizarea unei abordări din perspectivă psihosocială ⁴³. Legătura fiecărui individ cu societatea are 4 elemente și anume: a) atașamentul față de persoanele convenționale, ce reprezintă un mijloc major de acțiune criminoinhibitivă. Este o legătură afectivă ce conduce la grija manifestată față de alții, la evaluarea opiniilor și expectațiilor față de sine etc. Un individ atașat de alții va lua în considerație atît efectele comportamentului său, cit și efectele comportamentului celorlalți asupra sa, în simp ce un individ neatașat se va gîndi numai la sine; b) obligația față de comportamentele convenționale; în măsura în care un individ a investit timp și energie în activități convenționale (a primit educație, a obținut o slujbă etc.), legătura lui cu societatea va fi întărită. Ei, desigur, riscă în momentul în care normele sociale sînt violate, pe cînd cei care nu riscă o investiție convențională, într-o mult mai mare măsură se vor angaja în acțiuni delinvente sau criminale; implicarea în activități convenționale micșorează posibilitățile temporale și energetice de angajare în activități orientate către scopuri neconvenționale; d) convingerea individului că trebuie să se subordoneze societății. Cei care însă, refuză să accepte legitimitatea societății în a formula norme, reguli și cerințe, vor fi înclinați

⁴¹ Wrightsman, S. L., *Op. cit.*, p. 352—355.

⁴² Hirschi, T., *Causes and prevention of juvenile delinquency*, in H. M. Johnson (Ed.), *Social system and legal process*, San Francisco: Jossey-Bass, 1978.

⁴³ Toch, A., *Op. cit.*, p. 171.

în mai mare măsură în direcția violării lor. Aceste elemente nu acționează strict independent.

O altă teorie apartenență acestei categorii este *teoria înfrînării* (containment theory) a lui Walter Reckless (1961⁴⁴), care reușește mult mai bine să împletească cele două perspective (psihologică și socială) de abordare a cauzelor criminalității. În concepția acestui autor, comportamentul criminal este influențat de o varietate de factori, precum: 1. Factorii de presiune socială și anume: condițiile economice și de locuit precare, statut social scăzut, lipsa oportunităților, conflicte familiale; 2. Factorii de presiune ce acționează ca factori de atragere (pull factors) și care abat individul de la normele acceptate, cum ar fi, companioni răi, subcultură delinventă și criminală, grupuri deviante; 3. În imediata vecinătate a individului există o înfrinare externă, eficientă sau nu, ce provine din partea vieții familiale și a grupurilor suportive; 4. Înfrinarea internă, în calitate de produs al unei bune sau slabe internalizări. Când înfrinarea externă este slabă, înfrinarea internă trebuie să fie puternică, pentru a se împotrivi presiunilor (pushes) dinăuntru și atragerilor și presiunilor din afară; 5. Stratul cel mai de jos constă numai în presimile dinăuntru: tensiuni interne, ostilitate, agresivitate, puternice sentimente de inadecvență și inferioritate, afecțiuni organice etc.

Ceea ce este interesant pentru această teorie este viziunea asupra existenței unui continuum de factori organizat vertical, cuprinzând diferite straturi ce influențează și determină comportamentul deviant. La extremități se află presiunile sociale și cele dinăuntru individului. Deși susține această interacțiune, Reckless arată că un copil aflat într-o arie înalt delinventă în care înfrinarea externă este slabă, rămâne nedelincvent dacă înfrinarea internă este bună și funcțională. Aceasta constă în: forța eului, autocontrol, o bună autoconceptualizare, rezistență puternică în fața diversunilor.

Teoriile învățării, în calitate de abordări psihosociale, accentuează asupra mecanismelor prin intermediul cărora comportamentul criminal este învățat. În această categorie putem include *teoria asocierii diferențiale* a lui Edwin Sutherland (1947⁴⁵), care consideră că la baza comportamentului criminal se află societizarea într-un sistem de valori ce conduce la violarea legii; dacă criminalul potențial învață „definiții” care sunt favorabile comportamentului deviant, atunci crește probabilitatea apariției tendinței spre comiterea actelor deviante și criminale. De exemplu, banii reprezintă o valoare pentru majoritatea indivizilor dar în timp ce unii îi cîștigă legal, alții folosesc mijloace ilegale. Definițiile însă necesită suportul grupului ceea ce înseamnă că, în viziunea autorului, crima nu va persista în absența unei „subculturi a violenței”. Învățarea definițiilor nu presupune în mod necesar contactul direct cu infractorii. Copiii pot învăța și reține definiții procrimiale de la părinți, privind la buzunarul tatălui în care sunt foarte mulți bani sau auzind de la mama cum se laudă privind depășirea limitei de viteză admisă legal.

Teoria lui Sutherland, care ulterior este elaborată împreună cu unul dintre foștii săi studenți, Donald Cressey, cuprinde o teză centrală și anume: „comportamentul criminal este învățat prin interacțiunea —

proces psihosocial (s. n.) — cu alții într-un grup familial. Învățarea include tehnicile comiterii actelor criminale plus motivele, trebuințele, raționalizările și atitudinile favorabile comiterii crimei” (Sutherland, Cressey, 1970⁴⁶).

Principiile de bază ale asocierii diferențiale pot fi sintetizate astfel:

1. Comportamentul criminal este învățat;
2. Comportamentul criminal este învățat în interacțiune cu alte persoane în procesul comunicării;
3. Aspectul influențial al învățării comportamentului criminal apare în grupurile sociale familiale;
4. Când comportamentul criminal este învățat, învățarea include: a) tehnicile comiterii crimei, care sunt uneori foarte complicate iar alteori foarte simple; b) direcționarea specifică a motivelor, trebuințelor, raționalizărilor și atitudinilor;
5. Direcționarea specifică a motivelor și tendințelor este învățată de la definițiile codului legal ca fiind favorabile sau nefavorabile;
6. O persoană devine delinventă datorită excesului definițiilor favorabile pentru violarea legii față de definițiile nefavorabile pentru violarea legii;
7. Asociațiile diferențiale pot varia în frecvență, durată, intensitate și prioritate;
8. Procesul învățării comportamentului criminal prin asociere cu pattern-uri criminale și necriminale implică toate mecanismele care sunt implicate în orice tip de învățare;
9. Deși comportamentul criminal este o expresie a nevoilor și valorilor generale, el nu este explicat prin intermediul acestora, deoarece comportamentul necriminal este o expresie a acelorași nevoi și valori⁴⁷.

Teoria asocierii diferențiale poate fi considerată ca fiind legată de teoria francezului G. Tarde, care este considerat a fi primul ce a susținut că pattern-urile delinvenței și crimei sunt învățate la fel ca orice altă ocupație.

Teoriile învățării sociale, în calitate de abordări psihosociale, accentuează asupra interacțiunii dintre persoană și mediu, în vederea identificării condițiilor în funcție de care indivizii violează legea. Dezvoltarea unei orientări particulare, criminale sau necriminale, reflectă o acumulare a învățărilor într-o varietate de situații. Astfel, Patterson (1980)⁴⁸ afirmă: „Copiii nu depășesc faza comportamentului antisocial extrem: ei rămân devianți dacă nu sunt pedepsiți”. Alți autori au o poziție mult mai pozitivă, sugerind că practicile de creștere a copiilor pot fi influențate, în sensul că ei învață pattern-urile comportamentale adulte, valorile și anxietățile prin intermediul observării experiențelor adultului⁴⁹. Relațiile dintre părinți și copii sunt interinfluente, în sensul că fiecare produce schimbări în comportamentul celuilalt.

În contrast cu abordarea psihosocială de tipul asocierii diferențiale, unii reprezentanți ai teoriilor sociale văd copiii ca fiind participanți activi în propria lor socializare, susținând că delinvenții sunt, de fapt, capabili de stabilirea unor pattern-uri comportamentale ce pot fi urmate de către alții. În acest sens, în baza propriilor cercetări și observații, Patterson (1980⁵⁰) afirmă: „Copiii antisociali își educă proprii părinți. Comportamentele antisociale au în mod tipic un impact; ele sunt foarte eficiente în educarea adulților și colegilor asemănători în sensul de a înceta să for-

⁴⁴ Reckless, W., *The Crime Problem*, New York: Prentice-Hall, 1961.

⁴⁵ Sutherland, E. H., *Principles of criminology* (4th ed.), New York, Lippincott, 1947.

⁴⁶ Sutherland, E. H., *Principles of criminology* (8th ed.), New York, Lippincott, 1970.

⁴⁷ Wrightsman, S. L., *Op. cit.*, p. 353, adaptare după Sutherland și Cressey, 1974, p. 75—76).

⁴⁸ Patterson, G. H., Children who steal, în Hirschi, T., Gottfredson, S. (Eds.), *Understanding crime: Current theory and research* (pp. 73—90), Beverly Hills, CA: Sage, 1980.

⁴⁹ Baldwin, A. L., *Theories of child development*, New York, Wiley, 1967.

⁵⁰ Patterson, G. H., *Op. cit.*

muleze cerința. Copilul nu trebuie să facă treburi gospodărești, nu trebuie să se conformeze la regulile casei. Tehnici similare sînt utilizate de copil în instruirea profesorilor și adulților în general în a crede că nu este necesar pentru copil să meargă la școală și să achiziționeze un nivel rezonabil dacă el nu frecventează”.

În cea mai mare parte teoriile privind învățarea socială, mai ales cele ce aparțin psihologiei americane, sînt de orientare behavioristă, comportamentistă, deoarece ele presupun drept principal mecanism condiționarea instrumentală bazată pe întărirea reacției de răspuns. Punctul de vedere general constă în faptul că învățarea nu poate avea loc dacă nu există un anumit fel de întărire, ceva echivalent recompensei și pedepsei. De exemplu, Trasler (1961⁵¹) a aplicat această teorie în încercarea de a determina cum învață o persoană să nu fie criminal sau delicvent. Presupunerea lui de bază este că un individ învață să nu devină criminal, folosind o procedură de antrenare și formare prin care inhibă anumite feluri de comportament definite drept criminale. Asemenea concluzie are la bază, de fapt, rezultatele unui experiment efectuat pe șobolani, în care folosește condiționarea evitării pasive. Pe scurt, în acest experiment, șobolanul învață întâi să obțină hrană acționînd asupra unei pîrghii. Un șoc electric a fost apoi folosit în locul hranei. Șobolanul învață să evite acționarea asupra pîrghiei, deși trebuința originală a rămas. Chiar cînd stimulul neplăcut a fost înlăturat, el nu atinge pîrghia. În acest fel șobolanul a achiziționat „anxietatea” (teamă). Aversiunea individului față de criminalitate se consideră a se dezvolta în același mod, adică individul este condiționat să resimtă anxietatea în anticiparea pedepsei, chiar dacă pedeapsa originală folosită în condiționare nu mai este prezentă. Autorul subliniază, de asemenea, că nivelul de anxietate este în relație de directă proporționalitate cu cantitatea de pedeapsă folosită în perioada timpurie de condiționare. De aceea, se poate concluziona că persoanele predispuse la comportament criminal nu au fost adecvat pedepsite pentru actele deviante în timpul copilăriei.

Pentru o adecvată condiționare socială, Trasler listează următoarele aspecte: 1. Eficiența condiționării sociale va depinde de forța reacției necondiționate (anxietatea) cu care este asociată; 2. Acolo unde există o relație puternic dependentă între copil și părinții săi, sancțiunea retragerii aprobării va evoca o intensă anxietate; 3. Relațiile dintre copil și părinții săi sînt relații de dependență dacă ele sînt: a) exclusive, b) afective și c) stabile (Gordon Trasler, 1962). Diferențele în ceea ce privește metodele de condiționare, diferențele în sensibilitatea și atitudinile familiei față de crimă vor determina dacă sau nu un individ va fi predispus la comportament criminal.

Una dintre cele mai reprezentative teorii ale învățării sociale, ce se concentrează în special asupra achiziționării comportamentului agresiv, aparține lui Albert Bandura 1977⁵². El consideră că în dezvoltarea diferitelor forme de comportament, inclusiv cel agresiv, intervin o serie de mecanisme, precum imitația și modelarea. Trăsături de personalitate, cum ar fi, de exemplu, agresivitatea și dependența pot fi învătate privind la alții și văzînd ce fel de recompense și pedepse primesc aceștia pentru

acțiunile lor. Răspunsurile care conduc la rezultate valoroase (întărirea pozitivă) vor fi urmate cu o mare probabilitate. De asemenea, învățarea care are loc poate fi influențată de situația în care apar sau de specificitatea formelor de întărire și de recompensare. Indivizii învață să diferențieze o situație de alta.

În evidențierea tipurilor de mecanisme achizitive ce intervin în procesul învățării sociale, Bandura pleacă de la premisa că indivizii nu se nasc cu repertorii preformate ale comportamentului agresiv, ci ei trebuie să le învețe. Unele din formele elementare ale agresivității pot fi perfectate cu o minimală ghidare însă cele mai multe activități agresive necesită deprinderi care solicită o învățare extensivă. În cadrul schemei generale privind învățarea socială a comportamentului agresiv, Bandura diferențiază: 1. originea agresivității; 2. instigatorii agresivității; 3. regulatorii agresivității.

În prima categorie fac parte:

- a) învățarea observațională;
- b) performanța întărită;
- c) determinanți structurali.

Învățarea observațională se bazează în principal pe observarea comportamentului altora, precum și a consecințelor acestor comportamente pentru ei. Observînd purtarea agresivă a altora, copilul poate să-și formeze o concepție privind modul cum comportamentul este realizat și în ocazii ulterioare reprezentarea simbolică poate servi drept ghid pentru acțiune. Învățarea observațională este guvernată de 4 subprocese interdependente: procesele atenției; reprezentările simbolice; procesele reproducerii motorii; integrarea actelor constituente în alte noi pattern-uri de răspuns.

Din observarea comportamentului altora, indivizii pot extrage tactici și strategii comportamentale generale care-i determină să meargă dincolo de ceea ce au văzut și auzit. Sintetizînd trăsăturile diferitelor pattern-uri modelate în amalgame noi, observatorii pot dezvolta noi forme de comportament agresiv.

În societatea modernă, stilurile agresive comportamentale pot fi adoptate din 3 surse principale (determinanți structurali):

- a) agresivitatea modelată de membrii familiei (copiii tratați agresiv de către părinții lor vor folosi aceleași comportamente în raport cu alții);
- b) subcultura în care trăiește individul (incidența cea mai mare a agresivității este regăsită în comunitățile în care abundă modelele de conduită agresivă);
- c) modelele simbolice abundente oferite de mass-media (în special televiziunea).

Din a doua categorie (instigatorii agresivității) fac parte:

a) instigatorii modelatorii: teoria învățării sociale distinge 4 procese prin care influențele modelatorii pot activa comportamentul agresiv: — procesul instigațional, facilitativ; — procesul dezinhibitoriu; — procesul stimulării emoționale; — procesul de întărire a efectelor stimulării. Altfel spus, influențele modelatorii exercitate din partea conduitelor agresive observate, depinzînd de forma și conținutul lor, pot acționa ca profesori, ca solicitanți, ca dezinhibitori, ca întăritori ai stimulului și ca stimulatori emoționali;

b) tratamentul aversiv care cuprinde: — agresarea fizică; — amenințări verbale și insulte; — schimbări aversive în condițiile de viață; — contracaraarea comportamentului orientat spre scop;

⁵¹ Trasler, G., *The Explanation of Criminality*, London: Routledge et Kegan Paul, 1962.

⁵² Bandura, A., *The Social Learning Perspective. Mechanisms of Aggression*, in Toch, H., *Psychology of Crime and Criminal Justice*, Waveland, Press Inc., Prospect Heights, Illinois, 1986.

c) persuadare stimulativă (atractivă din partea beneficiilor așteptate, care este mai mare decât teama față de tratamentul dureros);

d) instigatori instrucionalii (în timpul procesului socializării, indivizii sunt formați să se supună altora. Recompensând acordul și pedepsind insubordonarea, directivele formulate în forma comenzilor autoritare provoacă agresiunea supusului);

e) controlul simbolic bizar (este cazul unor psihotici, care acționează în virtutea unor influențe bizare — comenzi, sfaturi halucinatorii, convingeri privind responsabilitatea lor eroică etc.).

Din a treia categorie fac parte *regulatorii agresiunii* sau *mechanisme de menținere*. Comportamentul în general, precum și cel agresiv, este extensiv reglat de către consecințele sale. Există 3 feluri de rezultate, care interacționează în cadrul unor modalități ce slăbesc sau întăresc efectele lor asupra comportamentului:

1. *întărirea externă*; probabilitatea acțiunilor particulare este crescută datorită beneficiilor anticipate și redusă datorită pedepsei anticipate. Agresiunea este puternic influențată de către consecințele ei. Din categoria factorilor întăritori *pozitivi* externi fac parte: a) recompense tangibile, cum ar fi cele materiale; b) recompense pe linia statutului social (de exemplu, bătaia pentru a fi recunoscut drept lider în grup); c) reducerea tratamentului aversiv (diferite forme de agresiune sunt frecvent întărite datorită verificării capacității de a înlătura tratamentul umilitor și dureros); d) manifestările prejudiciabile (scopul agresiunii este producerea unor daune și prejudicii; la fel cum hrănirea înlătură foamea, tot așa rănirea altora descarcă impulsul agresiv. Suferințele victimei sunt întăritori ai comportamentului agresiv. Tot din categoria factorilor întăritori externi fac parte și cei cu acțiune inhibitivă și anume consecințele pedepsei. Restringerile asupra comportamentului vătămător provin din două surse diferite: restringerile sociale sunt originate în amenințările privind pedeapsa externă iar restringerile personale operează prin reacțiile de autocondamnare anticipativă. Prima serie este predominant informativă iar a doua predominant inhibitivă);

2. *întărirea indirectă*, care are în primul rând o funcție informativă, vizează consecințele observării comportamentului altor persoane în diferite ocazii și circumstanțe (dacă este recompensat, ignorat sau pedepsit). Consecințele comportamentului agresiv al altora oferă informații privind tipurile de acțiune care probabil vor fi recompensate sau sancționate și situațiile în care este potrivit a le desfășura. Un număr de factori care intervin în procesul comparării sociale pot altera efectele obișnuite ale consecințelor observate. Modelele și observatorii adesea diferă, de aceea un comportament aprobat de unii poate fi dezaprobat de alții;

3. *autoîntărirea* sau modul în care subiectul se raportează la consecințele propriilor sale acțiuni. Astfel, o variantă poate fi autorecompensarea (mândrie, întărirea eului, bucuria achiziționării unor lucruri etc.). Altă variantă constă în autopedepsirea pentru agresiune, care poate acționa postfestum sau în forma reacțiilor de autocondamnare anticipatorie. Uneori însă, susține Bandura, este posibil ca acest control intern să fie elucidat, individul folosind o serie de mecanisme cum ar fi: — justificarea morală; — compararea paliativă; — etichetarea eufemistică; — redirecționarea responsabilității; — difuzarea responsabilității; — deumanizarea victimelor; — blamarea victimelor; — reprezentarea defectuoasă a consecințelor.

Teoriile etichetării sociale pleacă de la presupunerea că devianța este creată de către etichetele folosite de societate în legătură cu anumite acte. Devianța nu este bazată numai pe calitatea actului ei, mai mult, ea provine din reacțiile sociale asupra actului. Aceste teorii procedează la realizarea unei distincții între prima devianță, adică comportamentul actual criminal și devianța secundară sau reacția societății asupra conduitei infracționale⁵³. Sheley (1985⁵⁴) listează următoarele ipoteze ale acestei perspective:

1. Înainte ca unele persoane să fie etichetate drept criminale, comportamentul lor trebuie să fie observat sau cel puțin presupus a fi observat de către societate;

2. Observația trebuie să fie urmată de reacție. Indivizii nu pot fi etichetați drept criminali dacă societatea nu reacționează la presupusele infracțiuni — adică un act este lipsit de înțeles pînă cînd societatea încearcă să i-l ofere;

3. Încercarea societății de a eticheta indivizii drept criminali poate reuși sau eșua. Încercarea de etichetare nu garantează impunerea reușită a etichetei;

4. Rezultatul negocierii etichetării dintre societate și indivizi implică mai mult decât calitățile actelor criminale presupuse. Caracteristicile presupusului violator, cum ar fi rasa, sexul sau statutul socioeconomic, precum și climatul politic și social în care negocierea apare vor influența, de asemenea, rezultatele;

5. Dacă efectele etichetării sînt de lungă durată sau nu constituie o problemă negociabilă și ea depinde de reacțiile indivizilor în raport cu etichetarea lor, de percepțiile sociale privind aceste reacții și de amabilitatea societății de a negocia⁵⁵. Una din instituțiile sociale cel mai adesea vinovate de etichetarea tinerilor este considerată a fi școala. Aceasta exercită o puternică influență privind orientarea comportamentului tînărului în perspectivă. Elevii care sînt etichetați negativ în școală vor ajunge probabil să se privească pe ei înșiși ca fiind inferiori și, totodată, există o mică probabilitate că vor reuși mai tîrziu în viață. Tendința de a găsi vinovat mai mult socialul decât individualul este deosebit de accentuată la unii reprezentanți ai teoriilor etichetării: „Grupurile sociale creează devianță prin conturarea regulilor ale căror încălcare produce devianță”⁵⁶; „tînărul delinvent devine rău deoarece este definit ca fiind rău și deoarece nu este crezut dacă este bun”⁵⁷. Dar unul din punctele de vedere extreme este, totuși, cel al lui Nietzel (1979⁵⁸): „Sistemul justiției criminale produce mult din devianță pe care intenționează s-o corecteze”.

Tot în categoria teoriilor psihosociale includem și concepția lui Yablonski (1990⁵⁹) privind autoconceptualizarea. În baza a 4 decenii de cercetare și observație el a ajuns la concluzia că factorul causal al crimei și delinvenței este legat de autoconceptualizarea infractorului. Acest factor are mai multe rădăcini și mai multe implicații. Copiii care sînt maltratați fizic, sexual sau emoțional în mod frecvent de către părinții

⁵³ Lemert, E. M., *Social psychology*, New York: McGraw-Hill, 1951.

⁵⁴ Seley, J. F., *Op. cit.*

⁵⁵ Wrightsman, S. L., *Op. cit.*, adaptare după Sheley, *Op. cit.*, p. 233—234.

⁵⁶ Becker, S. H., *Outsiders*, New York: Free Press, 1963.

⁵⁷ Tannenbaum, F., *Crime and the Community*, New York: McGraw-Hill, 1951.

⁵⁸ Nietzel, M. T., *Op. cit.*, p. 112.

⁵⁹ Yablonski, I., *Op. cit.*

lor își dezvoltă o scăzută autoestimare și sunt mai apti a fi înclinați să comită acte delinvente ca adolescenți și să devină criminali ca adulți. Ei se denigrează, se resimt fără valoare și au mult mai puțină grijă și preocupare în raport cu ceea ce se întâmplă cu ei. Aceste forțe psihosociale împing pe tineri către un comportament autodestructiv, cum ar fi, consumul de droguri și crima violentă. Tendințele lor suicidare îi determină, cu o mare probabilitate, să comită acte delinvente distructive și lipsite de sens care sînt tot la fel de periculoase pentru ei înșiși precum comportamentul lor față de victime.

2.1.3. O nouă direcție de analiză a actului infracțional

După cum s-a observat din sintezele privind tentativele mai vechi și mai noi de evidențiere a cauzelor care determină comportamentul infracțional, numărul teoriilor elaborate este incommensurabil, fiecare dintre ele încercînd să ofere cea mai bună explicație și să individualizeze factorii predominant responsabili implicați în producerea criminalității. Aruncînd o privire de ansamblu asupra acestor teorii, putem formula următoarele concluzii:

a) de-a lungul timpului și pe diferite meridiane ale globului s-a produs un fel de „diviziune a muncii”, de diviziune a sarcinilor diferitelor cercetători în vederea investigării factorilor cauzali dintr-o anumită perspectivă. Unii au insistat asupra factorilor bio-constituționali sau fiziologici, alții asupra factorilor ambientali și sociali, alții asupra unor factori psihologici individuali, alții asupra unor interinfluențe dintre individual și social etc.;

b) nici una dintre aceste teorii nu poate fi respinsă în totalitate datorită nevalidării ei practice. Desigur, din punctul de vedere al validității există diferențe mari între diverse teorii însă nici una nu oferă explicații pentru tot întregul manifestărilor comportamentale antisociale. Am putea caracteriza aceste teorii printr-un grad de „fragilitate” a legăturii cauzale postulate. În raport cu aproape fiecare teorie realitatea reacționează disjunctiv în maniera „unii... da, alții... nu”.

De exemplu: dacă structura XXX este responsabilă de comiterea infracțiunii, cum se explică faptul că mulți criminali nu au această anomalie cromozomială și, pe de altă parte, nu toți cei cu asemenea structură comit acte antisociale? sau, dacă mediul socio-educativ și socio-economic este responsabil de apariția comportamentelor deviante, cum se explică faptul că numai unii ce aparțin mediilor precare comit asemenea acte și, pe de altă parte, cum se explică faptul că printre criminali se află indivizi care nu provin din asemenea medii?

c) încercarea de explicare a comportamentului infracțional constituie în primul rînd o încercare de a găsi și contura un sistem teoretico-științific și metodologic cu mari posibilități integratorii și generalizatoare pentru realitatea concretă, însă tipurile și formele de „operaționalizare” practică a comportamentului infracțional sînt extrem de diverse, fiecare avînd, la limită, caracteristici strict individuale. Așa se explică faptul că încercările de generalizare a ipotezelor și concluziilor unor teorii eșuează în raport cu realitatea practică. Fiecare teorie, mai mult sau mai puțin, poate fi acuzată de efectuarea unei generalizări pripite. Ceea ce este valabil pentru unii este extins la nivelul tuturor, încălcîndu-se astfel principiul logic și practic. Propoziția logică „Unii indivizi complexați sînt criminali”

nu conduce obligatoriu la propoziția logică generală „Toți indivizii complexați sînt criminali”.

d) fenomenul criminalității este un fenomen deosebit de complex, hipercomplex, multiplu-determinat care refuză să „îmbrace baina” uneia sau alteia dintre teoriile elaborate, ce se consideră a fi suficientă și deplin consistentă în explicarea lui cauzală.

După părerea noastră, în încercările de teoretizare și explicare a realității infracționale trebuie să ținem seama în mod obligatoriu de gradul de generalizare și abstractizare a conceptelor cu care operăm. Ținînd seama de sfera de cuprindere și de conținutul logic al noțiunilor pe care le întîlnim în domeniul activității sociale juridice, vom realiza o ierarhizare a acestora pe continuumul general-particular. De exemplu, sfera noțiunii „comportament” este mai largă decît cea de „deviant”; sfera acestei noțiuni este mai largă decît cea de „infracțiune”; la rîndul ei, sfera acestei noțiuni este mai largă decît cea de „criminal”; în continuare, sfera noțiunii de „criminal” este mai largă decît sfera noțiunii de „omor calificat”; în sfîrșit sfera noțiunii de „omor calificat” este mai largă decît sfera noțiunii „omorul comis de X”, care este un caz particular sau o noțiune particulară. Această faptă presupune existența unui infractor concret (o anumită persoană cu anumite particularități), o victimă concretă și un anumit context, anumite condiții în care a fost săvîrșită. X poate fi normal sau anormal psihologic, bărbat sau femeie, tînăr sau bătrîn, inteligent sau redus mintal, sărac sau bogat, provenind dintr-o familie dezorganizată sau nu, fiind prima infracțiune sau, dimpotrivă, fiind recidivist, cu statut socioprofesional ridicat sau lipsit de educație etc. Cazul lui X, deși se poate asemăna cu altele, în funcție de o serie de variabile, prezintă multe caracteristici strict individuale și el necesită o explicație în urma unei analize *casuistice*, individuale. În măsura în care adevăratele cauze sînt evidențiate se pune problema reacției sociale în raport cu acest comportament particular, avîndu-se în vedere interesele sociale care sînt lezate prin acest fapt. Legat de acest aspect, susținem punctul de vedere al unor autori privind scopurile urmărite de către reacția socială, cum ar fi, de exemplu, pedeapsa penală⁶⁰: 1. prevenirea generală (pedeapsa și publicitatea asociată ei vizează descurajarea altor infractori potențiali; 2. prevenirea individuală (pedepsirea infractorului se presupune a-l împiedica de la comiterea altor crime în viitor); 3. Incapacitatea (dacă un infractor este condamnat și trimis la închisoare, societatea se poate simți securizată pentru că infractorul nu va comite din nou alte fapte antisociale periculoase; 4. Retribuirea (societatea este convinsă că infractorii nu trebuie să beneficieze din încălcările legii; mai mult, ei trebuie să fie pedepsiți; 5. Insulta morală (stabilirea unei pedepse are și efectul de a oferi societății posibilitatea realizării unui catharsis și trăirii unui sentiment de ușurare în raport cu stările de frustrare, rănire, pierdere și supărare care rezultă în urma comiterii unor crime; este un fel de satisfacție în raport cu faptul că infractorii au plătit pentru ceea ce au făcut; 6. Reabilitarea (una din speranțele sentinței de condamnare a fost întotdeauna aceea că infractorii vor fi puși în situația în care ei vor recunoaște eroarea căilor lor și că vor dezvolta noi deprinderi, valori și stiluri de viață care să-i ajute să se reîntoarcă la o viață normală și să se supună legii.

⁶⁰ Wrightsman, S. L., *Op. cit.*, 356—357.

Odată ce persoana care comite o infracțiune este depistată și suportă consecințele reacției sociale, adică primește pedeapsa stabilită juridic, se pune problema „diagnosticării” psihocomportamentale a acestuia, în vederea aplicării unui program corecțional corespunzător. Acest program va urmări drept principale obiective: 1. adaptarea la sistemul de solicitări specifice instituției corecționale; 2. conturarea și consolidarea unor mecanisme interne reglatorii de natură criminoinhibitivă; 3. pregătirea pentru reinserția și reintegrarea socială după ispășirea pedepsei. Diagnosticarea fiecărui caz în parte este o activitate laborioasă, responsabilă și ea necesită participarea mai multor specialiști. Trebuie procedat cu mare atenție la „refacerea” întregului traseu de viață parcurs de individul respectiv până la comiterea infracțiunii și stabilită ponderea fiecăruia din factorii care au contribuit: biologici, psihologici, socio-economi, sociali etc. În unele cazuri, cauza poate fi predominant internă, biofiziolgică, psiho-fiziologică (subiectul poate fi bolnav născut, retardat mintal sau poate prezenta o anumită anomalie funcțională bio-fiziologică), sau ea poate fi predominant externă (lipsa acută a unor condiții materiale, a unei slujbe, a unor lucruri strict necesare, existența unui grad înalt de provocare și presiune exercitată din afară, din partea unor membri ai familiei, a unor membri din alte grupuri de apartenență, a unor factori supraordonați etc.). Desigur cauza poate fi *mixtă*, în sensul că ea poate fi legată în egală măsură de factori individuali și de factori sociali.

Din punct de vedere comportamental, oricare ar fi natura cauzei ea ne conduce spre noțiunea de *motivație*, care este suportul psihologic causal al comportamentului infracțional. Pe de altă parte, trebuie să diferențiem *scopul* specific al unui comportament infracțional și *anume*, a unei infracțiuni concrete, precis determinate. *Scopul* vizează un anumit rezultat care poate fi anticipat în forma reprezentării. Pentru atingerea scopului, infractorul își planifică și-și pregătește minuțios toate acțiunile și toate condițiile necesare (loc, timp, mijloace, procedee etc.). Întregul comportament este susținut însă de un motiv sau, mai exact, de o anumită motivație, deoarece pot exista mai multe motive. Această motivație funcționează ca un suport energetic intern, care „împinge” individul, îl determină, îl susține pe tot parcursul acțiunilor orientate către atingerea scopului. De exemplu, un criminal ucide o persoană (scopul fiind înlăturarea fizică a acesteia), având drept motiv sentimentul de gelozie; sau un individ comite infracțiunea de tâlhărie (scopul — obținerea unei sume de bani), motivul constituindu-l nevoia acută de consumare a băuturilor alcoolice costisitoare, sau acoperirea unor datorii ce nu mai suportă aninare fără consecințe amenințătoare; un individ poate comite o infracțiune (scopul constă în a face ceva împotriva legii), motivul real fiind încercarea de a scăpa de un sentiment accentuat al neîncrederii în sine. Desigur, motivația reală, care stă la baza comiterii unei infracțiuni, poate fi conștientizată (total, parțial) sau nu de către subiectul respectiv.

Asadar, motivația este punctul de „întâlnire” la nivel individual a diferiților factori care, potențial, pot contribui la comiterea infracțiunii. În cazul în care *motivația* este conștientizată de către infractor, se pune problema modului în care el se raportează la aceasta și, în general, la comportamentul infracțional (justificările sale, raționamentele sale, concepția sa în legătură cu sine, cu viața, cu societatea, atitudinile sale în raport cu diferite valori sociale, morale, etice, juridice etc. Și întrucât motivația joacă un rol deosebit de important în reglarea comportamentului, în vederea creșterii eficienței măsurilor sociale corecționale, conside-

răm, că este absolut necesar să se procedeze la restructurarea și reorientarea subiectului în plan motivațional. În măsura în care, ca urmare a diferitelor tipuri de intervenție corecțională, se realizează mutații în planul ansamblului motivațional individual, în sensul că motivele comportamentului sînt în acord și în limitele de acceptanță și toleranță socială, putem avea garanția recuperării sociale a unui infractor.

Cum putem depista mai exact care este baza motivațională reală și specifică unui comportament infracțional? Pentru a răspunde la această întrebare, considerăm că de mare ajutor ne sînt o serie de noțiuni și cunoștințe din cadrul psihologiei sociale. Astfel, o primă diferențiere o putem face între motivația *extrinsecă* și motivația *intrinsecă* a comportamentului infracțional. În primul caz, individul folosește acest tip de comportament, pe care, de altfel, îl respinge psihologic, în vederea obținerii unor rezultate considerate gratifiante. Raționamentul justificativ în acest caz pare a fi de tipul: „Am făcut-o, deși mi-e rușine de ce-am făcut, pentru că aveam mare nevoie de bani”.

În cazul motivației intrinseci, accentul se mută de pe *rezultat* pe *acțiunea în sine*, ce devine sursă gratifiantă. De exemplu, un infractor ucide, produce leziuni corporale, comite violuri etc., întrucât asemenea acte de conduită, desfășurate în condiții specifice, îi oferă posibilități gratifiante. În această privință, considerăm că recidiviștii sînt predominant motivați extrinsec.

După părerea noastră, infractorii care comit acte antisociale, motivați predominant extrinsec, sînt mult mai permisivi influențelor corecționale exercitate și ei pot fi recuperați social mult mai ușor și cu mai mari garanții în ceea ce privește abținerea ulterioară de la comiterea unor noi infracțiuni. Desigur, ei necesită atît ajutor psihologic, care să le întărească atitudinea de rejecție rațională și afectivă a diferitelor acte antisociale, cît și ajutor social exterior, în sensul că trebuie ajutați să-și găsească un loc de muncă, condiții de locuit etc. În ceea ce privește însă grupul infractorilor ale căror comportament infracțional este motivat predominant *intrinsec*, situația este mult mai complexă, fiind necesară o amplă investigație care să evedențieze, pe de parte, care este ponderea diferiților factori motivaționali și, pe de altă parte, care sînt tipurile de programe corecționale necesare (de exemplu, pot fi necesare diferite forme de psihoterapie).

Distincția dintre motivația intrinsecă și cea extrinsecă nu se suprapune cu distincția dintre factorii interni și cei externi, care contribuie la comiterea actelor antisociale și, deci, la conturarea suportului motivațional al acestor acte. De un mare ajutor în această privință ne este *teoria atribuirii*, la care și-au adus contribuția mai mulți psihologi sociali⁶¹

Inițial, această teorie este legată de numele lui Fritz Heider (1944, 1958)⁶², care și-a numit el însuși propria abordare ca fiind „psihologie naivă”. Acest autor a evidențiat faptul că atunci cînd se analizează rezultatele comportamentului altora, indivizii iau în considerație contribuția relativ diferită a mediului și a forțelor personale. În unele situații este mai simplu de precizat care din cei doi factori determină un rezultat, pe cînd în altele, este extrem de greu fiind prezenți și percepuți ca atare

⁶¹ Greenberg, S. M., Ruback, M., Barry R., *Social Psychology of the Criminal Justice*, Brooks/Cole Publishing Company, Monterey, California, 1982.

⁶² Heider, F., *The psychology of interpersonal relations*, New York: Wiley, 1958.

ambii factori. În ceea ce privește forța personală, Heider diferențiază doi subfactori: puterea (sau abilitatea) și factorul motivațional.

Acest început de abordare a teoriei atribuirii a fost apoi continuat de o serie de alți cercetători printre care: Jones and Davis, 1965⁶³; Jones and McGillis, 1976⁶⁴; Kelley, 1967⁶⁵. În 1972⁶⁶, Kelley formulează 3 principii ale atribuirii, pornind de la distincția dintre *cauzele facilitative* și *cauzele inhibitorii* ale comportamentului. Cauzele facilitative sînt cele care sînt percepute ca fiind capabile să *crească* probabilitatea unui act comportamental sau a unui efect, în timp ce cauzele inhibitorii sînt cele percepute ca fiind capabile să *micșoreze* probabilitatea apariției unui comportament sau a unui efect. Atît cauzele facilitative cît și cele inhibitorii pot fi: *interne* sau *externe*. Cele 3 principii formulate sînt următoarele:

1. Principiul *covariației*, care afirmă că „un efect este atribuit uneia din cauzele sale posibile (facilitative) cu care covariază de-a lungul timpului”⁶⁷;

2. principiul *neîncercării*, ce afirmă că rolul unei cauze facilitative în producerea unui efect dat este micșorat dacă alte cauze facilitative plauzibile sînt de asemenea prezente;

3. principiul *augmentării*, ce afirmă că atunci cînd o acțiune apare în prezența unei cauze inhibitorii, cel ce o percepe va vedea cauza facilitativă existentă ca fiind de mai mare forță și amplitudine.

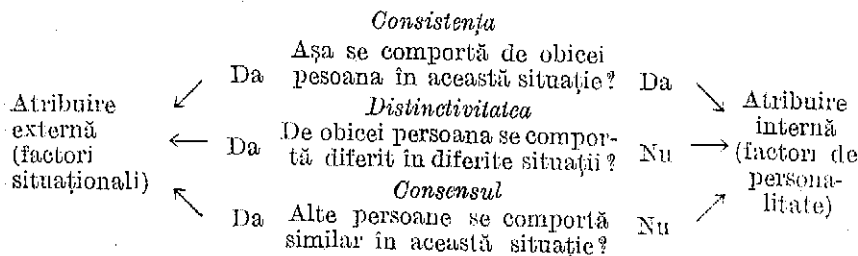
Ceea ce este important pentru reprezentanții teoriei atribuirii este faptul că ei conferă atribuirilor calitatea de a media răspunsurile indivizilor atît în ce privește comportamentul propriu cît și al altora⁶⁸. Unul dintre autorii care s-a interesat de modul în care atribuirile afectează reacțiile următoare este Bernard Weiner. Împreună cu alți colegi (1972)⁶⁹, el a considerat că atribuirile pe care indivizii le fac pentru succes sau eșec, pot fi clasificate în funcție de două dimensiuni: dimensiunea *locului controlului* (locus-of-control dimension), controlul putînd fi *intern* sau *extern* și dimensiunea *stabilității* (stability dimension), în funcție de care atribuirile pot fi *stabile* sau *instabile*. Dimensiunea locului controlului distinge între cauzele care sînt considerate a fi „înăuntrul persoanei”, cum ar fi, abilitățile, trăsăturile de personalitate, motivația și cauze care sînt „în afara persoanei” (adică sînt datorate mediului), cum ar fi, dificultatea sarcinii sau șansele persoanei. Dimensiunea stabilității distinge între cauzele care se consideră a fi relativ stabile de-a lungul timpului, cum ar fi, abilitatea persoanei, trăsăturile de personalitate, dificultatea

sarcinii și cauze care sînt percepute ca fiind temporare sau instabile, cum ar fi, motivația persoanei, starea emoțională, șansele subiectului. Weiner și colegii consideră că indivizii vor atribui un comportament unei cauze interne stabile dacă acest comportament este consistent cu comportamentul trecut al persoanei. Astfel, dacă o persoană a comis mai multe crime pe o perioadă mai mare de timp, ea va fi apreciată ca avînd o dispoziție criminală stabilă⁷⁰.

În vederea atribuirilor în raport cu o cauză externă stabilă, indivizii vor compara comportamentul persoanei cu comportamentul altora în situație. Astfel, dacă un mare procent de adolescenți din vecinătate sînt implicați în comiterea crimei, va exista pentru evaluator tendința de a atribui acest comportament unor factori de mediu, cum ar fi anumite norme deviate ale celor ce locuiesc în acea zonă. O atribuire va fi făcută unei cauze interne instabile dacă o anumită stare internă se presupune a fi instabilă (cum ar fi starea de supărare). În sfîrșit, o atribuire va fi făcută unei cauze externe instabile, cum ar fi șansa, dacă comportamentul este un comportament intîmplător.

Diferențierea infractorilor în funcție de cele două dimensiuni ajută, pe de o parte, la înțelegerea mai bine a factorilor ce-au contribuit la comiterea crimei și, pe de altă parte, la formularea unor predicții privind evoluția ulterioară a comportamentului acestuia, precum și la conturarea unor modalități de corecție și ajutorare în vederea reinserției sociale. De exemplu, dacă o infracțiune se datorește mai mult influențelor de mediu (familiei, grupurilor cu antecedente și tendințe antisociale), reîntoarcerea individului în acest mediu va constitui un mare risc în ceea ce privește recidivarea conduitei infracționale. În general, cei care iau cunoștință de comiterea unei infracțiuni vor manifesta tendința de a fi mult mai îngăduitori cu infractorul care a fost determinat de cauze externe.

Cercetările de psihologie socială au demonstrat că, în general, există unele tendințe atribuționale manifestate de indivizii umani. Astfel, Jones and Nisbett (1972)⁷¹ evidențiază tendința observatorilor de a atribui comportamentul altora unor dispoziții interne, în timp ce propriul lor comportament îl atribuie unor cauze externe. Kelley (1973) a evidențiat faptul că indivizii umani folosesc, în procesul atribuirii, informația privitoare la 3 dimensiuni și anume: *consistența*, *distinctivitatea* și *consensul*, așa după cum se vede în fig. de mai jos⁷².

⁶³ Jones, E. E., Davis, K. E., From acts to dispositions: The attribution process in person perception, in Berkowitz, L., *Advances in experimental social psychology* (vol. 2), New York: Academic Press, 1965.

⁶⁴ Jones, E. E., McGillis, D., Correspondent inferences and the attribution cube: A comparative reappraisal, in Harvey, H. J. et al., (Eds.), *New directions in attribution research* (vol. 1) Hillsdale, N. J.: Erlbaum, 1976.

⁶⁵ Kelley, H. H., Attribution theory in social psychology, in Levine, D. (Ed.), *Nebraska Symposium on Motivation* (vol. 15), Lincoln: Univ. of Nebraska Press, 1967.

⁶⁶ Kelley, H. H., Attribution theory in social interaction, in Jones, E. E., Kanouse D. E., Kelley, H. H., Nisbett, R. E., Valins, S., and Weiner, B. (Eds.), *Attribution: Perceiving the causes of behavior*, Morristown, N. J.: General Learning Press, 1972.

⁶⁷ Kelley H. H., *Op. cit.*

⁶⁸ Meyers, D., *Social Psychology*, McGraw-Hill Publishing Company, 1990.

⁶⁹ Weiner, B. et al., Perceiving the causes of success and failure, in Jones, E. E. et al., (Eds.), *Op. cit.*

⁷⁰ Greenberg, S. M., Ruback, Barry R., *Op. cit.*

⁷¹ Jones, E. E., Nisbett, R. E., The actor and observer: Divergent perceptions of the causes of behavior, in Jones, E. E., et al., *Op. cit.*

⁷² Meyers, D., *Op. cit.*, p. 72.

Așadar, o primă departajare a infractorilor se poate face în funcție de factorii determinanți: a) interni; b) externi; c) combinați. În al doilea rând, trebuie departajați în funcție de motivația dominantă: a) intrinsecă; b) extrinsecă. În al treilea rând, trebuie departajați în funcție de gradul de normalitate psihică: „normali” și anormali (bolnavi psihici, retardați mintal etc.). În al patrulea rând, infractorii pot fi departajați în funcție de gradul de conștientizare a acțiunii infracționale: premeditare, pregătire prealabilă; spontan intenționată; din neglijență. În al cincilea rând, infractorii pot fi departajați în funcție de istoricul activității lor criminale: prima infracțiune; recidivism. În al șaselea rând, infractorii pot fi diferențiați în funcție de atitudinea postinfracțională: inițiativa personală în recunoașterea infracțiunii; recunoașterea imediată, după identificare; tăgăduirea comiterii infracțiunii; încercări voluntare de ascundere a infracțiunii și de utilizare a unui alibi. În al șaptelea rând, ei pot fi diferențiați în funcție de atitudinile lor în raport cu fapta și cu pedeapsa ce li s-a aplicat: pedeapsa meritată, pedeapsa prea aspră, pedeapsa nonnecesară etc.

În funcție de răspunsurile la toți acești itemi pentru un infractor se stabilește mai întâi profilul lui de ansamblu și, totodată, diagnosticul psihocomportamental. De exemplu: X a comis infracțiunea de omor asupra soțului adulterin surprins în timpul realizării contactului sexual cu concubina. Pentru acest caz, răspunsurile la cei 7 itemi pot fi următoarele: 1. factori externi (tulburarea provocată de imaginea oferită); 2. motivație extrinsecă (sanționarea soțului adulterin); 3. „normal”; 4. infracțiune spontan intenționată; 5. prima infracțiune; 6. a anunțat singur poliția; 7. regretă fapta și consideră pedeapsa necesară și meritată. Șansele de adaptare la viață și activitatea instituției sociale corecționale, precum și cele de recuperare și reinserție socială sunt foarte mari. Un alt exemplu: Y își ucide soția pe care o dezmembrează și ascunde în diferite locuri părți din corpul ei, anunțând apoi poliția că a dispărut de-acasă. Cu ocazia surprinderii sale în încercarea de a comite un alt omor, se descoperă și alte omucideri comise anterior în aceeași manieră. Răspunsurile la cei 7 itemi, în acest caz, sunt: 1. factori interni (nevoia compulsivă și sadică de a ucide); 2. motivație intrinsecă (concepție delirantă privind nocivitatea femeii); 3. anormal (psihopat); 4. acțiuni premeditate; 5. infracțiuni repetate; 6. tendința de ascundere a faptelor; 7. nu regretă faptele și consideră pedeapsa ca nemeritată.

Pentru un asemenea caz, șansele de adaptare în raport cu instituția corecțională și de recuperare socială sunt extrem de reduse. Pentru a contura un program terapeutic-recuperatoriu adecvat este necesară efectuarea unor investigații atente, laborioase și mai ales „focalizate”: anamneza, evidențierea gradului de dezorganizare a structurilor personalității, individualizarea etiologiei particulare a comportamentului în general și a celui infracțional în special.

Diagnosticarea cât mai corectă a profilului psihocomportamental al infractorilor, evidențierea cât mai exactă a cauzelor care au determinat comportamentul lor antisocial constituie cerințe esențiale pentru conturarea programelor terapeutic-recuperative din cadrul instituțiilor corecționale. La rândul lor, eficiența acestor programe constituie chezașia recuperării, reinserției și reintegrării sociale a celor care au încălcat legea și au primit pedeapsa juridică corespunzătoare.

2.2. Personalitate — habitacul conjunctural — act infracțional

2.2.1. Conceptul de personalitate în psihologia judiciară

Cercetările moderne consacrate psihologiei actului infracțional sînt în mod constant pluridisciplinare și nu bidisciplinare, așa cum s-ar putea crede din enunțurile unor lucrări cu această tematică, care utilizează termenul de „psihosociologie a comportamentului deviant”. În realitate există mai degrabă o tendință de cercetare de „tip sinergie” a infracțiunii, atunci cînd se pune în discuție geneza ei sau, altfel spus, cînd se determină „criminogeneza”.

— O analiză strict psihologică a actului infracțional, fundamentată exclusiv pe cerințele determinării conținutului juridic al infracțiunii, constă în analiza modului în care în pregătirea, săvîrșirea și atitudinea post-infracțională se manifestă psihicul autorului, elementele sale: inteligența, afectivitatea și voința.

Dacă o asemenea analiză este indispensabilă pentru stabilirea responsabilității (cu cele două elemente ale sale discernămîntul și libertatea) și a culpabilității în formele sale curente de manifestare (intenția în variantele sale sau culpa, de asemenea, în variantele sale), ea nu mai este suficientă pentru criminogeneza și funcțiile sale principale: cunoașterea cauzelor criminalității în general și în mod individual pentru fiecare infracțiune; organizarea socială a prevenirii infracțiunilor; individualizarea pedepsei; tratamentul în penitenciar și tratamentul post-execuțional.

Acestea sînt principalele motive pentru care și în psihologia judiciară ea și în criminologie se operează cu conceptul de personalitate, concept care obligă la abordări de tip sinergie, transdisciplinar.

Referindu-ne la un autor român, profesorul Virgil Dragomirescu, deși cercetează problemele comportamentului deviant sub genericul „psihosociologia comportamentului deviant”⁷³ el încearcă, cum de fapt și mărturisește, o abordare de „sinteză”, de fapt o abordare cu pronunțat caracter sinergie⁷⁴. Că este așa rezultă din faptul că în fiecare capitol al lucrării autorul își respectă afirmația din introducere în care spune: „Argumentarea observațiilor și concluziilor noastre, în ansamblu, am făcut-o prin prezentarea rezultatelor cercetărilor personale pentru fiecare din problemele tratate și la fiecare capitol în parte, urmărind în permanență scopul aplicativ al acestor observații în special pentru expertiza largă (psihosocio-medico-judiciară) precum și în cercetarea bio-medicală, sociologică și criminologică”⁷⁵.

„Pe baza acestor rezultate am realizat în final o sinteză privind implicațiile complexe ale comportamentului deviant, încercînd discutarea motivației în psihosociogeneza conduitelor deviante”⁷⁶.

■ Premisele cercetării comportamentului deviant sînt psihologice atît la nivel substanțial, pentru că se cercetează personalitatea infractorului, cît și la nivel metodologic, pentru că se utilizează testele psihologice⁷⁷.

⁷³ Dragomirescu V. Psihosociologia comportamentului deviant, Editura științifică și enciclopedică, București, 1976.

⁷⁴ Dragomirescu, V., *Op. cit.*, p. 9.

⁷⁵ Dragomirescu V., *Op. cit.* p. 8.

⁷⁶ *Idem*, p. 8.

⁷⁷ *Idem*, p. 131—220.

* Personalitatea infractorului este studiată din perspectivă sinergetică implicând:

a) *cercetarea clinică* pentru reconstituirea antecedentelor personale și patologice ale subiectului (aici intră și excluderea simulării prin testul de biodetecție);

b) *examinările paraclinice* având ca rol principal probarea și obiectivarea diagnosticului clinic, precum și de aprofundare a etiopatogenei unor tulburări (aici intră ample investigații de laborator, radiologice, electroencefalografice etc.);

c) *investigările biogenetice* având ca premisă rolul factorilor ereditari în structurarea personalității iar ca scop identificarea concretă a factorilor de ereditate;

d) *interpretarea neurofiziopatologică* pentru explicarea cauzalității manifestărilor agresive de comportament cu risnet antisocial, legate de condițiile biopsiologice care le exacerbează sau declanșează;

e) *cercetarea sociologică* care are două obiective: în primul rând, pentru reconstituirea structurii personalității delinventului și a modului în care s-a încadrat în mediul social, a incidentelor conflictuale și modului în care au fost soluționate și, în al doilea rând, pentru orientarea asupra posibilităților de reechilibrare și reinscripție socială;

f) *rezolvarea medico-legală*, adică furnizarea datelor medicale obiective pe baza cărora se concluzionează asupra stării de imputabilitate (conștiință, discernământ).

* O asemenea abordare a studierii comportamentelor deviante va permite:

1) Aprecierea corectă asupra stării psihice a personalității deviante, prin precizarea diagnosticului și excluderea simulării sub toate formele în care aceasta se poate manifesta (biodetecția este, prin urmare, esențială);

2) Determinarea trăsăturilor esențiale ale personalității analizate din perspectiva sinergetică;

3) Natura și evoluția tulburărilor care au însoțit sau precedat săvârșirea actului deviant și dacă acesta prezintă riscul de cronicizare sau agravare;

4) Aprecieri asupra pericolității trăsăturilor de personalitate și a tulburărilor de comportament care au precedat sau însoțit comportamentul deviant.*

Exactitatea acestor concluzii va permite evitarea unor erori judiciare care s-ar putea plasa în sfera ireparabilului cum ar fi, de pildă, aplicarea unor măsuri punitive în locul unor măsuri medicale sau invers. De aceea, conceptul de personalitate este esențial pentru o justiție ce se fundamentează pe adevăr, știință și dreptate, în care primează ideea de recuperare socială a delinventului.

* Credem că personalitatea infractorului, determinată complet și temeinic, este fondul pe care trebuie să se încrucișeze, în cadrul duelului judiciar, funcțiile acuzării și apărării pentru că, în ultimă analiză, pedeapsa este impusă infractorului iar efectele sale sînt condiționate de această personalitate. Elementele pozitive ale personalității vor putea conduce spre o pedeapsă mai blîndă pe cînd cele negative vor trebui înfrînte printr-o pedeapsă mai aspră.* Există și situații în care pedepsele sînt insuficiente, acestea generînd, de obicei, fenomenul recidivei sau al obișnuinței infracționale, cărora societatea nu le-a găsit remedii practice.

Din perspectiva considerațiilor de mai sus, credem că vor putea fi înțelese mai bine definițiile pe care diferiți cercetători (psihologi, medici, criminologi, sociologi), angajați nemijlocit în practica pluridisciplinară a analizei comportamentelor deviante, le dau conceptului de personalitate în legătură cu criminogeneza și psihodiagnosticul comportamentelor deviante, pentru demonstrarea obiectivă a cauzelor și condițiilor determinante precum și a circumstanțelor bio-psiho-patologice, în situații concrete de ordin social, care motivează declanșarea conduitelor deviante.

Din punct de vedere juridic actul infracțional este rezultatul comportării negative a ființei umane responsabile în raport cu cerințele normelor penale pozitive. În orice definiție dată infracțiunii — definiție legală sau doctrinară — vom surprinde aceste condiții minime ce se cer unui act antisocial pentru a fi considerat infracțiune.

Psihologia judiciară nu poate însă opera, pur și simplu, cu conceptul juridic al infracțiunii și nici justiția modernă nu poate judeca și soluționa cauze penale în această manieră. De aceea, justiția își racordează activitatea, apelînd la serviciile psihologiei judiciare în evasitotalitatea problemelor sale, în speță, fiind vorba de actul infracțional, la autorul acestuia, la personalitatea sa înțeleasă ca *sinteză a tuturor elementelor care concurează la conformația mintală a unui subiect cărui îi dă o fizionomie proprie, specifică*.* Această conformație rezultă din nenumăratele particularități ale constituției sale psihofiziologice, ale componentelor sale instinctiv-afective, ele însele alimentate de aferențele senzitivo-senzoriale și cenestezice, a modului său de a reacționa, de amprente lăsate de toate experiențele trăite, care au jalonat istoria sa individuală**.

* Personalității i se dau și alte definiții între care menționăm:

— Prin personalitate trebuie să înțelegem mai degrabă un larg cîmp de investigații asupra ființei umane concepute ca un întreg (Eysenck). Este punctul de vedere al unui medic confruntat cu o bogată cazistică în domeniul psihodiagnosticului comportamentului deviant, care a lăsat deschisă problema conceptului personalității, subordonînd-o posibilităților de creștere a cunoașterii în funcție de perfecționarea metodelor de investigație a ființei umane.

— Personalitatea se caracterizează prin următoarele trăsături: *unitatea și identitatea* sa, care realizează un tot coerent, organizat și rezistent; *vitalitatea* ca ansamblu însuflețit, ierarhizat, a cărei existență este condiționată de oscilațiile sale endogene și de stimulii exteriori la care răspunde și reacționează; *conștientizarea* ca proces prin care individul își făurește reprezentarea mentală a tuturor activităților sale fiziologice și psihice; *raporturile individului cu mediul* ambient și reacțiile la mediu în vederea reglării comportamentului (Porot și Kam Merer).

— Personalitatea se prezintă sub forma unei piramide biotipologice a cărei bază e formată de ereditate, cele patru suprafețe fiind formate din amprenta morfologică, de temperament, caracter și inteligență, vîrfurile piramidei constituind sinteza globală a personalității (Pende).

— Personalitatea și mediul formează o totalitate funcțională, iar atunci cînd unul dintre aceste elemente se schimbă, se modifică și această totalitate funcțională. (Klineberg).

* O amplă teorie asupra personalității criminale a creat Jean Pinatel care consideră că în comportamentul criminal „trecearea la act”

** Dragomirescu V. Op. cit. p. 15.

constituie elementul decisiv. Condițiile trecerii la act sînt comandate, la delinvenții care comit acte grave, de un nucleu al personalității ale cărui componente sînt: egocentrismul, labilitatea, agresivitatea și indiferența afectivă. Nucleul personalității criminale este o structură dinamică, este reunirea și asocierea componentelor amintite, dintre care nici una în sine nu este anormală. J. Pinatel pune un accent deosebit asupra faptului că nucleul personalității criminale nu este un dat, ci o rezultată.

J. Pinatel subliniază foarte hotărît că ceea ce numește el „personalitate criminală” nu este un tip antropologic, vreo variantă a speciei umane. Departe de a avea vreo legătură cu criminalul înăscut al pozitivistilor italieni din secolul al XIX-lea, „personalitatea criminală pinateliană” — așa cum arată el — este un model de care analiza criminologică se servește în cercetările sale. Este un instrument clinic, o unealtă de lucru, un concept operațional. Este un sistem de referințe, o construcție abstractă care se substituie unei realități subiective.”

Ideile avansate de J. Pinatel duc în mod firesc la concluzia că: „în circumstanțe excepționale, orice om poate deveni delinven”. Dacă așa stau lucrurile, se pune întrebarea unde vede Pinatel diferența între delinven și nedelinven? Răspunsul îl dă singur. Diferența dintre nedelinvenți și delinvenți trebuie căutată în „pragul delinvențial”, în sensul că unii dintre nedelinvenți au nevoie de evenimente, de presiuni grave pentru a le provoca o reacție delinvențială, alții trec la act dintr-o incitație exterioară foarte ușoară. Spre deosebire de aceștia, delinvenții format — în opoziție cu nedelinvenții — nu așteaptă ivirea unei ocazii propice, unei incitații exterioare, ci provoacă ei însuși ocaziile în care apoi operează.

În ultima analiză — arată mai departe Pinatel — ceea ce permite cert distingerea nedelinvenților de delinvenți, dar chiar și a delinvenților între ei, este aptitudinea mai mult sau mai puțin pronunțată de trecere la act. „Criminologia fundamentală este știința trecerii la actul delictuos și nimic altceva” — conchide Pinatel.

Subliniind apoi că personalitatea este inseparabilă nu numai de organism, dar și de mediu, Pinatel constată că în criminologie este esențial să se studieze personalitatea în situație. Există situații specifice sau periculoase în care ocazia nu trebuie să fie căutată. Actul criminal care rezultă dintr-o situație specifică constituie răspunsul (reacția) unei personalități la această situație. Dar există situații nespecifice sau amorfe în care ocazia trebuie să fie căutată. În asemenea cazuri, personalitatea este aceea care domină situația, iar actul criminal ce rezultă de aici este o consecință directă a activității personalității respective. Din această scurtă analiză rezultă că factorii de mediu influențează atât formarea personalităților, cât și a situațiilor. Aceasta înseamnă — conchide Pinatel — „că mediul poate fi criminogen nu numai prin multiplicarea ocaziilor de a comite crime, ci, în egală măsură, și prin faptul că însurează structurarea personalităților criminale”.

Demonstrațiile logice pe care le folosește Pinatel — bazate pe o experiență clinică de decenii — constituie cele mai bune argumente moderne cu ajutorul cărora se poate combate nativismul în criminogeneză. Analizînd în continuare comportamentul infracțional, Pinatel arată că infractorul nu este reținut în săvîrșirea actului său de opoziția socială, deoarece este labil, incapabil să se organizeze pe termen lung, tot așa cum e în stare să depășească obstacolele care apar în calea acțiunii lui crimi-

nale, întrucît el este dinamic și eminentă agresiv. În același timp, el reușește să depășească și aversiunea față de acte odioase, căci fiind indiferent afectiv nu-i pasă de nimeni, nu nutrește sentimente de simpatie față de nimeni și, în consecință, poate comite orice crimă.

* 2.2.2. Componentele personalității

„Sistemul personalității”, așa cum îl învederează definițiile prezentate, este lipsit de transparentă, astfel încît el nu poate fi cunoscut decît prin investigații complexe. Elementele sale constitutive, atît cele simple cît și cele complexe se află într-un sistem de legături multiplu determinate, astfel încît fenomenul personalității este dificil de cunoscut și reclamă utilizarea unor mijloace științifice deosebit de sensibile pentru a efectua o analiză eficientă.

Analiza este posibilă datorită proprietății personalității de a se proiecta în lumea exterioară prin impulsuri, atitudini, conflicte, ceea ce fundamentează și face posibil întregul sistem al științelor comportamentale inclusiv al psihologiei judiciare.

În analiza personalității, în literatura de specialitate și în practica de investigare pluridisciplinară, se disting două planuri de analiză: planul componentelor personalității și planul tipurilor de personalitate.

Vom analiza personalitatea din perspectiva acestor două planuri.

Componentele biopsihologice

Componentele biologice ale personalității cuprind toată zestrea nativă a individului, indiferent dacă unele caracteristici se regăsesc și la predecesori (caracteristici ereditare) sau nu (caracteristici înăscute). În determinarea comportamentului și mai cu seamă a celui deviant, calitățile sau deficiențele majore ale organismului, caracteristicile temperamentale, precum și constelația aptitudinală a individului constituie forțe adesea determinante.

I.a. Calitățile și deficiențele majore ale organismului, cele vizibile cît și cele mai puțin vizibile, își pun amprenta în mod hotărît asupra personalității. Oamenii cu un organism bine structurat, dublat și de o înfățișare atrăgătoare au o siguranță de sine, comportamentul lor fiind, în mare parte, determinat în mod avantajos de constituția lor fericită. În opoziție cu aceștia, o capacitate redusă de rezistență la greutatea fizice sau deficiențe senzoriale ori locomotorii influențează negativ formarea personalității. Sentimentul de inferioritate generat de statura mică sau de disfuncții organice, potențate și prin disprețul tacit sau exprimat de cei din jur, adesea incită la comportamente compensatorii — „viteja” lui Napoleon pare să fie ilustrativă — care nu o dată pot duce la comportamente deviante. Sentimentul inferiorității — cunoscut în literatură mai ales după lucrarea psihologului vienez Alfred Adler: „Studiul inferiorității organelor și compensația lor în activitate” (1917) — este una din caracteristicile cele mai generale ale infractorilor, fapt asupra căruia vom insista în altă parte a lucrării.

I.b. Temperamentul constă în acele caracteristici formale care se referă la modul cum se desfășoară viața psihică a individului. Termenul românesc cel mai apropiat este „fire”. Astfel, vorbim de fire lentă, fire iute, apoi de oameni la care siările afective sînt durabile sau mai puțin durabile, de ușurință sau dificultatea de a se comuta de la o stare psihică (afectivă) la alta etc.

I.e. înzestrarea aptitudinală a personalității se referă la abilitatea naturală de a dobândi cunoștințe ori îndemnări de ordin general sau special. Inteligența, de pildă, este considerată ca fiind o aptitudine generală, cită vreme îndemnarea constituie o aptitudine specială. Impactul factorilor sociali asupra aptitudinilor innăscute este ușor de demonstrat. Oricit de „talentat”, de înzestrat nativ pentru muzică ar fi cineva, nu poate atinge niveluri superioare fără studii de specialitate. Pe de altă parte, nici un desenator, chiar de geniu, nu va deveni un „bun” falsificator de bancnote sau diplome dacă aptitudinile lui nu vor fi susținute de atitudini antisociale puternice (relația aptitudini-atitudini). Îndeosebi pe acest plan se evidențiază nu numai complexitatea personalității, ci și contradicționalitatea ei. O caracteristică superioară pozitivă — mare talent la desen — devine socialmente negativă prin manifestarea ei pe un tărâm prohibit de societate. Falsificatorii de tablouri fac parte dintre acele talente corupte pe care câștigul ușor le atrage. Tot astfel, inteligența (aptitudine generală), dacă nu este asociată cu onestitatea (atitudine socială pozitivă), poate să evolueze în direcția formării unei personalități de exoroc, șantajist sau de delapidator.

Componentele biologice se dezvoltă și acționează în condițiile existenței și ale acțiunii concomitente ale componentelor sociale. Deci, dezvoltarea personalității se realizează în timp, prin interacțiunea celor două blocuri mari de componente. Dacă pe just motiv putem vorbi de o devenire permanentă a personalității, tot așa și criminogeneza trebuie să fie privită ca un proces de durată în care factorii biologici individuali sînt întrepesuiți cu cei sociali, ceea ce împrumută fenomenului infracțional nu numai multicausalitatea, dar și polimorfia specifică.

Componentele sociale

Componentele sociale se referă la efectele acțiunii unor agenți de natură socio-culturală (mediul social, fenomenul învățării ca substrat și mecanism al educației spontane și instituționalizate) traduse în structuri achiziționate (caracter, atitudini), care, pe măsura consolidării lor, devin forțe motrice, chiar motive care modelează comportamentul.

Prin caracter se înțelege ansamblul trăsăturilor esențiale și calitativ specifice care se exprimă în activitatea omului în mod relativ stabil și permanent. Activitatea individului însă, se mulează pe „modele” socio-culturale de comportare și, pe măsură ce se interiorizează, sînt trăite sub formă de atitudini față de alți oameni, față de muncă și activitate în general, precum și în atitudinea față de sine însuși. Dacă prin atitudine vom înțelege maniera de a se comporta într-o situație, atunci devine clar că atitudinea față de alții și față de sine constituie acele fundamente ale caracterului care determină, în mare măsură, fie formarea unei personalități echilibrate (om sociabil, activ, exigent față de sine), fie formarea unei personalități deviante (bănuitor, distant și nepăsător față de alții, cu o mare doză de egoism).

2.2.3. Trăsăturile personalității

Trăsăturile personalității sînt considerate ca fiind variabile. Trăsăturile sînt ale personalității și nu ale comportamentului. Comportamentul poate fi privit numai ca indicator al trăsăturii, căci comportamentul adesea poate fi vizibil, dar trăsătura niciodată. De pildă, asistînd la un meci

de box și observînd că un pugilist luptă pînă la epuizare (comportament), ajungem la concluzia că el e persistent (trăsătură). Tot așa, cînd cineva, într-o societate monopolizează toată conversația (comportament), noi conchidem că e vorbăreț (trăsătură). H. J. Eysenck menționează că trăsătura este ceva ce se manifestă la individ într-un mare număr de situații.

Trăsătura este o tendință de reacție largă și relativ permanentă. Putem vorbi de trăsături ale cunoașterii (acuitate perceptivă, gîndire superficială etc.), trăsături ale afectivității (ușor emoționabil, sentimente profunde etc.) trăsături temperamentale (lent, iute, alert etc.), trăsături dinamice care se referă la modul de acțiune și de decizie, dar și la motivații și interes etc.

Trăsăturile de personalitate evoluează în cursul vieții individului, deoarece el este în permanentă interacțiune cu mediul social și cu cel fizic, în continuă transformare. În cadrul acestei interacțiuni, ea și în urma retroacțiunii (de la comportament înapoi spre trăsături, creditate, atitudine etc.) pot apare și trăsături noi sau se accentuează cele formate anterior. Oricare ar fi natura trăsăturilor, ele au o evoluție într-un ritm lent; schimbările radicale, dramatice, profunde ale personalității sînt relativ rare, ele sînt doar excepții care, obișnuit, se produc în condiții cu totul ieșite din comun.

Ar fi greșit să credem că alcătuiind o listă de 30—40 de trăsături, noi de fapt am caracterizat un individ. Personalitatea nu este numai suma trăsăturilor, fie ele caracteristice și relativ stabile, ci este o constelație specifică a trăsăturilor, între care una sau cîteva dobîndesc un caracter dominant, subordonîndu-le pe celelalte, formînd deci o textură specifică, individuală, unică. Cunoașterea reală a personalității, în ultima analiză, presupune cunoașterea dominantei (dominantelor) specifice și sistemul de subordonare — față de dominantă (d) — a celorlalte trăsături.

2.2.4. Tipuri de personalitate

Încă din cele mai vechi timpuri s-a observat că există clase de indivizi care au unele caracteristici comune sau grupuri de astfel de caracteristici, fie pe latura intereselor, a modului de gîndire, fie pe cea a temperamentului, a constituției lor fizice etc. Indivizii din respectiva clasă — în funcție de caracteristica aleasă — aparțin aceluiași tip. Așa, de pildă, dacă un grup de indivizi se caracterizează prin persistență, rigiditate, subiectivitate, timiditate, iritabilitate, spunem că acești indivizi aparțin tipului introvertit. Tipul este deci o noțiune supraordonată noțiunii de trăsătură. După unii autori (R. Stagner, 1961; H. J. Eysenck, 1970), personalitatea este organizată ierarhic pe patru niveluri: nivelul reacțiilor (răspunsurilor) specifice, nivelul reacțiilor de deprindere (habitudinale), nivelul reacțiilor de trăsătură și, în fine, nivelul superior de reacție tipologică.

Cu alte cuvinte, tipul este un stil superior de organizare a personalității. Pornind de la ideea că temperamentul este componenta de bază a personalității — fără a fi exprimat în mod explicit acest pretins adevăr — încă din antichitate, Hipocrat, care a trăit în secolul V î.e.n., a ales drept criteriu al tipologiei sale predominanța uneia din „cele patru humori ale organismului” uman (sînge, bila neagră, bila galbenă, flegma), stipulînd, în consecință, existența a patru tipuri temperamentale fundamentale: sanguinic, melancolic, coleric, flegmatic. Termenii aceștia sînt

răspinziți și azi. În limbajul cotidian, afirmă G. W. Allport, coleric înseamnă irascibil, sanguinicul e considerat optimist, melancolicul — trist, iar flegmaticul — apatic.

Tipologia lui C. G. JUNG

Avându-se exclusiv pe criterii de natură psihologică C. G. Jung consideră că există două tipuri extreme: cel introvertit și cel extrovertit, între care se plasează tipul intermediar (ambivert) având caracteristici din ambele tipuri extreme.

După concepția lui C. G. Jung, există două orientări majore ale personalității, și anume: fie că avem de-a face cu un om care se orientează cu precădere spre lumea externă, lumea obiectivă (atitudine extravertită), fie că orientarea persoanei merge mai degrabă spre interior, spre lumea subiectivă (atitudine introvertită). Ambele atitudini se regăsesc la fiecare individ, dar în mod obișnuit una din ele este dominantă și conștientă, câtă vreme cealaltă e subordonată și inconștientă.

Extravertitul tipic este sociabil, îi plac petrecerile, are mulți prieteni, mereu simte nevoia să aibă cu cine vorbească, nu-i place nici lectura solitară, nici studiul individual. Mereu tinde după companie veselă, îi place să riște, acționează sub inspirația momentului, și, în general, în mod impulsiv. Îi plac glumele și păcălelile, mereu e gata de ripostă, nu-și face griji, e deschis, prietenos, optimist, râsul (și veselia) constituie elementul lui. Tot timpul este activ, tinde spre agresivitate și-și pierde cumpătul ușor. Sentimentele sale nu sînt sub un control riguros iar în genere extravertitul nu este întotdeauna o persoană demnă de încredere.

Introvertitul tipic este o persoană liniștită, retrasă, care preferă mai mult cărțile decât oamenii. Față de oameni, cu excepția citorva prieteni intimi, este foarte rezervat. Își face planuri de viitor și nu-i place să acționeze sub impulsul momentului. Tinde să ia totul în serios și duce o viață ordonată. Își controlează foarte strîns sentimentele, prea rar se comportă în mod agresiv și nu-și pierde ușor cumpătul. Deși înclinat spre pesimism, introvertitul, în general, este un om de încredere care pune mare preț pe valorile etice.

Valoarea tipologiilor

Tipologiile la care ne-am referit, ca și alte feluri de tipologii care au fost elaborate de-a lungul vremii, au în comun faptul că nu reușesc să cuprindă toată varietatea personalităților umane. Dacă luăm, de pildă, categoriile lui C. G. Jung, ele nu pot fi gândite altfel decît că extravertitul „pur” și introvertitul „pur” s-ar afla la poli opuși ai unui continuum, unde însă — statistic vorbind — ar ocupa majoritatea spațiului tipul ambivert. Tipul intermediar în orice sistem tipologic ocupă un loc de frunte, ceea ce aparent ar invalida tipologiile în general.

Acest adevăr rezultă și din constatările lui H. J. Eysenck, care, în ultima sa lucrare (1977), arată că „...practic, toți criminalii fac parte din categoria extravertiților” și că „acest tip de indivizi se caracterizează printr-un nivel slab de excitație a cortexului cerebral, fenomen care împiedică la ei formarea normală a reflexelor condiționate... deci extravertiții, în general, prin slăbiciunea înăscută a aptitudinii lor de a fi condiționați (deci educați socialmente, n.n.), au toate șansele să nu reziste la tentații și astfel să adopte, dacă nu neapărat un comportament criminal, cel puțin un comportament antisocial...”.

„...există grupe de indivizi la care comportamentul criminal derivă din cauze totalmente diferite... așa se pare că ucigașii — cel puțin cei din Europa — ar fi mai mult introvertiți; totuși, poate la asasinii profesioniști să fie altfel...”.

După cum se vede, nici chiar un tipolog de talia lui H. J. Eysenck nu ajunge la rezultate concludente în această problemă.

Fără îndoială, nu vom găsi nicăieri vreun „tip pur” în nici un cadru de referință, în nici un sistem tipologic. Acesta cu atât mai mult cu cît însăși ideea de tip este o abstracție, este un construct mintal, care corespunde mai degrabă necesităților noastre logice de a „ordona” fenomene naturale care, prin esența lor, nu sînt „ordonate”. În această viziune evident că nu vom căuta tipologii perfecte, ci jaloane, sindromuri, ale căror configurații ne pot orienta în cunoașterea măcar și superficială a unor indivizi implicați poate în vreo infracțiune.

2.2.5. Personalitatea infractorului recidivist

Studiul multirecidiviștilor arată o conjugare de deficiențe individuale și sociale (E. Johanson, 1974), un cumul de deficiențe sanitare, biologice și intelectuale și o lungă istorie de excluderi și respingeri sociale ce îi fac „marginali” față de comunitatea în care trăiesc (J. Selosse și alții, 1974). În cazul delinvenților, deci, trecerea la actul infracțional este o activare a mecanismelor psihosociale ca reacție la excluderea și respingerea pe care o suferă (N. Mailoux, 1971). Neacceptarea, respingerea socială, după cum am arătat mai sus, este un motiv puternic de acțiune și, în această conjunctură, evident, comportamentul va fi direcționat antisocial. Impactul va fi cu atât mai violent cu cît subiectul va fi mai puternic convins că agentul frustrator a acționat cu intenție (Willard W. Hartup, 1977).

Urmărind să stabilească principalele caracteristici psihologice de personalitate ale unor „criminali înrăiți” (hardened criminals), deținuți la un penitenciar din S.U.A., F. W. Warbenton și alții (1967) au utilizat teste de personalitate U.I. (Universal Index) în baza cărora au putut stabili nu numai existența unor factori de personalitate care disting delinvenții de nedelinvenți, ci și unele constelații de factori specifici. Astfel, față de ceilalți, delinvenții arată o tendință marcantă de a „merge cu banda”, dau semne de neadaptare, sînt vanitosi și egocentriți etc. Egocentrismul — prin care se înțelege incapacitatea de a ține cont de sentimentele, gândurile și interesele altora (M. J. Chandler, 1977) — este o caracteristică fundamentală a infractorului din obișnuință, relevantă de toți autorii care au cercetat problemele psihologice ale infractorilor. M. J. Chandler subliniază că un mare număr de comportamente deviante sînt asociate cu o persistentă gândire egocentrică. De asemenea, se mai poate stabili că gândirea egocentrică, obișnuită, e însoțită de o slabă capacitate de adaptare socială etc. Rezultatele testărilor mai arată că egocentrismul primește greu dezaprobarea, câtă vreme aprobarea îl stimulează pozitiv.

Alături de egocentrismul marcat, personalitatea delinvenților mai este caracterizată și printr-o imaturitate persistentă. Însăși actele antisociale sînt semne evidente ale unei imaturități, ale faptului că infractorul e imatur, fie pe plan intelectual, fie pe plan afectiv.

Multă vreme s-a crezut, mai cu deosebire sub influența lembrosicilor, că infractorul (prin obișnuință) este un individ total inferior sub as-

pect intelectual. E. de Greef (1946), utilizând metoda Vermeulen, a studiat un eșantion de 126 hoți, 105 bătuși, 80 de criminali sexuali, 34 ex-croci și 80 de asasini, sub aspectul unor trăsături intelectuale (atenție, memorie de fixare, capacitate asociativă, înțelegere, judecată, destoinicie și capacitate de a face combinații). La acest eșantion, asasini și ex-croci în general sînt la nivelul oamenilor obișnuiți (normali), cită vreme restul infractorilor se amplasează sub linia normalului la „înțelegere” și „judecată”.

Imaturitatea intelectuală nu trebuie înțeleasă ca fiind identică cu un coeficient de inteligență (Q.I.) scăzut. Imaturitatea intelectuală înseamnă capacitatea redusă de a stabili un raport rațional dintre pierderi și câștiguri în proiectarea și efectuarea unui act infracțional. Această latură a personalității deviantului a fost studiată de P. Coslin (1976). El arată că în trecerea la actul deviant infractorul trebuie să cîntărească bine câștigurile și sancțiunile scontate, să ia în considerație și pragurile de toleranță socială și numai în baza unor asemenea socoteli acceptă sau nu riscul acțiunii. Cei care sînt mai apti să estimeze toate probabilitățile par să manifeste mai multă prudență decît alții. Dar este de notat că din cei care trec la act nu toți dau dovadă de aceeași înțelegere a conjuncturilor.

Într-o lucrare datată din 1955, Harold Lindner susține că înțelegerea și tratarea „criminozei” (a crimei reale) constă într-o apreciere corectă a „motivelor predispozante”, care îl directivează pe individ spre un comportament criminal, pe de o parte, iar pe de altă parte, spre „factorii (ambientali) de precipitare” ce inspiră și declanșează crime, oferind mijloacele prin care ea se perpetuează. Criminoza apare atunci — spune mai departe Harold Lindner — cînd motivațiile predispozante sînt „aprinse” de factorii (ambientali) precipitanți. În aceste condiții, comportamentul criminal este o încercare a individului de a se relaxa prin rezolvarea tensiunii interne și restabilirea echilibrului inițial.

În concepția lui Harold Lindner motivele predispozante includ dorința excesivă după anume feluri de gratificație (bani, sex etc.), o ostilitate exagerată față de orice persoană care refuză vreun fel de gratificație, o teamă excesivă de a părea slab și insuficient de bărbat etc. Date fiind asemenea stări, situația (ambientală) precipitantă joacă rolul de trăgaci și explozia se produce. Privit în acest fel, actul criminal nu este altceva decît o încercare de a restabili echilibrul inițial (homeostaza). Fără doar și poate, un asemenea comportament exprimă multă miopie, căci, în ultima analiză, actul criminal în sine duce la altă formă de dezechilibru: teama de pedeapsă și necesitatea urgentă de a construi o formă de defensivă. Astfel, actul criminal duce spre un cerc vicios, pe care însă criminalul nu-l poate prevedea. În cele din urmă și această analiză comportamentală duce la concluzia unei imaturități intelectuale, la constatarea incapacității criminalului prin obișnuință de a prevedea pe termen lung consecințele acțiunii sale antisociale.

În 1970, un binecunoscut cercetător italian, Giacomo Canepa, publică rezultatele investigațiilor sale în care arată existența unor relații esențiale între comportamentul antisocial și delictual și unele trăsături psihologice ale personalității. Este vorba — arată Canepa — de următoarele elemente:

- impulsivitate mărită, la 68% dintre delincvenții examinați;
- indiferență afectivă, la 27%;
- egocentrism, la 41%;

- agresivitate, la 72%;
- tendințe de opoziție, la 46%;
- scepticism, la 50%.

Pe lângă aceste caracteristici, examinările efectuate de-a lungul anilor de Canepa asupra recidiviștilor și altor categorii de infractori cu tendințe de a comite acte antisociale deosebit de grave au relevat:

- tendința de a percepe realitatea într-un mod neobișnuit și deformat, în sensul de a considera că toți cei din jur sînt dușmani, nimeni nu oferă ajutor și că în viață totul se petrece conform legilor „baftiei” sau „ghinionului”;
- prezența unor manifestări de indecizie și incertitudine interioară;
- profunda dificultate de autoreprezentare, lipsa de capacitate de a se vedea pe sine în mod realist, la care se adaugă și strădania de a ascunde propria personalitate.

2.3. Tipologia și caracterizarea infractorilor

În literatura de specialitate, diverși autori au încercat să contureze portretul personalității criminale și, în funcție de o serie de criterii, să realizeze clasificarea și gruparea lor. În acest sens au fost utilizate o multitudine de criterii, din care putem menționa:

a) în funcție de gradul de conștientizare și control al comportamentului criminal:

- infractori normali;
- infractori anormali.

b) în funcție de tendința de repetare a acțiunilor criminale:

- infractori recidiviști;
- infractori nerecidiviști.

c) în funcție de gradul de pregătire infracțională:

- infractori ocazionali;
- infractori de carieră.

Din categoria celor mai interesante și mai laborioase încercări de tipologizare și portretizare a infractorilor menționăm următoarele. Lewis Yablonski (1990), folosind drept criteriu modul în care personalitatea infractorului afectează comportamentul lui criminal, diferențiază patru categorii de criminali⁷⁹:

1. Criminali socializați;
2. Criminali neurotici;
3. Criminali psihotici;
4. Criminali sociopați.

1. *Criminalii socializați* sînt cei care prezintă tulburări emoționale mult mai mult decît orice persoană care nu a comis infracțiuni. Ei devin criminali în urma impactului contextului social în cadrul căruia învață reguli și valori deviante. Acești criminali apar mai mult drept violatori ai proprietății decît criminali violenți.

2. *Criminalii neurotici* sînt cei care, în general, comit acte infracționale datorită compulsiunilor neurotice. Spre deosebire de psihotic, neuroticul nu percepe lumea într-un mod distorsionant. Mai mult, în mod

⁷⁹ Yablonski, L., *Criminology. Crime and criminality*, Harper Collins Publishers, New York, 1990, cap. V.

tipic neuroticilor sînt conștienți că există ceva rău în ceea ce privește gândirea și comportamentul lor. Principalul simptom al nevrozei este anxietatea. În acord cu psihiatrii, anxietatea poate fi exprimată direct sau indirect, fie în forma unor manifestări precum: orbirea, surzenia, istovirea, frica inexplicabilă de unele obiecte sau situații, fie în forma unor activități compulsive, precum comiterea unor infracțiuni de tipul cleptomaniei, piromaniei, furtului din magazine. Unii spărgători, de exemplu, manifestă tendințe neurotice în ceea ce privește propriul *modus operandi*. Așadar, criminalii neurotici sînt indivizii care devin criminali datorită sau drept rezultat al distorsiunilor personalității, precum și al distorsiunilor percepțiilor asupra lumii din jurul lor.

3. *Criminalii psihici* sînt indivizii cu dezordini severe ale personalității, care au o percepție complet distorsionată asupra societății și lumii din jurul lor. Spre deosebire de criminalii socializați, psihiciilor nu-și planifică crimele. Cu toate acestea, punctul lor de vedere distorsionat asupra realității și gândurile lor iluzorii și înșelătoare pot să-i determine să comită crime. Fiind înclinați să comită în special acte de violență, inclusiv omorul, acești criminali pot comite cele mai bizare și lipsite de sens acte antisociale.

4. *Criminalii sociopați* sînt cei ce sînt caracterizați printr-o personalitate egocentrică. Ei au o compasiune limitată față de alții sau nu au deloc. Datorită marilor tulburări de caracter, ei pot ușor victimiza pe alții cu un minimum sentiment de anxietate sau vinovăție. Deși cei mai mulți dintre cei care comit acte antisociale prezintă elementul sociopatic, nu poate fi susținută concluzia că toți criminalii sau infractorii sînt clar sociopați.

Dr. Hervey Cleckley (psihiatru) în lucrarea sa intitulată „*The Mask of Sanity*”⁸⁰ (Masca sănătății), deoarece sociopatul în mod uzual apare ca fiind normal, prezintă următoarele caracteristici ale sociopatului:

1. Farnec superficial și o bună inteligență. Sociopatul tipic, cînd îl întâlnești prima dată, pare prietenos și bine adaptat și, de asemenea, dovedește că posedă o inteligență superioară;

2. Absența iluziilor și a altor semne ale gândirii iraționale. Sociopatul poate recunoaște realitatea fizică a mediului înconjurător, nu aude voci și raționează logic.

3. Absența „dervozității” sau a manifestărilor psihoneurotice. El este în mod tipic imun la anxietate și la neliniștea care pot fi considerate normale în situații perturbante.

4. Instabilitatea; sociopatul, după ce realizează o serie de cîștiguri și realizări, inclusiv financiare, se va descotorosi de aceste bunuri și venituri într-o manieră iresponsabilă, fără nici un motiv predictibil.

5. Neadevărul, minciuna, nesinceritatea. Evitarea adevărului de către sociopat este remarcabilă, o asemenea persoană pîrînd a fi de încredere cînd face o promisiune solemnă dar pe care nu o va respecta niciodată. Ei vor minți cu o deplină convingere pentru a evita orice acuzație la adresa lor.

6. Lipsa remușcării sau rușinii. Sociopatul nu acceptă nici o critică pentru necazurile ce le produce altora, așînd virtual sentimentul rușinii, deși viața lui este plină de acte imorale.

7. Comportamentul antisocial motivat inadecvat. Sociopatul urmează, în general, cursul comportamentului care este antisocial, înșelînd,

mințînd, jignînd chiar dacă asemenea acțiuni nu servesc niciunui scop personal.

8. Judecată săracă și eșecul în a învăța din experiență. Nu există nici o evidență că o asemenea persoană învață vreodată din experiențele negative, ele repetînd în mod compulsiv eșecurile, chiar și în cazul în care comportamentul lui conduce la multiple sancțiuni penale, inclusiv cu închisoarea.

9. Egocentrismul patologic și incapacitatea de a iubi. Deși el adesea oferă semne privind afecțiunea și dragostea, nu există nici un indiciu că este dominat în mod real de asemenea sentimente sau stări. Este persoana care nu poate să formeze și să mențină relații interpersonale de durată.

10. Încălețitură emoțională foarte săracă a reacțiilor afective. Sociopatul poate arăta dușmănie, suferință, afecțiune etc., dar el este incapabil de a simți adînc și adevărat emoții precum: mîndria, supărarea, bucuria etc.

11. Pierderea specifică a înțelegerii. Sociopatul are capacități de înțelegere limitate, aparent este neintrospectiv și este mai ales incapabil de a înțelege punctele de vedere ale altora.

12. Indiferența în relațiile interpersonale generale. Este incapabil de sacrificiu sau de generozitate reală și nu demonstrează că apreciază actele altora de încredere și amabilitate.

13. Comportament bizar și neprevăzut, asociat cu consum de băuturi alcoolice sau nu. Deși folosește uzual în exces băuturi alcoolice și droguri, spre deosebire de mulți alți alcoolici însă, sociopatul, chiar sub influența unei mici cantități de alcool poate deveni extrem de agresiv și distructiv. Comportamentul bizar și irațional poate apare și atunci cînd individul nu consumă băuturi alcoolice.

14. Tendințele suicidare sînt foarte rare. Sociopatul amenință cu suicidul dar foarte rar aplică în practică. Lipsa rușinii și vinovăției reale în legătură cu comportamentul personal nu produce o motivație adevărată pentru suicid. Amenințarea este folosită egocentric pentru obținerea unui avantaj personal imediat.

15. Viața sexuală este defectuos integrată, caracterizîndu-se prin promiscuitate și fiind lipsită, în cea mai mare măsură, de încălețitură emoțională. Partenerul sexual este văzut mai mult ca un obiect decît ca o persoană cu sentimente.

16. Eșec în a urma o anumită cale sau drum în viață. Sociopatul nu face eforturi constante în direcția obținerii unei palete largi de scopuri personale. Una din trăsăturile remarcabile ale sociopatului este pattern-ul consistent al autoapărării.

Plecînd de la nozologia psihiatrică clasică, V. Dragomirescu⁸¹ consideră că structura personalității poate să aparțină uneia din cele 5 categorii posibile și anume:

1. personalitatea matură (sau imatură);
2. personalitate nevrotică;
3. personalitate psihopatică (dizarmonică);
4. personalitate psihotică;
5. personalitate dementială.

⁸⁰ apud Yablonski, L., *Op. cit.*, p. 158—160.

⁸¹ Dragomirescu, V., *Op. cit.*

Fiecare categorie prezintă caracteristici psihocomportamentale specifice, care, la rândul lor, condiționează nivelul de adaptare și integrare socială. În acest sens, unele categorii pot prezenta un mare grad de risc social în ceea ce privește orientarea comportamentului în direcție antisocială. Astfel, personalitatea *nevrotică* prezintă particularități de inadaptare prin caracterul instabil, intolerant sau contradictoriu. Totodată, ea prezintă tendințe la conduite agresive complicate sau disimulate, deoarece nevroticului îi este frică de propria violență așa cum îi este teamă de propria dorință⁸². Personalitatea *dizarmonică* sau *psihopatică* reprezintă prototipul comportamentului deviant prin trăsături esențiale care realizează inadaptarea în mediul social de origine. Acest comportament se traduce prin:

- a) un mare potențial de anti- și asocialitate;
- b) un comportament delictual polivalent;
- c) spontaneitatea acțiunilor deviante, nu prin insuficiența capacității de deliberare, ci prin necesitatea satisfacerii imediate a pulsionilor instinctiv-emoționale și înăutrității afective;
- d) agresivitatea, exacerbată de tendințele narcofilice;
- e) rolul de inductor negativ, activ, sociopatic pe care-l desfășoară;
- f) tendințele de bravare și de simulare
- g) malignitatea conduitelor deviante atît prin efectele social-negative cit și prin posibilitățile de decompensare, în care tulburări majore, de intensitate psihotică, pot antrena concomitent grave implicații pe plan social.

Personalitatea *psihotică* se dezvoltă treptat distrugînd componentele structural-funcționale ale vieții psihice de bază. Întrucît motivarea comportamentului deviant pentru această categorie psihiatrică clasică este în esență patologică, nu se poate face o prezentare globală a acestei categorii decît sub forma pericolozității sociale pe care o generează frecvențele „reacții medico-legale” ce le caracterizează. În ceea ce privește tipurile de psihoze, autorul consideră că, între psihozele afective, mania reprezintă o pericolozitate socială mai redusă decît melancolia. Gravitatea pe plan social a comportamentului deviant melancolic decurge din orientarea ambivalentă a agresivității de la pruncideri, omucideri pînă la automutilări și suicid. Un grad de pericolozitate deosebit de mare îl prezintă schizofrenia paranoică atît prin frecvența conduitelor deviante patologice, cit mai ales prin gravitatea actelor agresive săvîrșite cu ferocitate, prin provocare de leziuni multiple și folosind mijloacele cele mai variate de atacare. În ceea ce privește personalitatea *demențială*, V. Dragomirescu consideră că degradarea personalității în sensul unei regresii a eficienței proceselor activității psihice globale se traduce, cu o frecvență remarcabilă în comportamentul deviant, nuanțat ca formă de exprimare care este predominant agresivă, impulsivă, reactivă sau instabilă.

În cadrul cercetărilor efectuate în vederea conturării tipologiilor morfo-fizio-psihologice, diverși autori au încercat să stabilească ce corelații există între structurile bio-constituționale (înălțime, aspect ponderal, proporția între diferite segmente ale corpului etc.) și caracteristici psihocomportamentale. Asemenea tipologii au realizat: Pende și Viola (Italia), Kretschmer (Germania), Sheldon (S.U.A.).

Mult mai nuanțat sistemul lui Sheldon stabilește mai întîi corelația dintre tipul bio-constituțional (endomorf, corespunzător pînicului lui Kretschmer — subiectul mic de statură și supraponderal; mezomorf, corespunzător atletului; ectomorf, corespunzător schizotimului lui Kretschmer — statură înaltă și aspect subponderal) și temperament (viscerotonic, somatotonic și cerebrotonic). Mai exact, valorile cele mai înalte ale coeficientului de corelație a fost găsit între: tipul endomorfic și viscerotonic, tipul mezomorfic și somatotonic, tipul ectomorfic și cerebrotonic.

Pe de altă parte, Sheldon evidențiază corelațiile existente între tipurile bioconstituționale și conduitele deviante antisociale, ajungînd la două concluzii mai importante⁸³:

1. Predominența somatotipului mesomorf pe o scară totală (la întregul lot de tineri cu conduite deviante antisociale);
2. Într-o grupă de 16 delinvenți din cei mai periculoși, conduita delictuală era în corelație directă cu tipul mesomorfic-endomorfic, caracterizat printr-o „vitalitate forte” și prin absența inhibiției.

În funcție de gradul de pregătire infracțională, în baza unei ample sinteze asupra literaturii de specialitate, L. Yablonski⁸⁴ diferențiază două categorii de infractori:

1. Criminali situaționali;
2. Criminali de carieră.

Criminalii situaționali sînt, în general, cei ocazionali, întîmplători. Caracteristicile generale ale acestora sînt următoarele:

- a) Individul a fost confruntat cu o problemă care a solicitat acțiunea;
- b) Individul a ales acțiunea care a constituit violarea legii;
- c) Persoana a fost prinsă, arestată, condamnată și i s-a conferit statutul de criminal;
- d) Pînă la comiterea infracțiunii, criminalul s-a supus sistemului normativ al societății.

În funcție de caracteristicile contextuale pot fi diferențiate trei grupe de infractori:

- a) infractori datorită unor situații emoționale (ex. crima pasională sau din cauza geloziei etc.);
- b) infractori datorită unor situații financiare (fraude, delapidări, falsificări etc.);
- c) infractori datorită unei situații politice.

Criminalii de carieră sînt de obicei formați și socializați în direcția comiterii crimei. Cei mai mulți au fost socializați și formați într-un sistem de valori și norme, reguli, „definiții” ale unor acte comportamentale diferite de cel utilizat de către societate pentru majoritatea populației. Ei tind să ia inițiativa în comiterea crimelor, chiar și în situațiile în care sînt foarte vulnerabili în a fi arestați și condamnați.

Deși dezvoltarea conceptului de „criminal de carieră” aparține în special lui Walter Reckless⁸⁵, Yablonski arată că trăsăturile esențiale ale criminalului de carieră sînt următoarele⁸⁶:

1. Crima este mijlocul său principal de asigurare a traiului. Deși el poate ocazional să dețină unele slujbe convenționale, cînd se întîmplă așa

⁸² Dragomirescu, V., *Op. cit.*, p. 28—29.

⁸³ Yablonski, L., *Op. cit.*, cap. VI.

⁸⁴ Reckless, W., *The Crime Problem*, New York: Random House, 1961, pp. 153—177.

⁸⁵ Yablonski, L., *Op. cit.*, p. 182—183.

⁸² Ey, H., et col., *Manuel de psychiatrie*, Ed. Masson, Paris, 1970, p. 416—417.

ceva este urmarca presiunilor extreme din partea membrilor familiei sau a unor oficiali, cum ar fi reprezentanții sistemului judiciar. Deoarece crima, principala lor preocupare, este modul de câștigare a existenței, ei comit mai mult crime (infrațiuni) împotriva proprietății: spargeri, furturi și tâlhării. Ei nu sînt implicați, de regulă, în comiterea unor crime de violență, cum ar fi omuciderea.

2. Criminalul de carieră își formează deprinderi tehnice și modalități de acțiune folositoare pentru comiterea infracțiunilor asupra proprietății. Ei învață cum se sparge o casă, cum se strecoară printr-un loc îngust, cum se pornește o mașină fără cheia de contact și multe alte deprinderi.

3. Își dezvoltă atitudini favorabile pentru infracțiune și nefavorabile pentru poliție și societate în general. El tinde să vadă poliția, judecătorii, politicienii și oamenii de afaceri ca nefiind onști.

4. Debutază cu calitatea de copil delinvent. Deși nu toți copiii delinvenți devin criminali, cei mai mulți criminali de carieră au înregistrări privind delinvența juvenilă. Cei mai mulți provin din păturile de jos ale societății.

5. El se așteaptă să petreacă o parte din timp în închisoare, considerînd aceasta ca fiind o parte normală din ocupația sa. În închisoare, folosește intens timpul pentru a învăța noi metode de comitere a crimeilor. Pentru el, închisoarea este o școală a crimei.

6. Este de obicei „normal” din punct de vedere psihologic, neexistînd caracteristici speciale care să-l diferențieze de noncriminal. Pentru el, alegerea crimei ca ocupație este în cea mai mare parte considerată ca fiind o alegere „rațională”.

În interiorul categoriei criminalilor de carieră se poate produce o specializare, în sensul că unii criminali devin „profesioniști” în comiterea unei anumite infracțiuni. Caracteristicile principale ale criminalului de carieră profesionist sînt următoarele⁸⁷:

1. Infracțiunea este modul său principal de câștigare a existenței. În această privință el nu diferă mult față de infractorul de carieră ordinar. Obiectivul principal al activităților sale criminale îl constituie câștigurile financiare și el nu se implică în comiterea crimeilor de violență, în afară de cazul în care violența este specialitatea sa.

2. El este un specialist și această caracteristică îl distinge de criminalul de carieră ordinar. Deoarece este înalt specializat, el este capabil să-și planifice activitățile, să-și aleagă victimele și să-și îndeplinească planul de comitere a crimei în așa manieră încît să evite depistarea ei.

3. Este format, în sensul că are deprinderi și abilități care sînt urmare a unui proces de formare în specialitate. „Profesorii” lui sînt de obicei infractori profesioniști mai vîrstnici.

4. El este foarte probabil recrutat din rîndul ocupațiilor tehnice și profesionale decît din rîndul delinvenților juvenili ori a criminalilor de carieră.

5. El este de obicei „normal” din punct de vedere psihologic. În această privință, nu diferă semnificativ față de populația generală în ceea ce privește reacțiile și atitudinile emoțional-afective. El este în general pregătit pentru arest și judecată. În mod probabil poate cunoaște și,

totodată, poate fi cunoscut de către un avocat. De asemenea, el poate avea bani puși deoparte special pentru plata avocatului și a altor cheltuieli de judecată.

6. El planifică acțiunea infracțională mult mai amplu decît o face infractorul de carieră ordinar. Studiază cu atenție locurile, elaborează strategii etc.

În ceea ce privește crima prin violență, Yablonski consideră că pot fi diferențiate 4 categorii ale structurilor de violență:

a) Violența legală, aprobată, rațională (de exemplu, acțiunile unor soldați în război, ofițerii și cadrele de poliție, jucătorii în unele sporturi agresive, cum ar fi boxul).

b) Violență ilegală, neaprobă, rațională. În acest caz, un rol important îl joacă sancțiunea și suportul social. De exemplu, mulți tind să aprobe violența unui soț înșelat asupra concubinului soției. Chiar cînd rezultă crimă, această „regulă nescrisă” are un larg suport. Alt exemplu, este răspunsul la insulte și la acțiunile de pătare a onoarei. Alt exemplu, poate fi răspunsul agresiv al unei soții împotriva soțului care o terorizează și pe ea și pe ceilalți membri ai familiei.

c) Violență ilegală, neaprobă, rațională. Este vorba de acele fapte care sînt ilegale, neaprobrate dar care au o anumită „rațiune” în contextul criminal (de exemplu, infracțiuni pentru câștiguri materiale și financiare). Omuciderea în cadrul unor crime organizate poate avea o anumită „rațiune” pentru făptuitori.

d) Violența ilegală, neaprobă și irațională. Este vorba de crimele bizare, lipsite de sens.

O altă încercare interesantă și de mare utilitate practică aparține lui Sullivan, Grant și Grant⁸⁸. Ei se folosesc de *nivelul de maturitate interpersonală* (I-level). Această teorie, care privește dezvoltarea eului, descrie un continuum al creșterii și dezvoltării umane, în sens ontogenetic, care cuprinde 7 pași de-a lungul lui și care pot fi utilizați pentru identificarea stagiului unei persoane particulare ce este atins în procesul creșterii și maturizării. Pe măsură ce indivizii parcurg acest continuum, lumea pe care ei o percep devine tot mai complexă; din ce în ce mai multe aspecte sînt luate în considerație și persoana tinde să confere semnificație acestor noi elemente.

Un nivel mai înalt de maturizare interpersonală presupune considerarea sentimentelor și atitudinilor altora în interacțiune cu ei, pe cînd un nivel scăzut al maturității interpersonale presupune considerarea numai a comportamentului altora. Cînd infractorii sînt clasificați pe acest continuum, se poate întîlni următoarea situație: puțini sînt la nivelul 2, destul de puțini la nivelul 3, cei mai mulți la nivelul 4 și numai cîțiva la nivelul 5.

O teorie asemănătoare, dar care ia în considerație dezvoltarea morală, aparține lui Lawrence Kohlberg⁸⁹. El diferențiază 6 stagii ale dezvoltării morale și anume:

Stagiul 1: Drept este să te supui puterii și să eviți pedeapsa.

Stagiul 2: Drept înseamnă să ai răspunderea ta proprie, să-ți satisfaci propriile tale nevoi și să lași altora propria lor responsabilitate.

⁸⁸ Sullivan, C., Grant, J. D., Grant, M. Q., The development of interpersonal maturity. Application to delinquency, in *Psychiatry*, 1956, 20, 373-385.

⁸⁹ Kohlberg, L., Freundlich, D., Moral judgment in youthful offenders, in Kohlberg, L., Turiel, E. (Eds.), *Moralization, the cognitive developmental approach*, New York: Holt, Rinehart and Winston, 1973.

⁸⁷ Yablonski, L., *Op. cit.*, p. 188-189.

Stagiul 3 : Drept este buna existență în sensul că este bine să ai motive bune, să manifesti interes și preocupare pentru alții și să te supui pe tine însuși în situația altora („the other person's shoes”).

Stagiul 4 : Drept înseamnă să menții regulile societății și să servești bunăstarea grupurilor și societății.

Stagiul 5 : Dreptatea este bazată pe drepturile individuale recunoscute în cadrul societății, fiind de acord și acceptând regulile sociale și contractul social.

Stagiul 6 : Drept înseamnă obligația presupusă de a aplica principiile pentru întreaga omenire și anume, principiile respectului față de personalitatea umană, față de justiție și față de egalitate.

Indivizii pot fi clasificați de-a lungul acestui continuum privind creșterea, ținând seama de stagiul în care dezvoltarea morală a încetat. Desigur, modelul este aplicabil pentru întreaga populație dar Kohlberg și asociații săi au încercat să vadă în ce măsură modelul este util pentru clasificarea și portretizarea infractorilor. Rezultatele arată că, în ceea ce privește dezvoltarea judecății morale, infractorii au un nivel mult mai scăzut decât noninfractorii deși ambele categorii provin din aceleași condiții social-economice. De fapt, majoritatea (75%) din adolescenții necriminali și adulții tineri au fost clasificați ca aparținând stagiului 3 sau 4, în timp ce majoritatea adolescenților infractori au fost poziționați la nivelul stagiilor 1 și 2.

În concluzie, teoria lui Kohlberg susține că, dacă individul ajunge la stadiile înalte de dezvoltare morală, aceasta îl va proteja în mare măsură împotriva tendințelor de comitere a unor acte antisociale.

În ceea ce privește criteriul *tendința de repetare a acțiunilor infracționale*, o atenție deosebită a fost acordată categoriei infractorilor recidiviști. Astfel, într-o amplă cercetare⁹⁰, cuprinzând 2738 de deținuți reveniți (recidiviști), s-a scos în evidență următoarea situație statistică :

— după vîrstă, mediul comiterii infracțiunii, dacă lucrau în momentul arestării, durata condamnării anterioare revenirii : peste jumătate din deținuți (54,67%) au vîrsta pînă la 30 de ani ; majoritatea (76,07%) au comis infracțiuni în mediul urban ; 20,18% nu lucrau în momentul arestării ; 49,26% la ultima condamnare stătuseră în penitenciar mai puțin de doi ani ;

— după situația familială : necăsătoriți — 28,93% ; căsătoriți fără copii — 4,94% ; căsătoriți, cu copii — 32,36% ; concubinaj, cu copii — 15,10% ; concubinaj, fără copii — 5,56% ; divorțați — 13,11%. Relațiile în cadrul familiei sînt apreciate ca normale de 59,24% deținuți indiferent de 14,25%, conflictuale de către 22,03% iar în alte situații — 4,48% ;

— după nivelul școlarizării : neșcolarizați — 1,81% ; cu 1—4 clase — 21,23% ; cu 5—8 clase — 62,86% ; liceu incomplet — 5,33% ; liceu absolvit — 5,39% ; învățămînt superior incomplet — 0,56% iar cu învățămînt superior absolvit — 2,82% ;

— după locul de muncă avut în momentul arestării : angajați permanent în industrie — 37,34% ; în agricultură — 7,77% ; în alte unități — 22,65% ; angajați temporar — 2,55% ; lucrau particular — 3,40% ; nu lucrau — 26,29% ;

— după numărul de condamnări anterioare : o condamnare — 39,69% ; două condamnări — 20,10% ; trei condamnări — 15,16% ; 4 condamnări — 7,89% ; 5 condamnări — 4,99% ; 6 condamnări — 3,40% ; 7 condamnări — 2,49% ; 8 condamnări — 1,59% ; 9 condamnări — 1,36% ; 10 condamnări și peste 10 condamnări — 3,29%. În total, deținuții reveniți, care au două sau mai multe condamnări, reprezintă peste 60% din total ;

— după modul de liberare din ultima condamnare : liberații la termen — 11,69% ; liberați condiționat — 63,60% ; grațiați — 16,92% ; amnistiați — 5,33% ; schimbat sentința — 1,81% ; alte forme — 0,62% ;

— după infracțiunea comisă la penultima condamnare : contra avutului personal — 42,41% ; contra avutului obștesc — 22,48% ; contra persoanei — 10,75% ; infracțiuni privind conviețuirea — 7,15% ; contra autorității — 5,73% ; falsuri și infracțiuni economice — 2,10% ; contra capacității de apărare a patriei — 1,70% ; atingere adusă unui organ de stat — 1,69% ;

— după infracțiunea comisă la ultima condamnare : contra avutului personal — 37,76% ; infracțiuni contra persoanei — 26,74% ; contra avutului obștesc — 22,26% ; infracțiuni privind conviețuirea — 5,05% ; contra autorității — 3,35% ; falsuri și infracțiuni economice — 2,66% ; contra capacității de apărare a patriei — 1,53% ; atingere adusă unui organ de stat — 0,62% ;

— după situația calificării : calificați — 77,91% ; necalificați — 21,74% ; inapți muncă — 0,34% ;

— după intervalul dintre ultima liberare și încadrare în muncă : pînă la o lună — 58,09% ; între 1—3 luni — 11,69% ; între 4—6 luni — 3,26% ; peste 6 luni — 5,50% ; nu s-au angajat — 21,46% ; între cei care nu s-au angajat în muncă după ultima liberare, 67,19% sînt tineri între 18—30 de ani.

Sintetizînd datele de cercetare, autorii scot în evidență caracteristicile principale ale „portretului” deținuților reveniți în penitenciar (recidiviști) :

a) sînt oameni tineri : 57,67% au pînă la 30 de ani ;

b) nivelul de cultură generală incomplet : peste 85% nu au depășit nivelul de 8 clase, din care 26,82% nu au terminat cursul primar ;

c) familia nu înseamnă nimic pentru ei : întemeierea unei familii în cazul acestor persoane se bazează pe realizarea unor dorințe imediate (materiale sau sexuale), fapt pentru care de cele mai multe ori acestea eșuează ; peste 67% din cei reveniți trăiesc în concubinaj, sînt necăsătoriți sau divorțați, deși sînt la vîrsta la care marea majoritate a oamenilor au o viață conjugală bine definită ;

d) inactivitate socială ; mai mult de 1/4 nu munceau în momentul comiterii infracțiunii iar aproape 22% din aceștia, în marea lor majoritate tineri, nu s-au încadrat în muncă nici după ce au fost liberați din penitenciar ;

e) comiterea infracțiunii s-a produs la oraș : 76,08% din infracțiuni au fost comise în mediul urban ;

f) tendința de a comite infracțiuni contra persoanei : acestea au crescut cu peste 60% în ce privește raportul dintre prima și a doua infracțiune săvîrșită de către cei reveniți.

⁹⁰ Gen. mr. Gheorghiu, A. și colab., *Studii psiho-sociologice privind mediul penitenciar* M. 1., Direcția penitenciarelor, 1982.

O altă cercetare complexă⁹¹ a fost efectuată pe un lot de 518 recidiviști cu antecedente pentru diferite acte antisociale. Din punct de vedere statistic, situația se prezintă în felul următor :

— în privința antecedentelor penale : 64,47% — până la 5 condamnări ; 27,80% — până la 10 condamnări ; 7,73% — peste 10 condamnări ; privitor la antecedentele penale ale fiecărui caz, din punctul de vedere al recidivei legale : 78,76% au avut până la 5 recidive, 19,31% între 5 și 10 recidive și 1,93% peste 10 recidive ;

— situația pe grupe de vîrstă : între 18 și 25 ani — 18,22% ; între 26 și 40 de ani — 51,98% ; între 41 și 60 ani — 27,55% ; peste 60 ani — 2,25% ;

— mediul social și familial de proveniență : mediul rural — 40,53% ; mediul urban — 58,47% ;

— ocupația părinților : muncitori agricoli — 36,62% ; muncitori necalificați — 22,14% ; muncitori calificați — 18,64% ; funcționari — 7,36% ; fără ocupație — 15,25% ;

— antecedente penale ale părinților : cu antecedente penale — 1% ; fără antecedente penale — 99% ;

— pregătire școlară : fără școlarizare — 8,20% ; până la 4 clase — 37,72% ; cu 4 până la 7 clase — 24,38% ; absolvenți de școli profesionale — 14,29% ; cu liceu — 14,29% ; licențiați — 1,12% ;

— ocupația, la data ultimei condamnări : muncitori agricoli — 11,96% ; muncitori necalificați — 18,91% ; muncitori calificați — 38,04% ; funcționari — 10,41% ; fără ocupație — 20,68% ;

— starea civilă : necăsătoriți — 26,25% ; necăsătoriți, cu copii — 5,40% ; căsătoriți, fără copii — 9,26% ; căsătoriți, cu copii minori — 30,11% ; căsătoriți, cu copii majori — 3,08 ; divorțați — 25,09% ;

— vîrsta la care au suferit primele condamnări : până la 19 ani — 15,44% ; între 18 și 25 de ani — 50,96% ; între 26 și 40 de ani — 27,41% ; între 41 și 60 de ani — 5,42% ; la peste 60 de ani — 0,77% ;

— infracțiuni repetate : împotriva proprietății particulare — 57% ; împotriva proprietății obștești — 21,18% ; împotriva persoanei — 4,16% ; contra regulilor de conviețuire socială — 7,40% ; contra pudorii și bunelor moravuri — 2,49% ; infracțiuni economice — 3,95% ; infracțiuni neintenționate — 0,08% ; infracțiuni contra ordinii publice — 3,84% ;

— atitudinea față de faptă și condamnare : au recunoscut și regretat fapta — 60,61% ; nu recunosc fapta și sînt recalcitranți față de condițiile de reducere — 23,93% ; manifestă indiferență atît față de faptă cît și de condamnare — 15,46% ;

— rezultatele examenului psihic : psihopatii — 47,49% ; etilism cronic — 17,39% ; oligofrenii — 6,56% ; psihotici — 2,31% ; encefalopatii post traumatisme cranio-cerebrale — 2,31 ; fără tulburări psihice evidente — 23,94% .

Toate aceste date statistice îl conduc pe autor la următoarele concluzii sintetice :

— în ceea ce privește recidiva legală, majoritatea (78,76%) cazurilor examinate au avut condamnări la pedepse mai mari de 6 luni, pentru săvîrșirea în mod repetat pînă la 5 infracțiuni ;

— peste 50% din cazuri în care prima infracțiune a fost săvîrșită între vîrstele de 18 și 25 de ani ;

— cel mai mare procent de recidiviști (59,47%) provin din mediul urban, indivizi fără pregătire sau cu o pregătire pînă la 4 clase (45,68%) provin din elemente fără nici o ocupație ;

— recidiviștii prezintă tulburări psihice într-un procent foarte ridicat (76,06%), dintre acestea dominînd psihopatiile (47,49%) și etilismul cronic (17,39%) ;

Analizînd tulburările psihice, antecedentele penale, comportamentul în timpul detenției, precum și atitudinea pe care fiecare o manifestă subiectiv, autorul constată că un procent de 56,37% din subiecții examinați prezintă manifestări care confirmă un potențial infracțional crescut, putînd fi etichetați drept nerecuperabili.

Deși recidivistul este considerat infractorul care reiterează activitatea antisocială, unii autori propun diferențierea între recidiviștii reali de recidiviștii formali (Witold Swida⁹²). Recidiviștii reali sînt caracterizați ca indivizi pentru care infracțiunea constituie expresia modului de viață antisocial. Este vorba de infractori condamnați de mai multe ori pentru infracțiuni intenționate și care apar cu un grad crescut de pericolozitate ; recidiviștii *formali* se caracterizează printr-un mod ordonat de viață în general, o activitate mai mult sau mai puțin corectă, cea de-a doua infracțiune reprezentînd un fenomen întîmplător, o abatere de la regulile normale. Recăderea în infracțiune se datorește de cele mai multe ori unei crize exterioare, întîmplătoare și nu unei atitudini și concepții permanent negative.

Încercările de portretizare și clasificare a infractorilor prezintă importanță atît din punct de vedere teoretic cît și din punct de vedere practic. Teoretic, deoarece ajută la elaborarea unor modele explicative privind modul de structurare al personalității infractorilor și, totodată, la evidențierea unor aspecte privind formarea și evoluția unor asemenea structuri în timp. Practic, deoarece ajută atît pe linia organizării unor acțiuni sociale preventive cît și pe linia elaborării unor programe de recuperare și reinserție socială.

Aspectul cel mai important însă, legat de încercarea de a surprinde caracteristicile tipice ale personalității criminale, vizează marea dificultate în a diferenția net personalitatea infractorului de cea a noninfractorului, întrucît personalitatea individului uman, indiferent de statutul ei din punct de vedere juridic (infractor sau noninfractor) este mai mult sau mai puțin contradictoriu structurată, trăsăturile negative coexistînd cu cele pozitive⁹³. Or, proporția acestor trăsături (pozitive și negative) nu corelează întotdeauna pozitiv cu „statutul” juridic al persoanei așa cum s-ar părea la o primă analiză, desigur superficială. Este posibil ca, la nivelul unei persoane, care chiar dacă a comis o infracțiune, proporția trăsăturilor pozitive poate să predomină. Pe de altă parte, este posibil ca, la nivelul altei persoane, care deși nu încalcă legea penală, suma trăsăturilor negative (agresivitate, impulsivitate, nesinceritate etc.) să predomină și ea să fie foarte activă în a încălca norme social-juridice (exclusiv cele penale) :

⁹² Swida, W., La lutte contre la récidive en Pologne, in „Rev. Sci. Crim. Droit Pena comp.”, 21, nr. 4, 1966, p. 873—879, apud Dragomirescu, V., *Op. cit.*, p. 95.

⁹³ Bogdan, T., *Introducere în psihologia judiciară*, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1973.

⁹¹ Dragomirescu, V., *Op. cit.*, p. 97—105.

contravenții, sancțiuni disciplinare etc. Cunoașterea cât mai exactă a profilului personalității infractorului permite în primul rând organizarea unui program diferențiat și individualizat de reeducare, recuperare și reinserție socială. În al doilea rând, cunoașterea acestui profil este profitabilă organelor judiciare în finalizarea intenției lor de stabilire a adevărului și de soluționare legală a cauzelor.

În al treilea rând, plecându-se de la „riscul” social pe care-l prezintă structurile comportamentale asemănătoare cu cele ale infractorilor, se pot organiza acțiuni de natură preventivă prin reducerea posibilităților de manifestare a „tendințelor criminale” (J. Selosse), atât prin crearea, ca urmare a factorului educativ, a unor mecanisme criminoinhibitive (în limita posibilităților desigur), cât și ca urmare a unor acțiuni de informare a victimelor posibile pentru a evita favorizarea unor situații victimizante.

VICTIMA ȘI VICTIMOLOGIA

3.1. Rolul victimei în comiterea infracțiunii

În cadrul legislației noastre, atât în Codul penal cât și în Codul de procedură penală, privitor la raportul infractor-victimă, atenția este concentrată maximal asupra celui ce săvârșește fapta antisocială și mult mai puțin asupra celui ce suportă efectele directe ale comiterii infracțiunii, mai ales în cazul infracțiunilor de violență (omor, lovitură cauzatoare de moarte, viol, tâlhărie etc.).

Deși victimei i s-a acordat mai puțină atenție din partea legiuitorului, analiza și cunoașterea locului și rolului pe care acesta îl ocupă atât în activitatea infracțională cât și în cea judiciară (depistarea și sancționarea infractorului) contribuie, pe de o parte, la formarea unor recomandări pentru conduita preventivă și autoprotectivă în raport cu pericolul victimizării și, pe de altă parte, la o mai rapidă și mai corectă aplicare a legii în cazul săvârșirii infracțiunilor. Prin victimă înțelegem „orice persoană umană care suferă direct sau indirect consecințele fizice, materiale sau morale ale unei acțiuni sau inacțiuni criminale”¹.

După cum reiese din această definiție, precum și din precizările altor autori², victima înseamnă întotdeauna ființa umană, deși este necesar să se facă o serie de precizări și în acest sens. Astfel, dacă este clar că nu pot fi considerate drept victime obiecte distruse de răufăcători sau instituțiile prejudiciate de activitățile acestora, în ceea ce privește persoana victimizată (victima propriu-zisă), trebuie să o diferențiem de alte cazuri de persoane care, de asemenea, pot fi lezate în urma unor acțiuni infracționale sau de altă natură. Victima este persoana care, „fără să-și fi asumat conștient riscul, deci fără să vrea, ajunge să fie jertfită în urma unei acțiuni sau inacțiuni criminale”³. De aceea, nu pot fi considerate victime cazuri precum: — polițiști care, în îndeplinirea misiunilor, sînt răniți sau își pierd viața; — luptători în confruntări militare; — inițiatorul acțiunii criminale care își pierde viața; — infractorul ce-și pierde viața în cazul legitimei apărări.

Din punct de vedere istoric, rădăcinile academice ale victimologiei sînt legate de o serie de lucrări apărute în perioada anilor 1940 și 1950. S-a considerat că victimele sînt elemente valoroase de studiu, deoarece ele apar ca jumătate a „diadei” (perechii). Printre primii oameni de știință care s-au considerat ei înșiși „victimologi” se numără: Mendelsohn (1940), care a examinat rezistența oferită de victimele violului; von Hentig (1948),

¹ Bogdan, T. și colab., *Comportamentul uman în procesul judiciar*, M. I., Serviciul editorial și cinematografic, București, 1983, p. 93.

² Lerner, R., *Some Remarks on the Main Problems of Victimology*, in *Sociological Abstracts*, 1973, december, suppl., nr. 38.

³ Bogdan, T. și colab. *Op. cit.*, p. 93.

ce s-a ocupat de vulnerabilitatea presupusă a unor categorii de indivizi cum ar fi cei foarte tineri, cei foarte bătrâni, imigranții recent, membrii unor grupuri minoritare, cei cu tulburări mentale; Wolfgang (1958) care a studiat unele categorii de indivizi, luând în atenție factori precum vîrsta, sexul, rasa etc., ale căror acțiuni au contribuit la moartea lor violentă.

În perioada anilor 1960 și 1970, criminologii și reformatorii au argumentat că înșiși infractorii au fost victime ale sărăciei, pregătirii școlare insuficiente, lipsei locurilor de muncă, discriminării, relațiilor familiale dezorganizate și altor inechități sociale. Începînd cu anul 1970, victimologia devine tot mai mult o artă de specializare iar astăzi, ea este studiată, în S.U.A., în peste 150 de colegii și universități⁴.

Deși există multe aspecte ce țin de relația infractor-victimă de care se interesează victimologii, cel mai important dintre ele se referă la faptul dacă victimile pot sau nu să împartă într-o anumită măsură responsabilitatea cu infractorii ce comit acte de natură antisocială împotriva lor. O asemenea întrebare nu este desigur nouă, ea fiind înălțată încă din antichitate dar, mai ales, în cadrul lucrărilor reprezentanților școlii pozitiviste italiene (Lombroso, Garofalo, Ferri). Într-un mod mult mai clar această problemă apare în lucrarea lui Hans von Hentig „Criminalul și victima sa” (1948), în care sînt evidențiate posibilitățile de interacțiune dintre infractor și victimă, cu efecte victimizante asupra oricăruia dintre cei doi parteneri ai cuplului interpersonal.

Introducînd noțiunea de „victimă activantă”, prin care înțelege rolul jucat de victimă în declansarea mecanismelor latente ale infractorilor, von Hentig ajunge la concluzia că, direct sau indirect, și victima poartă o parte de vină în desfășurarea acțiunii infracționale⁵. Pe linia susținerii ideii că victima poartă o anumită răspundere în desfășurarea activității infracționale a apărut și conceptul de „potențial de receptivitate victimelor”, propus de B. Mendelsohn (1956⁶), care înseamnă gradul de vulnerabilitate victimală a unui individ, acesta fiind condiționat de o multitudine de factori, precum: vîrsta, sexul, aspect bio-constituțional, pregătire socio-culturală, Q.I., caracteristici psihocomportamentale. De exemplu, neglijența, superficialitatea, exagerarea eului etc. pot corela cu valori crescute ale nivelului vulnerabilității victimale.

Studiile și cercetările efectuate au scos în evidență o multitudine de aspecte care conduc la concluzia că raportul infractor-victimă este mult mai complex, fiind necesară analiza mecanismelor și pirghiilor de ordin psihologic și psihosocial din cadrul structurii relației interpersonale, care ajută mult mai bine la evidențierea situației reale decît operarea disjunctivă din perspectivă strict juridică.

Iată, spre exemplu, cîteva rezultate ale studiilor statistice⁷:

— peste tot în lume numărul victimelor este mai mare decît al infractorilor, ceea ce înseamnă că un infractor este capabil să facă mai multe victime;

— riscul victimal (riscul de a fi victimizat) în cazul infracțiunilor comise cu violență (răniri grave, omucideri, lovituri cauzatoare de moarte etc.) este sensibil mai mare la bărbați decît la femei;

⁴ Karmen, A., *Crime Victims. An Introduction to Victimology*, Brooks/Cole Publishing Company, Pacific Grove, California, 1990, p. 8-9.

⁵ apud Bogdan, T. și colab., *Op. cit.*, p. 94.

⁶ Mendelsohn, B., La victimologie et les besoins de la société actuelle, în *Sociologica abstracts*, 1973, decembrie, suppl. nr. 38.

⁷ Bogdan, T. și colab., *Op. cit.* p. 94.

— în 80% (după S. Schaffer) din omuciderile sau răniurile grave, criminalul și victima au fost fie rude, fie cunoștințe apropiate și numai în procent de 20% terțe persoane sau persoane străine;

— cei care ucid, de regulă, sînt cu 5-10 ani mai tineri decît victimele lor (după Marvin Wolfgang, 1967);

— în ceea ce privește vîrsta victimelor, la femei rata cea mai mare a victimizării apare la 20-29 de ani iar la bărbați, la 30-39 de ani;

— în cazurile de omucidere și a altor infracțiuni grave, violente, 50% din victime au avut antecedente penale.

În ceea ce privește evaluarea procesului de victimizare la nivel societal, unii autori arată că este posibil să se utilizeze procedee de calcul a ratelor victimizării⁸. Acestea pot fi calculate, construind un raport ce are la numărător numărul de victimizări pe an, rezultat în urma unor anchete și la numitor, numărul de persoane din cadrul statului. Rezultatul este apoi multiplicat cu 1000. Astfel, în S.U.A., în 1987, au fost estimate 5.660.570 crime de violență iar populația s-a ridicat la numărul de 197.769.470 indivizi de la 12 ani în sus (în baza U.S. Census). În urma calculului efectuat a rezultat o rată a victimizării de 28,6 persoane la 1000 de locuitori. La rîndul ei, rata victimizării poate fi calculată pentru fiecare categorie de infracțiuni.

Tot pe linia posibilităților de evaluare și măsurare, unii autori și-au exprimat speranța că va fi posibil, într-un viitor apropiat, să se calculeze indexul vulnerabilității în vederea prezicerii posibilității ca un individ dat să devină victima unei anumite categorii de infracțiuni⁹. Acest calcul ar ține seama de caracteristici precum sexul, vîrsta, rasa, venitul, ocupația, statul marital, localitatea etc., deoarece acești factori au dovedit a fi înalt corelați cu ratele victimizării.

Pînă a se găsi însă modalitatea de calcul, gradul de vulnerabilitate victimală poate fi precizat prin intermediul a două categorii de factori: (a) factori personali, retardarea mintal sau cei normali dar cu o valoare mai scăzută a Q.I., imigranții noi, indivizi cu achiziții modeste pe linia educațională sau cei cu o redusă experiență socială și interacțională pot fi ușor victimizați de infractori care folosesc minciuna și fraudă; indivizii care sînt handicapați fizic, persoanele foarte în vîrstă sau fragile, minorii, femeile este posibil, de asemenea, ca ei să fie destul de frecvent ținta atacului infractorilor violenți; (b) factori situaționali; unii indivizi sînt în mai mare măsură susceptibili de a fi victimizați decît alții în anumite perioade de timp sau cînd se află în anumite situații. De exemplu, turiștii constituie un grup vulnerabil, infractorii atacîndu-i fără teamă știînd că datorită unor considerații legate de timp, bani etc., puțini dintre aceștia sînt dispuși să participe la rezolvarea cazurilor de către sistemul judiciar.

3.2. Aspecte privind tipologia în victimologie

Plecînd de la una din cele 5 solicitări majore adresate psihologiei judiciare, formulate de către D.M. Gottfredson¹⁰ și anume, nevoia îmbunătățirii metodelor de clasificare a persoanelor, în speță a infractorilor, considerăm că aceasta trebuie să fie extinsă și asupra celui de-al doilea „partener” al cuplului penal, adică asupra victimei.

⁸ Karmen, A., *Op. cit.*, p. 61-62.

⁹ Galaway, B., Hudson, J. (Eds.), *Perspectives on Crime Victims*, St. Louis: C. V. Mosby, 1981.

¹⁰ Brodsky, S.L., *Psychologists in the Criminal Justice System*, University of Illinois Press, Urban, Chicago, London, 1973, p. 25.

Încercările de clasificare a victimelor se lovesc de o multitudine de dificultăți care pot fi sistematizate astfel :

1. marea diversitate a infracțiunilor și, în consecință, a categoriilor de victime ;

2. practic, victimele aparțin, chiar dacă cu ponderi diferite, tuturor categoriilor de variabile : vîrstă, sex, pregătire socio-profesională, pregătire culturală, rol-status social, rol-status economic etc. ;

3. diferențe mari interindividuale în grupurile de victime în ceea ce privește responsabilitățile și rolul jucat în comiterea infracțiunii.

Cu toate acestea, diverși autori s-au străduit să realizeze clasificări în funcție de o serie de criterii. Un prim criteriu îl poate constitui, desigur, categoria infracțională, în urma căreia o persoană sau mai multe sînt victimizate. Astfel, putem diferenția : (a) victime ale infracțiunii de omor ; (b) victime ale infracțiunii de vătămare corporală ; (c) victime ale infracțiunii lovitură cauzatoare de moarte ; (d) victime ale infracțiunii de viol ; (e) victime ale infracțiunii de furt ; (f) victime ale infracțiunii de tâlhărie ; (g) victime ale infracțiunii de furt etc.

Folosind relativ aceleași criterii, A. Karmen¹¹ diferențiază următoarele categorii de victime : 1. copii dispăruți ; 2. copii maltratați fizic și sexual ; 3. persoane în vîrstă — victime ale crimei ; 4. femei maltratate ; 5. victime ale atacului sexual ; 6. victime ale soferilor în stare de ebrietate.

Cele mai multe clasificări însă iau în atenție criteriul privind gradul de implicare și de responsabilitate al victimelor în comiterea infracțiunii. Astfel, Mendelsohn (1956) diferențiază următoarele categorii : 1. complet inocent ; 2. avînd o vinovăție minoră ; 3. la fel de vinovat ca și infractorul ; 4. mai vinovat decît infractorul ; 5. cel mai vinovat, responsabilitate totală în comiterea infracțiunii ; 6. simulant sau confabulator. După cum se poate observa, această tipologie folosește practic o scală gradată privitoare la răspunderea ce revine celor doi „parteneri” ai cuplului penal privind comiterea infracțiunii. La o extremitate a ei se află nevinovăția iar la cealaltă, întreaga responsabilitate a victimei. Este deosebit de interesant, din punct de vedere psihologic și psihosocial, faptul că pe parcursul scalei se întîlnesc cazuri în care responsabilitatea victimei este „împărțită” cu cea a infractorului, culminînd cu situația în care, dacă responsabilitatea aparține în întregime victimei, în mod paradoxal, infractorul apare ca fiind inocent, nevinovat.

În 1967, Fattah¹² diferențiază următoarele categorii de victime, ținînd seama de gradul de participare și de implicare în comiterea actelor infracționale : 1. nonparticipare ; 2. latent ; predispus ; 3. provocator ; 4. participant ; 5. fals.

Aproximativ tot în baza acestui criteriu, Lamborn (1968¹³) evidențiază cîteva categorii de victime, subliniind în special tipuri de „întîlnire” victimă-infractor : 1. inițiere ; 2. facilitare ; 3. provocare ; 4. comitere, săvîrșire ; 5. cooperare ; 6. instigare.

O foarte interesantă clasificare o realizează Shelley (1979¹⁴) : 1. infractor activ-victimă ; 2. infractor activ-victimă semi-activă ; 3. infractor

activ-victimă activă ; 4. infractor semipasiv-victimă activă ; 5. infractor pasiv-victimă activă. Această tipologie scoate în evidență mult mai clar care este rolul pe care îl poate juca victima, ca membru al cuplului penal în comiterea infracțiunii.

De altfel, încercările de clasificare a victimelor nu sînt foarte noi, ele fiind inițiate chiar de către „părintele” victimologiei, Hart von Hentig. Plecînd de la diferențierea victimelor înnăscute (born victims) de victimele societății (society-made victims), în ultimile sale lucrări, utilizînd drept criterii factori psihologici, biologici și sociali, conturează treisprezece categorii de victime¹⁵ :

1. Victimele nevîrșnice, constituie o categorie care se pune ușor la îndemîna agresorilor. Fiînd neevoluați fizic, naivi și fără experiență sub aspect mintal, copiii pot fi ușor victimizați. Printre cele mai frecvente forme de victimizare, Hentig menționează : răpirea lor, mai ales dacă părinții sînt bogați sau dacă au asigurare de viață ; utilizarea lor de către infractori adulți drept complici la diferite infracțiuni ; maltratarea și abuzul sexual.

2. Femeile ca victimă, apar mai ales în cazul infracțiunilor de ordin sexual. Desigur, această situație este valabilă în primul rînd pentru femeile tinere. În cazul femeilor în vîrstă, mai ales dacă acestea au un statut economic ridicat, devin victime ale unor acțiuni infracționale motivate material.

3. Vîrstnicii pot deveni victime ale unor infractori care, pe o de parte, îi bănuiesc că au o anumită avere (bani adunați pentru „zile negre”) și, pe de altă parte, profită de slăbiciunea lor fizică și de imposibilitatea de apărare.

4. Consumatorii de alcool și de stupefiante, față de alte categorii de victime, sînt în cea mai mare măsură expuși. Astfel, autorul arată că, din totalul bărbaților asasinați într-o anumită perioadă, 66,6% erau alcoolici. Foarte frecvent, consumatorii de alcool mai ales, sînt expuși acțiunilor victimizante ale hoților de buzunare, cartofiorilor etc. iar consumatorii de droguri sînt expuși în special pericolului de autovictimizare.

5. Imigranții pot să cadă ușor pradă victimizării, deoarece imigrația constituie o reducere temporară — la un grad extrem de neajutorare — în domeniul relațiilor umane vitale. Ignorarea limbii în noua „patrie”, lipsa de mijloace materiale, ca și ostilitatea băștinașilor constituie un complex ce reprezintă o atractivitate pentru infractori, care exploatează starea de mizerie și de credulitate a noului venit.

6. Minoritățile etnice pot apare în calitate de victime mai ales datorită activității bazate pe discriminarea rasială.

7. Indivizii normali, dar cu o indigență redusă, în concepția lui Hentig, sînt născuți spre a fi victime, deoarece stupidenia victimelor și nu mintea brillantă a exorcilor face să se succedă manevrele lor în fond foarte transparente.

8. Indivizii (temporari) deprimați, datorită nivelului scăzut al reactivității fizice și psihice, pot să cadă ușor pradă victimizării.

9. Indivizii achizițivi, adică cei care, în orice împrejurare, caută să profite și să-și mărcască bunurile. Această tendință însă, nu duce numai la crimă ci, adesea, la victimizare. Astfel, după cum remarcă Hentig, cei să-

¹¹ Karmen, A., *Op. cit.*, cap. V.

¹² Fattah, E., Toward a criminological classification of victims, in *International Criminal Police Review*, 200 : 162—169, 1967.

¹³ Lamborn, L., Toward a victim orientation in criminal theory, in *Rudgers Law Review*, 22 : 733—768, 1968.

¹⁴ Shelley, J., *Understanding crime : Concepts, issues, decisions*, Belmont, CA : Wadsworth, 1979.

¹⁵ apud și adaptat de Bogdan, T., Săntea, I., *Analiza psihosocială a victimei. Rolul ei în procesul judiciar*, M. I., Serv. editorial și cinematografic, București, 1988, p. 41—45.

raei dar hrăpăreți caută prin cîștiguri să-și dobîndească o mai mare securitate, hrăpăreții din clasele mijlocii doresc să obțină bunuri de lux, iar bogătașii hrăpăreți sînt foarte dornici să-și mărească averea. Aceștia din urmă sînt cei mai expuși victimizării.

10. *Indivizii destrăbîlați și desfrînați* sînt cei care, din pricina indiferenței și a disprețului față de legi, devin foarte vulnerabili față de manevrele iscusite ale infractorilor.

11. *Indivizii singuratici* și cu „inimă zdrobită” sînt vulnerabili la victimizare deoarece cu greu pot suporta singurătatea și frustrările, mai ales sentimentale, la care i-a supus viața. Starea lor psihică generală le conferă o credulitate mărită, expunîndu-i la multiple pericole de victimizare, precum : furturi, fraude, înșelătorii și chiar crime.

12. *Chinuitorii* sînt cei care, în urma chinurilor prelungite la care supun unele persoane, mai ales în cadrul familiei, ajung jertfa reacțiilor agresive ale acestora. De exemplu, un tată, care, alcoolic fiind, își chinuise familia multă vreme pînă cînd în cele din urmă a ajuns să fie asasinat de propriul său fecior.

13. *Indivizii „blocați” și cei „nesupuși”*. Individul blocat este cel încurcat în fel de fel de datorii. Este cazul oamenilor de afaceri sau bancherilor falși care nu mai pot face față situației lor pe căi legale și foarte ușor cad victime unor „binevoitori” care le oferă „soluții”. În categoria celor „nesupuși” intră aceia care, atacați fiind, nu se lasă lesne victimizați, astfel încît constituie o grupă de victime dificile față de cei care se lasă victimizați cu ușurință — victime ușoare.

Obiectîndu-i acestui sistem clasificatoriu că nu este fundamentat pe baze suficiente de solide și, în consecință, nu se dovedește a fi de mai mare generalitate, T. Bogdan și colab.¹⁶ scot în evidență două merite principale ale acestuia : a) atrage atenția asupra unor categorii de victime mai rar analizate ; b) deschide o nouă direcție de cercetare și anume cea de ordonare pe criterii de similitudine a grupelor de victime.

Lucrări foarte recente insistă asupra discriminării victimelor în funcție de gradul lor de responsabilitate în comiterea infracțiunilor, precum și de reacția socială în raport cu acestea. Astfel, A. Karmen¹⁷ împarte victimele în două categorii : a) victime acuzate ; b) victime apărute.

În prima categorie intră acele cazuri de victime împotriva cărora sînt dovezi că ele împart răspunderea în forme diferențiate cu infractorul. Tipurile de comportament de care pot fi făcute vinovate victimele sînt în special cele de facilitare, precipitare și provocare. În a doua categorie intră acele victime împotriva cărora nu există nici un fel de dovadă sau argument că ar avea vreo vină sau ar fi avut vreo legătură cu infractorul înainte de comiterea infracțiunii.

Procesul de acuzare a victimei parcurge mai mulți pași. În primul rînd, și în mod fundamental, acuzatorul victimei presupune că există ceva „rău” cu victimele. Ele diferă în mod semnificativ de alte persoane care n-au fost niciodată victimizate : fie atitudinile lor, fie conduitele, fie atît atitudinile cît și conduitele se disting în mare măsură de majoritatea celor neafecțate. În al doilea rînd, acuzatorul presupune că aceste diferențe prezumate sînt sursa stării și conduitei victimei. Dacă ar fi precum ceilalți (nonvictimizați), ei nu ar fi aleși, selectați pentru atac. În al treilea rînd,

acuzatorul argumentează că dacă victimele vor să evite suferințe viitoare, ele trebuie să-și schimbe modul lor de a gîndi și de a acționa. Ele trebuie, de asemenea, să renunțe la structurile comportamentale incitative care favorizează procesul victimizării lor.

Acuzarea victimei poate apare în triplă ipostază :

(a) *Ca o explicare individualistă pentru problemele sociale*. Doctrina „responsabilității personale” fundamentează explicațiile privind acuzarea victimei. Așa cum criminalii sînt condamnați pentru încălcarea legii, tot așa și victimele trebuie să răspundă pentru comportamentul lor dinaintea și din timpul incidentului. În urma consumării unui eveniment, victimele pot fi creditate pentru minimizarea pericolului de vătămare sau invinuite pentru erorile comise și care au condus la consecințe negative. Asemenea evaluări ale laudei sau blamului sînt fundamentate de credința și convingerea că indivizii umani asigură un anumit grad de control asupra evenimentelor petrecute în viața lor.

Plecînd de la aceste considerații se poate conchide că dacă „întrearea în bucluc” este în parte vina victimei, atunci evitarea vătămării și pericoului revine, de asemenea, în răspunderea victimei. Fiecare trebuie să-și ia măsuri de prevedere pentru a reduce la minimum riscul victimizării.

(b) *Ca proces psihologic*. Acuzarea victimei poate rezulta din credința accentuată într-o „lume justă”, adică un loc în care indivizii obțin ceea ce merită și merită ceea ce obțin. Lucruri și întîmplări rele apar numai pentru persoanele rele ; oamenii buni sînt recompensați pentru că ei respectă regulile. Deci, dacă cineva este vătămat de un criminal, acesta trebuie să fi făcut ceva rău de a meritat o asemenea soartă. Indivizii care cred că lumea reală este o lume dreaptă nu vor să găsească greșeli victimelor dacă ele pot să și le repare. Dar dacă privesc evenimentele prin prisma unor explicații mai vechi, ei tind să acuze victimele chiar și numai de dragul asigurării păcii și liniștii lor interioare. Imaginarea unei lumi guvernate de evenimente întîmplătoare este prea deconcertantă și prea amenințătoare pentru ei. Realizarea că acte brutale și fără sens pot fi produse de către oricine și în orice moment devine extrem de deconcertantă. Pe de altă parte, convingerea că victimele au făcut ceva din neglijență, din greșeală sau provocativ, atrîgînd asupra lor inele nenorocului și neșansa este mai confortabilă. Ea înlătură sentimentele lipsei de speranță, a vulnerabilității extreme și permite acuzatorului să fie reasignat cu infracțiunea nu aduce atingere indivizilor buni care acționează și reacționează corespunzător, adică în acord cu normele social-juridice¹⁸.

(c) *Ca un mod de a vedea al infractorilor*. Modul în care percep infractorii victimele joacă un rol principal în privința selecției țintelor de atac și procedurii suferinței. Se pune adesea întrebarea : „Cum pot fi infractorii atît de lipsiți de sentimentele de empatie și milă pentru victimele lor?” În mod evident ei au trecut printr-un proces de desensibilizare care reduce sau chiar elimină în totalitate sentimentele și stările de vinovăție, rușine, renunțare, mustrări de conștiință, inhibiții morale.

Denigrînd victima, delinvenții juvenili sau criminalii adulți pot considera actele lor victimizante ca fiind justificate iar alegerea obiectului victimizării ca fiind legitimă. Actele de cruzime și sălbăcie devin posibile

¹⁶ Bogdan, T. și colab., *Op. cit.*, p. 45.

¹⁷ Karmen, A., *Op. cit.*, p. 120—150.

¹⁸ Lerner, M., Evaluation of performance as a function of performer's reward and attractiveness, in *Journal of Personality and Social Psychology*, 1 : 355—360, 1965 ; Symonds, M., Victims of violence : Psychological effects and after effects, in *American Journal of Psychoanalysis*, 35(1) : 19—26, 1975.

cind victima este văzută ca fiind fără valoare, sau ca ceva inferior umanului, ca o țintă pentru ostilitate și agresiune, ori ca un proscris ce-și merită maltratarea²⁰. Delinvenții juvenili consideră în mod frecvent victimele lor potențiale ca având trăsături negative, neutralizând astfel orice simț al vinovăției. Ei încearcă să alunge din minte imaginile victimelor lor susținând că acestea au consimțit și că au fost dispuse să accepte sau, altfel spus, ele „au cerut și au obținut ce-au meritat”. Valoarea personală a victimelor este adesea devalorizată iar pierderile lor sunt negate („lucrurile au fost împrumutate și nu furate”. În cazuri extreme, infractorii consideră suferința produsă victimelor ca un act al justiției bazate pe răzbunarea care trebuie apreciată²⁰.

Apărarea victimei reprezintă o respingere a concepțiilor privind acuzarea victimei²¹. În primul rînd, apărătorii victimei cred că acuzatorii acesteia tind să exagereze măsura în care facilitatea, precipitarea sau provocarea contribuie la comiterea infracțiunii. În al doilea rînd, apărătorii victimei suspectează că acuzatorii victimei confundă excepția cu regula și supraestimează proporția reală a cazurilor în care facilitarea, precipitarea sau provocarea au apărut în mod real. Cele mai multe victime sînt complet inocente iar împărțirea responsabilității este neuzuală. „Vinovăția” unui procent relativ mic de victime este răspîdită și generalizată, afectînd serios reputația tuturor victimelor unor tipuri particulare de infracțiuni. De exemplu, norul de suspiciune poate întinde deasupra capului tuturor victimelor furtului auto, chiar și a celor care și-au luat măsuri de precauție. În al treilea rînd, apărătorii victimelor argumentează că acuzatorii victimelor cer în mod nerățional ca victimele să-și schimbe felul lor de-a fi, oferind sfaturi care sînt nerealistice, deoarece ele trec cu vederea imperatiile culturale și condițiile ambientale care determină conturarea stilurilor de viață. Celor mai mulți indivizi le lipsește posibilitățile și resursele pentru a-și schimba mijloacele de călătorie, cele de lucru, școlile frecventate de copii lor sau vecinătățile în care trăiesc.

Recomandările ca indivizii să renunțe la libertățile personale îndrăgite și să-și sacrifice plăcerile pentru promisiuni vagi privind întărirea securității probabil vor fi desconsiderate.

În al patrulea rînd, apărătorii victimei au serioase obiecții legate de soliditatea conceptelor fundamentale și logica acuzării victimei. Fără o evidență empirică solidă ei resping afirmațiile acuzatorilor victimei ce susțin faptul că victimele diferă semnificativ de nonvictime.

Doă perspective pot fi diferențiate în cadrul apărării victimei:

a) prima este *blamarea criminalului*; acuzatorii criminalului sînt nemulțumiți de orice încercare a infractorilor de a schimba întreaga povară a responsabilității de pe spatele lor pe umerii victimei. Apărarea victimei, cuplată cu acuzarea victimei, este postulată pe doctrina respon-

sabilității personale pentru conduita delictuală, dar această responsabilitate revine numai făptuitorilor;

b) a doua formă de apărare a victimei nu vizează numai acuzarea ei, mai mult, *acuzarea sistemului*. În acord cu principiile blamării sistemului, nici infractorul și nici victima nu sînt vinovați, ambii, în grade diferite, sînt „victime” ale culturii lor și mediului înconjurător. În funcție de acest punct de vedere, rădăcinile problemei crimei sînt degăsit în instituțiile de bază pe care este construit sistemul social²².

Încercînd să aplice această diferențiere a apărătorilor și acuzatorilor victimei, A. Karmen ajunge la concluzia că „apărătorii victimei sînt uneori acuzatorii victimei; indivizii nu își mențin o poziție fixă, rigidă de o parte sau de alta. Într-adevăr, cînd este luat în considerare întregul scop al criminalilor și victimelor, fiecare blamează anumite victime și le apără pe altele”²³.

Una dintre clasificările cele mai valoroase și mai utile din punct de vedere științific este cea a lui Stephen Schafer (1977²⁴). Folosind drept criteriu gradul de participare și, desigur, de răspundere a victimei în comiterea infracțiunii, Schafer diferențiază următoarele șapte categorii de victime²⁵:

1. *Victime care anterior faptului infracțional nu au avut nici o legătură cu făptușul*. „Întîlnirea” dintre victimă și infractor la locul infracțiunii este totalmente întîmplătoare. Este cazul funcționarului de la ghișeu unei bănci care cade victimă unui infractor.

2. *Victime provocate* sînt cele care, anterior victimizării lor, au comis ceva — conștient sau inconștient — față de infractor. Asemenea cazuri pot fi întîlnite atunci cînd o persoană (victima ulterioară) se comportă arogant față de viitorul infractor, sau dacă nu-și ține o promisiune dată solemn, ori dacă intră în legături amoroase cu iubita infractorului etc.

3. *Victime care precipită declanșarea acțiunii răufăcătorului*. Este cazul persoanelor care, prin conduita lor, influențează răufăcătorii în a comite infracțiuni, deși între ei nu a existat niciodată nici o legătură. Astfel, ca exemple, se pot cita: persoana care trîntește portiera mașinii dar uită s-o încuie; femeia care umblă seara prin locuri puțin frecventate cu o costumație provocatoare etc.

4. *Victime slabe sub aspect biologic*. Este cazul persoanelor ce prezintă slăbiciuni din punct de vedere psihic sau fizic și, din această cauză, sînt ușor victimizate. Dacă totuși se pune problema vinovăției, răspunderea revine în primul rînd persoanelor care sînt obligate să le supravegheze și să le asigure paza juridică (rude, îngrijitori, surori de caritate etc.).

5. *Victime slabe sub aspect social* sînt acele persoane care aparțin unor grupuri minoritare etnice sau care aparțin unor religii neagreate de către comunitate. Fără să aibă nici un fel de vină, asemenea persoane pot să cadă frecvent victime agresiunii manifestate de către reprezentanții comunității.

6. *Victime autodeterminate* sînt acele persoane care orientează agresiunea către propria persoană. Drogomania, suicidul, cartoforia, inver-

²⁰ Fattah, E., The use of the victim as an agent of self-legitimation: Toward a dynamic explanation of criminal behavior, in Viano, E. (Ed.), *Victims and society* (pp. 105—129), Washington, D.C.: Visage, 1976; Fattah, E., *Some recent theoretical developments in victimology*, in *Victimology*, 4 (2): 198—213, 1979.

²¹ Schwendinger, H., Schwendinger, J., Delinquent stereotypes of probable victims, in Klein, M. (Ed.), *Juvenile gangs in context* (pp. 92—105), Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, 1967; Sykes, G., Matza, D., *Techniques of neutralisation. A theory of delinquency*, in *American Sociological Review*, 22: 664—670.

²² Karmen, A., *Op. cit.*, p. 123—125.

²³ Balkan, S., Berger, R., Schmidt, J., *Crime and deviance in America: A critical approach*, Belmont, CA: Wadsworth, 1987; Franklin, B., *The victim as criminal and artist: Literature from the American prison*, New York: Oxford University Press, 1978.

²⁴ Karmen, A., *Op. cit.*, p. 147.

²⁵ Schafer, S., *Victimology*, Reston Publ. Comp. Reston, Virginia, 1977.

²⁶ apud Bogdan, T. și colab., *Op. cit.*, p. 48—51.

siunile sexuale etc. sint acele acte deviante sau chiar criminale in care cel lezat joacă atît rolul de criminal cît și pe cel de victimă.

7. *Victime politice* sint persoanele care au de suferit din cauza convingerilor lor, convingeri care nu trebuie să se materializeze neapărat în acțiuni.

3.3. Diferite categorii de victime : particularități specifice

3.3.1. Victimizarea femeii

Femeia face parte din categoria persoanelor (împreună cu copiii și cei foarte în vîrstă) ce prezintă un grad mare de vulnerabilitate victimală, date fiind caracteristicile sale bio-constituționale și psihocomportamentale. Prin tradiție, feminitatea desemnează o serie de trăsături de personalitate specifice femeii, precum : sensibilitate, finețe, activitate ordonată, sentimente deosebite, preocupări pentru frumos, emotivitate, inteligență analitică, aptitudini educaționale. Dar tot prin tradiție, imaginea femeii în raport cu cea a bărbatului (locul și rolul ei în sistemul activității familiale și sociale) a fost în general devalorizată, bărbatului, mai ales cel căsătorit, avînd drepturi depline, inclusiv de aplicare a sancțiunilor bazate pe agresiunea fizică. Femeia a trebuit să suporte de-a lungul timpului multe variante de umilire, desconsiderare și chiar maltratare și toate acestea ca urmare a unor norme socio-culturale acceptate și promovate de grupurile și macrogrupurile de apartenență. Formele de victimizare la care a fost supusă femeia au variat de la o cultură la alta, de la o etapă istorică la alta, de la forme mai ușor agresive pînă la forme violente, fizice și psihice traumatizante. Uneori femeia a trebuit să accepte, conform „convențiilor sociale”, pedepsirea fizică (bătaia) din partea soțului sau tatălui ca pe ceva firesc și normal, alteori a trebuit să accepte completa izolare, acoperirea totală a corpului, inclusiv a feței, alteori a trebuit să suporte incomoditățile centurilor de siguranță, alteori a trebuit să suporte consecințele „regulilor” sociale privind conduita bărbatului adoptată pentru deflorarea femeii. Astfel, unele dintre aceste „reguli” prescriau că femeia trebuia să fie bătută chiar la începutul căsătoriei, ca să știe de „frica bărbatului” toată viața; altele permiteau bărbatului să-și etaleze capacitățile virile în funcție de numărul de zile de convalescență a femeii după deflorare.

Desigur că, de-a lungul timpului, transformările sociale și modificările în plan etno-cultural au acționat profund asupra feminității și, respectiv, asupra schimbării rolului femeii în societate, precum și a raporturilor dintre feminitate și masculinitate. Cucerirea unor drepturi egale cu bărbatul, accesul femeilor la școlarizare și cultură, exercitarea de profesii și asumarea unor roluri care aparțineau bărbatilor, au redus distanțele și divergențele dintre feminitate și masculinitate, în sensul că feminitatea a cîștigat și cîștigă pe linia unor caracteristici comportamentale : inițiativă, independență, spirit de organizare, îndrăzneală, forță, atitudine și aptitudini de conducere etc.

Tendința de masculinizare a femeilor care se manifestă în vestimentație, mod de exprimare verbală, promiscuitate sexuală etc., consfințirea legală în multe părți ale globului a emancipării lor sub aspect juridic, aduce după sine și schimbări în structura spețelor de infracțiuni comise de

femei. Astfel, a crescut numărul femeilor care comit infracțiuni rutiere, care conduc în stare de ebrietate, a celor care comit falsuri în acte publice, precum și a celor care participă la actele de terorism de mare violență și cruzime.

În cadrul unei cercetări²⁶ efectuate în țara noastră, s-a plecat de la constatarea că, în ultimele decenii, s-au produs mutații în structura psihocomportamentală a femeilor în sensul creșterii tendinței lor spre masculinizare. Asemenea tendințe nevalorizate în suficientă măsură în plan social (cultural-educational-productiv) pot favoriza apariția unor conduite deviante, inclusiv a celor grave, antisociale. Plecînd de la aceste considerații, s-a formulat ca ipoteză de lucru *existența unei corelații semnificative între criminalitatea feminină și tendințele marcante spre masculinitate*. Pentru a verifica această ipoteză s-a aplicat unui lot de deținute (79% adulte și 21% minore) un chestionar extras (și adaptat) din testul de personalitate Minnesota în vederea surprinderii tendințelor spre masculinitate, a acestora*. În ceea ce privește tendințele, deci abaterile de la normal, au fost diferențiate deținutele cu tendințe ușoare de cele cu tendințe accentuate spre masculinitate. De asemenea, pe ansamblul lotului s-a urmărit să se evidențieze ce legături există între tendințele spre masculinitate, așa cum sint analizate în limitele testului Minnesota, și alți indicatori cum ar fi : infracțiunea comisă, profesia, vîrsta, starea de recidivă, situația școlară, starea civilă.

În urma prelucrării rezultatelor obținute s-au desprins următoarele concluzii mai importante :

a) pe ansamblul lotului, la toți indicatorii urmăriți există o mare abatere de la etalon, în sensul că numărul celor cu tendințe spre masculinitate (ușoare și accentuate) depășește net procentul celor ce rămîn în limitele normalului. Astfel, din totalul deținutele adulte, 61,7% manifestă tendințe accentuate iar 23,4% tendințe ușoare, ceea ce înseamnă că, în total, 85,1% manifestă tendințe spre masculinizare. În ceea ce privește lotul de minore, 63,2% manifestă tendințe spre masculinitate. Procentul e oarecum mai mic decît la adulte și aceasta se explică prin faptul că minorele sînt în plin proces de formare, de organizare și structurare a personalității, fără prea multă experiență în ceea ce privește exercitarea de roluri specifice, inclusiv sexuale. Pe de altă parte, se poate aprecia că tendința la masculinizare crește odată cu vîrsta, deci pe măsura „întării în” și exercitării în conduite de rol deviaționist ; b) tendința cu potențial deviaționist este în mai mare măsură reprezentată la adulte infractoare în raport cu minorele, ceea ce conturează ideea că în structura personalității deviante, tendința la masculinizare este nu numai o componentă intrinsecă ci și una cu valoare dinamogenă și explicativă în raport cu procesul infracțional la femei ; c) referitor la manifestarea tendințelor în cadrul grupelor de infracțiuni, la adulte, diferența categorică dintre numărul celor ce rămîn în limitele normalului și cele ce manifestă tendințe spre masculinitate se păstrează mai ales la infracțiunile de omor, delapidare și provocare ilegală de avort. Minorele, în marea lor majoritate, se grupează în

²⁶ Mitrofan, N., Noi puncte de vedere privind etiologia psihosocială a devianței la femei M. L., *Buletinul penitenciarilor*, nr. 3—4/1985.

* Tendința spre masculinitate a fost considerată numai în limitele testului Minnesota și anume, dacă un subiect obține un rezultat ridicat ca valoare, aceasta înseamnă că avem de-a face cu o deviere a structurii de interese de bază în direcția sexului opus (cf. M.M.P.I., Editions de Centre de Psychologie Appliquée, Square Jouvelet, Paris, 1966).

categoriile de infracțiuni omor și tâlhărie, tendințele spre masculinitate fiind dublu reprezentate; d) tendințele spre masculinizare nu conduc automat la infracțiune, dovadă fiind și rezultatele obținute pe un lot maror, însă, dacă nu sunt cunoscute și nu sunt adecvat influențate de factorii social-educativi, în sensul valorizării lor în plan social, pot spori „șansele” de a duce la conduită deviantă, inclusiv infracțională; e) cercetarea, în ansamblul ei, a condus la confirmarea ipotezei de lucru formulate inițial.

Acest gen de cercetări atrag atenția asupra faptului că este necesară abordarea cuplului penal infractor-victimă, în care fiecare membru sau amândoi sunt femei dintr-o nouă perspectivă, femeia manifestând un rol mult mai activ în plan social și psihorelațional. De asemenea, trebuiesc reconsiderate modalitățile de evaluare a gradului de răspundere a femeii (ca victimă) în comiterea actelor infracționale.

Dintre formele de victimizare cel mai frecvent întâlnite o constituie desigur violul. Iată, mai întâi, două exemple ²⁷:

Exemplul 1. O femeie de 22 de ani, mamă a doi copii, intră noaptea târziu într-un bar de noapte plin cu bărbați. Ea începe să bea și să flirteze cu unii dintre patroni. Dintr-o dată ea se trezește întinsă și ținută pe o masă de biliard. Șase bărbați tineri au avut raport sexual cu ea pe rând, ceilalți distrându-se în timp ce ea țipa și blestema. Toți cei șase bărbați au fost arestați și judecați pentru viol agravat. Apărarea lor consta în faptul că ea a acționat în mod seducător și provocator. Pe de altă parte, acuizarea argumenta că asaltul sexual începe cind un bărbat continuă după ce o femeie spune „nu”. Judecătorul a pronunțat sentința de condamnare la închisoare a patru din cei șase bărbați pe durate între șase și doisprezece ani.

Comentariile asupra acestui fapt au fost însă diferite: unii au considerat pedeapsa ca fiind justă, deoarece violul nu poate fi considerat că un sport pentru spectatori; alții, mai ales cei ce reprezentau comunitatea bărbaților tineri, au protestat împotriva verdictului, considerind victima ca fiind în primul rând vinovată. „Ea trebuia să știe ce-o așteaptă cind a intrat în local” ²⁸.

Exemplul 2. Un tânăr convinge o tină să meargă împreună în apartamentul său. Ei încep să se dezbrace, dar cind el continua să facă pregătirile sexuale, ea i-a șoptit „nu”. El persistă, crezind că „regula” dragostei solicită ca bărbatul să fie mai agresiv iar femeia să reziste, mai ales la început. El a presupus din experiența trecută că „nu” înseamnă „poate” și „poate” înseamnă „da”. Cind ea a spus că nu este pregătită pentru asta, el a interpretat protestul ei ca fiind o invitație de a fi mai categoric. Atunci el s-a urcat deasupra ei iar ea s-a încordat foarte mult. Seara s-a terminat, bărbatul crezind că în sfîrșit a sedus partenera, iar femeia cu convingerea că a fost violată. El a fost arestat pentru viol ²⁹.

²⁷ apud Karmen, A., *Op. cit.*, p. 131.

²⁸ Schanberg, S., The rape trial, in *New York Times*, March 27, 1984, p. A 31; We should be outraged at all rapes, in *New York Newsday*, 1989, pp. 94-95.

²⁹ Dershowitz, A., *Taking liberties. A decade of hard cases, bad laws and burn raps*, Chicago: Contemporary Books, 1988.

După cum se poate observa din aceste exemple, este destul de dificil în anumite cazuri de stabilit dacă este viol sau nu și care sînt răspunderile ce revin victimei în comiterea acestei infracțiuni. După definiția dată de Gustav Nass (1982 ³⁰), putem vorbi de viol atunci cind o persoană, prin aplicarea forței fizice sau a unei presiuni psihice, paralizază capacitatea de apărare a demnității sexuale a altei ființe și prin aceasta face posibilă agresiunea sexuală a victimei.

Așadar, violul constituie un raport sexual cu o parteneră, prin constringere sau profitînd de imposibilitatea de a se apăra ori de a-și exprima voința. În unele cazuri, violul este însoțit de acte de cruzime, ce se încadrează în actele sadice. În unele legiuri românești, atentatele la pudoare și violul au fost aspru pedepsite ³¹. Astfel, anumite delictе sexuale sînt menționate în pravilele lui Matei Basarab prin următoarele delictе: sila, a rușina, violul. Sila se executa asupra fecioarei, atentatul la pudoare se executa atît asupra femeii măritate sau văduve cit și asupra fecioarei. Siluirea fetei era pedepsită: „acela ce va face silă vreunei fecioare și-i va strica fecioria să-și piardă jumătate din averea lui, iar de va fi sărac, să-l bată și să-l gonească din locul lui”. Pravila bisericească era și mai severă: „cel ce va strica o copilă mai înainte pînă nu va ajunge la vîrsta ei pre lege, aceluia să i se taie nasul”. Dacă fata este logodită, pedeapsa devine și mai mare. Cind violatorul era tatăl fecioarei, ispășirea pedepsei se făcea prin moartea autorului (1359). În evul mediu, pedepsele erau date de fețele bisericești, prin diferite amenzi încasate în folosul episcopilor.

Actualmente, violul este considerat infracțiune și se pedepsește conform dispozițiilor Codului penal.

După **Mina Minovici** există patru grupe mari de viol:

1. reducerea la neputință a victimei prin forță brutală. Se ține cont de raportul de forță fizică dintre victimă și agresor. Așa după cum reiese din cauzistica medico-legală, o femeie robustă, sănătoasă nu poate fi violată de un singur bărbat decît în situații speciale și anume cind este atacată prin surprindere, cind i se aplică o lovitură puternică, cind este sub influența unor substanțe ce induc o îngustare a cîmpului conștiinței (alcool, tranșilizante, somnifere etc.) și cind violența se face și sub amenințarea unei arme;

2. violul prin constringerea morală, cum ar fi amenințarea cu o armă ce anihilează rezistența victimei sub imperiul groazei;

3. violul prin așa-zisele abuzuri de situație;

4. violul la persoanele feminine cu stări patologice fizice și mentale (afecțiuni neurologice și tulburări psihice ce alterează discernămintul) ³². Există și cazuri de viol în somnul hipnotic și somnul natural.

În unele țări violul a fost și este considerat unul dintre cele mai teribile și strict interzise acte interpersonale. Între anii 1930 și 1968, în S.U.A., 455 de bărbați au fost executați pentru acest gen de infracțiune iar din 1976, închisoarea pe viață a devenit pedeapsa maximă ³³.

În cazul violului, spre deosebire de alte infracțiuni, actul antisocial este subiect de interpretare, în primul rînd de către victimă și violator, apoi de către organele judiciare. Violul poate fi comis de către un străin sau de către cineva care s-a aflat înainte de viol într-o relație cu victima

³⁰ apud Bogdan, T., *Op. cit.*, p. 69.

³¹ Intimus, Thanatos, nr. 6, 1990.

³² Minovici, M., *Tratat complet de medicină legală*, Soccc, București, 1930.

³³ Karmen, A., *Op. cit.*, p. 131.

(acquaintance rape). Astfel, în urma unui studiu efectuat pe parcursul anilor 1982, 1983 și 1984, pe un lot de 500.000 victime, s-au găsit următoarele procente privind tipurile de relație violator-victimă (valoarea procentelor este rotunjită) ³⁴:

<i>Violatorul nu era un străin</i>	— 40%
— rudă	— 4%
— prieten (inbit)	— 7%
— prieten	— 6%
— alte persoane bine cunoscute	— 6%
— cunoștințe întâmplătoare	— 16%
<i>Violatorul era un străin</i>	— 55%
— complet necunoscut	— 49%
— cunoscut numai din vedere	— 7%
<i>Relația nu poate fi precizată</i>	— 4%

După cum se poate observa din aceste date, violul comis de străini atinge un procent mult mai mare decât cel comis de persoane cunoscute de către victimă. O explicație ar fi aceea că victima unui viol comis de o cunoștință este inhibată în a face plângere organelor judiciare.

Într-o altă amplă cercetare ³⁵, efectuată pe un număr total de 1.511.000 de victime, din care 479.000 victime ale violului consumat și 1.032.000 victime ale tentativei de viol, au fost scoase în evidență următoarele caracteristici ale celor victimizate (valoarea procentelor este, de asemenea, rotunjită):

<i>În funcție de vârstă</i>	
— 12—15 ani	11%
— 16—19 ani	25%
— 20—24 de ani	27%
— 25—34 de ani	25%
— 35—49 de ani	7%
— 50—64 de ani	3%
— peste 65 de ani	1%

<i>În funcție de rasă</i>	
— albă	81%
— neagră	18%
— altele	1%

<i>În funcție de statutul marital</i>	
— niciodată măritate	55%
— divorțate sau separate	23%
— văduve	3%
— măritate	19%

În funcție de venitul familiei

— mai puțin de 3000 dolari	18%
— între 3000—7.499 dolari	25%
— între 7.500—9.999 dolari	10%
— între 10.000—14.999 dolari	16%
— între 15.000—24.999 dolari	15%
— peste 25.000 dolari	8%
— fără precizări	8%

Din aceste date reiese că cel mai frecvent violul este comis asupra tinerelor adolescente și femeilor nemăritate.

Într-un alt studiu, mai vechi, efectuat de către M. Amir și S. Nelson (1973 ³⁶) s-a urmărit dacă există vreo legătură statistică între răspunderea prostituției și creșterea cazurilor de viol raportate poliției, plecându-se de la ideea că prostituatele sunt mai expuse la riscul victimei decât alte persoane feminine din aceeași categorie de vârstă. În urma cercetărilor au reieșit următoarele: — victimizarea prostituatelor se înfăptuiește foarte frecvent de către bărbați în general, de către bărbați negri sau chiar polițiști; — numărul violurilor efectuate asupra prostituatelor depășește cu 20% pe cele comise asupra altor persoane feminine care nu intră în această categorie; — obișnuit vârsta agresorilor este aproximativ cu cel puțin 5 ani mai mare decât vârsta victimelor; — violarea prostituatelor este favorizată de credința că ele sunt mai supuse și că ele nu opun o rezistență prea mare; — în lotul de agresori cercetați, cei cu antecedente penale constituiau zdrobitoarea majoritate a făptașilor; — violările în grup sunt mult mai frecvente față de prostituate decât față de alte femei de aceeași vârstă și categorie socială.

O altă formă frecventă de victimizare a femeii o constituie **maltratarea și chiar uciderea femeii de către soț**. Cauzele pot fi multiple: conflicte intraconjugale, infidelitatea soției sau suspiciuni ale soțului privind fidelitatea conjugală, gelozia, soț alcoolic sau bolnav psihic (psihopat, psihotic). În unele cazuri, ca urmare a frecvențelor amenințări și agresiuni fizice, soțiile pot comite ele însele infracțiuni, inclusiv crime (omucidere) asupra soților. Iată, spre exemplu, o situație comparativă privind omuciderile comise de soți asupra soțiilor și de către soții asupra soțiilor pe parcursul unui număr de 9 ani ³⁷:

Anul	Soții ucise de soți		Soți uciși de soții	
	% din numărul total al crimelor	numărul de cazuri	% din numărul total al crimelor	numărul de cazuri
1980	4,7	1028	3,6	787
1981	4,8	963	3,8	762
1982	4,8	935	3,4	662
1983	5,5	1027	3,9	728
1984	5,2	868	3,2	526
1985	5,3	930	3,0	526
1986	4,8	924	2,7	520
1987	5,2	1045	2,7	543
1988	5,2	1075	2,3	475

³⁴ Timrots, A., Rand, M., *BJS special report: Violent crime by strangers and non-strangers*, Washington, D. C., U.S., Department of Justice, 1987.

³⁵ Klaus, P., Deberry, M., Timrots, A., *BJS bulletin: The crime of rape*, Washington, D.C.: U. S. Department of Justice, 1985.

³⁶ Amir, M., Nelson, S., *The Hitch-Hike Victim of Rape*, SA 1973, apud Bogdan, T. și colab., *Op. cit.*, p. 66.

³⁷ FBI, 1988, apud Karmen, A., *Op. cit.*, p. 143.

După cum se poate observa, femeile sînt în mult mai mare măsură victimizate (ucise) de către soți, deși numărul crimelor comise de soți este destul de mare. Și în ceea ce privește soțiile, motivele sînt diverse. Cea mai dificilă situație o prezintă cauzele în care soțiile victimizate (maltratate) mai mult ajung, la rîndul lor, să victimizeze (să-și ucidă soții). Asemenea cazuri par a fi paradoxale: victima inițială apare în calitate de infractor (criminal). Stabilitatea gradului de vinovăție a celor doi membri ai cuplului penal este extrem de dificilă. Pînă la comiterea crimei, soțul și-a victimizat soția dar este posibil ca aceasta să-l fi provocat continuu, prin diferite acte comportamentale iar, după un timp, soția, nemulțumită de tratamentul violent aplicat de către soț, răspunde prin violență și îl ucidă.

În stabilirea responsabilității victimei este necesar să fie cunoscută „istoria” relației interpersonale intramaritale în primul rînd, frecvența și evoluția conflictelor conjugale, în vederea evaluării potențialului conflictogen al diadei maritale, stabilirea răspunderilor fiecăruia privitoare la distorsiunile funcționalității cuplului conjugal. Victimizarea soției poate fi datorată în întregime conduitei ostile și agresive a soțului dar, totodată, poate să existe și o contribuție mai mare sau mai mică a conduitei soției, în sensul că ea poate provoca, direct sau indirect, prin răspunsurile sale comportamentale, actele victimizante ale soțului său. De un mare ajutor pentru atenuarea conflictelor intramaritale și a situațiilor victimizante mai ales asupra soției poate fi psihoterapia conjugală și familială. Asemenea sprijin și ajutor ar reduce mult posibilitatea comiterii unor acte victimizante, inclusiv cele foarte grave, comise în cadrul relaționării conjugale.

3.3.2. Victimizarea copilului

Copilul face parte, de asemenea, din categoria persoanelor cu o vulnerabilitate victimală crescută, datorită particularităților psihocomportamentale și de vîrstă specifice: lipsiți aproape complet de posibilități fizice și psihice de apărare, capacitate redusă de anticipare a unor acte comportamentale proprii sau ale altora, în special a adulților, capacitatea redusă de înțelegere a efectelor, a consecințelor unor acțiuni proprii sau ale altor persoane, capacitate redusă empatică, imposibilitatea lor de a discerne între intențiile bune și rele ale altor persoane, nivelul înalt de sugestibilitate și al credulității, sinceritatea și puritatea sentimentelor, gândurilor și intențiilor lor etc.

Datorită acestor caracteristici, ei pot fi ușor antrenati în acțiuni victimizante pentru ei, pot fi manevrați, mințiți, determinați să comită acte ale căror consecințe negative pentru alții și pentru ei nu pot să le prevadă.

Fînd uneori în imposibilitate de a rezista unor promisiuni, recompense etc., oferite mai ales de către persoanele adulte, care aparent le inspiră încredere și securizare emoțională, pot să cadă ușor pradă unor infractori veroși care nu se abțin de la cele mai abominabile fapte (furt, jaf, viol asupra fetițelor, crime). Iată cîteva cazuri în acest sens ³⁸:

³⁸ apud Bogdan, T. și colab., *Op. cit.*, p. 93—99.

— În seara zilei de 10 mai 1981, în timp ce se afla singură lângă un telefon public din cartier, numita V. M., de șase ani, a fost acostată de către un bărbat necunoscut. Acesta i-a promis bomboane și a condus-o pe un teren viran situat la marginea cartierului, unde a dezbrăcat-o de chiloți și i-a introdus prin orificiul himenal capătul unui băț de lemn. Cum la fața locului nu s-au găsit urme, iar victima nu a putut indica decât semnalmente vagi și contradictorii, cazul a rămas nerezolvat. Expertiza medico-legală a stabilit că aceasta prezenta o ruptură a himenului produsă de un corp contondent ascuțit, confirmînd adevărul celor relatate.

— Pe 31 mai 1981, în jurul orei 13,00, în timp ce se afla în parcul distractiv din cartier, în apropierea unei stații de autobuz, a fost acostată fetița G.M., în vîrstă de 9 ani, de către un individ necunoscut. Acesta i-a propus să-l însoțească la domiciliul său pentru a lua niște bani cu care apoi să se distreze. Au plecat amîndoi, urmînd aproape același traseu ca și în cazul anterior, loc unde mai aștepta și al doilea tînăr necunoscut. După ce au dezbrăcat-o în mod forțat, amîndoi au avut raport sexual cu victima și apoi au abandonat-o în stare gravă. La examenul medico-legal s-a stabilit că prezenta o plagă vulvo-vaginală și perineală, cu ruptura sfîcterului rectal, produsă în condițiile unui contact sexual și anal, necesitînd 30 de zile de îngrijiri medicale.

— În ziua de 8 iunie 1983, în jurul orei 11,00, minora B.I., de șase ani, a fost violată de un bărbat necunoscut în apartamentul în care locuia. Autorul a urmărit victima din fața blocului și a intrat după ea în apartament sub pretextul că o roagă să-i dea un pahar cu apă. La examenul medico-legal victima a prezentat ușoare echimoze în zona organelor genitale externe și o fisură în anus.

— În ziua de 11 octombrie 1964, infractorul S.S., cu antecedente penale în materie de violuri, a acostat minora B.A. în gara F, spunîndu-i că îl cunoaște pe fratele ei din comuna în care ea intenționa să se deplaseze. Profitînd de credulitatea minorei a plecat împreună cu aceasta cu trenul. La prima stație i-a spus că trebuie să coboare și au pornit amîndoi pe o potecă. Ajunși într-un lan de porumb, a atacat-o prin surprindere și a violat-o sub amenințarea cuțitului. Deși minora era în stare gravă, a violat-o încă o dată — tot în condiții de amenințare — abandonînd-o în lanul de porumb, deși prezenta o hemoragie puternică, sîngele scurgîndu-se masiv în ghețele ei. În starea aceasta a fost observată de niște tractoriști, care au urmărit infractorul pe șosea și l-au prins, dîndu-l pe mîna organelor în drept.

Forme foarte grave de victimizare a copilului se întîlnesc, din nefericire, în cadrul familiei, cum ar fi **bătăia** și **incestul**, cu consecințe extrem de nefavorabile asupra procesului de dezvoltare și maturizare psihocomportamentală a acestuia.

În ceea ce privește **bătăia**, cei mai ardenti „teoreticieni” susțin că această metodă are o dublă valoare: retroactivă — durere fizică și

morale resimțită pentru o conduită greșită și procreativă, adică inhibarea pentru viitor a unor asemenea acte comportamentale. Ce mijloace sînt mai eficiente, cît timp trebuie să dureze, cît de mare trebuie să fie durerea pricinuită, care este cel mai bun context de aplicare etc., sînt doar unele din întrebările la care nu s-a formulat încă un răspuns unanim acceptat de către „specialiști”.

Din nefericire însă, în viața de zi cu zi și pe multe meridiane ale globului, bătaia este frecvent folosită, luînd uneori forme deosebit de grave, producînd copiilor leziuni corporale și chiar decesul. Violența manifestată în cadrul familiei și mai ales asupra copiilor a atras mai demult atenția specialiștilor care, la rîndul lor, au încercat să evidențieze structurile de personalitate specifice celor ce maltratează copiii, mecanismele și dispozițiile motivaționale care susțin asemenea forme de conduită, consecințele imediate și de perspectivă asupra sănătății fizice și psihice a copiilor supuși unui asemenea tratament. Astfel, unii autori s-au străduit să evidențieze și să sintetizeze trăsăturile particulare ale grupurilor de părinți care folosesc bătaia ca un mijloc de puternică agresare fizică asupra copiilor³⁹. De exemplu, Spineta și Rigler (1972⁴⁰), precum și Gelles (1973⁴¹) au evidențiat următoarele tipuri de caracteristici: **1. Caracteristici demografice.** Cea mai mare frecvență o dețin părinții care au un mariaj instabil, care au divorțat și cei care s-au separat în fapt. De asemenea, copilul bătut este adesea cel care este rezultatul unei nașteri nedorite și cea mai periculoasă perioadă pentru asemenea copii este perioada primilor trei ani de viață; **2. „Istoria” propriei vieți** a părinților. Cei mai mulți dintre părinți ce și maltratează copiii au fost ei înșiși, la rîndul lor, supuși unui tratament similar de către proprii lor părinți sau au fost în cea mai mare măsură neglijati emoțional de către aceștia. În trecutul unor asemenea părinți adesea lipsesc protecția, dragostea și sînt prezente, în schimb, respingerea și indiferența. Pentru ei nu au existat prea multe prilejuri oferite în vederea identificării cu anumite modele. Practic, din punct de vedere emoțional, părinții au fost absenți; **3. Atitudini parentale** în raport cu creșterea copiilor. Părinții abuzivi în a utiliza mijloace de sancțiune fizică privesc copilul ca pe o modalitate de a-și satisface propriile lor nevoi, solicitîndu-i în a întreprinde acțiuni ce depășesc posibilitățile și abilitățile psihice și fizice. Ei întîmpină mari dificultăți în a stabili legături empatice cu proprii copii și în a satisface nevoile acestora de dependență. Mai mult, ei negocotesc în mare măsură motivele și trebuințele copiilor, exprimate sau nu, capacitățile și abilitățile lor limitate, precum și lipsa lor de protecție și ajutor; **4. Tulburări psihologice și psihiatrice.** Destul de frecvent se constată că părinții care și maltratează fizic copiii prezintă diverse tulburări psihologice și psihiatrice. Impulsurile agresive ale unor părinți se pot datora stresului zilnic al vieții, sentimentelor lor puternice de inadecvență în adoptarea și exercitarea rolului de părinte, inteligentei scăzute sau unei structuri imature a personalității.

³⁹ Toch, H., *Psychology of Crime and Criminal Justice*, Waveland Press Inc., Prospect Heights, Illinois, 1986.

⁴⁰ Spineta, J., Rigler, D., The child-abusing parent, in *Psychological Bulletin*, 1972, 77, 296—304.

⁴¹ Gelles, R., Child abuse as psychopathology, in *American Journal of Orthopsychiatry*, 1973, 43, 611—621.

O altă încercare de tipologizare a părinților abuzivi în utilizarea agresivității fizice asupra copiilor și care a influențat multe alte încercări mai recente aparțin lui Merrill (1962⁴²). În viziunea acestui autor există patru tipuri de asemenea părinți: tipul I: părinții ce se caracterizează printr-un înalt grad de agresivitate, ce este manifestată continuu, uneori fiind clar concentrată și localizată, alteori însă nu. Supărarea și enervarea lor scapă controlului, fiind nevoie de o minimală acțiune stimulativă iritativă. Explicația unei asemenea conduite vizează în principal propriile experiențe trăite în perioada copilăriei timpurii; tipul II: părinții sînt rigizi, compunșivi, reci afectiv și, după modul în care procedează în interacțiunea cu copiii, pledează mai mult pentru propriile lor drepturi. Ei resping copilul și sînt preocupați mai mult de propria lor plăcere. Frecvent sînt de neclintit în adresarea unor cerințe și exigențe copiilor, care adesea depășesc posibilitățile reale de răspuns ale acestora și tind să-i blameze pentru orice incurcătură în care sînt implicați ei ca părinți; tipul III: părinții sînt persoane pasive și dependente. Ei sînt oameni modesti și reticenți și, totodată, soarelui în a exprima sentimentele și dorințele lor. Aparent apar ca fiind foarte neagresivi dar adesea intră în competiție cu copiii pentru a câștiga atenția soțului, fiind de obicei depresivi, imațuri și capricioși; tipul IV: acești părinți sînt persoane frustrate, de obicei fie tăți foarte tineri, fie oameni inteligenti dar care au anumite dizabilități fizice care-i împiedică în a sprijini propria familie. Este posibil ca ei să stea acasă și să aibă grijă de copii iar soția să meargă la slujbă. În asemenea situații, gradul lor de frustrare conduce la pedepsirea severă a propriilor copii.

Această categorie de părinți necesită, desigur, un serios tratament psihologic și psihiatric. Scopurile urmărite sînt multiple dar cele mai importante sînt sintetizate astfel de către Hoffer (1975⁴³): 1. Deoarece adesea părinții agresivi cu copiii au expectații nerealistice față de aceștia, ei trebuie să fie ajutați să înțeleagă cum se dezvoltă copilul normal, cum se reacționează față de comportamentul copilului normal, ce trebuie așteptat din partea copilului, cum trebuie să te joci cu copilul și, în general, care sînt deprinderile și aptitudinile pentru parentalitate; 2. Părinții agresivi și abuzivi în raport cu copiii au o foarte slabă imagine în raport cu sine, le lipsește încrederea și nu știu cum să ajute pe alții și cum să fie ajutați de către alții. De aceea, este necesar să fie sprijiniți pentru a se reorienta social; 3. Întrucît asemenea părinți mențin legături cu parteneri și prieteni nepotrivii, este necesar ajutorul pentru a-și forma deprinderi de selectare a acestora. Și odată ce partenerul conjugal este selectat, ei necesită o atentă consiliere maritală; 4. Deoarece cel mai mare pericol pentru copilul agresat și maltrat este ca el însuși să procedeze la fel cînd va deveni părinte, este necesar să se depună toate eforturile pentru ca în perioada copilăriei să fie evitate asemenea experiențe.

Autorii menționați s-au ocupat mai ales de părinții care realmente exagerează în utilizarea mijloacelor agresive, punînd în pericol, în mod incontrolabil, sănătatea fizică și psihică a copiilor. Deși mijloacele punitive, inclusiv bătaia, sînt larg utilizate de către părinți, există diferențe în ceea ce privește modul concret de aplicare al acestor mijloace de

⁴² Merrill, E., Physical abuse of children, in Francis, V. (Ed.), *Protecting the battered child*, Denver: American Humane Association, 1962.

⁴³ Hoffer, R., *Child abuse and neglect: The diagnostic process and treatment programs* Washington, D.C.: U. S. Government Printing Office, 1975. DHEW Pub. No. OHD 75—69.

către mamă sau de către tată. Și unii și alții pot folosi modalități sancționatorii dar ponderea referitoare la încălcarea emoțională, pozitivă sau negativă, care însoțește asemenea conduite poate fi diferită. De altfel, unii autori, ținând seama atât de variabila afectivitate, cât și de variabila forță de coerciție manifestată, diferențiază două categorii mari de metode destinate a asigura controlul asupra conduitei copilului ⁴⁴: a) metode bazate pe dragoste și b) metode coercitive, bazate pe putere.

Deși, din punct de vedere statistic, mamele folosesc cu o mai mare frecvență prima categorie iar tatii pe cea de-a doua, în viața practică ambii părinți pot utiliza cele două categorii de metode, dar efectele asupra comportamentului și personalității copiilor nu sunt aceleași. Cercetările arată că, atunci când mamele apelează în mod constant la metodele orientate spre dragoste, proprii lor copii tind să dezvolte un simț puternic al responsabilității pentru conduită și să fie marcați real și autentic de sentimente de vinovăție și regret când comit abateri. Dacă asemenea metode nu dau rezultate, mamele recurg la cea de-a doua categorie, care în mod obișnuit presupune utilizarea agresiunii fizice. Și dacă acest apel, la rîndul lui, devine relativ constant, printre cele mai frecvente urmări care pot să apară se numără conturarea și manifestarea, într-un mod progresiv, a agresivității față de alți copii, rezistența la cooperare și exteriorizarea unor comportamente ostile ⁴⁵. Creșterea în durată și în intensitate a utilizării metodelor agresive pot determina: retragerea și evitarea interacțiunii sociale cu alții, certuri și disensiuni frecvente, exprimarea deschisă a agresiunii când sunt provocați de alții.

În ceea ce privește nivelul de vîrstă, unele cercetări au arătat că pedepsele și restricțiile folosite de mamă pot avea o mai mare influență asupra gradului de dependență a comportamentului copiilor mai mari (școlari, de exemplu) decît a celor din perioada preșcolară. Cu cît gradul de control crește și sancțiunile sînt mai severe, cu atît copiii mai mari se orientează mai mult spre alte persoane din afara familiei ⁴⁶. Cînd metodele și mijloacele punitiv-agresive sînt utilizate de către tată, care este perceput ca avînd o mult mai mare autoritate și putere socială, consecințele asupra comportamentului și personalității copiilor sînt mult mai accentuate, cum ar fi, de exemplu, apariția unor tulburări nevrotice, retragerea socială, timiditatea excesivă, certuri frecvente cu colegii, agresivitate exagerată manifestată mai ales între băieți ⁴⁷. Mult mai mult decît în cazul în care mama folosește mijloace sancționatorii, dacă tatăl manifestă frecvent agresivitate față de copil, folosind mai ales drept procedeu maltratarea fizică, există probabilitatea ca acești copii să reacționeze, la rîndul lor, agresiv în raport cu alții. În asemenea caz, conduita părintelui apare ca un model de agresiune pentru copil, care este interiorizat și transferat în relaționarea cu alte persoane, în special cu colegii și cu cei de-o vîrstă cu el. Copiii crescuți în climatul emoțional al ostilității parentale apar ca fiind puternic frustrați, ei învățînd să exprime emoțiile de supărare și ură în afara acestui mediu.

⁴⁴ Bigner, J. J., *Parent-child relations*, Macmillan Publishing Company, New York, 1989, cap. 2.

⁴⁵ Becker, W., *Consequences of different kinds of parental discipline*, în Hoffman, M., Hoffman, L. (Eds.) *Review of child development research*, vol. 1, New York: Russell Sage, 1964.

⁴⁶ Martin, B., *Parent child relations*, în Horowitz, F. (Ed.), *Review of child development research*, vol. 4, Chicago: University of Chicago Press, 1975.

⁴⁷ Becker, W., *Op. cit.*

Urmări deosebit de grave asupra personalității copilului (fetei) îl are incestul, asemenea cazuri fiind, din nefericire, foarte frecvente. Astfel, după afirmațiile lui K.H.H. Green (1971 ⁴⁸), la spitalul de copii din Washington, cazurile de „rele tratamente” de ordin sexual sînt mai frecvente decît fracturile osoase sau operațiile de amigdale. De altfel, abuzurile sexuale comise de tată asupra fiicei minore fac parte din categoria mai largă a **molestării sexuale** a copilului care poate fi considerată ca o formă a violului deoarece victimele sînt foarte tinere și legal nu sînt capabile să-și dea consimțămîntul.

Privitor la această categorie de victimizare a copilului, A. Thio (1988 ⁴⁹), în urma unei sinteze a diferitelor cercetări evidențiază următoarele: — între 9 și 34 procente pentru femei și între 3 și 9 procente pentru bărbați au fost, în perioada copilăriei, victimele unei maltratări sexuale; — o anchetă efectuată în San Francisco de către Diana Russell indică faptul că **molestarea fetitelor mici este aproape la fel de comună precum violul pentru femeile adulte** (38 procente în primul caz și 44 procente în al doilea); — toate studiile arată că fetele sînt în mult mai mare măsură molestate sexual decît bărbații iar majoritatea covârșitoare a celor care molestează sînt mult mai mult bărbați decît femei; — în medie, vîrsta infractorului este de **37 de ani** iar a victimei de **9 ani**; — în general infractorul și victima se cunosc între ei, primul fiind, de exemplu, bunicul, unchiul, prietenul tatălui, vecinul etc.

La întrebarea care sînt caracteristicile psihocomportamentale ale celor ce recurg la molestarea sexuală a copiilor, **Alex Thio** încearcă să contureze un profil, comparativ cu cei ce comit violuri:

1. Ei sînt mult mai în vîrstă decît violatorii, avînd în medie vîrsta de peste 35 de ani, pe cînd violatorii sînt sub 20 de ani;
2. Sînt mult mai inhibați sexual sau mai puțin agresivi sexual; ei încep prin a se masturba și se angajează în a realiza contacte sexuale mai tirziu în viață;
3. Sînt în general blînzi, amabili și pasivi în timp ce violatorii sînt mult mai duri și mai agresivi;
4. Spre deosebire de violatori sînt mult mai incapabili în a întreține relații cu persoane de sex opus, fiind mult mai anxioși și mai puțin abili în comunicarea cu acestea;
5. Cei mai mulți comit infracțiuni asupra aceluiași copil pe o perioadă mai lungă de timp, pe cînd violatorii atacă diferite victime;
6. Cei mai mulți își recunosc vinovăția spre deosebire de violatori care resping orice acuzație;
7. **Homosexualii** (cei care molestează băieți) recunosc mult mai ușor fapta decît heterosexualii (cei care molestează fete).

Deși sînt și unele studii care arată că molestarea sexuală a copilului nu lasă urme peste timp asupra personalității acestuia, totuși, cele mai multe dintre ele subliniază faptul că asemenea fapte afectează în mod indubitabil evoluția normală a victimei și anume: — cei victimizați, spre deosebire de nonvictimizați, suferă într-un grad înalt de anxietate și depresie; — prezintă nivele foarte scăzute privind **autoestimarea sexuală**.

⁴⁸ Green, K. H. H., *Medieval Civilisation in Western Europe*, New York, St. Martin Press, 1971, apud Bogdan, T. și colab., *Op. cit.*, p. 88.

⁴⁹ Thio, A., *Deviant behavior*, Harper Collins Publishers, Inc., 1988, p. 157—160.

(de exemplu, sînt insatisfăcuți după actul sexual sau adesea se află în situații sexuale penibile); — pentru victimele masculine molestate de bărbați crește de 4 ori probabilitatea de a deveni homosexuali.

3.3.3. Victimizarea persoanelor în vîrstă

Persoanele în vîrstă prezintă, de asemenea, un grad înalt de vulnerabilitate victimală. Bătrînețea, etapă finală a vieții omului, care începe aproximativ pe la vîrsta de 65—70 de ani, cuprinde următoarele etape: între 65—70 de ani: perioada de trecere și adaptare; între 70—80 de ani: bătrînețea propriu-zisă; între 80—90 de ani: bătrînețea avansată; după 90 de ani: marea bătrînețe.

Spre deosebire de perioadele de vîrstă anterioare, bătrînețea prezintă o serie de caracteristici specifice (M. Golu, 1979⁵⁰): — predominarea proceselor involutive, reducerea treptată a potențialului energetic și a capacității vitale, adaptative; — diminuarea capacității de efort fizic, a rezistenței la suprasolicitare și la acțiunea factorilor perturbatori din mediul extern; — accentuarea fenomenelor de sclerozare, scăderea lăbilității funcționale a organelor de simț și a sistemului nervos, a mobilității și rapidității mișcărilor.

Din punct de vedere psihologic, bătrînețea prezintă dezorganizări mai puțin ample decît cele în plan bio-fiziologic și aici, mai ales, în cadrul funcțiilor ce sînt direct legate de caracteristicile bio-fiziologice ale sistemului neuroendocrin: funcția mnezică, concentrarea și stabilitatea atenției, vivacitatea și spontaneitatea imaginației, flexibilitatea gîndirii, stabilitate emoțională, rezistența la stres. La toate acestea se adaugă sentimentul de insecuritate, accentuarea tendinței de reactualizare și retrăire a trecutului experiențial și, totodată, de interpretare a prezentului prin prisma lui, creșterea gradului de dependență interpersonală, slăbirea dinamismului instinctiv.

Între vîrsta cronologică și cea psihologică la bătrînețe nu există întotdeauna o coincidență, procesul de îmbătrînire este puternic individualizat, fiind influențat de o multitudine de factori, precum: factori bio-constituționali, regimul de viață, factori stresanți, raportul general între reușită și eșec în întreaga viață.

Bătrînii pot să trăiască separat de urmașii lor, avînd casă și bunuri proprii sau pot să locuiască împreună cu alte persoane, fie descendenții lor, fie persoane ce nu se află în relații de rudenie cu ei, dar care îi îngrijesc. Procesul de victimizare poate avea loc în cadrul mediului familial de apartenență, cei care îi victimizează fiind rude sau persoanele străine ce le poartă de grijă, sau în afara acestuia, inițiatorii acțiunii victimizante fiind de cele mai multe ori infractori. Aceștia din urmă, profitînd de capacitatea redusă a bătrînilor de a se apăra, precum și de alte caracteristici psihocomportamentale specifice ale acestora (credulitate, neglijență, uitare, confuzie etc.), pot comite acte infracționale grave, inclusiv crime. Printre cele mai frecvente motive se numără *jaful*. În unele situații infractorii cunosc direct sau indirect bunurile și valorile pe care le posedă unii bătrîni, în altele ei acționează în baza presupunerii că aceștia dețin bani sau bunuri adunate pe parcursul vieții sau păstrate pentru asigurarea traiului în ultimii ani de viață și chiar pentru înmormîntare,

cazuri mai frecvent întîlnite fiind în mediul rural, unde persoanele în vîrstă își pregătesc din timp tot ce este necesar, inclusiv bani. Iată cîteva exemple din practica judiciară⁵¹.

— În dimineața zilei de 15 februarie 1970, în localitatea S., a fost găsită decedată în locuința ei, de către un vecin, numita T.M. în vîrstă de 76 de ani. Cercetarea la fața locului a stabilit că victima locuia într-o casă izolată și nu era vizitată aproape de nimeni. În afara unei haine bărbătești — ce părea a nu aparține victimei — nu s-a găsit nici un alt indiciu util cercetărilor. Necropsia a stabilit că victima prezintă urmele unui raport sexual consumat recent și că moartea s-a datorat asfixiei mecanice produse prin acoperirea căilor respiratorii, nefiind descoperite alte urme de violență.

În urma cercetărilor întreprinse autorul a fost identificat în persoana lui P.N., liberat din detenție cu puțin timp înainte evenimentului care mai suferise condamnări pentru furturi, tâlhării și violări. Cu trei săptămîni anterior cazului, infractorul a pătruns noaptea peste victimă, a legat-o cu un șnur de mîini și de picioare și i-a furat din locuință mai multe obiecte de îmbrăcăminte. Victima nu a sesizat cazul organelor în drept din cauza amenințărilor autorului. În noaptea de 14/15 februarie, el s-a năpustit din nou în casa victimei, inițial în scop de jaf. Intrucît ea a început să țipe, a strins-o de gît și a violat-o, abandonînd-o în stare de agonie. Infractorul a fost surprins în timp ce comercia-liza o parte din bunurile jefuite.

— În seara zilei de 1 martie 1969, în jurul orei 19,00, trei indivizi neidentificați au pătruns în locuința lui C. Gh., de 85 de ani, și cunnata acestuia, S.D., de 73 de ani, a căror casă era situată la 7 km de oraș și 1 km distanță de cei mai apropiați vecini. Aceștia au intrat în locuință pe ușa lăsată descuiată și au surprins victimele dormind. Unul dintre autori i-a cerut lui C. Gh. să-i dea banii din casă, bătrînul oferindu-i 1.175 lei pe care-i ținea sub pernă. Fiînd nemulțumiți de sumă, autorii au lovit victimele cu pumni și un baston și au pretins să le dea toți banii încasați din vînzarea unei vaci — fapt real cunoscut de cei în cauză — care avusese loc cu circa două săptămîni în urmă. În continuare, autorii au legat victimele de mîini și picioare cu bucăți de sîrmă și au controlat locuința găsind încă 2000 de lei în buzunarul unei haine. Au mai luat de la victime 30 de kg carne de porc și o damigeană de vin, după care au părăsit locul faptei, lăsînd victimele legate. Acestea au fost găsite a doua zi de un vecin care a venit să ia apă și care a sesizat cazul. După cîteva zile, S.D. a decedat la domiciliu, iar C. Gh. în spital. Autorii au fost identificați în persoana a doi infractori recidiviști și a unui fără antecedente penale. Unul dintre aceștia a afiat despre vînzarea vacii chiar de la victime deoarece consumase vin la domiciliul lor în cursul lunii februarie. Nu a fost recunoscut la comiterea faptei deoarece era întuneric, iar el s-a ferit să se apropie de victime.

⁵⁰ *** *Dicționar de pedagogie*, Editura didactică și pedagogică, București, 1979.

⁵¹ apud Bogdan, T. și colab., *Op. cit.*, p. 63—64 și 150—155.

În ultimii ani, cercetătorii insistă tot mai mult privind departajarea a două categorii de victimizare a persoanelor în vîrstă⁵²: a) crime de stradă, comise de persoane total străine; b) maltratarea bătrînilor de persoane cunoscute.

* În prima categorie, regăsim infracțiunile de furt și tâlhărie, avînd ca obiectiv principal jefuirea victimei. Cercetările efectuate pînă „Ancheta națională asupra crimei” au scos în evidență următoarele aspecte: — bărbații în vîrstă sînt mai frecvent victimizați decît femeile în vîrstă, negrii mai mult decît albi, persoanele separate sau divorțate mai des decît cei căsătorii sau văduvi, în mediul urban mult mai frecvent decît în mediul rural; — privitor la categoriile de infracțiuni, în perioada 1973—1985 se constată că: există un declin privind crimele cu violență, pînă la jumătate în 1985; tâlhăriile și furturile din locuințe au scăzut foarte mult; în schimb, privitor la furturile de vehicule și furturile cu contact personal (cum ar fi, furtul din buzunare) ratele au rămas constante de-a lungul anilor respectivi⁵³.

* În a doua categorie intră diferite forme de maltratarea a bătrînilor, de altfel, cea de-a treia formă de violență manifestată în familie (primele două fiind maltratarea soției și a copilului). Termenul de maltratare a persoanelor în vîrstă (elder abuse) a apărut în anii 80, problema respectivă atrăgînd atenția altor juriștilor, cit și a altor specialiști (gerontologi, terapeuți de familie etc.).

Astăzi maltratarea persoanelor în vîrstă se referă la o multitudine de acte victimizante intenționate cum ar fi: agresiunea fizică, agresiunea psihică, exploatarea financiară prin minciună și furt ilegal; neglijarea lor prin: ignorarea prezenței lor, privarea de hrană și medicamente etc.

În cadrul familiei, cei care victimizează persoanele în vîrstă sînt cei cu care locuiesc: fiul, fiica, nepoți etc. iar în instituțiile sociale de asistență persoanele obligate prin lege în a-i îngriji.

O serie de cercetători⁵⁴ care s-au ocupat de studiul acestui fenomen au scos în evidență următoarele aspecte: — victimizatorul persoanelor în vîrstă este cel mai frecvent o rudă, în special frate, soț sau copil; mai rar, poate fi noră sau ginere, nepot, nepoată, prieten sau vecin; — victimă tipică este femeia de peste 60 de ani, bolnavicioasă și suferindă; — în cele mai multe cazuri, victima și victimizatorul locuiesc în aceeași casă dar izolați social în raport cu prietenii, vecinii și rudele care ar putea să intervină în a pune capăt procesului de victimizare; — victimizatorii tind să devină suprasolicitanți în raport cu victimele care devin depressive, izolate și dependente; — cînd părinții care se află în aceeași casă sînt maltratați fizic, cel mai frecvent victimizatorii sînt fiii; dacă fiicele sînt abuzive, victimizarea ia în mod uzual forma neglijării emoționale. La rîndul lor, o parte din victimele în vîrstă au fost părinți abuzivi; — frecvent personalul cu răspunderi privind îngrijirea celor în vîrstă sînt suspectați de a-și neglija aproape complet obligațiile ce le revin.

⁵² Karmen, A., *Op. cit.*, p. 236.

⁵³ Whitaker, C., BJS special report: *Elderly victims*, Washington, D. C.: U.S. Department of Justice, 1987.

⁵⁴ White, R., Domestic abuse of the elderly, *NOVA Newsletter*, October, pp. 1, 6, 1984; Herrington, L., Crime and the elderly. What should we do?, in *Crime Victims Digest*, November, pp. 1—4; Pillemer, K., Social isolation and elder abuse, in *Response*, Fall, pp. 2—4; 1985; Breckman, R., Adelman, R. (INSLAW), BJS special report: *Prosecution of felony arrests*, 1981, Washington, D. C.: U. S. Department of Justice (1986); Steinmetz, S., *Duty bound: Elder abuse and family care*, Newbury Park, CA: Sage, 1988.

3.3.4. Autovictimizarea

O categorie aparte de victime sînt persoanele care orientează procesul victimizării către sine, acesta devenind, de fapt, proces de autovictimizare. Forma tipică, și cea mai gravă, o constituie suicidul. În fiecare an, în unele țări, un mare număr de persoane se sinucid. De exemplu⁵⁵, în S.U.A. numărul victimelor se ridică la 28 000 iar în alte țări din vestul Europei, Japonia, numărul victimelor și rata sinuciderilor sînt semnificativ mai mari. Sinuciderea fiind un act nenatural, mulți consideră că cel ce se sinucide este anormal, bolnav mintal. În realitate însă nu este așa. Există, de asemenea, o serie de concepții populare, în mare parte greșite, privitoare la sinucidere:

1. Persoanele care vorbesc despre suicid, nu doresc în mod real să-l pună în aplicare și, de aceea, nu se vor sinucide niciodată;
2. Suicidul se întîmplă fără nici un fel de înștiințare sau alarmă;
3. Persoanele sinucigașe întotdeauna vor să moară.

Asemenea afirmații sînt false nu datorită faptului că nu conțin nici un fel de adevăr, ci mai ales pentru faptul că ele sînt suprageneralizări. Astfel, este adevărat că unii sinucigași sînt bolnavi mintal, dar aceste cazuri nu pot conduce la o generalizare pripită, întrucît un mare număr de persoane care apelează la suicid nu sînt bolnave mintal.

Majoritatea definițiilor date suicidului scot în evidență elementul intențional, faptul că persoana în mod conștient își suprimă propria voință. Astfel, Günther Kaiser (1986⁵⁶) arată că „suicidul este o acțiune voluntară îndreptată conștient spre scopul suprimării propriei vieți”. Această definiție scoate în evidență elementele caracteristice suicidului (acțiune voință a subiectului, starea sau nivelul de conștientizare a scopului, orientarea acțiunii de distrugere către sine, către propria persoană în vederea suprimării vieții) care poate fi diferențiat de alte situații, cum ar fi, accidentul sau o crimă mascată.

Alex Thio (1988⁵⁷) diferențiază „pe drumul suicidului” mai mulți „călători” cu variate feluri de experiență. Unii uneori amenință că se vor sinucide dar niciodată nu pun în aplicare asemenea afirmații. Alții încearcă să-și suprimă propria viață dar nu reușesc. În sfîrșit, alții reușesc în comiterea suicidului. Așadar, pot fi diferențiate 3 categorii de suicid și anume: a) suicid-amenințare; b) suicid-tentativă și c) suicid reușit.

a) Suicidul-amenințare. Indivizii care amenință cu suicidul, vor mai mult să trăiască decît să moară iar amenințăările lor sînt folosite drept mijloace de a atinge a anumitor scopuri în viață. Aceasta nu înseamnă însă că ei niciodată nu vor pune în aplicare amenințăările lor, mai ales atunci cînd există în mod real pericolul de a nu-și atinge scopurile propuse. Unele studii arată că, în cel puțin 40% din cazuri, indivizii au serioase tentative de a se sinucide în trecut⁵⁸.

b) Suicidul-tentativă. Spre deosebire de cei care amenință, care în mod clar vor mai mult să trăiască decît să moară, cei care încearcă (tentativa) să se sinucidă, sînt mult mai ambigui în intenția lor. Foarte adesea, ei afirmă că „Nu-mi pasă dacă mor sau trăiesc”. În felul acesta, ei sînt mult mai puțin expliciti în comunicarea sentimentelor lor suicidare. Ei

⁵⁵ Thio, A., *Op. cit.*, p. 275—301.

⁵⁶ apud Bogdan, T. și colab. *Op. cit.*, p. 103.

⁵⁷ Thio, A., *Op. cit.*, p. 276—280.

⁵⁸ Wilkins, J., *Suicidal Behavior*, in *American Sociological Review*, 32 (April 1967): 204.

pot numai să arate altora că sint de depresivi sau că nu pot dormi, dar evitînd utilizarea cuvîntului suicid. De aceea, cei mai mulți dintre ei nu reușesc în comunicarea intențiilor lor către alte persoane. Cercetările arată că numai între 14 și 53% din cei care încearcă să se sinucidă sint cunoscuți a fi încercat, totodată, anterior să comunice altora intenția lor ambiguă de a muri⁶⁰. Atunci însă cînd reușesc să comunice hotărîrea, cei care recepționează mesajul, nu prea-l iau în serios datorită caracterului relativ vag al acestuia. Metodele pe care le folosesc pentru sinucidere sint cele care reprezintă, în mod implicit, apelul lor la ajutor din partea altora. Cele mai frecvente metode sint: tăiatul venelor, înghițirea unei cantități mari de pastile de somn sau asfixierea cu gaz în casă sau în mașină. Deși aceste metode pot fi letale, ele mai prezintă însă o „șperanță” față de metodele ce asigură suicidul reușit, cum ar fi împușcarea sau spânzurarea. De aceea, cele mai multe tentative de suicid se petrec în locuri sau conjuncturi în care salvarea este posibilă, probabilă sau chiar inevitabilă.

Unii autori și unele cercetări arată că cele mai multe tentative de suicid pot fi descrise mai mult ca „drumul spre viață și nu spre moarte”⁶¹. Se pare că numai între 5 și 10% din cei care încearcă să se sinucidă își finalizează intențiile lor.

Studii statistice au scos în evidență faptul că între suicidul-tentativă și suicidul reușit există un raport aproape invers. Astfel, în ceea ce privește tentativa de a se sinucide cele mai multe cazuri aparțin femeilor mai mult decît bărbaților, tinerilor (24-44 de ani) mai mult decît celor în vîrstă (55-66 de ani), celor ce provin din clasele de jos mai mult decît celor din clasele superioare⁶². Situația privind suicidul reușit pare să fie complet opusă: mai mulți bărbați decît femei, mai mulți vîrstnici decît tineri, mai mult din clasa superioară decît din cea de jos.

c. Suicidul reușit. Aproximativ 2/3 din cei care se sinucid sint cunoscuți a fi avînd cel puțin o tentativă suicidară în perioadele anterioare. De asemenea, cei mai mulți dintre ei au comunicat, direct sau indirect, ideea lor suicidară altor persoane⁶³. De altfel, sinucigașii reușiți sint o categorie mixtă, ce cuprinde acele persoane care, încercînd să se sinucidă au fost salvate la timp, precum și acele persoane care au fost în mai mare măsură hotărîte să moară.

Pornind de la notele lăsate de către sinucigașii reușiți și de la relațiile celor ce încearcă să se sinucidă, putem discerne cel puțin 4 tipuri de sentimente suicidare⁶⁴:

1. Sinucigașii pot avea sentimente de scuză și apărare în raport cu unele persoane. De exemplu, în notița ce o lasă, sinucigașul își cere scuze soțului, tatălui și mamei pentru gestul său.

„Tom, te iubesc atît de mult dar tu mi-ai spus că nu mă vrei și că nu mă iubești. Niciodată nu m-am gîndit că m-ai putea lăsa să merg pe acest drum dar acum sint la sfîrșitul lui, ceea ce constituie cel mai bun lucru pentru mine. Tu ai atît de multe probleme iar eu mai adaug una la ele.

Tată, îți produc atît de mult rău. Tu întotdeauna mi-ai vrut numai binele și acum trebuie să crezi și să accepți că acesta este.

Mamă, ai încercat atît de mult să mă faci fericită și să faci acte de dreptate pentru toți dintre noi. Și eu te iubesc foarte mult. Tu nu ai eșuat niciodată însă eu da... Te iubesc din toată ființa și îmi pare atît de rău că acesta este modul de a-mi lua rămas bun. te rog, iartă-mă și fii fericită.

Sotia și fiica⁶⁵

2. Sinucigașii pot avea sentimente vindicative față de unele persoane sau față de sine. Acuzînd pe alții pentru mizeria și distrugerea lor, ei caută să se răzbune, „pedepsind” pe cei care-i lasă în urma lor. Acest tip poate fi ilustrat prin nota suicidară lăsată de o femeie de 53 de ani⁶⁶.

Bill,

Tu m-ai omorît. Sper să fii fericit în inima ta, dacă ai într-adevăr așa ceva, deși eu mă îndoiesc. Te rog lasă-l pe Rover cu Mike. De asemenea, lasă-mi copilul în pace. Dacă nu, am să revin mereu tot restul creștii tale. Tu ai fost un ticălos și un crud. Dumnezeu nu a uitat și nu uită asta. Și te rog fără flori: ele nu ar însemna nimic. De asemenea, păstrează-ți banii. Vreau să fiu înmormîntată în Potters Field în același carou cu Betty... Tu știi ce m-ai făcut. Acesta este motivul pentru care am făcut-o. Este greșeala ta și a lui Ella, încearcă și uită dacă poți. Dar tu nu poți...

Sotia ta.

Unii sinucigași se pot simți foarte supărați pe ei înșiși, deoarece au făcut ceva foarte rău și din acest motiv s-au hotărît să se sinucidă și, în felul acesta, să se pedeapsescă. De exemplu, un om se poate sinucide după ce neide altă persoană. Acest tip de suicid este suicidul-remușcare.

3. Sinucigașii pot deveni mărinimoși și generosi față de lumea pe care o abandonează. În notițele pe care le lasă, ei cer ca, după ce mor, cadavrul să fie donat scolilor medicale, sau dacă sint bogați, cer ca banii și averea să fie donate instituțiilor de caritate. Alții iartă pe cei care i-au făcut să suferă. Iată un exemplu⁶⁶:

Marry,

Am fi putut să fim atît de fericiti dacă ai fi continuat să mă iubești. Am fotografia ta în fața mea. Gîndul că acum s-ar putea să fii în brațele altui bărbat este mult prea greu să-l suport. Eu îmi ofer viața pentru indiscreția ta.

Toate greșelile tale sint uitate și reamintesc toată bunătatea ta. Tu știi că aș fi făcut asta cînd m-ai părăsit, de aceea acum nu este o surpriză pentru tine.

Adio, dragă, te iubesc cu toată inima mea zdrobită.

W. Smith

⁶⁰ Wilkins, J., *Op. cit.*, p. 295.

⁶¹ Wrist-Cutting — a Road to Life, Not Death, in „Psychology Today, April, 1976, p. 20.

⁶² Hurry, J., Parasuicide, Gender and Gender Deviance, in *Journal of Health and Social Behavior*, 24 (December 1983): 352; Hendin, H., A Safer Policy on Suicide, in *Psychology Today*, May, 1979, p. 115.

⁶³ Hendin, H., *Op. cit.*

⁶⁴ Thilo, A., *Op. cit.*, p. 278-279.

⁶⁵ Jacobs, J., A Phenomenological Study of Suicide Notes, in *Social Problems*, 15 (Summer 1967): 67-68.

⁶⁶ Shuciman, S. E., Classification of Suicidal Phenomena, in Dinitz, S. et al. (Eds.), *Deviance*, New York: Oxford Univ. Press, 1975, p. 376.

⁶⁷ Shuciman, S. E., *Op. cit.*, p. 376.

4. Sinucigașii pot deveni inundați de sentimentele suprarealiste și aceasta se poate întâmpla chiar în momentele de sfârșit ale vieții. Tensiunea puternică ce i-au condus spre suicid începe să scadă și un calm copleșitor pune stăpînire pe ei. În timpul stării de calm, ei sînt dominați de sentimentele suprarealiste. De exemplu, cei care-și taie venele spun că n-au simțit durere deloc și că vederea și mirosul singelui i-au determinat să se întoarcă la realitate și la viață. Unii sinucigași au avut chiar orgasm, urmat de un sentiment liniștitor de relaxare și apoi somn confortabil și adînc.

În ceea ce privește răspunsul persoanelor ce au o anumită legătură cu sinucigașul, se pare că de cele mai multe ori acesta constă într-un sentiment de vinovăție⁶⁷. Sinuciderea parentală este puternic traumatizantă pentru copii, mai ales cei mici, care, fiind atît de copleșiți de sentimentele de vinovăție, pot fi confrunțați cu serioase dezorganizări mentale. Adulții, de asemenea, pot cu mare dificultate să evite agresiunea sentimentelor de vinovăție. Și adesea se autoacuză pentru că nu au reușit să surprindă la timp intenția suicidară și să prevină suicidul sau pentru faptul de a fi făcut ceva ce să cauzeze decizia suicidară.

Spre deosebire însă de copiii mici, adulții pot mai ușor să-și neutralizeze sentimentele de vinovăție, procedînd în mai multe feluri:

1) Ei pot să se perceapă ca fiind buni și că s-au purtat corect cu cei ce se sinucid; ei sînt că n-au făcut nimic care să cauzeze suicidul;

2) Ei pot să vadă suicidul ca fiind inevitabil. Și chiar dacă s-ar fi purtat extraordinar de atent față de aceștia, tot nu i-ar fi împiedicat de la finalizarea intenției lor suicidare.

3) Ei pot considera suicidul ca un lucru bun pentru persoanele implicate, adică îl văd ca pe o modalitate de a evita diferite forme ale suferinței în lume.

Deși pînă în prezent, au fost elaborate multe teorii privind etiologia acțiunilor suicidare, ele pot fi împărțite în două mari categorii și anume: I. teorii psihiatrice; II. teorii sociologice⁶⁸. Diferența esențială între cele două grupe de teorii constă în faptul că, în timp ce teoriile psihiatrice presupun, în general, că există ceva rău cu persoanele care se sinucid, teoriile sociologice presupun că nu există nimic rău cu acestea. Pentru cei mai mulți psihiatri, boala mintală ar fi principala cauză a sinuciderii. Sau cei influențați de teoria psihanalitică consideră că instinctul morții, datorită mecanismelor de apărare a eului, pot conduce individul către suprimarea propriei sale vieți. În sfârșit, alți psihiatri consideră drept cauze ale suicidului depresia, anxietatea morbidă, lipsa de speranță, frustrația adîncă, experiența traumatizantă din timpul copilăriei.

Teoriile sociologice susțin, pe de altă parte, că principala cauză a sinuciderii nu este legată de individ ci mai mult de grupul de apartenență. Astfel, Durkheim⁶⁹ arată că există două cauze majore ale sinuciderii: a) integrarea socială; b) reglarea socială. Integrarea socială se referă la atașarea voluntară a indivizilor la grupul sau societatea de care aparțin iar reglarea socială presupune intervenția coercitivă (restringerea, constrîngerea, controlul) a grupului sau societății asupra comportamentului membrilor.

Durkheim susține că indivizii care se caracterizează printr-un grad prea mare sau prea mic de integrare socială, pot în mai mare măsură să

comită suicidul decît cei care se caracterizează printr-un nivel moderat de integrare socială. Pe de altă parte, cei care sînt supuși unui nivel prea scăzut sau prea înalt al reglării sociale pot să recurgă la suicid în mai mare măsură decît cei supuși la un nivel moderat. Durkheim susține că există o relație curbiliniară între integrarea și reglarea socială, pe de o parte, și rata suicidului, pe de alta. În consecință, el diferențiază 4 tipuri de suicid:

1. suicidul egoist — tipul cauzat de nivelul prea scăzut al integrării sociale;
2. suicidul altruist, datorat nivelului prea înalt al integrării;
3. suicidul anomic, generat de nivelul prea redus al reglării sociale;
4. suicidul fatalist, produs de nivelul prea înalt al reglării sociale.

Pentru a înțelege mai bine această teorie, se pot folosi câteva exemple⁷⁰: — în comparație cu persoanele căsătorite, cele necăsătorite vor comite cu o mai mare probabilitate suicidul egoist, deoarece ele, fiind mai puțin integrate social, vor beneficia în mai mică măsură de dragoste, afecțiune sau suport moral din partea altora cînd sînt puternic frustrate; — personalul militar este în mai mare măsură înclinat spre suicidul altruist decît lucrătorii civili dintr-o fabrică. Aceasta se explică prin faptul că personalul militar, fiind mai integrat în unitatea lor militară, suferă mai mult din cauza dezonoarei datorate pierderii unei bătălii, în timp ce lucrătorii civili sînt mai imuni la dezonoare cînd văd că fabrica lor pierde din productivitate; — țările bogate au rate mai mari decît țările sărace în ceea ce privește suicidul anomic și aceasta pentru că cetățenii din primele țări, fiind mai puțin reglați social, sînt mai mult încurajați să aștepte prea mult de la viață și astfel devin expuși la o mai mare frustrație cînd așteptările lor nu sînt îndeplinite; — selavii în societățile vechi comiteau în mai mare măsură decît indivizii liberi din societățile moderne suicidul fatalist și aceasta datorită faptului că selavii suportau în mai mare măsură reglarea socială.

Deși teoria lui Durkheim a dat naștere la o multitudine de interpretări, multe cercetări au fost organizate în direcția susținerii ei. Pe de altă parte, plecînd de la conceptele teoriei clasice durkheimiene, au fost elaborate noi teorii moderne dintre care se detașează: a) teoria trifactorială, legată de numele lui Andrew Henry și James Short; b) teoria integrării statutului, dezvoltată de Jack Gibbs și Walter Martin.

Teoria trifactorială este denumită așa, deoarece, în concepția autorilor, suicidul este determinat de 3 categorii de factori: 1) sociologici; 2) psihologici; 3) economiei. Suicidul este definit ca un act de agresiune orientat către sine și datorat unei anumite forme de frustrație în viață. Factorul sociologic constă din două subcomponente: sistemul relațional slab (lipsa implicării individuale în relațiile cu alții) și restringerea externă slabă. Ambii termeni sînt similari cu cei folosiți de Durkheim și anume, integrarea socială slabă și reglarea socială inadecvată.

În privința factorului psihologic al suicidului, Henry și Short consideră că un superego puternic care rezultă din „internalizarea disciplinei și cerințelor aspre parentale” produce o înaltă „probabilitate psihologică” a suicidului. Raționamentul implicat este acela că, dacă unii indivizi au fost condiționați de părinții lor să-și dezvolte o conștiință puternică, ei vor fi înclinați în mai mare măsură să se blameze pe ei înșiși decît pe alții pen-

⁶⁷ Thio, A., *Op. cit.*, p. 287—288.

⁶⁸ Thio, A., *Op. cit.*, p. 290—300.

⁶⁹ Durkheim, E., *Suicide*, New York: Free Press, 1951.

⁷⁰ Thio, A., *Op. cit.*, p. 291—292.

tru problemele și frustrațiile lor. Și întrucât ei mai mult se autoblamează decât blamează pe alții, probabil se vor sinucide în loc să ucidă pe alții.

Privitor la *factorul economic*, autorii arată că ratele suicidului cresc în timpul crizelor economice și scad în timpul perioadelor de creștere și prosperitate. Deci perioada de criză și de creștere economică este cauza principală a unor rate înalte a sinuciderii.

Cei 3 factori, în concepția autorilor, sînt intercorelați iar interrelațiile sînt făcute posibile prin intermediul conceptului de *statut*. Astfel, există o mai mare probabilitate ca persoana cu un statut mai înalt să se implice într-un sistem relațional slab, să resimtă o restrîngere externă slabă și, de aceea, să comită suicidul. Pe de altă parte, persoana cu un statut mai înalt este mult mai probabil să aibă un superego mai puternic și, în consecință, o mai mare propensitate spre suicid. De asemenea, este mult mai probabil ca persoana cu un statut mai înalt să simtă o mai puternică stare de frustrare în timpul crizelor economice și să fie mai mult înclinată spre suicid.

Desigur, și această teorie, ca și cea a lui Durkheim, a fost supusă unor multiple și severe critici. Cea mai importantă obiecție este aceea că unele concepte explicative (cum ar fi, forța sistemului relațional și forța restrîngerii externe) nu pot fi măsurate.

*Teoria integrării statutului*⁷¹ pleacă, de asemenea, de la teoria lui Durkheim. Alăturîndu-se celor care obiectează acestei teorii, precum și celei dezvoltate de Henry și Short, că folosesc concepte ce nu pot fi măsurate empiric, Gibbs și Martin reformulează de fapt teoria durkheimiană, numind-o teoria integrării statutului. Din cele patru tipuri de suicid, ei rețin numai suicidul egoist, deoarece explicațiile privind cauzele lui sînt cel mai puțin ambigui. În legătură cu această formă de suicid, Durkheim afirma, în lucrarea sa, „Suicidul”⁷²: „Suicidul egoist variază invers în raport cu gradul de integrare a grupurilor sociale din care individul formează o parte”. Această afirmație este tradusă în *Postulatul nr. 1*, cu intenția de a reformula teoria lui Durkheim: „Rata suicidului într-o populație variază invers în raport cu stabilitatea și durabilitatea relațiilor sociale din cadrul acestei populații”. În felul acesta, conceptul de integrare socială folosit de Durkheim este înlocuit cu cel de *stabilitate și durabilitate socială*. Întrucît însă nici acest concept nu poate fi măsurat, autorii se simt obligați să-l relaționeze cu altul, prin intermediul *Postulatului nr. 2*: „Stabilitatea și durabilitatea relațiilor sociale în cadrul populației variază direct cu măsura în care indivizii din acea populație se conformează cerințelor structurate, sancționate social și așteptărilor plasate asupra lor de către alții”. În felul acesta ei introduc noul concept de *conformitate socială*, dar, dîndu-și seama că nici acesta nu poate fi măsurat, ei se simt nevoiți din nou să apeleze la un nou concept, formulînd *Postulatul nr. 3*: „Măsura în care indivizii dintr-o populație se conformează cerințelor structurate și sancționate social, precum și așteptărilor plasate asupra lor de către alții variază invers față de măsura în care indivizii din acea populație sînt confrunțați cu conflictele de rol”. Și, întrucît nici acest nou concept, *conflicte de rol*, nu poate fi măsurat, autorii au încercat din nou să-l relaționeze cu un alt concept în cadrul *Postulatului nr. 4*: „Măsura în care indi-

vizii dintr-o populație sînt confrunțați cu conflicte de rol variază direct cu măsura în care indivizii ocupă statute incompatibile în acea populație”. În sfîrșit, întrucît nici acest nou concept — *incompatibilitatea statutului* — nu poate fi măsurat, ei formulează *Postulatul nr. 5*: „Măsura în care indivizii ocupă statute incompatibile într-o populație variază invers cu gradul integrării statutului în acea populație”.

Gibbs și Martin consideră că acest concept — *integrarea statutului* — este măsurabil. În consecință ei formulează următoarea teoremă: „Rata suicidului unei populații variază invers cu nivelul integrării statutului în acea populație”. În acord cu această teoremă, rata suicidului și integrarea statutului nu sînt direct conectate dar devin conectate prin cele patru concepte, astfel: 1. rata înaltă a suicidului — 2. lipsa stabilității și durabilității sociale — 3. lipsa conformității sociale — 4. conflicte de rol — 5. incompatibilitatea statutului — 6. lipsa integrării statutului. Deci cu cît integrarea statutului este mai scăzută, cu atît mai ridicată va fi rata suicidului.

Plecînd de aici, ei presupun, în mod nejustificat, că indivizii care ocupă o combinație de două sau mai multe statute ce este împărțită de o foarte mică proporție a populației este foarte probabil să experimenteze conflictele de rol și să comită suicidul⁷³.

În cadrul *teoriilor fenomenologice* se operează, spre deosebire de teoriile durkheimiene, cu înțelesurile și semnificațiile suicidului și cu modul în care persoana sinucigașă acționează în baza acestor înțelesuri. Printre cele mai reprezentative teorii se numără:

a) *teoria înțelesurilor suicidare*, formulată de Jack Douglas⁷⁴, care consideră că, în procesul ce conduce spre suicid, indivizii atribuie anumite înțelesuri specifice actelor lor suicidare prospective, acestea fiind, la rîndul lor, influențate de înțelesurile generale pe care societatea le atașează suicidului.

Înțelesurile generale sînt de 3 tipuri și anume:

1. „Acțiunile suicidare sînt pline de înțeles, adică membrii unei societăți pun intenția de autodistrugere pe seama unor motive, precum: depresia, tendința de a scăpa de ceva etc. Dar cel mai frecvent motiv este intenția de a sfîrși propria viață;

2. „Ceva este rău în mod fundamental cu situația socială a persoanei sinucigașe”. În atribuirea acestui înțeles suicidului, membrii societății au adesea în minte pe alții (exemplu, părinți, soț, iubit etc.) care-i vor blama pentru suicid;

3. „Ceva este fundamental rău cu însăși persoana sinucigașă”. Persoanele care se sinucid sînt considerate a fi anormale.

La rîndul lor, aceste înțelesuri populare generale determină indivizii înclinați spre suicid să construiască înțelesuri mai particulare și mai specifice pentru ei înșiși, care-i vor ajuta în mai mare măsură să-și curme propria viață. Asemenea înțelesuri sînt divizate de Douglas în patru tipuri:

1. „Suicidul este o cale de transportare a sufletului din această lume în altă lume”. Asemenea înțeles apare mai ales în cazul suicidului religios;

2. „Suicidul este o cale de schimbare a imaginii de sine pe care și-au format-o alții în această lume sau Dumnezeu”. Persoanele păcătoase, de

⁷¹ Gibbs, P. J., Martin, T. W., *Status Integration and Suicide*, Eugene: University of Oregon Press, 1964.

⁷² Durkheim, E., *Op. cit.*, p. 208.

⁷³ Thilo, A., *Op. cit.*, p. 296.

⁷⁴ Douglas, D. J., *The Social Meanings of Suicide*, Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1967, pp. 235—340.

exemplu, pot, prin intermediul acestei forme de suicid, să devină inubiți în ochii altora;

3. „Suicidul este un mod de obținere a sentimentelor altora” (cum ar fi: mila, simpatia etc.);

4. „Suicidul este o cale de răzbunare” (Suicidul este arma prin care alții pot fi determinați să se simtă vinovați de cauzarea morții).

Toate aceste înțelesuri ale suicidului sînt de cele mai multe ori pozitive în natură, facilitînd procesul suicidar.

Teoria procesului suicidar, formulată de Jerry Jacobs ⁷⁵, accentuează asupra aspectului negativ al înțelesurilor suicidare în sensul că ele descurajează sinucigașii. El diferențiază totodată zece pași în procesul de devenire a sinucigașului:

1. Individizii se găsesc ei înșiși față-n față cu probleme neașteptate, intolerabile și insolubile;

2. Ei văd aceste probleme nu ca pe niște incidente izolate ci ca parte a istoriei îndelungate a problemelor;

3. Ei cred că moartea este singurul mod de a rezolva problemele;

4. Convingerea lor în eficiența morții este intensificată prin creșterea izolării sociale, deoarece ei nu pot împărtăși problemele cu alții;

5. Ei se străduiesc din greu să învingă prohibiția socială împotriva suicidului pe care au interiorizat-o atît de mult încît văd suicidul ca fiind imoral;

6. Ei reușesc să învingă prohibiția socială, deoarece ei se simt deja izolați de alții și, de aceea, se simt mai liberi în a acționa pe contul lor;

7. Ei reușesc să învingă prohibiția socială raționalizînd suicidul pe care intenționează să-l comită în mai multe modalități, precum: „A mă sinucide nu înseamnă în mod necesar că nu țin la viața sacră. Eu încă mențin viața sacră în ciuda sinuciderii mele”;

8. Ei sînt convinși de raționalizările lor, deoarece definesc problema ca fiind insolubilă în ciuda efortului personal de a găsi o soluție mai puțin dureroasă și, de aceea, ca fiind solvabilă numai prin suicid;

9. Definind suicidul ca pe o soluție necesară, ei simt că nu au posibilitatea de a-l respinge, simțindu-se astfel liberi de răspunderea pentru împiedicarea suicidului și de sentimentul de vinovăție;

10. În sfîrșit, pentru a fi siguri că nu vor fi pedepsiți în altă viață, ei îl roagă pe Dumnezeu pentru iertare sau lasă o notă suicidară cerînd supraviețuitorilor să se roage pentru sufletele lor. Apoi, decizi, ei se vor sinucide.

3.4. Cunoașterea psihologiei victimei — sursă importantă în descoperirea infractorilor

Așa după cum s-a văzut în subcapitolul destinat clasificării victimelor, este foarte greu de operat cu diferențieri clare pe linia responsabilității celor doi membri ai cuplului penal (infractor și victimă) în comiterea infracțiunii.

Din punct de vedere strict juridic, precizarea statutului celor doi membri ai cuplului se face atît în baza stabilirii inițiativei în a comite o faptă antisocială cît și în baza efectelor acesteia. Persoana ucisă, vătămată

corporal, violată etc., apare în calitate de victimă iar cea care a ucis, a vătămat corporal sau a violat, apare în calitate de infractor.

Deși există și cazuri în care între infractor și victimă nu a existat nici un fel de legătură anterioară, considerăm că, privind din perspectivă strict psihologică, nici o victimă nu poate fi absolvită integral de o anumită răspundere legată de actul infracțional. Victima unui viol într-un parc în timpul nopții, poartă vină ignorării pericolelor posibile atunci cînd încearcă să se plimbe singură prin parc la ore tirzii. Poștașul cu bani mulți asupra sa nu se asigură deloc și este atacat în scop de jaf. Victima unui atac nocturn la domiciliu se poate face vinovată de „publicitatea” exagerată privind achiziționarea unor bunuri de valoare.

Chiar și în cazul unor minori, victime ale unor infracțiuni, un anumit grad de vinovăție aparține parinților sau persoanelor ce-l au în pază juridică (cadre didactice, personal de îngrijire etc.).

În cazul în care, între victimă și infractor există anumite legături anterioare, plecîndu-se de la cunoașterea victimei (modul său de viață, preferințe, habitudini, trăsături psihomorale și psihocomportamentale) se poate „reconstitui” fizionomia particulară a relaționării interpersonale infractor-victimă și, în felul acesta, se poate identifica cel ce a comis fapta criminală.

Această situație este valabilă pentru cazul în care victima este o persoană decedată. În cazul în care victima nu decedază, apare problema măsurii în care ea este dispusă, voluntar sau involuntar, să-l demaste pe infractor. Dacă teama de reacțiile acestuia este extrem de mare, este posibil să evite complet în a-l demasca sau este posibil să încerce să găsească alte „explicații”, sau pur și simplu să nege comiterea infracțiunii. În toate aceste cazuri, modul de reacție al victimei, psihologia ei vor „informa” asupra unor caracteristici psihice și comportamentale ale infractorului. Din marea varietate a datelor de interes pentru cunoașterea victimelor; T. Bogdan a făcut o selecție a celor pe care le-a apreciat ca avînd o semnificație deosebită în procesul identificării autorilor și anume ⁷⁶:

1) — datele referitoare la determinarea naturii juridice a cazului pentru a stabili dacă în speță este vorba de un omor, sinucidere ori moarte accidentală;

2) — datele privind stabilirea celui mai plauzibil motiv al săvîrșirii infracțiunii;

3) — datele relative la precizarea circumstanțelor esențiale ale evenimentului (de loc, timp, mod de comitere, surprinderea victimei ori acceptarea pătrunderii autorilor în locuință), alte împrejurări semnificative (tentative de alarmare sau de apărare a victimelor);

4) — datele care definesc personalitatea victimei, în principal, cele privind concepția și modul de viață, materializate în nivelul de cultură și educație, atitudini, calități morale, temperamentale și caracteriale, credințe și obiceiuri, anumite tabieturi, dorințe nesatisfăcute, starea de echilibru psihic ori manifestarea unor tendințe spre agresivitate, izolare socială ori depresiune, anumite tare sau vicii ascunse (jocuri de noroc, consum excesiv de alcool, relații extraconjugale ori de inversiune sau perversiune sexuală);

5) cercul de relații al victimei (de familie, rudenie, vecinătate, de serviciu, de distracție), mediile și locurile sau localurile publice frecven-

⁷⁵ Jacobs, J., A Phenomenological Study of Suicide Notes, in *Social Problems*, 15, Summer, 1967, p. 376.

⁷⁶ Bogdan, T. și colab., *Op. cit.*, p. 155—159.

tate. De o importanță deosebită în acest sens sînt precizarea naturii relațiilor victimei (de amicitie, dușmănie, indiferență) și, mai ales, identifi-carea și conturarea tuturor stărilor tensionale ori conflictuale mai vechi sau apărute recent (neînțelegeri familiale, conflicte pentru moștenire, motive de răzbunare sau gelozie etc.), precum și a celor care privesc legă-turi cu persoane bătute de comiterea faptei sau cu cercuri afaceriste ori de infractori, care ar putea sugera preocuparea victimei pentru obținerea unor venituri pe căi ilicite;

6) — informațiile privind mișcarea în timp și spațiu a victimei, cu accent deosebit pe perioada imediată a evenimentului care pot avea relevanță deosebită;

7) — datele privind bunurile deținute de victimă, mai ales a celor de valoare și cele privind dispariția unora dintre acestea ori a unor docu-mente;

8) — informațiile privind antecedentele morale, medicale, penale și contravenționale ale victimei.

Desigur, există foarte multe variante posibile ale relației infractor-victimă în special în cazul infracțiunilor cu violență. Avînd în vedere poziția și situația victimei după comiterea infracțiunii, putem diferenția mai multe variante posibile, precum:

a) victime dispărute, sesizarea fiind făcută de persoane cunoscute și, nu de puține ori, chiar de către infractor, cum ar fi cazul soțului uci-gaș;

b) victime ce nu supraviețuiesc agresiunii (decedate) care „oferă” în principal informații asupra infractorului, plecînd de la modul în care a procedat aceasta (în ce loc, cu cruzime sau fără, încercînd sau nu să acopere urnele, jefuînd sau nu victima etc.);

c) victime ce supraviețuiesc agresiunii dar nu pot identifica infrac-torul din motive obiective (fapta s-a comis pe întuneric, infractorul era mascat, victima a fost mai întîi legată la ochi prin surprindere etc.). În asemenea cazuri, victima poate oferi informații în legătură cu unele carac-teristici fizice sau psihice ale infractorului (eventual vocea, aspecte vesti-mentare — haină aspră sau lucioasă, nervozitate, precipitare etc.);

d) victime ce supraviețuiesc agresiunii și care cunosc infractorul însă nu-l denunță din motive ce țin de teama de răzbunare a acestuia (de exem-plu, victima cunoaște amenințarea infractorului că, în cazul în care va fi denunțat, se va răzbuna pe copii);

e) victime care supraviețuiesc agresiunii, care cunosc infractorul dar pe care însă nu-l denunță din motive ce țin de viața lor particulară (de exemplu, agresorul este concubinul victimei căsătorite);

f) victime care supraviețuiesc agresiunii, care cunosc infractorul dar care, în loc să-l denunțe, încearcă să ofere alte explicații, inclusiv autoacu-zîndu-se, protejîndu-l deliberat pe infractor (este cazul, desigur mai rar, a victimei care, în acest fel, consideră că oferă „dovezi de dragoste” in-fractorului pe care-l iubește);

g) victime care supraviețuiesc agresiunii și care, deși cunosc infrac-torul adevărat, acuză o altă persoană pe care vrea să se răzbune;

h) victime care supraviețuiesc agresiunii, care cunosc infractorul, însă, profitînd de situație, încearcă să pună în seama acesteia și faptele pe care îi le-a comis (de exemplu, reclamă dispariția unor lucruri de valoare sau bani pe care în mod real infractorul — care s-a rezumat numai la viola-rea ei — nu și le-a însușit;

i) victime care profită de o anumită situație reclamînd o „infracțiune” comisă asupra sa cu intenția de a sancționa o persoană sau de a profita de pe urma ei (de exemplu, simularea voluntară și regizarea corespunză-toare pentru a transforma o relație sexuală în viol).

Desigur, practica judiciară este mult mai complexă, ceea ce face ca eforturile noastre de sistematizare să nu-i corespundă întru-totul.

3.5. Aspecte psihologice privind protecția și autoprotecția împo-triva victimizării

Ideal ar fi ca, într-o societate liberă, echilibrată, armonioasă, să nu existe nici un fel de pericol de victimizare, fiecare individ fiind deplin securi-zat că niciodată și nicăieri nu-l pîndește vreo primejdie, indiferent de sta-tutul său social, profesional, economic, pe linia vîrstei, sexului etc.

Din nefericire, însă, fiecare societate se confruntă cu fenomenul infracțional care, cel puțin în ultimul timp, manifestă o accentuată tendință de creștere. Din punct de vedere psihologic și psihosocial, creșterea ratei criminalității determină intensificarea sentimentului de insecuritate re-simțit în general de către indivizi dar, mai ales, de către cei care prezintă un mai mare risc victimal sau un grad mai mare de vulnerabilitate victi-mală (copii, femei, persoane în vîrstă, handicapați). Uneori, instinctiv sau deliberat, unele persoane își iau măsuri de prevedere pentru a evita orice risc de victimizare (asigurarea intrărilor în locuințe și imobile, evi-tarea locurilor periculoase, evitarea companiilor dubioase, evitarea recla-mei și publicității legate de anumite bunuri și cîștiguri de valoare etc.). Cu toate acestea, în realitate măsurile de autoprotecție sînt total insufi-ciente în raport cu riscul victimal. Motivele sînt multiple și diverse, cele mai multe fiind de natură psihologică și psihosocială:

a) consumul de alcool ce determină dezinhibarea conduitei și limi-tarea posibilităților de anticipare a consecințelor unor acțiuni;

b) infatuarea, aroganța, exacerbară eului, trăsături care conduc la supraestimarea imaginii de sine și a posibilităților proprii fizice și men-tale; asemenea persoane, prin contrast, subvaluează pericolul și devin, adesea, victime ale diferitelor tipuri de agresiune;

c) neglijența și indiferența, trăsături care conduc la ignorarea totală, de cele mai multe ori involuntară, a pericolelor de victimizare. Asemenea persoane nu dau importanță măsurilor de asigurare (lasă sau uită ușile deschise, bunuri expuse etc.), nu manifestă grijă în raport cu sine sau cu alții (lasă copiii nesupravegheați în totalitate);

d) credulitatea sau nivelul de influențare, trăsături care permit infractorului stimularea și atragerea unei persoane în acțiuni victimizante (cazul infractorului exerce ce promite, în schimbul unei mari sume de bani, să-i facă un serviciu de mare valoare; sau, cazul fetei care, dînd crezare promisiunilor făcute de a primi lucruri de valoare, devine victima unui viol colectiv);

e) stările de izolare, frustrație și complexare ce pot fi abil exploata-te de către infractori;

f) nivelul modest sau redus al capacităților psihointelectuale, care limitează foarte mult posibilitățile persoanei de a înțelege și decodifica intențiile infractorului potențial;

g) nivelul de tulburare și dezorganizare psihică (forme delirante, halucinatorii etc.) pot, de asemenea, să fie speculate de către infractori.

Așadar, măsurile ce se pot lua și care trebuie să fie luate în vederea evitării riscurilor victimale pot fi clasificate în : a) *măsuri de protecție socială*; b) *măsuri de autoprotecție*.

Măsurile de protecție socială revin în special organelor judiciare responsabile socialmente cu prevenirea infractorilor, sancționarea infractorilor și pedepsirea lor. Existența organelor judiciare, a normelor juridico-penale, a sistemului de judecată și pedepsire a faptășilor inhibă în mare măsură reactivitatea infracțională potențială. Acțiunile de pază, de anticipare și prevenire a infracțiunilor ale organelor de poliție, promptitudinea și eficiența lor în descoperirea infractorilor, aplicarea corectă a normelor de drept penal în raport cu situația specifică diferitelor infracțiuni sunt, direct sau indirect, măsuri sociale de protecție împotriva victimizării.

Așa cum afirma Wrightsman⁷⁷, deținerea infractorilor deosebit de periculoși în instituțiile speciale asigură un nivel mai înalt de securizare psihologică a cetățenilor.

b) *Măsurile de autoprotecție* sunt cele ce revin în sarcina persoanelor particulare care, de fapt, sunt și trebuie să fie rodul unor influențe organizate în vederea evitării riscului victimal și al victimizării.

Examinând prevenirea într-o accepțiune restrinsă la identificarea și predicția victimelor potențiale, care sunt susceptibile, prin conduita lor, să favorizeze, mai mult sau mai puțin săvârșirea unor infracțiuni, T. Bogdan⁷⁸ propune ca aceasta să urmărească următoarele obiective mai importante :

- educarea moral-juridică a cetățenilor pe baza cunoașterii legilor și a formării convingerilor necesare respectării lor neabătute;

- pregătirea antiinfracțională a populației pentru a cunoaște normele de conviețuire socială, cerințele comportamentale generale de evitare a situațiilor ori circumstanțelor în care cetățenii ar putea deveni victime ale unor infracțiuni;

- sfătuirea și îndrumarea individuală a cetățenilor privind conduita ce se recomandă a fi urmată — în cazuri concret determinate — pentru a împiedica evoluția negativă a unor stări de lucruri și ajungerea lor în poziție de victime;

- identificarea din timp a unor victime potențiale — îndeosebi prin posibilitățile de cunoaștere ale organelor judiciare — și promovarea unor măsuri de protecție sau autoprotecție a acestora.

De altfel, în ceea ce privește prevenirea și evitarea riscului victimizării, unii autori au încercat să formuleze o serie de recomandări integrate în diferite strategii, programe, tactici etc.⁷⁹ Astfel, *strategiile evitării*, după Furstenberg (1972⁸⁰) sunt acțiunile indivizilor care au scopul de a limita expunerea lor în raport cu persoanele periculoase sau cu situațiile amenințătoare. De exemplu : sunt noaptea acasă, evitarea introducerii străinilor în casă, ignorarea pietonilor ce încearcă să angajeze o conversație, mai ales în locurile retrase.

Tacticile de depășire a situațiilor de risc, arată Skogan și Maxfield (1981⁸¹), sunt folosite pentru a minimiza pericolul de victimizare, când expunerea la risc este de neevitat. De exemplu : plimbarea în compania altora și evitarea plimbărilor singulare, evitarea implicării neînarmate în anumite situații periculoase.

Prevenirea crimei prin proiectarea mediului înconjurător accentuează asupra importanței creerii „spațiului de apărare” (Newmann, 1972⁸²) prin „îngreunarea atingerii țintelor” (îmbunătățirea mijloacelor de închidere și asigurare a intrărilor și ieșirilor, înălțarea gardurilor) și menținerea supravegherii (pază). Acțiunile de reducere a riscului sunt fie *individuale*, fie *colective* (în colaborare cu alte persoane).

Toate aceste strategii și tactici însă nu pot fi evaluate cu ușurință privind eficacitatea lor, deoarece este dificil de identificat situațiile particulare în care ele ar putea preveni acțiunile victimizante. Anumite strategii de reducere a riscului pot fi eficiente până la un nivel clar observabil dar care nu poate fi și prompt cuantificabil⁸³. Un bun exemplu îl oferă ratele scăzute ale victimizării femeilor în raport cu bărbații sau a persoanelor în vîrstă față de cei mai tineri. Această situație poate fi explicată prin faptul că atât femeile cit și persoanele în vîrstă includ strategii de prevenire a riscului în cadrul stilului lor de viață. De exemplu, un bărbat tânăr care bea noaptea într-un local mărginaș pare ceva normal față de cazul unei femei sau a unui bătrîn neînsoțit.

La fel se poate explica și situația femeilor divorțate, separate sau nemăritate care prezintă rate mult mai mari de victimizare decît femeile măritate. Acestea din urmă, grație îndatoririlor preponderente orientate către familie, precum și prezenței companiei sociale sînt expuse mult mai puțin riscului de victimizare.

⁷⁷ Wrightsman, S. L., *Psychology and the Legal System*, Brooks/Cole Publishing Company Monterey, California, 1987.

⁷⁸ Bogdan, T. și colab., *Op. cit.*, p. 174.

⁷⁹ Karmen, A., *Op. cit.*, p. 97-98.

⁸⁰ Furstenberg, F., Fear of crime and its effect on citizen behavior, in Biderman, A. (Ed.), *Crime and Justice*, New York : Justice Institute, pp. 52-65.

⁸¹ Skogan, W., Maxfield, M., *Coping with crime : Individual and neighborhood reactions*, Beverly Hills, CA : Sage, 1981.

⁸² Newman, O., *Defensible space : People and design in the violent city*, London : Architectural Press, 1972.

⁸³ Karmen, A., *Op. cit.*, p. 97.

PROBLEMATICA PSIHOLOGICĂ A MĂRTURIEI JUDICIARE ȘI A MARTORULUI

4.1. Considerații introductive

Pornind de la enunțul capitolului, s-ar putea formula unele întrebări de principiu: de ce „problematika psihologică a mărturiei judiciare și a martorului”? și nu, pur și simplu „problematika psihologică a martorului” sau „a mărturiei judiciare”? Nu sînt acestea indivizibile?

Impactul imediat al întrebării ar putea conduce la o recunoaștere a unei anumite legitimități pentru asemenea întrebări întrucît, în mod indiscutabil, nu poate exista mărturie fără martor și nici martor fără evenimentul judiciar obiectiv, intersubiectiv testabil, care constituie obiectul mărturiei (onus probandi).

Dacă această indivizibilitate există „de facto”, sub raport științific însă mărturia trebuie cercetată distinct de martor sub toate aspectele pe care le implică, implicit din perspectivă psihologică, aceasta fiind logica cercetării.

Astfel, Enrico Altavilla, în prestigioasa sa lucrare „Psicologia giuridizaria”, în capitolul consacrat martorului, insistă asupra faptului că „fenomenul psihologic al mărturiei are un dublu aspect, pe care nu trebuie să-l neglijăm: subiectiv și obiectiv: capacitatea psihologică a individului de a depune mărturie, proprietatea obiectului sau evenimentului de a forma obiectul mărturiei”¹.

Există în această atenționare și o direcționare a cercetării fenomenelor psihologice ce însoțesc formarea mărturiei judiciare cit și depunerea mărturiei în fața autorităților judiciare cu privire la problematica majoră legată de mărturie și de martor.

Astfel, cu privire la mărturie și la martor, trebuie avute în vedere:

- a) *testimoniabilitatea*, adică acea trăsătură a evenimentului judiciar de a putea forma, din punct de vedere legal, obiect al probațiunii, cunoscînd că anumite chestiuni sînt exceptate de la probațiunea testimonială;
- b) *memorabilitatea*, constînd în capacitatea obiectului de a fi memorat, pentru că sînt situații ce efectiv nu pot fi memorate pentru că nici nu pot fi percepute, ele situîndu-se sub pragurile perceptibilității umane;
- c) *fidelitatea* care, în opoziție cu memorabilitatea, constă în capacitatea individului de a-și aminti evenimentul judiciar și a depune mărturie;
- d) *sinceritatea* care constă în disponibilitatea subiectivă a martorului de a spune adevărul.

¹ Altavilla E., „*Psicologia giuridizaria*”, vol. I, Unione tipografico — editrice torinese, 1955, p. 102—119.

Rezultă, prin urmare, că problematica psihologică a mărturiei judiciare și a martorului este deosebit de complexă și că aceasta ridică importante dificultăți în activitatea autorităților judiciare, abilitate prin lege să audieze martori.

Numeroase alte opinii avertizează asupra dificultăților legate de probațiunea testimonială și, în mod deosebit, asupra aspectelor de „infidelitate” și „nesinceritate” a mărturiilor, la care trebuie să vegheze justiția.

„Într-un proces, probele sînt reprezentate în cea mai mare parte de depozitiile martorilor. Aceste probe ridică un anumit număr de probleme, între care: erorile involuntare pe care martorii le comit în mod frecvent; reținerile unor martori de a depune, de teama consecințelor pe care le-ar putea suferi în urma declarațiilor făcute; afacerile judiciare aranjate; sistemul justiției tranzacționale (specific justiției penale americane); publicitatea audierii; instrucțiunile pe care avocații le dau martorilor pentru a depune într-un anumit fel, etc.”².

În același sens, reputatul jurist Philippe Quare, avocat pe lângă Curtea de Apel din Bruxelles, prezentînd o sinteză a studiilor criminologice Vidal și Magnol asupra carențelor de fidelitate ale mărturiilor judiciare enumera:

- „o mărturie integral fidelă este o excepție”;
- „un martor sincer se poate afla în eroare”;
- „întinderea și fidelitatea unei mărturii judiciare se diminuează proporțional cu vechimea faptelor destăinuie”;
- „valoarea depozitiilor nu este proporțională cu numărul martorilor, iar o minoritate poate avea dreptate împotriva unei puternice majorități”;
- „un mare număr de anormali, necunoscuți ca atare, sînt ascultați ca martori și deformează adevărul ca urmare a tulburărilor și handicapurilor personale”³.

Pe aceeași linie de gîndire se situează și profesorul Aurel Ciopraga, cînd subliniază că „evaluarea probei testimoniale reclamă necesitatea reconstituirii drumului pe care îl parcurge procesul de formare al mărturiei — recepția informațiilor, stocarea memorială a acestora, comunicarea informațiilor sub forma reproducerii și recunoașterii — precum și luarea în considerare a multitudinii de factori obiectivi și subiectivi care într-o măsură sau alta au putut înrîuri asupra întinderii și fidelității mărturiei”⁴.

De asemenea, același autor, abordînd de această dată problema psihologiei martorului, consideră că... „critica științifică a mărturiei impune cunoașterea celui de la care emană mărturia în lumina contradicțiilor a personalității: principalitatea, onestitatea, corectitudinea, modestia și generozitatea în fața necinstei, nesincerității, egoismului, lășității și ego-centrismului, iar pe de altă parte, cunoașterea subiectului sub raportul condițiilor fiziopsihice, a raporturilor acestuia cu ambianța, adică cu pricina judiciară și cu participanții la proces”⁵.

În linii generale, aceasta este problematica psihologică a mărturiei judiciare și a martorului pe care studiile de psihologie judiciară și de criminologie le evidențiază, oferind și soluții care să permită evaluarea legală și temeinică a probelor testimoniale.

Deși, studiile de criminologie se limitează, însă, să constate fenomenele negative, legate de martorii și mărturiile mincinoase care fac deserviciu justiției, deci stabilesc un diagnostic, psihologia judiciară îndeplinește funcțiuni operaționale, în sensul că oferă metodele și criteriile care permit justiției să depisteze mărturiile inutile (false, eronate, dar de bună credință) ca și pe cele mincinoase care încalcă principiul bunei credințe, al onestității⁶, deci aduc deserviciu justiției.

4.2. Relația martor-magistrat din perspectiva psihologiei judiciare

Definind martorul, art. 78 din Codul de procedură penală arată că aceasta este „persoana care are cunoștință despre vreo faptă penală sau despre vreo împrejurare de natură să servească la aflarea adevărului în procesul penal”⁷.

În principiu, orice persoană fizică poate fi chemată ca martor în procesul penal, indiferent de starea fizică (orb, surd, mut) sau psihică, organele judiciare avînd posibilitatea să aprecieze care dintre acestea sînt apte să furnizeze informații necesare rezolvării cauzelor penale. Anumite persoane nu pot avea calitatea de martor într-o anumită cauză penală datorită unor situații concrete legate de acea cauză⁸. Minorul poate fi ascultat ca martor. Pînă la vîrsta de 14 ani, ascultarea lui se face în prezența unuia dintre părinți ori a tutorelui sau a persoanei căreia îi este încredințat spre creștere și educare⁹.

Așadar, în conformitate cu prevederile art. 78 din Codul de procedură penală, declarațiilor de martor li se conferă statutul procesual specific mijloacelor de probă. În consecință, mărturia constituie probă prin efectul legii. Din această reglementare rezultă importanța socială a mărturiei ca și obligația morală și juridică a persoanelor care cunosc împrejurări în legătură cu faptele deduse în fața organelor de urmărire penală sau instanțelor judecătorești de a spune ceea ce știe în legătură cu cauza. De aceea, înainte de a fi audiat, martorul depune următorul jurămint: „Jur că voi spune adevărul și că nu voi ascunde nimic din ceea ce știu”. După depunerea jurămintului, i se pune în vedere martorului că dacă nu va spune adevărul, săvîrșește infracțiunea de mărturie mincinoasă.

Pragmatic și operațional abordînd problematica psihologiei mărturiei, depunerea jurămintului constituie un moment psihologic extrem de important, esențial, pentru martor ca persoană, legalmente obligată, să declare adevărul.

Momentul psihologic al depunerii jurămintului îndeplinește multiple funcțiuni între care, considerăm ca principale pe următoarele:

- a) o funcțiune informațional-cognitivă, în sensul că martorului i se transmite să spună adevărul și să nu ascundă nimic din ceea ce știe, prin aceasta indicîndu-i-se limitele legale ale mărturiei;
- b) o funcțiune de avertizare-prevenire, în sensul că neîndeplinirea obligației legalmente datorată este susceptibilă de pedeapsa corespunzătoare săvîrșirii infracțiunii de mărturie mincinoasă;
- c) o funcțiune avologică, în sensul că prin jurămint martorului i se cere să se refere la împrejurările, cu valoare de adevăr, pe care le știe;

² Sutherland H. E., Cressey R. D., *Principii de criminologie*, Editura Cujes, Paris, 1966, p. 405.

³ *Revue de Droit Penal et de Criminologie*, nr. 6, Mars. 1976, p. 589.

⁴ Ciopraga A., *Evaluarea probei testimoniale în procesul penal*, Junimea, Iași, 1979, p. 6.

⁵ *Ibidem*, p. 6.

⁶ Cu privire la principiul bunei credințe a se vedea considerațiile de la Capitolul 2.

⁷ Neagu, I., *Drept procesual penal*, Ed. Academiei, București, 1988, p. 271.

⁸ *Ibidem*.

d) o funcțiune juridică, în sensul că jurământul leagă pe martor de cauza în care acesta a depus mărturia; că în calitate de participant la stabilirea adevărului, martorul va fi ținut în răspundă penal pentru relațiile sale de rea credință care conduc la inculparea sau disculparea nedreaptă a unor persoane implicate într-o cauză penală sau la obligarea în absolvirea de răspundere civilă, administrativă, contravențională ori disciplinară a unei persoane implicate într-o cauză de această natură.

La modul ideal, toate aceste funcțiuni ale jurământului ar trebui conștientizate la fiecare martor într-un efort de a-l sensibiliza psihologic și a-l determina să renunțe, pentru ipoteza că a fost instigat să depună în mod nesincer, să tăinuiească adevărul sau, dimpotrivă, să inventeze fapte ce nu s-au consumat în realitate, ori, pur și simplu, să refuze a depune mărturie.

Efectele psihologice ale jurământului sînt și ele condiționate de mai mulți factori între care menționăm nivelul educației civice, gradul de pregătire, trăsăturile caracteriale etc.

În legătură cu efectul psihologic al jurământului este interesant de relevat faptul că în Codul de procedură penală, Carol al II-lea, în conformitate cu prevederile art. 153, jurământul era astfel alcătuit încît textul său putea fi întrebuițat de toți martorii, indiferent de religie.

Astfel, formula jurământului, potrivit legislației menționate, se diviza în două părți, o parte laică și o parte religioasă. Formula jurământului consta în angajamentul rituos „jur pe sfînta Cruce și înaintea lui Dumnezeu (partea religioasă) că voi spune tot adevărul, numai adevărul și că nu voi ascunde nimic din ceea ce știu (partea laică)”.

În ceea ce privește partea religioasă, textul indica în mod expres că martorii aparținînd unor confesiuni religioase recunoscute de statul român depun jurământul în formula indicată, modificată în partea religioasă în raport cu credința lor. Codul prevedea și ipoteza cînd cei ce urman să depună nu aveau nici o confesiune, ei vor declara că vor spune adevărul pe onoare și conștiință.

În cazul muților și surdomuților, Codul de procedură penală a prevăzut depunerea jurământului în scris pentru cunoscătorii de carte, iar în caz contrar, prin semn cu ajutorul unui interpret.

Legiuitorul, vrînd să mențină depunerea jurământului într-un cadru de solemnitate, a prevăzut ca jurământul să se facă cu mîna pe cruce, în poziția în picioare, într-o atitudine de respect și sobrietate.

Fără îndoială că toate aceste formalități nu sînt lipsite de substanță și că dincolo de ritualul religios, există convingerea prioritară la impactul psihologic pe care îl are jurământul asupra conștiinței martorului de a spune adevărul.

O altă prevedere cu substrat psihologic a fost prevăzută cu privire la depunerea mărturiei la cabinetul judecătorului de instrucție care se făcea fără prestare de jurămint. Această prevedere a urmărit să creeze posibilitatea pentru martorii care sub impresiunea infracțiunii, recent comisă, au făcut anumite declarațiuni să revină, la noua depunere, în fața instanței de judecată, fără a comite delictul de jurămint fals. Printr-o lege ulterioară, jurământul a devenit obligatoriu și în faza instrucției penale⁹.

Rezultă, prin urmare, că în procesul depunerii mărturiei se creează relația procesuală „martor-magistrat” care, mai înainte de a fi relație juridică este o relație psihologică de comunicare intercerebrală între martor și magistrat după regulile procesuale și normele teoretice ale anchetei judiciare.

Nașterea relației juridice „martor-magistrat” este integrată, teoretic și practic, activităților procesuale judiciare de identificare, administrare, apreciere și valorificare a probelor în scopul soluționării temeinice și legale a cauzelor judiciare indiferent de natura lor (penală, civilă, contravențională, administrativ-contencioasă sau disciplinară).

Importanța științifică a cercetării mărturiei judiciare din perspectiva psihologiei judiciare este determinată de considerente de ordin cantitativ și calitativ.

Sub aspect cantitativ : în mod practic, nu există cauză judiciară în care să nu se facă apel la probele testimoniale.

Sub aspect calitativ : este de evidențiat faptul că, îndeosebi în cauzele penale, stabilirea adevărului este esențialmente condiționată de existența unor mărturii concludente.

În domeniul penal al activităților judiciare există un polimorfism al situațiilor reale cu care se confruntă organele de urmărire penală și justiție. În imensa lor majoritate, stările de fapt din cauzele penale nu pot fi stabilite fără contribuția, de cele mai multe ori decisivă, a martorilor. Sînt edificatoare în acest sens aprecierile unuia din marii maeștri ai Baroului din Paris, care în monografia sa „*La vérité tient à un fil*”, analizînd cauzele unor erori judiciare, în procese penale devenite celebre menționa „persoanele care dețineau, fiecare în parte, un fragment de adevăr au tăcut din teamă, interes sau indiferență”¹⁰.

Condiția esențială a intercomunicării cerebrale dintre martor și magistrat este aceea ca martorul să fie de bună credință, să-și învingă teama, interesul sau indiferența, iar magistratul să-l ajute pe martor să cîștige acel grăunte de curaj și responsabilitate necesar pentru triumful adevărului.

Corelativ acestei atitudini a martorului, în art. 62 din Codul de procedură penală, se statuează că „în vederea aflării adevărului organul de urmărire penală și instanța de judecată sînt obligate să lămurească cauza, sub toate aspectele, pe bază de probe”.

În dreptul procesual penal, martorul trebuie să relateze tot ceea ce știe personal în cauză, evitînd să expună informații al căror izvor nu-l poate indica. În Codul de procedură civilă nu există o asemenea dispoziție.

Explicația acestei diferențieri constă în faptul că, în procesul penal, posibilitățile de probațiune, prin însăși structura procesului penal care cuprinde faza urmăririi penale, sînt mai mari în ceea ce privește identificarea martorilor direcți, care au asistat la evenimentul judiciar. În procesul civil aceste posibilități sînt mai restrinse, procesul civil legîndu-se în fața instanțelor, fără a exista o fază anterioară cu funcțiuni specifice de căutare a probelor sub controlul organelor judiciare. „De aceea, în procesul civil nu trebuie să se evite obținerea de informații de la martorii care nu pot indica sursa informațiilor. Este necesar să se sublinieze că acest lucru trebuie făcut numai pentru a verifica pe alte căi dacă faptele indicate s-au produs în realitate”¹¹.

⁹ Apud, Eminescu, Y., *Din istoria marilor procese*, Junimea, Iași 1992, p. 5.

¹¹ Mihuleac E., *Sistemul probator în procesul civil*, Editura Academiei României, București, 1970, p. 221.

⁸ Vrăbicescu G., *Curs de procedură penală*, Ediția a II-a, Revăzută și întregită conform ultimelor modificări aduse Codului de Procedură Penală, Carol al II-lea, București 1939, p. 614—615.

Problematica învedereată, structurată pe relația procesuală magistrat-martor, este esențialmente de domeniul psihologiei judiciare și interesează nemijlocit pe magistrat pentru că în procesul penal modern, caracteristic și pentru justiția română, magistratul este ultimul însărcinat cu verificarea temeiniciei și legalității administrării și aprecierii probelor în cursul urmăririi penale, fiind abilitat de legea procesual-penală să controleze inclusiv erorile organului de urmărire penală. Este vorba de controlul județiar vertical asupra administrării și aprecierii probelor, înainte de pronunțarea unei hotărâri judecătorești.

Pe de altă parte, în multe cauze penale, apărarea propune proba cu martori, solicitând audierea unor persoane ce nu au fost audiate în faza urmăririi penale, sarcina primei audieri revenind magistratului.

În fața instanței audierea, spre deosebire de cea din faza de urmărire penală, se realizează în contradictoriu, martorul trebuind să răspundă întrebărilor apărării și acuzării care prezintă interes opuse, magistratului revenindu-i dificila sarcină de a asigura condițiile unei audieri obiective, prevenirea stresării sau sugestionării martorilor, chestiuni psihologice esențiale.

Pentru a fi consecvenți cu litera și spiritul legii procesual penale, se impune precizarea că și reaudierea în fața instanței a martorilor audiați în faza urmăririi penale se realizează tot în condițiile contradictorialității și că magistratului îi revin aceleași obligațiuni de garant al condițiilor obiective de audiere. În plus, magistratul poate fi confruntat, ca și acuzarea și apărarea, cu schimbarea conținutului depozitiilor date de martori în faza urmăririi penale, evident cu anumite motivații în care, nu de puține ori este invocată incorectitudinea în activitatea de urmărire penală (constrângerea sau intimidarea martorului etc.), acțiuni abuzive ce alterează voința martorului de a relata adevărul. Alteleori, martorul a relevat adevărul în faza urmăririi penale și a revenit în faza judecătii la insistențele părților, de obicei ale inculpatului, rudelor sau prietenilor acestuia.

Și această problemă se include în aria preocupărilor de psihologie judiciară a magistratului căruia îi revine obligația de a elucida cînd martorul a relatat adevărul și să motiveze reținerea unei depozitii ca și înlăturarea celei opuse, utilizînd criterii și argumente riguroase științifice, sau să dispună restituirea cauzei organelor de urmărire penală pentru stabilirea motivelor revenirilor. Operațiunile sînt dificile pentru că martorii trebuie protejați de eventuale abuzuri în cazul restituirii cauzelor la organele de urmărire penală.

În mod normal, resituiră ar trebui, în aceste situații, să fie dispusă către un alt organ de urmărire penală. Cea mai eficientă și în același timp operativă soluție ar fi, în opinia noastră, testarea martorului care revine asupra depozitiei cu tehnica de detecție „POLIGRAF”, testarea putînd fi efectuată, cu încuviințarea instanței, chiar în fața acesteia la proximitate termen de judecată.

Considerăm că în felul acesta s-ar tranșa în mod definitiv disputa existentă în doctrina străină¹² și națională cu privire la o insuficientă exigență în practica judecătorească de a se asigura deplina egalitate între apărare și acuzare și frecvențele casări de soluții motivate pe revenirile martorilor la propriile depozitii și necesitatea de a elucida contradicțiile.

¹² A se vedea în acest sens „Pentru o concepție nouă a audierii penale a martorului” în *Revue de Droit Penal et de Criminologie*, nr. 6/1976, p. 589—608.

S-ar încheia astfel, credem, un lung șir de neajunsuri ale justiției pentru că, oricum, performanțele poligrafului sînt net superioare aprecierilor subiective ale apărării sau acuzării, precum și ale magistratului care, deși se pretind obiective, rămîn, volens-nolens, tot subiective, pentru că în ultima analiză convingerea intimă a magistratului este, de fapt, o categorie ce ține de sfera subiectivului.

În relația martor-magistrat sînt implicate, deopotrivă, conștiințele și conduitele acestora ca fenomene psihologice.

„Conștiința și conduita sînt funcțiuni și manifestări ale sistemului nervos central, în seama căruia cade adaptarea ființei la lume, la societate mai ales, cu scop de conservare și dezvoltare. Dar randamentul conștiinței nu depinde numai de gradul de dezvoltare al societății și culturii ei. De aceea, conștiința nu este numai un proces bio-psihic, ci și unul social și cultural. Anume, ea este o supremă sinteză a organizării bio-psiho-sociale și culturale a persoanei, precum și instanța sa cea mai înaltă de organizare și planificare a destinului ei în lume”¹³.

Integrate psihologiei judiciare, funcțiunile conștiinței și conduitei au în vedere, ineluctabil, două subiecte: subiectul martor și subiectul magistrat sau alt funcționar din sistemul organelor judiciare investit legal cu atributul de a audia (interoga) martori.

Relația judiciară practică (reală) ce se impune analizei este următoarea:

Martor (conștiință + conduită) — Magistrat (conștiință + conduită).

Nivelul „A” și nivelul „B”, specifice atît persoanei martorului cît și celei ale magistratului (ofițerului de poliție, procurorului sau altui agent — exponent al autorității judiciare) pentru a produce fenomenul mărturie judiciare, apte să producă efecte legale într-un proces, este necesar să se afle în raporturi de concordanță. Orice contradicție între aceste două nivele pune în discuție valabilitatea mărturiei în fața justiției care sancționează această contradicție în două modalități distincte și anume:

a) înlătură mărturia, fără a sancționa martorul dacă martorul a fost de bună credință;

b) înlătură mărturia și sancționează martorul, dacă acesta a fost de rea credință, cu anumite nuanțări¹⁴.

Cu privire la acest al doilea aspect, există anumite nuanțe de toleranță a legii penale, după cum martorul a revenit într-un anume timp asupra mărturiei nesincere, toleranță care se fundamentează pe anumite considerente și criterii psihologice, precum și pe faptul dacă mărturia judiciară mincinoasă a produs consecințe asupra persoanei împotriva căreia a fost depusă sau nu.

În cazul magistratului, problema raportului conștiință—conduită în raport cu mărturia (situația fiind valabilă pentru oricare altă probă) se pune de maniera:

a) a cunoscut magistratul caracterul nesincer al mărturiei mincinoase și i-a acceptat pentru a da o anumită soluție, impusă de o anumită factură politică sau ocultă — sau a fost corupt în scopul menționat;

b) și-a neglijat magistratul rolul activ în admiterea și aprecierea probelor și a reținut ca valabilă o mărturie mincinoasă, sau o mărturie

¹³ Mărgineanu, N., *Condiția umană*, Editura Științifică, București, 1973, p. 11.

¹⁴ Aceste aspecte vor fi tratate într-un paragraf următor.

falsă întemeiată încă din „statu nascendi” pe deficiențe de percepție ale martorului sau distorsiunii ulterioare acestui moment.

Literatura noastră juridică din ultimii 45 de ani nu s-a ocupat de problematica menționată la litera „a”, iar cea psihologică, aflându-se în „carantina ordonată de puterea totalitară”, nu s-a putut nici măcar gândi la asemenea abordări, în condițiile în care regimul totalitar a utilizat pe scară largă justiția ca armă în lupta de clasă, care în multe situații nici nu mai era luptă de clasă, ci pur și simplu o luptă fără cruțare și fără de principii împotriva celor care, fără să fi fost în vreun fel potriviți regimului totalitar nu erau de acord cu el. La toate acestea se adăuga și o „îndrumare instituționalizată” a justiției și a celorlalte autorități din sistemul judiciar de către forța politică conducătoare a societății.

În contextul menționat au existat numeroase situații în care anumiți martori „au primit sarcini” de a depune o anumită mărturie pe care magistratul era obligat să o accepte. În această situație s-au aflat martorii din procesele politice înscenate de puterea totalitară, iar după anul 1964, cînd în România s-a considerat că regimul nu mai are dușmani politici (nu intrăm în detaliile acestei opțiuni a regimului) aceștia erau implicați în procese penale de drept comun pentru acoperirea motivelor politice ale represiunii.

Analiza acestor aspecte implică nu numai politica sau dreptul ei, în primul rînd, psihologia judiciară pentru că procesele din categoria celor menționate au putut avea loc în concepția dictată de putere numai prin presiuni psihologice asupra martorilor, de multe ori în forme concertate și rafinate, anihilind ultima lîcărire de conștiință și conduită morală a acestora, ceea ce a condus la represiuni nedrepte, incriminate de legislațiile moderne.

În ceea ce privește cel de al doilea aspect, care are în vedere *culpa de competență*, deci *deontologică*, a magistratului sau a altui exponent al autorității judiciare, de acesta s-a ocupat în special practica de casare care, prin deciziile de speță sau de îndrumare ale Tribunalului Suprem au ridicat unele probleme legate de psihologia martorului și a mărturiei, dar într-o măsură nesemnificativă. Aceasta și pentru faptul că, deși se recunoștea în rîndul juriștilor practicieni utilizarea martorilor mincinoși în procesele penale, îndeosebi a celor în care nu există faza obligatorie a urmăririi penale, precum și în procesele civile, trimiterea în judecată a martorilor mincinoși era o situație rară. În mod practic, trimiterea în judecată pentru infracțiunile de mărturie mincinoasă este greu posibilă, dar aceasta nu ca urmare a revenirii martorilor asupra propriilor mărturii, ci mai ales a dificultăților de probațiune, a perseverenței și solidarizării cu minciuna.

Sînt semnificative pentru aspectele criminologice și psihologice ale mărturiei mincinoase aprecierile criminologilor americani Edwin H. Sutherland și Donald R. Cressey care menționează: „Judecătorii sînt convinși că numărul martorilor mincinoși este imens, dar rare sînt condamnările pentru mărturie mincinoasă. Din 1945 pînă în 1949, într-un penitenciar din California, nu au fost încarcerări care să depășească o duzină”¹⁶.

Autorii citează intensitatea fenomenului criminologic și psihologic al mărturiei mincinoase în sfera „afacerilor aranjate”, menționînd ini-

tervenția constantă pentru a demonstra „buna moralitate a inculpatului” și „solicitarea indulgenței pentru el” din partea „prietenilor, membrilor de familie, legilor masonice, sindicatului său, clubului său, biroului său, ei bine a altor grupuri”. În ceea ce privește pe politicieni autorii subliniază: „Aranjarea afacerilor a devenit pentru politicieni o veritabilă activitate profesională”¹⁶. Politicienii nu se sfîșe, îndeosebi în scopuri electorale, să intervină direct sau indirect în cauze judiciare dintre cele mai diverse (contravenții, omoruri, cambriolaje, furturi cu mină înarmată, răpire, falsuri). În multe orașe, organele de justiție sînt controlate de oameni politici și, practic, toate afacerile pot fi aranjate „într-un stadiu sau altul al procedurii”¹⁷.

„Presiunile se fac asupra victimelor infracțiunii, pentru a le convinge să nu dea curs declarațiilor și asupra poliștilor pentru a permite depoziiții imprecise și confuze”¹⁸.

Toate acestea ridică apoi probleme pentru procuror, care este chemat să rezolve confuziile și contradicțiile, și pentru tribunale care, plecînd de la asemenea depoziiții, trebuie să prezinte o soluție dreaptă.

Carantina impusă psihologiei judiciare, care ca disciplină nu a fost introdusă în învățămîntul superior psihologic și juridic decît numai după anul 1989, nu a putut însă bloca preocupările specialiștilor în domeniu pentru efectuarea unor cercetări valoroase.

Astfel, reputatul profesor universitar doctor Tiberiu Bogdan, membru titular al Asociației internaționale de psihologie¹⁹ a reușit să grupeze în jurul domniei sale un număr de psihologi cu care a întreprins numeroase cercetări de psihologie juridică dar care, din cauza restricțiilor impuse, au avut o arie de răspîndire redusă.

Există, prin urmare, o bogată informație științifică în domeniul psihologiei mărturiei și a martorului care trebuie comunicată, transformată în informație didactică curentă, pe fluxul relației dintre comunitatea epistemologică a cercetătorilor și comunitatea didactică a universitarilor și studenților. Aceasta pentru perioada de tranziție pe care o parcurge și învățămîntul universitar, pînă la momentul ideal al unirii cercetării științifice de psihologie judiciară cu catedrele universitare de specialitate.

Așadar, într-o formă declarată expres și oficial, vom utiliza în interesul psihologiei judiciare și al studenților, cu respectarea regulilor de paternitate științifică, cercetările întreprinse de reprezentanții școlii românești de psihologie judiciară, cu mențiunea că aspectele de biodetecție judiciară implicate în problematica cursului aparțin în exclusivitate autorilor acestui curs, reprezentînd generalizarea unei experiențe de peste un deceniu în această materie a poliției științifice din România.

4.3. Problematika psihologică a mărturiei judiciare de bună credință

Aspectele evidențiate de studiile criminologice pot însoți orice mărturie judiciară de bună credință, adică aceea mărturie care, depusă sub

¹⁶ Sutherland, E., Cressey, R., *Op. cit.*, p. 407.

¹⁷ Sutherland E., Cressey D., *Op. cit.*, p. 408.

¹⁸ *Ibidem*, p. 409.

¹⁹ Cercetările de psihologie judiciară în România anilor 1961–1989 s-au refugiat și au obținut „azil științific” în știința criminalisticii și apoi și în criminologie. Așa se explică prezența unor întregi capitole de psihologie judiciară în aceste discipline. Fenomenul este caracteristic de fapt și pentru alte științe care au putut supraviețui în acest sistem de azil științific.

¹⁶ Sutherland, E., Cressey, R., *Op. cit.*, p. 416.

prestare de jurămint, nu este mincinoasă, nu izvorăște din rea credință a martorului și, prin urmare, nu intră sub incidența legii penale. Cu toate acestea, și acest gen de mărturie judiciară pot fi tot atât de nocive ca și mărturiile mincinoase, motiv pentru care analizarea lor intră în sfera de preocupare a cercetărilor de psihologie judiciară, având ca beneficiari practicienii din sfera sistemului judiciar (polițiști, procurori, magistrați, avocați și bineînțeles, cei ce se pregătesc pentru aceste profesii ce implică exercițiul cunoștințelor de psihologie judiciară).

Cauzele mărturiilor judiciare bazate pe bună credință, dar false în conținutul lor esențial (adică cel care produce efecte juridice), nu sînt de natură criminologică, ci de natură fiziologică sau psihologică neintențională. Aceasta presupune obligația magistratului de a stabili și cerceta, în formele prescrise de legea procesual penală, cauzele alterării mărturiilor judiciare (experimente, expertize, testări intersubiective, biodetecție etc.).

„Erorile și denaturările care apar în relatările subiecților — sau în depozitiile martorilor, cînd este vorba de depozitii în justiție — pot să fie consecința fie a unei percepții eronate ori lacunare, fie a unei atitudini care poate orienta atât percepția cit și reproducerea într-o anumită direcție, fie a unui interval mai lung de la percepție la relatare, fie a unor întrebări sugestive, la care condiții se mai pot adăuga și altele (de exemplu, discuțiile dintre „martori”)²⁰.

Profesorul Tiberiu Bogdan include în categoria cauzelor alterării mărturiilor, altele decît cele ținînd de psihologia martorului, și „unghiul de deviere” înțelegînd prin acesta, în mod explicativ, că mărturia sinceră nu reprezintă decît o reflectare a realității prin prisma subiectivității martorului iar „între realitatea obiectivă și reflectarea ei subiectivă, există un unghi de deviere.”²¹

Credem că în domeniul psihologiei judiciare în general și în materia mărturiei, în special, „unghiul de deviere” este un concept fundamental, cu o însemnată valoare operațională cu condiția stabilirii conținutului și a impactului acestuia asupra efectelor produse în plan juridic.

Cu privire la cauzele „unghiului de deviere”, psihologia experimentală ne oferă numeroase exemple pe care le clasifică în raport cu particularitățile generale ale psihicului (activismul, subiectivismul, subiectivitatea, constructivismul) care afectează capacitatea omului de a reda realitatea. Între aceste cauze menționăm: capacitatea redusă a senzorialității umane de a recepționa toate informațiile din jur; incapacitatea creierului uman de a prelucra toate informațiile primite; adănsul la informațiile inițiale; existența pragurilor minime și maxime de recepție etc.

Pentru a cunoaște cauzele „unghiului de deviere” este imperios necesar a examina cu prioritate procesul de formare al mărturiei care are un moment inițial — evenimentul judiciar — care este independent de subiectul psihologic (viitorul martor) și momentul final — mărturia — care este opera subiectului psihologic.

Între aceste două momente au loc patru etape, caracteristice pentru orice mărturie și anume: recepția senzorială; prelucrarea sau decodarea informațiilor; stocarea informațiilor; reactivarea informațiilor recepționate, decodate și stocate cu prilejul evenimentului. Prin urmare, eveni-

mentul este obiectul mărturiei, iar aceasta este chemată să-l reflecte în fața autorităților judiciare prin depozitia subiectului psihologic ce s-a aflat în contact cu evenimentul.

Vom analiza, în continuare, cele patru etape specifice procesului de formare a mărturiei, utilizînd datele de cercetare încorporate în literatura de specialitate, pe care le vom prezenta în sinteză.

4.3.1. Recepția senzorială

Recepția senzorială este prima fază a trecerii de la eveniment la constituirea mărturiei care se caracterizează prin obținerea de către subiectul psihologic a informațiilor despre eveniment, devenit pentru acesta obiect de recepție senzorială. Aceasta se realizează prin procesele psihice: *senzații și percepții*.

4.3.1.1. Senzația

Senzația este o impresie primită de un organ de simț (receptori senzoriali: ochiul, urechea etc.) în momentul în care este expus influenței directe a unei surse de informații. Dacă presupunem că sîntem într-o cameră întunecată în care, la un moment dat, ar apare vreme de 1/16 secundă o rază de lumină, cu un diametru echivalent cu cel al virfului unui ac, atunci putem spune că am avut o senzație de lumină. După cum se vede, e vorba de o impresie izolată, emanînd dintr-o sursă de informație care depășește pragul minimal de receptivitate, atât ca intensitate, cit și ca durată.

Practic, nici un om normal, adult, nu are senzații izolate, ci, concomitent, un număr uriaș de informații acționează asupra lui.

4.3.1.2. Percepția

Percepția este definită ca un act de organizare a senzațiilor prin care noi cunoaștem „prezența actuală a unui obiect din exterior”, adică luăm la cunoștință că acel obiect e acolo, are o anumită consistență, formă, etc. Percepția, deși are la bază senzații, totuși nu este o simplă însumare de stimulări (informații) care afectează receptorii noștri senzoriali. Percepția organizează informațiile primite în funcție de necesitățile, de dorințele și de experiența noastră.

Recepția senzorială, ca funcție de primă captare și organizare a informațiilor, are o importanță decisivă în formarea unei mărturii. Ea se realizează în funcție de mai mulți factori: starea organelor de recepție, ereditate (acuitatea înăscută a receptorilor, eventualele lor deficiențe etc.), vîrsta subiectului, știut fiind că pînă la maturizarea organelor senzoriale (în copilărie) percepțiile nu sînt fidele cu realitatea, iar în etapa involutivă (în cea de-a doua parte a vieții), atât vederea cit și auzul sînt în scădere, deci relatările martorilor prea tineri sau prea bătrîni urmează a fi verificate cu deosebită atenție, la fel cum se cere o examinare critică și a depozitiilor făcute de deficienții de tot felul.

În „absorbția” corectă a informațiilor din mediul înconjurător, deci și a celor ce caracterizează evenimentul — obiect al mărturiei — sînt implicați mai mulți factori. Astfel:

1. *Creierul*, în procesul recepției senzoriale, organizează și structurează orice informație sosită la cortex. Astfel, de exemplu, pentru a

²⁰ Roșca Al., *Metodologie și tehnici experimentale în psihologie*, Editura Științifică, București, 1971, p. 180.

²¹ Bogdan T., *Probleme de psihologie judiciară*, Editura Științifică, București, 1973, p. 179.

avea imaginea crainicului „X”, pe ecranul televizorului sînt necesare aproximativ 40 000 de puncte. Același număr de informații ne sînt necesare pentru orice alt crainic. În mod teoretic, cu același număr de elemente, însă într-o altă alcătuire, obținem imagini diferite.

Urmărind procesualitatea formării unor imagini (vizuale, dar și auditive, alfective etc.), sîntem îndreptățiți să credem că la început apare imaginea întregului și apoi detaliile care se integrează în structura dată. Cu toate acestea, viteza clarificării elementelor componente, apariția detaliilor și a nuanțelor, din ce în ce mai mărunte și semnificative, variază de la individ la individ, de aceea, atunci cînd cerea martorului, de pildă, să descrie un obiect, expus în fața lui vreme de cîteva secunde, vom vedea că reușește mai bine sau mai puțin bine decît un alt martor, tocmai din cauza diferenței de viteză în care apar detaliile percepute inițial în cadrul întregului.

2. *Ochiul uman* funcționează ca o cameră fotografică. Logic, ar trebui ca obiectele lumii exterioare să fie refectate după legile opticii, adică, întrucît cristalinul ocular este o lentilă convexă, obiectele ar trebui să fie inversate și să fie oglindite în funcție de distanță: cele apropiate să pară mai mari și cele îndepărtate mai mici. Deși legile opticii sînt valabile pentru proiectarea obiectelor, a ființelor pe retina oculară, pe traiectoria dintre retină și cortex are loc „corectarea imaginii”, astfel încît obiectele sînt „reinversate”. Un om, de pildă, deși apare cu capul în jos pe retină, imaginea care se formează în cortex îl redă în poziție normală și, totodată, de o mărime invariabilă, într-o rază de aproximativ 150 m., indiferent în care parte a acestui cerc imaginar se va deplasa.

Acest fenomen psihofiziologic — care contrazice legile opticii — poartă numele de constanța percepției. Grație acestui fenomen, mediul înconjurător, pe plan senzorial, ne apare mai stabil, căci în mod obișnuit micile diferențe de formă, mărime, culoare etc. ale obiectelor familiare nu se mai înregistrează în reala lor variație și fluctuație.

Din perspectiva psihologiei mărturiei este important să se stabilească dacă martorul este obișnuit cu obiectele, locul sau persoana la care se referă depozitia sa, pentru că, în funcție de gradul de obișnuință, se va manifesta la el fenomenul de constanță a percepției și, în consecință, în mod involuntar va distorsiona realitatea, fie omițînd, fie adăugînd informații.

3. *Recepția senzorială este distorsionată în unele cazuri prin deformarea subiectivă a unui conținut perceptiv obiectiv, fenomen cunoscut sub denumirea de iluzie.* Fenomenele ce se încadrează în conceptul de iluzie sînt numeroase și variate, existența lor fiind dovedită de psihologia experimentală.

Astfel, de exemplu, sînt cunoscute: iluzia optică a întîlnirii liniilor paralele; iluzia inegalității unor mărimi egale ca urmare a contextului în care acestea se află; deformarea distanțelor și a proporțiilor obiectelor sau persoanelor aflate pe un culoar etc. Acest gen de iluzii sînt de tip optico-geometrice. Ele demonstrează forța deformatoare a contextului spațial în care sînt plasate obiectele sau persoanele.

Literatura de specialitate, referindu-se la formarea iluziilor, avertizează asupra limitelor naturale ale capacității umane senzoriale de a reflecta fidel realitatea din jur, evenimentele ce se petrec, obiectele și persoanele aflate la locul evenimentului — obiect al mărturiei.

Faptul că, în contexte diferite, mărimi, culori etc. pot apare altfel decît în realitate, că anumite figuri statice pot provoca perceperea unor mișcări determinînd efectul distorsionat al succesiunii obiectelor, fenomenelor, persoanelor etc., evidențiază necesitatea de a examina cu maximum de atenție și spirit critic conținutul mărturiilor, mai ales atunci cînd ele sînt decisive pentru elucidarea cazului.

4. *Recepția senzorială nu este uniformă nici în intensitate și nici în calitate vreme îndelungată.* Recepția senzorială fiind condiționată de procesele atenției, oscilațiile ei, creșterea sau scăderea intensității ei, fac ca din imensa multitudine de stimuli (informații) care bombardează în continuu organele de simț, numai unii să fie recepționați cu multă claritate, alții cu mai puțină claritate, iar alții foarte slab și doar marginal recepțiați.

Cînd subiectul psihologic este atent la un fapt, eveniment etc., informațiile ce sosesc pe diferitele canale senzoriale au un grad diferit de plecare, unele rămîn în centrul vigilant, alte informații sînt reținute prin filtraj, altele sînt atenuate, dar de așa manieră încît subiectul nici nu-și dă seama de aceste procese subiacente. Complexitatea și subtilitatea tuturor acestor desfășurări consumă multă energie, motiv pentru care atenția este foarte labilă, se comută mereu de la un obiect la altul, alternînd tot timpul obiectul cu fondul etc. Amploarea ciclurilor de oscilație variază nu numai de la individ la individ, ci și de la un obiect la altul.

În analiza formării psihologice a mărturiei interesează încă doi parametri ai atenției, respectiv *concentrarea și distribuția*.

Concentrarea este acca însușire a atenției care constă în urmărirea conștientă și concomitentă a mai multor obiecte, persoane, activități într-un context spațio-temporal relativ restrîns. *Distribuția* atenției nu este o calitate peremptorie. De aceea, mărturiile al căror conținut învederează o percepție exagerată a mai multor împrejurări din contextul spațio-temporal al evenimentului ce constituie obiectul mărturiei vor fi supuse unei riguroase analize critice din perspectiva posibilității percepției faptelor relatate.

5. *În analiza cauzelor ce pot genera „unghiul de deviere” se înscrie și fenomenul expectanței.*

Expectanța este o stare de veghe a conștiinței orientată spre înregistrarea senzorial-perceptivă a unui anumit tip de informații posibile și care, tocmai din această cauză, sînt așteptate de subiectul psihologic.

După unii autori (E. Mira y Lopez, 1959), este mai corect să vorbim despre sugestia așteptării, deoarece așteptarea anticipează în timp și înregistrează ca efectuat ceea ce este doar în parte realizat.

Expectanța este o stare de pregătire pentru a recepționa anumite stimuli și a filtra altele. Starea de expectanță anticipează apariția unor fenomene, fapte și tinde să interpreteze orice ambiguitate în sensul așteptării.

Cu toate aspectele negative, validate de practică ca atare, starea de expectanță este utilizată frecvent în activitatea de identificare a unor infractori care acționează în zone stabilite (hoții de buzunare, hoții din parcurile de automobile etc.). Pentru poliție nu contează apariția ambiguităților pentru că în anumite cazuri expectanța este singura modalitate de a identifica și prinde pe infractor.

Două exemple, din activitatea practică a autorilor vor confirma virtuțile operative ale expectanței.

Cu mai mulți ani în urmă, artera comerțului alimentară din zona Șoseaua Iancului — Șoseaua Pantelimon era ținta unor spargeri prin practicarea unor breșe în pereții magazinelor, din direcția subsolurilor blocurilor, de preferință pe traiectul conductelor de evacuare ale instalațiilor sanitare. Studiul cazurilor și a ritmului spargerilor a dus la concluzia că în aceste spargeri este angajat un singur infractor, muncitor pe șantier de construcții, probabil fierar betonist. Mai multe pînde executate pe aceeași ipoteză au condus la prinderea în flagrant a autorului care era într-adevăr un fierar betonist.

Un caz deosebit de interesant, din practica profesională a autorilor, va fi concludent pentru a ilustra ceea ce se numește „martorul de expectanță”.

În ziua de 30 august 1980, la Liceul Mihai Viteazul a fost ucisă numita C. A. Cercetarea la fața locului și analiza datelor culese a dus la concluzia că actul criminal este opera unui bolnav psihic. La această concluzie conducea și lipsa oricărui mobil în săvîrșirea crimei. S-a presupus că criminalul se va întoarce la locul faptei, motiv pentru care întregul personal din paza liceului a fost instruit să supravegheze persoanele intrate în liceu, a căror prezență este suspectă. Numeroase asemenea persoane au vizitat liceul, îndeosebi în timpul cursurilor de la „secția seral” a liceului, dar verificarea acestora nu a condus la identificarea optimă, deși de fiecare dată se credea că a fost identificat autorul.

După aproximativ un an și jumătate, personalul de gardă a sesizat prezența în liceu, în porțiunea critică a locului faptei, a unui tînar care, fiind întrebat la modul direct „ce cantă în liceu” a răspuns „taci... din gură... că-ți crap și ție capul cum i l-am crăpat și ăleia grase și negre îmbrăcată în halat albastru”, după care a părăsit liceul (personajul indicase că era mai caracteristic pentru victimă). Personajul era cunoscut în liceu ca un bolnav psihic, care frecventa mereu curtea liceului și asista la jocurile sportive ale elevilor, astfel încît, pe baza depoziției martorului de expectanță I. P., acesta a fost identificat în persoana numitului R. C.

Ancheta efectuată în cauză a stabilit că la data crimei R. C. era fugit din spitalul psihic „Gătaia” și că a fost reinternat de părinții săi, după comiterea crimei, fără ca aceștia să se sesizeze că fiul lor a venit plin de sînge acasă.

La a doua sa fugă, R. C. a fost însă interceptat de martorul de expectanță (instruit de poliție), reținut și anchetat. Era un oligofren periculos, irascibil și violent, lipsit însă de discernămintul faptelor sale.

6. *Receptarea evenimentului cu tot conținutul informațional este în mod firesc distorsionată de o seamă de fenomene care țin de sfera afectiv-emoțională a funcționării psihicului.*

Din sfera afectivă, emotivitatea trebuie considerată ca un factor major de distorsionare. În primul rînd, aici intervine *emotivitatea cu trăsătură temperamentală*, care afectează calitatea recepției senzoriale. Emotivii, dar mai ales hiperemotivii, reacționează în mod obișnuit, glandular și motor, în mod exagerat la ceea ce se întîmplă în jur. Considerînd că orice emoție — după cum s-a mai arătat — declanșează o suită întreagă de fenomene vegetative, se înțelege că recepția senzorială se va face în condiții de excepție căci sînt perturbate adînc chiar procesele perceptive. Din acest motiv, evenimentele vor apare — subiectiv — în mod lacunar sau cu accentuări ori diminuări care se îndepărtează de realitatea obiectivă.

Rezultă deci că emotivii, și cu atît mai mult hiperemotivii percep realitatea în mod deformat, pe de o parte, iar pe de alta, starea lor emotivă poate provoca și o disfuncție în stocarea imaginilor percepute, în sensul că poate bloca perceperea și reținerea secvențelor finale (amnezie proactivă) ori anula secvențele percepute anterior (amnezie retroactivă).

Nu numai la emotivi și hiperemotivi pot apare asemenea fenomene, ei și la oameni cu emoționalitate echilibrată. În istoria fiecărui individ există fenomene, fapte, situații care afectează, adesea răstoarnă echilibrul emoțional și, în consecință, reflectarea realității obiective se deranjează simțitor. Vederea singelui la unii, diverse fobii la alții, auzul anumitor cuvinte etc., pot provoca fenomene perturbatoare care se reperiutează pe planul perceptiv, chiar și la aceia care, în mod normal, nu se emoționează ușor.

În principiu, fapte, situații, fenomene total neutrale afectiv nu există, ceea ce însă nu are prea mare importanță în viața cotidiană, obișnuită. Dar în situația cînd cineva devine martor, chiar și miile disfuncții pot influența depoziția prin adăugarea sau omiterea de nuanțe, care, în proces, pot avea o pondere considerabilă. Aceste fenomene apar cu pregnanță în cazurile în care situația, obiectul sau persoana au fost percepute foarte fugitiv, astfel încît imaginea se va forma în mod ambiguu, iar în pendularea dintre cele două (sau mai multe) variante afectul pozitiv sau negativ va învinge în pofida realității.

7. *Așa numitul „efect halo” poate genera distorsiuni ale percepției reale a evenimentului — obiect al mărturie.* Acesta constă în tendința de a extinde un detaliu în mod neadecvat (necritic) asupra întregului. De exemplu, vorbind cu un necunoscut îmbrăcat foarte distins și care se exprimă deosebit de corect, sîntem înclinați să dăm crezare spuselor lui, extinzînd „corectitudinea îmbrăcămintei și a exprimării” în mod nejustificat și asupra conținutului spuselor sale. Și invers: față de cineva neglijent îmbrăcat și care se exprimă și incorect, sîntem bănuitori și nu-i acordăm prea multă încredere.

4.3.2. Prelucrarea (decodarea) informațiilor

Aparatul nostru senzorial nu receptează imaginea lucrurilor și fenomenelor, ci doar lumini, sunete, mirosuri etc., care numai la nivelul cortical, în scoarța cerebrală, vor fi sintetizate, integrate în ansambluri și, totodată, vor fi prelucrate și decodate. Fenomenele se petrec oarecum similar cu ceea ce se întîmplă atunci cînd vorbim la telefon cu cineva. Emițătorul vorbește, adică emite sunete ce sînt transformatate în impulsuri electromagnetice și transmise spre receptor. Aceste semnale sînt apoi recompuse în cuvinte, care — dacă fac parte dintr-un sistem de limbaj cunoscut de persoana de la celălalt capăt al firului — se structurează după sens, conferind un conținut inteligibil mesajului original transmis.

Adesea se întîmplă că pe canalul de transmisie apar „zgomote” (bruii), astfel încît comunicarea devine lacunară într-un grad mai mare sau mai mic. Totuși, interlocutorii se înțeleg, pentru că fiecare completează logic și semantic eventualele lacune. Fapt este, deci, că grație activismului psihic, în conștiința noastră apar sensuri întregi, logic-semantice structurate, cu toate că ele nu sînt stocate memorial ci parțial provin din reconstituiri.

Informațiile emise — recepționate integral sau parțial — sînt, deci, decodate, se structurează logic-semantice, dobîndind un sens. Acest sens —

în principiu identic la toți vorbitorii aceleiași limbaj — este fixat în cuvânt, purtător de informație. Este de notat aici faptul remarcabil că noi — persoanele normale și adulte — nu percepem decât lucruri denumite. În mod curent noi nu vedem un obiect de o anumită formă, mărime, culoare etc., ci vedem „masă”, „scaunul”, „omul”, „mașina” etc.

Legătura dintre obiecte, fenomene, situații etc. și grupajul de sunete prin care se exprimă — cuvântul — sînt învățate, sînt deci achiziții postnatale, ceea ce facilitează receptarea evenimentelor din jurul nostru, conferind o generalitate întregului proces receptiv. Tocmai la acest nivel se evidențiază rolul experienței stocate, rolul învățării, căci obiectele doar parțial receptate, cuvintele lacunar auzite, pot fi și chiar sînt întregite și, deci, organizate ca atare. Este suficient să vedem o parte dintr-o casă pentru a ne da seama că în fața noastră se află un asemenea edificiu, e suficient să simțim miros de cadavru pentru a sesiza că în preajmă se află o masă de carne în putrefacție.

Decodarea semnalelor (informațiilor) odată efectuată, găsirea (selectarea) cuvintului potrivit nu constituie punctul final al procesului de prelucrare. Este adevărat că fiecare cuvînt e purtător de sens și că acest sens este foarte apropiat la toți cunoscătorii limbajului respectiv (aici avem în vedere comunitatea mai largă sau mai strînsă a celor ce vorbesc, de pildă, un dialect anume). Dincolo însă de această particularitate, cuvintele nu desemnează numai obiecte, stări, fenomene, ele au și așa-zise conotații, valorizări colective. Astfel, de pildă, cuvîntul „bețiv” nu exprimă numai faptul că individul la care ne-am referit este adesea văzut în stare de ebrietate, ci și un dispreț față de cel ce abuzează de alcool.

Cunoașterea conotațiilor de către ofițerii de poliție este deosebit de importantă, deoarece numai așa vor înțelege nuanțele pe care le exprimă un martor sau un învinuit în depoziția lui.

Dacă sensul și conotațiile cuvintelor uzuale sînt ușor de cunoscut, semnificația individuală a unor cuvinte ține însă de istoria fiecăruia dintre noi. Așa, de pildă, cuvîntul „gară”, după sens, e locul unde sosesc și de unde pleacă trenurile. Conotația aici ar fi gălăgia, dezordinea, „ca la gară”. Pentru unii care recent s-au despărțit de o persoană apropiată sau cei care au suferit într-un astfel de loc un accident, cuvîntul „gară” are o semnificație mai deosebită și dobîndește calități afectogene, capabile să introducă elemente distorsionate discrete. Descoperirea unor asemenea semnificații, mai ales dacă se referă la un punct nodal al cazului, se cuvine să se facă cu multă abilitate și mult tact.

Odată cu actul perceptiv noi reflectăm obiectele și fenomenele nu numai denumindu-le, ci și ca desfășurare a lor în timp, în spațiu și în mișcare. Putem considera însă că abia în procesul de decodare se constientizează pe deplin calitățile spațio-temporale și se estimează valoarea lucrurilor, ființelor, deplasarea lor etc. În acest moment însă apar o serie de distorsiuni involuntare, deoarece reflectarea timpului, a spațiului și a vitezei se efectuează prin interacțiunea mai multor organe de simț, ceea ce potențează sensibil relativitatea lor. *În psihologie diferențiem: timpul obiectiv (măsurabil prin cronometru) și timpul subiectiv (care se „prelungeste” cînd participăm la evenimente neplăcute și „fuge” în clipele de fericire); spațiul real (măsurabil prin diferite „metrii”) și spațiul ideal (cosmic sau poetic), care nu poate fi decât gîndit. Alături însă de informațiile receptate senzorial, timpul și spațiul se reflectă în psihicul nostru și prin procesele gîndirii care, la om, în măsură mai mare sau mai mică, participă la orice fenomen de reflectare.*

În cadrul unei depoziții, nu o dată poate fi decisivă aprecierea timpului, a distanțelor, a vitezei etc., căci de astfel de aprecieri poate să depindă încadrarea juridică a actului infracțional. În acest context, orice subapreciere sau supraapreciere poate schimba esențial situația creată.

Înăla începutul secolului nostru (1903, 1904), psihologul german W. Stern arăta că aprecierea timpului în care a decurs o acțiune prezintă tendințe de distorsiune. Astfel, orice durată sub 5 minute este cu atât mai mult subapreciată, cu cît ea a fost mai scurtă. Durata dintre 5 și 10 minute, obișnuit, se apreciază mai corect, în schimb, la orice acțiune care a avut o desfășurare mai mare de 10 minute există o puternică tendință de supraapreciere.

Constatările lui W. Stern nu sînt însă valabile decît la modul cel mai general. O seamă de profesioniști care activează în transporturi, cei din învățămînt sau antrenorii sportivi, persoanele care lucrează permanent „după ceas”, datorită exercițiului (învățare) pot ajunge la performanțe considerabile în privința aprecierii obiective a timpului, a duratelor mai lungi și mai scurte.

Juristul german H. Gross (1902) arăta că există o metodă simplă de a verifica un martor asupra posibilităților lui de apreciere atât a timpului, cît și a spațiului. Chiar în camere de audieri, anchetatorul poate să-i ceară martorului, de pildă, să spună fără a se uita la ceas scurgerea unui răstimp de 5 minute, să aprecieze proporțiile camerei în care se află, distanța de la geam la blocul din față etc. Aceste „testări” pot constitui indicii privind încrederea pe care o poți acorda relatărilor martorului privind elementele de timp sau spațiu din cadrul mărturiei sale.

4.3.3. Stocarea informațiilor

Stocarea informațiilor prelucrate (decodate) se efectuează prin procesele de întipărire (memorare) și păstrare a elementelor de informație referitoare la conținutul acțiunii la care a participat martorul. Întipărirea (engramarea) nu este o acțiune mecanică, exercitată asupra masei cerebrale, ci trebuie înțeleasă ca formarea unor urme funcționale (aparent datorate schimbărilor calitative ce se produc în acizii nucleici), cam în genul aceluia care se petrec prin imprimarea pe o bandă de magnetofon unde, în opoziție cu placa de gramofon, nu apar sinuozități pe suprafață.

Faptele întipărite anterior — arăta A. Chircev (1975) — nu rămîn neschimbate pe măsura acumulării unor date noi, ci suferă însoțite modificări. Cele două categorii de date (vechi și noi) nu rămîn izolate în memorie. Ele se organizează în unități logice, cu o structură mai complexă decît aceea a grupelor componente. La rîndul lor, aceste unități se supun unor reorganizări și grupări de îndată ce subiectul asimilează noi informații. De aceea, pe bună dreptate, memorarea este concepută ca un proces activ de organizare și reorganizare a materialului. În același sens și păstrarea este un proces dinamic, ireductibil la „conservarea” pasivă a materialului. Dovada concludentă a caracterului dinamic al păstrării îl constituie fenomenul reminiscenței (restabilirea în memorie a faptelor uitate). În unele cazuri, reproducerea ulterioară este cu mult mai precisă și mai completă decît reproducerea anterioară, cu toate că, între timp, nu au survenit repetiții suplimentare.

Capacitatea de întipărire (memorare) nu este egală la nivelul diferitelor categorii de informații. În funcție de particularitățile individuale: unii își întipăresc și rețin cu precădere informațiile vizuale, alții sînt mai

receptivi pe plan auditiv-verbal, reușind, deci, să rețină și să păstreze cu prioritate secvențe de evenimente care le-au parvenit pe cale auditiv-verbală. Facilitatea sau relativa dificultate de a înregistra fapte, evenimente ori situații de natură vizuală sau auditivă este cauza unor lacune memoriale, față de care — cum s-a mai arătat — avem tendințe de „completare logică”, ceea ce va duce în cele din urmă la diferite grade de distorsionare.

Alături de aceste calități ale memoriei (apartenența la tipul auditiv sau cel vizual) care țin de particularitățile individuale, în psihologie se cunoaște că unele informații se stochează doar câteva secunde, altele timp de mai multe ore sau zile ori vreme îndelungată. În funcție de durata stocării, vorbim de memorie de scurtă durată, de durată medie și de lungă durată.

Aproape de un secol se cunoaște (J. Jacobs, 1897) că durata stocării variază în funcție de : tipul de material care se reține (material verbal, cifre, figuri, obiecte colorate, propoziții de lungime variabilă etc.), vîrsta subiectului, capacitățile sale intelectuale (reținerea de cuvinte, obiecte, fraze etc.). Capacitatea obișnuită de stocare-memorare a unui individ scade însă sensibil în cazul oboselii, al consumului de alcool, de tutun (la nefumători), cit și sub influența unor informații concurente care distrag atenția lui.

În cazul în care conținutul memorial este de minimă importanță (reținerea unui număr de telefon de care ulterior probabil nu avem nevoie sau sumele parțiale la o operație de adunare etc.) vorbim de memorie de scurtă durată (short term memory) sau memorie primară. Această instanță memorială nu poate conține mai mult de 6—8 elemente (la omul adult normal), cum ar fi cele 6 sau 7 cifre ale unui număr de telefon și acestea sînt stocate cel mult 20 sau 30 de secunde. Numai dacă în acest răstimp intervine o repetiție, conținutul va fi transmis memoriei de lungă durată (Clifford Morgan, Richard King, 1975) sau celei de durată medie. Se remarcă în literatură (I.M.L. Hunter, 1968) că stocarea în memorie de scurtă durată se efectuează în condițiile concurenței mai multor serii de informații; în consecință, se poate presupune că memoria de scurtă durată filtrează și selectează informațiile.

După părerile unor autori (W. Kintsch, 1970; R. C. Atkinson, R. M. Schiffrin, 1971, ș.a.), imaginile din lumea exterioară, deci intrările informaționale sînt stocate temporal chiar sub formă iconică, vreme de câteva secunde, în registrul senzorial sau în memoria senzorială, de unde sînt transmise memoriei de scurtă durată sau memoriei primare, considerată ca memorie activă. Se presupune că la acest nivel ar avea loc majoritatea operațiilor de prelucrare a informațiilor (repetarea, codarea, selectarea, recuperarea informațiilor etc.). În memoria de lungă durată sau memoria secundară nu se stochează informațiile codate decît dacă au fost repetate. Cînd, de exemplu, cerem de la un coleg un număr de telefon — la care acesta probabil este stocat în memoria de lungă durată — și-l formăm imediat, în cazul în care se semnalează „ocupat”, dacă nu-l repetăm pînă la o nouă formare, „pierdem” (uităm) cel puțin câteva cifre și sîntem nevoiți să-l mai cerem o dată.

Referindu-ne la ciclul de procese care afectează martorul și contribuția lor la formarea mărturiei, putem deci conchide: informațiile pătrund în sistem prin canalele senzoriale și sînt stocate, pentru o vreme foarte scurtă, în memoria de scurtă durată. Dacă condițiile sînt favora-

bile, o parte din informațiile care se scurg în memoria de scurtă durată (primară) se vor transmite în memoria de durată relativ lungă sau în cea de lungă durată (memoria secundară), de unde mai tîrziu ele pot fi recuperate — adesea prin utilizarea unor strategii — și traduse în comportamente (Clifford Morgan, Richard King, 1975). În această accepție, „utilizarea de strategii” se referă la procedeele de „căutare” în memorie, la eforturile pe care le depunem cînd unele imagini, nume sau date sînt pe „virful limbii” (fenomenul TOT, după J.A.C. Brown, D. McNeil, 1966), situații în care se poate găsi martorul, iar „traducerea în comportamente”, în acest caz, înseamnă transformarea conținuturilor memoriale — căutate și găsite — în declarație verbală sau scriptică.

Referitor la considerentele lui Clifford Morgan și Richard King, subliniem că ele — ca și modelele lui W. Kintsch — sînt construite teoretice, care trebuie să fie privite ca atare și nu drept adevăruri demonstrate. Cu toate acestea, oferindu-ne un punct de vedere care rezultă dintr-o analiză aprofundată a faptelor, ne ajută să înțelegem fenomenele de stocare și, în parte, și cele de recuperare (reactivare).

Dar, pe lângă mecanismele la care s-au referit autorii mai sus-citați, mai există și alți factori care, pe de o parte, facilitează, iar pe de altă, frînează receptarea, respectiv stocarea informațiilor. Astfel, interesul pentru o anumită categorie de fapte facilitează receptarea, deci și stocarea lor. În anumite cazuri de accidente, cînd expertiza este făcută de conducători auto sau specialiști în materie, relatarea faptelor este mai clară (imagini precise), reținîndu-se bine chiar amănuntele. Cei neinițiați în problemele de mașini, circulație, accidente nu le pot reda cu lux de amănunte și competență.

La fel se întîmplă și atunci cînd cineva, fiind avizat că va trebui să raporteze cele văzute, urmărește atent desfășurarea acțiunii, reușind să rețină ceea ce i s-a cerut (de exemplu, un cercetaș militar trimis în misiune). Deci, conștiința sarcinii mărește atît capacitatea de receptare pînă la nivelul optim, cit și stocarea informațiilor a căror recuperare (reactivare, reactualizare) devine facilă.

Deși asemenea situații se găsesc foarte rar în cadrul mărturiei, totuși, uneori, cel care urmărește derularea unui eveniment poate să-și dea seama că va deveni martor.

4.3.4. Reactivarea informațiilor

4. *Reactivarea conținuturilor (informațiilor) recepționate, decodate și stocate anterior se referă fie la recunoașterea obiectelor, persoanelor sau a situațiilor receptate mai de mult de către subiect, fie la reproducerea (descrierea, relatarea) verbală a lor.*

Recunoașterea (obiectelor, persoanelor, a locurilor etc.) presupune existența unei imagini, a unei reprezentări (în psihologie aceasta înseamnă apariția imaginii în absența vreunui stimul) care, reactivată, poate fi comparată cu obiectul, persoana sau locul arătat subiectului. Cu cit reprezentarea (imaginea) conține mai multe informații, mai multe „repere”, cu atît și procesul recunoașterii va fi mai ușor. Lipsa informațiilor, eroziunea lor, provoacă nesiguranță în recunoaștere, ezitări în declarație, incertitudine subiectivă (sentimentul incertitudinii). Acesta din urmă nu este însă în toate cazurile declarat de martor, ci adesea se manifestă în

tendințe de completare logică a informațiilor lacunare, care în mod cert poate provoca o distorsiune sensibilă.

Această *memorie de recunoaștere* (Clifford Morgan, Richard King) constă într-o decizie de „da” sau „nu” privitoare la faptul că ceea ce i se arată sau i se spune martorului este o informație „veche” sau „nouă”. A recunoaște deci un obiect arătat, o persoană sau un loc prezentat martorului, înseamnă a decide. „Da, este o informație veche”. Oricum însă, memoria de recunoaștere la omul normal și adult funcționează de obicei bine și, în orice caz, mai ușor decât memoria reconstitutivă (recall memory) sau memoria reproductivă.

Memoria reproductivă nu funcționează cu atita ușurință ca memoria de recunoaștere, căci în cazul reproducerii (al reconstituirii operația nu este o simplă decizie „da — nu”, ci o serie de strategii de căutare dintre cele mai complexe. În general — vorbind de mărturie — căutăm lanțuri asociative, adică informații conectate, care în momentul recepționării lor au fost legate între ele prin contiguitate cronologică (informații homeo-cronice) și care prin însuși faptul consecutiei lor temporale au tendința de a se menține în înălțuirea lor originală. Este un fapt remarcabil că evenimentele care constituie substanța celor mai multe mărturii nu decurg în mod obligatoriu după o logică prestabilită, ceea ce îngreunează cîteodată reamintirea lor, căci reproducerea, chiar în poșida realității, tinde să fie mereu logică.

Reamintirea, adică recuperarea din memoria de lungă durată (secundară), întâmpină dificultăți nu numai cînd este vorba de redarea (verbală) a unor secvențe de evenimente, ci și atunci cînd trebuie să ne reamintim de un nume sau cuvînt. De pildă, dacă martorul a asistat la un schimb de cuvinte între doi indivizi, poate fi întrebat dacă A l-a ofensat pe B sau nu. La un răspuns afirmativ, i se cere martorului să repete ofensa. Dacă expresia incriminată, de exemplu, a fost cea de „sătrap”, martorul poate avea ezitări în a-și reaminti acest cuvînt utilizat destul de rar. El poate spune „samurai” (asociație logică „domn oriental”) sau „salahor” (asociație prin asonanță sau homeofonie). Aceste expresii („samurai”, „salahor” ș.a.) arată o activă căutare în „rezervorul” memoriei de lungă durată și strategia de a detecta elemente similare, fie ca sens, fie prin asonanță, rimă etc., dar cu restricția de a avea aproximativ același număr de elemente informaționale (adică același număr de litere). Este interesant că martorul va spune cu precădere „samurai” sau „salahor” și foarte puțin probabil „tilhar”, deși acest cuvînt exprimă o ofensă. Exemplul de mai sus ne familiarizează puțin cu mecanismele memoriei reproductivă, așa cum funcționează ea în condițiile unei situații foarte simple.

Strîns legat de reactivarea conținuturilor stocate în memorie, intervine problema uitării. Vorbim de uitare oricînd nu ne reamintim un nume, un fapt, eveniment etc., sau cînd nu reușim să efectuăm o acțiune învățată anterior. Pot fi uitate conținutul unei discuții, secvența de idei dintr-o prelegere, calca pe care trebuie să o urmărim pentru a ajunge la o anumită adresă la care am mai fost ori să nu fim în stare a extrage rădăcina pătrată dintr-un număr deși, pe vremuri, am învățat poate chiar bine această operație relativ simplă.

Uitarea este un fenomen cotidian, amnezia însă este o formă mai gravă a uitării și constituie un simptom patologic.

În general se crede că uitarea este în funcție de timp, în sensul că timpului i se acordă o calitate erosivă. Adevărul este că nu timpul ca atare

afectează conținuturile memoriei, ci, mai cu seamă calitatea acestor conținuturi. Cîne nu știe că anumite lucruri le uităm numaidecît, altele în schimb persistă în memoria noastră toată viața.

Primul care a încercat să facă investigații exacte în acest domeniu a fost H. Ebbinghaus (1885). El a dat spre memorare unor subiecți un mare număr de silabe fără sens (pac, dol, fog, rem, tog, sep etc.). Cerînd subiecților să reproducă cele memorate, a constatat că după 20 de minute din totalul silabelor memorate s-au pierdut 50 %, după o oră 60 %, după 8 ore 70 %, iar în restul timpului s-au menținut cam 20 %.

Practic, aceasta înseamnă că etapa optimă a audierii unui martor este chiar după consumarea actului la care a asistat sau în perioada cît mai apropiată posibil, deci atunci cînd pierderile nu sînt prea mari. Din acest motiv, considerăm că în orice mărturie este obligatoriu să apreciem exact cît timp a trecut de cînd martorul a receptat evenimentul și cam ce procent de pierdere — evident cu aproximație — poate fi socotit ca normal.

Uitarea însă nu se explică prin referire numai la „trecerea timpului”. O asemenea explicație ar presupune că există „urme memoriale” care cu timpul devin din ce în ce mai palide, ca pînă la urmă să dispară de tot. Cercetările mai noi insistă asupra faptului că ceea ce numim fapte uitate, în fond sînt conținuturi psihice (memoriale) pe care nu le putem reactiva ușor, ci cu foarte mari dificultăți. Se subliniază că informațiile din memoria secundată (de lungă durată) au o mare permanență și că de acolo nu „se pierd” informații. Ca dovadă, în vis, în stare de hipnoză sau prin procedee psihanalitice revin imagini, evenimente, figuri etc., pe care subiectul le-a considerat de mult uitate.

Devin, deci, inerte, greu de reactualizat, acele conținuturi psihice (informații) care au fost stocate neorganizat, haotic în memoria de lungă durată. Rezistă la încercări de reactualizare (reamintire) fapte jenante, compromițătoare, considerate „rușinoase”. În legătură cu această categorie de „uitări” — de fapt refuzări —, adepții psihologiei lui S. Freud (psihanaliștii) au elaborat o teorie vastă.

Pe lîngă categoriile amintite, fenomenul de interferență negativă dintre conținuturi (informații) sau dintre acțiuni vechi și noi provoacă, de asemenea, disfuncții de natura uitării. De exemplu, cel care a învățat să conducă motocicletă și, după cîțiva ani de practică, vrea să învețe conducerea bărcii cu motor, inițial va avea dificultăți la manevrarea direcției, căci deprinderea anterioară operantă și stocată în memoria de lungă durată concurează cu modul nou de dirijare a vehiculului acvatic.

Aceste exemple ne dezvăluie un aspect particular al uitării anume că, ceea ce este „uitat” (refuzat) se constituie în forțe dinamice care influențează, fără participarea conștiinței, activitatea noastră prezentă și distorsionează imaginile, informațiile asupra unor acțiuni desfășurate mai de mult.

Ambele forme ale reactivării — recunoașterea și reproducerea — se pot distorsiona și din cauza sugestibilității martorului. Sugestibilitatea poate fi temporară (în stare de boală, de intoxicație alcoolică, sub influența consumului de droguri, în somnul hipnotic) sau o caracteristică de durată. Copilul mic, de exemplu, este sugestiv, căci spiritul critic i se dezvoltă de-abia în jurul vîrstei de 10 ani iar adultul, de asemenea, în măsura în care este mai puțin inteligent sau în urma interacțiunii sale cu cei din jur, dacă a devenit o personalitate dependentă care se orientează în toate acțiunile și părerile sale după acțiunile și părerile altora (conformism).

Există și o altă formă de sugestibilitate pe care am putea să o numim *sugestibilitate de statut*. Se întâlnește mai ales la oamenii cu un nivel socio-cultural scăzut, care consideră că tot ce spun „cei de sus” (în speță, ofițerul anchetator) este bun și se poate accepta fără nici o rezervă. Această complezență față de „autorități” — care se manifestă și față de operatorii sociologi când chestionează subiecții — face ca martorul să tindă mai degrabă a spune „da” decât „nu” și, totodată, la întrebări sugestive să dea răspunsul în direcția care i se pare că este dorită de „autoritate” (aici prin autoritate înțelegem orice persoană care în ochii subiectului ar putea să aibă vreun ascendent asupra lui). Acest fenomen de complezență-sugestibilitate apare logic oricun în interacțiunea dintre autoritate și subiectul dependent, deci și sugestiv, dar apare mai puțin în relatarea spontană verbală neîntreruptă decât la interogatoriu. Din acest motiv, utilizarea ambelor forme de informare — dar mai ales a relatării spontane neîntrerupte — se recomandă oricând mărturia cuiva este decisivă în caz.

Este demn de remarcat faptul că atât martorul, cât și inculpații sînt dispuși sau mai puțin dispuși să facă depoziții complete, în funcție de statutul celui ce interoghează (A. W. Siegman, B. Pope, 1968). S-ar părea că unii ar fi mai complezenți în fața unor ofițeri de grad mai mare decât în fața altora cu grade mai mici.

Printre particularitățile individuale care influențează depozițiile unui martor, alături de timpul scurs de la eveniment — unde neapărat trebuie să socotim și plasticitatea sistemului nervos al martorului — se află în genere o memorie „bună”, „ținerea de minte” multă vreme, sugestibilitatea generală sau de moment, circumstanțială.

Capacitatea de verbalizare este o calitate esențială de care trebuie să ținem seama. Este vorba aici de transpunerea în registrul verbal a unor evenimente ce se derulează, respectiv s-au derulat, în fața martorului care le-a receptat în mod intuitiv (prin organele senzoriale). Este adevărat, tot ce percepem este denumit, dar, atîta vreme cît nu sîntem obligați să relatăm verbal evenimentele văzute și auzite (deci trăite), ele se transpun în sistemul limbajului interior, în forme prescurtate, oarecum „steno-grafiate” și neorganizate. Cînd însă trebuie să le povestim e nevoie de încă o transpunere, de data aceasta în codul unui limbaj coerent logic-gramatical, care singur poate asigura transmisibilitatea informațiilor, a întregului mesaj. Această transpunere secundară (secundară doar în timp) evident că poartă în sine alți germeni de distorsionare.

Particularitatea de a transpune imediat sau mai tîrziu faptele recepționate pe diverse canale senzoriale în limbaj inteligibil este o calitate foarte inegal răspîndită în populație. Deși, aparent, această capacitate ar fi în funcție de gradul de cultură a individului, totuși această ipoteză nu se confirmă. Există oameni foarte culti, oameni care lucrează în laboratoare sau biblioteci, comunicînd puțin cu cei din jur, care, la un moment dat, întîmpină dificultăți în relatări ce depășesc — ca arie de preocupări — capacitatea lor de transpunere în cuvinte. La o altă extremă sînt vorbăreții, cei cu mare debit verbal (calculat pe numărul de silabe emise în unitatea de timp), care „spun multe, fără să zică ceva”. Aceștia, obișnuiți nu se pot concentra asupra esențialului și „înșirînd la vorbe goale”, înecă puținele informații în noianul de redundanțe, ceea ce încercă și încetinește lămurirea cazului.

Orice anchetator experimentat știe cît de rar se întîlnesc oameni care vorbesc inteligibil, reținut, cu economie de cuvinte dar cu conținut

adekvat, dînd mereu elemente relevante, de mare acuratețe, care se pot apoi fructifica în rezolvarea cazului. Capacitatea de verbalizare corectă este o particularitate relativ rară (din acest motiv se găsesc așa de greu buni crainici, reporteri sportivi), din care cauză ofițerul, de fiecare dată trebuie să pună un diagnostic precis asupra martorului (dar și inculpatului) privind capacitatea lui de verbalizare și, în funcție de aceasta, să interpreteze materialul verbal (oral sau scriptic) oferit de el.

Oricît de imparțial și dezinteresat ar părea un martor față de un eveniment la care a participat sau față de protagoniștii implicați, el nu se poate debarasa de unele atitudini ale sale. Atitudinile, făcînd parte din componentele sociale ale personalității, constituie seturi de dispoziții, interese, opinii sau scopuri care implică atît o anumită așteptare, cît și o reacție adecvată. Omul care are o atitudine pozitivă față de muncă se așteaptă ca toți cei din jur să muncească, și va riposta „energie și ostil față de orice formă de parazitism.”

Dacă așa stau lucrurile, ne putem aștepta ca un muncitor să fie foarte sever față de orice bișnițar, un pieton față de un conducător auto abuziv, o fată bătrînă față de un caz de viol. Ca cetățeni, nu putem taxa aceste atitudini decât în mod pozitiv, dar organele judiciare nu au nevoie de aceste atitudini, ci de fapte și numai de fapte, nicidecum de opinii, căci opiniile și judecarea faptelor prin uzanță și lege sînt rezervate judecătorilor, singurii chemați să se pronunțe — în numele colectivității — asupra cazului. Atitudinile exprimate verbal și prin acțiuni de către cetățeni onorabili au o forță educativă puternică: aceleași atitudini, opinii etc., constituie rezonanță și chiar bruiaje (în sens informatic) în demersul desfășurat spre lămurirea cazului.

Nu se poate insista suficient asupra necesității de a analiza, cu tot aparatul critic disponibil, depoziția unui martor mai important (în cauză) cu scopul de a separa clar faptele de opinii. Dacă prin fapte înțelegem tot ceea ce a avut sau are loc și că ele nu pot fi nici negate, nici contrazise, faptele existînd în mod obiectiv, opinia în schimb este o judecată subiectivă, bazată pe o vagă cunoaștere de realități, reflectînd o manieră de a vedea, o stare de spirit sau o atitudine personală sau colectivă față de o valoare determinată (N. Sillamy, 1965). Amalgamarea faptelor cu opiniile este foarte obișnuită, dar ceea ce trebuie subliniat este că această gravă eroare se face neconștient chiar și în cazul celei mai bune credințe. Psihologic, eroarea este explicabilă, căci opinia se naște din atitudine iar atitudinea formată provoacă fenomene de așteptare. De aici apoi iluzia că am văzut ceva care, de fapt, este ceea ce am vrut să vedem.

Mărturia este apoi influențată în mare măsură și de atitudinea martorului față de anchetator. Pe de o parte, ne referim la atitudine — motivată prin experiența anterioară stocată — față de statutul de anchetator și, prin extensie, față de autorități în genere. Un recidivist, în postura de martor, își va exprima ostilitatea subiacentă chiar dacă aparent nu ar avea nici un interes în caz. Pe de altă parte, ne referim la modul în care martorul îl privește — și îl primește — pe anchetator ca persoană, dacă la prima vedere sau după o mică discuție anchetatorul îi devine simpatic, dacă va simți o cît de mică atracție față de el sau, dimpotrivă, îi este antipatic și simte că este „respingător”.

Apariția acestor atitudini (simpatia și antipatia) în mod spontan are rădăcini adînci la fiecare din noi, de cele mai multe ori ele se pot explica prin experiențe plăcute sau disconfortante în antecedentă, în psihologia

individului. Ceea ce ne interesează însă este faptul că un anchetator care știe să trezească simpatii spontane își asigură colaborarea martorului (adesea și a inculpatului).

Nu trebuie să uităm că există oameni care sînt expuși să fie influențați de simpatii și antipatii și care acționează adesea sub impulsul acestor efecte. Ele se însușesc și în faza de recepție a evenimentului și se manifestă față de protagoniști, dar influențează mai ales etapa de reactivare, cînd, în funcție de simpatia sau antipatia resimțită față de cel care conduce cercetarea, martorul va face sau nu eforturi de a da lămuririle cerute pentru elucidarea cazului.

Trecînd acum la factorii de ordin general care constituie surse de bruiaj și care deci frînează și distorsionează procesul de reactivare și prin aceasta, însăși formarea mărturiei în primul rînd, trebuie să amintim că reactivarea, fie că e vorba de recunoaștere, fie de reproducere, are loc în condițiile forțării memoriei.

A fi obligat să expui, să etalezi conținuturi memoriale cu o acuratețe cerută de seriozitatea situației, înseamnă a „scotoci” prin memoria secundară într-o stare de emoționalitate mărită. Emoționalitatea crescută peste nivelul cotidian, fiziologic înseamnă excitație mărită la nivel subcortical și, totodată, perturbarea prin inhibiție — conform legilor de inducție negativă — a cortexului, care în principiu guvernează funcțiile intelectuale, printre care și memoria.

Tot așa cum în timpul unui examen — la hiperemotivi, la emotivi, dar uneori și la cei cu emoționalitate normală — memoria se blochează și lucruri bine cunoscute nu ajung să fie atunci și acolo reactivate, la fel se întâmplă cîteodată și în cazul mărturiei. Acest blocaj memorial provocat de emoționalitate mărită la indivizi care nu sînt obișnuiți cu contactele cu autoritățile face ca, în unele cazuri, cea de-a doua sau a treia depoziție să fie mai completă și ca urmare a deblocării proceselor memoriale.

Completarea depoziției și drept consecință apariția unor noi forme sau ocazii de distorsionare mai poate surveni și în urma „fenomenului de repetiție”. Rolul repetiției în învățare este cunoscut: se știe că un număr de repetiții este necesar pentru formarea unor reflexe, pentru stabilirea unor deprinderi etc. În alt context s-a mai arătat că în modelul lui W. Kintsh repetarea informațiilor stocate temporar în memoria primară (de scurtă durată) este condiția ca acestea să pătrundă în memoria secundară (memoria de durată medie sau de lungă durată), să formeze acolo asociații — legături în timp sau în asemănare logică, asonanța etc. — cu ajutorul cărora reactivarea va fi mult mai ușoară.

Martorul ocular — așa cum bine știe orice practician — își „exersează” depoziția prin faptul că o repetă: celui care vine primul la fața locului, curioșilor care se îngrămădesc în jurul lui, colegilor de serviciu sau vecinilor, organelor judiciare superioare etc. Cu fiecare repovestire, materialul inițial se rotunjește (comparabil cu fenomenul „bulgăre de zăpadă”) și întrebările curioșilor, ale celorlalți, ajută la structurarea mai logică a evenimentelor, la o completare a lor, astfel încît mărturia finală devine o simplă versiune a realității.

Caracterul activ al psihicului, despre care s-a mai vorbit, se manifestă și în fenomenul de repetiție, dar poate mai pregnant în acțiunea de completare și reconstrucție logică a faptelor ce constituie substanța mărturiei. Activitățile intelectuale, cum înglobează Pierre Oléron (1963), toate procesele intelective care operează cu reprezentări, simboluri, scheme, ra-

ționamente etc. sînt în permanentă desfășurare, rolul lor principal fiind ordonarea, sistematizarea informațiilor simple sau complexe. Acest principiu al organizării se aplică la orice intrare în sistem, totul este clasificat după criterii mai mult sau mai puțin precise. Un om cu care venim în contact pentru prima dată este clasificat: „seamănă cu X”, „pare să fie inteligent” etc., astfel încît imaginea lui poate fi reactivată din mai multe contexte (dintre „oameni înalți” sau „inteligenți”, „aroganți” etc.).

Necesitatea de a organiza orice intrare nu se referă numai la amplasarea ei — evident mintală — într-o anumită grupă, ci, acolo unde este posibil, orice intrare va deveni o verigă într-un lanț logic. Acest lanț logic — la modul ideal — este neîntrerupt și ivirea unei lacune va aduce după sine o febrilă căutare și apoi completare, conform unei logici, dar în relativă independență de realitate. Aceste fenomene însă nu sînt pe deplin conștiente, ele decurg adesea după unele legități ale mecanismelor automate care dispun doar de un control indirect al instanțelor conștiente. De aceea, pînă și cele mai obișnuite raționamente (de pildă: „dacă... atunci...” sau „cu cit... cu atît...” etc.) se efectuează prin scurt-circuitare, apărînd pe „ecranul conștiinței” doar rezultatul parțial sau final, care nu întotdeauna se compară obligatoriu și cu realitatea. „Impulsul de logicizare” se interferează cu imaginile și reprezentările existente și, la un moment dat, este dificil pentru subiect să stabilească ce anume din eveniment provine din informațiile absorbite la fața locului și ce anume este doar o completare logică a unor verigi lipsă din lanț.

Un interesant fenomen psihosocial numit *schimbare de rol contribuie adesea la distorsionări regretabile*. Unii martori de condiții modeste, trăind în anonim, grație evenimentului la care au participat incidental, simt dintr-o dată că au devenit „cineva”, că sînt persoane importante care prin noua lor poziție pot influența cursul evenimentelor. Această subiectivă ieșire din anonim, schimbarea subită de rol social, mărește zelul inițial al subiecților de a fi cît mai conformiști și de a servi cauza cu mult elan. Ei vor să corespundă așteptărilor, să fie martori foarte buni și cu încredere vor evita orice răspuns negativ, producînd în acest fel grave distorsionări.

În unele cazuri, realitatea este distorsionată din cauza existenței unei presiuni din partea publicului, cum a fost în cazul Rîmaru. Considerarea unui asemenea caz de vinovăție apriori pune în situație dificilă pe un martor care eventual ar fi avut — ipotetic vorbind — de relatat fapte care l-ar fi favorizat pe vinovat. Asemenea cazuri sînt extrem de rare la noi, unde presa publică foarte puține cazuri de infracțiuni, violență și, în orice caz, nu înserează depoziții de martori.

Dar nu numai opinia publică poate exercita presiuni asupra martorului, ci și organele de anchetă. Dacă anchetatorul și-a format o părere despre caz și dacă el nu este suficient de stăpîn pe sine, lasă să se întrevadă că a ajuns de acum la concluzii ferme. Într-o atare situație are toate șansele să-l influențeze pe martorul cu tendințe conformiste sau sugestibil, ca să-și formuleze depoziția în direcția dorită. Această presiune a anchetatorului, chiar involuntară și extrem de discretă, va distorsiona poate decisiv relatarea martorului.

La începutul secolului nostru, prima femeie licențiată în psihologie, elvețiana Marie Borst (1904), sublinia că problema mărturiei nu se reduce numai la problematica funcționării proceselor memoriale. În mărturie „nu

se întreabă câte lucruri sint reținute, ci de siguranța pe care o posedă aceste amintiri, nu cantitatea memoriei este în joc, ci fidelitatea ei. Diferența dintre cele două cazuri provine din faptul că în timp ce psihologia memoriei prin definiție nu are de luat în considerare decât răspunsurile corecte, învătate, psihologia mărturiei trebuie să înfățișeze toate răspunsurile, cele corecte și cele false și trebuie să determine justetea depozitiilor nu după cantitatea lucrurilor înmagazinate, ci în raport cu diferite alte împrejurări exterioare sau individuale”.

Problema certitudinii sau incertitudinii subiective privind imaginile memoriale existente, considerind marea ei importanță pentru justiție, dar și importanța ei teoretică, a fost reluată în psihologia actuală. În practica judiciară problema certitudinii, evident în forma ei conștientizată, apare numai la interogări, căci în relatarea spontană martorul se referă cu precădere la acele informații stocate pe care le consideră în mod tacit relativ certe. Cînd însă martorul este supus unui interogatoriu, atunci informațiile încep să se claseze în „certe”, „mai puțin certe” sau total „incerte” (este vorba de acele informații cerute de anchetator la care martorul răspunde hotărît „nu știu”).

Din cercetările mai noi (J. T. Lanzetta, 1966; Damian Kovac, 1968) rezultă că incertitudinea identificării unui stimul sau incertitudinea cu privire la faptul că un eveniment a avut sau nu loc nu apare decît atunci cînd în fața subiectului (a martorului) apar cel puțin două posibilități de care își dă seama și în legătură cu care el trebuie să „caute” în memoria secundară. De pildă, dacă mărturia se referă la un individ pe care martorul l-a văzut de la distanța de 50 m fugind, la întrebarea anchetatorului dacă bănuitul era cu capul acoperit sau nu, martorul poate să ezite în mod subit. Psihologic, se înțelege că în momentul percepției scenei el a reținut sexul celui care fugea, direcția, eventual viteza cu care acesta se deplasa și, doar periferic (în fondul percepției), vestimentația lui. Din întrebare însă martorul realizează că nu a reținut existența sau inexistența vreunei pălării, șepci etc. Din această clipă el este în stare de incertitudine. Starea de incertitudine apare cu pregnanță ori de cîte ori subiectul (martorul) este confruntat cu niște alternative dintre care nici una nu este dominantă, iar gradul lui de incertitudine este în funcție atît de numărul de soluții în competiție, în situația dată, cît și de forța relativă a acestor alternative. De pildă, în cazul dat, martorul va răspunde că individul pe care l-a văzut fugind era cu capul acoperit, dacă evenimentul în cauză s-a întîmplat iarna. În consecință, dintre cele două alternative, se răspunde în direcția logică (era iarnă, deci e normal să fi fost cu capul acoperit) chiar în lipsa unei stocări memoriale adecvate. Concurența dintre cele două alternative (capul acoperit-descoperit) tinde să se rezolve prin „așezare în context” (iarna) și nu prin singurul răspuns corect „nu am observat” sau „nu am reținut amănuntul respectiv”. Așa cum arată studiile efectuate, incertitudinea subiectivă crește ca o funcție a echiprobabilității alternativelor (variantelor) și în funcție de numărul acestor alternative (posibile).

Din practica interogatoriilor se cunoaște că martorul în relatarea spontană, nedirijată, afirmă cu certitudine fapte sau caracteristici ale învinuților etc.; cînd însă i se pun întrebări care evidențiază posibilitatea unor alternative plauzibile, certitudinea dispare imediat. La această pierdere subită a certitudinii inițiale contribuie și faptul că situația de martor, contactul cu autoritățile, însăși camera de anchetă sint tot atîtea elemente afectogene care influențează negativ procesele de reactivare.

Mai trebuie să menționăm o constatare a lui F. Gorphe (1924), care arată că recunoașterea unei persoane de către martor poate să se efectueze după unele ezitări, dar această ezitare (incertitudine aparentă) nu trebuie să fie considerată ca semn a unei erori. Este normal — și inspiră încredere — un martor care stă în fața unui bănuît și, care, psihologic, trebuie să facă comparația dintre o imagine mintală (reprezentare) vag conturată și vag conservată și realitatea vie din fața lui. Aparenta ezitare este pendularea necesară dintre cele două imagini și numai după o concentrare de durată se poate decide cu responsabilitate.

În fine, mai trebuie să subliniem fenomenul de persistență în eroare. Cînd martorul în stare de incertitudine a optat pentru una din alternativele posibile, el tinde să se mențină la această declarație, chit că ea poate fi eronată sau falsă. Certitudinea manifestată subiectiv, survenită în urma opțiunii dintre alternative, ia forme categorice, iar varianta aleasă devine total certă subiectiv, rezistentă la argumente logice și adesea chiar și la dovezi materiale. Toemai certitudinea cîștigată pe baza opțării — care nu are acoperire în memoria martorului — este o formă de apărare față de dubiu și acoperire a fricii de eroare.

Sintetizînd rezultatele cercetărilor întreprinse pe plan mondial, pe care Tiberiu Bogdan le-a urmărit cu perseverență și le-a confruntat cu propriile sale cercetări, domina sa concluzionează:

„Începînd cu anul 1900, cînd a apărut cartea lui Alfred Binet despre sugestibilitate, mulți psihologi (W. Stern, O. Lipmann, Ed. Claparède, A. F. Koni ș.a.), alături de juriști, s-au ocupat de problemele psihologice ale probei testimoniale și de-a lungul întregului nostru secol s-au adunat rezultate experimentale dintre cele mai remarcabile. Ele au fost expuse și la noi (Al. Roșca, 1934; T. Bogdan, 1957) și, cu foarte puține excepții, adevărurile stabilite atunci își păstrează valabilitatea în cea mai mare parte a cazurilor și azi.

Din toate materialele experimentale adunate, cît și din practica de zi cu zi, o concluzie pertinentă se impune: o mărturie total corectă, fidelă este o rară excepție și nu constituie regula”²².

4.3.5. Domenii de aplicare practică a reactivării informațiilor

4.3.5.1. Recunoașterea persoanelor²³

Psihologic, persoanele sint recunoscute pe baza imaginilor vizuale și auditive, supunîndu-se atenției martorului după cum este cazul: înfățișarea, mersul, vocea și vorbirea persoanei care trebuie recunoscută. De regulă, practica impune nevoia de a fi recunoscut infractorul în general și, de cîte ori este cazul, victima iar uneori chiar și alți martori.

Recunoașterea persoanei după înfățișare se bazează pe conservarea în memoria martorului a ceea ce de regulă înțelegem prin semnalmente individuale ale persoanei.

În mod obișnuit, semnalmente la persoanei se referă la talia persoanei, conformația corpului, trăsăturile și expresia feței, a privirii, culoarea părului, pigmentația pielii etc. Trebuie știut însă că cea mai mare forță de

²² Bogdan T., Sîntea I., Cornianu-Drăgan H., *Comportamentul uman în procesul judiciar*, Editura Ministerului de Interne, București — 1983, p. 140.

²³ Ciopraga A., *Op. cit.*, p. 167—169.

individualizare și valoare de identificare o prezintă particularitățile anatomice și funcționale de genul: lipsa unui membru, ticuri, mers caracteristic etc.

Recunoașterea după înfățișare nu neglijează totodată descrierea îmbrăcămintei, a artificilor vestimentare și în general, a tuturor obiectelor aflate asupra persoanelor în momentul percepției.

Îmbrăcămintea, precum și obiectele aflate asupra persoanei (geantă, umbrelă, ochelari, baston, etc.) constituie adesea un prețios auxiliar al recunoașterii persoanei, după cum, altele, acestea pot crea aparențe de asemănare ce pot constitui sursele unor erori de recunoaștere. Talia, statura persoanei reprezintă, în general, o caracteristică cu valoare redusă de identificare, nu numai că aceasta poate fi comună mai multor persoane ci și pentru că condițiile în care a fost percepută aceasta inițial pot da naștere unor erori (iluzii). Astfel, talia, constituția agresorului poate fi supraapreciată nu numai atunci când contrastează cu statura scundă a victimei, ci și atunci când nu există astfel de discrepanțe deoarece, din experiența de fiecare zi simțim tentați să vedem în infractorul care-și domină fizic victima, o persoană de constituție robustă. Tot astfel, statura persoanei poate fi sub sau supraapreciată în raport cu dimensiunile obiectelor în contextul cărora apare (iluzia de contrast).

Recunoașterea persoanei după voce și vorbire este uzitată în anumite cazuri practice și în aprecierea acestora trebuie avute în vedere amănuntele deloc neglijabile conform cărora atunci când vocea și vorbirea au fost percepute în condițiile săvârșirii infracțiunii, aceasta este tributară fondului afectiv corespunzător faptelor care poate duce la modificări de intonație și timbru, fără a exclude tentativele de eludare a recunoașterii prin reglarea voluntară a vocii de către persoana a cărei recunoaștere se urmărește.

La recunoașterea persoanei după mers se recurge, de regulă, atunci când în condițiile contextuale percepției, martorul a observat doar momentul când infractorul părăsea locul infracțiunii în mers sau în alergare sau când pătrundea în câmpul acesteia. Deosebit de utile sînt datele pe care le oferă o astfel de recunoaștere în cazul în care se întîlnesc elementele de particularizare (schiopătat, tîrirea piciorului etc.) sau mersul care are un acompaniament sonor, cadența unor placheuri pe suprafațe dure, cadența unui baston sau a unei proteze etc. Deseori, martorii asociază mersului și postura, abitudinea, poziția corpului în genere ca elemente adiacente cu rol ajutător în care sens solicită persoanei care face obiectul recunoașterii să execute anumite deplasări sau să ia anumite poziții.

Recunoașterea persoanei după miros nu este deloc neglijabilă, mai ales când mirosurile tipice unor categorii profesionale (benzină-conducător auto, fum-tigău, artizalgiee-stomatolog, etc.) li se adaugă folosirea unui parfum sau al tutunului de pipă de exemplu.

4.3.5.2. Recunoașterea cadavrelor ²⁴

Recunoașterea cadavrelor este una dintre cele mai frecvente activități cu care se întâlnește omul legii în calitate de magistrat, ofițer de poliție judiciară, sau expert criminalist. De regulă răspunsul științific este dat de expertul antropolog medic legist.

²⁴ Ciopraga A., *Op. cit.*, p. 107—109.

În comparație cu activitatea de recunoaștere a persoanelor la care deopotrivă concurează atât semnalmentele statice cît și cele dinamice sau funcționale, evidențiate de diversele poziții sau atitudini caracteristice diferitelor ipostaze (mers, mișcări, gesturi caracteristice care pot da o anumită individualizare persoanei), în cazul cadavrelor recunoașterea se întemeiază exclusiv pe trăsăturile statice: trăsăturile feței, talia, constituția, semnalmentele particulare (cicatrice, tatuaje, negi, urme ale unor intervenții chirurgicale sau stomatologice etc.) eventual îmbrăcămintea, precum și obiectele aflate asupra acestora (acestea sînt de altfel, datele care se recoltează în serviciile criminalistice atunci cînd se realizează fișa de identificare a cadavrului).

Poziția orizontală a cadavrului, rigiditatea feței care exclude componența mimică, lividitatea cadaverică, căderea mușchilor feței sînt elemente care conferă un oarecare grad de dificultate procesului de recunoaștere.

Dacă la toate acestea se adaugă elementele de descompunere post-mortem a cadavrului, în funcție de mediul în care a fost găsit și timpul care s-a scurs fără să mai punem la socoteală manoperele folosite de infractor pentru mutilarea acestora (depeșarea) în scopul de a nu fi identificate, ne dăm seama de dificultatea recunoașterii.

Dificultăți reale se întîmpină în cazurile în care se solicită recunoașterea cadavrelor în situația distrugerii lor (combustii, înec, deșesaj criminal, precipitări, mutilări prin agenți chimici sau mecanici, putrefacții avansate etc.).

Literatura de specialitate ²⁵ recomandă realizarea toaletării cadavrului „ori de cîte ori este posibil”, aceasta însemnînd în special înfrumusețarea fizionomiei, „însuflețirea cadavrului”, (recomandîndu-se ștergerea cu tampoane de vată a petelor de sînge, de noroi, curățirea de impurități, spălarea, injectarea cu parafină a scobiturilor feței, punerea unor proteze oculare dacă se impune, pieptănarea părului, pudrarea cu fond de ten, colorarea lividității etc.).

Literatura de specialitate atrage atenția asupra elementelor perturbatoare a psihologiei colective în sensul favorizării falselor recunoașteri după elemente particulare, coincidențe (alunite, cicatrice etc.), necoroborate cu totalitatea semnalmentelor constituente.

De mare valoare este recunoașterea din surse multiple, alături de rude fiind chestionați colegii sau prietenii apropiați ai persoanei de identificat.

4.3.5.3. Recunoașterea după fotografii

Recunoașterea după fotografii este poate modalitatea cea mai frecvent întîlnită în cadrul cercetărilor judiciare care privesc identificarea unor persoane și mai ales a unor cadavre.

Martorilor li se pot pune în față fie fotografii artistice (în care o serie de negi, cicatrici, riduri, alte semne particulare pot să nu apară datorită tehnicii refuzului obligatoriu în fotografia comercială), fie fotografii instantanee care prezintă avantajul surprinderii persoanei în atitudini tipice cu valoare de individualizare sau în atitudini care o fac pur și simplu de nerecunoscut, fie fotografii de identificare aflate în evidența organelor

²⁵ Minovici, M., *Trotul complet de medicină legală*, Editura Soccec, București, 1926, vol. 1—11, capitole referitor la tehnica identificării cadavrului.

operative (fotografii care prezintă avantajul de a reda atât semnalmentele din față cât și cele din profil, ceea ce permite confruntarea imaginii formate în momentul săvârșirii infracțiunii indiferent de poziția în care a fost văzut infractorul).

Utilizarea fotografiei de identificare este cea mai eficientă în procedura recunoașterii după fotografii, deoarece este realizată după norme profesionale (capul descoperit, fără ular, fără ochelari, urechea descoperită, scara obligatorie 1/7 din mărimea naturală, punerea în evidență a cicatricelor, tatuaajelor și a altor asemenea semne particulare, inadmisibilitatea retușului, utilizarea unor surse de lumină frontală și laterală pentru a se atenua umbrele și a se da relief imaginii, iar în cazul cadavrelor, executarea fotografiilor numai după ce s-a realizat „toaletarea acestora” dându-li-se o înfățișare apropiată celei avute în timpul vieții).

Oricare ar fi însă fotografia pusă spre recunoaștere în fața martorului, trebuie luate în calcul efectele naturii și sursei luminilor utilizate.

Uneori, prezentarea persoanelor sau cadavrelor în vederea recunoașterii este precedată de înfățișarea fotografiilor ce reprezintă acele persoane sau cadavre. Un astfel de mod de a se proceda conține în sine sursa unor posibile erori, de unde se desprinde recomandarea potrivit căreia, o dată obținută recunoașterea după fotografii, prezentarea ulterioară a persoanei sau cadavrelor devine inutilă sau, altfel spus, e indicat, când acest lucru e posibil, să se prezinte nemijlocit persoana sau cadavrul fără ca în prealabil să se înfățișeze fotografiile acestora.

Explicația surselor de eroare constă în aceea că atunci când amintirea pe care o păstrăm despre o persoană este palidă, imprecisă, aceasta riscă să se identifice cu imaginea furnizată de fotografia ce pare a reprezenta acea persoană dar care, în realitate, poate să nu corespundă imaginii persoanei. În felul acesta, amintirea martorului dobândește o anumită stabilitate, iar atunci când i se prezintă persoana sau cadavrul acesta va confrunta în plan mental nu adevărata amintire păstrată persoanei sau cadavrelor, ci amintirea imaginii din fotografie. Cu alte cuvinte, în certitudinea sa subiectivă, falsă sau adevărată, martorul va recunoaște persoana sau cadavrul nu atât după adevărata amintire păstrată cât mai ales după imaginea sa din fotografie.

Din punct de vedere al procedurilor tactice, care dau conținut prezentării spre recunoaștere a persoanelor, cadavrelor sau fotografiilor, psihologia judiciară atrage în principiu atenția de a nu fi uitate contrastele izbitoare, stridențele care pot duce la recunoașteri greșite și de a se asigura pe cât este posibil respectarea contextului în care s-a realizat percepția inițială de către martor.

Așadar, persoanele scunde sau înalte vor fi prezentate în grupuri de aceeași talie, căci asemănarea celui ce urmează a fi recunoscut cu cei împreună cu care va fi prezentat presupune identificare de sex, o anumită apropiere a trăsăturilor fizice, a vârstei și a ținutei vestimentare. Când recunoașterea persoanelor sau a cadavrelor se face pe fotografii, regula prezentării este, de asemenea, de a pune la dispoziția martorului fotografii reprezentând persoane sau cadavre între care există similitudini care vor avea rolul de a forța mecanismele mentale discriminatorii ale martorului.

4.4. Problematika psihologică a mărturiei de rea credință. Martorul mincinos

4.4.1. Considerații introductive

Demersul științific al psihologiei judiciare pentru elucidarea, din perspectivă pragmatică operațională, a problematicei mărturiei mincinoase nu poate fi complet fără a învedera faptul că, în economia Codului penal, infracțiunea de mărturie mincinoasă este incriminată alături de infracțiunile care împiedică înfăptuirea justiției și anume: denunțarea calomnioasă; nedenunțarea unor infracțiuni; omisiunea sesizării organelor judiciare; favorizarea infractorului; omisiunea de a încunoștiința organele judiciare; arestarea nelegală și cercetarea abuzivă; supunerea la rele tratamente; represivitatea nedreaptă; reținerea sau distrușterea de înscrisuri.

Acțiunile sau omisiunile ce caracterizează latura obiectivă a acestor infracțiuni lovesc în valoarea fundamentală a procesului penal, adevărul necesar înfăptuirii justiției. Sub aspect subiectiv, acțiunile sau omisiunile se situează la nivelul psihologiei și simulării în forme pozitive sau negative (de ascundere a adevărului prin omisiune).

Pornind de la pericolozitatea socială a mărturiei mincinoase, legislația pozitivă stabilește un sistem dublu de garanții pentru prevenirea efectelor negative ale acestei infracțiuni, garanții procesuale și garanții de drept penal substanțial.

„Dacă retragerea mărturiei a intervenit în cauzele penale după ce s-a produs arestarea inculpatului sau în toate cauzele (civile, disciplinare sau alte cauze) după ce s-a pronunțat o hotărâre sau după ce s-a dat o altă soluție ca urmare a mărturiei mincinoase instanța va reduce pedeapsa potrivit art. 76”²⁶.

Este evident că toleranța legii penale se fundamentează pe procesele psihologice ce au loc în conștiința celui care a depus mincinos și care, evaluând consecințele mărturiei mincinoase, decide să declare adevărul.

Din perspectiva psihologiei judiciare este util de cunoscut conținutul și calitatea evaluărilor pe care le face un martor mincinos în intervalul scurs de la sesizarea oficială a mărturiei mincinoase și până la retragerea mărturiei.

De obicei, retragerea mărturiei mincinoase este provocată și, în rarele cazuri, ea este rezultatul autodenunțării celui care a depus mincinos, deci o inițiativă voluntară.

Din practica organelor judiciare în această materie rezultă că promovarea retragerii mărturiei mincinoase este rezultatul unor activități procesuale de analiză și apreciere a mărturiei incriminate, care pun în evidență concluzii logice cu privire la faptul că mărturiei nu i se poate acorda credibilitate, fiind suspectată de neaderare.

Cu alte cuvinte, organul judiciar nu validează conținutul probei ca reprezentând adevărul în cauză. Dar, organul judiciar nici nu invalidează probe.

Invalidarea probei nu poate avea loc decât fie prin retractare în fața instanței cu explicațiile de rigoare credibile, fie la urmărirea penală prin retractare, dacă martorul nu a retractat la instanță. Dacă martorul nu

²⁶ Art. 76, lit. d, din Codul penal stabilește: „când ministrul special al pedepsei închisorii este de un an sau mai mare, pedeapsa se coboară sub acest minim, până la minimul general”. (În cazul mărturiei mincinoase până la 15 ani).

retrăcerează ei va fi cercetat, beneficiind de prezumpția de nevinovăție în baza art. 69 din Codul de procedură penală. Soluția urmăririi penale va putea fi oricare din cele stabilite în art. 11 pct. 1 lit. a-c din Codul de procedură penală dar și de trimiterea în judecată dacă se constată că a depus mincinos.

În cursul cercetărilor se poate stabili că mărturia, deși neveridică, nu este mincinoasă, lipsa de veridicitate fiind rezultatul unor deficiențe de percepție sau erori, proba fiind înlăturată cu motivarea corespunzătoare.

Din reglementările menționate se poate concluziona că martorului care a depus mincinos i se oferă o „șansă psihologică” de a reflecta asupra consecințelor mărturiei sale dacă aceasta este mincinoasă, de a beneficia de o „cauză de impunitate” sau de o „circumstanțiere legală atenuantă” substanțială.

Modul de reglementare permite martorului să-și mențină depozitia dacă este convins că aceasta reflectă adevărul. Este de menționat că uneori plingerile penale pentru mărturie mincinoasă sînt tendențioase, fiind introduse la organele judiciare de partea sau părțile care doresc să creeze confuzie în cauze.

Rezultate excepționale în clarificarea unor situații ambigue, create în mod deliberat de părți, a dat biodetecția judiciară care a triat în mod selectiv și indubitabil „inocenții” de „mincinoși”.

Înainte de a proceda la analiza problemelor specifice privind criteriile de verificare a mărturiilor de rea credință aparținînd martorului mincinos se impune analiza conceptului „împrejurărilor esențiale” pentru că obiectul mărturiei mincinoase este constituit din aceste „împrejurări esențiale” pe care martorul nu le-a declarat sau a făcut afirmații neadevărate cu privire la acestea.

Codul penal nu definește conceptul de „împrejurări esențiale”, ceea ce indică de la bun început că acestea vor fi stabilite, cum de fapt este firesc, în raport de obiectul fiecărei mărturii, iar nu în raport de obiectul fiecărei cauze penale, civile, administrative sau disciplinare.

De exemplu, în cazul unei ucideri din culpă, comisă de un conducător auto, dacă un martor va fi audiat în legătură cu viteza autovehiculului implicat, în raport cu semnele de circulație de la locul infracțiunii, și va declara mincinos asupra vitezei reale a vehiculului pe care a cunoscut-o aflîndu-se în cabină împreună cu conducătorul auto, în timp ce expertiza tehnică a constatat o altă viteză, împrejurarea esențială în cauză este cea privind viteza de circulație în momentul accidentului deoarece de aceasta depinde culpabilitatea conducătorului auto.

Dacă în același caz, un alt martor, este audiat în legătură cu ezitarea victimei de a traversa strada iar acesta va depune mincinos, împrejurarea esențială de care depinde existența mărturiei mincinoase este ezitarea victimei de a traversa strada. Tot în același caz, dacă expertul care a executat alcoolemia asupra probei biologice a singurii recoltat de la conducătorul auto a comunicat un alt rezultat, în favoarea conducătorului auto, ascunzînd existența inhibației alcoolice în singe, împrejurarea esențială va fi alcoolemia.

Deci, întotdeauna împrejurările esențiale vor fi analizate în mod concret pentru că elementul psihologic al intențiunii de a declara mincinos poartă asupra unei împrejurări esențiale de care depinde existența sau inexistența culpabilității, existența sau inexistența unor circumstanțe agravante sau atenuante, existența sau inexistența unor cauze care înlătură caracterul penal al faptei ș.a.m.d.

De menționat că în tehnica și metodică de biodetecție în formularea întrebărilor incriminatorii, în cazul mărturiilor mincinoase se pornește tot de la grupul întrebărilor esențiale pentru că altfel testarea nu ar prezenta relevanță.

În literatura de specialitate, se apreciază în mod corect că trăsătura „de împrejurări esențiale este dată de eficiența probatorie a acestora, de relevanța și concludența lor în cercetarea și soluționarea cauzei respective”... „Cerința esențială privitoare la condiția ca asupra împrejurării esențiale, martorul expertul, interpretul, „să fi fost întrebat”, constituie o a doua limitare a obiectului mărturiei mincinoase, restringînd sfera împrejurărilor esențiale numai la acelea asupra cărora s-au pus întrebări”²⁷.

Și în cazul celei de a doua condiții ce determină obiectul mărturiei mincinoase, respectiv „să fi fost întrebat”, intervine tot un element psihologic, respectiv comunicarea interpersonală expresă între martor și magistrat pe o anumită problemă esențială.

4.4.2. Criteriile de verificare a veridicității mărturiei judiciare suspectate a fi de rea credință

De la bun început se impune precizarea că aceste criterii au un anumit grad de relativitate. Ele se impun totuși atenției, în scopul îndeplinirii obligației autorităților judiciare de a verifica mărturiile în legătură cu care apar suspiciuni de nesinceritate și neîncredere. Ele se folosesc combinat.

4.4.2.1. Criteriul sursei mărturiei

Alături de literatura juridică și psihologică dar mai ales practica judiciară, luînd în considerație raporturile dintre cel prin mijlocirea căruia faptele sînt aduse la cunoștință organelor juridice și sursa de plecare a mărturiei a impus distincția între:

a) *mărturia imediată* (nemijlocită) în care martorul a fost prezent nemijlocit în contextul producerii faptelor percepiind prin stimulii adevărați („ex propriis sensibus”) evenimentul, derularea acestuia în timpul și spațiul corespunzător;

b) *mărturia mijlocită* în care martorul, indirect, furnizează informații nu asupra unor fapte sau împrejurări percepute din sursa originală, ci dintr-o sursă derivată („ex auditu alieno”) constînd în alte persoane, care într-o calitate sau alta („părți în proces, martori nemijlociți, alte persoane individualizate) au perceput nemijlocit prin propriile simțuri împrejurările legate de infracțiune sau de fapțiitori putîndu-se afla oricînd proveniența punctului de plecare al informațiilor cu care acestea se pot compara și verifica (la sursa primară);

c) *mărturia „din auzite”, din zvonul public*, în care martorul face referiri la fapte auzite, la zvonuri de o acută notorietate, dar a căror sursă primară este imprecisă, indeterminată.

Trecînd în revistă aceste trei posibilități este lesne de înțeles că „mărturia din „zvon public” este cea mai nesigură, întrucît faptele relatate din „gură-n gură” sînt supuse unui pronunțat proces de alterare, de denaturare și transformare, îndepărtîndu-se pînă la toată denaturare de la adevărata configurație a faptelor.

²⁷ Dongoroz V., și colectivul, *Explicații teoretice ale Codului penal român*, Editura Academiei României, Institutul de Cercetări juridice, București, 1972, Partea specială, vol. IV, p. 184.

Din punct de vedere al verificării mărturiilor este bine de știut că informațiile provenind dintr-o sursă a cărei proveniență nu poate fi individualizată, cele provenind de la o sursă individualizată dar indirectă și în fine cele provenind din sursa inițială, nu se pot situa pe același plan sub aspectul forței probante.

Astfel, cind mărturia mijlocită provine din sursa primară (fapte cunoscute martorului mediat din relatarea uneia dintre părți sau a martorului ocular) veridicitatea acesteia este condiționată de modul în care s-au petrecut percepția și memorarea inițială, de condițiile și modul transmiterii informațiilor de la sursa primară la cea derivată, în sfârșit, de modul în care au fost percepute, memorate și comunicate aceste informații de către martorul audiat organului judiciar, într-un cuvint de fidelitatea reflectării sursei primare în cea derivată.

Din acest punct de vedere este obligatorie determinarea corectă, fără echivoc, a sursei din care provine mărturia căreia îi este subordonată însăși admisibilitatea ca probă testimonială a mărturiei mijlocite. O dată identificată sursa primară, se pun temeliile verificării depoziției prin operațiile de confruntare a informațiilor provenind din cele două surse, putându-se constata lipsa coincidenței faptelor în ansamblu ori coincidența numai a unor elemente irelevante.

De aici, decurge necesitatea confruntării atât a depoziției inițiale, cit și a celei derivate cu ansamblul probelor existente, pentru a se afla cauza dezacordului, pentru a se reține fie una sau alta din depoziții, ori pentru a fi ambele înlăturate dacă nu corespund adevărului. Practica a impus soluționarea acestor aspecte prin ascultarea repetată atât a martorului nemijlocit, cit și a celui care depune mărturia obținută indirect și clarificarea pas cu pas a tuturor aspectelor care se ridică. De regulă, depozițiile celor care, în condiții obiective și subiective similare de percepție, au asistat în calitate de martori la producerea aceluiași fapt concordă în privința faptului principal și a circumstanțelor esențiale legate de activitatea infracțională. Explicația psihologică se identifică, pe de o parte, în identitatea proceselor psihice, în reflectarea corectă, în psihicul martorilor, a faptelor esențiale, în similitudinea condițiilor de percepție, iar pe de altă parte, în semnificația deosebită a unor aspecte legate de săvârșirea infracțiunii care le detașează sensibil de restul aspectelor considerate secundare și care se impun atenției fiecăruia și sînt la fel percepute de toți cei de față.

În cazul acestor depoziții simultane nu numai concordanța ci și nepotrivirea lor își poate avea cauza în condițiile obiective și subiective ale percepției, aceasta pentru motivul psihologic că a percepe un fapt în condiții similare nu înseamnă în mod obligatoriu a-l percepe și în condiții identice.

Regula practică este aceea conform căreia, prezența, alături de elementele concordante a unor nepotriviri, a unor discordanțe în privința unor aspecte puțin semnificative, dacă acestea din urmă au o explicație convingătoare, nu este de natură a se răsfinge asupra valorii mărturiilor care se armonizează în privința elementelor esențiale. Logica judiciară demonstrează că la baza contradicțiilor stau fie eroarea, fie reaua credință, aprecierea unor astfel de mărturii presupunînd înainte de toate identificarea părții în care se află inexactitatea, iar apoi, stabilirea faptului dacă aceasta se datorește unei cauze voluntare (rea-credință) sau involuntare (eroare).

Lată de ce se impune ca aprecierea unei mărturii să se bazeze pe două principii fundamentale și anume cel al sincerității martorului și cel al fidelității percepției și acurateței reproducerii datelor cu privire la faptele și împrejurările faptei. Dacă acestea sînt respectate, o ultimă notă cu privire la valoarea mărturiei va fi dată de aprecierea acesteia în contextul celorlalte elemente de informare împreună cu care constituie un ansamblu de probe. Așadar, cind mărturiile nu constituie probe exclusive în cauza dată, acestea pot suporta verificări încrucișate care le vor testa capacitatea de armonizare cu restul probelor, datorită dependențelor mutuale a probelor ce se constituie în sistem (coroborarea probelor).

Veridicitatea mărturiilor este dată nu numai de concordanța elementelor cuprinse în depozițiile succesive și simultane prestate în aceeași cauză dar și de armonizarea lor din punct de vedere al logicii judiciare cu toate celelalte probe în parte și cu întregul probatoriu în ansamblul său.

4.4.2.2. Criteriul poziției martorului în raport cu părțile din proces

Existența raporturilor martorului cu pricina, pe de o parte, și pe de altă parte cu participanții în proces, pot zdruncina serios poziția de imparțialitate a martorului în procesul judiciar. În ceea ce privește poziția martorului în raport cu pricina trebuie de clarificat interesul material sau moral al acestuia pentru ca pricina să fie soluționată într-un anumit fel, deoarece o depoziție suspectată de un interes moral sau material poate ridica suspiciuni referitoare la părtinire și nesinceritate.

Cu privire la raporturile dintre martor și ceilalți participanți în proces este de clarificat raportul subiectiv al acestuia față de inculpat sau inculpat, partea vătămată, partea civilă, partea civilmente responsabilă (raporturile de rudenie, de amicitie, de dușmănie, afecțiunea, răzbunarea, teama, sentimentele de simpatie sau de antipatie etc.).

Conform art. 78 din Codul de procedură penală, martorul este „persoana care are cunoștință despre vreo faptă sau despre vreo împrejurare de natură să servească la aflarea adevărului, în procesul penal”, poziția sa în proces fiind dictată de obligația de a aduce la cunoștința organului judiciar fapte și împrejurări legate de infracțiune sau de faptele acestuia fără a urmări în cauză apărarea unor interese proprii.

O situație aparte o prezintă victima care, renunțînd la calitatea de parte, la pretenții civile și neparticipînd în proces ca parte vătămată apare în proces ca martor și la o primă vedere depozițiile sale ar trebui privite fără suspiciuni, deoarece nimeni mai bine decît ea nu poate să redea mai ample și mai exacte informațiile cu privire la infracțiunea a cărei victimă a fost.

Psihologia judiciară atrage atenția asupra faptului că tocmai împrejurarea că activitatea infracțională s-a îndreptat împotriva sa constituie sursa unor puternice elemente de deformare chiar și atunci cind victima este de totală bună credință. Aceasta deoarece percepția și memorarea se desfășoară pe un puternic fond afectiv — emoțional ceea ce, de multe ori, explică percepția și memorarea lacunară a faptelor. Este, de asemenea, proprie psihologiei victimei tendința de exagerare a acelor întîmplări care au avut drept rezultat o lezare a intereselor sale materiale sau personale, de supradimensionare involuntară a pericolului prin care a trecut. La aceasta se adaugă acele elemente de denaturare ce și află cauza în afectivitatea, sugestibilitatea, imaginația și personalitatea victimei.

Cu atât mai mult prezumția de părtinire și interes material sau moral, nu poate să nu fie luată în calcul în situația existenței sentimentelor firești de rudenie în care martorul se poate afla cu învinuitul sau inculpatul sau cu celelalte părți, sentimente care ar amenința poziția de imparțialitate pe care trebuie să se situeze martorul, motiv pentru care legislația absolvă de obligație de a depune mărturie soțul și rudele apropiate învinuitului sau inculpatului.

De altfel, legăturile afective puternice (între soți, mamă și fiu) deformează din punct de vedere al obiectivității datele realului. Pentru psiholog, nu este deloc surprinzător faptul că mama care-și iubește în mod exagerat copilul, nu-i observă acești defecte morale, justificându-i comportamentul în orice situații. În depoziția părinților, fiul cercetat pentru provocare de scandal, în loc public, este descris ca un copil simpatic, plin de umor, căruia, ca tuturor celor de vîrsta sa, îi place să se distreze iar faptele comise sînt considerate simple copilării sau glume perimate. De fapt, în toate situațiile, fie că este pornită din sentimente nobile, generoase, fie că este determinată de mobiluri josnice, cînd mărturia este întemeiată pe sentimente, realitatea este percepută transformată datorită schimbării reprezentărilor despre persoanele de față de care martorul este legat prin sentimentele de simpatie, ură, generozitate, răzbunare, dragoste, antipatie, colegialitate, prietenie, raporturi profesionale etc.

Foarte des, practica ne relevă o oarecare reținere din partea martorului, motiv pentru care trebuie să decelăm dacă nu cumva în spatele acestei atitudini se află *teama*. Sentimentul de teamă poate fi inspirat martorului de către amenințările sau acțiunile unor persoane interesate în cauză. Aceasta și pentru faptul că nu are suficientă convingere în faptul că este protejat de organele judiciare. Așa se explică de ce în cazul învinuților sau inculpaților cunoscuți ca persoane extrem de periculoase, martorii sînt recrutați cu greu, deoarece sub imperiul tăcerii se sîngheră deliberat de la obligația de a depune mărturie.

4.4.2.3. Criteriul condiției socio-morale și psihotemperamentale

Practicienii au impus desigur o viziune pragmatică asupra martorului, acesta nefiind tratat ca un element abstract ci ca aparținînd unui anumit mediu social care și-a pus amprenta asupra formării sale caracterial-morale, dîndu-i un anumit statut social, o reputație și o fizionomie morală proprie.

Datorită însușirilor esențiale și durabile de structurare a caracterului, este de presupus că martorul și-a însușit în structura sa psihocomportamentală un mod relativ constant de manifestare. De aceea, este bine de știut dacă martorul este înclinat caracterial moral către dominantele sincerității, onestității, corectitudinii, modestiei, generozității sau către egoism, lășitate, nesinceritate, egocentrism etc.

Iată de ce reputația, în sensul considerației de care se bucură martorul în mediul social căruia-i aparține, atitudinile, convingerile, aspirațiile, idealurile, educația ca aspect de conținut al caracterului de natură a configura profilul său moral, constituie tot atîtea elemente de apreciere a credibilității martorului.

Totuși, psihologia judiciară atenționează asupra faptului că între moralitatea persoanei și atitudinea sa în cazurile particulare nu există raporturi rigide. Cu alte cuvinte, cunoașterea martorului sub aspectul trăsă-

turilor sale moral-caracteriale este o condiție necesară, dar insuficientă, căci depozițiile martorilor pot fi suspectate de parțialitate chiar și atunci cînd provin de la persoane de o moralitate ireproșabilă.

Preocupați de studiul trăsăturilor psihotemperamentale dominante, începînd de la Alfred Binet încoace, tot mai mulți psihologi au căutat să evidențieze măsura în care apartenența martorilor la un tip psihologic sau altul influențează favorabil sau defavorabil asupra percepției, memorării și reproducerii și în ce măsură întinderea și fidelitatea mărturiei este tributară tipologiilor psihologice.

S-a ajuns astfel, la crearea unei adevărate tipologii a martorilor în funcție de apartenența lor la un tip psihologic sau altul. În acest sens se disting :

- a) *gruparea tipurilor intelectuale*²⁸ (descriptivul, observatorul, emoționalul, eruditul, imaginativul);
- b) *gruparea tipurilor caracterizate de orientarea particulară a inteligenței în mărturie*²⁹ (superficial, armonios, interpretativ, ambițios);
- c) *gruparea tipurilor comportamentale*³⁰ (observatori pozitivi, interpretatori, inventivi, armonici, emotivi);
- d) *tipurile psihotemperamentale*³¹ (subiectiv și obiectiv, senzitivi și apatici, martorul care observă și martorul care descrie, încăpățînatul și volubilul, timidul, vanitosul, mincinosul, mitomanul etc.).

Exegeza psihologică a acestor tipologii a stabilit două categorii distincte și anume :

— *tipul obiectiv*, care caracterizează martorul prin precizie, bun observator care descrie lucrurile după însușirile lor exterioare obiectivabile, nefiind preocupat de semnificația scenei la care este martor și la care nu participă emoțional — afectiv; acesta este martorul care înregistrează corect și memorează fidel faptele percepute prin propriile simțuri;

— *tipul subiectiv*, care este preocupat de semnificațiile și sensul scenelor pe care le percepe și cărora le dă conținut interpretativ prin judecățile de valoare pe care le emite asupra lor sub influența informației afectiv-emoționale pe care, de regulă, o resimte cu maximă intensitate.

4.4.2.4. Criteriul interesului manifestat de martor față de problematica probațiunii

Modul în care cel căruia îi sînt cunoscute împrejurări legate de săvîrșirea unei infracțiuni apare în proces în calitate de martor poate furniza elemente semnificative pentru aprecierea asupra poziției pe care se va situa și asupra veridicității depoziției ca atare.

În acest sens, dacă martorul este o persoană aflată cu totul intimplător în cîmpul de fapte, în trecere, grăbită sau preocupată de cu totul alte probleme, în raport cu evenimentul perceput este posibil ca o serie de aspecte să-i fie superficiale fixate în cîmpul atenției și să nu le fi perceput

²⁸ Binet, A., *La description d'un objet*, Année psychologique, Paris, Alcan, 1897, p. 296—335.

²⁹ Lelesz, H., *L'orientation d'esprit dans le témoignage*, Archives des Psychologie, tome XIX, 1914, p. 113.

³⁰ Gorphe, F., *La critique du témoignage*, Paris, Dolloz, 1927, p. 188—190.

³¹ Aitavilla, E., *Op. cit.*, p. 102—119.

ca atare. Dacă, dimpotrivă, martorul era interesat în legătură cu persoana sau împrejurarea care ulterior vor deveni obiect de dispută între părțile protagonistice este greu de presupus că acesta va scăpa ceva din cele ce se vor întâmpla. Cu alte cuvinte, pretențiile organului judiciar referitoare la veridicitatea și întinderea datelor percepute de către martor, se vor raporta diferit, în funcție de gradul în care ele au fost la periferia centrului de interes și preocupări ale acestuia sau, dimpotrivă, chiar în sfera de interes și preocupări ale acestuia (martorul asistă la un accident de circulație a cărui victimă este chiar persoana cu care avea întâlnire și care se pregătea să traverseze strada).

Este de la sine înțeles cât de utile sînt datele ce izvorăsc de la persoana care a renunțat la calitatea de victimă în favoarea celei de martor în proces, căci numai aceasta (sub semnul circumspecției alterării datelor obiective sub influența percepției emoționale, deformate sau a influenței intervalului de timp în cauză) poate reda cel mai fidel împrejurările și derularea evenimentului.

4.4.2.5. Criteriul bunei credințe în evaluarea mărturiei

Datorită contactului nemijlocit al magistratului cu participanții în procesul judiciar, acesta poate și este obligat să interpreteze datele pe care i le oferă conduita, fizionomia și reacțiile exterioare ale celor cu care se află în intercomunicare psihologică în ancheta judiciară. Aceste interpretări sînt obligatorii, deoarece îi vor oferi datele necesare cu privire la gândurile și sentimentele pe care le încearcă martorii atunci cînd neagă sau afirmă ceva, atunci cînd pretind că cele ce relatează sînt exacte sau atunci cînd afirmă că nu-și mai amintesc ceva.

Iată de ce se dovedește a fi atît de necesară calitatea de fin observator, de analist și profesionist cu intuiție psihologică cerută organului judiciar atunci cînd este chemat a desprinde anumite semnificații din comportamentul participanților în proces.

„Aceasta cu atît mai mult, cu cît contactul cu organul judiciar nu numai a învinutului, dar și al martorului de bună credință sau de rea credință (acesta din urmă avînd se înțelege, aceeași psihologie ca și cea a infractorului) are loc în condițiile unei atmosfere relativ tensionale, stresante.

Încercarea de substituire voluntară a depoziției reale cu o depoziție imaginară sau falsă este însoțită întotdeauna de modificări fiziologice reflexe care se declanșează automat și scapă posibilităților de cenzurare ale subiectului.

Constituie indicatori fiziologici ai comportamentului emoțional inaparent sporirea ritmului cardiac și a presiunii sanguine, schimbarea temperaturii țesutului, modificările electrice ale pielii, intensificarea activității glandelor sudoripare, schimbarea ritmului respirației, dereglarea fonației, reducerea salivăției etc.

În plan somatic, la nivelul fizionomiei anchetatorul atent poate surprinde modificările tributare comportamentului aparent al stressului emoțional, schimbarea mimicii (știut fiind că, fiecărei stări afectiv emoționale îi corespunde o mimică particulară care, într-o anumită măsură ne permite să recunoaștem o anumită emoție după expresie), a expresiei feței obținută prin mobilitatea mușchilor faciali, coborîtul deosebit al feței (paloarea sau roșeața apărută brusc) tensiunea corpului crescută mani-

festată în schimbarea pantomimicii (tremuratul miinilor, picioarelor) schimbări ale vocii datorită reducerii salivăției și dereglării respirației”³².

Practica a scos în evidență faptul că în ciuda unor rare excepții (întîlnite în cazul persoanelor care au avut contacte repetate cu poliția sau a mitomanilor), atitudinea francă, privirea deschisă, relatarea fluentă a faptelor, dispoziția de a răspunde la întrebări, regretul martorului de a nu putea să dea unele răspunsuri, motivarea potrivit căreia, dacă ar fi știut că astfel de împrejurări interesează justiția, s-ar fi străduit să le rețină, expunerea riguroasă, precisă, însoțită de o mimică și gestică ce se armonizează cu conținutul spuselor, caracterul rezonant al amintirilor constituie, de regulă, notele unei conduite sincere, nesimulate. Dimpotrivă (cu excepțiile în care persoane emotive, fără experiența contactului cu autoritățile și a persoanelor compexate), atitudinea de prudență exagerată, rezervată, expunerea șovăielnică, sinuoasă, contradicțiile, tulburarea, paloarea, roșeața feței, intensificarea activității glandelor sudoripare, gestica forțată lipsită de naturalețe, imprecizia în răspunsuri, vocea coborîtă, ezităările, solicitarea salvatorului pahar cu apă etc., constituie, de regulă, indicii probabili ai unei conduite nesincere, simulate. Nu trebuie pierdut din vedere însă, faptul că toate aceste constatări desprinse din observarea atitudinii și comportamentului expresiv al martorului aflat în fața organelor judiciare, au valoarea unor indicii psihologici orientativi care trebuie apreciați cu mare prudență oricît de puternică impresie ar crea, deoarece aparențele nu concordă întotdeauna cu realitatea iar observatorul neexperimentat poate greși.

Iată de ce, trebuie avut în vedere că omului îi este proprie capacitatea de disimulare, de contrafacere, de mascare a adevăratelor sentimente a reacțiilor emoționale trăite și că martorul, în mod prefăcut își poate controla stările emoționale sau, dimpotrivă, își poate însoți expunerea cu un acompaniament de false stări emoționale (simulate) ce nu concordă cu adevăratele stări psihice. În asemenea situații, magistratul va putea verifica empiric suspiciunile apărute în legătură cu depozițiile martorilor. Aceasta este posibilă în temeiul principiului nemijlocirii care guvernează activitatea autorităților judiciare.

Literatura psihologică de specialitate recomandă magistratului și organului judiciar să adreseze întrebări metodice pentru a se convinge de capacitatea martorului de a înregistra, memora și reda fidel faptele percepute, încercînd să aprecieze potențialul aptitudinal de apreciere a unor distanțe, culori, dimensiuni, durate ale acestuia, buna sau reaua credință a martorului. Atunci cînd însă magistratul rămîne nesigur cu privire la cele verificate empiric, nemijlocit, iar depoziția martorului este hotărîtoare în cauză, va trebui să apeleze la examinarea psihologică a martorului prin testarea capacităților direct implicate (capacitatea de concentrare și distribuție a atenției, capacitatea de memorare, coeficientul de inteligență, acuitatea vizuală, discriminarea auditivă etc.) iar în cazul suspiciunii martorului pentru lipsa bunei credințe să apeleze la expertiza acestuia prin biodetecția judiciară³³.

Utilizarea cumulată a criteriilor de verificare a veridicității mărturiei, din perspectiva bunei sau relei credințe a martorului, are ca finalitate formarea întimei convingeri a magistratului care, așa cum s-a menționat, fun-

³² Ciopraga, A., *Op. cit.*, p. 208—209.

³³ Cu privire la modalitățile de verificare a veridicității depozițiilor martorilor a se vedea și Altavilla, E., *Op. cit.*, vol. I, p. 633—661 și vol. II, p. 351—414.

damentează în ultimă analiză hotărîrea sa. Este acea „animi sententia” despre care vorbea Hegel, arătînd că aceasta este garanția soluției, în timp ce pentru martor, tot în concepția lui Hegel, garanția este jurămîntul său⁸⁴. Judecătorul însă, respectînd instituția jurămîntului, nu este ținut să accepte orice declarație cu motivarea că martorul se află sub puterea jurămîntului.

Dacă nimeni nu are voie să-și facă dreptate singur, atunci nici martorii nu pot să sprijine o dreptate privată, care încearcă să se legitimizeze prin apelul formal la justiție, chiar dacă partea interesată în aceasta ar fi puterea care, nu de puține ori în istorie, s-a slujit de justiție utilizînd sloganul „intereselor superioare de stat”. Subiectivității martorului i se opune subiectivitatea magistratului. În această luptă va trebui să triumfe adevărul, căruia i se consacră și problematica de psihologie judiciară a mărturiei și martorului. Două probleme distincte din punct de vedere științific și totuși indivizibile, dacă ne gîndim că mărturia judiciară este rezultatul personalității subiective a martorului.

ANCHETA JUDICIARĂ DIN PERSPECTIVĂ PSIHOLOGICĂ

5.1. Noțiunea anchetei judiciare

Termenul de anchetă judiciară nu își găsește consacrarea în Codul de procedură penală. Cu toate acestea, în literatura de specialitate și în limbajul curent, termenul este vehiculat pentru a desemna ceea ce Codul de procedură penală denumește urmărire penală.

În tratatele de procedură penală, urmărirea penală este considerată o fază distinctă a procesului penal pecizîndu-se că „urmărirea penală se identifică cu un comportament procesual cu un rol bine definit în procesul penal, deoarece, în cadrul ei, se realizează anumite activități specifice prin care se dovedește existența sau inexistența infracțiunilor, știut fiind că marea majoritate a faptelor penale nu pot fi dovedite prin probe preconstituite. De asemenea, în cadrul urmăririi penale sînt desfășurate activități specifice pentru identificarea autorilor infracțiunilor, inițial necunoscute”¹.

Potrivit Codului de procedură penală, urmărirea penală se prezintă ca o fază sine qua non în marea majoritate a cauzelor penale, cu excepțiile din art. 282 care stabilește în mod limitativ și expres infracțiunile pentru care procedura de încercare a împăcării părților este obligatorie, în aceste cazuri plîngerea penală prealabilă adresîndu-se direct instanței de judecată, procesul penal începînd cu judecata. De asemenea, urmărirea penală lipsește în situațiile de extindere a acțiunii penale sau a procesului penal cînd, datorită suficienței probelor, nu se mai impune efectuarea urmăririi penale întrucît obiectivele acesteia sînt realizate în cadrul cercetării judecătorești, care îndeplinește funcția de verificare a probelor administrate de urmărirea penală și care poate administra, la cererea părților sau din oficiu, probe noi.

Pornind de la aceste realități procesuale penale rezultă că sensul termenului de anchetă judiciară este mai larg decît cel de urmărire penală, incluzînd și cercetarea judecătorească. De fapt, Dicționarul limbii române definește ancheta ca „cercetare ordonată de un organ de stat pentru strîngerea dovezilor privitoare la o faptă ilegală și stabilirea răspunderii (ex. ancheta penală, ancheta judecătorească)”².

Utilizînd termenul de anchetă judiciară avem în vedere activitatea exponenților autorităților judiciare (ofițerii de poliție investiți cu asemenea competențe, reprezentanții Ministerului Public — procurorii din cadrul parchetelor — magistrații), adică pe cei care activează în sfera urmăririi

¹ Neagu I., *Drept procesual penal*, Editura Academiei Române, București, 1988, p. 372.

² *Mic dicționar enciclopedic*, Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Științifică și enciclopedică, București, 1978, p. 30.

⁸⁴ A se vedea considerațiile privind „intima convingere” în capitolul „Ancheta judiciară din perspectivă psihologică”.

Penale și a activității judecătorești de fond, căreia îi este specifică ancheta judecătorească.

Ofițerii de poliție și reprezentanții Ministerului Public, în conformitate cu art. 200 din Codul de procedură penală vor „strânge probele necesare cu privire la existența infracțiunilor, la identificarea faptuitorilor și la răspunderea acestora pentru a se constata dacă este sau nu cazul să se dispună trimiterea în judecată”.

Magistrații, indiferent de gradul instanței la care activează (judecătorii curții de apel, tribunale sau secțiile Curții Supreme de Justiție) desfășoară anchetă judecătorească, atunci când, potrivit competenței materiale pe care o au, sînt chemate să judece ca instanțe de fond. Utilizînd termenul de anchetă judecătorească avem în vedere cercetarea judecătorească în limitele stabilite de art. 322–339 din Codul de procedură penală.

5.2. Coordonatele psihologice ale activității de anchetă judiciară

Din perspectivă psihologică ancheta judiciară (urmărirea penală și cercetarea judecătorească) este o sumă de relații interpersonale ale unui subiect constant — conducătorul anchetei judiciare în ipostazele menționate — și ceilalți participanți la proces — părți sau subiecți ai procesului.

Densitatea relațiilor interpersonale ale anchetatorului care rămîne același, în timp ce partenerii săi se schimbă, indică de la bun început caracterul complex al activităților de anchetă iar, din perspectivă psihologică, constatarea obligatorie a mobilității psihologice ce trebuie să caracterizeze pe anchetatorul autentic.

Investigația — anchetă, specifică anchetatorului, pornește, prin urmare, nu numai de la o problemă dificilă, dar și de la o diversitate căreia anchetatorul trebuie să i se adevăze pentru a reuși să-și îndeplinească obiectivele referitoare la :

a) stringerea probelor, care constă atît în operația de adunare a lor, cît și de examinare și coroborare pentru a se constata dacă sînt suficiente pentru soluționare (avem în vedere atît soluțiile urmăririi penale cît și cele ale judecății în fond);

b) existența infracțiunilor, consumate sau rămase în stare de tentativă;

c) identificarea faptuitorilor și a poziției acestora față de infracțiune — autori, instigatori, complici, tăinuitori ori favorizatori;

d) stabilirea răspunderii penale a faptuitorilor, care comportă două aspecte principale :

— existența sau inexistența stării de imputabilitate a faptuitorilor³.

— existența sau inexistența stării de culpabilitate a faptuitorilor ca și formele specifice de culpabilitate⁴.

În toate aceste obiective, psihologia este implicată în mod decisiv, întrucît construcțiile juridice subiective ale dreptului (categoriile juridice vizînd sfera subiectivului) se fundamentează pe psihologie, pe fenomenele ce constituie obiectul de studiu ale psihologiei, între care menționăm marile probleme ale intenționalității și voinței în drept.

³ Aspectele problemei sînt tratate în Capitolul „Noțiuni de psihopatologie judiciară”.

⁴ Aspecte ale problemei sînt tratate în capitolele : „Personalitate-habitacul conjunctural-act infracțional” și „Biodetecția judiciară”.

Oricare din obiectivele anchetei judiciare le avem în vedere, urmărirea lor debutează prin stabilirea unei relații primare interpersonale cu o anumită persoană al cărei loc și rol în ancheta judiciară se va contura pe măsură ce ancheta înaintează spre adevărul stărilor de fapt. Aceste relaționări se multiplică, în cazurile mari ajungînd la nivelul sutelor de persoane.

Imaginea poziției psihologice a anchetatorului nu va putea fi recepționată și înțeleasă corect și nici dimensiunea reală a responsabilității sale sociale, inclusiv stresul profesional, dacă se ignoră complexitatea fenomenelor de criminalitate și dificultățile cauzelor complexe pline de hățișuri cu care acesta se confruntă, fără să mai luăm în calcul riscurile, amenințările la care sînt supuși adesea. *Oricum, profesiunea anchetatorului judiciar este, psihologic vorbind, o profesiune stresantă, de risc, de curaj și de spirit de sacrificiu.*

Privite de pe aceste coordonate psihologice, stările de tensiune generate de permanența confruntare a anchetatorului cu partenerii săi nu trebuie să depășească cadrul legal stabilit pentru ancheta judiciară, recursul la utilizarea mijloacelor interzise de lege putînd compromite întreaga anchetă. Din acest ultim punct de vedere este de subliniat faptul că orice fisură în metodologia anchetei judiciare va fi exploatată în apărare pînă la demontarea întregii acuzații formulată în rechizitoriu și susținută oral în instanță.

Tensiunea anchetei judiciare este esențială pentru a se găsi soluția dreaptă, ea fiind comparabilă cu tensiunea psihologică specifică unei partide de șah în care se confruntă doi parteneri cu stiluri diferite : anchetatorul, tehnic și plin de imaginație și infractorul viclean și speculativ. În literatura de specialitate sînt menționate mai multe planuri situaționale în care se confruntă, nu fără tensiune psihică, anchetatorul și infractorul⁵. Astfel :

1. Un prim plan situațional ar fi acela în care datele despre infracțiune sînt cunoscute atît de infractor cît și de anchetator. Acesta este un *plan situațional deschis*, cînd confruntarea „anchetator-infractor” are ca punct de plecare o situație pozitivă pentru cauză.

2. Un al doilea plan situațional ar fi acela în care unele date despre infracțiune, de obicei probe materiale și informații, sînt cunoscute numai de anchetator, infractorul neștiind că ele se află la dispoziția anchetatorului. Acesta este un *plan situațional orb* care oferă anchetatorului posibilități și variante multiple de abordare a infractorului. În practică infractorii anchetați de pe pozițiile planului situațional orb au comis erori flagrante în construcția apărărilor formulate, de obicei pline de contradicții iar în final și-au recunoscut culpabilitatea.

3. Un al treilea plan situațional ar fi acela în care datele despre infracțiune sînt cunoscute doar de infractor. Acesta este un *plan situațional ascuns*, foarte frecvent în cauzele penale cu infracțiuni grave și deosebit de grave în care autorii rămîn mult timp — uneori ani la rînd — neidentificați, iar alteleori cauzele intră în prescripție.

În practica judiciară se cunosc situații în care infractorii au fost cunoscuți în calitate de suspecți la ancheta judiciară, dar audierile clasice nu au condus la nici un rezultat iar dosarele au rămas în stadiul inițial, cu urmărirea penală începută „în rem” iar autorul continuînd să rămînă

⁵ Mamali, C., *Intercunoașterea*, Editura Științifică, București, 1974, p. 80.

necunoscut. Planurile situaționale ascunse sînt însă, în condițiile utilizării biodeteceției judiciare pentru identificare, tot mai mult răsturnate, suspectii fiind identificați, concomitent efectuîndu-se în mod operativ și probațiunea completă⁶.

4. În fine, un al patrulea plan situațional ar fi acela în care nici infractorul și nici anchetatorul nu cunosc date despre infracțiune, acestea fiind deținute de o terță persoană — eventual un martor întâmplător, de care nu are cunoștință nici infractorul și nici anchetatorul. Acesta este un *plan situațional necunoscut*.

În situația planului necunoscut, convorbirea dintre anchetator și infractor este lipsită de teame informațional iar respectarea prezumției de nevinovăție blochează orice dialog constructiv pentru anchetă, mai ales că o persoană invitată la poliție pentru o asemenea convorbire ar putea pur și simplu să reclame un abuz din partea poliției. Și în aceste situații biodeteceția judiciară a dat rezultate spectaculoase: suspectul a solicitat testarea pentru a fi inocentat dar a prezentat reacții specifice sindromului de culpabilitate, care apoi au fost convertite în probe.

Concluzionînd asupra celor patru planuri situaționale ce caracterizează coordonatele psihologice ale activității de anchetă judiciară, evidențiem impactul pozitiv pe care biodeteceția judiciară l-a produs asupra planurilor situaționale 3 și 4 care, în opinia noastră, nu mai pot fi considerate ca planuri de blocaj ale anchetei judiciare în care numai „hazardul” ar putea să le transforme în planuri situaționale pozitive.

5.3. Problematika psihologică a relației anchetator-anchetat⁷

Relația interpersonală anchetator-anchetat pune în evidență, în primul rînd, trăirea emoțională creată de contactul cu reprezentantul oficial al autorității, în cadrul căreia se va derula o activitate cu caracteristici absolut speciale (anchetă judiciară). Atitudinea oficială, politicoasă, dar rezervată, profesională, prin tinută și vocabular a anchetatorului, care solicită lămuriri, chestionează, pune în vedere, precizează etc., creează un fond difuz emoțional pentru persoana anchetată (hănuit, învinuit, ineulpat), fapt resimțit de altfel de oricare altă persoană chemată în mod oficial pentru a da relații în cauză (martori, reclamați, etc.).

Datorită acestui fapt, majoritatea cercetărilor se desfășoară într-o anumită tensiune emotivă sau nervoasă, cel interogată, de multe ori, apreciînd hiperbolizat gesturi, expresii, fapte etc. ale anchetatorului. „Din motive diferite, (între care: lipsa obișnuinței de a avea de-a face cu autoritățile, tradițiile deformate referitoare la caracterul represiv ori optica relexor tratamentelor exercitate de organele de cercetare etc.) persoana anchetată manifestă teamă”⁸. Fie și numai din aceste motive, iată de ce cunoștințele de psihologie devin obligatorii pentru magistratul însărcinat cu derularea anchetei judiciare, în cadrul căreia psihologul vine să „cenzureze” penalul în sensul benefic aflării adevărului, aceasta presupunînd consolidarea așa zisului „flee” prin „știința anchetei” în efortul mereu perfectibil de a-i reda acestei activități profesionalismul și demnitatea care i se cuvin în actul de justiție independentă.

5.3.1. Contactul interpersonal în biroul de anchetă judiciară.

În baza contactelor inițiale, anchetatorul apreciază comportamentul expresiv, în mod special mimica învinutului ca pe o realitate evidentă, ca pe o totalitate de trăsături și caracteristici dinamico-funcționale care evidențiază stări, sentimente și dispoziții sufletești a căror interpretare corectă este o necesitate absolută. În acest sens, anchetatorul trebuie să fie atent asupra componentei voluntare a comportamentului expresiv, înțelegînd prin aceasta procesele funcționale dinamice mai mult sau mai puțin deformate emoțional, deghizate, simulate în scopul de a masca adevăratele stări sufletești resimțite în timpul ascultării. Învinutul poate simula stăpînirea de sine, calmul, nedumerirea, unele stări de suferință (boală, leșin) atitudinea de revoltă ori de protest, toate cu scopul de a impresiona, de a intimida pe anchetator.

Lipsa de naturalețe și de convingere a acestor simulări este evidentă în fața unei conduite ferme, ofensive a anchetatorului, înlăturarea lor fiind, de regulă, consecința exploatării calificate a unor momente psihologice abil create pe parcursul ascultării. Spre deosebire de acestea, manifestările involuntare reprezintă reacții fiziologice interne ale anumitor sisteme funcționale aflate preponderent sub dependența sistemului neurovegetativ, ele nu pot fi mascate și nici nu pot fi provocate de om în scop voit.

Literatura de specialitate subliniază că cele mai ilustrative manifestări în acest sens sînt: înroșirea (paloarea feței), creșterea volumului vaselor sanguine (observabile la tîmple sau în zona carotidei), spasmul glotic, tremurul vocii, sudorația temporală, frîmîntatul miinilor, perioada de latență în răspunsuri, ezitarea privirii anchetatorului. Este evident că un anchetator experimentat nu poate scăpa un astfel de comportament. Pentru acesta, tremurul vocii, al miinilor, culegerea unor scame imaginare, mototolirea pălăriei ori a pozei, pauzele, contraintrîntrebările etc. vor fi suficiente de lămuritoare asupra conduitei unei persoane care trăiește din plin disconfortul psihic intern în contact cu autoritatea. Experiența demonstrează nu greutatea de a surprinde aceste aspecte, ci deficiența de a le interpreta corect.

Nu rareori inhibiția emoțională (teamă inocentului prilejuită de contactul interpersonal cu reprezentantul autorității) este interpretată ca indiciu al vinovăției, iar comportamentul învinutului se apreciază ca fiind simulat. Cu privire la problematica interpretării corecte a tabloului psihocomportamental, ea își fundamentează temeiurile în psihologia persoanei, psihologia medicală etc. dar a cere acestor discipline punerea în formule interpretative precise a gesturilor, a mimicii, a conduitei de relație și expresie a unei persoane într-o împrejurare este mult prea pretențios.

Trecerea de la știință către arta anchetei judiciare se face în expresia concretă, prin personalitatea anchetatorului, observator și investigator fin, a cărui intuiție profesională este izvorul interpretării.

Revenind la acest aspect, trebuie să se discearnă între motivele care provoacă starea emoțională. Ele sînt, ca primă posibilitate, legate de labilitatea psihotemperamentală a învinutului, de trecutul său infracțional, de starea prezentă, de problemele personale pur și simplu (inclusiv starea de sănătate psihomedicală) sau ca o a doua posibilitate, izvorînd exclusiv în raport cu problematica critică a cauzei pentru care acesta este cercetat. De regulă, procedînd la discuții introductive, corelate, legate de situația familială, profesională, antecedente, stare de sănătate, probleme de pers-

⁶ A se vedea în acest sens capitolul privind „Biodeteceția judiciară”.

⁷ Alonișoale, C., Butoi, T., „Ascultarea învinutului sau ineulpatului” în volumul „Tratat de criminalistică”, Editura Carpați, 1992, p. 109—122.

⁸ Ibidem, p. 109.

pectivă ș.a. se obține o anumită deconectare a individului, o încălzire a relației interpersonale, absolut necesară trecerii către chestionarea cu privire la bănuiala care i se aduce.

În cazul *persoanelor sincere, dar labile emoțional* (sfera în care, de regulă, intră minorii, femeile, bătrînii, convalescenții), fără experiență în raport cu situațiile de acest gen, este necesară, ca o condiție a reușitei, crearea unui climat de siguranță și încredere reciprocă, a unui dialog deschis, degajat în care ele să-și înțeleagă statutul în fața autorității și ce obligații le revin. Nerealizarea acestui climat poate duce (mai ales atunci cînd se utilizează procedeul frontal al ascultării), odată cu atacarea problemei critice, la inhibări emoționale artificiale, cu întregul lor cortegiu de manifestări mimico-gesticulare și neurovegetative. Labilul emoțional (chiar fără a fi vinovat) va reacționa și-și va argumenta spusele împovărat de disconfortul inhibant al temerii naturale pe care o resimte față de implicațiile conjuncturale referitoare la învinuire, la care se adaugă blocajul afectiv față de interlocutorul însuși. Gesturile de nervozitate, tăcările sau ridicarea tonului pe lingă faptul că semnifică lipsa de profesionalism a anchetatorului pot provoca o adevărată degingoladă în gîndirea și stările sufletești ale învinutului (bănuțului) emotiv.

Există în acest punct al contactului interpersonal, pericolul de a se interpreta greșit așa zisul „moment psihologic” creat și de a-l „exploata eficient”. Prin chestionare directă, implicare, precizări cu caracter acuzatorial sau prezentarea de probe poate complica și mai mult tabloul psihocomportamental al emotivului, el putînd ajunge, în ultimă instanță, chiar la recunoașterea unor fapte pe care nu le-a săvîrșit. Din acest motiv trebuie privită cu multă precauție orice relatare a învinutului și, în special, tot ceea ce afirmă și îi este defavorabil. Așa sînd lucrurile, dacă labilului emoțional (în situația bănuțului-invinutului care totuși nu a comis fapta), i s-a creat un climat introductiv de încredere (realizabil prin abordarea în faza contactului inițial, a unor problematice colaterale, față de care organul de urmărire să manifeste interes, să dea un sfat, să aibă o intervenție, să strecoare o glumă sau să știe să asculte cu răbdare) i se poate aduce în față problematica critică fără nici un risc. Mai mult, aceasta prilejuiește, de regulă, un comportament în care se descifrează ușor indicile naturale și dezinvolturii în argumentare și justificări, sinceritatea surprinderii, învinutului manifestînd, mai degrabă, curiozitate față de învinuire decît teamă, exprimîndu-și păreri, răspunzînd prompt la întrebări și punînd la rîndul său o serie de întrebări.

Altfel stau lucrurile în situația în care în persoana învinutului se află *chiar autorul faptei*. Se constată, de regulă, că discuțiile introductive pe problematica colaterală nu dau roadele scontate. Ambianța rămîne rece, răspunsurile sînt monosilabice, învinutul nu se angajează sincer în dialog, „nu dă nimic de la el”. De exemplu, în discuțiile inițiale avute cu N.V., învinut de omorul comis la 16.11.1986, a cărui victimă a fost numitul M.N. deși au fost puse în discuție aspecte cu o problematică diversă, antrenantă, respectiv profesie, cerc de prieteni, timp liber, relații cu parteneri de sex opus apropiate vîrstei și preocupărilor firești ale acestuia, totuși nu s-a putut obține o deschidere către dialog, atmosfera rămînd artificială, cu lungi tăceri, lipsită complet de inițiativa firească și spontaneitatea contextului care i se oferea. Analizînd comparativ reactivitatea mimico-gesticulară a învinutului, o fină interpretare va surprinde faptul că, dacă totuși pe fondul sărac al dialogului colateral, se obțin răspunsuri și crîmpele de discuții în limite relativ normale, nu același lucru se întîmplă

atunci cînd se atacă problemele critice. Revenind la exemplul menționat, prin aducerea în discuție a problematicei ridicate de împrejurările săvîrșirii omorului, s-au evidențiat pe lingă negările stereotipe („nu cunosc”, „nu știu”, „nu-mi amintesc”), manifestări frecvente de evitare a privirii, pauze înainte de răspuns, spasmul glotic, sudorale, tremurul mîinilor, lipsa oricărei inițiative, toate acestea pe un fond general de suspiciune din partea învinutului. Manifestarea acestor tulburări psihocomportamentale net diferențiate se explică printr-un mecanism psihologic extrem de subtil. Esența sa constă în aceea că persoana care a comis fapta dispune, în planul intim al personalității sale, de capacitatea psihică de a se degaja cu ușurință de situația de învinuit în cauză. Ea, neavînd nimic cu cauza în care este ascultată, își comută cu ușurință sfera preocupărilor și a atenției către problematica introductivă, colaterală, ce o captivează și pe care o acceptă cu plăcere și interes. Dimpotrivă, învinutul care a săvîrșit infracțiunea „nu are disponibilități pentru tematică colaterală”, cu alte cuvinte, nu dispune de capacitatea psihică de comutare. Problematicea sa centrală se exercită cu o forță inhibitorie deosebită asupra oricăror alte aspecte care se aduc în discuție. Centrul excitației sale nervoase polarizează întreaga personalitate exclusiv către fapta săvîrșită și implicațiile acesteia. Chiar dacă i se oferă posibilitatea destinderii, structurile subconștiente, prin mecanisme inhibitive, îl țin prizonierul condiției de învinuit în cauză, statut și rol pe care nu le poate abandona.

Deși în fața organului de urmărire penală învinutul își impune conștient ieșirea din rol, stă în posibilitățile anchetatorului experimentat să desprindă cu ușurință și să interpreteze corect notele artificialului, lipsa de participare, starea de disconfort psihic, teama și suspiciunea continuă în întreaga atitudine de relație și expresie a învinutului nesincer. Această teamă rezultă din aceea că persoana care a comis fapta realizează natura pur introductivă a discuțiilor colaterale. Ea este preocupată de ceea ce bănuiește că va urma după aceasta, fiind continuu în gardă cu privire la aspectele critice pe care le intuiește că urmează și în raport cu care își făurește alibiurile. De exemplu, în cauza privind omorul comis la 15 noiembrie 1980 a cărui victimă a fost numitul A.A., învinuța B.A., concubina victimei, deși s-a antrenat în discuții colaterale, a participat la dialog lipsită de naturalețe, stîngace, artificială, fără tonus, viață, întreaga personalitate a învinutei era parcă „la pîndă” în intenția de a urmări și „descifra”, la rîndu-i, efectele spuselor sale pe mimica anchetatorului. Față de întrebările critice și problematica împrejurărilor rezultînd din cîmpul infracțiunii, învinuța a relatat permanent o istorioară verosimilă, lipsită însă de vigoarea argumentării. Interpretarea și a altor aspecte comportamentale, între care evitarea continuă a privirii, tremurul vocii, precum și invariabilele „nu știu”, „nu-mi pot explica”, rostite în mod stereotip, indiferent de forța și logica probelor în acuzare, au întărit în mod cu totul justificat convingerea că acest comportament este caracteristic efectelor emoționale ascunderii adevărului — fapt dovedit pe parcursul anchetei judiciare.

Cît privește învinutul care nu a săvîrșit fapta ce i se impută, acesta se dăruiește lesne tematicii abordate, participînd cu naturalețe la dezvoltarea ei. Odată fiindu-i lămurite statutul și rolul în cadrul ascultării, el va alunga din plan psihic toată problematica ce-i provocase temere iar cu privire la învinuire va argumenta natural, dezinvolt, participativ, dezinhîbat, neavînd, cu alte cuvinte, nimic care să-i inspire teamă.

Rezultate deosebit de interesante în diferențierea celor două condute opuse se pot obține prin interpretarea manifestărilor psihocomportamentale și a reactivității de expresie a învinuiților față de întrebările directe în raport cu aspectele critice. Astfel, adresându-i-se întrebări de genul :

- Dacă susțineți că nu ați săvârșit fapta, atunci pe cine bănuieți ?
- Ce credeți, va fi descoperit autorul acestei fapte ?
- Ce credeți că ar merita autorul pentru fapta sa ?, etc.

Învinuitul care nu a săvârșit fapta va fi caracterizat printr-o participare autentică.

De regulă, persoana sinceră este deosebit de spontană, își spune părerea deschis și chiar dacă, de exemplu, nu bănuiește o persoană anume, oferă totuși, păreri care se vor plauzibile, cu forță, cu argumente. De obicei, aceasta își exprimă convingerea că autorul „nu poate scăpa de rigoriile legii”, că „oricât de tirziu, adevărul tot va ieși la lumină”. În privința, de exemplu, a pedepsei, își exprimă, de regulă, indignarea și ura pentru faptele, cerind sancțiuni foarte mari sau suplicii. Toate acestea pe fondul unei atitudini sincere, apropiate, deschise, care oferă indicii suficiente pentru un comportament natural, degajat, dincolo de implicațiile cauzei.

În fața aceleiași întrebări, învinuitul care a comis infracțiunea este ezitant, stînjenit, „deosebit de îngreunat”. Explicația psihologică constă în efectul paralizant — inhibitoriu, în stupoarea creată de întrebarea de genul „Ce credeți, va fi identificat autorul omorului ?”... pusă totuși într-o împrejurare deloc plăcută pentru acesta, vizînd tragerea la răspundere penală pentru înfăptuirea justiției. De asemenea, referitor la identificarea făptuitorului, răspunsurile sale de obicei sînt : „cu știu ce să zic ?”, „depinde”, iar în privința pedepsei pe care o consideră că ar merita-o autorul, cele mai frecvente răspunsuri sînt : „ce-o vrea legea” sau „eu știu ce să zic ?”, „nu mă pricep”. De aceea, ce trebuie interpretat este nu atât răspunsul în sine, care poate să difere de la o persoană la alta, ci mai ales, efectele de-a dreptul paralizante ale acestor întrebări în conștiința individului care ascunde adevărul.

Suspiciunea bănuțului, în raport cu sărăcia datelor pe care le deține referitor la ce știe anchetatorul, cît știe, de la cine știe împovărează la maximum conduita acestuia. Neparticipativ, ostil, rămînînd în expectativă, de regulă, nu are puterea de a bănuți pe cineva, vine cu justificări și temeri de genul „nu pot să dau vina pe nimeni” ori „s-ar putea să greșesc”, nepropunînd soluții sau, chiar dacă o face, devine stîngaci, neplauzibil, artificial.

Neputînd fi marcate, dar nici provocate de om în scop voit, manifestările comportamentale și psihofiziologice amintite vor acompania ca un veritabil cortegiu starea de disconfort psihic pe care o trăiește învinuitul. Cu privire la această complexă problemă trebuie subliniat, însă, faptul că a socoti asemenea manifestări drept probe de vinovăție înseamnă a face o greșală tot altă de mare ca și atunci cînd s-ar afirma că siguranța de sine ori promptitudinea și certitudinea răspunsurilor date sînt probe certe ale vinovăției. Ceea ce trebuie reținut este faptul că expresiile emoționale, coroborate cu probe verificate, pot sublinia, adică pot confirma sau infirma, ca un argument în plus, o teză valabilă, constituind indicii orientativi asupra tentativelor comportamentului simulat în ancheta judiciară.

5.4. Etapele ascultării învinuitului sau inculpatului *

Atît în faza urmăririi penale cît și în faza cercetării judecătorești, audierea învinuitului sau inculpatului cuprinde trei etape distincte :

- verificarea identității civile a învinuitului sau inculpatului, adică cunoașterea statutului de persoană fizică a învinuitului sau inculpatului, în sensul legii civile ;
- ascultarea relatării libere ;

— adresarea de întrebări, din partea anchetatorului în faza de urmărire penală ; a procurorului și a părților în faza cercetării judecătorești, prin intermediul președintelui completului de judecată și de către președinte sau membrii completului tot prin intermediul președintelui de complet.

a) *Verificarea identității civile¹⁰ a învinuitului sau inculpatului.* Parcurgerea acestei etape este obligatorie pentru a nu fi învinuită altă persoană decît cea care a săvârșit infracțiunea. Verificarea identității constă în întrebări cu privire la nume, prenume, poreclă, data și locul nașterii, numele și prenumele părinților, cetățenia, studiile, situația militară, loc de muncă, ocupație, domiciliu, antecedente penale, precum și la alte date care pot contura situația civilă a învinuitului.

Un moment important al acestei etape îl constituie introducerea în atmosferă a învinuitului, scop în care i se pot adresa întrebări ce nu au legătură cu cauza, în vederea stabilirii contactului psihologic. În continuare se aduce la cunoștința învinuitului fapta care face obiectul cauzei, punîndu-i-se în vedere să declare tot ceea ce știe cu privire la fapta și învinuirea care i se aduce în legătură cu aceasta. Înainte de a fi ascultat, învinuitului i se solicită să dea o declarație scrisă personal cu privire la învinuirea adusă. Prima etapă a ascultării reprezintă, de fapt, primul contact dintre învinuit și cel care efectuează ascultarea și este hotărîtoare pentru orientarea modului cum se va desfășura activitatea ulterioară a organului de urmărire penală.

Verificarea identității nu constituie doar un simplu act tehnic, ci un bun prilej de a studia comportamentul învinuitului față de situația în care se află, modul cum reacționează la întrebările ce i se adresează, gesturile, starea de tensiune sau calmul pe care le afișează. Aceste observații ajută la stabilirea procedurilor tactice de ascultare ; cu cît ele sînt mai complete și mai temeinice, cu atît ascultarea va fi mai ușoară.

b) *Ascultarea relatării libere.* Această etapă începe prin adresarea unei întrebări cu caracter general prin care învinuitului i se solicită să declare tot ceea ce are de arătat în legătură cu învinuirea ce i se aduce. În acest mod, organul de anchetă judiciară oferă învinuitului posibilitatea de a declara tot ceea ce consideră că interesează cercetarea. O astfel de întrebare ar putea fi formulată în maniera : „Sînteți învinuit de săvîrșirea infracțiunii de omor, faptă prevăzută și pedepsită de art. 174 c.p. pen. constînd în aceea că în ziua de... ați aplicat numitului B.N. mai multe

* Așonitonic, C., Butoi, T., *Op. cit.*, p. 90—120.

¹⁰ S-ar putea formula anumite obiecte privind utilizarea termenului de identitate civilă. Susținem această formulare pornind de la necesitatea ca identificarea să se facă pe baza buletinului de identitate sau a actelor de stare civilă. În practică se cunosc situații cînd identificarea s-a făcut pe baza unor legitimații, iar autorii infracțiunilor s-au sustras apoi urmăririi. De asemenea, s-au înîlțit situații, mai rare, de trimitere în judecată, în lipsă, a unor persoane ce nu aveau identitatea corect stabilită.

lovituri de cuțit în urma cărora acesta a decedat" — ce aveți de declarat cu privire la această învinuire?

Învinuitul are posibilitatea să prezinte faptele în succesiunea lor firească, fără a i se limita în vreun fel expunerea prin adresarea altor întrebări. În același timp anchetatorul are posibilitatea să-l studieze pe învinuit, să-l observe și să noteze omisiunile, ezitățile, aspectele cu privire la care apar contradicții pentru ea, ulterior, pe marginea lor, să-și stabilească procedeele tactice ce le va adopta în ascultare. În timpul ascultării libere, anchetatorul trebuie să evite întreruperea relatării învinuitului, aprobarea sau dezaprobarea afirmațiilor acestuia, să-și manifeste satisfacția sau nemulțumirea. În funcție de poziția celui ascultat trebuie să dovedească stăpânire de sine, răbdare, calm și, în general, o atitudine prin care să nu-și exteriorizeze sentimentele față de învinuit.

Relatarea liberă este un bun prilej pentru anchetator de a cunoaște și de a analiza poziția învinuitului prin compararea celor prezentate cu materialul probator existent la dosarul cauzei. Toate observațiile făcute în cursul acestei etape vor constitui temelie pentru stabilirea procedeele tactice care vor fi folosite în continuare. De aceea, chiar și atunci când învinuitul neagă faptele, denaturează adevărul, nu trebuie adoptată o poziție rigidă, ostilă față de acesta, deoarece există posibilitatea ca ulterior, să i se demonstreze poziția obstructionistă în anchetă.

c) *Adresarea de întrebări și ascultarea răspunsurilor învinuitului sau inculpatului.* După ce învinuitul a relatat liber referitor la învinuirea adusă, i se adresează întrebări cu privire la fapta ce formează obiectul cauzei și învinuirii. Adresarea de întrebări în scopul lămuririi tuturor împrejurărilor cauzei reprezintă ultima etapă a ascultării învinuitului ori inculpatului, etapă în care se oglindește în cel mai înalt grad modul cum a fost pregătită această activitate.

Întrebările trebuie să îndeplinească o serie de condiții, printre care :

- să fie clare și precise;
- să fie formulate la nivelul de înțelegere al celui ascultat;
- să nu sugereze răspunsul pe care-l așteaptă organul de urmărire penală;
- să oblige pe învinuit să relateze și nu să determine un răspuns scurt de genul *da* sau *nu*;
- să nu pună în incercătură pe învinuit, mai ales atunci când acesta este bine intenționat, interesat în a declara adevărul.

În această etapă se adresează întrebări prevăzute în planul de ascultare care pot fi completate cu întrebări formulate pe parcursul ascultării, în funcție de răspunsurile învinuitului, de poziția sa, de problemele nou apărute în timpul ascultării.

Întrebările folosite în timpul ascultării pot fi clasificate în mai multe categorii, în raport cu scopul urmărit, cu natura și aria de cuprindere a aspectelor care urmează a fi lămurite astfel :

- întrebări „tenă” (cu caracter general), care vizează fapta — învinuirea în ansamblul său;
- întrebări „problemă” prin care se urmărește lămurirea unor aspecte ale activității ilicite desfășurate, anumite aspecte ale cauzei;
- întrebări „detaliu”, având un caracter strict limitat la anumite amănunte prin care se urmărește obținerea de explicații ce pot fi verificate. Aceste întrebări pot fi de precizare, de completare, de control, prin adresarea cărora se urmărește determinarea cu exactitate a unor împrejurări, pentru lămurirea unor aspecte omise cu ocazia relatării

libere, pentru verificarea siguranței și constanței în declarații a persoanei ascultate.

Alegerea întrebărilor care vor fi folosite în timpul anchetei depinde, în primul rând, de poziția învinuitului cu privire la învinuire, poziție ce poate consta în recunoașterea faptei și a învinuirii, negarea, respingerea învinuirii, diminuarea — atenuarea învinuirii prin recunoaștere parțială, re regulă, a unor aspecte mai puțin grave ale activității ilicite desfășurate, refuzul de a face declarații.

În cazul recunoașterii învinuirii, după terminarea expunerii libere, dacă se apreciază că declarația nu este completă sau unele probleme sînt neclare, se procedează la adresarea unor întrebări de completare, de precizare și de control. Întrebările trebuie să se refere la fapte, împrejurări concrete, evitîndu-se a se solicita învinuitului să facă aprecieri, presupuneri ori să exprime opinii personale.

În condițiile cînd învinuitul încearcă să nege faptele, pe lângă întrebările de completare, de precizare și de control, trebuie să se folosească, în mod deosebit, întrebările detalii. O situație aparte o prezintă aceea cînd învinuitul refuză să facă declarații. Cunoșcînd personalitatea și psihologia celui ascultat, anchetatorul trebuie să stabilească motivele pentru care el refuză colaborarea.

5.5. Procedee tactice de ascultarea învinuitului sau inculpatului (bănuțului) ¹¹

Cunoașterea împrejurărilor în care a fost săvîrșită infracțiunea și stabilirea corectă a datelor privind persoana învinuitului (inculpatului) folosește anchetatorului la stabilirea procedeele tactice de efectuare a ascultării.

Tactica ascultării învinuitului (inculpatului) cuprinde metode și mijloace legale folosite în activitatea de ascultare, în scopul obținerii unor declarații complete și veridice, care să contribuie la aflarea adevărului și clarificarea tuturor aspectelor cauzei. Dispozițiile legale și regulile tactice criminalistice reprezintă elemente de bază în stabilirea tacticii de ascultare. O tactică adecvată presupune adoptarea regulilor generale la fiecare cauză în parte, la personalitatea celui ascultat și la poziția învinuitului (inculpatului).

În cele ce urmează vom prezenta procedeele tactice de ascultare a învinuitului cunoscut în practica autorităților judiciare :

a) *Folosirea întrebărilor de detaliu.*

Întrebările de această natură se folosesc pentru a obține de la învinuit amănunte referitoare la diferitele împrejurări ale faptei săvîrșite, care să permită verificarea explicațiilor lui. Scopul utilizării acestor întrebări este de a demonstra bănuțului nețemeinicia susținerilor sale și de a-l determina să renunțe la negarea faptelor săvîrșite. Practica atestă că acest procedeu tactic dă rezultate bune în cazul învinuiților recidiviști (infractori cu experiență) care deși își pregătesc atent declarațiile, comit totuși erori și inconsecvențe logice. Or, tocmai asemenea aspecte trebuie exploatate, prin folosirea acestui gen de întrebări, pentru a determina furnizarea datelor necesare aflării adevărului, colaborarea învinuitului,

¹¹ Aionțioale, C., Butoi, T., *Op. cit.*, p. 109—120.

clarificarea problemelor cauzei. De aceea, întrebările detaliu, împreună cu alte procedee de ascultare, sînt folosite frecvent în cazul cînd învinuitul face declarații nesigure, contradictorii.

b) *Ascultarea repetată.*

Acest procedeu constă în reaudieri ale învinuitului cu privire la aceleași fapte, împrejurări, amănunte, la intervale diferite de timp. Între diversele declarații ale învinuitului vor apare, inevitabil, contradicții, nepotriviri, cu toate încercările de a reproduce cele relatate anterior, pentru că detaliile nu vor putea fi puse la punct, nu vor putea fi repetate, cu toate pregătirile făcute în acest sens de către acesta, demonstrîndu-i-se, astfel, netemeinicia afirmațiilor pe care le-a făcut anterior și totodată, putînd fi determinat să recunoască adevărul.

c) *Ascultarea sistematică.*

Acest procedeu se folosește atît în cazul învinuitului sincer, pentru a-l ajuta să lămurească complet toată problematica cauzei, mai ales în cauzele complexe, cît și al celor nesinceri pentru că îi obligă să dea explicații logice și cronologice la toate aspectele privind învinuirea.

În cadrul acestui procedeu, prin intermediul întrebărilor problemă, învinuitului i se solicită să clarifice sistematic cum a conceput și pregătit infracțiunea, persoanele participante și modul în care a acționat fiecare. Atunci cînd cel ascultat a săvîrșit mai multe infracțiuni, în raport cu personalitatea și psihologia acestuia, anchetatorul va stabili dacă ascultarea va începe în legătură cu infracțiunea cea mai ușoară sau cea mai gravă. Cînd există mai mulți învinuiți în cauză, fiecare trebuie ascultat atît cu privire la activitatea proprie, cît și separat, cu privire la activitatea fiecărui participant.

d) *Ascultarea încercușată.*

Scopul acestui procedeu este de a înfrînge sistemul de apărare al învinuitului nesincer, care se situează pe poziția negării totale a faptelor săvîrșite. Este un procedeu ofensiv și constă în ascultarea aceluiași învinuit de către doi ori mai mulți anchetatori ce s-au pregătit în mod special în acest scop și cunosc problemele cauzei în care se face ascultarea. Procedul prezintă un anumit avantaj dar și dezavantaje. Avantajul constă în faptul că învinuitului sau inculpatului nu i se dă posibilitatea să-și pregătească răspunsuri mincinoase, întrebările fiind adresate de fiecare anchetator alternativ, într-un ritm susținut, alert. Dezavantaje: derutarea persoanelor cu structură psihică slabă, încercarea celui ascultat, anchetatorii însuși putîndu-se încerca reciproc, mai ales atunci cînd nu toți stăpînesc perfect problema cauzei.

e) *Tactica complexului de vinovăție.*

O astfel de tactică conduce la rezultate deosebite în cazul persoanelor mai sensibile. Acest procedeu constă în adresarea alternativă a unor întrebări care conțin cuvinte afectogene (critice) privitoare la fapta și la rezultatele ei și a unor întrebări ce nu au legătură directă cu cauza. Pentru realizarea scopului — obținerea unor declarații sincere — trebuie observate atent reacțiile învinuitului la diversele întrebări ce i se adresează, întrucît reușita procedurii nu depinde numai de răspunsurile celui ascultat, ci și de observarea și aprecierea acestuia.

f) *Folosirea probelor de vinovăție.*

Procedul se folosește în ascultarea învinuitului nesincer, care încearcă să denatureze adevărul, să îngreuneze cercetările, mai ales dacă este recidivist, ce, de regulă, recunoaște faptele numai în măsura în care este convins despre existența și temeinicia probelor administrate împotriva sa. Procedul se utilizează numai după cunoașterea exactă a poziției învinuitului. Aceasta presupune ca învinuitului ascultat să i se consimeneze declarația, indiferent de poziția avută față de faptele pentru care este învinuit, întrucît numai astfel se poate adopta procedul tactic de ascultare adecvat.

Obținerea de rezultate bune prin folosirea acestui procedeu este asigurată de respectarea unor cerințe, printre care :

- cunoașterea temeinică de către anchetator a tuturor probelor din dosar, a legăturii ce există între acestea și activitatea ilicită desfășurată de către învinuit;
- cunoașterea valorii fiecărei probe din dosar;
- stabilirea celui mai indicat moment pentru folosirea probelor de vinovăție și a ordinii în care acestea vor fi prezentate;
- stabilirea judicioasă a întrebărilor ce vor însoți prezentarea probelor.

Atenția care trebuie acordată folosirii acestui procedeu de ascultare se explică prin aceea că orice eroare din partea anchetatorului poate compromite întreaga muncă desfășurată pentru determinarea învinuitului să facă declarații veridice și complete; luînd cunoștință prematur de probele existente, cel ascultat va recunoaște numai ceea ce este dovedit sau, convingîndu-se de insuficiența ori de forța probantă redusă a dovezilor de vinovăție prezentate, va continua să persevereze în a respinge învinuirea adusă. În raport de personalitatea și psihologia învinuitului se poate proceda la prezentarea frontală sau prezentarea progresivă a probelor de vinovăție. Prima metodă presupune prezentarea în mod neașteptat, de la început, a probelor care îi dovedesc vinovăția și adresarea de întrebări directe cu privire la fapta săvîrșită. Înaintea acestui moment învinuitul ori inculpatul trebuie să fie întrebant în legătură cu împrejurările dovedite prin probele care urmează a fi folosite, urmărindu-se, astfel, crearea momentului psihologic necesar cunoașterii faptelor, renunțării la poziția de nesinceritate.

În practica organelor de anchetă judiciară este mai frecvent folosită prezentarea progresivă a probelor de vinovăție, ce constă în ascultarea în mod treptat, plecîndu-se de la aspecte mai puțin importante, cu prezentarea de probe care nu dovedesc nemijlocit săvîrșirea faptei, vinovăția, continuîndu-se cu cele ce au relevanță deosebită, din care rezultă direct vinovăția.

g) *Ascultarea unui învinuit sau inculpat despre activitatea celorlalți participanți la săvîrșirea infracțiunii.*

Procedul se aplică atunci cînd în cauză există mai mulți învinuiți (inculpați) participanți la săvîrșirea aceleiași infracțiuni. Cunoașterea învinuiților, inculpaților implicați în cauză permite anchetatorului să găsească veriga cea mai slabă în rîndul participanților și cu aceasta să înceapă ascultarea. Se solicită celui ascultat să declare ceea ce cunoaște despre activitatea celorlalți participanți la infracțiune, lăsîndu-i-se impresia că persoana sa interesează mai puțin organul de urmărire penală.

În acest mod, învinuitul poate prezenta date valoroase în legătură cu infracțiunea săvârșită, date pe care ulterior, va trebui să le explice, iar apoi să facă declarații despre propria activitate.

Procedul prezintă și dezavantaje pentru că nu întotdeauna cel ascultat este dispus să divulge activitatea participanților, avînd în vedere înțelegerile stabilite înainte, dar mai ales după săvîrșirea infracțiunii, privitoare la modul de comportare în eventualitatea descoperirii faptelor. Nesciind dacă și ce au declarat ceilalți participanți, fiecare va avea rețineri, dar va manifesta, în schimb, un interes deosebit pentru a afla din anchetă care este poziția celorlalți învinuiți. Cu răbdare, tact și perseverență se poate ajunge la determinarea învinuiților să facă mărturisiri, să declare despre faptele comise de către ceilalți participanți.

Prin confruntarea datelor obținute din declarațiile participanților, chiar dacă nu au declarat totul despre propria activitate, anchetatorul poate desprinde concluzii cu privire la sinceritatea celor implicați în cauză. Acest procedeu permite obținerea unor rezultate pozitive, întrucît fiecare învinuit aflat în fața unor date cunoscute de anchetator, despre care el nu declarase nimic anterior, va fi mai cooperant în relatarea activităților infracționale a celorlalți participanți, în măsura în care le cunoaște.

b) *Procedul justificării timpului critic.*

Timpul critic reprezintă suma duratei activităților ce au precedat săvîrșirea infracțiunii, a acțiunilor ce caracterizează săvîrșirea infracțiunii și perioada imediat post-infracțională. Acest procedeu se folosește, de regulă, atunci cînd bănuitul refuză să facă declarații. Cunoșcîndu-se activitatea bănuitolui i se va solicita să declare locul unde s-a aflat, cu cine a luat legătura, ce a întreprins înainte, în timpul și după săvîrșirea infracțiunii. Explicațiile date vor fi verificate minuțios pe zile, ore, minute și locuri. De asemenea, procedul se folosește în ascultarea infractorilor nesinceri, refractari în declarații, care încearcă să îngreuneze aflarea adevărului. Acestora li se va cere să arate ce au făcut pe zile și ore, să prezinte locurile unde s-au aflat și persoanele cu care au luat legătura.

Verificarea datelor furnizate de bănuitul oferă anchetatorului posibilitatea constatării nesincerității relatărilor, întrucît în declarațiile acestuia apar neconcordanțe în justificarea timpului critic.

Pe baza rezultatelor verificărilor, folosindu-se starea psihică a bănuitolui, acesta va putea fi determinat să recunoască faptele cu ocazia unei noi ascultări. În cazul acestui procedeu se mai poate solicita bănuitolui să justifice sursa mijloacelor de existență (în cazul celor neincadrați în muncă), să dea explicații cu privire la proveniența bunurilor, valorilor găsite cu ocazia perchezițiilor corporale sau domiciliare.

Utilizarea procedurii de justificare a timpului critic permite extinderea anchetei judiciare asupra altor infracțiuni și fapte ulterioare mai ales că, așa cum demonstrează cazuistica judiciară, tăcerea reprezintă, la fel ca și alibiul, încercarea de a ascunde și alte fapte, ca și pe participanți.

★

Procedeele tactice în audierea bănuitolui, învinuitului sau inculpatului se utilizează de către anchetator în funcție de caracteristicile cauzei, precum și de particularitățile psihice ale persoanelor aflate în ancheta

judiciară, în diversele ipostaze, impuse de stadiul urmăririi penale. Aceste procedee pot fi utilizate atît la modul singular, după opțiunea anchetatorului față de una din metode, cît și în mod combinat.

Indiferent de metodele sau procedeele tactice utilizate, ancheta penală modernă este incompatibilă cu tortura. Astfel, în conformitate cu prevederile art. 4 al Convenției împotriva torturii și a altor pedepse ori tratamente cu cruzime, inumane sau degradante, la care România a aderat prin Legea nr. 19/1990 : 1 „Fiecare stat parte veghează ca toate actele de tortură să constituie infracțiuni în raport cu dreptul său penal. Se va proceda tot astfel în legătură cu tentativa de a săvîrși tortura sau cu orice act, comis de orice persoană, care constituie complicitate sau participare la actul de tortură; 2) Fiecare stat parte consideră aceste infracțiuni ca fiind pasibile de pedepse corespunzătoare, dată fiind gravitatea lor”¹²

Prin tortură, în sensul convenției, se înțelege „orice act prin care se provoacă unei persoane, cu intenție, o durere sau suferințe puternice, fizice sau psihice, mai ales cu scopul de a obține de la această persoană sau de la o persoană terță informații sau mărturisiri”...

Tortura, așa cum este definită, are în vedere subiectul calificat pentru că în continuarea textului citat se stipulează că există tortură „atunci cînd o asemenea durere sau astfel de suferințe sînt aplicate de către un agent al autorității publice sau orice altă persoană care acționează cu titlu oficial sau la instigarea ori cu consimțămîntul expres sau tacit al unor asemenea persoane”¹³.

Nu putem încheia problematica pe care o ridică ancheta judiciară din perspectivă psihologică fără a sublinia, încă o dată, impactul pozitiv al utilizării de către organele de anchetă judiciară din România (ale poliției și Ministerului Public) a procedurilor biodetecției judiciare cărora, generalizînd experiența acumulată de mai bine de un deceniu, le-am consacrat un capitol special.

5.6. Aspecte psihologice privind calitățile personale ale anchetatorului

În lumea juriștilor se apreciază — hiperbolizat desigur — că un anchetator ideal trebuie să aibă „înțelepciunea regelui Solomon, răbdarea lui Hristos, logica lui Aristotel și inventivitatea lui Edison”. Totuși, *exigențele legale și morale ca și cele de competență* care se formulează față de un anchetator, responsabil de aplicarea legii și de protecția societății în fața recrudescenței criminalității, justifică chiar și o asemenea exagerare.

Exigențele legale cer anchetatorului cunoașterea profundă și nuanțată a dispozițiilor legii penale și procesual penale, a drepturilor fundamentale ale omului, la care trebuie să se raporteze în permanentă. De asemenea, a modului în care legislația procesuală, îndeosebi cea din materia probelor, permite abordarea procedurilor de tactică și metodică în efectuarea anchetei judiciare.

¹² Monitorul oficial al României, nr. 112 din 10 oct. 1990.

¹³ Art. 1 din Convenția împotriva torturii și altor pedepse ori tratamente cu cruzime, inumane sau degradante, în Monitorul oficial al României nr. 112 din 11 oct. 1990.

Exigențele morale, într-o perspectivă mai largă, vizează raportarea reală și sinceră a anchetatorului la valorile umane — perene de adevăr, dreptate, justiție, bună-credință. Din acest punct de vedere anchetatorul va trebui să cunoască în ce constau și cât au fost de lezate valorile și interesele legitime ale omului în colectivitatea semenilor săi, în lumina drepturilor și obligațiilor sale. Atitudinea generală a anchetatorului se raportează la suma de valori și norme morale unanim acceptate, care se sprijină și vin în întîmpinarea literiei și spiritului legii.

Exigențele de competență au în vedere pregătirea modernă de specialitate, experiența pozitivă, și, nu în ultimul rînd, abilitatea anchetatorului de a utiliza, în condițiile pe care i le permite legea, tehnologia judiciară integrată științei criminalistice, de a solicita contribuția expertizelor de specialitate pe care le reclamă cauzele judiciare. Armonizarea, într-o sinteză echilibrată, a cerințelor generale ce fundamentează statutul deontologic al anchetatorului va permite acestuia să aplice legea conform gradului înalt de responsabilitate pe care îl cere profesia lui.

Interesante prevederi în sensul considerațiilor menționate sînt cuprinse în „Codul de conduită pentru persoanele răspunzătoare de aplicarea legii”, adoptat de Adunarea Generală a ONU, în decembrie 1979 din care cităm :

„Art. 1. — Persoanele răspunzătoare de aplicarea legii trebuie să se achite permanent de datoria pe care le-o impune legea, servind colectivitatea și protejînd orice persoană împotriva actelor ilegale, conform înaltului grad de responsabilitate pe care li-l cere profesia lor”.

„Art. 2. — În îndeplinirea sarcinilor pe care le au, cei răspunzători de aplicarea legii trebuie să respecte și să protejeze demnitatea umană, să aperse drepturile fundamentale ale oricărei persoane”.

„Art. 5. — Nici o persoană răspunzătoare de aplicarea legilor nu poate aplica, provoca ori tolera un act de tortură sau orice altă pedeapsă ori tratament crud (ă), inuman (ă) sau degradant (ă), nici nu poate invoca un ordin al superiorilor săi ori împrejurări excepționale, cum ar fi : starea de război, o amenințare contra securității naționale, instabilitatea politică internă sau orice altă stare de excepție, pentru a justifica tortura ori alte pedepse sau tratamente crude, inumane ori degradante”.

Revista Internațională de Poliție Criminală, comentînd aceste prevederi, subliniază : „Persoanele responsabile de aplicarea legilor ce se conformează dispozițiilor prezentului Cod merită respectul, sprijinul moral activ și concursul colectivității în care își exercită funcțiile, pe cel al serviciului de care aparțin, precum și al colegilor lor”¹⁴.

5.6.1. Calități psiho-intelectuale și moral-afective ale anchetatorului

Între calitățile ce structurează profilul psiho-intelectual și moral-afectiv al anchetatorului, psihologia judiciară se oprește în mod constant asupra *gîndirii, memoriei, integrității senzoriale, echilibrului psihologic și mai puțin sau deloc asupra capacității de a judeca diferite roluri și a bunei-credințe*.

Gîndirea este un proces psihic de integrare a informației la nivel conceptual prin care subiectul cunoașterii individuale „devine capabil să depășească limitele hic et nunc ale percepției și să pătrundă mai adînc,

nu alit constatativ, ci mai ales comprehensiv — explicativ, în esența realității”¹⁵. În cazul anchetatorului, gîndirea sa orientată spre esența realității judiciare, a evenimentului judiciar, căci numai această esență poate fundamenta o soluție judiciară, trebuie să se caracterizeze prin claritate, profunzime, rigoare și să se bazeze pe un dezvoltat spirit critic autoreflexiv. De regulă, faptele relatate în ancheta judiciară par întotdeauna reale, verosimile, dar se întîmplă ca unele din afirmații să fie, mai ales la nivelul amănuntelor, contradictorii sau neplauzibile.

De aceea, pentru sesizarea inadvertențelor, a decelării aspectelor reale de cele imaginate sau a semnificativului de nerelevant, anchetatorul trebuie să acționeze cu perspicacitate și o mare putere de discernămint. În felul acesta gîndirea, ca proces psihic cognitiv, distinct de celelalte procese psihice cognitive, va putea să asigure :

- a) calitatea informației judiciare ;
- b) integrarea informației în raport cu realitatea externă din care aceasta a fost extrasă (evenimentul judiciar) ;
- c) informația să fie codificată într-un limbaj care să exprime în mod fidel esența evenimentului judiciar.

*Memoria*¹⁶. „În cadrul sistemului psihic, memoria ocupă un loc distinct și are o individualitate specifică. Ea reprezintă un subsistem, ale cărui elemente le constituie conținuturile informaționale elaborate în cursul comunicației anterioare a individului cu mediul extern și a cărui dinamică rezidă în transformările de tip *integrativ* sau *instrumental executiv* efectuate de grupuri speciale de operatori asupra acestor conținuturi. Altfel spus, într-o primă aproximare, memoria este ceea ce se obține în urma operațiilor de stocare și conservare a informației despre stările surselor externe și despre acțiunile și trăirile subiective în raport cu ele. În structura memoriei nu vom găsi obiecte și evenimente ca stare, ci mesaje informaționale de tipul *codurilor — imagine, codurilor simbolice-conceptuale* sau *codurilor „tensiunilor”* sau *„relaxărilor* variabilelor motivațional afective. Caracteristica principală a acestor mesaje constă în faptul că ele dau „*dimensiunea istorică*” a sistemului psihic și a sistemului personalității în ansamblu, legînd în timp și după principiul opus direcției de scurgere a timpului — cel al reversibilității sau recursivității — stările și comportamentele anterioare de cele actuale”¹⁷.

În activitatea de stabilire, pe bază de probe, a stării de fapt, anchetatorul operează reversibil și recursiv. Pe de altă parte, în procesul de coroborare și verificare a probelor, anchetatorul stochează informațiile și „menține continuitatea fluxului informațional în cadrul sistemelor analizatorilor un timp suficient pentru : codificare — recodificare, preluare și interpretare”¹⁸.

Anchetatorului îi este necesară memoria de lungă durată, adică acea memorie care prezintă „principalul rezervor de păstrare a experienței acumulate în cursul activității anterioare”¹⁹. „Memoria de lungă durată nu cuprinde numai informație pur constatativă despre evenimentele percepute sau trăite, ci și evaluările, interpretările ei prin prisma unor

¹⁵ Golu, M., *Principiile psihologiei cibernetice*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1975, p. 158.

¹⁶ Golu, M., *Op. cit.*, p. 209—227.

¹⁷ Golu, M., *Op. cit.*, p. 210.

¹⁸ *Ibidem*, p. 221—222.

¹⁹ Golu M., *Op. cit.*, p. 225.

¹⁴ *Revue Internationale de Police Criminelle*, nr. 358, mai 1982, p. 129—131.

criterii și etaloane de esență socio-culturală, științifică, filosofică, etică, estetică etc.”²⁰.

Este limpede că, intrucît ancheta judiciară debutează, la nivelul fiecărui partener al relațiilor interpersonal, în mod oral, anchetatorului îi este necesară și memoria de scurtă durată pentru a reuși să consențeneze și în scris relațiile partenerilor relației, operațiune care este ulterioară convorbirii.

Integritatea senzorială are în vedere re condiția fiziologică normală a analizatorilor anchetatorului, cunoscut fiind că „valorile funcției sensibilității sint supuse unor oscilații ca urmare a fenomenelor de adaptare, depresie, oboseală, involuție, sau a celor de sensibilizare, contrast, învățare (evoluție)”²¹. Integritatea senzorială a anchetatorului constituie fundamentul psihofiziologic al corectitudinii și exactității redactării documentelor de anchetă ce constituie suportul material al mijloacelor de probă. De aceea, anchetatorul trebuie să posede o stare corespunzătoare a sănătății și să dispună de o mare capacitate de efort voluntar. Integritatea senzorială definește în ultimă analiză personalitatea anchetatorului, permițându-i acestuia un comportament profesional echilibrat pe fondul psihofiziologic general pozitiv.

Echilibrul emoțional vizează componenta afectivă a psihicului anchetatorului. Procesele afective iau naștere prin „corelare informațională, din perspectiva sarcinilor de reglare sau a stării echilibrului optim, a cursului evenimentelor externe cu cel al evenimentelor din planul intern al subiectului”²².

Complexitatea și durabilitatea contactelor comunicaționale specifice activităților de anchetă judiciară implică întotdeauna acțiunea mai puternică sau mai slabă a unui factor de noutate, declanșind mecanismul psihic al afectivității ce se poate exterioriza prin manifestări incompatibile cu profesiunea de anchetator cum ar fi: dezgustul, plictiseala, sila, agresivitatea etc. Asemenea manifestări trebuie contracarate prin autocontrolul pe care și-l impune anchetatorul și exercițiul perseverent al răbdării, toleranței, disponibilității de a asculta și stăpînirii de sine.

Dacă anchetatorul nu va reuși să-și asigure „o suprafață psihică perfect plană” și, prin manifestările sale negative, va apare în fața interlocutorului ca un om impresionabil, nervos, agresiv, frământat de problemele proprii, atunci cadrul general al desfășurării anchetei va deveni precar, șansele de realizare a scopurilor propuse diminuându-se.

Echilibrul emoțional al anchetatorului este condiționat și de lipsa oricărei prejudecăți sau a dușmăniei față de persoana anchetată. Importanța garanției juridice pentru eliminarea prejudecăților sint stabilite în art. 267 din Codul penal care, incriminînd tortura, menționează în mod expres „pentru orice alt motiv bazat pe o formă de discriminare oricare

ar fi ea”. De asemenea, în art. 2 din Codul de conduită pentru persoanele răspunzătoare de aplicarea legii este stabilită obligația juridică a acestora „să respecte și să protejeze demnitatea umană, să apere drepturile fundamentale ale oricărei persoane (ș.a.). Este, credem, în afara oricărei discuții că dispozițiile documentului de drept internațional citate oglindesc preocuparea legislației penale moderne pentru înlăturarea prejudecăților din conduita autorităților judiciare răspunzătoare de aplicarea legii.

Importante din perspectiva echilibrului psihologic al anchetatorului sint și dispozițiile art. 7 și 8 din Codul de conduită în conformitate cu care:

„Art. 7. — Persoanele care răspund de aplicarea legilor nu trebuie să comită nici un act de corupție. Ele trebuie să se opună cu vigoare oricăror acte de acest gen și să le combată”.

„Art. 8. — Persoanele răspunzătoare de aplicarea legilor trebuie să respecte legea și prezentul Cod. De asemenea, ele trebuie să împiedice orice încălcare a legii sau a prezentului Cod și să li se supună cu hotărîre, cu întreaga lor capacitate”.

Capacitatea anchetatorului de a juca rolurile protagoniștilor din afacerile judiciare.

În literatura de specialitate se apreciază că anchetatorului îi este necesară și o capacitate actricească pentru a putea, la nevoie, să simuleze perfect orice stare sau trăire, sau să joace orice personaj pentru a-i înțelege mai bine motivele, stările afective și reacțiile existente în momentul comiterii faptei și, în general, întreaga personalitate.

În activitatea de anchetă judiciară nu se justifică, nici legal și nici moral procedeele artei teatrale și nici scenariile. Anchetatorul nu joacă rol de infractor sau victimă, „nu intră în pielea infractorului sau victimei”, aceasta fiind numai expresia metaforică a abilității anchetatorului, inteligenței și talentului său profesional de a intui jocul infractorului sau al falsei victime.

Ancheta judiciară prezintă o anumită duritate, fiind presărată cu obstacole, cu răsturnări de situații, cu coincidențe stranii care solicită la maximum inteligența, priceperea și rezistența psihică a anchetatorului.

Legislația procesuală asigură un cadru juridic adecvat anchetei, sobru și solemn, procedee suficiente pentru descoperirea adevărului, principii și garanții corespunzătoare pentru asigurarea drepturilor și respectarea demnității fiecărui participant la procesul penal, nefiind necesar împrumutul procedeeelor din arta dramatică. De asemenea, metodele tactice, tehnica criminalistică, ca și cunoștințele operaționale de psihologie judiciară permit identificarea autorilor și adevărul faptelor lor în condițiile impuse de standardele moderne ale procesului penal.

Pentru toate aceste argumente, teza jucării rolurilor de către anchetator, după procedeele artei dramatice, ni se pare vetustă. În realitate anchetatorul face mai mult știință decît artă. Că uneori anumite rezolvări sint spectaculoase, aceasta depinde tot de știința anchetatorului.

²⁰ *Ibidem*, Op. cit., p. 226.

²¹ *Ibidem*, Op. cit., p. 130.

²² Golu, M., Op. cit., p. 249.

În realitatea judiciară nemijlocită cu care se confruntă anchetatorul, actul profesional frecvent utilizat este cel al analizei și judecării rolurilor pe care diferitele persoane implicate în afacerile judiciare le joacă și dacă acestea sînt reale sau fictive. Iată cîteva exemple în acest sens :

— Șeful grupei de pază și gardă al unui demnitar, audiat în cazul unui furt de valută de la reședința demnitarului, fiind întrebat pe cine suspicionează, a furnizat o listă de suspecti, sugerînd verificarea minuțioasă a acestora pe perioada timpului critic. În acest stadiu al anchetei, a intervenit psihologul care, situîndu-se pe ipostaza judecării rolului pe care și l-a asumat șeful gărzii demnitarului de a coopera cu anchetatorul, și-a pus problema dacă acesta este un rol real, adică și-a propus să-i judece rolul din perspectivă psihologică. Temeiurile acestui demers sau indiciile de probabilitate spre versiunea opusă celei susținute de șeful gărzii au fost furnizate de lipsa oricăror urme la fața locului, după o cercetare criminalistică „lege artis”. În consecință i s-a propus șefului gărzii să urmeze procedura firească a investigației vizînd detecția comportamentului simulat pentru a fi exclus din cercul suspectilor și pentru ca anchetatorul să se convingă că sprijinul pe care s-a declarat dispus că-l ofere anchetei judiciare este dezinteresat și de bună credință. Cel în cauză a acceptat testarea, necunoscînd că aceasta se va face prin biodetecție. Cînd însă s-a aflat în laboratorul de testare psihologică, în fața aparatului „Polygraf”, despre eficiența căruia era foarte bine informat (din surse străine) a recunoscut fără nici o ezitare că este autorul furtului valutei pe care trebuie să o păzească.

Cazul a fost soluționat în urma șocului psihologic creat de impactul tehnicii de biodetecție asupra unei persoane perfect documentate despre metodologia de testare și rezultatele acesteia, la mai puțin de 2 ore de la primul contact cu organele de anchetă ale poliției judiciare ale Inspectoratului de poliție a Municipiului București. O lovitură de teatru s-ar putea afirma. La prima vedere da. Procedoul utilizat are însă o fundamentare științifică, de psihologie judiciară, îndelung exersată și validată de zeci de cazuri.

— Un soț reclamă dispariția soției de la domiciliul conjugal, susținînd și versiunea unei posibile aventuri amoroase. În mod surprinzător, prin utilizarea unor martori mincinoși, direcționaj subtil spre organele de anchetă, soțul obține confirmarea oficială a fugii soției cu un amant. Evident o soluție eronată. După 3 ani de la reclamație, printr-o acțiune de judecare a rolului soțului, ce s-a declanșat în urma unei reclamații a părinților dispărutei, cu sprijinul biodetecției, se stabilește rolul real al soțului — acela de neigaș al soției sale — al cărei cadavru l-a ascuns într-o finlină.

— Un afacerist reclamă că a fost tilhărit de autori necunoscuți, în holul de la intrarea în locuința sa, prilej cu care i s-a luat o importantă sumă de bani. Leziunile constatate prin certificatul medico-legal sînt însă disproportionale și atipice în raport cu descrierea agresiunii din plîngerea penală. La o analiză psihologică de finețe a conținutului reclamației, transpiră ipoteza înscenării. Testul de specialitate, constînd în verificarea prin biodetecție a sincerității reclamației, infirmă rolul de victimă și îl confirmă pe cel de exoroc, pentru că prin reclamarea tilhăriei afaceristul a intenționat să-și însușească sumele aparținînd asociaților săi.

— Pentru a-și motiva lipsa de acasă, în fața părinților săi, o tină ră reclamă că a fost victima unui viol, săvîrșit de trei tineri. Fiînd testat rolul de victimă al tinerei, acesta nu se confirmă. Testul asupra tinerilor îi inocentează. Așadar, „victima” era autorea unei plîngeri penale calomnioase, iar „infractorii” inocenți.

În toate cazurile prezentate, activitatea anchetatorului a fost una cerebrală, de analiză psihologică a comportamentului persoanelor aflate în relația sa profesională. Această activitate s-a fundamentat pe informațiile obținute în anchetă, pe logica sau lipsa de logică a faptelor sau a unor împrejurări legate de faptă, pe analiza contradicțiilor apărute în anchetă.

Tactica de cercetare în exemplele prezentate se constituie pe indicii de probabilitate ce se grupează în algoritmul „ipotezelor pereche”, specific în disimularea faptelor penale, algoritmul frecvent utilizat în ancheta judiciară, îndeosebi în cauzele complicate în care este implicată și activitatea laboratorului de psihologie judiciară. Un sinoptic simplu este edificator pentru a învedera ceea ce înseamnă o „ipoteză pereche”.

VERSIUNEA RECLAMATA (FALSĂ)	VERSIUNEA ANCHETEI (ADEVĂRATĂ)
DISPARIȚIE DE PERSOANĂ	OMOR
ACCIDENT RUTIER	OMOR
INCENDIU CU VICTIMĂ	OMOR
SINUCIDERE	OMOR
TÎLHĂRIE CU AUTOR NECUNOSCUT	INEXISTENȚA FAPTEI (ÎNSCENARE)
FURT CU AUTOR NECUNOSCUT	INEXISTENȚA FAPTEI (ÎNSCENARE)
VIOL COMIS ÎN GRUP	INEXISTENȚA FAPTEI (ÎNSCENARE)
FURT DIN AVUTUL PUBLIC	DELAPIDARE

În asemenea situații cercetările bazate pe algoritmul „ipotezelor pereche” aduc în fața anchetatorului datele (indicii) de disimulare care se polarizează în jurul versiunii anchetei și care, în mod firesc, îl orientează pe anchetator spre actul profesional al judecării și stabilirii adevărului rol al protagoniștilor cazului judiciar.

În toate situațiile de infracțiuni disimulate au apărut perioade de blocaj a anchetei, lipsa acută de informații autentice i-a obligat pe anchetatori, pornind de la particularitățile cazului, să reconstituie variante a unor posibile moduri de acțiune, să încerce să penetreze necunoscutul. Toate aceste activități, esențialmente psihologice, nu sînt altceva decît activități de inferență operativă, de efort cerebral, de căutări care depășesc, indiscutabil, un simplu joc dramatic.

Prin urmare, anchetatorul nu joacă roluri, activitatea sa nu este cea a unui actor, ci esența activității sale constă în a gîndi și, așa cum constată Jean Piaget, „a gîndi înseamnă, în primul rînd, a experimenta

mental pentru a se putea trece de la problemă la ipoteză, de la aceasta la verificarea ei". A gândi logic (a experimenta logic, cum se exprimă Piaget), implică posibilitatea unui control conștient asupra cursului operațiilor mentale, asupra mecanismului acestor operațiuni. Or, acest control implică, în mod necesar, posibilitatea de a ne desprinde de succesiunea faptelor mentale, posibilitatea de a reveni la punctul de plecare, de a reface sau reconstitui unele secvențe etc., „într-un cuvânt, capacitatea reversibilității”²³.

Acestea sînt argumentele pentru care pledăm pentru judecarea rolurilor, nu pentru jucarea lor, pornind — așa cum sublinia Piaget — de la problema (de soluționat) la ipoteză, iar de la aceasta la verificarea ei.

În mod practic, acesta este algoritmul anchetatorului în situația „ipotezelor pereche”: problema de soluționat pusă în actul de sesizare este transpusă în „ipotezele pereche” iar apoi se trece la verificarea acestora, una trebuind să se confirme iar a doua, evident, să fie infirmată. Nu de puține ori cazuri judiciare deosebit de grele au fost rezolvate prin utilizarea biodetecției judiciare²⁴.

Buna credință

Anchetatorul, magistratul trebuie să fie profesioniști de bună-credință. În ce măsură buna credință își justifică tratarea într-un curs de psihologie judiciară vom încerca să demonstrăm în considerațiile următoare.

Buna credință s-a cristalizat ca un concept juridic fundamental în dreptul roman și este specific sistemelor de drept din familia romano-germanică, deci și sistemului de drept român. În lucrarea, pe care o considerăm de referință, în materia bunei credințe, „Buna credință în raporturile juridice civile”, avînd ca autor pe Dimitri Gherasim, este citată și definiția ilustrului om politic, filosof, scriitor și jurist roman Marcus Tullius Cicero, conform căreia buna credință constă în: „sinceritate în cuvinte (veritas) și fidelitate (constantia) în angajamente”...²⁵ „Pornind de la această definiție, se poate spune că faptele generatoare ale bunei credințe crează două stări de concordanță sau de conformitate: pe de o parte, conformitatea între ceea ce omul gîndește și ceea ce el afirmă (sinceritate în cuvinte) iar pe de altă parte, conformitatea între cuvinte și actele sale (fidelitatea în angajamente)”²⁶. La rîndul lor, doctrinele moderne de drept dau diferite definiții bunei credințe, toate pornind însă de la cunoscuta maximă romană „Honeste vivere, alterum non laudare, suum quique tribuere”.

Avînd în vedere ideea fundamentală ce ne preocupă, respectiv buna credință a anchetatorului, am preferat, după autorul citat, o definiție analitică și deci mai didactică, pornind de la convingerea că o prezentare a laturilor conceptului bunei credințe în știința și practica dreptului (aceasta din urmă incluzînd și exercițiul psihologiei judiciare) servește mai eficient deontologia activității de anchetator și ideea de justiție.

²³ Piaget J., *Psihologia inteligenței*, Editura Științifică, București, 1965, p. 9.

²⁴ A se vedea cazuistica din capitolul dedicat acestei probleme.

²⁵ Gherasim, D., *Buna credință în raporturile juridice civile*, Editura Academiei României, București, 1981, p. 7.

²⁶ *Ibidem*, supra, p. 24—35.

Așadar, laturile conceptului bunei credințe pot fi grupate în următoarea ordine:

a) un grup de fapte psihologice determinate care alcătuiesc onestitatea („honeste vivere”) constînd în: loialitate, prudență, ordine și temperanță, toate acestea avînd un conținut etic;

b) un grup de elemente intrate în sfera dreptului ca o consecință a faptelor psihologice menționate și anume: intenția dreaptă, diligența, liceitatea și abținerea de la producerea prejudiciului²⁷.

Cum se caracterizează aceste elemente în activitatea anchetatorului și magistratului, vom încerca să răspundem, pornind de la datele pe care le furnizează practica anchetei și a instanțelor penale:

— *intenția dreaptă*: subordonarea activității autorităților judiciare obiectivului aflării adevărului, respectării legii și ordinii de drept; respingerea oricăror ingerințe în actul de justiție; soluționarea cauzelor numai pe probe certe;

— *diligența*: circumscrierea eforturilor de soluționare a cauzelor judiciare în limitele admise de procedurile legale; evitarea abuzurilor de orice fel;

— *liceitatea*: utilizarea în ancheta judiciară numai a procedurilor admise de legislația procesual penală și procesual civilă; respectarea garanțiilor procesuale, a prezumției de nevinovăție și a dreptului la apărare, precum și a drepturilor omului stipulate în actele de drept internațional, fără nici un fel de discriminare;

— *abținerea de la producerea prejudiciilor*: observarea posibilelor vicii în activitatea de urmărire penală sau de judecată, sesizarea și înlăturarea acestora; receptivitate la cererile apărării față de posibile prejudicii.

Buna credință va trebui să conducă la soluții temeinice și legale atît în activitatea de urmărire penală cit și în cea a instanțelor judiciare.

În antiteză cu buna credință, „reana credință” se va fonda întotdeauna pe fapte psihologice situate exact la antipodul celor menționate, adică: intenție răufăcătoare, imprudență, ilicitețe și vătămare, toate ca rezultat al lipsei de onestitate.

5.7. Intima convingere

Vom porni la analiza acestui concept de la Hegel care, în „Principiile filosofiei dreptului”, sublinia: „ultimul cuvînt în decizie îl constituie convingerea subiectivă și conștiința (animi sententia), așa cum, în ce privește dovada, care se sprijină pe declarații și mărturii ale altora, jurămîntul rămîne garanția ultimă, deși subiectivă”²⁸.

Dacă pentru mărturii jurămîntul rămîne garanție ultimă, se pune în mod firesc întrebarea care este garanția ultimă a intimei convingeri pe care se fundamentează o soluție judiciară. Din perspectivă psihologică această garanție nu poate fi alta decît respectarea de către anchetator a principiilor și legilor de formare a probelor, a utilizării criteriilor psihologice, iar din perspectivă etică, garanția este moralitatea anchetatorului și buna sa credință.

²⁷ Gherasim, D., *Op. cit.*, p. 34.

²⁸ Hegel G. F. W., *Principiile filosofiei dreptului*, Editura Academiei Române, București, 1963, p. 256.

Din perspectivă juridică, garanția intimei convingeri este dublă, pornind de la principiul constituțional al separației puterilor în stat, care trebuie prevăzut expres în orice constituție democratică și terminând cu principiul independenței magistraților și supunerii lor numai legii. Credem că această dublă garanție este obligatorie și pentru celelalte categorii ce funcționează în sistemul autorităților judiciare, răspunzătoare de corecta aplicare a legilor.

În plus, legea organică de organizare judecătorească stabilește și inamovibilitatea magistraților pentru că, din categoria mare a celor ce contribuie la înfăptuirea actului de justiție, magistrații sînt aceia care soluționează cauzele penale, constatînd că prezumția de nevinovăție a încetat să mai funcționeze în favoarea inculpatului, acesta fiind declarat vinovat.

În ultimă analiză există și un drept la intimă convingere, pe care se fundamentează posibilitatea magistraților ce constituie un complet de judecată de-a avea opinie separată.

Pentru a asigura corecta funcționare a intimei convingeri și a feri deliberarea de orice influență, aceasta va avea loc imediat după încheierea dezbaterilor și se va face în secret. La deliberare nu asistă nici reprezentantul Ministerului Public și nici grefierul. Judecătorii vor delibera mai întâi asupra chestiunilor de fapt, deci cele strîns legate de probațiune și apoi asupra celor de drept, adică calificarea faptului și aplicarea pedepsei.

În Codul de procedură penală în vigoare se menționează că „toți membrii completului de judecată au îndatorirea să-și spună părerea asupra fiecărei chestiuni”. (art. 343 al. 4); „Președintele își spune părerea cel din urmă”. (art. 343, al. 5).

În art. 324, al. II din Codul de procedură penală, Carol al II-lea, se pretinde că părerile sînt culese de președinte începînd cu judecătorul cel mai mic în grad și continuînd în ordinea numirilor. Evident legiuitorul a ținut seama în această reglementare de un însemnat motiv psihologic: „pentru că judecătorii cu o experiență mai mare, deci cu o prestanță față de ceilalți, să nu îi influențeze”²⁹.

Prin urmare și instituția deliberării are o componentă psihologică, mai puțin relevantă în literatura de specialitate.

Oricum, procesele psihologice ale deliberării pot fi surprinse în motivarea hotărîrilor judecătorești, care sînt opera gîndirii magistraților și care, volens-nolens, încorporează și psihologia lor.

Credem că intima convingere este o stare psihologică comună tuturor oamenilor în legătură cu părerea lor fermă, de neclintit despre anumite fenomene, evenimente, situații etc.

În drept, intima convingere este starea psihologică a persoanelor răspunzătoare de aplicarea legilor, bazată pe buna credință, care sînt împăcate cu propria lor *conștiință morală*, care i-a călăuzit în aflarea adevărului, prin utilizarea mijloacelor legale și în stabilirea măsurilor legale consecutive stărilor de fapt stabilite.

Mai rămîne, în mod evident, validarea acestei convingeri intime, care va opera în momentul rămînerii definitive a hotărîrii ce o încorporează.

Credem, în finalul tuturor considerațiilor expuse, că structura anchetei judiciare realizată din perspectivă psihologică poate și trebuie să fie sistemul de referință al temeiurilor unor soluții juridice fundamentate pe adevăr și justiție.

5.8. Modele de conduită și tipuri de anchetatori

Contactul îndelung cu învinuții ori inculpații, în situații și împrejurări complexe, își pune amprenta formativă în educarea (în condițiile unui fond nativ existent) la anchetatori a unor calități speciale ca: perspicacitatea, spiritul de observație, insistența, subtilitatea deducțiilor și sintezelor, rapiditatea sesizării unor relații și forța argumentării logice, a căror rezultantă formează intuiția profesională, așa zisul *fler*. Un anchetator bun trebuie să fie o persoană căreia să-i placă să lucreze cu oamenii, pentru că, altfel, nu va reuși niciodată să cîștige încrederea și respectul celui ascultat, nu va poseda niciodată forța de persuasiune, ca o condiție absolut necesară unei interogări eficiente.

Anchetatorul trebuie să posede capacitatea de a se exprima clar și de a discuta în mod inteligent, atribut al unei gîndiri suple și mobile și al unui înalt grad de profesionalism³⁰.

În contextul exigențelor menționate sînt incompatibile deontologic: mulțumirea de sine generată de încrederea exagerată în propriile calități și în experiența proprie; ruperea contactului cu elementele teoretice sau de noutate din profesiune; instalarea stereotipurilor, automatismelor și spiritului rutinier; bănuiala excesivă privind orice persoană anchetată; tendința de a suspecta orice om de activitate infracțională; amplificarea nefondată a unor date sau exagerarea semnificației acordată unor gesturi și manifestări secundare din conduita celor anchetați; modul uneori absent sau defectuos de a formula întrebări; impertinență, aroganță sau chiar vulgaritate în relațiile cu persoanele anchetate, ș.a.³¹.

La toate acestea se adaugă atitudini absolut particulare adoptate în raport cu categoriile de învinuți: vanitoși, orgolioși, sensibili la flatare și la aprecieri, care-și fac din statutul de infractor un renume. Oricum, a începe ascultarea fără a fi cunoscut în profunzime persoana celui cu care urmează confruntarea este ca și aruncarea în valuri fără cunoașterea inotului. La toate acestea se adaugă o serie de *calități profesionale*, între care: obșnuința de a privi interlocutorii în ochi pe tot parcursul ascultării, sondîndu-le și interpretîndu-le corect comportamentul expresiv în raport cu întrebările semnificative; deprinderea de a asigura anchetei liniștea și intimitatea necesară; deprinderea anchetatorului de a nu-și permite gesturi de nervozitate, ticuri, ridicarea tonului ori alte accese de slăbiciune; deprinderea de a intra în anchetă cu încredere în capacitatea personală, calm și echilibrat, precum și *tăria morală* de a mai insista încă puțin din momentul în care s-a ajuns la concluzia că totul este zadarnic.

Studierea comportamentului anchetatorilor, în relația anchetator-anchetat, a condus la diferite clasificări, între care cea mai frecvent întîlnită în literatura de specialitate îi categorisește pe anchetatori în

²⁹ Vrăbîlescu, G., *Curs de procedură penală*, Ediția a II-a, Revăzută și întregită conform ultimelor modificări aduse Codului de Procedură Penală, Carol al II-lea, p. 413.

³⁰ Altavilla, E., *Psihologia judiciară* Vol. I, Unione tipografica — editrice torinese, 1955, p. 902—908.

³¹ Altavilla, E., *Op. cit.*, p. 866—882.

următoarea tipologie, frecvent întâlnită și în clasificarea tipurilor de conducători:

Anchetatorul temperat: se caracterizează printr-un comportament firesc, își ascultă cu atenție și interes interlocutorul, răbdător, calm și analitic. Intervine oportun și eficient, cu tactul corespunzător situației, pentru lămurirea aspectelor esențiale ce interesează ancheta.

Anchetatorul amabil: manifestă o anumită transparentă în relația cu anchetatul și jovialitate, nu ezită să-și trateze interlocutorul cu o țigară sau o cafea. Atmosfera degajată pe care o creează oferă premisele unui studiu psihologic mai adevărat a anchetatului. Dacă amabilitatea nu este constantă, echilibrul anchetei se poate rupe, anchetatul se inhibă, iar investigația poate fi compromisă.

Anchetatorul autoritar: se particularizează printr-o atitudine rigidă, gravă, cu accent de solemnitate, impunându-și la modul imperativ voința în fața interlocutorului. Nu este interesat în studiul psihologiei anchetatului și din această cauză nu găsește modalitățile optime de a stimula pozitiv convorbirea. Anchetatorul autoritar mizează mai mult pe intimidarea anchetatului decât pe stimularea psihologică a acestuia pentru a coopera.

Anchetatorul vorbăreț: este un tip complexat de necesitatea afirmării sau necesitatea de a se descărca de o tensiune afectivă iar logoreea este modalitatea de a se elibera de aceste stări. Din motivele menționate, sau a altora asemănătoare, anchetatorul vorbăreț intervine inoportun și lipsit de eficiență în relatările anchetatului, putând compromite ancheta.

Anchetatorul cabotin: este cel care exagerează în utilizarea procedeelelor actoricești, ce caracterizează stilul unor anchetatori. Asemenea exagerări pot provoca stări improprii pentru ancheta judiciară cum ar fi amuzamentul, disprețul, penibilitatea sau chiar inhibarea anchetatului, situații ce pot prejudicia rezultatele anchetei.

Anchetatorul patern: adoptă un comportament blind în anchetă, manifestând uneori chiar compasiune față de anchetat. Asemenea atitudini pot fi speculate de infractorii recidiviști care nu vor ezita să-și atenueze faptele.

Nu am inclus în această clasificare pe anchetatorii violenți, întrucât în sistemul judiciar modern existența acestora este greu de imaginat. Istoria cunoaște însă și această categorie de anchetatori sub diverse denumiri, între care cea mai frecventă este aceea a anchetatorilor torționari, categorie specifică sistemelor judiciare ale statelor totalitariste.

PSIHOLOGIA DUELULUI JUDICIAR ÎN PROCESUL PENAL

6.1. Premisele legale ale abordării psihologiei duelului judiciar

Examinarea, din perspectiva psihologiei judiciare, a duelului judiciar în procesul penal pornește de la relația procesual — penală acuzator public — apărător, greșită pe raportul juridic de drept penal substanțial, generat de săvârșirea unei infracțiuni, în care titularul acțiunii penale este Ministerul Public. Conceptul duelului judiciar, mai puțin utilizat în literatura de specialitate din ultimii 45 de ani, credem că poate constitui un concept cadru, sugerind *egalitatea celor două figuri centrale în procesul penal*, fundamentat pe principiile publicității, nemijlocirii, *contradictorialității* și orality, — *acuzatorul public și apărătorul*, — aceasta în contextul contemporan al readucerii activității acuzatorului public în cadrul instituției parchetului.

În literatura de specialitate din țară nu există abordări recente în problematica psihologiei acuzatorului public și apărătorului iar în literatura străină tratarea se face dintr-o perspectivă statică, adică în mod separat: „avocatul” și „Ministerul Public”¹.

Este adevărat, însă, că tratările sînt ample și profunde, bucurîndu-se și de o remarcabilă transparentă, ceea ce la noi, pînă nu de mult era de neconceput. În privința Procuraturii asemenea studii nu erau posibile din cauza caracterului închis al instituției și a unei „psihologii oficiale”, caracterizate prin rigiditate și nu de puține ori printr-o notă de superioritate, ignorîndu-se că în spatele funcției se află totuși oameni cu personalitatea lor psihosocială și culturală distinctă.

În ceea ce privește avocatul, reprezentantul celor ce-și caută dreptatea în fața justiției, încredințîndu-le cauza proprie, de multe ori vitală pentru ei, acesta a fost marginalizat, deși nu s-a putut nega niciodată valoarea profesiei lui. *Apărătorul ales este opțiunea oricărui justițiabil. Există un drept la această opțiune, sancționat prin amînarea proceselor în lipsa apărătorului ales.*

Bi bine, știința despre psihologia avocatului este necesară marelui public, cetățeanului care dorește „consulting-ul preventiv”, în mod concret nefiind organizat. Cunoașterea psihologică a protagoniștilor din prețoriul justiției era mai mult o cunoaștere interpersonală empirică, ocazională, nefiind deschisă marelui public, era o problemă „de cadru” deși prestația acuzatorului public și a apărătorului este de largă utilitate publică,

¹ Altavilla, E., *Psichologia giuridizaria*, vol. I, Unione tipografico — editrice torinese, 1955, p. 102—119.

— „L'avvocato”, p. 77—839.

— „Il Pubblico Ministero”, p. 840—851.

aceștia trebuind să fie cunoscuți iar cunoașterea lor îi obligă la probitate morală și profesională, însăși rațiunea lor de a fi.

Dacă în studiile de psihologie judiciară acuzatorul public și apărătorul (avocatul) sînt tratați în mod separat, în monografiile consacrate proceselor celebre sau în reportajele judiciare din presa cotidiană, „duelul-judiciar” al protagoniștilor relației „bipolare” beneficiază de o abordare dinamică în care lipsesc analizele psihologice de mare finețe, precum și instantaneele relevante, cu multă încărcătură psihologică non-verbală.

Modul de funcționare a psihologiei acuzatorului public și avocatului nu poate fi perceput, realizat și apreciat, în limitele necesare unei cunoașteri științifice, decît prin observarea directă, în timpul și cu ocazia duelului judiciar pe toată durata procesului, a problemelor cu privire la: analiza probelor, invocarea textelor legale, răspunsul la obiecții și excepții, rezolvarea problemelor puse în discuție, adică tot ceea ce înseamnă concretizarea principiului contradictorialității în lupta pentru adevăr.

Utilizarea unei observări complexe a duelului judiciar este poli-funcțională, răspunzînd mai multor necesități între care, în opinia noastră prevalează:

a) *capacitatea Ministerului Public* de a proteja sistemul de valori consacrate constituțional și prin actele de drept internațional la care România a aderat;

b) *capacitatea justiției* de a acționa conform statutului său de putere independentă în stat;

c) *capacitatea apărării* de a impune respectarea drepturilor fundamentale ale omului și a garanțiilor juridice în procesul penal.

Îndeplinirea acestor funcțiuni este în măsură să convingă că exercitarea acțiunii penale și a dreptului la apărare, sub controlul instanței, au drept finalitate comună soluționarea temeinică și legală, dar și educativă a cauzelor, dînd în același timp încredere opiniei publice în slujitorii justiției.

Duelul judiciar ca relație procesual penală bipolară esențială între acuzatorul public și apărător, se leagă prin *rechizitoriul, actul de trimitere în judecată care fixează limitele acestuia*. Fundamentul juridic al duelului judiciar este principiul contradictorialității, conceput ca garanție esențială pentru aflarea adevărului în procesul penal prin aceea că toate probele sînt supuse discuției părților, procurorului, instanței și apărătorului. „Contradictorialitatea — spune R. Garrand² — pune instanța de judecată în situația de a percepe probele prin filtrul punctelor de vedere exprimate oral în ședința de judecată de către toate părțile cu interese contrare în rezolvarea cauzei penale”.

Punerea în discuția părților nu numai a probelor, ci și a problemelor de drept procesual penal și drept penal substanțial, este de competența și rolul activ al judecătorului — președintelui completului de judecată — care invită părțile, în ordinea prestabilită de legea procesuală, să-și spună punctul de vedere în legătură cu problema pusă în discuție, acesta fiindu-i necesar judecătorului nu numai formal, pentru că așa spune norma procesual penală, dar și pentru a obține și cîntări informațiile pe care le va reține pentru dreapta soluționare a cauzei.

² Garrand, R., *Tratat teoretic și practic de instrucție criminală și procedură penală*, vol. III, Paris, 1907, p. 516.

Rolul activ al judecătorului are un impact psihologic asupra acuzatorului public și apărătorului, în sensul că îi atenționează asupra scrupolozității magistratului și îi obligă la o pregătire temeinică a punctelor de vedere pe care le vor exprima în cauză. În corpul juriștilor practicieni se vorbește adeseori de magistratul „tipicar”, adică cel care ține în mod riguros la respectarea minuțios-egală a normelor de procedură, atitudine ce nu poate fi pusă decît pe seama corectitudinii. Acuzatorul public și apărătorul vor trebui să-și „muleze” comportarea procedurală la exigențele „judecătorului tipicar” pentru că numai în acest fel vor izbuti să colaboreze cu completul de judecată în îndeplinirea mandatului pe care îl are în calitate de acuzator public sau apărător.

Exemplul dat, poate cel mai sever, este un pretext pentru a intra într-o problemă psihologică mai generală și anume aceea că, indiferent de tipul psihologic al magistratului, acuzatorul public și avocatul vor trebui să țină seama de personalitatea magistratului pentru a reuși să colaboreze cu acesta. Nu este vorba de a cîștiga simpatia magistratului, deși uneori aceasta este căutată chiar cu insistență, ci de a înțelege că relațiile interumane, chiar dacă se desfășoară într-un cadru reglementat, deci protector de drepturi, au și o componentă psihologică autonomă de care trebuie să se țină seama. Atît acuzatorul public cît și apărătorul cunosc aceste aspecte și le iau în considerare nefiindu-le indiferente nici soarta acțiunii publice, în cazul procurorului, și nici situația părții pe care o asistă, în cazul avocatului.

Prin urmare, pentru a încheia aceste considerente introductive e necesar că concluzionăm că:

a) *psihologia acuzatorului public* se structurează pe relația cu apărătorul inculpatului și a celorlalte părți din proces (partea civilă și partea civilmente responsabilă) și pe relația cu completul de judecată;

b) *psihologia apărătorului* se structurează pe relația principală cu acuzatorul public, cu celelalte părți și cu completul de judecată.

În spatele protagoniștilor duelului judiciar se află însă alte forțe care nu sînt instituționalizate, dar pe care psihologia socială și psihologia judiciară nu au voie să le ignore și nici să le omită din cercetare și cunoaștere. Astfel, în spatele procurorului — acuzator public — se află opinia publică atentă la activitatea sa, pentru că procurorul este susținătorul acțiunii publice, sinteză juridică a fenomenului solidarității sociale și mijloc de luptă împotriva criminalității, a apărării societății civile și statului. În spatele avocatului (avem în vedere, în principal, apărătorul inculpatului) se află infractorul, familia, prietenii și colegii săi aflați într-o solidaritate mutuală cu acesta.

În multe situații „aliații părților” sînt prezenți de la începutul pînă la sfîrșitul procesului și dacă pentru „protagoniștii instituționali” duelul începe, se încheie și se reia exclusiv în pretoriul instanței, pentru cei ce stau în spatele lor „debaterile” au loc între termenele de judecată, adeseori încărcate de un dramatism alarmant.

În lumina acestor realități activitatea psihologică a acuzatorului public și cea a apărătorului se află în raport și cu „mediul extern” procesului, adică cu mediul social din care „vine” inculpatul, cu tot ceea ce presupune acest mediu. Din acest punct de vedere profesiunile de acuzator public și de avocat pot fi considerate ca profesii de risc, mai ales în acele societăți în care criminalitatea cunoaște și forme organizate. Riscul acestor profesii, așa cum problează istoria, mai veche și mai nouă, con-

feră celor ce li se consacră o notă de curaj și jertfă de sine. Recrudescența acțiunilor Mafiei italiene, de pildă, care nu pregetă atacul asupra procurorilor printr-o suită de atentate ce au condus la radicalizarea protestului național față de ineficiența măsurilor privind eradicarea din societatea italiană a practicilor asasinice împotriva justiției³.

Deci, chiar dacă acuzatorul se înfruntă cu apărătorul, pornind de la interese distincte, gravitând în jurul prezumției de nevinovăție, credem că armele legale și buna credință a confruntării trebuie să prevaleze în fața altor procedee, ce escaladează cadrul legal al duelului judiciar, procesul trebuind să rămână pe coordonate civilizate.

6.2. Aspectele tehnice ale duelului judiciar, conceput ca dispută psihologică

Pentru început se impun precizări ce derivă din modul în care debutează procesul penal, direct la instanța de judecată sau la organele de urmărire penală.

În cazul infracțiunilor pentru care nu este obligatorie urmărirea penală, procesul penal debutează în fața instanței de judecată (judecătorei), acuzarea fiind realizată de reclamant în calitate de parte vătămată și de apărătorul acestuia, evident pe funcția de acuzator. Astfel, de exemplu, în procesul de calomnie pe care I. L. Caragiale l-a intentat Revistei literare, directorului acesteia, Th. M. Stoenescu și autorului articolelor calomnioase, Const. Al. Ionescu (pseudonimul Caion), cunoscut în presa timpului sub denumirea „afacerea Caion”, funcția acuzării a fost exercitată de Barbu Delavrancea, iar apărarea a fost susținută de profesorul universitar Ion Tanoviceanu, întemeietorul științei dreptului penal în România și strălucit avocat, alături de alți doi avocați ai vremii (1901)⁴.

În cazul în care urmărirea penală este obligatorie, sesizarea instanței de judecată se realizează prin rechizitoriu, funcția de acuzator public revenind procurorului.

Deci avocații sînt obligați să-și însușească tehnicile acuzării și apărării, urmînd să le utilizeze în raport cu conținutul contractului de asistență juridică pe care îl oferă justițiabilul. Avocații sînt, prin urmare, mai mobili din punct de vedere psihologic. Mobilitatea lor psihologică este impusă și de pozițiile variate pe care le ocupă în procesul civil, alături de reclamant sau de pîrit. Din considerentele menționate, în practica avocațială s-a ajuns și la o specializare neformală dar care în linii generale este respectată.

Exercitarea de către avocați a funcțiilor de acuzare vizează pe „penaliștii” care posedă o experiență mai bogată în materie. Complexitatea profesiei explică de ce în studiile de specialitate spațiile consacrate psihologiei avocatului sînt mai ample decît celor acordate psihologiei acuzatorului public. *Dar indiferent de pozițiile pe care le ocupă, alți acuzatorul public cît și apărătorul au în fața lor proiectul unei decizii⁵ de drept, adică rechizitoriul, pentru că așa trebuie considerat acesta în raport cu decizia juridică pe care o va lua magistratul care este „dominus litis”.*

³ Aven în vedere întreaga istorie a atentatelor criminale de sorginte mafiotă.

⁴ A se vedea în acest sens Cosma, D., *De la Dante la Zola — Pe urmele unor procese celebre*, Editura Sport — Turism, București, 1978.

⁵ În context, termenul de „decizie de drept” are sensul generic de soluție juridică, nu de hotărîre penală.

Acuzatorul public susține că proiectul de decizie este bine întemeiat în fapt și în drept, în timp ce apărătorul se află în faza de studii, încercînd să-i descopere eventualele vicii, îndeosebi pe cele ascunse, care de multe ori îi rămîn necunoscute și procurorului. Dacă procurorul își apără proiectul propunîndu-l pentru decizie, apărătorul se situează pe terenul prezumției de nevinovăție, încercînd să-și consolideze poziția prin contra-probe.

Duelul judiciar este permanent, pe toată durata judecării și nicio dată concluziile în fond ale procurorului și pledoaria avocatului nu pot și nu trebuie să fie convergente. Ideea de convergență a pozițiilor este contrară dreptului de apărare. De aceea, apărătorul va trebui să depună eforturi considerabile pentru a găsi acele elemente de fapt și de drept, de circumstanțiere și de individualizare, dacă totuși există culpabilitate, care să-i permită susținerea unui punct de vedere atenuat în raport cu concluziile și punctul de vedere al procurorului — acuzator public, fără însă a se identifica cu inculpatul.

Spre deosebire de apărător, care nu poate renunța la apărarea inculpatului, acuzatorul public *poate renunța la exercitarea acțiunii publice*, dacă în cursul cercetării judecătorești constată existența uneia din situațiile prevăzute de art. 10, lit. c-e din Codul de procedură penală, solicitînd achitarea conform art. 316 din același cod. În legătură cu aceste situații este de subliniat că, constituind motive de achitare, ele se vor afla în atenția apărătorului pentru a-i fundamenta strategia în proces, în funcție de posibilitățile pe care i le oferă cauza⁶.

6.3. Psihologia apărătorului

Instituția constituțională a apărătorului este legată de dreptul fundamental la apărare. „În tot cursul procesului, părțile au dreptul să fie asistate de un avocat, ales sau numit din oficiu” (art. 24 din Constituția României).

Apărătorul nu poate fi deci, conform textului Constituției, decît un avocat căruia îi este garantată libera exercitare a profesiei conform conștiinței sale profesionale, condiție psihologică primordială a calității de apărător. În exercitarea profesiei, „avocatul se bucură de drepturile profesionale și este obligat să respecte îndatoririle profesiei”⁷. Manifestarea personalității avocatului nu își găsește însă expresia în reglementările menționate, care nu au decît un caracter tehnic, procesual. Personalitatea sa se exprimă în capacitatea profesională ce îi marchează cariera, precum și în eșecurile sale, pentru că și acestea sînt luate în calcul de avocatul ce ține la demnitatea sa.

Psihologia avocatului este, în comparație cu cea a altor protagoniști ai procesului penal, o psihologie mobilă în funcție de posibile ipostaze procesuale: apărător al inculpatului, apărător al victimei sau al părții civilemente responsabile.

⁶ a) fapta nu există;

b) fapta nu este prevăzută de legea penală;

b₁) fapta nu prezintă gradul de pericol social al unei infracțiuni;

c) fapta nu e săvîrșită de învinuit sau inculpat;

d) faptei îi lipsește unul din elementele constitutive ale infracțiunii;

e) există vreuna din cauzele care înlătură caracterul penal al faptei.

⁷ A se vedea în acest sens, art. 6, 172, 188 și 275 din Codul de procedură penală.

6.3.1. Psihologia apărătorului inculpatului

Apărătorul inculpatului, de regulă avocat penal (specializat în materie penală)⁹ nu se identifică, din nici un punct de vedere, cu inculpatul, misiunea sa psihologică — de conștiință și conduită profesională — fiind una comprehensivă, de a înțelege și explica comportamentul inculpatului pe care îl asistă, dacă acesta este culpabil în mod real, iar dacă este inocent, de a înțelege mecanismele care au adus un nevinovat în fața justiției și a le demonta în cursul cercetării judecătorești, urmînd a valorifica rezultatele cercetării în pledoaria pentru achitare sau, într-o altă variantă, de a obține restituirea cauzei la parchet și apoi o soluție de neurmărire.

Primul act consacrat comprehensiunii psihologice a inculpatului este întîlnirea pe care inculpatul o are cu avocatul ales sau din oficiu. În mod sistematic legislativ, inculpatul sau viitorul inculpat are dreptul, garantat procedural, de a nu face nici o declarație decît în prezența avocatului său. În legislația procesuală a României nu există o asemenea prevedere — garanție. Deci, avocatul va lua legătura cu inculpatul după ce acesta a fost audiat.

În cadrul întîlnirii, în libertate sau la „vorbitor”, dacă inculpatul este arestat, sînt posibile mai multe situații:

a) refuzul inculpatului de a colabora cu apărătorul său;⁹
b) acceptarea întîlnirii, situație în care avocatul cere informații inculpatului; informațiile pot fi sincere sau nesincere ori parțial sincere.

Conținutul întîlnirii constituie secret profesional și este protejat de Codul de procedură penală. Apărătorul inculpatului va utiliza informațiile primite în cadrul informării, acestea constituind, în mod evident, principala sa urmă psihologică în cadrul duelului judiciar.

În cazul inculpatului inocent, informațiile primite vor sta la baza examenului critic la care vor fi supuse probele administrate în faza urmăririi penale și a cererilor avocatului de testare a tuturor probelor. Astfel:

— apărătorul va putea solicita cercetarea martorilor pentru mărturie mincinoasă și credem că poate solicita inclusiv testarea acestora la biotector; expertul psiholog nu poate refuza executarea unei asemenea testări iar instanța, în virtutea rolului activ, poate să o admită, urmînd a aprecia în mod liber raportul expertului psiholog ca orice altă probă;

— pentru probele constînd în înscrisuri va putea solicita expertizarea autenticității lor;

— la orice fel de expertiză va putea cere o altă expertiză;

— la actele organelor oficiale ce nu pot fi combătute prin probe cu martori vor putea solicita procedura înscrisului în fals, în care se va putea utiliza și biotecția.

După cum se poate constata, biotecția poate sluji și interesele apărătorului. Rămîne ca avocații să solicite acest mijloc de investigare științifică¹⁰.

Concluziile în fond ale apărătorului inculpatului inocent vor trebui susținute în mod complet, chiar dacă acuzatorul public, care susține con-

cluziile sale primul (în ordinea stabilită prin Codul de procedură penală — art. 340) solicită achitarea. Această orientare deontologică trebuie să reflecte, pe de o parte, caracterul esențialmente real al dreptului de apărare iar, pe de altă parte, să contribuie în mod complet și edificator la formarea intimei convingeri a magistraților.

De obicei, concluziile de achitare ale acuzatorului public sînt sintetice, plate, pe cînd cele ale apărătorului (avocatul penal) sînt analitice, debutînd cu aceea introducere în care pentru captarea atenției completului de judecată și a publicului se face un rezumat al conținutului pledoariei, cunoscut sub numele de exordiu. După aceasta se intră în dezvoltarea pledoariei dintr-o perspectivă pluridisciplinară, în care alături de analize sociologice, juridice, filozofice, politice, nu lipsesc nici cele psihologice cu numeroase accente emoționale, toate acestea articulate într-o argumentație și retorică impecabile — pledoarii opere ale marilor maeștri ai barei¹¹.

În cazul inculpatului culpabil, apărătorul (avocatul penal) se va strădui în operațiunea de comprehensiune să înțeleagă și să explice atitudinea inculpatului încercînd, în funcție de posibilități, fie o schimbare de încastrare juridică de la o infracțiune mai gravă la una mai puțin gravă, fie circumstanțierea atenuantă. În extremis, va opta pentru pledoaria de individualizare a pedepsei, cînd faptele comise sînt corect stabilite iar edificarea juridică este exactă. Aceste atitudini ale apărătorului sînt posibile conduite profesionale oneste dacă inculpatul este sincer.

În situația inculpatului nesincer sau al celui care refuză cooperarea cu apărătorul, acesta își va organiza apărarea în funcție de posibilitățile pe care i le oferă probele existente în dosar, a neconcordanțelor eventuale dintre acestea, precum și a informațiilor primite de la rudele inculpatului sau din alte surse. Lipsa de sinceritate a inculpatului sau refuzul de cooperare cu apărătorul nu constituie pentru avocatul penal motive de abandonare a cazului, pentru că și acestui gen de comportament trebuie să i se găsească o explicație. Apărătorul (avocatul penal) nu poate refuza soluțiile, iar dacă la o primă vedere ele nu există, atunci trebuie căutate.

Duelul judiciar al avocatului penal — apărător al inculpatului — se derulează și pe un alt plan, cel al acțiunii civile, care are ca obiect repararea prejudiciului material și moral pricinuit victimei. Acțiunea civilă în procesul penal este subordonată, sub aspect procesual, modului de soluționare al acțiunii penale, al cărui obiect este răspunderea penală. Nu mai puțin adevărat este însă faptul că, sub aspectul dreptului substanțial, soluționarea acțiunii civile depinde de soluția penală și, în cadrul acesteia, de modul de rezolvare a raportului de cauzalitate între acțiunea sau inacțiunea ce constituie elementul material al infracțiunii reținute, prin rechizitoriu, în sarcina inculpatului. Apărătorul inculpatului va lua în calcul și problema culpei victimei ale căror consecințe se vor reflecta în soluția civilă, dar și în concluziile cu privire la soluția penală, ca element de individualizare a probei, afară de situația în care se va dovedi culpa exclusivă a victimei.

Complexitatea răspunderii civile, pe care apărarea inculpatului o abordează din perspectiva răspunderii civile delictuale după dispozițiile Codului civil, presupune o analiză a raportului de cauzalitate, după ce acesta a fost stabilit din punct de vedere obiectiv, și din unghiul de vedere

⁹ Notăm că în literatura străină se utilizează în mod frecvent termenul de avocat penal, iar Enrico Altavilla are o monografie intitulată „L'avvocato penale”.

¹⁰ Notăm că refuzuri de acest gen sînt cunoscute și în alte domenii. De pildă, în medicină, fenomenul necolaborării bolnavului cu medicul este cunoscut sub denumirea „refuzul balatului alb”.

¹¹ La nivelul organelor de urmărire penală și al celor de procuratură, biotecția se utilizează în mod curent cu rezultate concludente și nediscriminatorii, alți pentru acuzare cit și pentru apărare. Oricum, biotecția este imparțială.

¹¹ Altavilla, E., *Op. cit.*, p. 824—825, selectiv.

al subiectivității agentului infractor, precum și al eventualei culpe a victimei care, fără a fi exclusivă, s-a înscris totuși în cauzalitatea infracțiunii, prin urmare, și în cea a răspunderii civile delictuale.

6.3.2. Aspecte psihologice ale apărării părții civile

Capitolul consacrat victimologiei tratează problemele psihologice ale victimei din perspectiva criteriilor și formelor de victimizare, a existenței unei culpe ne penale a victimei sau a totalei inocențe a acesteia. Asemenea situații se reflectă însă și în plan procesual, în dublul aspect al procesului penal și civil.

În plan civil, problematica psihologică trebuie să aibă în vedere următoarele categorii de prejudicii, impuse de noua concepție a dreptului civil român cu privire la despăgubirile morale, rezultând din traume psihologice perene:

- a) *prejudiciu constând în dureri fizice sau psihice*;
- b) *prejudiciul estetic* — când prin infracțiune s-a cauzat slăbirea fizică a persoanei victimei;
- c) *prejudiciul de agrement*, ca o compensație la posibilitățile de viață răpite unei persoane prin alterarea integrității sale funcțional-fiziologice;
- d) *prejudiciul juvenil*, constând în prejudiciul moral special suferit de către o ființă umană tânără care își vede reduse speranțele de viață sau răpite anumite agreme ale existenței.

Studiile de psihologie judiciară în aceste materii sint foarte răspândite în doctrina juridică occidentală — europeană și americană. În țara noastră au existat unele preocupări teoretice pe linia prejudiciilor de ordin psihologic¹², dar fără dezvoltări în direcția psihologiei judiciare.

În esență, problematica psihologică în materie se integrează fenomenului psihologic al frustrărilor cauzate de impactul pe care infracțiunea îl are asupra cursului firesc al evoluției persoanei umane. Avocatului victimei care a suferit un asemenea prejudiciu i se cere, pe lângă pregătirea tehnico-juridică în materie și o deosebită grijă față de susceptibilitățile victimelor care, adeseori, direct sau indirect, își acuză apărătorii de „pac-tizare” cu avocatul inculpatului.

Problematica psihologiei părții civile — pe fondul recunoașterii dreptului la despăgubiri generale — este nouă, aceasta putând fi dezvoltată în cadrul cercetărilor de victimologie ca o problemă specială. Sesizând corect complexitatea problemei despăgubirilor civile, profesorul Tiberiu Bogdan sublinia că „pe planul cel mai general victimologia ca orientare de investigație științifică, trebuie să apară mai devreme sau mai târziu, deoarece evoluția societăților moderne exclude categoric dreptul individului de a-și face singur dreptate, fără însă să fi luat asupra sa și despăgubirea ca reabilitare a victimelor. În felul acesta, atât practica legală, cât și teoria criminologică se axează pe studierea și analiza criminalului (extrema formă a devianței) de unde rezultă un fapt paradoxal, greu de înțeles: la finele procesului penal, infractorul este pedepsit, statul la rîndul lui tot „pedepsit” (trebuie ca un timp să se îngrijească de deținut), în schimb, singurul element neglijat rămîne victima (supraviețuitoare), ale cărei posibilități de despăgubire (dacă se constituie parte civilă) depind de starea

materială a infractorului (eventual a părții civilmente responsabilă n.n.) și de iscusința sau stingăcia avocaților care reprezintă părțile într-un proces... civil”¹³.

Luarea în considerare a efectelor psihologice generate de faptele ilicite ridică o problemă specifică pentru răspunderea civilă în raport cu caracterizarea prejudiciului. De mai bine de două decenii în doctrina juridică internațională există serioase tendințe de armonizare și chiar de unificare a legilor interne în domeniul răspunderii civile pentru daunele morale, fundamentate pe efectele psihologice ale faptelor ilicite.

În acest sens, sub auspiciile Consiliului Europei, între 21—25 iulie 1969, la Colocviul ținut la Londră au fost elaborate „Recomandările asupra recuperării prejudiciului moral” care cuprind următoarele principii¹⁴:

- 1) Dauna morală vizează prejudiciul care nu se pretează, strict vorbind, la o evaluare bănească. Semnificația și importanța sa exactă prezintă unele ușoare diferențe în funcție de diversele sisteme juridice.
- 2) Principiul reparării daunei morale ar trebui să fie recunoscut în cazul leziunilor corporale, pe de o parte, și în cazul atingerilor grave aduse drepturilor personalității (cum sint defăimarea, intrusiunea în viața privată, sechestrarea ilegală), pe de altă parte.
- 3) În caz de deces, repararea daunei morale ar trebui să fie acordată rudelor apropiate în ipotezele în care acest lucru ar fi justificat prin considerente cu totul deosebite.
- 4) Repararea daunelor morale se justifică, de asemenea, în anumite cazuri de atingeri aduse raporturilor de familie. O despăgubire pentru ruperea logodnei nu ar trebui să fie acordată decât în cazul în care logodnicul a suferit un prejudiciu moral grav din vina celuilalt logodnic.
- 5) Despăgubirea are ca obiect să procure victimei o compensație (sau o satisfacție). În anumite cazuri, pentru stabilirea acestei compensații, s-ar putea ține cont și de gravitatea culpei autorului daunei.
- 6) Pe lângă despăgubirea bănească, reparația trebuie să cuprindă și măsurile destinate să împiedice producerea, continuarea sau repetarea prejudiciului.
- 7) Cu ocazia acordării de despăgubiri, trebuie să se facă distincție între dauna materială și dauna morală.
- 8) Atunci când este cazul, reparația ar putea fi acordată sub forma unor vărsăminte periodice. În aceste cazuri, ar fi de dorit ca beneficiarii să fie protejați împotriva diminuării valorii monedei.
- 9) Problema reparării daunei morale a fost examinată în raport cu asigurarea de răspundere civilă și cu asigurarea socială. În materia asigurării de răspundere civilă, garanția acordată de către asigurător ar trebui să cuprindă, în caz de leziuni corporale, și despăgubirea daunei morale. A fost evocată de asemenea și chestiunea oportunității extinderii cîmpului de aplicare al asigurării sociale la repararea daunei morale.
- 10) Avînd în vedere importanța practică a asigurărilor, ar fi util să se organizeze un schimb de vederi între reprezentanții companiilor de asigurări și juriști experți în materie de daune — interese.
- 11) Este regretabil să se constate marea dispariție existentă între cuantumul sumelor acordate, atât în cadrul aceleiași legislații, cât și în diferitele țări membre ale Consiliului Europei.

¹² Bogdan, T., Sintea, L., *Analiza psihosocială a victimei. Rolul ei în procesul judiciar*, Ministerul de Interne, Inspectoratul General al Poliției, București, 1988, p. 8.

¹⁴ Albu, I., Ursu V., *Op. cit.*, pag. 123—125.

¹³ Albu, I. și Ursu, V., *Răspunderea civilă pentru daune morale*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979.

12) Ar trebui luate măsuri atât pe plan național, cât și pe plan european, în scopul de a se remedia lipsa informațiilor privitoare la cuantumul indemnizațiilor acordate în cazuri similare. Studiul utilizării ordinațoarelor în adunarea și stocarea informațiilor ar trebui încurajat.

13) Cu titlu de măsură imediată, Consiliul Europei ar trebui să adune informațiile relative la cuantumul indemnizațiilor acordate în fiecare țară, pentru a le pune la dispoziția persoanelor și a instituțiilor interesate.

14) Consiliul Europei trebuie să încerce armonizarea regulilor juridice privitoare la repararea prejudiciului moral cauzat ca urmare a unor leziuni corporale.

Dintre principiile enunțate, cele de la punctele 4, 9, 11, 12, 13 și 14 au fost adoptate în unanimitate.

În concluzie, cu privire la avocatul penal (a cărui problematică psihologică rămâne deschisă, urmînd ca studiul acesteia să fie întregit prin lectura proceselor celebre și participarea directă a studenților la activitatea avocaților în instanțele de judecată), vom spune că acesta este un consecvent militant pentru adevăr și dreptate, profilul său moral pozitiv însoțind întreaga istorie a justiției românești, chiar dacă ar fi să cităm numai numele unor celebrități în materie.

Vom reține, tot cu valoare de concluzie, așa cum s-a putut constata, că avocatul penal se poate afla în diverse ipostaze în funcție de natura cazului — inculpat inocent sau vinovat — precum și în raport cu forma de cooperare a inculpatului cu avocatul penal: sincer, nesincer sau parțial sincer.

6.3.3. Funcțiile psihologice ale duelului judiciar

În opinia noastră, duelul judiciar îndeplinește, pe lângă funcțiunile juridice specifice (egalitatea acuzării și apărării, garantarea stabilirii adevărului, asigurarea concretă a exercitării dreptului la apărare în mod real și eficient, exercitarea rolului activ de către părți și instanță ș.a.) și importante funcții psihologice, între care: testarea intersubiectivă a structurilor raționamentului juridic în drept; psihofiziologia intimei convingeri a magistratului investit cu luarea deciziei; prevențiunea specială; prevențiunea generală.

6.3.3.1. Testarea intersubiectivă.

Duelul judiciar, fundamentat pe principiile contradictorialității și nemijlocirii, are trei obiective:

a) reconstituirea stărilor de fapt ce aparțin unui timp trecut, utilizînd ca mijloc al acestui obiectiv probațiunea;

b) calificarea juridică a stărilor de fapt, operațiunea tehnico-juridică aparținînd prezentului istoric, care constă în identificarea normelor juridice aplicabile cazului, interpretarea și aplicarea;

c) aplicarea sancțiunii (pedepsei) și acordarea despăgubirilor civile în raport cu întinderea prejudiciului suferit, ce se proiectează în viitor și reprezintă separațiunea dreptului violat, reparațiunea materială și morală, reparațiunea socială și individuală.

Îndeplinirea acestor obiective nu reprezintă altceva decît procesul nașterii hotărîrilor în aplicarea dreptului sau modelul raționamentului juridic în care: reconstituirea stării de fapt este premisa minoră, calificarea juridică premisa majoră, iar sancțiunea concluzia raționamentului

juridic. Concluzia nu va fi adevărată dacă cele două premise nu vor fi și ele adevărate. Astfel, de exemplu, dacă este adevărat că X l-a ucis pe Y, înseamnă că ne aflăm în fața unei fapte; dacă fapta a fost comisă cu vinovăție înseamnă că trebuie să îi corespundă o formă a infracțiunii de omor cu o anumită calificare juridică; dacă există infracțiunea de omor și aceasta are o anumită calificare, înseamnă că va fi pedepsit cu o pedeapsă stabilită în textul legii penale care îi califică fapta.

În duelul judiciar toate cele trei elemente ale raționamentului juridic pe care se fundamentează decizia în drept¹⁵ sînt puse în discuția părților care îndeplinește funcția de intercomunicare psihologică sau de testare intersubiectivă a elementelor ce structurează raționamentul necesar deciziei în drept: starea de fapt, calificarea juridică și sancțiunea.

Testarea intersubiectivă a probelor îndeplinește funcțiunea de verificare a concordanței acestora cu realitatea ce constituie obiectul probațiunii; evidențierea viciilor în formarea probelor, eliminarea probelor false (obiectiv false sau subiectiv false). Cînd există îndoieli asupra rezultatelor testării intersubiective, în cazul mărturiilor și al confruntărilor, se poate apela la serviciile biodetecției judiciare.

Deci, stabilirea stării de fapt, ca etapă obligatorie a raționamentului și deciziei în drept, nu poate fi promovată mai înainte testării intersubiective și, după caz, obiective a întregii probațiunii pe care se fundamentează o stare de fapt.

Testarea intersubiectivă a calificării juridice. Practicienii dreptului cunosc acest fenomen sub un dublu aspect.

Primul aspect este cel referitor la sistemul de consultări reciproce, inclusiv extrajudiciare, cu privire la încadrarea în drept, a unei anumite situații de fapt și anume în cadrul activităților curente de pregătire a cauzelor în vederea finalizării lor și sesizării instanțelor competente.

Al doilea aspect, este cel ce se consumă în cadrul duelului judiciar în temeiul art. 334 din Codul de procedură penală în conformitate cu care „dacă în cursul judecării se consideră că încadrarea juridică dată faptei prin actul de sesizare urmează a fi schimbată, instanța este obligată să pună în discuție noua încadrare...”.

Cîte probleme de natură juridică și psihologică ridică schimbarea unei încadrări juridice și care este tensiunea intelectuală și afectivă născută pe această problematică, atât la nivelul duelului judiciar, cât și la cel extrajudiciar, în taberele pro și contra ale opiniei publice, ale mijloacelor mass-media și ale doctrinei o demonstrează situația fluctuantă a calificărilor juridice în procesele penale consacrate reprimărilor acțiunilor revoluționare din decembrie 1989. Acest exemplu este mai edificator și la îndemina imensei majorități a celor preocupați de asemenea analize psihojudiciare. Dar, în mod efectiv orice schimbare de calificare juridică ridică probleme psihologice intra și extrajudiciare, indiferent de natura procesului.

Calificarea juridică este determinantă pentru soluția finală a procesului și a efectelor generale ale acestuia, îndeosebi în planul libertății persoanei pentru că: achitarea, grațierea, amnistia, suspendarea executării înseamnă libertate, pe cînd condamnarea înseamnă privare de libertate, ori toate acestea sînt dependente de calificare.

¹⁵ Cu privire la raționament și decizia în drept a se vedea Tarantino A., „Raisonnement et decision dans le droit”, în „Le raisonnement juridique”, culegere de comunicări științifice prezentate la Congresul mondial de filosofie dreptului și filosofiei socială, Bruxelles, 1971, p. 153—158.

Acestea sînt motivele pentru care în duelul judiciar avocatul penal înptă, începînd din faza testării intersubiective a probelor, pentru a putea obține o calificare juridică cu consecințe favorabile inculpatului.

6.3.3.2. Psihologia intimei convingeri

Protagonistii duelului judiciar în procesul penal (acuzatorul public și apărătorul) își formează o convingere intimă proprie asupra cazului încercînd, fiecare, cu prilejul dezbaterii în fond a cauzei, să-l convingă pe magistrat de justetea punctului său de vedere.

Susținerile argumentate ale protagoniștilor se constituie, sub aspect psihologic, în stimuli pentru gîndirea magistratului, stimuli ce acționează corelat cu fondul experienței, cultura și informațiile rezultate din probele administrate, stocate în memoria magistratului în timpul duelului judiciar, pe care acesta l-a condus și controlat în calitate de „dominus litis”.

Intima convingere a magistratului nu se formează în mod complet și calificator decît după epuizarea duelului judiciar și ascultarea ultimului cuvînt al inculpatului, iar uneori nici după aceea, situație pentru care, în înțelegerea sa, legiuitorul a prevăzut ipostaza repunerii pe rol, dacă magistratul nu a reușit pe deplin să-și formeze intima convingere. Deci, din motivație psihologică, cazul trebuie reluat. Aceasta este natura științifică a repunerii pe rol. Orice altă interpretare, în opinia noastră, nu poate fi primită, în afara lipsei elementelor pentru formarea intimei convingeri.

Pe de altă parte, pronunțări anticipate asupra cazului, în medii extra-judiciare, sau manifestări ce ar putea sugera lipsa imparțialității, sînt conduite nefirești, sancționabile, care pun sub semnul întrebării capacitatea psihologică a magistratului de a suporta intelectual și afectiv dar și volitiv, duelul judiciar, chiar dacă acesta este mai dur, iar uneori presărat cu incidente între părți sau delict de audiență.

Forța psihologică a magistratului nu constă în rigiditatea și impene-trabilitatea pe care se trăduiește să o afișeze. Aceste atitudini sînt măști. Atît procurorul cît și avocatul penal cunosc sensibilitățile și punctele vul-nerabile ale magistratului și încearcă să profite de ele. Îndesebi, avocatul penal încearcă să sensibilizeze afectivitatea magistratului.

Deliberarea, tocmai din aceste considerente, este concepută și legi-ferată pentru ca magistratul să poată cumpăni într-o stare de relaxare psihologică probele și argumentele, testate intersubiectiv în duelul judiciar, ca și ultimul cuvînt al inculpatului. Dacă elementele subiective, străine cauzei, sau extrajudiciare de presiune vor influența intima convingere a magistratului sau vor impune o altă soluție, substituind voința acestuia, atunci duelul judiciar este inutil, iar justiția se transformă într-un apendice al unor forțe cărora le este străină seria valorilor socio-statale. De aceea, deliberarea în stări emoționale puternice nu va conduce la soluții temeinice și legale.

6.3.3.3. Prevențiunea specială ca efect și funcțiune psihologică a due-lului judiciar

Prevențiunea specială este tratată de criminologie și penologie, fiind un element atribuit pedepsei penale care îl izolează pe infractor, blocîndu-i, cel puțin pentru durata executării pedepsei, activitatea infracțională.

În opinia noastră fundamentată pe realități penale, duelul judiciar îndeplinește funcțiuni psihologice semnificative. Este în cauză duelul judi-

ciar în care se pune în discuție chestiunea individualizării pedepsei incul-patului în sensul neexecutării pedepsei sau a executării ei în libertate.

Discuțiile echilibrate pe această temă, mai ales de către acuzatorul public, în cazurile pretabile la asemenea soluții de individualizare, au un efect psihologic pozitiv. Cazurile de suspendare a executării pedepsei, în care au operat reabilitările de drept, credem că reprezintă unul din indi-catorii concludenți pentru a considera reabilitarea și ca efect psihologic al obiectivității duelului judiciar, asigurată din direcția acuzării.

De multe ori se pot auzi, în luările de ultim cuvînt al inculpaților, că nu au de formulat obiecțiuni privind modul în care s-a desfășurat judecata, că regretă faptele comise și solicită înțelegerea instanței. Și aceste atitudini sînt tot efecte psihologice ale duelului judiciar.

Uneori apărătorii, încheindu-și pledoariile, susțin că procesul ca atare și judecata sînt suficiente pentru „învățarea de minte a inculpatului”. Dar cum soluții amendate cu aceste concluzii nu există încă în dreptul penal, se solicită condamnarea cu suspendarea executării pedepsei. Și acest gen de analiză și soluții recunosc existența unui efect psihologic pentru duelul judiciar.

O cazuistică pe această temă, constituită în eșantioane de cercetare, credem că ar putea furniza interesante și utile informații de psihologie ju-diciară. Dar, pînă la asemenea studii mai pretențioase și mai dificil de realizat, se impune o concluzie: protagoniștilor duelului judiciar nu trebuie să le fie indiferente și, prin urmare, să nu ia în calcul efectele psihologice ale propriei lor atitudini, indiferent că reprezintă acuzarea sau apărarea. În ultima analiză este în cauză exercițiul de calitate și eficiență al profesiei.

În legătură cu această problemă, Enrico Altavilla consacră studierii psihologice a avocatului și acuzatorului public o secțiune distinctă pe care o vom relua în mod succint.

6.3.3.4. Prevențiunea generală ca efect psihologic al duelului judiciar

Duelul judiciar, în cadrul procesului modern este calea juridică spre o soluție convenabilă părților — inculpatului și părții civile — ca părți ale raportului de drept penal substanțial și a celui delictual civil alăturat. Procurorul va veghea ca în acest duel să fie protejate interesele publice. De aceea, procurorul, în calitate de reprezentant al Ministerului Public, este primul interesat în realizarea efectelor educative ale acțiunilor sale în cadrul duelului judiciar, pe care trebuie să-l poarte de pe poziții principiale, obiective, cumpătate dar ferm în concluzii.

Dacă avocatul penal își va începe pledoaria exprimîndu-și satisfacția cu privire la obiectivitatea reprezentantului Ministerului Public, efectul educativ asupra publicului prezent și dezbaterii va fi asigurat, rămînia-du-i să-și dezvolte, pe fondul obiectivității concluziilor procesului, tezele în apărare.

Dacă acțiunile procurorului vor fi caracterizate ca lipsite de obiec-tivitate, iar duelul judiciar se va desfășura pe fondul stării de tensiune, publicul precum și mijloacele mass-media își vor pune întrebarea asupra capacității acuzării de a prezenta justițiar realitatea faptelor, probelor anchetei și calificările corespunzătoare. Deci, rolul procurorului este esen-țial pentru asigurarea efectelor psihologice de garanție generală ale duelului judiciar.

În fine, soluția. Soluția care se propune judecătorului este și aceasta testată intersubiectiv. Astfel, procurorul solicită o anumită pedeapsă. Apărătorul o analizează, încearcă să-i demonteze argumentarea printr-o contraargumentație care pornește de la o altă viziune asupra pericolozității sociale a inculpatului pe care îl asistă și de la posibilitățile de reducere și resurecție penală ale acestuia (cu excepția anumitor infracțiuni foarte grave).

Ultimul cuvânt aparține în chip firesc, procedural și tradițional, inculpatului. Opinia acestuia poate fi amplă, cu note de cultură juridică și aprecieri formulate categoric, deschis și curajos, asupra rechizitoriului care este criticat, dacă avocatul a susținut teza achitării.

În cazul altor inculpați sînt formulate idei de genul: „nu am nimic de spus”, „las la aprecierea instanței” sau „nu mă simt vinovat”.

De regulă, atitudinea inculpaților la interogatoriu se reflectă și în ultimul lor cuvînt.

6.3.3.5. Procesul „rejudecării” lui Dante Alighieri¹⁶

„Cu prilejul împlinirii a șapte sute de ani de la nașterea autorului Divinei Comedii, un mănunchi de dantologi — eminenți juriști și istorici din Italia, R. F. Germania și Franța — au redeschis, în cadru solemn, procesul lui Dante. Dezbaterile au avut loc în ziua de 16 aprilie 1966, în absida bazilicii San Francesco din Arezzo, decorată cu superbe fresce ale lui Piero della Francesca. Două mii de persoane s-au adunat pentru a asculta cuvîntul autorizat al dantologilor despre faptele pentru care fusese de două ori condamnat la moarte cel mai de seamă poet al Italiei. Ca sediu al instanței de judecată ad-hoc a fost ales Arezzo, orașul care cel dintîi și-a deschis porțile înaintea poetului proscris după prima condamnare și de unde au pornit faimoasele epistole dantesti „cître preaticăloșii” florentini și cître Henric al VII-lea”¹⁷.

Și acum, duelul judiciar¹⁸:

a) Cercetarea judecătorească:

S-a procedat, mai întîi, la audierea „martorilor” care au evocat, în calitate lor de istorici și cercetători literari, faptele și ideile marelui exilat.

b) Rechizitoriul:

Rechizitoriului susținut de Antonio Bollocchi, președintele secției penale a curții de apel din Perugia, *nu i-a lipsit nimic din asprimea unui act de acuzare* (s.n.). Fără a-și putea ascunde venerația față de „divinul” poet și cerînd iertare pentru faptul că trebuie să întîneze cu scăderile sale faima unui bărbat atît de însemnat, reprezentantul Ministerului Public n-a omis nimic din ceea ce ar fi putut justifica cele două condamnări. Portretul moral al omului supus judecății a fost zugrăvit de asemenea, fără menajamente, pe baza mărturiilor unor biografi și istorici care au scris într-o vreme nu prea îndepărtată de aceea în care a trăit poetul. Acuzatorul și-a concentrat eforturile pentru a demonstra că în împrejurările istorice date și în baza legiuirii penale de atunci, osîndirea lui Dante era inevitabilă.

¹⁶ Cosma, D., *Op. cit.*

¹⁷ Este vorba de împăratul german Henric al VII-lea, căruia Dante i s-a adresat cu încredere și entuziasm ca unui aducător de pace și dreptate și pe care-l vedea drept mîntuitorul Italiei: „Divin, August și Sezar”.

¹⁸ Cosma, D., *Op. cit.*

c) Apărarea:

Replica apărării a fost *viguroasă și strălucită* (s.n.). Eminentul avocat florentin Dante Ricci n-a lăsat fără răspuns nici una dintre învinuiri. N-a tăgăduit cusururile poetului, dar a știut să pună în lumină rectitudinea lui de caracter. Temeiurile de fapt și de drept ale condamnărilor le-a spulberat cu argumente trase deopotrivă din legislația vremii și din principiile permanente ale dreptului penal. Dublat de un dantolog acuzat, apărătorul poetului și-a fundamentat convingător cererea de achitare. Finalul pledoariei a fost la înălțimea nobilei cauze apărute:

„Florentinii, negustori și bancheri robuști, n-au crezut în divină misiune cu care se simțea investit Dante. N-au recunoscut (și cum ar fi putut?) în omul cu chipul supt și mersul girbovit, din mulțimea anonimă a proscrisilor, pe Surghiunitul fără vină purtător de miraculoase mesaje perene. Dar istoria a validat gîndirea sa și visul său. Ceea ce ieri i-a fost imputat ca o crimă de Lese-patrie, este astăzi speranța vie ce însuflețește și consolează lumea de pe tot pămîntul”...

„L-au condamnat ca rebel: și era un profet”.

„L-au izgonit din cetate: și a avut ca patrie lumea”.

„Asupra capului său, în locul securii infame, a coborît în lumina timpurilor o coroană de glorie”.

d) Ultimul cuvînt:

În ultimul cuvînt, înaintea deliberării, Dante Ricci, a explicat rostul rejudecării după aproape șapte sute de ani a procesului lui Dante arătînd că documentele din Libro del Chiodo și din Libri palerarum trebuie să fie restudiate de juriști, nu numai de istorici, filologi și literați, pentru că tocmai juriștii ar putea, cu tehnica și cu acea „mens” ce le este proprie, să le surprindă sensul și semnificația; și dacă s-ar putea după șapte sute de ani, dîncolo de o hagrografie de-acum convențională, să identifice în fața dreptului și în fața istoriei, în fugarul politic florentin pe „Surghiunitul fără vină”.

e) Soluția:

A urmat verdictul — de achitare firește — al judecătorilor, care, înainte de a-și da votul, și-au motivat public opinia, cu argumente istorice și de drept. Unul dintre magistrați a avut ideea ingenioasă de a inova în beneficiul genialului poet două drepturi excepționale: dreptul la extratemporalitate și dreptul la extraterritorialitate: „Geniul nu trăiește numai în epoca sa, ci anticipează viitorul. Geniul nu trăiește numai pe pămîntul său de baștină, ci în tot neamul omenesc”.

În deliberarea publică a completului, format din președintele tribunalului, Ernesto Eula, fost prim președinte al Curții de casație, iar ca membri ai completului prestigioși profesori universitari și înalți magistrați, s-a mai spus: „Că uneori Dante a lovit, în aspra sa bătaie de cetățean și poet, pe stăpînitorii vremii, în acele clipe el nu a cedat numai conștiinței sale libere de om al epocii sale; el s-a supus datoriei față de viitor. A putut Bonifaciu al VIII-lea, a putut Carol de Valois, au putut aștia alții, nobili, prelați sau suverani, biciuiți de el, să-i numească rebel, dar rebelul de atunci era întemeietorul și crainicul unei civilizații noi. Nu există judecători pentru a judeca geniul... El este singur. În această singurătate se realizează... răsturnarea poziției dintre el, justițiabilul și judecătorii săi, pentru că judecătorii sînt astăzi pulbere în mormîntul lor, dacă acesta mai poate fi găsit, în vreme ce el e viață vie în lume”.

În concluzia acestui paragraf vom spune că duelul judiciar este o metodă judiciară cu încărcătură psihologică orientată spre adevărul pe care îl pretinde justiția modernă a statului de drept, bazată pe triada hegeliană: teză — antiteză — sinteză...

O altă concluzie de ordin psihologic este aceea că națiunile civilizate nu rămân niciodată tributare erorilor judiciare și că timpul nu înseamnă și uitare, ceea ce rezultă că și noi putem beneficia de dreptul excepțional al extratemporalității, pentru că memoria istoriei este de lungă durată.

6.4. Trăsăturile pledoariei și tipurile de oratori ¹⁹

Recunoscând școlii italiene de psihologie judiciară meritele științifice în materie, lucrările de specialitate citează în mod constant pe Enrico Altavilla, autor de prestigiu, grație nu numai cercetărilor din domeniu, dar și calității sale de ilustru avocat. Fără a intra în amănunte, vom menționa că autorul citat subliniază particularitățile psihologice ale comunicării între avocat și părțile pe care le asistă, cerințele tehnice, estetice, retorice și științifice ale pledoariei pe care o consideră și un act de cultură.

În ceea ce privește tipurile de oratori, autorul distinge *oratorul strălucitor*; *oratorul rațional*; *oratorul umorist* și *oratorul prolax* (minuțios dar neclar și diluat).

BIODETECȚIA JUDICIARĂ

7.1. Paternitatea metodei biodeteceției judiciare

Pentru a stăvili creșterea impetuoasă a criminalității, cei angajați în lupta împotriva răufăcătorilor, treptat, au recurs la tehnici științifice împrumutate de la diferitele discipline care începuseră să se contureze tot mai viguros. Alphonse Bertillon și Edmond Locard în Franța, Hans Groos și Erich Wulffen în Germania, Mina Minovici în țara noastră și mulți alții încă de la începutul veacului nostru au făcut apel la diferite discipline științifice pentru a rezolva cu mai mult sau mai puțin succes probleme puse de criminalitatea care amenința desfășurarea normală a vieții sociale, expunând cetățenii pasnici terorii infractorilor de tot felul. Astfel, prima parte a secolului nostru înseamnă cea mai serioasă cotitură științifică în criminalistică.

Tehnicile criminalistice, mai vechi sau mai noi, nici pe departe nu pot fi atribuite unor cercetători izolați ci, în cele mai multe cazuri, ele reprezintă rezultatele finale ale unor laborioase contribuții provenite din activitatea multor generații de eriminaliști. Exemplul dactiloscopiei este concludent în această privință. Dacă azi considerăm că dalmațianul strămutat în Argentina Jan Vucetich (1858—1925) este descoperitorul și întemeietorul dactiloscopiei criminalistice, studiile istorice ne arată că impresiunile desenelor de linii papilare erau folosite încă din anii 700 î.e.n. în China și Japonia, deși nu pentru identificări de ordin criminalistic. Ca toate marile descoperiri sau invenții și dactiloscopia este opera timpului, mii de contribuabili anonimi furnizează elemente disperate care, apoi, în mîna unui om de geniu se conturează într-o operă de valoare.

Dacă pentru identificarea infractorilor tehnicile utilizate au la bază principii relativ simple, nu același lucru se poate spune și despre tehnicile de stabilire a veridicității declarațiilor unor infractori sau martori. Elaborarea de mijloace strict științifice în acest domeniu a necesitat o colaborare pluridisciplinară, în care oameni de diferite specialități concurează la obținerea unui rezultat dorit.

Așa este și cazul biodeteceției comportamentului simulat care se bazează pe un principiu cunoscut încă din antichitate: interdependența psiho-somatică, adică raportul legic dintre funcționarea corpului (legile generale somatice) și a „sufletului” (legile generale psihice).

Nu ne vom referi la lucrările anticilor, nici la opera remarcabilă a lui Avicenna (Ibn Sina, 980—1037), ci ne vom opri la celebra lege psiho-fiziologică a americanului William James și a norvegianului G. O. Lange, care în 1885 formulează baza concepției moderne asupra emoțiilor. Așa cum arată britanicul H. J. Eysenck, legea James-Lange înlocuiește secvența evenimentelor pe care noi le-am considera ca fiind logice. De pildă, sintem încredințați că, fiind triști, noi plingem ori că, fiind speriați, bătăile inimii

¹⁹ Altavilla, E., *Op. cit.*, vol. II, p. 826—831.

se accelerează. Cu alte cuvinte, emoția apare la început, iar fenomenele fiziologice după aceea. James și Lange au demonstrat experimental că fenomenele se petrec invers. De pildă, ca reacție la o situație dată, glandele suprarenale pompează un surplus de adrenalină în sânge, fapt ce aduce după sine supărarea noastră. Tot așa reacționăm la o situație printr-o tahicardie mărită, ceea ce produce sentimentul subiectiv al fricii. Cu alte cuvinte, spune H. J. Eysenck stimulul exterior (S) produce unele reacții fiziologice (RF), care, la rândul lor, produc emoția resimțită (E). Astfel legea **James-Lange** se poate formaliza: **S → RF → E**.

Chiar dacă în acest domeniu mai există încă necunoscute, totuși este indubitabil că unele fenomene fiziologice apar legic însoțite de fenomene psihologice bine determinate, ceea ce practic înseamnă că apariția unuia este o dovadă a existenței celuilalt. Trebuie însă să subliniem că fenomene fiziologice ca: mărirea subtilă a tensiunii sanguine, creșterea consumului de oxigen, dilatarea bronhiolilor, inhibarea mișcărilor peristaltice gastrice etc. sunt controlate de sistemul nervos vegetativ și, în consecință, nu sunt supuse voinței decât parțial și în grad nesemnificativ, astfel încât înregistrarea lor electronică la **BIODETECTOR** semnifică comportament simulat în 95 la sută din cazuri.

H. J. Eysenck formulează un principiu de bază fără de care utilizarea biodetectorului nu are sens. Anume, el susține că regula principală în a considera drept minciună o reacție care apare pe hirtia inscripțoarelor este faptul că o reacție fiziologică ce apare în urma unei întrebări relevante, trebuie să fie diferită de orice altă reacție fiziologică provocată de întrebări nerelevante. În al doilea rând, se poate formula și un alt principiu și anume că o unică reacție (răspuns) nu poate fi considerată ca dovadă a nesincerității, că mai multe întrebări de același fel sau foarte asemănătoare, dând reacții similare, pot constitui baza unei concluzii de probabilă vinovăție.

În lucrările lor, John E. Reid și Fred E. Inbau, considerați ca cei mai competenți specialiști în domeniul aplicării tehnicii polygraph, susțin că testele polygraph (dacă sunt aplicate de către operatori competenți) sunt de mare utilitate practică. În primul rând, cu ajutorul polygraphului e ușor să determini minciuna și cu o mare acuratețe, ceea ce nu se realizează cu alte sisteme. În al doilea rând, trebuie să menționăm că instrumentul, testele și procedurile însoțitoare produc, fără îndoială, un mare efect psihologic, astfel încât indivizii vinovați sunt foarte ușor convinși să facă mărturisiri complete.

Actualele aparate polygraph, de care dispunem, nici pe departe nu mai seamănă cu cele care se utilizau cu un veac în urmă la descoperirea simulării. Încă Caesare Lombroso (1895) experimenta cu un aparat foarte primitiv care se numea „hidrosfigmograf”, ce era legat cu un cilindru pe care se aplica negru de funn. Cilindrul fiind învîrtit de un mecanism de ceasornic permitea inscripția variațiilor de puls.

W. M. Marston (1917) utiliza captarea tensiunii sistolice pentru descoperirea „minciunii”, dar, înaintea lui, Vittorio Benussi se folosea în același scop de înregistrarea schimbărilor respirației care pentru el constituiau indicii certe ale simulării verbale.

Unul din marii precursori ai actualelor tehnici a fost psihologul germano-american Hugo Munsterberg, care s-a preocupat mult de problema martorilor și a declarațiilor lor veridice sau false. În același an (1908), James MacKenzie, celebrul cardiolog britanic, și-a denumit aparatul „The Ink Polygraph” (Poligraful cu inscripțor în cerneală), slujind drept model

pentru J. A. Larson (devenit psihiatru din ofițer de poliție), care a construit apoi (1922) cardio-pneumo-psihografu reprezentînd prima generație a polygraphului perfecționat utilizat în zilele noastre.

Cu toate rezultatele indubitabile care s-au obținut cu ajutorul tehnicii polygraph, nici pînă astăzi nu există totuși unanimitate deplină în privința utilității și mai cu seamă în privința valorii sale. Fără a ne preocupa de părerea juriștilor, care acordă sau nu valoare de probă rezultatelor obținute pe calea polygraphului, pentru psihologia judiciară nu există decît o singură problemă de natură științifică: datele polygraphului sînt sau nu indicatorii veridicității sau non-veridicității declarațiilor date de inculpați (sau martori) într-un caz? Răspunsul nostru este, evident, pozitiv¹. Sub aspect psihologic este un adevăr incontestabil că, în realitate, cu excepția unor psihopați, a unor actori de mare clasă ori oameni de știință (fiziologi), manifestările înregistrate ale activității sistemului nervos vegetativ nu pot fi controlate de voință. Din acest motiv 95% din rezultatele obținute la polygraph (Reid-Inbau) trebuie să fie considerate ca fiind valabile².

Știm din istorie că multe din progresele tehnicii la început au fost primite cu scepticism sau chiar cu ostilitate. Începînd de la mașina de cusut și pînă la primele avioane, inventatorii trebuiau să lupte pe două fronturi: să convingă pe cei „sceptici” de valoarea ideilor lor de bază și, concomitent, să lucreze la îmbunătățirea invențiilor lor.

Nici polygraphul nu a constituit o excepție. Criminaliștii de formație veche, mai ales, aveau încredere mai mare în propria „intuiție” sau în „fierul” lor decît în niște aparate ale căror baze științifice le erau total necunoscute. Faptul că există o marjă de eroare evaluată la 12% (de către specialiști) nu scade considerabil din valoarea datelor ce se pot obține cu ajutorul polygraphului.

Argumentele unor juriști, de asemenea, nu sînt impedimente cu valabilitate absolută. Dacă, așa cum arată realitatea, aplicarea polygraphului nu implică nici promisiuni, nici amenințări și nici traumatizarea subiecților — singurul inconvenient fiind doar aplicarea pe corp a legăturilor pentru captarea variațiilor respirației, a tensiunii sanguine etc. — atunci ele nu invalidează nici juridic și nici moral recurgerea la polygraph.

Discuții în jurul utilizării și valorificării juridice a polygraphului, desigur, au avut loc și în țara noastră, încă de la mijlocul anilor 70', cînd s-au introdus în România tehnicile polygraph. Școala românească de biodetecție prezintă o reușită ilustrare a ceea ce poate să facă polygraphul atunci cînd este minuit cu pricepere științifică. Nimeni nu trebuie să uite că orice instrument valorează atît cît valorează priceperea și experiența celui care îl minuieste. Sub acest aspect specialiștii români au obținut rezultate neabătute și în timp scurt, acolo unde nici intuiția, nici fierul și nici empirismul nu pot duce decît la eșecuri.

Controversele în jurul polygraphului erau încă în toi cînd în România s-a hotărît achiziționarea unor aparate perfecționate și formarea unor operatori de înaltă calificare. Cu toate că nu a trecut prea multă

¹ În metodologia Școlii românești de biodetecție, rezultatele testării sînt supuse validării prin procedura „CONVERSIUNII BIOINFORMAȚIILOR”, procedură ce nu se utilizează în alte școli de biodetecție.

² Reid, John, E., Inbau, Fred, E., „Truth and deception the polygraph („lie detector” technique, the Williams Wilkins Company Baltimore 1966.

vreme de la utilizarea în România a acestei tehnici moderne rezultatele pozitive nu s-au lăsat așteptate ³.

Evoluția utilizării metodei în țările cu tradiție în folosirea tehnicii de detecție „polygraph”

În *Statele Unite ale Americii* primele cercetări constituie opera lui John A. Larson care, în colaborare cu profesorul de psihologie Robert Gisele, a realizat în 1920 un aparat polygraph portabil (instrument capabil să înregistreze în mod continuu toate cele 3 fenomene — tensiune arterială, puls și respirație) pe care îl utilizau mai ales pe cînd lucrau pentru poliția din Berkley. Keller, care urmărise primele lucrări ale lui Larson, și-a imaginat un polygraph îmbunătățit pe care de altfel îl și realizează în anul 1925 sub denumirea „Keller Polygraph” punînd astfel bazele polygraphului modern. O formă îmbunătățită este realizată în 1945 de John Reid care stabilește legătura între activitatea musculară neobservabilă și tensiunea arterială, polygraphul „Reid” putînd astfel înregistra: tensiunea-pulsul, respirația, reacția electro-dermogalvanică și reactivitatea neuromusculară.

Pe plan statistic, laboratorul de detecție al Poliției Științifice din Chicago a efectuat între 1938 și 1941 un număr de 1.127 teste. În registru a fost relevată culpabilitatea în 84% din cazuri.

Scoala de biodetecție americană este operațională și astăzi cu rezultate excepționale, fiind utilizată nu numai în afacerile judiciare ci și în testele de loialitate la care sînt obligați, în mod periodic, anumite categorii de funcționari publici, între care, cu titlu de exemplu, menționăm pe funcționarii poliției Capitolului, a căror fidelitate și loialitate față de instituția prezidențială este testată din 6 în 6 luni ⁴.

Japonia a luat exemplul SUA și în 1956 poliția japoneză realizează testarea cu ajutorul polygraphului a 51 persoane. Pînă în 1963 s-au efectuat 4.215 examene asupra unor suspecți și martori, din care numai 3,6% au prezentat reacții neconcludente asupra cazului, dar mai mult din cauza stării fizice și mentale debile ⁵ a persoanelor examinate. Deci eficiența testărilor s-a ridicat la 96,4%.

În anul 1964 prefecturile de poliție japoneze dispuneau de 99 tehnicieni specializați în utilizarea polygraphului și interpretarea diagramelor. Acești tehnicieni sînt în primul rînd titularii diplomei de învățămînt superior în psihologie, iar „...rezultatele testelor sînt supuse tribunalelor și opiniei experților, fiind admise ca mijloc de probă” ⁶.

Israelul utilizează frecvent polygraphul aducîndu-și, totodată, o valoroasă contribuție la perfecționarea tehnică a aparatului și a metodologiei de investigație prin folosirea unor dispozitive electronice în funcționarea canalelor de detecție — înregistrare a aparatului polygraph. Comunicarea Israelului vizînd rezultatele cercetărilor experimentale în acest

sens a fost primită cu mult interes la „Conferința profesională a polițiilor științifice A.P.A. Convention”, în 1973, la Miami ⁷.

În țările est-europene tehnica de biodetecție polygraph este utilizată, în afară de România, în Iugoslavia și în Polonia.

În *Iugoslavia*, începuturile aplicării tehnicii polygraph sînt legate de preocupările serviciului pentru cercetări criminologice ale Secretariatului de Interne din Zagreb care, în 1959, a propus și folosit în scop experimental aparatul de tip polygraph. Din 1967 polygraphul a intrat deja în practica organelor de cercetare cu aplicabilitate însă asupra unui număr limitat de cazuri ⁸.

În *Polonia*, în perioada dintre cele două războaie mondiale și ulterior, nici una dintre metodele polygraph nu a fost folosită nici chiar în scop experimental. Abia în ultimul timp una din aceste metode, bazată pe acțiunea „variografului” a fost folosită în cazul unei crime anchetate de tribunalul din Alaztyna la sfîrșitul anului 1963. Pentru efectuarea cercetărilor în domeniul detecției comportamentului simulat al persoanelor incluse în cercul de bănuți a fost solicitat și profesorul dr. P. Baraszowski de la Facultatea de Medicină din Varșovia ⁹.

În *România* biodetecția este utilizată din anul 1975, îndeosebi în cazurile de omor. Începînd din anul 1983 aria de aplicare s-a extins treptat. Au apărut și primele cercetări și încercări de generalizare a rezultatelor experimentelor efectuate. Perfecționările de ordin metodologic, avînd ca fundament științific rezultatele cercetărilor psiho-cibernetice și de psihofiziologie judiciară, au permis obținerea unor rezultate remarcabile în materie. În țară funcționează mai multe centre de biodetecție în structura inspectoratelor de poliție a unor județe și a municipiului București, aflate sub coordonarea Institutului de criminalistică a Departamentului de Poliție, din cadrul Ministerului de Interne.

Cu privire la activitatea acestora este sugestivă aprecierea profesorului universitar Tiberiu Bogdan, reputat om de știință în domeniul psihologiei judiciare care, prefațînd prima lucrare de biodetecție operațională „Investigația psihologică a comportamentului simulat”, menționa că specialiștii români „cu o vastă experiență empirică anterioară, de un deceniu și mai bine colaborează la aplicarea polygraphului și la evaluarea minuțioasă, după toate regulile artei a urmelor lăuate de incriptori. Din multitudinea de cazuri cercetate cele alese pentru a fi prezentate în această lucrare — pe care o credem și dorim să fie doar un început — constituie un deosebit de valoros argument de validitate a polygraphului, nu numai pentru precizia cu care s-au făcut cercetările, ci și pentru faptul că e vorba de cazuri petrecute la noi, cercetare de organele de poliție, care toate reflectă specificul infracțional din țara noastră. În acest fel, pentru a studia polygraphul, nu ne obligă nimeni și nimic să recurgem numai la surse străine”.

„Autorii acestei lucrări au făcut un panoramic sui generis al aplicabilității polygraphului, al avantajelor recurgerii la folosirea lui, printre care, nu în ultimul rînd, reducerea sensibilă a timpului real necesar efectuării unei cercetări penale prin eliminarea persoanelor nevinovate. Această

⁷ Corni R., *Microwave, Respiration Measurement for „Lie Detector”*, Departament of Criminal Investigation, Israel, Tel-Aviv, 1973.

⁸ Roso Svorimir, *Din practică pentru practică*, Zagreb 1959.

⁹ *Problemy Kryminalistika*, nr. 47, *Buletin de traduceri* nr. 9, 1964, p. 15.

³ O primă sinteză a acestor rezultate, din perspectivă psihocibernetică și praxiologică-operațională, o reprezintă lucrarea „Investigația psihologică a comportamentului simulat” avînd ca autori pe ofițerii de poliție, colonel Zdrenghea Voicu și locotenent-colonel Butoi Tudorel — Serviciul editorial al Ministerului de Interne, 1991.

⁴ Existența „Vocii Americii” pentru România din iunie 1990, orele 20,00. În același sens și col. C. Turner, *Detection scientifique du mensonge dans l'ARMÉE Américaine*, Revue Moderne de la Police, nr. 61, july-august 1963.

⁵ Pinatel Jean, *El detector de mentiras*, Munde — Policial nr. 25, mayo-junie, Editorial Policial Argentina, Buenos-Aires 1974, pag. 58.

⁶ Furuhata Tanemoto, *Le detector de mensonges (polygraph) au service de la police japonaise* — Revue Internationale de Police criminale, mars, Paris, 1966, pag. 62.

economie de timp este un imens avantaj de care profită nu numai organele de anchetă, dar și bănușii”.

„De asemenea, nu se trece cu vederea nici asupra preocupării pe deplin justificate — și moral și legal — a autorilor preocupați să arate că prin tehnica polygraph nu se «caută» numai inculparea suspectilor, ci în egală măsură și date evidente și de disculpare. Cine înțelege bine aceste pasaje găsește nu numai un argument valabil pentru folosirea polygraphului, ci și ajutorul pe care îl poate da la actul înfăptuirii justiției”¹⁰.

7.2. Bazele științifice moderne ale biodeteceției judiciare

Bazele științifice ale biofeedback-ului sau principiilor cibernetice, specifice ființei umane, aparțin științei fiziologiei sistemului nervos central — ca cel mai complex sistem cibernetic. Aceste principii au fost dezvoltate în anii '70 ca urmare a cercetărilor în domeniul psihofiziologiei și îl au ca ilustru precursor pe savantul român Ștefan Odobleja.

În literatura de specialitate, „biofeedback-ul” este definit ca un principiu general în psihofiziologie, potrivit căruia un individ plasat într-o anumită situație va emite răspunsuri a căror frecvență și intensitate vor crește dacă consecințele lor sînt pozitive și vor descrește dacă consecințele sînt negative sau nule¹¹.

Pe baza acestui principiu științific a fost elaborată metoda de auto-control și/sau relaxare, bazată pe înregistrarea unor fenomene fiziologice involuntare și transformarea lor în semnale perceptibile, în scopul de a fi folosite ca indicatori și stări de relaxare și de evidențiere a autocontrolului. Se poate realiza controlul operant al unei serii de funcții ca: vasodilatația, ritmul cardiac, ritmurile cerebrale, tensiunea arterială, contracțiile stomacale, etc. În cercetările psihofiziologice au fost puse în evidență multiple posibilități de condiționare operantă a sistemului neurovegetativ și a musculaturii netede.

Particularitatea principală a metodei de biodeteceție judiciară de tip experimental constă în faptul că este o formă activă de intervenție umană în desfășurarea fenomenelor psihologice de constanță al cărui rezultat este sporirea cunoștințelor în cauza aflată pe rol, verificînd și omologînd, la nivelul experimentului, cunoștințele, respectiv plusul de informație pe care îl oferă¹².

Ca orice tip de experiment, biodeteceția judiciară este un act deliberat, conștient, îndeplinit etapă cu etapă, pe baza unor anticipări, ipoteze sau simple presupuneri care vizează obiective precise determinate.

Desfășurarea experimentului presupune mai întîi un moment de concepție, care implică în mod obligatoriu elaborarea unei versiuni (ipoteze), care să fie suficientă pentru soluționarea problemei ce se ridică, în cazul nostru, depistarea comportamentului simulat al persoanei testate.

În procesul de elaborare a versiunilor (ipotezelor) se au în vedere teoria existentă în materie, activitățile experimentale anterioare, caznis-

tica rezolvată, precum și datele existente în cazul aflat pe rol. Versiunile (ipotezele), supozițiile raționale ce preced momentul practic al experimentului sînt indispensabile pentru obținerea unor rezultate concludente, respectiv depistarea comportamentului simulat.

Elaborarea versiunilor (ipotezelor) este de maximă importanță pentru reușita experimentului, în acest proces fiind necesară o strînsă conlucrare între organul de urmărire penală și psihologul examinator pentru studierea datelor ce se dețin în afacerea judiciară aflată pe rol, selectarea, analiza și interpretarea lor riguroasă în vederea întocmirii bateriei de întrebări ce vor fi adresate de psihologul examinator persoanei testate.

În alcătuirea bateriei de întrebări vor fi prevăzute întrebări de control, neutre și relevante, urmînd ca efectele în plan psihofiziologic ale acestor întrebări, concretizate în răspunsuri de „DA” sau „NU”, să constituie materialul de interpretare și concluzii.

De regulă, la scurt timp după efectuarea testului și comunicarea rezultatului, persoana testată, căreia i se arată și i se explică traseele funcțiilor verificate, nominalizîndu-se întrebările care au fost urmate de reacția de stres emoțional, va face declarații complete. Este momentul de salt calitativ, cînd rezultatele investigației psihofiziologice se convertesc în declarații. Pentru început, aceste declarații se consemnează pe versoul diagramei și se semnează, urmînd ca apoi, în cadrul audierii (interogării) procesuale, să se valorifice elementele date de biodeteceția judiciară.

După cum a rezultat din cele prezentate, metoda experimentală a biodeteceției judiciare se derulează după normele „biofeedback”, valențele sale cibernetice conferindu-i un veritabil statut științific¹³.

7.3. Obiectul biodeteceției judiciare

Comportamentul simulat este evasiadiacent acțiunilor antisociale prin care se încalcă normele juridice imperative sau prohibitive. Cînd este în discuție conduita antisocială, ce vizează sfera ilicitului penal, comportamentul simulat depășește zona verbală a negării faptelor, acesta augmentîndu-se prin acțiuni materiale menite să împiedice orice posibilitate de identificare a unor urme materiale sau probe de culpabilitate.

Antorii neidentificați ai unor fapte penale sînt virtualii beneficiari, în conformitate cu prevederile legii penale, ai prescripției răspunderii penale. Acest beneficiu al legii curge, de cele mai multe ori, în favoarea infractorilor, dar nu din lipsa de eficiență a poliției, ci datorită măsurilor de precauție pe care le iau autorii unor grave infracțiuni.

Biodeteceția judiciară este eficace tocmai în această „zonă fierbinte” a criminalității, care este dublată de acte de disimulare constînd în ștergerea urmelor, crearea de urme false și alibiuri, menite să atragă timpul de partea infractorului, prin efectul prescripției răspunderii penale.

Comportamentul simulat este un comportament intenționat. El este o entitate contradictorie între aspectul aparent și cel inaparent al comportării, expresie a dedublării psihologice în raport cu sine (aspectul inaparent) și în alteritatea, adică în raport cu societatea (aspectul aparent).

¹³ A se vedea în acest sens, Odobleja Șt., *Psihologia consonantistă și cibernetica*, Scrisul Românesc, Craiova, 1978, „Cibernetica — Psihologie”, pag. 62—70.

¹⁰ Bogdan T., Prefață la „Investigația psihologică a comportamentului simulat”, Serviciul Editorial al Ministerului de Interne, Direcția de poliție a Municipiului București și Academia de Poliție „Alexandru Ioan Cuza”, București, 1991.

¹¹ A se vedea în acest sens, Gorgos, C., *Vademecum în psihiatrie*, Editura medicală, București 1985, p. 580.

¹² S-a constituit astfel un domeniu distinct al activităților poliției științifice — biodeteceția judiciară — în cadrul compartimentelor de criminalistică ale poliției.

Aspectul aparent este cunoscut, acesta fiind notoriu, afişat abil sau năiv, dar insistent, cu eforturi de persuasiune.

Dimpotrivă, aspectul inaparent este strictisim secretizat, nu face obiect de confesiune, iar uneori, pentru a-l secretiza, se practică dezinformarea sistematică după reguli tactice bine definite, o adevărată strategie a dezinformării pentru derutarea organelor judiciare. Biodetecriei judiciare nu îi rezistă însă aspectele de inaparență, oricât de bine ar fi secretizate.

Simularea este, în ultimă analiză, un binom, compus din următorii termeni:

a) APARENȚA, produs al dezinformării (verbale sau materiale ori combinate);

b) INAPARENȚA, realitatea secretizată, intimă, neconfesată. Biodetecria are în vedere ambii termeni ai binomului și își elaborează metodologia de condiționare operantă a reacțiilor în scopul obținerii informațiilor necesare.

Unitatea psiho-somatică a simulării oferă posibilitatea certă de depistare a oricărui comportament simulat.

În lucrarea „Investigația psihologică a comportamentului simulat”, am prezentat cazul infractorului C. D., care, după ce și-a ucis soția și a aruncat cadavrul acesteia într-o fântină, a lansat zvonul în sensul că aceasta, fiindu-i infidelă, l-a părăsit și că, mai multe persoane, clienți ai circiunii din comuna Adunații Copăceni al cărei gestionar era, i-ar fi confirmat versiunea, în sensul că au văzut-o în diferite locuri, în anturajul unor bărbați.

În acest caz binomul comportamentului are:

— la termenul „a”: zvonul lansat de C. D., preluat și amplificat de clienții acestuia care, în anchetă, au prezentat zvonul ca realitate, stimulăți fiind de C. D.;

— la termenul „b”: uciderea soției și aruncarea cadavrului acesteia într-o fântină părăsită, situată în zona extravilană a comunei Prisaca, județul Olt, unde a fost ulterior găsită, iar cu prilejul anchetării lui C. D. a fost identificată.

Este un caz clasic de simulare, de falsificare a adevărului, atît în formă verbală — minciună — cît și în activitatea materială de ascundere a cadavrului și răspindirea zvonului privind fuga cu un amant.

Abordînd problema obiectului biodetecriei judiciare, nu putem să nu evidențiem faptul că, în concepția psihologiei judiciare experimentale a Poliției științifice din România, acesta depășește sfera comportamentului simulat, definit ca „încercare de a se ascunde sau falsifica sensul unei realități de fond psihosomatic”¹⁴. Astfel, în sfera preocupărilor biodetecriei judiciare sînt cuprinse:

③ Comportamentul simulat intenționat cu aspecte de aparență și inaparență;

④ Binomul comportamentului simulat;

⑤ Credibilitatea;

⑥ Existența erorii, ca etiologie a unor comportamente ce aparent sînt simulate;

¹⁴ Ciofu I., *Comportamentul simulat*, Editura Academiei Române; *Cercetări psihofiziologice experimentale*, Institutul de psihologie, Editura Academiei Române, București, 1974, pag. 50.

- ⑦ Existența sau inexistența discernămintului faptelor penale;
- ⑧ Căutarea probelor materiale în vederea conversiunii;
- ⑨ Intenționalitatea.

Acest mod de a concepe obiectul biodetecriei judiciare a permis specialiștilor să răspundă la un reproș ce se făcea psihologiei, cu mulți ani în urmă, în sensul că nu este capabilă să detecteze „intenționalitatea” ca element esențial în culpabilizarea sau inocentarea justițiabililor chemați să răspundă juridic.

Este locul și timpul, aici și acum, să cităm pe ilustrul profesor universitar Mircea Djuvara, care între anii 1928 — 1945, predă Enciclopedia juridică formală și Filosofia dreptului la Facultatea de drept a Universității din București și care spunea studenților: „Furtul înseamnă însușirea cu intențiune a lucrului altuia. Fenomenul acesta juridic presupune așadar, un fenomen psihologic, o intențiune a unui agent”.

„Dar se știe, că dintre toate științele, psihologia este una din cele mai puțin înaintate. A studia în mod exact intențiunea agentului, e un lucru extrem de complicat (s. n). Noi o facem regulat în aplicarea zilnică a dreptului, dar o facem pentru că în știința dreptului, spre deosebire de științele pur teoretice, soluțiunile și aplicarea lor nu pot să aștepte”.

„Este însă o necesitate inexorabilă pentru acei care aplică legile, atît judecători, cît și avocați, ca să caute cît mai mult posibil, prin mijloace științifice, să cunoască realitatea, adică să cunoască intențiunea agentului vinovat” (s. n)¹⁵.

Vom numi această „necesitate inexorabilă” de psihologie judiciară, „dezideratul Mircea Djuvara”, cu remarca că ilustrul profesor se afla printre puținii universitari care puneau atît de categoric chestiunea psihologiei judiciare.

După ce s-a sfîrșit din viață, nimeni nu a mai ridicat problema necesității psihologiei judiciare, iar după moartea sa, în anul 1945, psihologia judiciară a făcut obiectul marii sfîdări, fiind repudiată ca disciplină în învățămîntul juridic superior.

Împlinirea „dezideratului Mircea Djuvara” este pe calea cea bună și dreaptă, psihologia judiciară a fost reabilitată, ea beneficiază de o tehnică modernă și de un interes constant, iar rezultatele biodetecriei judiciare sînt eficiente și mobilizatoare pentru specialiștii care s-au dedicat acestui domeniu de activitate și cercetare. „Cît timp nu cunoaștem faptele concrete din care răsar fenomenele de drept, cum este în exemplul nostru intențiunea, în mod cît mai precis, atîta timp nu vom putea propune soluții juridice complet exacte” (s. n)¹⁶.

Finalitatea biodetecriei judiciare este, prin urmare, cunoașterea și dovedirea adevărului, ceea ce este posibil prin integrarea în metoda biodetecriei, concepută ca metodă pluridisciplinară, a componentelor metodologice pe care le pun la dispoziție psihologia, cibernetica, fiziologia, logica, dreptul și filosofia, fiecare îndeplinind funcțiuni specifice în cercetarea fenomenelor de comportament simulat.

¹⁵ Djuvara M., *Teoria generală a dreptului* (Enciclopedia juridică), Volumul II, Editura Întreprinderii SOCEC și Co., Societatea Anonimă, București 1930, pag. 24.

¹⁶ Ibidem.

7.4. Statutul științific al biodeteceției judiciare

Pledoaria pentru utilizarea biodeteceției psiho-cibernetice, în scopuri judiciare, se fundamentează pe condiții științifice excepționale între care menționăm:

- crearea de către savantul român Ștefan Odobleja a psihologiei consonantiste (cibernetice), care fundamentează teoretic și practic — operațional, sistemele psiho-cibernetice de investigare a realităților psihice la nivelul fiecărui individ;
- dezvoltarea științei electrofiziologiei, implicând studiul fenomenelor de depolarizare și repolarizare la nivelul organismului uman, sub impactul unor excitații, permite evidențierea în parametri fiziologici a modificărilor la nivelul psihicului uman;
- existența unei aparaturi de mare finete de investigare a reactivității sinergetice a organismului uman (biodetectorul);
- teoria informației și îndeosebi cea privind producerea de informații necesare cercetării;
- existența a numeroase cercetări în domeniul legilor gândirii modale în științele experimentale.

Utilizarea metodelor psiho-cibernetice în procesul penal, bazate pe detecția actelor deliberat simulate, sint apte să prevină erorile judiciare — indiferent de cauzele lor — în societățile care, în mod sincer, doresc îndeplinirea acestui deziderat. Statul de drept și coloana sa vertebrală — separațiunea puterilor în stat — este o garanție principală, dar numai principală a dorinței unei justiții întemeiată pe valoarea cardinală a conceptului de adevăr. Pentru a deveni operativă dorința de adevăr, mijloacele de stabilire a adevărului și metodele utilizate în această operă trebuie să fie cele mai bune.

Aceste mijloace și metode există.

Mai mult, ele întrunesc trăsăturile pe care societățile civilizate le pretind profesioniștilor chemați să pună în operă actul de justiție, cu ochii dezlegați și cu conștiința împăcată că nu s-au abătut de la adevărul faptelor. Aceste mijloace și metode sînt NON-VIOLENTE, ele nu lezează viața, integritatea și securitatea persoanei fizice, nu aduc atingere onoarei, libertății și demnității persoanei. Ele reflectă litera și spiritul Declarației Universale a Drepturilor Omului: apără pe nevinovați, restabilesc și protejează drepturile victimelor.

Biodeteceția judiciară nu este incorporată nici unei discipline științifice. În mod sumar este abordată, dar neconcludent tratată, în unele manuale de criminalistică la capitolul privind metodică și tactica ascultării învinutului și inculpatului, deși, după principala funcție pe care o îndeplinește în practica operativă, biodeteceția judiciară este o metodă de identificare de mare calibru și eficacitate. Nici în lucrări mai prestigioase cum este, de exemplu, „Identificarea criminalistică”¹⁷, identificarea prin biodeteceție judiciară nu este nici măcar menționată, deși contribuția acestei metode la identificare depășește, sub raport statistic și calitativ, contribuția altor metode criminalistice de identificare, îndeosebi a infractorilor versați care, cunoscînd procedeele clasice de identificare criminalistică, „nu mai lasă urme”, singurele „urme” fiind conservate în memoria lor.

¹⁷ Ionescu, L., Sandu, D., „Identificarea criminalistică”, Editura Științifică, București, 1990.

Ne aflăm în fața unei legitime expansiuni a psihologiei în investigarea criminalității, facilitată de tehnologia informatico-cognitivă pe care o încorporează acest minunat aparat care este „Polygraphul” (Lie Detector).

În practica biodeteceției judiciare, concepută ca un proces complex, constituit din activități multiple și diferite, s-a făcut apel, de fiecare dată, la metodele aparținînd diferitelor domenii ale științelor, biodeteceția devenind uzufructuara acestor științe. Este evident pentru oricine că activitățile de descoperire a infractorilor și de clarificarea stărilor de fapt — în concordanță cu adevărul — înseamnă un efort concertat al organelor din sistemul judiciar, în primul rînd, dar și al persoanelor legalmente obligate să sprijine opera de înfăptuire a justiției, precum și al experților de cele mai diferite specialități. Pentru organele de poliție problema centrală este aceea a identificării autorilor infracțiunilor, în care scop utilizează cele mai variate procedee de identificare criminalistică.

Biodeteceția judiciară nu se înscrie în sfera mijloacelor și metodelor criminalistice clasice și nici în sfera celor moderne, ea are particularități cu totul specifice care o plasează în rîndul metodelor psiho-cibernetice, fiind mai curînd un domeniu al aplicării psihologiei la realitatea criminalității. Aplicarea psihologiei prin utilizarea aparatului de testare „polygraph” (biodetector) la eșantioanele de caz (cercuri de suspecti), la eșantioanele de infractori constituite pe criteriul speciilor de infracțiuni și la eșantioanele de infractori în legătură cu care s-a urmărit problematica probațiunii (extrapolarea metodei) au adus în atenția cercetării științifice necesitatea demersului pluridisciplinar din perspectiva psihologiei, ciberneticii, fiziologiei, logicii, dreptului, moralei și filosofiei.

Fenomenele fundamentale care sînt declanșate în procesul biodeteceției judiciare sînt de natură psihologică, ele nu pot fi însă percepute în mod nemijlocit ei, în mod mediat, prin fenomenele fiziologice care pot fi captate și evidențiate de tehnica de biodeteceție. „Problema psihologică de bază a simulării este legată, după cum se știe, de sinceritate și minciună. Ea are o componentă instinctiv-emoțională, un substrat de apărare și conservare apărut în mod reflex în situații conflictuale majore. Fiecare simulator își alcătuiește un tablou simptomatologic corespunzător temperamentului, resurselor intelectuale sau imaginative, capacităților sale de rezistență fizică sau psihică”¹⁸.

Lucrarea menționată are în vedere simularea unei maladii psihice dar, în mod evident, fenomenele se petrec identic și în cazul comportamentului simulat prin care se ascunde comiterea unei fapte penale. Substratul „de apărare — conservare” și „componenta instinctiv-emoțională” sînt prezente și în cazul comportamentului vizînd disimularea adevărului, subiectul adoptînd, pur și simplu, o atitudine de negare a faptelor fără a recurge la simularea unei simptomatologii specifice unei maladii psihice.

Investigarea simulării unei maladii psihice se face prin mijloace specifice — teste de observare neoperite, pentru surprinderea simulării. Testarea în biodeteceția judiciară este directă și neacoperită.

Deosebirile pe care le-am învederat, între testarea medico-legală și biodeteceția judiciară, evidențiază poziția psihologică a subiecților relației, EXAMINATOR — SIMULANT și preleva particularitatea esențială a biodeteceției, în sensul că aceasta nu se bazează pe surprinderea subiec-

¹⁸ Dragomirescu T. V., *Determinism și reactivitate umană*, Editura Științifică, București, 1990, pag. 141.

tului testat și nici nu generează fenomene de suprasimulare, acestea trebuind să dea răspunsuri foarte simple la întrebările puse: „DA” sau „NU”.

Investigația comportamentului simulat, prin biodetecție judiciară, a recurs la un demers metodologic pluridisciplinar, intrucit acesta s-a impus în cadrul experimentelor, în tentativa de a depăși, pe de o parte, o anumită rezervă nejustificată față de eficacitatea biodetecției iar, pe de altă parte, pentru a tranșa în mod definitiv controversele pe tema valorii probante a rezultatelor obținute cu această metodă.

7.5. Componentele metodologice ale biodetecției judiciare

Elucidarea completă a bazelor științifice ale biodetecției judiciare obligă la un demers pluridisciplinar. În lucrarea „Investigația psihologică a comportamentului simulat”¹⁹ a fost abordată componenta sau latura psiho-cibernetică a biodetecției, constind, în esență, în procedura condiționării operante a „efectului biofeedback”, apt să conducă la identificarea autorilor de infracțiuni sau la inocentarea persoanelor suspecte, dar nevinovate. Concluzia, despre necesitatea elaborării din perspectivă psiho-cibernetică a biodetecției judiciare, a fost determinată de avalanșa de date și conexiuni, extraordinar de interesante, furnizate de experimentele efectuate:

- a) pe eșantioanele de caz (cercul de suspecti);
- b) pe eșantioanele speciilor de infracțiuni cu moduri de operare identice (omoruri disimulate prin reclamarea dispariției victimei, tâlhării, violuri, furturi, etc.)
- c) prin extrapolarea metodei biodetecției de la eterna și singulara problemă a identificării autorilor de infracțiuni și la problemele complexe ale probațiunii penale.

Se impunea la acea dată o analiză și ordonare rațională a datelor experimentale și a conexiunilor evidențiate în mod constant de biodiagrame și, concomitent, un efort de construcție a unei terminologii care să permită reflectarea constatărilor empirice în plan conceptual, pentru că în mod real ne aflăm în fața unui vid terminologic. Publicarea concluziilor care încercau să sesizeze posibilitatea nașterii unei noi discipline — *psihofiziologia judiciară* —, dar și eficacitatea, în plan operațional, a acestei discipline a multiplicat solicitările organelor de poliție și procuratură către serviciile biodetecției judiciare în cazuri din ce în ce mai complexe.

În contextul noilor rezultate obținute pe cale experimentală, la cazuri de o complexitate deosebită, depășind abordarea psihocibernetică, am recurs la cercetarea pluridisciplinară a cazurilor, din perspectiva modelului genetic al comportamentului simulat, ceea ce a adus un plus de cunoaștere și, în același timp, de eficiență practică a biodetecției judiciare.

7.5.1. Componenta legală a biodetecției judiciare

Biodetecția judiciară este un procedeu care respectă integral onoarea, demnitatea, integritatea fizică și psihică a persoanelor testate, valori juridico-morale consacrate prin Constituția României. Metoda este în

slujba adevărului și justiției, se bazează pe respectarea prezumției de nevinovăție și se integrează în concepția Declarației Universale a Drepturilor Omului care, în art. 11 precizează:

1. „Orice persoană acuzată de comiterea unui delict are dreptul să fie presupusă nevinovată până când vinovăția sa va fi stabilită în mod legal în cursul unui proces public în care i-au fost asigurate toate garanțiile necesare apărării sale”.

2. „Nimeni nu va fi condamnat pentru acțiuni sau omisiuni care nu constituiau în momentul când au fost comise un act cu caracter penal conform dreptului național sau internațional. De asemenea, nu se va aplica nici o pedeapsă mai grea decât aceea care era aplicată în momentul când a fost săvârșit actul cu caracter penal”.

Textul articolului 11 al „Declarației Universale a Drepturilor Omului” juxtapune două drepturi fundamentale ale omului și anume:

La *punctul 1*: dreptul persoanei acuzate de comiterea unui delict de a fi presupusă nevinovată până la stabilirea în mod definitiv a culpabilității sale.

La *punctul 2*: dreptul persoanei acuzate de a fi beneficiara absolut necondiționată a principiilor legalității incriminării, legalității pedepsei și neretroactivității legii penale, precum și a principiului legii mai blânde sau favorabile (*mitior lex*).

Juxtapunerea acestor drepturi, care se regăsesc și în legislația penală a României, nu este întâmplătoare, ea își are geneza în norma juridică — principiu potrivit căruia, în mod universal, răspunderea juridică, oricare ar fi natura ei, se întemeiază pe fapte. Când este vorba de răspunderea juridică penală, faptele trebuie să fi fost incriminate la data săvârșirii lor. Pentru a se ajunge la reglementarea modernă a fost însă necesar efortul întregii umanități, efort care s-a prelungit până în zilele noastre, deschizând perspective reale pentru racordarea dreptului intern al diferitelor state la normele dreptului internațional. Păstrând perspectiva istorică asupra prezumției de nevinovăție, învederăm momentul de primordiale referință a prestigioasei opere juridice a ilustrii jurist italian Cesare Beccaria, intitulată „Dei delitti e delle pene”, scrisă în anul 1765.

Apariția cărții lui Cesare Beccaria este punctul de plecare spre era care, în istoria dreptului penal, este numită epoca „umanitară” în cadrul căreia a fost zdrobit în mod treptat sistemul penal inchizitorial, atât sub influența concepției „beccariene”, cât și a climatului de libertate, demnitate și umanitate propulsat de ideile marii Revoluții Franceze de la 1789 — „Declarația Drepturilor Omului și ale Cetățeanului”.

Opera lui Cesare Beccaria, care propovăduia o lume nouă, o stigmatizare și respingere a brutalității, a violenței, a formulat, așa cum se exprimă celebrul penalist Il. Garaud, „programul de revendicare al spiritului de umanitate în materia dreptului penal”²⁰. În acest program, locul de prim ordin îl ocupă prezumția de nevinovăție. „Un om nu poate fi socotit vinovat înainte de pronunțarea hotărârii judecătorești, nici societatea nu-i poate retrage protecția publică decât atunci când s-a stabilit că a violat convențiile prin care i-a fost acordată. Care este deci, DREPTUL, în afară de cel al FORȚEI care îi dă unui judecător puterea de a

²⁰ Beccaria C., „Despre delicta și pedepse”, Editura Științifică, București, 1965, pag. 29 (Prefața).

¹⁹ Col. Zdrenghia V., Lt. col. Butoi T., *Op. cit.*

aplica o pedeapsă unui cetățean, atâta vreme cât stă la îndoială dacă acesta este VINOVAȚ sau NEVINOVAȚ?"²¹

Problema prezumției de nevinovăție trebuie abordată și în contextul incriminării internaționale a torturii în condițiile societății contemporane, mai ales că practica justiției totalitare nu a fost scutită de utilizarea torturii fizice și psihice, de abuzurile psihiatrice. „... Infractionearea este ori certă, ori incertă; dacă este certă, nu se cuvine pentru ea altă pedeapsă în afară de cea stabilită de legi, iar tortura este inutilă pentru că inutilă este mărturisirea inculpatului; dacă infractionearea este incertă, nu trebuie să fie torturat un om nevinovat, deoarece acesta este, potrivit legilor, un om a cărui infractioneare nu este dovedită”²².

Prezumția de nevinovăție exclude, prin urmare, orice idee preconcepută împotriva persoanelor implicate în cauze penale ca și tratarea unilaterală — numai în acuzare — a acestora. Organele din sistemul justiției penale nu sînt dușmanii acuzatului, ele caută adevărul prin mijloace legale, umane²³. Iar despre adevăr și justiție, ilustrul profesor de drept Mircea Djuvara spunea: „... nu poate fi progres juridic, decît acolo unde soluțiunile fac toate eforturile posibile spre a lăsa deoparte abstracțiunile și a se apropia prin cunoștința cît mai amănunțită a faptelor concrete de ideal (idealul fiind adevărul) așa încît sancțiunile să poată fi cît mai drepte”²⁴.

„Soluțiunea juridică nedreaptă nu este o soluțiune, este o eroare juridică”²⁵.

„Fără dreptate, adică fără justiție și fără securitate, dreptul nu poate să aibă un înțeles, este numai un mijloc de tortură al oamenilor, iar nu un mijloc de conviețuire între ei”²⁶.

În esență, aceste principii și idealuri ale justiției penale călăuzesc întreaga activitate de biodetecție judiciară.

*Biodetecția judiciară nu-și poate valorifica potențialul științific decît lucrînd cu „pacienți” sănătoși din punct de vedere medical, care nu au fost maltratați nici fizic și nici psihic; de asemenea, nu au fost supuși unei anchete excesive care să-i fi adus într-o stare de oboseală psihică*²⁷.

Din punctul de vedere exprimat, expertul psiholog își face un postulat profesional pe care îl cultivă și îl transmite cu o obstinație pozitivă tuturor celor care, făcînd parte din sistemul justiției penale, îi solicită serviciile²⁸. Notăm că prima condiție a unei biodetecții judiciare este starea „în afară de orice stres” a pacientului biodetectorului.

Biodetecția judiciară nu poate fi considerată, prin urmare, nici prin conținut nici prin formă și nici prin tehnica pe care o utilizează, ca fiind o procedură care încalcă prezumția de nevinovăție și mijloacele legale de căutare a probelor. Dimpotrivă, este o metodă integral umană.

²¹ Beccaria C., *Op. cit.*, pag. 29.

²² Ibidem.

²³ A se vedea în acest sens „Convenția împotriva torturii și a altor pedepse ori tratamente cu cruzime, inumane sau degradante”, în Monitorul Oficial nr. 112/1190.

²⁴ Djuvara M., *Op. cit.*, pag. 26.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

²⁷ A se vedea în acest sens, Reid, E. J., Inbau, E. F., *Op. cit.*, pag. 177 și 202.

²⁸ Serviciile biodetecției judiciare pot fi solicitate și în materia civilă pentru cazurile de stabilirea sau tăgădarea paternității, acte juridice simulate, loialitatea funcționarilor sau concurența neloială în spețele comerciale etc. În Statele Unite ale Americii biodetecția este solicitată recvent în afaceri private.

7.5.2. Componenta **operativă** a biodetecției judiciare. Inferența operativă — acțiune investigatoare de tip polițienesc.

Criminalitatea, ca totalitate a acțiunilor umane antisociale, este cunoscută în măsura în care faptele din sfera sa sînt reclamate de victime, denunțate de alte persoane sau sesizate din oficiu.

Înregistrarea statistică a fenomenului criminalității, evaluării asupra structurii și dinamicii fenomenului au în vedere acea zonă a criminalității care se constituie din adunarea faptelor descoperite, cunoscută sub denumirea de *criminalitate descoperită* și care cuprinde două zone:

- zona faptelor antisociale descoperite, avînd autori identificați;
- zona faptelor antisociale descoperite, dar cu autori neidentificați (cauzele cu A. N.).

Criminalitatea nedescoperită nu se relevă organelor judiciare sau se relevă în forme simulate, indiferente, din această cauză, legii penale.

Lupta pentru descoperirea faptelor infracționale și identificarea autorilor revine poliției, în general, și celei judiciare, în special. Această activitate implică o mare răspundere socială. *Ea este legalmente întemeiată pe un drept general de investigație, specific tuturor polițiilor din lume.*

În legislația procesual penală a României, dreptul de investigație al poliției este reglementat prin instituția actelor premergătoare a căror sferă nu este definită. Actele premergătoare se situează înaintea momentului începerii urmăririi penale și au ca obiect stringerea datelor necesare începerii acesteia (art. 224, Cod procedură penală)²⁹.

Considerăm că, în baza acestui text, poliția se poate informa în cazurile penale fie direct, fie indirect, cu condiția de a nu leza în nici un fel drepturile și libertățile cetățenilor stabilite în convențiile internaționale, la care România este parte, precum și în cadrul Constituției României.

Biodetecția judiciară, avînd ca obiect identificarea autorilor unor infracțiuni, este o metodă utilizată, de regulă, în faza actelor premergătoare. Poliștii recurg în mod curent la serviciile biodetecției judiciare, recunoscînd în aceasta un mijloc de investigație de mare calibru și eficiență.

Vom elimina din discuție cazurile în care autorii sînt cunoscuți, unde biodetecția judiciară are ca obiect, de obicei, problematica probațiunii prin procedeele extrapolării metodei la căutarea sau verificarea probelor. Avem deci, în vedere, în primul rînd, cazurile cu autori necunoscuți în care se impune căutarea suspectilor și verificarea acestora, plecînd de la primele date pe care ni le oferă cercetarea la fața locului și investigațiile. Aceste activități, specifice pentru poliția judiciară, se constituie într-un proces de operațiuni logice, bazate pe analiza elementelor de fapt existente, ordonate, după noimele inducției și deducției, într-un proces încheiat de inferență operativă.

Premisele procesului logic de inferență operativă sînt deosebit de variate, între acestea fiind și următoarele: orice categorii de urme identificate, fixate, ridicate și exploatate în conformitate cu noimele de tehnică criminalistică și cele de procedură penală; modul de operare; portretul robot întocmit pe baza semnalimentelor furnizate de victimă sau de even-

²⁹ Art. 224 — În vederea începerii urmăririi penale, organul de urmărire penală poate efectua acte premergătoare. În aliniatul 2 al art. 224 — Cod de procedură penală — acest drept este recunoscut și pentru lucrătorii operativi din Ministerul de Interne, anume desemnați în acest scop.

tualii martori oculari; anturajul victimei; mobilul infracțiunii; situațiile conflictuale ale victimei; traseul urmat de un cîine de urmărire introdus în cîmpul infracțiunii; datele obținute prin activitatea de informații și investigații ș.a.m.d.

Premisele inferenței operative, care pot fundamenta ipotezele (versiunile) căutării raționale a autorilor de infracțiuni, variază de la caz la caz. Important este ca acestor premise să li se acorde toată atenția.

Pentru exemplificarea procesului de inferență operativă vom prezenta cazul criminalului P. N., comentat în presă și la televiziune în prima parte a anului 1991, în sarcina căruia s-au stabilit 5 infracțiuni împotriva vieții și libertății sexuale.

Cazul 1

La 2 iulie 1990, organele de poliție din Urziceni, județul Ialomița, au fost sesizate de către S. E., în legătură cu faptul că în aceeași zi fusese agresată, în scopul de a întreține raporturi intime, de către conducătorul unui autovehicul, la care apelase pentru transport în comuna Balaciu, județul Ialomița.

Partea vătămată, prezentînd leziuni produse prin înțepare cu șurubelnița, a relatat organelor de poliție că autoturismul era „Fiat 850”, depunînd un bilet pe care era înscris o mare parte din numărul de înmatriculare al autovehiculului, respectiv 64285 și dedesubt un B, așa cum ea l-a scris cu roșu în prezența martorilor care au observat modul cum a părăsit mașina, în mers, agresată de conducătorul acesteia.

Pe baza relatării părții vătămate, organele de poliție l-au identificat pe P. N., din București, pe care l-au audiat la 10 iulie 1990.

În declarația olografă P. N. a negat orice legătură cu fapta, împrejurare în care organele de poliție — fără a invita și partea vătămată pentru recunoaștere din grup sau confruntare, fără a invita martorii, au abandonat cercetările în cauză.

Cazul 2

La 11 august 1990, organele de poliție și procuratură din județul Dimbovița, au fost sesizate despre descoperirea cadavrului unei femei, pe raza comunei Moroieni, pe un teren viran, situat pe partea laterală stîngă a drumului național 71, în sensul de mers Pucioasa—Sinaia, la km. 95+750.

Cercetarea locului faptei și examinarea medico-legală a cadavrului s-au efectuat cu superficialitate, față de starea avansată de putrefacție a cadavrului, reținîndu-se că acesta aparținea unei femei tinere neidentificate. Aprecierea privind superficialitatea acestor activități se bazează pe faptul neînscrisii în procesul-verbal a unor elemente obligatorii (descrierea hainelor purtate de victimă etc.), cit și a neconcordanței cu realitatea a concluziilor medico-legale inițiale, care conduceau la versiunea unei morți neviolente.

În această situație organele de poliție au declanșat o cercetare sumară, privind stabilirea unei eventuale legături între un buletin de identitate (găsit ulterior — 17 august 1990 — în zona descoperirii cadavrului) și victimă. De fapt, o pistă falsă.

Șeful poliției județului Dimbovița, concluzionează într-un telex din 14 august 1990, că „moartea s-a datorat unei insuficiențe cardio-respiratorii acute, survenite cu cea mai mare probabilitate pe fondul unei in-

hibiții, urmare a unei stări emoționale puternice”. Bineînțeles, pornea de la raportul de autopsie medico-legală.

Victimă a fost identificată în persoana numitei M.L., 23 ani, din București, ucisă la 4 august 1990 și descoperită după 7 zile.

Cazul 3

La 5 septembrie 1990, numita M.D.E., domiciliată în Pucioasa, județul Dimbovița, a sesizat organele de poliție, menționînd că în București, în seara zilei de 30.08.1990 a fost violată și jefuită de către conducătorul unui vehicul în care s-a urcat, pentru a se deplasa de la Gara de Nord spre locuința matusii sale. În plîngerea sa, M.D.E. a menționat că autorul faptei i-a scris și un număr de telefon (fals n.n.) pe un bilet ce l-a depus la dosar, alături de certificatul medico-legal eliberat la 4 septembrie 1990.

Poliția capitalei, auzind reclamanta, a conchis că autorul infracțiunilor prezintă un grad ridicat de pericolozitate socială și, în consecință, pe baza descrierii părții vătămate, s-a întocmit un portret robot care a fost difuzat poliștilor operativi, inclusiv Serviciului de circulație.

S-a făcut legătură cu cazul 2 (M.L.), apreciindu-se că este același mod de operare, pornindu-se de la convergența elementelor celor două cazuri: victime tinere; ambele victime au fost violată și tilhărite; transportate cu autovehiculul la locul faptei; invitarea în autoturism în timpul serii. Elementele furnizate de M.D.E. se coroborau cu elementele martorilor audiați în cazul M.L.

Datele celor două cazuri se înlănțuiau în mod logic în procesul de inferență operativă, astfel încît măsurile de supraveghere în teren asupra conducătorilor de PARTI — TAXI s-au intensificat, începînd în zona Gării de Nord.

Cazul 4

La 13 septembrie 1990, organele de poliție și procuratură din județul Ialomița au fost sesizate despre descoperirea cadavrului unei femei într-un șanț de lîngă acostamentul drumului județean 201 B între satele Roși și Orezu, pe raza comunei Sălcioara. Cadavrul se afla într-o stare avansată de putrefacție, iar examinarea medico-legală, cu totul superficială, efectuată pe plan local, nu a oferit baze temeinice pentru declanșarea unor cercetări, nestabilindu-se cauza morții. De abia pe 5 octombrie, medicul legist întocmea raportul de autopsie medico-legală, spunînd, în concluzie: „Cadavrul fiind într-o stare avansată de mumețiere, nu se pot decela semne de violență sau cauze tanatogeneratoare”. Se punea problema: sugrumare sau sufocare? Victimă a fost identificată în persoana numitei N.V., 26 ani, domiciliată în comuna Măgurele.

Cazul 5

În aceeași zi, 13 septembrie 1990, organele de poliție și Procuratură ale municipiului București, au fost sesizate despre descoperirea cadavrului unei femei, prezentînd semne de violență, găsit într-un canal de irigații, pe o tarla a C. A. P. Vidra, Sectorul Agricol Ilfov. Necropsia a stabilit că moartea femeii de 20 de ani a survenit violent prin strangulare, cu mai puțin de 24 ore față de momentul descoperirii cadavrului. Cadavrul fiind neidentificat, în cauză s-au declanșat cercetări pentru stabilirea autorului faptei.

Analiza cazurilor 3, 4, 5, activitățile de inferență operativă, între care și utilizarea unui portret robot și informațiile de identificare ale auto-

turismului, au condus la depistarea criminalului în persoana numitului P.N. de către un lucrător din Serviciul Circulației al Poliției Capitalei.

La primele audieri P.N. a negat cu înversunare orice legătură cu victimele M.L. și L.L., iar prezumpția de nevinovăție sub ocrotirea căreia se afla, în mod principal și legalmente garantat, nu putea fi combătută prin nici o probă. Un caz tipic pentru situațiile în care nici o eventuală recunoaștere, pură și simplă, nu ar fi fost în măsură să conducă la rezolvarea temeinică și legală a celor două omoruri, suspectul având posibilitatea retractării în orice fază a procesului și a creerii premiselor juridice pentru intrarea în acțiune, cu efectele disculparii, a principiului „IN DUBIO PRO REO”. În aceste condiții, singura soluție era obținerea conștiinței suspectului pentru testare prin metoda biodeteceției judiciare, care așa cum se va vedea, a condus la elucidarea concludentă a celor 5 cazuri. Inferența operativă și-a atins obiectivul de identificare a suspectului iar în continuare și-a spus cuvântul biodeteceției.

7.5.3. Componenta psihologică a biodeteceției judiciare

Etapa psihologică a biodeteceției judiciare debutează cu examinarea medicală a subiectului, operațiune ce are în vedere eliminarea unor evenimente negative pe fondul stării de insanitate psihică a subiectului cât și a unor dificultăți de testare și erori în interpretarea biodiagramelor. Mai exact, se fac următoarele examinări:

- examenul sistemului cardiovascular, în scopul depistării unor eventuale afecțiuni sau particularități ale activității cardiovasculare (efectuarea electrocardiogramei);

- examenul sistemului respirator, în scopul depistării unor eventuale afecțiuni sau particularități;

- examenul neuropsihiatric și psihologic, în scopul depistării unor eventuale suferințe neuropsihice, oligofrenii etc.

Condiția obligatorie a prezentării la examinarea polygraph este integritatea stării psihice și fiziologice.

Instructajul făcut subiectului. Nici un test nu trebuie efectuat fără o convorbire pre-test care să cuprindă în mod obligatoriu instructajul făcut subiectului în scopul pregătirii acestuia pentru testare. Pe durata a 15 — 20' examinătorul nu se va reține în a da orice informații în legătură cu funcționarea și maniera de aplicare a aparatului, accentuând principiile fundamentării științifice a metodei. Aceasta va urmări să sporească preocuparea persoanei mincinoase asupra detectării posibile pe de o parte, iar pe de altă parte, aceste informații vor potoli orice teamă ce ar avea o persoană sinceră privind răul fizic ce i l-ar putea cauza biodeteceția. De asemenea, examinătorul trebuie să se asigure dacă persoana se simte bine, dacă mediul ambiant îi este confortabil și să înlăture orice cauze care ar putea afecta materialmente eficiența testului. După ce i se vor expune principiile de examinare, este necesar a se cere adeziunea și acordul subiectului față de testare și odată obținut acest lucru se începe instructajul propriu-zis. În esență, instructajul prevede obligația subiectului de a răspunde la toate întrebările numai prin DA sau NU, de a nu face nici o mișcare pe parcursul testării, de a nu încerca să denatureze rezultatele prin diferite eforturi de autocontrol și de a fi liniștit.

Executarea testelor. Formularea întrebărilor ce vor fi folosite constituie partea critică a acestui experiment. Întrebările se formulează scurt,

pentru a asigura spontaneitatea răspunsului și conțin de regulă termenii cei mai familiari interogatorului. La ele se răspunde numai cu DA sau NU în mod curent, trei până la cinci întrebări sunt suficiente pentru a pune un diagnostic exact. Dintre acestea, cel puțin două trebuie să conțină aceleași întrebări importante înserate printre cele neutre și de control. Primul test cu întrebări generale trebuie să fie cât mai amplu posibil. Aceste întrebări trebuie să indice legătura biodeteceției cu infracțiunea cercetată. Chiar dacă primul test nu trădează o conștiință încărcată, este indicată și o chestionare asupra detaliilor.

Dacă primul test trădează o conștiință încărcată, detaliile vor fi testate în câteva încercări succesive. În funcție de situație, de modul de manifestare a personalității subiectului și de complexitatea cauzei se vor executa și testele „complexului de vină” și cel al „tensiunii de vîr”. Pe tot timpul testării este important ca vocea examinătorului să fie sub control absolut. Nu trebuie să existe nici un fel de sublinieri de cuvinte, expresii sau propoziții, excepție făcând cazurile cînd examinătorul face acest lucru în scop de autocontrol. Nu sînt lipsite de interes procedeele în care se utilizează stimuli vizuali, în acest din urmă procedeu subiectului prezentîndu-i-se la intervale de 10" — 15" diapozitive înfățișînd aspecte legate de faptă. Șocul emoțional poate fi sesizat de biodiagrame și în raport cu recunoașterea unor persoane sau a unor obiecte corp datat.

Pentru procedeele clasice, operatorul adresează întrebările din 10" în 10", iar subiectul nu răspunde decît afirmativ sau negativ. În momentul în care operatorul pune întrebarea, notează numărul acesteia pe biodiagramă adăugînd, în funcție de răspunsul afirmativ sau negativ al subiectului, semnul (+ sau -). Operatorul poate nota pe biodiagramă și alte aspecte incidente testării: mișcări, comentarii, tuse, oftat, etc. Biodiagrama se derulează cu viteză constantă, cele 3 penițe înregistrînd simultan traseele ritmului cardiac, ritmului respirator și traseului reacției electrodermice, surprinzînd astfel, modificările caracteristice care însoțesc răspunsurile subiectului și în final obținîndu-se expresia grafică a reacțiilor psihofiziologice concomitente chestionării subiectului.

Componenta psihologică a biodeteceției judiciare pornește de la realitatea existenței matricei infracționale, care va putea fi evidențiată cu condiția ca inferența operativă să izbutască să prezinte la biodeteceție pe subiectul purtător al acestei matrice, ce urmează a fi ecorată, dislocată și monitorizată pe biodiagramă.

7.5.4. Componenta fiziologică a biodeteceției judiciare

Relevanța în biodeteceția judiciară este dată de abaterea de la normal a traseelor funcțiilor testate, adică crearea vîrfului de tensiune în funcția biocurenților, treptele în traseele respiratorii sau linia dreaptă determinată de un stop respiratoriu elongat, iadășuri ori depășirea liniilor de bază în traseele puls-tensiune etc.

Toate cele menționate sînt simptome ale disfuncționalităților pe care le creează întrebările de impact asupra funcțiilor testate, în raport cu starea de calm relativ la întrebările neutre. În realitate, impactul stimulilor psihologici asupra biologicului este total, starea de alertă a organismului fiind sinergică, totală. Biodetectorul o reflectă însă parțial pentru că este o tehnică de descompunere a reactivității sinergice pe funcțiile pentru care a fost proiectat.

Componenta fiziologică a biodetecției judiciare este de mare finețe, în sensul că valorile vectorilor desenați de inscriptori pe caroiul biodiagrammei sunt direct proporționale cu implicarea culpabilă a persoanei testate. De aceea, interpretarea fiziologică este esențială pentru diagnosticul biodiagrammei. Ea este o interpretare comparativă, avînd la bază cuantificarea vectorilor pentru răspunsul fiziologic la fiecare din întrebările de impact de genul: „Știi unde se află acum X”? „Știi că X a fost omorît”? „Dumneata l-ai omorît pe X”? Această strategie de testare pune în evidență cu regularitate gradul de inculpare a persoanei testate.

Pentru expertul — psiholog, componenta fiziologică îndeplinește o funcțiune transdisciplinară de la psihologie la fiziologie, avînd în vedere că zona psihologică nu poate fi investigată nemijlocit ci și prin fiziologie. În mod cert, fiziologicul reflectă starea psihologicului, cadul sau alerta.

Conceptul de simetrie a segmentelor aparține tot componentei fiziologice a biodetecției, pentru că el reflectă, desemnează, sub aspect grafic, starea funcțiunilor testate. Cauza simetriei este sinergismul reactivității psiho-somatice, deci este o cauză unică. *Unicitatea cauzei este însă de natură psihologică, incapacitatea liberului arbitru de a stăpîni, de a controla zona afectivă.*

Sub impactul stimulilor psihici incriminatorii, întregul organism al infractorului se află în stare de alertă, reactivitatea sinergică fiind constatabilă în întregul cîmp bio-informațional al diamei. Segmentele de biodiagramă, corespunzătoare răspunsurilor la întrebările incriminatorii și la cele investigatorii conexe sînt în mod evident deviate față de traseul marcat de inscriptori în cazul răspunsurilor la întrebările neutre.

Simetriile de tip orizontal (la nivelul aceluiași funcții) și cele de tip vertical (la nivelul tuturor funcțiilor) au o cauză unică — sentimentul de culpabilitate conservat de matricea infrațională care se evidențiază în mod diferențiat în grafia biodiagrammei.

Funcțiile respiratorii (toracică și abdominală) și funcțiile de puls-tensiune (distală și brahială) nu oferă analizei fiziologice decît o singură constatare și anume: starea de stres emoțional în cazul răspunsurilor simulate la întrebările incriminatorii și la cele investigatorii conexe optime.

Spre deosebire de aceste două funcții, funcția biocurenților oferă în cîmpul bioinformațional, la întrebările incriminatorii și la cele investigatorii conexe optime, așa numitele virfuri de tensiune. În cazul acestei funcții, fenomenele electrofiziologice, ce au loc la nivelul celular al organismului uman, deși percepute la nivelul dermei, prezintă diferențe ușor sesizabile în cîmpul bioinformațional, respectiv, grade diferite ale virfurilor de tensiune.

În cadrul experimentelor la biodetector, de obicei a celor avînd ca obiectiv identificarea autorilor de infracțiuni, au apărut virfuri de tensiune de diferite înălțimi, evident la întrebări diferite, dar toate fiind în legătură cu infracțiunea supusă investigației de tip psihofiziologic.

Fenomenul diferențierii virfurilor de tensiune a fost constatat în numeroase cazuri, dar cercetarea și explicarea acestora, îndeosebi cu privire la cauzele de diferențiere, nu a format obiect de preocupare. În mod cu totul izolat, în unele cazuri, constatîndu-se asemenea diferențieri, s-au făcut unele aprecieri care, din fericire, au fost valorificate concludent din punct de vedere operativ³⁰.

³⁰ A se vedea în acest sens „MODELUL DE CONVERSIUNE” prezentat la 7.9., cazul 1.

Modelul de conversiune citat a ridicat problema raportului posibil dintre dimensiunile triunghiului de tensiune emoțională, la cele trei întrebări relevante, care sînt diferite, și mesajul psihic pe care îl poate exprima, mai corect spus, sesiza, această diferențiere. Este, cu alte cuvinte, problema de a ști ce reprezintă și care sînt cauzele acestor diferențe. Sînt acestea întîmplătoare în raport cu experimentul efectuat sau există o relație? Dacă da, care sînt: natura, termenii și consecințele acestei relații în planurile bioinformațional și al conversiunii.

O primă precizare ce se impune este aceea că triunghiurile de tensiune în funcția biocurenților au apărut numai la persoanele PURTĂTOARE DE MATRICE INFRACTIONALĂ, iar diferențele de dimensiuni tot la acestea. De unde concluzia că, diferențierile necesită a fi cercetate în legătură cu structura esențială a biodiagrammei și nu cu elementele parazitare ale acesteia, determinate de cauze cum ar fi: încercarea de eludare a testării (bruiaj), mișcări involuntare ale persoanei testate, deficiențe de reglaj la nivelul tehnicii de testare etc. A doua precizare, de ordin metodologic, este de a nu omite analiza diferențierilor triunghiurilor de tensiune în vederea stabilirii legăturilor reciproce dintre acestea. În fine, a treia chestiune ce se impune, se referă la explorarea, prin conversiune, a diferențierilor de intensitate a biocurenților.

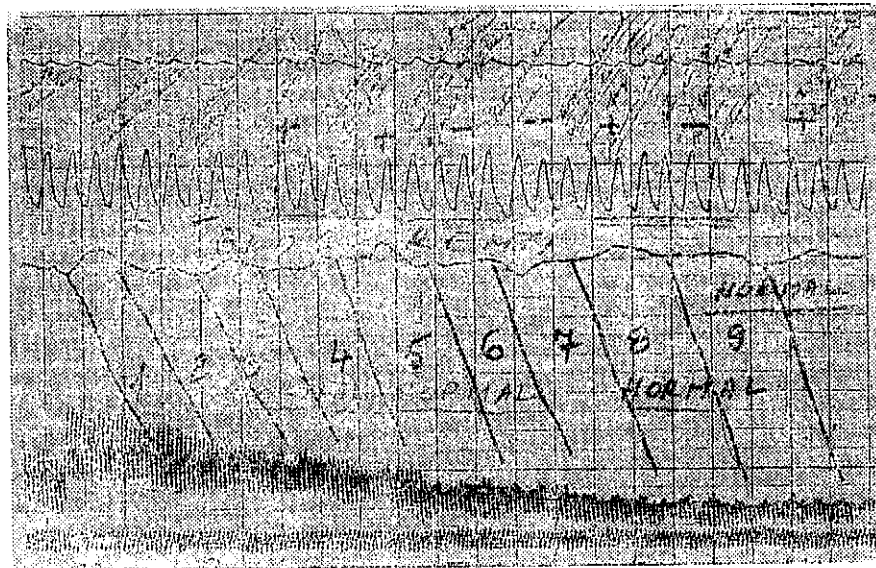
Cele trei precizări, privind analiza diferențierilor la triunghiurile de tensiune, fundamentează o normă deontologică esențială, atît pentru psihologul examinator, cit și pentru organul judiciar care instrumentează cauza, pentru că diferențierile, așa cum au demonstrat-o ultimele experimente, deschid posibilități certe de abordare a persoanelor testate, în cadrul discuțiilor post-test, de pe poziții de cunoaștere, care le surprind cu exactitatea lor, determinîndu-le la mărturisiri complete, verificabile³¹. Pornind de la aceste constatări, psihologului examinator îi revine sarcina de a provoca, prin întrebările pe care le pune în raport cu specificul cauzei, triunghiuri de tensiune diferențiate, urmînd ca prin comparațiile de rigoare să deschidă calea spre o conversiune realistă a bioinformațiilor.

Prezentăm cîteva tipuri de întrebări care provoacă, la purtătorii de matrice infrațională, triunghiuri de tensiune diferențiate la întrebările incriminatorii.

În cazul unui omor comis la data de 14 februarie 1991, în comuna Cîlcești, Sectorul Agricol Ilfov, primul suspect propus a fi testat nu a prezentat stare de stres emoțional la nici una din întrebările incriminatorii. Alte două persoane însă, fiind testate, sînt plasate, în urma analizei biodiagrammelor, una în poziție de complice, iar a doua în poziția de autor al omorului.

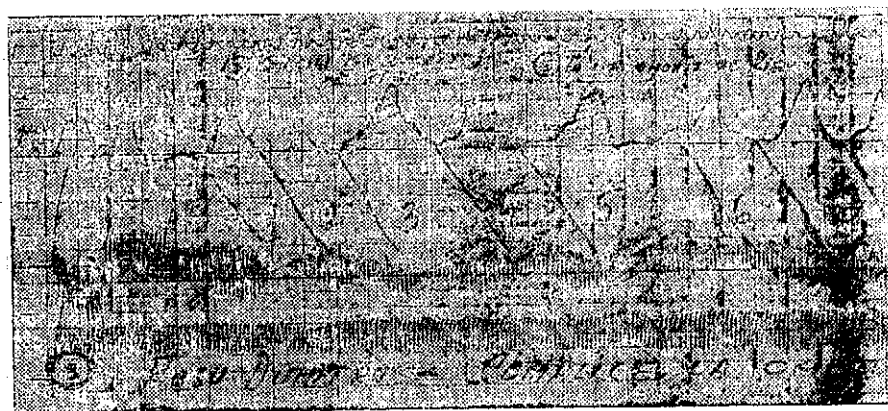
³¹ A se vedea modul de valorificare a diferențierii biocurenților, la 7.9. cazul 1.

Secțiunea biocurenților din biodiagrama
suspectului — inocențat de biodiagramă

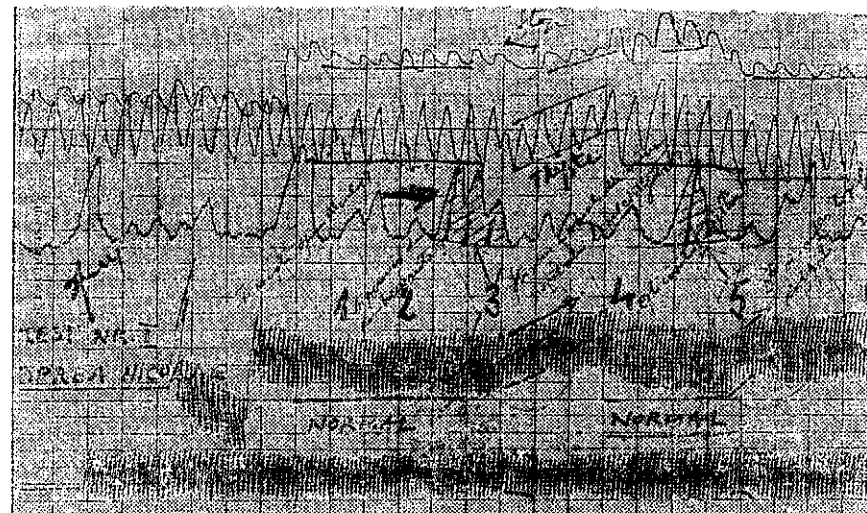

Biodiagrama suspectului INOCENTAT se constituie, sub raportul testului psihofiziologic, în biodiagramă martor față de biodiagramele autorului omorului și complicei acestuia, dovedind că stările de stres emoțional se evidențiază numai în cazul suspectilor purtători ai matricei infracționale.

Biodiagrama complicei la omor

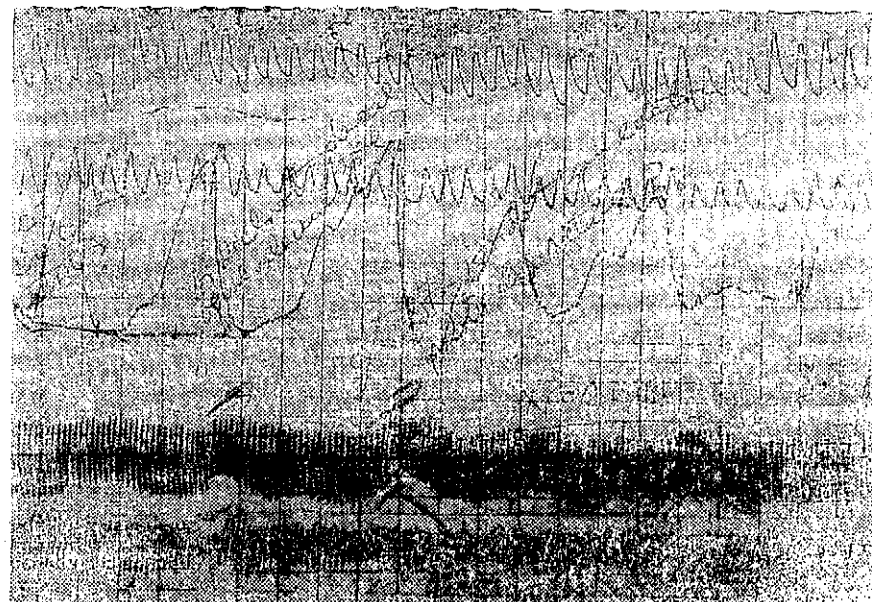
Caz de tâlhărie, autorul fiind depistat printr-o conversiune a unei
biodiagrame subsecvente, obținută de la tâlniitor

Biocurenții care au condus la conversiune

La întrebarea 3 se observă o explozie „trifazică” a biocurenților, reechilibrarea suspectului făcându-se cu dificultate.

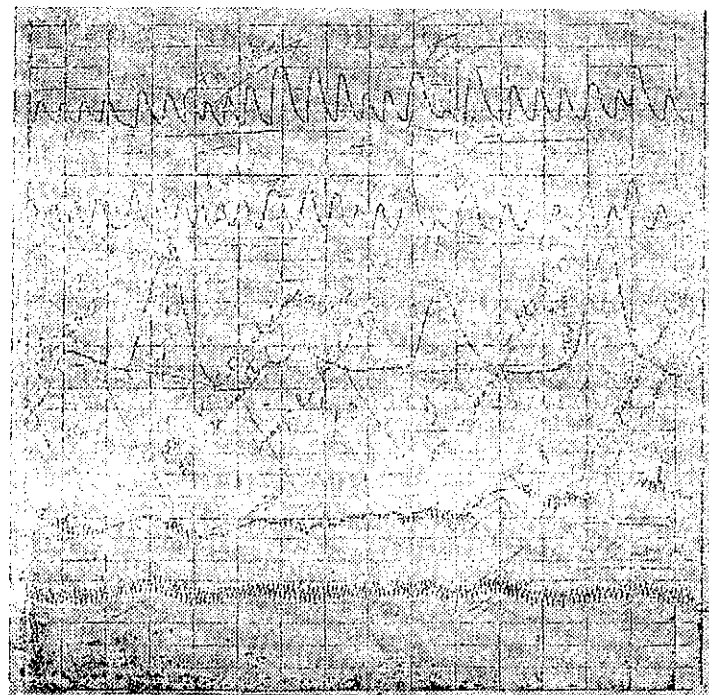
Caz de mășturie mincinoasă

Biocurenții care au condus la conversiune

La întrebarea nr. 8 (incriminatorie) „Ai declarat adevărul la organele de poliție?”, suspectul a prezentat o puternică reacție în planul traseului biocurenților, precum și în traseele puls-tensiune.

Caz de înșenare a unei tâlbării ³²

Biocurenții care au condus la conversiune

Caz de lipsă a loialității unui funcționar al unei firme particulare

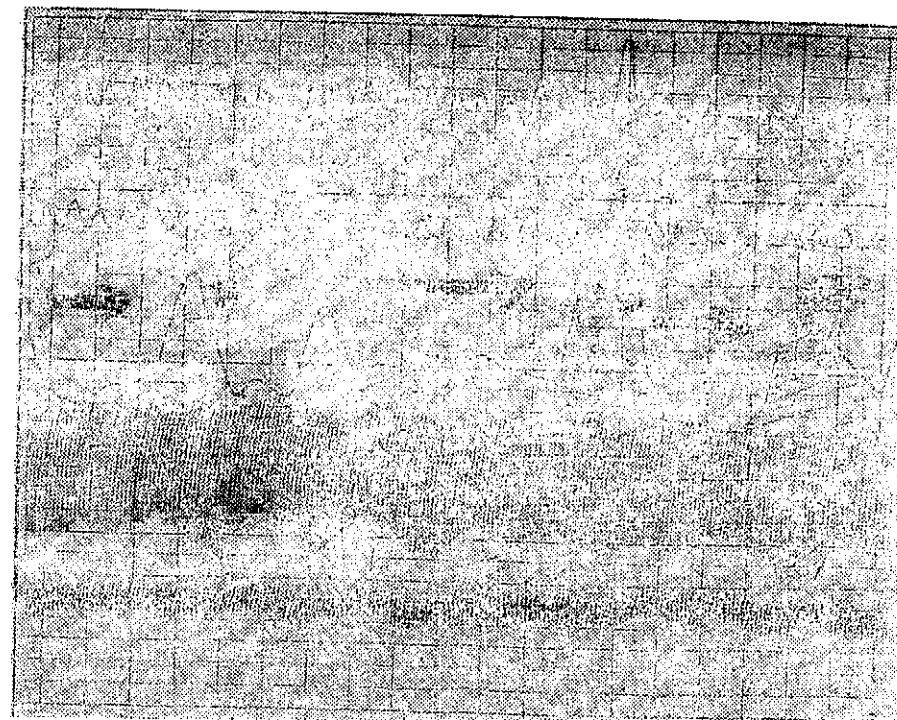
— Se observă reactivitatea gradată a biocurenților la întrebările critice:

5. Știi unde se află acum documentația referitoare la contractele firmei „LIANT”?

8. D-ta ai sustras documentația referitoare la contractele cu firma LIANT”?

(La controlul inopinat asupra documentelor funcționarului M.N. bănuț de lipsă de loialitate, s-a descoperit că avea ascuns și dosarul cu contractele care dispăruseră — bineînțeles că raporturile sale cu instituția a cărei încredere o înșelase au încetat din acel moment).

³² A se vedea prezentarea cazului la pagina 82.

7.5.4. Componenta cibernetică a biodectectiei judiciare.

Experimentele de biodectecție judiciară sînt experimente psihofiziologice în esența lor, identice cu cele practicate de psihofiziologie, dar adaptate la necesitățile depistării comportamentelor simulate și ale obținerii probelor necesare procesului penal și înlăturării justiției.

Din perspectiva finalității sale, biodectecția judiciară urmărește obținerea efectului biofeedback, urmînd apoi procesul logico-juridic al conversiunii sale în mijloace de probă.

Condiționarea operantă creează, la nivelul biodiagrammei suspectului, cîmpurile bioinformaționale. Aceasta este o metodă de comunicare inter-psihologică între psihicul expertului psiholog și cel al persoanei testate, conectate la biodetector, care funcționează ca un procesor de descompunere a fenomenului reactivității sinergice în funcțiile fiziologice pentru care a fost proiectat.

Particularitățile cibernetică ale acestei metode de comunicare inter-cerebrală constau în faptul că expertul psiholog, pornind de la datele inferenței operative, provoacă în mod deliberat, cu scop cognitiv, o anunțată reacție, adică răspunsul celuilalt psihic, al persoanei testate, care posedă matricea infracțională (în limbaj cibernetic, programul infracțiunii consumate).

Dacă în cadrul discuției pre-test, comunicarea interpsihologică — de la expert la subiectul testat — nu are caracter predominant cibernetic, în cazul comunicării cu subiectul conectat la biodetector, caracterul cibernetic al comunicării interpsihologice este asigurat.

În procesul testării — în poziția conectat la biodetector — se realizează două circuite inter-psihologice și anume:

a) Circuitul oparent (necibernetice), care prin voința subiectului testat, poate fi sincer sau simulat (de obicei simulat).

b) Circuitul inoparent (cibernetice) care sondează, prin reacțiile fiziologice, mediile cunoașterii și ale afectivității ce nu pot fi controlate, motiv pentru care răspunsurile date de substratul afectiv al psihicului sunt sincere.

Premisele teoretice ale celor două circuite se regăsesc în concepția lui Ștefan Odobleja, cu privire la diviziunea dihotomică a psihicului uman, în conformitate cu care „Logică reală, adevărată este nu ramificația primitivă a psihicului în trei, ci faptul existenței unei dihotomii primare, practică pe direcțiile „psihic centripet” și „psihic centrifug” — cunoaștere, respectiv, voință — urmată de o dihotomie secundară, constând în dedublarea segmentului centripet în inteligență și afectivitate. Aceasta din urmă ca unitate a doi poli opuși — plăcerea și durerea — iar cunoașterea ca structură mediatrice între ei. Este un adevăr pus frecvent în evidență de analizele psihologice moderne, acela că procesele afective nu se reduc doar la trăire, ci conțin momente autentice de cunoaștere, care le sunt inerente”²³.

Experimentele de biodetecție judiciară, mai exact circuitul cibernetic al acestora, confirmă teza savantului român asupra structurii dihotomice a psihicului, a caracterului centripet al afectivității, a faptului că „afectivitatea se elaborează ca dimensiune internă profundă a conștiinței, ca mod de raportare, ca atitudine”²⁴.

Circuitul „a)” este necibernetice pentru că subiectul testat, în cazurile simulate, conștientizând consecințele culpabilității sale, blochează în mod conștient, prin voința sa, comunicarea reală cu expertul psiholog, nedivulgând faptul că este purtător al matricei infracționale pe care o conservă în memoria sa. Valențele cibernetică ale circuitului „b)” sunt date de faptul că mecanismele de condiționare operantă a „efectului biofeedback” și reflectarea acestuia în cîmpurile bioinformaționale de tensiune psihologică sunt de esență cibernetică, iar biodiagrama, ca structură relațională între cîmpurile bioinformaționale subiective și obiective, se conduce după principiile logicii cibernetică.

Cheia întregului sistem de biodetecție judiciară se află în „sanctuarul” psihologiei cibernetică și al logicii cibernetică. Circuitul cibernetic are în vedere „binomul inaparentei” pe care îl rezolvă prin condiționarea operantă a celor două categorii de cîmpuri bioinformaționale esențiale pentru biodetecție:

a) cîmpul bioinformațional de natură obiectivă;

b) cîmpul bioinformațional de natură subiectivă;

Prin urmare — aspect demonstrat în cazul unor experimente de ordinul miilor în practica Școlii românești de biodetecție judiciară — acțiunea de testare prin comunicare interpsihologică de natură cibernetică îndeplinește funcția de condiționare operantă a psihicului purtător de matrice infracțională sau a celui care este inocent.

²³ Odobleja, St., *Op. cit.*, 1982, pag. 11—12.

²⁴ *Ibidem*.

Cîmpurile bioinformaționale constituie biodiagrama cazului, care poate fi definită ca reflectare grafică a parametrilor fiziologici, corespunzător stării psihice specifice a subiectului testat, în raport cu întrebările relevante, neutre și de control.

Biodiagrama în accepțiunea noțională menționată, reprezintă o structură relațională de tip cauzal între bioinformațiile date de întrebările relevante (incriminatorii) și cele date de întrebările investigatorii (de detaliu) corecte, adică acelea care se dovedesc a fi în legătură cu întrebarea relevantă. Definiția biodiagramii cuprinde și elementul specific al întrebării investigatorii sau de detaliu, în raport cu care se impun câteva precizări. Astfel, întrebările incriminatorii se structurează pe limbajul legii penale utilizat pentru determinarea elementului material caracteristic laturii obiective a fiecărui tip de infracțiune, ca de exemplu: „ai ucis”, „ai furat”, „ai delapidat”, „ai falsificat”, „deții nelegal”, „ai fost nesincer” s.a.m.d., corespunzător acțiunilor umane de pericol social incriminate de Codul penal sau de legile penale speciale.

Întrebările investigatorii nu sunt concepute pentru depistarea complexului de vinovăție a subiectului testat, ci a unor elemente de fapt care, pentru ipoteza nerecunoașterii săvârșirii infracțiunii, permit identificarea unor situații de stres la nivelul psihicului subiectului testat ce deschid, cu regularitate, calea spre probe de netăgăduit, contribuind la mărturisiri complete din partea acestuia ce, la rîndul lor, se articulează într-un probatoriu concludent.

Întrebările investigatorii, intercalate între întrebările incriminatorii, de control și cele neutre sunt specifice fiecărui tip de infracțiune. Astfel, în cazul dispariției unei persoane, cu suspiciunea de omor, întrebările investigatorii vor urmări să obțină bioinformații cu privire la locul unde se află persoana dispărută în legătură cu care s-a formulat ipoteza omorului.

După cum a rezultat din cele prezentate, metoda experimentală de tip poligraf se derulează după normele „biofeedback”, valențele sale cibernetică conferindu-i un veritabil statut științific, alături de celelalte componente științifice ale metodei.

Importanța cîmpurilor bioinformaționale pentru biodetecția judiciară de căutare, finalmente, a probelor necesare procesului penal rezidă în faptul că fundamentează metodologie și orientează activitatea de concepere a bateriei de stimuli capabili să disloce elementele esențiale ale matricei infracționale psihosensibile și să faciliteze conversiunea bioinformațiilor ce constituie sindromul relevant.

Zona conversiunii obiective sau cîmpul bioinformațional obiectiv este fundamentul cert al conversiunii.

Zona conversiunii subiective sau cîmpul bioinformațional subiectiv este un fundament posibil al conversiunii, în acest caz conversiunea fiind dependentă de voința suspectului de a coopera cu psihologul — expert.

Să examinăm, mai în detaliu, aceste cîmpuri bioinformaționale ce se constituie în zona de conversiune a bioinformațiilor.

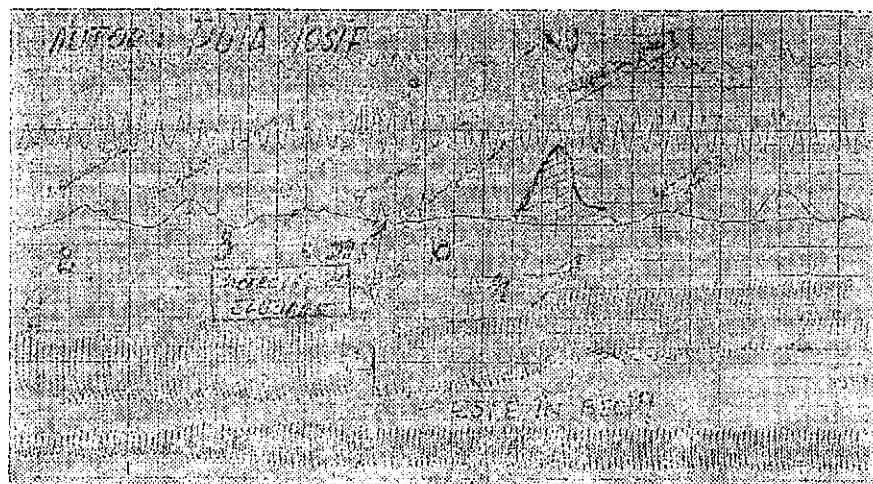
7.5.4.1. Cîmpul bioinformațional obiectiv.

În practica justiției penale se întîlnesc numeroase situații în care autorii unor infracțiuni retractează mărturisirea inițială. În mod deosebit, în situațiile în care celelalte probe sînt friabile, inconsistente.

Biodeteecia judiciară nu este indiferentă față de această situație. De aceea, psihologul-expert nu consideră realizată misiunea sa doar prin obținerea unei bioinformații relevante ce conduce la mărturisirea pură și simplă. Trimiterea în justiție numai pe baza unei asemenea recunoașteri, chiar dacă aceasta are la bază o biodiagramă pozitivă, este riscantă. De aceea, indiferent de natura cauzei — furt, tâlhărie, viol, omor etc. — psihologul-expert, în raport cu datele cauzei, va trebui să creeze, prin întrebări investigatorii conexe-optime, cimpuri bioinformaționale obiective, apte pentru o conversiune în probe indubitabile.

În cazul omorului, de pildă, în care nu se găsește cadavrul victimei sînt obligatorii întrebări investigatorii conexe, care să conducă la depistarea lui. Aceasta se realizează prin întrebări referitoare la posibile locuri unde autorul a înhumat cadavrul.

Biodiagrama suspectului P.I. care, după ce și-a ucis amanta, i-a înhumat cadavrul în beciul locuinței
(Caz soluționat numai la intervenția biodeteceției).

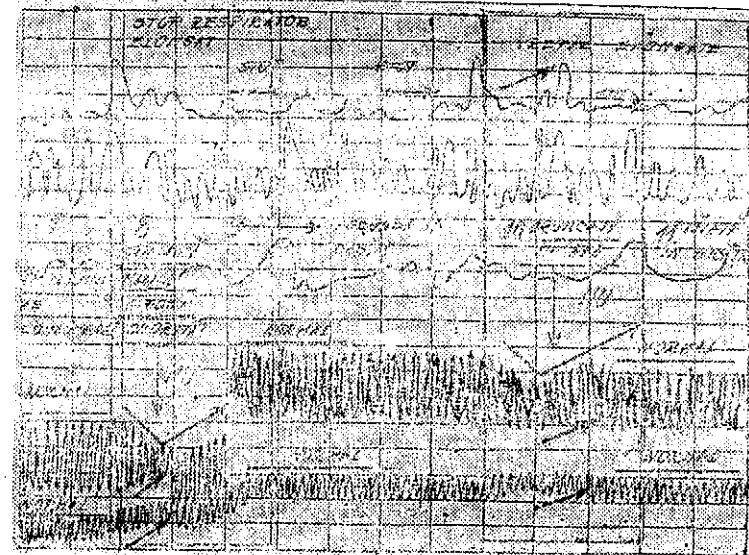

Cimpul bioinformațional obiectiv a apărut la întrebarea 7 („zidită în beci”)

Biodiagrama suspectului C.D. care, după ce și-a ucis soția, i-a aruncat cadavrul într-o fîntină din comuna Prisaca-Județul Olt
(Caz soluționat numai la intervenția biodeteceției)

Întrebarea investigatorie (8) „Știi dacă Milica a fost omorită?” confirmă, printr-un segment echivalent, reacția de stres emoțional obținută în cazul întrebării incriminatorii (5) din prima parte a biodiagrammei.

Întrebarea investigatorie cu privire la locul unde a fost ascuns cadavrul victimei („Aruncată în apă?”), în raport cu celelalte întrebări investigatorii, ce au rămas în stadiu de ipoteză, a încheiat testarea cu rezultate pozitive.

7.5.4.2. Cimpul bioinformațional subiectiv

Cimpul bioinformațional subiectiv se creează prin utilizarea întrebărilor vizînd direct sau indirect culpabilitatea.

Întrebări directe : L-ai omorît pe X? Ai furat de la Y?

Întrebări indirecte : Știi cine l-a omorît pe X? Știi cine a furat de la Y?

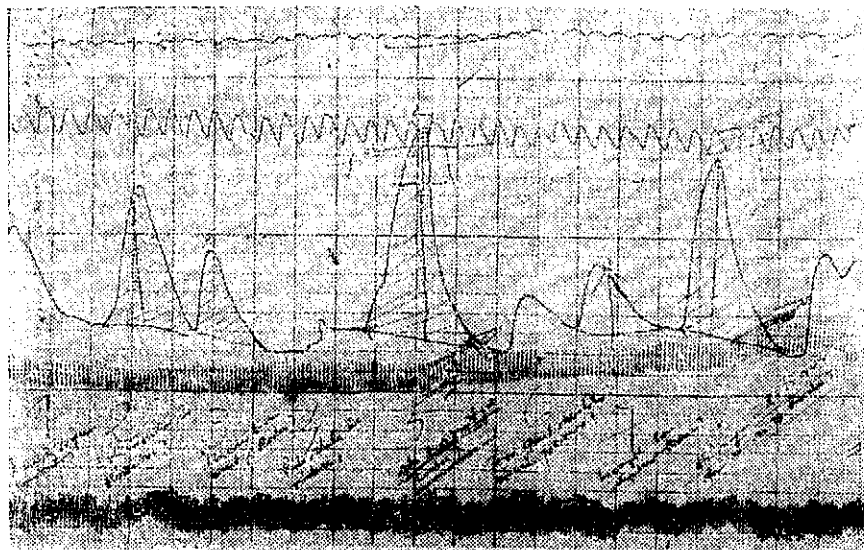
Dacă autorului unui omor, de exemplu, i se pun asemenea întrebări, reactivitatea, indeosebi în funcția biocurenților, va fi mai mică la întrebarea „Știi cine l-a omorît pe X?” și mai mare la întrebarea „Dumneata l-ai omorît pe X?”. Dimpotrivă, dacă persoana testată este implicată în omor, avînd calitatea de instigator, complice sau favorizator, reactivitatea va fi mai mică la întrebarea „Dumneata l-ai omorît pe X?” și mai mare la întrebarea „Știi cine l-a omorît pe X?”

Prezentăm două asemenea biodiagramme :

Biodiagrama suspectului S.C.

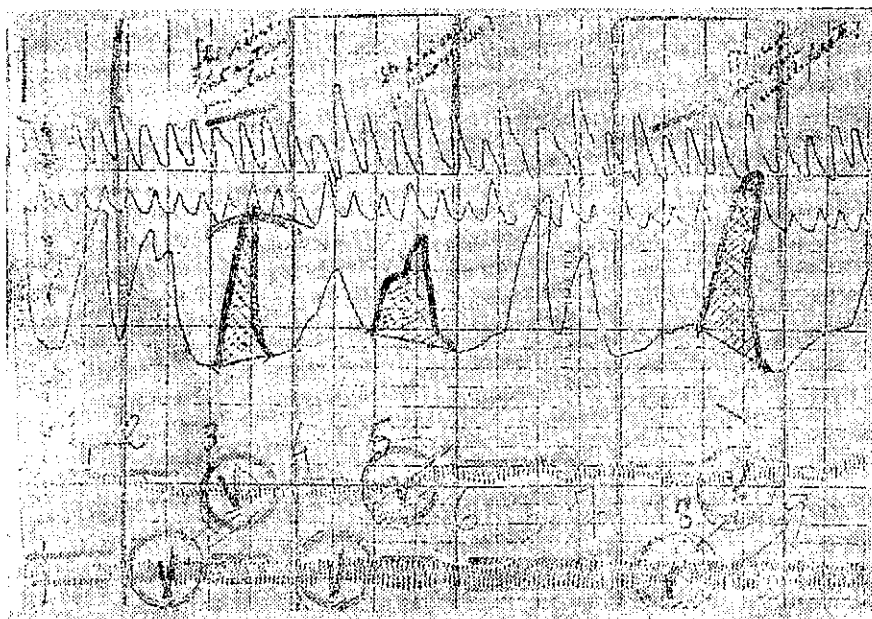
— Autor al unui omor —

Se constată o mai mare reactivitate la întrebarea : „Dumneata l-ai omorît pe Radu?” și o mai mică reactivitate la întrebarea „Știi cine l-a omorît pe Radu?”

Biodiagrama suspectului I.P. 35

Vinător al unui „Pont” care s-a soldat cu omorirea persoanei de la care, inițial, se urmărea doar tâlhăria.

35 A se vedea cazul 1 de la paragraful „CAZUISTICA DE CONVERSIUNE”

Se constată o mai mare reactivitate la întrebarea „Știi cine sînt autorii omorului,” și o reactivitate medie (de implicare) la întrebarea: „Dumneata l-ai omorît pe Marinescu?”

7.5.5. Componenta logico-juridică a biodetecției judiciare.

Componenta logico-juridică a biodetecției judiciare se fundamentează pe principiul sau legea identității potrivit căreia $A = A$; $B = B$; $C = C$; ș.a.m.d. De aceea, întotdeauna cînd în cîmpurile bioinformaționale se înregistrează virfuri de tensiune în traseul biocurenților, trepte în traseele respiratorii, depășirea nivelului de bază în traseele puls-tensiune, ne aflăm în fața unui adevăr psihofiziologic — **SINDROMUL RELEVANT**, adevăr pe care îl cunoaștem. Este „A” din planul psihofiziologic care obligă la căutarea celui alt „A” din planul juridic. Acest „A” din planul juridic va fi proba judiciară, rezultată în procesul conversiunii.

Prin urmare, soluția raportului de identitate va fi:

„A” psihofiziologicul = „A” proba certă.

În lipsa acestui raport de identitate, specific pentru statutul epistemologic al probelor judiciare în materie penală, nu se pot formula concluziile conversiunii și, în mod corespunzător, concluziile de culpabilitate sau non-culpabilitate. Această dedublare psihologică „demascată de fiziologie” este esența proceselor psihologice ce au loc în timpul biodetecției în faza „conectat la biodetector”. Spre aceste procese psiho-fiziologice se îndreaptă operațiunile de analiză logico-juridică sintetic denumite *conversiunea sindromului relevant*.

Conversiunea sindromului relevant, așa cum a rezultat din cele precedente, este un proces complex, pluridisciplinar, implicînd (în vederea stabilirii retroactive a proceselor psihologice ce au însoțit actul infracțional, precum și pe cele consecutive acestuia): fiziologia, cibernetica, logica, morala și dreptul. Din perspectiva biodetecției judiciare, conversiunea se finalizează printr-un diagnostic stabilit pentru fiecare testare (biodetecție). Acesta se obține în cadrul operațiunilor specifice de valorificare a biodiagramelor, care constă în activități de comparare și sinteză, raționamente de tip inductiv, deductiv și analogic pe structura sindromului relevant.

Procesul de **interpretare a biodiagramelor** are cîteva faze distincte care se consumă în următoarele activități obligatorii:

Faza primară

— Stabilirea segmentelor de traseu care evidențiază răspunsurile sincere (lipsite de emoțivitate), corespunzătoare întrebărilor neutre fără încălțură, caracterizate prin DA sau NU sincer;

— Determinarea particularităților segmentelor de traseu ce evidențiază răspunsurile nesincere (în care starea emoțională este exprimată prin virf de tensiune) la întrebările cu încălțură incriminatorie, direct acuzatoare;

— Decelarea selectivă a caracteristicilor segmentelor de traseu la întrebările investigatorii conexe și depistarea celor care evidențiază starea de tensiune emoțională;

— Identificarea trăsăturilor specifice segmentelor de traseu ce evidențiază răspunsurile nesincere (în care tensiunea emoțională este prezentă) la întrebările de control cu încălțură generală.

Faza secundară

Dacă în prima fază se stabilește, pe segmentele biodiagrammei corespunzătoare timpului întrebărilor, existența unor bioinformații pozitive (care cuprind reacții de stres emoțional), în faza secundară se procedează la compararea segmentelor relevante cu cele neutre și a celor de detaliu cu cele neutre, concluzionându-se, pe baza antitezei (opozitiei) grafice dintre aceste segmente, asupra existenței comportamentului simulat al subiectului testat.

Se compară apoi segmentele corespunzătoare întrebărilor de control cu cele ale întrebărilor neutre și se stabilesc diferențele (dacă acestea există) și în ce măsură se coroborează cu segmentele relevante.

După cum se poate constata, în cadrul acestei faze are loc un proces minuțios de depistare a celor mai sensibile modificări în traseele funcțiilor testate.

Faza terțiară

În faza terțiară se concluzionează, sintetizându-se elementele obținute în fazele primară și secundară. Concluziile stabilesc un **diagnostic** pentru biodiagramă, respectiv:

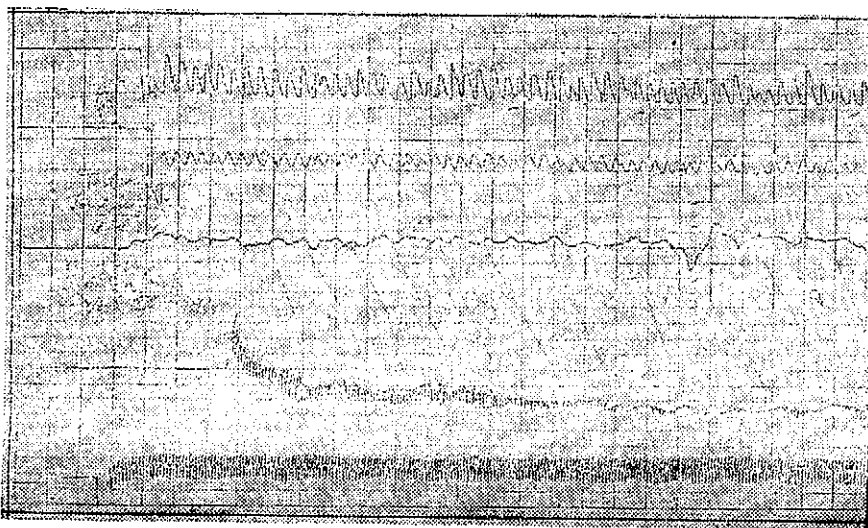
— **BIODIAGRAMĂ POZITIVĂ** — aptă pentru conversiune în probe de vinovăție;

— **BIODIAGRAMĂ NEGATIVĂ** — inaptă pentru conversiune în probe de culpabilitate, dar aptă pentru probe de neculpabilitate;

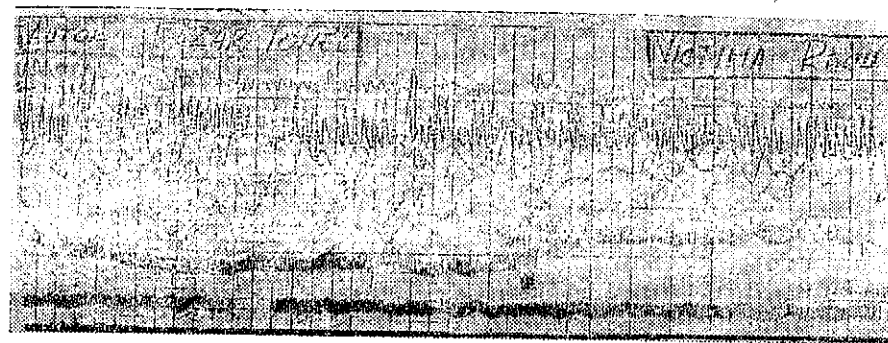
— **BIODIAGRAMĂ INCERTĂ** — ce nu oferă posibilități de conversiune în probe.

Prezentăm biodiagrammele a două persoane care au fost testate în același caz, una fiind inocentată, iar cealaltă culpabilizată.

Biodiagrama negativă a unei persoane suspecte de omor care a fost inocentată prin biodeteecție

Biodiagrama pozitivă a unei persoane suspecte de omor, în legătură cu care s-a constatat că este purtătoare a matricei infracționale

Faza terțiară se încheie cu **discuția post-test**, care reprezintă momentul decisiv al valorificării biodiagrammelor, al saltului calitativ de la informația de tip biopsihofiziologic (stresul emoțional evidențiat pe biodiagramă) la informația cuprinsă în forma procesual-juridică a mijlocului de probă.

Abordarea subiectului testat se individualizează, de la caz la caz, cu respectarea regulilor generale privind audierea invinutului sau inculpatului, metodic, logic, argumentat, calm, ținându-se seama de nivelul de instruire sau cultură al acestuia.

În desfășurarea inter-comunicării post-test, rolul esențial îl are, în cele mai multe cazuri, abilitatea psihologului-examinator de a-l convinge pe subiect să încerce, după propria sa pricepere, să explice stările emotive pe care le-a simțit și care s-au reflectat în biodiagramă, la impactul întrebărilor incriminatorii și investigatorii conexe, în raport cu starea de relaxare la întrebările neutre.

Dacă discuția post-test rămâne negativă în raport cu biodiagrama pozitivă a subiectului, valorificarea se realizează recurgându-se la conversiunea bioinformațiilor din cîmpul bioinformațional obiectiv, care indică locul unde se află corpurile delictive, instrumentele ce au servit la săvîșirea infracțiunii, cadavrele victimelor în cazurile de omucidere, ș.a.m.d.

Rezultatul conversiunii poate fi pozitiv, în sensul validării bioinformației, indiferent dacă biodiagrama reflectă un diagnostic pozitiv sau negativ în legătură cu problema de fond a biodeteecției.

În unele cazuri conversiunea poate fi negativă, invalidînd o biodiagramă pozitivă sau una negativă, rezultatul testării fiind în opoziție cu rezultatul conversiunii, situație în care este imperios necesară elucidarea etiologiei contradicției dintre cei doi termeni fundamentali ai relației de conversiune: a) diagnosticul biodiagrammei; b) rezultatul conversiunii, exprimat în conținutul probelor.

Operațiunea de stabilire a cauzelor contradicției are ca prim obiectiv să localizeze la care din cei doi termeni ai relației de conversiune este cantonată cauza: la termenul psihofiziologic, adică la nivelul sindromului relevant sau la termenul procesual penal, adică al probațiunii ori la puntea conversiunii. După localizarea cauzei este cercetată natura acesteia și se stabilesc măsurile necesare pentru reluarea, cu mijloace adecvate, a procesului de conversiune, pînă la rezultate corecte care includ și explicarea apariției contradicției.

Sintetizând considerațiile asupra particularităților procesului de conversiune, îl putem defini ca fiind operațiunea practică de transformare a bioinformațiilor, cu respectarea normelor procesual penale, în mijloc de probă necesare realizării uneia sau mai multor funcții de conversivitate (identificare de autori, stabilirea existenței sau inexistenței infracțiunii, stabilirea existenței sau inexistenței cauzelor care înlătură caracterul penal al faptei, etc.). Cu alte cuvinte, conversiunea este menită să realizeze salvul de la informația de natură psihologică, rezultat al biodetecției, la informația de natură juridică ce constituie conținutul probei, materializată în mijloace legale de probă, în conformitate cu prevederile Codului de procedură penală.

În concluzie, sub raport teoretic, conceptual, componenta logico-juridică a biodetecției este nominalizată prin sintagma **CONVERSIUNEA BIOINFORMAȚIILOR**.

Componenta logico-juridică a biodetecției judiciare se călăuzește după principiul identității care, aplicat domeniului său, înseamnă eliminarea contradicției încorporate binomului simulării, dată de :

a) răspunsurile negative ale persoanei purtătoare de matrice infracțională la întrebările incriminatorii și investigatorii conexe-optime (obținute de psihologul-expert în comunicarea interpsihologică de condiționare operantă în faza „pre-test” și în faza „conectat la biodetector”);
b) răspunsurile pozitive pe care le conține sindromul relevant, la aceleași întrebări și cu aceeași procedură, în faza în care subiectul purtător de matrice se află „conectat la biodetector”.

Deci, termenul „a” :

răspuns negativ = secretizarea adevărului.

Deci, termenul „b” :

răspuns pozitiv = recunoașterea adevărului.

Prin componenta operațională logico-juridică, termenul „a” se reduce la termenul „b”, deci se realizează principiul identității $b = a$.

Dar identitatea nu se realizează întotdeauna, cauza stresului emoțional putând fi, așa cum a rezultat din practica testărilor, nu numai sentimentul culpabilității penale, ci și o altă cauză ce se situează în afara oricărui raport al subiectului cu cauza în care a fost testat. De aceea, în fiecare caz în parte, determinarea cauzelor concrete ale stresului emoțional la întrebările relevante este sarcina principală a conversivității.

Cauza stresului emoțional se află în proba de vinovăție, după cum tot în proba — de această dată — de nevinovăție se află și cauza stresului emoțional al persoanelor nevinovate, dar care din cauza labilității lor psihice sau a unor maladii au oferit reacții de stres la întrebările relevante. Astfel, în practică au apărut situații de stres emoțional care nu au fost omologate (validate) de recunoaștere sau de alte probe. Evident că, sub aspect teoretic-metodologic, pentru perfecționarea tuturor laturilor metodei, s-a impus stabilirea cauzelor stresului. Vom prezenta o situație concretă în cazul omorului comis în ziua de 31 august 1980 la un liceu din București, asupra fochistului C.A. care se afla în serviciul de pază.

În această cauză, printre metodele utilizate în vederea descoperirii autorului a fost și metoda testării la „polygraph”. Printre persoanele testate s-a aflat și B. C., funcționar administrativ în școală, care, la întrebările referitoare la uciderea nuntitei C. A., a dat reacții puternice de stres. Urmele de la locul faptei (plantare, părul din mina victimei, saliva de pe resturile de țigări, amprente existente pe obiectele cu care i s-au aplicat victimei mai multe lovituri), constituite în criterii de verificare și

coroborare, nu au validat reacția de puternic stres emoțional ca posibil rezultat al culpabilității penale.

În discuțiile post-test, B.C. a explicat că are remușcări determinate de faptul că în ziua de 30 august 1980 numise pe victima C.A. de serviciu peste rînd, cu toate că aceasta îl rugase insistent să-i acorde zi liberă, deoarece urma să-și serbeze ziua onomastică. În speță, cauza stresului nu a fost sentimentul culpabilității penale, ci al „culpabilității morale” manifestate la o persoană cu o mare sensibilitate psihologică, pe fondul relațiilor sale anterioare cu victima.

Revenind la aspectul esențial al conversivității informațiilor psihofiziologice, date de efectul biofeedback în probe, cu valoare de principiu metodologic, afirmăm că informația psihofiziologică, în raport cu întrebarea relevantă care a provocat-o, deschide calea spre orice tip de probă. Probele sînt indicate în unele situații în mod nemijlocit de biodiagramă, chiar în lipsa recunoașterii subiectului testat, însă în cele mai multe situații, de explicațiile complete ale subiectului în cadrul discuției post-test.

În această ordine de idei este nefundamentată opinia potrivit căreia testarea psihofiziologică se soldează cu rezultate eficiente în planul probațiunii, deci al finalității judiciare concrete, numai ca urmare a recunoașterii subiectului testat, deci al obținerii probei mărturisirii în condițiile stabilite de art. 69 din Codul de procedură penală. În realitatea nemijlocită a activităților consacrate detectării comportamentului simulat, conversivitatea bioinformațiilor are o arie mult mai largă decît obținerea recunoașterii care conduce la identificarea autorilor unor infracțiuni.

7.6. Sistemul funcțiilor conversivității

Analiza cazuistică a domeniului biodetecției judiciare a evidențiat o varietate substanțială de probleme, pe care aceasta le-a soluționat cu eficiență. S-au detașat în mod deosebit problemele de identificare a autorilor necunoscuți pe esanșionul cercului de suspecți și inocențările pe același cerc de suspecți. De asemenea, starea de culpabilitate a autorilor identificați, care este concomitentă cu identificarea. A doua grupă mare de probleme a constituit-o verificarea unor denunțuri sau plîngerii penale și a depozitiilor de martori în legătură cu care a existat suspiciunea că alterează adevărul.

În raport de structura factologică a domeniului biodetecției judiciare ne-am propus o ordonare și clasificare a funcțiilor pe care aceasta le îndeplinește, utilizînd criteriile dreptului penal substanțial, postulatele de drept penal pe care biodetecția le slujește, obținînd următorul sistem de funcții :

7.6.1. Identificarea infractorilor și stabilirea vinovăției

În precizarea acestei funcții am avut în vedere prevederile art. 17 din Codul penal în conformitate cu care „Infracțiune este fapta care prezintă pericol social, săvîrșită cu vinovăție și prevăzută de legea penală”.

„Infracțiunea este singurul temei al răspunderii penale”.

Postulatul formulat de legea penală — relevant pentru biodetecția judiciară — este **VINOVAȚIA ȘI PREZUMȚIA DE NEVINOVĂȚIE**. În raport cu aceste cerințe, biodetecția judiciară urmărește două obiective esențiale :

a) eliminarea cauzelor erorilor judiciare și a abuzurilor de represiiune prin înscenări de procese, fideiuri de probe etc.;

b) eliminarea efectelor negative ale principiului „in dubio pro reo”.

a) *Eliminarea cauzelor erorilor judiciare și a abuzurilor de represiiune.* Justiția penală nu se poate mulțumi cu proclamarea în Constituția României și în Codul de procedură penală a prezumției de nevinovăție. Garanțarea efectivă a prezumției de nevinovăție începe cu stabilirea corectă și completă a stărilor de fapt și a calificărilor juridice ce se dau acestora, pentru că numai în aceste condiții hotărârile instanțelor penale vor răspunde cerințelor fundamentale de temeinicie și legalitate. În mod practic, în procesul de realizare a justiției penale, stările de fapt nu pot fi separate de calificările juridice. O bună, corectă calificare juridică este dependentă în mod absolut de corespondența stărilor de fapt reținute în cauzele penale cu adevărul.

Din acest punct de vedere, în biodetecția judiciară sint potențate dezideratele instanțelor penale iar psihologii — experți nu pierd niciodată din vedere aceste deziderate pe care magistrații le slujesc cu credință. Astfel, psihologii urmăresc și analizează cu rigoare logico-juridică cimpurile bioinformaționale de inocentare a unor persoane împotriva cărora s-au introdus, la organele judiciare, denunțuri sau plângeri penale calomnioase, formulând concluzii în spiritul cerințelor prezumției de nevinovăție.

În același spirit științific sint analizate și cimpurile bioinformaționale — subiective și obiective — de culpabilizare, răspunzând dezideratului ca răspunderea penală să se fundamenteze numai pe vinovăție, infracțiunea fiind „singurul temei al răspunderii penale”. Înlăturarea, cu știință, a unei biodiagrame de inocentare aduce mari deservicii justiției în special, dar și societății în ansamblul său. În acest sens va rămâne de o tragică celebritate „cazul S.G.”, victimă a justiției totalitariste³⁶. Astfel, S. G. a fost acuzat de uciderea tinerei A. B. pe care, după ce a violat-o și jefuit-o în domiciliul său, a fragmentat-o prin secționare cu un corp tăios, răspindindu-i părțile trupului în diferite locuri din București. BIODETECȚIA JUDICIARĂ ÎNSĂ L-A INOCENTAT. Polițiști cu înaltă probitate profesională au ajuns la aceeași concluzie, ca și biodetectorul, de nevinovăție. Jocul insidios al organelor judiciare aservite puterii totalitariste, ignorând testul inocenței, au violat în mod flagrant principiul prezumției de nevinovăție și au dispus trimiterea în judecată a inculpatului. Instanțele de judecată, de fond și de recurs, se aflau în fața unei probațiuni friabile care le obligau să aplice principiul „in dubio pro reo”. Sub aceeași influență negativă a puterii totalitare, au pronunțat însă o soluție de condamnare, evitând, totuși, să aplice pedeapsa cu moartea.

După mai bine de trei ani, adevăratul autor a fost identificat, în împrejurări care vizau un alt omor (R. C., un psihopat sexual). Astfel, dosarul penal privind pe S. G. a beneficiat de o dreaptă revizuire.

Un alt caz interesant este cel reclamat de tinăra H. C. în vîrstă de 18 ani, care a reclamat la postul de poliție Răducăneni, județul Iași, faptul că în noaptea de 11 decembrie 1990 a fost victimă unui viol comis în grup de numiți B.M., V.C. și P.M. Din declarația reclamantei a rezultat că în noaptea de 11 decembrie 1990, aceasta a plecat de la o nuntă, unde

era cu părinții, împreună cu cei trei tineri și cu prietena sa T.M. la locuința lui P.M. Aici, după ce au consumat băuturi alcoolice, T.M. a plecat, iar cei trei tineri, folosind forța, pe rînd, au întreținut raporturi sexuale cu reclamanta H. C. împotriva voinței sale.

Din audierea celor cinci persoane (H.C., B.M., B.C., P.M. și T.M.) implicate în cauză, au rezultat contradicții ce nu au putut fi clarificate prin procedeul clasic al confruntărilor, motiv pentru care s-a recurs la o biodetecție de tip devolutiv mixtă — de eliminare a contradicțiilor și de inocentare. Astfel, nici unul din cei trei tineri examinați la biodetector nu a prezentat reacții de stres la întrebările incriminatorii. În cadrul convorbirii post-test, fiecare a explicat în mod separat că reclamanta a consimțit să întrețină raporturi intime cu fiecare. În această situație s-a recurs la testarea victimei care, la întrebările relevante, puse în raport cu fiecare dintre cei trei bărbați reclamați, în sensul că a fost constrinsă pentru a avea raport sexual, a răspuns „DA”.

Răspunsul pozitiv al reclamantei a fost urmat de stres emoțional. Fiind audiată în raport cu rezultatul testului, reclamanta a recunoscut că a depus plîngerea penală pentru a justifica în fața părinților plecarea de la nuntă și cele întîmplate la domiciliul lui P.M., despre care aceștia aflaseră și îi reproșau³⁷.

b) *Eliminarea efectelor negative ale principiului „in dubio pro reo”.* Între două situații nocive, opțiunea, potrivit unei norme morale cunoscute, funcționează pentru situația mai puțin nocivă. Și este omeneste să fie așa. Astfel, de exemplu, medicul va salva viața mamei sacrificînd-o pe a pruncului, dacă viața mamei se află în fața pericolului iminent al morții. În această manieră raționează și magistratul din sistemul instanțelor penale: decît să încalce principiul prezumției de nevinovăție și să condamne o persoană împotriva căreia probele sint îndoielnice sau au fost combătute temeinic de apărare este mai bine să aplice principiul „in dubio pro reo” (dubiul profită inculpatului) și să dispună achitarea, evitînd condamnarea unui nevinovat. Dar tot atît de posibilă este și versiunea potrivit căreia persoana ce a profitat de aplicarea principiului „in dubio pro reo” să fie vinovată, iar vinovăția acesteia să fie acoperită prin malversațiuni de mare finețe, care scapă posibilităților de verificare de care dispune justiția.

Dilema creată de principiul „in dubio pro reo”, pentru că efectiv ne aflăm în fața unei dileme, nu numai pentru magistrați dar și pentru organele de poliție și ale Ministerului public, este rezolvabilă prin biodetecție judiciară, nu numai în cazuri simple, ci și în cazuri deosebit de complexe. Astfel, în operațiunile de verificare a cercurilor de suspecți în infracțiuni grave cum sint omorurile, tâlhăriile, violurile, furturile prin spargere, înșelăciunile etc. sint inocentate și scoase din cercul suspecților zeci de persoane asupra cărora planează suspiciuni de implicare în infracțiunile respective. Dar, în cercurile de suspecți se află și adevărații autori, care, printr-o probațiune clasică, nu ar putea fi identificați, iar faptele nu ar putea fi dovedite. Pe de altă parte, în fața unei probațiuni incoerente, friabile, ar funcționa implacabil principiul „in dubio pro reo”.

Prezentăm un caz analizat în lucrarea „Investigația psihologică a comportamentului simulat” dar, de această dată, din perspectiva înăl-

³⁶ A se vedea romanul „PIROMANUL” avînd ca autor pe Horia Tecuceanu, în care se elogiază „identificarea” criminalului. În același sens, interviul lui S. G. în Revista — Magazin „ROMÂNUL” — 1991, „zguduitoroa mărțurisire a unui condamnat fără vină”.

³⁷ A se vedea în acest sens, Departamentul Poliției, Institutul de criminalistică, Buletin Informativ nr. 1, maior Coman, Adrian, *Considerații privind activitatea desfășurată cu ajutorul tehnicii polygraph*, pag. 27.

turării principiului „in dubio pro reo”, fundamentat pe caracterul indolent al probelor.

În noaptea de 12/13 iunie 1986 dispăre, în împrejurări neelucidate, numitul B.C. din comuna Plopana, județul Bacău. La aproximativ 6 săptămâni de la data dispariției, părinții dispărutului reclamă evenimentul, menționând, totodată, existența unei stări conflictuale între fiul lor, pe de o parte și B.M., soția acestuia și P.I., fratele ei, pe de altă parte. Sursa conflictului consta în alungarea repetată din domiciliul conjugal a numitei B.M., pentru faptul că aceasta a întreținut într-o perioadă anterioară, când soțul s-a aflat în detenție, relații extraconjugale cu un oarecare G.I., prieten cu P.I.

Organele judiciare ale Poliției județului Bacău au emis și verificat ipoteza conform căreia P.I., împreună cu B.M., l-ar fi ucis pe B.C. și ar fi ascuns cadavrul. P.I. a fost arestat, cercetat, iar apoi pus în libertate din lipsă de dovezi. Ipoteza formulată inițial s-a consolidat ulterior ca urmare a faptului că familia B.C., respectiv părinții săi, au primit un număr de 4 scrisori, emenate de la dispărut, expediate din municipiul Tulcea, în care acesta afirma că era încadrat la un șantier din județ. Efectuându-se verificarea scrisorilor, s-a stabilit în mod cert că două dintre acestea au fost scrise de suspectul P.I. Ca urmare s-a procedat la reținerea numitului P.I. care a continuat să nege învinuirea privind uciderea cumnatului său B.C. În această situație, la data de 19 septembrie 1989, Poliția județului Bacău a solicitat cooperarea, pentru verificarea sincerității suspectului, Poliției municipiului București, respectiv testarea acestuia cu tehnica de detecție.

După studierea cazului, s-a procedat la întocmirea chestionarului, pe structura ipotezei principale formulate de organele poliției județene. Investigația la detector a surprins reactivitatea comportamentului simulat pentru următoarele întrebări:

1. Știi cine l-a ucis pe B.C.?
2. Dumneata l-ai ucis pe B.C.?
3. Știi unde se află cadavrul lui B.C.? (toate acestea fiind folosite în testarea numitului P.I., cumantul victimei).

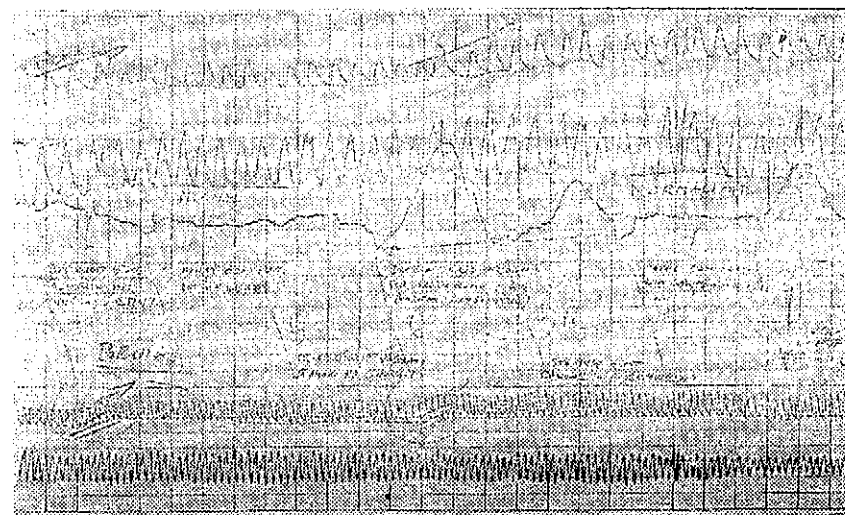
1. Știi cine l-a ucis pe B.C.?
2. Fratele tău l-a ucis pe B.C.?
3. Știi unde se află acum cadavrul lui B.C.? (toate acestea fiind adresate numitei B.M., soția victimei).

Ambii suspecti au prezentat reacții pozitive la întrebările adresate, biodiagrammele indicând necesitatea continuării cercetărilor cu cei doi. Pus în fața concluziilor rezultate din interpretarea biodiagrammei sale și arătându-i-se reactivitatea specifică la întrebările critice, P.I. a făcut mărturisiri complete, denunțându-și complicele, respectiv pe G.I.

În cursul cercetării post-test efectuate de organele judiciare ale Poliției județului Bacău, P.I. a declarat că a îngropat cadavrul într-o ripă, în zona limitrofă comunei Fundul Tutovei, din județul Bacău. În acest context nu a mai fost necesară testarea suspectului P.I. cu întrebări investigatorii menite să conducă la identificarea locului înhumării cadavrului lui B.C.

Procedându-se la căutarea cadavrului, prin săparea locului indicat, cu unelte manuale obișnuite (cazma, tirnăcop și lopată) nu s-a ajuns la găsirea acestuia, din cauza prăbușirilor de teren din zonă, astfel că s-a utilizat un excavator cu ajutorul căruia a fost găsit cadavrul victimei B.C.

Prezentăm fotobiodiograma infractorului P.I., care a surprins reactivitatea specifică stresului emoțional în traseul biocurenților (traseul 3), unde răspunsurile negative au provocat ample modificări de amplitudine și durată în curba reacției electrodermice. Concomitent cu aceste modificări s-au produs, la același răspuns negativ, stopuri și modificări ale nivelului de bază în traseele respiratorii (1 și 2) și ușoare modificări, dar sesizabile, în traseele tensiune arterială și puls (4 și 5).

Biodiograma evidențiază și o încercare de bruiere a testării, sesizabilă la întrebarea 3.

La repetarea întrebării 3, reacțiile s-au produs în mod firesc, deoarece suspectul, atenționat asupra tentativei de eludare, a respectat instructajul.

O trimitere în judecată a suspectului P.I. numai pe baza scrisoilor ar fi creat, fără îndoială, mari dileme, iar aplicarea principiului „in dubio pro reo” ar fi condus la achitarea infractorului. Acesta, prevalându-se apoi de autoritatea de lucru judecat a hotărârii de achitare, ar fi putut refuza biodetecția, la orice încercare a poliției de a relua cazul, blocat și din lipsa cadavrului victimei.

7.6.2. Constituirea probațiunii.

Biodetecția judiciară a debutat cu activitățile consacrate identificării autorilor unor infracțiuni, pe un eșantion de persoane suspecte, introduse în cercul de suspecti pe temeiul unui proces de inferență operativă și, nu de puține ori, pe bază de „fler” sau „intuiție”. Poate tocmai de aceea biodetecția judiciară a fost inclusă și teoretic și practic în disciplina științifică a criminalistici, deși locul său cel mai potrivit este în cadrul psihologiei judiciare.

În realitatea nemijlocită a activităților consacrate detectării comportamentului simulat conversiunea bioinformațiilor are o arie mult mai

largă decît identificarea autorilor unor infracțiuni. Practic, conversiunea este un proces, complex, polifuncțional, depășind prin rezultatele sale problema identificării autorilor. Extrapolată la problematica constituirii probațiunii, biodetecția judiciară a dat rezultate excepționale, aducînd beneficii consistente adevărului și justiției și reabilitînd, prin aceasta, poziția psihologiei judiciare în rîndul științelor pe care se sprijină dreptul și practica dreptului, îndeosebi a dreptului penal.

Constituirea probațiunii nu trebuie înțeleasă în sensul că biodetecția rezolvă întreaga problematică a probațiunii într-o cauză penală, pentru că menirea ei nu este aceasta, iar psihologul — expert nu este organ de urmărire penală abilitat cu competențele corespunzătoare. Ceea ce realizează biodetecția judiciară reprezintă „deschiderea căilor spre probațiune” acolo unde acestea, în fața procedurilor clasice, rămîn ermetic închise. Recursul tot mai frecvent la biodetecția judiciară confirmă valențele pozitive ale metodei, precum și poziția sa în arsenalul de mijloace folosite împotriva criminalității.

Avînd ca premise valențele pozitive ale biodetecției judiciare, vom examina și exemplifica funcțiile specifice acestora în domeniul constituirii probațiunii, reamintînd că: *studiul cazisticii de detecție, îndeosebi al reacțiilor la diferite întrebări, legate de împrejurările concrete ale săvîșirii infracțiunilor, a pus în evidență posibilitatea valorificării biodiagramelor, prin conversiunea bioinformațiilor relevante, nu numai în scop criminalistic, respectiv pentru identificare, ci și în relație nemijlocită cu obiectul probațiunii, așa cum acesta este definit în articolul 63 din Codul de procedură penală.*

Înțelegerea acestei concluzii în toată profunzimea ei și aplicarea învățămintelor ce se desprind din conținutul său creează premisele perfecționării considerabile a activității de urmărire penală, cu toate consecințele ce decurg dintr-o muncă de urmărire de înaltă calitate.

7.6.2.1. Existența infracțiunii.

În practica biodetecției judiciare există numeroase situații în care solicitanții serviciilor ajung la concluzia că faptele pe care le investighează nu există ca fapte penale și că, în realitate, se situează în afara ilicitului penal. Într-un ultim efort de clarificare se adresează biodetecției judiciare, care, de cele mai multe ori, a reușit să obțină rezultate spectaculoase.

Prezentăm două asemenea cazuri:

a) În noaptea de 28/29 februarie 1980 a dispărut de la domiciliul său numita B. M., dispariție reclamată de soțul său. În cauză organele operativ-judiciare au desfășurat un însemnat volum de activități specifice, care rămîn fără rezultat.

După 5 ani, respectiv la 10 august 1985, se recurge la metoda testării psihofiziologice a soțului dispărutei, care dă reacții de stres la întrebările critice. În cadrul discuției post-test, pe baza biodiagramelor, B. I. recunoaște că și-a ucis soția și a aruncat-o în riul Dîmbovița.

Fiînd verificată evidența criminalistică specială a cadavrelor descoperite ca înecate în riul Dîmbovița și înhumate, se constată că un asemenea cadavru a fost descoperit și înhumat la Călărași. Din studiul dosarului cadavruului neidentificat a rezultat că persoana respectivă avea semnalmente și datele antropologice ale numitei B. A., inclusiv un tatuaj pe antebrațul stîng (inscripția MÎȚA). Expertiza cadavruului exhumat confirmă — fără dubii — că aceasta aparține numitei B. M.

La cauza penală se conexează și dosarul de dispariție și cel al cadavruului aflat inițial în evidența cadavrelor neidentificate și astfel se constituie probațiunea.

b) În urma unui control inopinat executat de organele financiare la Tezaurul Băncii Naționale a României, în vara anului 1989, a fost descoperită sustragerea sumei de 137.000 lei din banii uzați, numărați și pregătiți pentru a fi duși la topire. Au fost verificați toți salariații Tezaurului. Eforturile organelor de poliție au rămas fără rezultat.

După doi ani de la sustragerea sumei, cînd nu mai exista nici o speranță, deci „în extremis” s-a făcut apel la biodetecția judiciară. S-a decis testarea întregului personal. La început s-a constituit un eșantion de 15 suspecti, din rîndul salariaților Băncii Naționale.

La data de 19 februarie 1991 a fost testată și numita P. M. la care a fost identificat sindromul relevant (indicii cerți ai comportamentului simulat). După prezentarea rezultatelor, P. M. a recunoscut furtul, a revenit asupra tuturor depozițiilor anterioare, furnizînd toate elementele de fapt ale modului de operare ca și deficiențele organizatorice care au favorizat fraudă.

7.6.2.2. Inexistența infracțiunii.

În ultima vreme au apărut, pe fondul noilor relații economice între privați, cazuri de înscenare a unor infracțiuni în scopul obținerii unor avantaje bănești în dauna partenerilor de afaceri.

Iată două exemple, consumate în București:

a) La 20 februarie 1991, numitul P. I. reclamă furtul sumei de 67.000 lei, provenită din rulajul capitalului său și al asociațiilor săi L. S. și P. S., destinat cumpărării de valută. Din declarația lui P. I. rezultă că pachetul cu suma de 67.000 lei a dispărut dintr-o boxă muzicală, aflată la domiciliul său, unde suma a fost depozitată. Intrarea la locul faptei s-a făcut „curat”, neexistînd nici o urmă de forțare sau răvășire.

Cercul de suspecti a fost inocentat în totalitate, pînă a venit rîndul reclamantului P. I., care a fost indicat la biodetecție ca purtător al „matricei înscenării infracțiunii”. În cursul anchetei ce a urmat, P. I. a recunoscut înscenarea furtului, avînd ca mobil înșelarea coasociaților săi.

b) La 20 martie 1991, numitul S. C. reclamă tîlhăria a cărei victimă a fost, în holul locuinței sale, prilej cu care i s-au provocat leziuni corporale grave, distrugerea protezei oculare și deposdarea de suma de 280.000 lei pe care o avea asupra sa. Fiînd vorba de o infracțiune comisă prin violență, într-un mod de operare deosebit, s-au efectuat verificări de amploare, rezultatele fiind negative. Studiul psihologic al reclamantului, pe fondul repetatelor sale audieri, a condus la ideea necesității supunerii acestuia la proba biodetecției pe care nu a promovat-o, sindromul relevant evidențiat de cîmpul bioinformațional subiectiv invederînd înscenarea.

Ancheta judiciară ce a urmat testării a relevat următoarele: implicat într-o serie de afaceri prin împrumuturi gen „suveică” și investiții nerentabile, S. C. nu și-a mai putut onora creanțele devenite exigibile și, sub presiunea creditorilor, a recurs la subterfugul înscenării tîlhăriei pentru a obține păsuirea creditorilor.

În cele două exemple, coroborarea biodiagramelor negative ale suspectilor cu cele pozitive, de înscenare, ale reclamnților („părți vătămate”)

au permis psihologului examinator să formuleze, după discuția post-test, concluzia inexistenței infracțiunilor sesizate.

Mijloacele de probă sugerate de bioinformațiile din biodiagrammele reclamanților au fost declarațiile de părți vătămate, iar cele ale făptuitorilor declarațiile acestora. Nici una dintre aceste declarații apreciate individual, deci privite singular, nu puteau fundamenta o soluție în aceste cazuri, în condițiile în care art. 69 și art. 75 din Codul de procedură penală conferă forță probantă declarațiilor făptuitorului și părții vătămate în măsura în care se coroborează cu alte probe. În cazul dat, aceste două mijloace de probă se coroborează între ele, demonstrând inexistența infracțiunii.

7.6.2.3. Identificarea persoanei care a săvârșit infracțiunea.

Sub raport statistic, solicitările de identificare a autorilor prin tehnica biodetecției judiciare sînt cele mai numeroase, rezultatele fiind deosebite. Pentru identificarea autorului infracțiunii se urmărește ca, prin întrebările relevante, să se obțină cit mai multe bioinformații relevante și variate mijloace de probă, avînd în vedere că declarația de recunoaștere a săvîrșirii infracțiunii pentru care este învinuit suspectul testat nu este suficientă pentru a se constitui în probațiune.

Practic, întrebarea relevantă „ai săvîrșit omorul, furtul, delapidarea, tîlhăria etc.?”, urmată de o reacție emoțională, indică necesitatea insistenței interogării suspectului, care poate să recunoască sau nu fapta.

Întrebarea investigatorilor cu privire la locul înhumării cadavrului în cazul omorului sau al ascunderii obiectelor sustrase în cazul furtului, tîlhăriei sau delapidării, indică necesitatea unor cercetări la locul indicat care, de regulă, conduc la găsirea probelor materiale sau corpurilor delictale în fața cărora marea majoritate a subiecților testați recunosc săvîrșirea faptelor, realizîndu-se identificarea.

7.6.2.4. Cunoașterea împrejurărilor care agravează, atenuează sau exclud vinovăția persoanei testate.

Împrejurările care agravează vinovăția. În practica testării nu am întîlnit pînă în prezent cazuri în care testarea să fi fost orientată pentru obținerea unor bioinformații de natură a conduce, prin conversiunea acestora, la probe corespunzătoare dovedirii unor împrejurări care, potrivit legii penale, să agraveze vinovăția învinutului sau inculpatului. Această situație s-a perpetuat nu pentru faptul că asemenea testări nu ar fi fost necesare, ci pentru motivul că, lipsind generalizarea teoretică a practicii existente, respectiva posibilitate nu a fost avută în vedere, recurgîndu-se la probațiunea clasică.

Este evident însă că, în marea majoritate a infracțiunilor care, pe lîngă forma lor simplă, cunosc și forme agravante sau calificate, întrebări relevante în legătură cu împrejurările calificatoare sau agravante pot da rezultate corespunzătoare. În această ordine de idei, în cazul omorului calificat, de exemplu, testarea poate conduce la elucidarea unor împrejurări calificatoare vizînd premeditarea și săvîrșirea infracțiunii din interes material, ca să ne rezumăm doar la aceste împrejurări de calificare în sens agravant stabilite prin art. 175 Cod penal sau în cazul art. 176 din Codul penal, stabilirea împrejurării dacă autorul cunoștea starea de graviditate a femeii ucise care califică omorul în omorul deosebit de grav.

În acest context, testarea poate îndeplini utile funcții în legătură cu stabilirea erorii de fapt, în sensul că nu constituie circumstanță agravantă împrejurarea pe care infractorul nu a cunoscut-o în momentul săvîrșirii infracțiunii (art. 51, alin. II, Cod penal).

Neutilizată încă pe această problematică, de însemnătate incontestabilă, activitatea de testare va trebui să aibă în vedere, incluzînd ca rezolvabilă la nivelul metodei, și depistarea împrejurărilor ce se constituie ca agravante ale unor infracțiuni care, potrivit legii penale, cunosc incriminări calificate sau agravante.

Împrejurări care atenuează vinovăția. Potrivit prevederilor art. 73 din Codul penal sînt considerate circumstanțe atenuante împrejurările de fapt legate de depășirea limitelor legitimei apărări sau a stării de necesitate ori comiterea infracțiunii în stare de provocare. Pe această problematică au fost executate unele testări, din care prezentăm următorul exemplu, deosebit de concludent:

În ziua de 14 noiembrie 1985, V.E. a fost insultată de M.F. Numita V.E., care avea un borcan cu petrol lampant în mînă, l-a aruncat asupra victimei M.F. care a continuat să o insulte și a intenționat să o lovească. V.E., care aprinsese copilului său o jucărie de plastic, a luat-o de la acesta și a aruncat-o spre M.F. incendiînd-o. Dîndu-și seama de fapta sa, V.E. a încercat să limiteze consecințele incendiului numitei M.F. reușind în parte. Internată în spital, victima a decedat după cîteva zile.

Inițial cazul a fost înregistrat ca autoaccident prin incendiere. Ulterior însă, ca infracțiune de omor, comis în circumstanțele provocării.

Și în acest caz, determinantă pentru stabilirea adevărului, inclusiv pentru circumstanța atenuantă a provocării, a fost activitatea de verificare a numitei V.E. prin testare.

Menționăm că declarația numitei V.E., obținută în procesul de conversiune a bioinformațiilor, a fost consolidată prin alte mijloace de probă indicate tot de procesul testării și discuției post-test.

Împrejurările care exclud caracterul penal al faptei prin înlăturarea vinovăției. Dintre cauzele care înlătură caracterul penal al faptei testarea ar putea fi utilizată în legătură cu invocarea de către persoana cercetată a: legitimei apărări, stării de necesitate, constrîngerii fizice sau morale; cazul fortuit și erorii de fapt. Asemenea apărări putînd fi invocate în mod simulat (mîncinos), subiecții respectivi pot fi testați prin întrebări specifice destinate depistării realității situațiilor invocate.

În practică nu au fost efectuate teste pe aceste probleme dar includerea lor ca rezolvabile prin folosirea tehnicii de detectare a comportamentului simulat se impune.

7.6.2.5. Stabilirea nevinovăției

Verificarea cercurilor de suspecti ocupă un loc important în activitatea de testare. Din acest punct de vedere excluderile pe baza testării îndeplinesc o funcție importantă și utilă. Importantă, pentru faptul că previne erorile judiciare prin eliminările pe care le operează. Utilă, deoarece creează premisele pentru orientări în vederea căutării altor suspecti în locul celor eliminați.

Eliminarea nu trebuie operată pur și simplu pe baza unor biodiagrame negative. Cu toată încrederea ce o avem în metodă, opinăm pentru verificarea, prin probe, a apărărilor invocate de suspecti cu biodiagrame negative.

7.6.2.6. Stabilirea elementelor necesare corectei calificări juridice a faptelor penale

Operațiunea juridico-tehnică de încadrare a faptelor penale în textele de legislație penală cuprinse în partea specială a Codului penal sau cele ale legilor penale speciale, după caz, procum și raportarea la textele din partea generală a Codului penal este condiționată, în primul rând, de stabilirea completă și corectă a stării de fapt.

Tehnica încadrării juridice a faptelor penale este un proces logico-juridic care începe prin compararea stării de fapt stabilite cu conținutul legal al infracțiunii cărui îi corespunde cel mai apropiat starea de fapt, reținută în urma administrării probatoriului. Dacă în urma acestei activități a organului judiciar se constată o concordanță între starea de fapt reținută și conținutul legal al infracțiunii, pentru care a fost inculpat infractorul, calificarea juridică sau încadrarea în textele legii penale a faptei comise este corectă.

Operațiunea juridico-tehnică de încadrare a faptelor penale este de maximă importanță pentru întregul proces penal, fiind una din premisele fundamentale ale realizării principiului legalității procesului penal, precum și ale principiului potrivit cărui unicul temei al răspunderii penale este infracțiunea săvârșită în mod concret.

După cum este cunoscut, infracțiunile pot fi comise în forma lor simplă, agravată sau calificată cu consecințele corespunzătoare în planul aplicării pedepselor, fiecărei forme corespunzându-i alte limite — minime și maxime — ale pedepselor. De asemenea, anumite împrejurări de fapt pot conduce la înlăturarea caracterului penal al faptelor, cum sînt legiti-ma apărare, starea de necesitate, eroarea de fapt, cazul fortuit, beția accidentală etc., toate acestea vizînd și ele legalitatea procesului penal, a înlăturării justiției.

În practica testării, elementele de calificare au apărut în mod constant prin valorificarea bioinformațiilor rezultate în urma întrebărilor investigatorii optime cu privire la împrejurările agravante sau atenuante ale săvîrșirii infracțiunii. De obicei, abordarea subiectului, prin întrebările investigatorii, s-a desfășurat în cadrul unei testări secundare, după ce în prealabil acesta fusese stabilit ca subiect cert al infracțiunii investigate.

Dar chestiunea obținerii elementelor de calificare, prin utilizarea tehnicii de detectare a comportamentului simulat, și-a demonstrat eficiența în infracțiuni complexe cu un grad ridicat de dificultate, în care autorii și complicii căutau să-și ascundă cu abilitate manoperele ilicite.

Concluzionînd asupra sistemului funcțiilor conversiunii bioinformațiilor în probe putem afirma că acesta, în ansamblul său, pe lîngă rezolvarea problemelor de identificare, soluționează și problemele legate de obiectul probațiunii, precum și eliminarea persoanelor nevinovate, verificate în cercurile de suspecți.

Se impune de asemenea, să subliniem, cu valoare de concluzie, particularitățile probelor obținute pe baza biodetecției în laboratorul de testare psihologică :

— recunoașterile ce își au originea în stresul emotional provocat la „polygraph” au, în marea majoritate a cazurilor, un caracter complet, pe baza lor — cu respectarea normelor procesual penale și a regulilor științifice de administrare a probelor — stabilindu-se starea de fapt reală, adevărul, valoarea fundamentală a procesului penal ;

— timpul scurs de la comiterea faptei și pînă la descoperirea autorului (autorilor) nu influențează mărturisirea, așa cum se întîmplă în cazul altor probe pe care timpul le alterează :

— în unele cauze, în care urmele infracțiunii sînt greu de identificat, chiar prin expertize de mare finețe, singurele metode apte (eficiente) au fost cele de testare psihologică ;

— în cazurile în care infracțiunea (infracțiunile) a fost săvîrșită în forma participațiunii penale, operațiunea de testare a evidențiat o simetrie a biodiagramelor personale ale subiecților testați prin întrebările identice, determinate de starea de participațiune penală, situație ce a permis o corectă stabilire a stării de fapt și calificarea legală (autori, instigatori, complici) în raport cu gradul și forma de participare ;

— biodetecția poate fi utilizată în faza actelor premergătoare precum și în tot cursul urmăririi penale și în legătură cu orice problemă ce nu poate fi rezolvată decît prin explicațiile subiectului testat :

— biodetecția permite triarea rapidă a suspecților, realizînd în același timp o mare economie de timp și muncă ; pune în evidență că ceea ce nu s-a realizat în cîțiva ani s-a realizat printr-o testare al cărui subiect a fost bine inclus în cercul de bănuți, chiar printr-o supoziție ;

— biodetecția obligă și permite formarea și perfecționarea stilului de muncă al organelor de urmărire penală pe coordonatele unei pregătiri științifice multilaterale, în care pregătirea de specialitate, tactic-operativă și arta de a organiza și conduce activitățile judiciare specifice inferanței operative rînîn componente fundamentale.

Biodetecția comportamentului simulat se integrează organic întregii activități de anchetă judiciară, cîștigîndu-și statutul și reputația de metodă științifică intensivă, multifuncțională, de mare eficiență. Rezultatele utilizării metodei permit caracterizarea acesteia, în plan calitativ, ca riguros științifică, eficientă, rapidă, concordanță cu valorile constituționale ale statului de drept și principiile procesual penale ale stabilirii adevărului obiectiv, ale legalității democratice și a rolului activ în realizarea unei urmăririi penale cu o valoroasă finalitate juridică.

Biodetecția are importante funcții de prevenire specială și generală, fiind o armă de mare calibru în lupta împotriva celui mai mare dușman al înlăturării dreptății și justiției — disimularea adevărului —, adevărul fiind valoarea fundamentală a procesului penal.

7.7. Testarea primară și testarea devolutivă

Considerente de ordin metodologic au impus o clasificare a biodetecției judiciare și după criteriul momentului în care aceasta se efectuează, în raport cu faza procesului penal în care se află cauza penală pentru care se solicită efectuarea biodetecției. Din perspectiva acestui criteriu s-au conturat două situații ce au fost conceptualizate în termenii : testare primară sau biodetecția primară și testare devolutivă sau biodetecția devolutivă.

Criteriul este formal, în mod evident, dar nu trebuie pierdut din vedere că probele, în ficare fază a procesului penal, se află în stadii diferite de administrare, adică au parcurs sau nu operațiuni de apreciere, au fost reținute sau înlăturate. Deci s-au derulat și activități calitative, de apreciere a probelor. Biodetecția, în cadrul testărilor devolutive va aprecia probele din unghiul său de vedere, absolut independent. Criteriul formal are prin urmare, alăturat, conținutul probațiunii ce se verifică sau ad-

ministrează pentru prima oară prin procedura conversiunii bioinformațiilor.

Testarea primară are ca obiect obținerea bioinformațiilor necesare indentificării autorilor de infracțiuni și corpurilor delictive prin verificarea la testul psihologic a unui cerc de suspecți față de care nu s-a formulat nici o învinuire, cauza aflându-se în faza actelor premergătoare sau a procesului penal început, dar cu autori neidentificați. De regulă, testarea primară vizează identificarea autorilor de infracțiuni, situându-se, în ansamblul acțiunilor de investigare consecutive constatării infracțiunilor, în poziția de acte inițiale, menite să declanșeze, pe baza bioinformațiilor obținute și a conversiunii acestora în probe, activități procesuale complexe, orientate spre momentul calitativ al punerii în mișcare a acțiunii penale, iar în cazurile infracțiunilor grave și al arestării învinutului sau inculpatului.

Testările primare sînt deosebit de eficiente, rezultatele lor situînd de la bun început cauza pe bazele solide ale cunoașterii adevărului și permițînd constituirea unei colecții de probe de vinovăție sau nevinovăție, după caz, care au fundamentat soluții temeinice și legale, prevenind în același timp învinuirea pe nedrept a unor persoane, prin eliminările operate la nivelul cercului de suspecți.

Testarea devolutivă este solicitată în fazele avansate ale urmăririi penale pentru elucidarea unor contradicții: în cazul în care se infirmă soluții ale urmăririi penale; în cazul restituirii cauzelor de către instanțele de fond sau de recurs; în situațiile de restituire în urma recursului extraordinar sau în caz de revizuire a unor soluții de achitare sau condamnare.

În esență, clarificarea contradicțiilor dintre probe vizează verificarea prin testul psihofiziologic a probelor susceptibile de acest control, respectiv declarații de învinuiri, părți vătămate și civile, martori, iar pe baza datelor oferite de conversiunea bioinformațiilor — obținute prin acest procedeu — să se verifice și celelalte probe. Cu alte cuvinte, testarea urmează să creeze cadrul favorabil, științific fundamentat, al reexaminării retrospective a întregului material probator în scopul elucidării contradicțiilor apărute și al depistării cauzelor acestora.

Iată un exemplu în care s-a procedat la o testare de tip devolutiv :

Fiind interogată în cadrul unui proces penal de calomnie, declanșat prin plingerea penală prealabilă directă, numita N.A. neagă învinuirea și se prevalează în apărare de „proba verității”, pentru care instanța îi admite doi martori. La termenul la care sînt audiați, cei doi martori confirmă apărarea numitei N.A. și, în consecință, aceasta este achitată. Reclamantul S.D. din procesul penal de calomnie depune plingere penală împotriva celor doi martori pentru mărturie mincinoasă, iar împotriva numitei N.A. pentru instigare la mărturie mincinoasă. Cercetările efectuate în cauză nu reușesc să stabilească existența infracțiunilor de instigare la mărturie mincinoasă și, respectiv, de mărturie mincinoasă, motiv pentru care în cauză se propune soluția de neîncepere a urmăririi penale, confirmată de organele de procuratură.

Reclamantul S.D. din procesul de calomnie și autor al plingerii penale pentru instigare la mărturie mincinoasă și mărturie mincinoasă, prin investigații personale, reușește să intre în posesia unui document oficial pe baza căruia demonstrează în mod indubitabil, că, la data de 4 octombrie 1980, cînd N.A. susținuse că a fost amenințată la domiciliul său din București de S.D., ea se afla în deplasare, în interes de serviciu,

în municipiul Brașov. Pe baza acestui document, Procuratura municipiului București admite plingerea lui S.D. împotriva soluției de neurmărire a numitelor N.A. (instigatoare), G.A. și R.I. (martore mincinoase) și redeschide cauza.

În raport cu documentul scris depus la dosar s-a procedat la o testare devolutivă cu tehnica de detecție a numitelor N.A., G.A. și R.I. La întrebările incriminatorii și cele investigatorii, numitele N.A., G.A. și R.I. dau reacții de stres emoțional care se constituie într-o biodiagramă pozitivă complexă, prezentînd aspecte de simetrie în toate traseele funcțiilor testate.

R.I. relatează în cadrul disenței post-test, iar apoi declară și în scris, că a acceptat să depună mincinos în favoarea numitei N.A. la rugămintea acesteia de a nu fi compromisă printr-o condamnare penală pentru calomnie, apelînd la sentimentele de prietenie ce existau între N.A. (instigatoare) și R.I. (martora mincinoasă). G.A. recunoaște verbal, după discutarea biodiagrammei sale, că a depus mincinos, dar nu acceptă să dea declarație scrisă pentru a nu ofensa sentimentele de prietenie ce o leagă de N.A. N.A. continuă să nege, în pofida rezultatelor biodiagrammei, că a instigat la mărturie mincinoasă.

Probatoriul cauzei este refăcut, în concordanță cu datele biodiagramelor și ale probelor obținute prin conversiunea bioinformațiilor, N.A., G.A. și R.I. fiind trimise în judecată și condamnate. Esențială în acest caz a fost declarația numitei R.I., provocată în urma testării, care s-a coroborat cu celelalte probe administrate.

Pe baza sentinței definitive de condamnare a inculpatei N.A., pentru infracțiune de instigare la mărturie mincinoasă și a numitelor G.A. și R.I. pentru mărturie mincinoasă, S.D. obține revizuirea procesului de calomnie, intentat numitei N.A., în cadrul căruia se constată vinovăția acesteia, fiind condamnată și ulterior grațiată.

În mod practic, testarea devolutivă este posibilă și utilă pentru refacerea și reconsiderarea probațiunii, indiferent de faza procesului penal sau de modalitatea în care a fost desființată o hotărîre penală cu condiția ca autoritatea legală competentă să dispună reinvestigarea cauzului.

Astfel, este cunoscut faptul că în administrarea probelor, îndeosebi în cauzele penale complexe, apar momente de dificultate, constînd în contradicții flagrante între declarațiile învinuitorilor (inculpaților), ale martorilor, între probele materiale și declarațiile învinuitorilor (inculpaților). În alte situații, constatările științifice infirmă declarațiile învinuitorilor (inculpaților) sau ale martorilor. Toate aceste contradicții împiedică asupra stabilirii vinovăției sau nevinovăției, corecte încadrări juridice a faptelor, cu consecințe asupra calității și finalității judiciare a întregii urmăririi penale, materializate în măsuri de restituire a cauzelor în faza urmăririi penale, restituire sau achitare pînă la decizia de instanțele de fond sau decizia de casare în cazul activității de control judiciar al instanțelor competente să soluționeze recursul ordinar sau extraordinar. În astfel de situații se recurge la verificări suplimentare, la confruntări, la alte expertize, la căutarea de noi probe, activități care prelungesc procesul penal și, nu de puține ori, în dauna calității actului de justiție.

Speța prezentată a necesitat un volum considerabil de activități din partea organelor judiciare pentru soluționarea plîngerilor persoanei lezate. Cauza s-a extins pe o perioadă de 6 ani (1980—1986), ideea de justiție și autoritatea organelor judiciare fiind neconținut suspicioasă

de S.D., persoană de o deosebită probitate morală, victimizată de cele trei infractoare.

Considerațiile asupra acestui caz urmăresc să accentueze necesitatea utilizării tehnicii de detecție poligraf în cazul infracțiunilor de instigare la mărturie mincinoasă și de mărturie mincinoasă care aduc prejudicii însemnate activității de înfăptuire a justiției. În speță s-ar fi impus, de la bun început, o testare de tip primar care ar fi tranșat cu maximum de operativitate și eficiență cauza în favoarea promovării adevărului obiectiv, înlăturând întregul cortegiu de consecințe pe care mărturia mincinoasă le poate provoca, până la nivelul erorilor judiciare dintre cele mai grave, în care măsurile reparatorii pot rămâne numai cu valoare de simbol.

În ultimul timp, testarea devolutivă a cunoscut, pe baza practicii în solicitarea serviciilor biodetecției din partea Ministerului Public și a unor firme comerciale particulare, subclasificarea în :

a) *Testare de clarificare*, având ca obiect elucidarea cauzelor unor contradicții apărute la nivelul probelor testimoniale și stabilirea depozitiilor sincere :

b) *Testare de credibilitate*, având ca obiect verificarea sincerității unor probe testimoniale care, deși nu sînt contradictorii, determină suspiciuni asupra corectitudinii martorilor, solidarizați în acțiunea de ascundere a adevărului.

Incluse în sfera preocupărilor noastre de cercetare, aceste două forme ale biodetecției judiciare devolutive ne-au prilejuit constatări interesante, ce nu pot fi neglijate de organele sistemului judiciar, indiferent de nivelul lor.

7.7.1. Testarea devolutivă de clarificare a contradicțiilor

a) *Cercetările clasice și practica judiciară*, reflectate în literatura de specialitate, în legătură cu faptul dacă o depozitie de martor (mărturie) reflectă adevărul, ridică numeroase probleme cu privire la : aprecierea mărturiei, privită ca operație psihologică, în raport cu percepția faptelor și împrejurărilor de fapt ; aprecierea mărturiei în raport cu memorarea informațiilor ; aprecierea mărturiei în raport cu reproducerea și recunoașterea ; aprecierea mărturiei în raport cu împrejurările referitoare la persoana martorului ; aprecierea mărturiei privită ca operație logico-juridică ³⁹.

Complexitatea problematicei probei testimoniale — cum mai este denumită mărturia — este determinată de controversale existente cu privire la valoarea sa, deși acestei probe îi revine un rol determinant în procesul penal.

Mărturia, din perspectivă istorică, constituie proba a cărei valoare s-a bucurat fie de o deplină încredere, argumentîndu-se buna credință a martorului și capacitatea acestuia de a recepționa și reproduce fidel faptele, fie de neîncredere, considerîndu-se că organele senzoriale ale omului sînt imperfecte. Din această dispută s-a născut necesitatea unor studii și cercetări pluri și interdisciplinare în care s-au implicat psihologi, medici, juriști, care au apreciat, în mod întemeiat, necesitatea implicării psihologiei în studiul mărturiei. Indelungate observații, studii, experimente, utilizarea unor tehnici de laborator preluate din psihologia apli-

cativă, au contribuit la constituirea unui vast material factologic studiat de psihologia judiciară și care s-a constituit într-un capitol autonom — „*Psihologia mărturiei*”.

Concluzia acestor cercetări este sintetizată în aprecierea potrivit căreia... „proba testimonială constituie un element fragil, nesigur de informare, adesea înșelător, periculos, cu o valoare foarte aleatorie. Chiar depozitia martorului de totală bună credință, a martorului sincer animat de dorința de a ajuta organele judiciare poate fi inexactă, datorită unor multiple cauze obiective și subiective de alterare” ⁴⁰.

b) *Cercetările moderne, fundamentate pe rezultatele biodetecției judiciare*, obținute în cazul verificării probelor testimoniale, aduc o contribuție ce nu poate fi neglijată la elucidarea cauzelor reale pentru care o mărturie nu este fidelă adevărului. *Iată concluziile rezultate din asemenea experimente :*

Doi martori, audiați pe o problemă comună într-o cauză penală, depun în fața instanței contradictoriu. Testarea lor la biodetector este negativă, întrucît nici unul dintre ei nu a prezentat stare de stres la întrebările de impact vizînd mărturia mincinoasă. Verificîndu-se, pe baza rezultatelor biodetecției, „paradoxul” se constată că unul dintre martori a perceput în mod defectuos împrejurările relatate. Prin urmare, nu a existat intenția de a depune mărturie mincinoasă. Concluziile biodetecției s-au constituit astfel :

Martorul „a” a depus fals, dar nu mincinos, ca urmare a deficiențelor de percepție.

Martorul „b” a depus real, depozitia sa reflectînd adevărul.

Comportamentul determinat de eroare în care se poate afla subiectul este numai aparent simulat. Biodetecția pune în evidență existența erorii. Astfel, de exemplu, o persoană care a perceput în mod eronat o situație în legătură cu care va necesita să fie audiată în calitate de martor, nu va prezenta reacții de stres emoțional la întrebarea „Ai făcut declarații mincinoase în legătură cu...?” pentru că ea relatează ceea ce e convinsă că a perceput. Din acest punct de vedere biodetecția judiciară clasifică mărturiile (depozitiile martorilor) în :

a) mărturii mincinoase, pe care biodetecția le depistează ;

b) mărturii reale, pe care biodetecția le confirmă prin testul de credibilitate ;

c) mărturii eronate care nu se explică prin comportament simulat ci prin deficiențe de percepție, pe care de asemenea, biodetecția le depistează ⁴⁰.

În concluzie reținem că, în materia mărturiei mincinoase, *regimul liberei aprecieri a probelor permite organului judiciar să-și întemeieze convingerea pe una sau mai multe depoziii și să înlăture, cu motivarea pe care o poate construi cu sprijinul unor criterii relative, proba sau probele contrarii*.

Concluzia testului psihofiziologic, în materia mărturiei mincinoase, pe care o *justapunem concluziei clasice și, totodată, curente, este că biodetecția, bazată pe stresul emoțional în cazul comportamentelor simulate (mărturia mincinoasă fiind o formă calificată de comportament simulat)*, DIFB-

³⁹ A se vedea în acest sens, Ciopraga, A., *Evaluarea probei testimoniale în procesul penal, Studiu psihologic, criminalistic și procesual penal*, Junimea, Iași, 1979.

⁴⁰ *Idem*, pag. 11.

⁴⁰ Toate situațiile de la a, b și c au fost dovedite experimental.

RENȚIAZĂ CU EXACTITATE PROBA TESTIMONIALĂ VERIDICĂ DE PROBA FALSĂ SAU PROBA TESTIMONIALĂ MINCINOASĂ.

Experimentele fiind concludente, organele de poliție utilizează cu consecvență biodetecția în practica de urmărire penală și cu privire la mărturia mincinoasă. *La nivelul teoriei probelor rămâne de analizat, în comunitatea științifică a juriștilor, a penalistilor îndeosebi, dacă s-a produs sau nu o revoluție în sistemul liberei aprecieri a probelor și în aprecierea mărturiilor de rea credință. Oricum, flagelul mărturiei mincinoase are, în testarea psihofiziologică, un antidot real și eficace.*

7.7.2. Testarea devolutivă de credibilitate

Testarea devolutivă de credibilitate⁴¹ este un procedeu care soluționează cauze penale de o dificultate deosebită în care acțiunea de solidarizare și rezistență în anchetă, a celor care cunosc adevărul dar îl „secretează” (tănuiesc), nu poate fi înfrânt decît prin biodetecție.

Prezentăm două exemple, de testare devolutivă de credibilitate, în care a apărut „fenomenul de solidarizare” a grupului în interiorul căruia s-au consumat infracțiunile. Demararea cauzei a fost obținută pe baza unor biodiagrame ale membrilor grupului, reciproc complementare la nivelul timpurilor bioinformaționale subiective.

În seara zilei de 7 octombrie 1982, numiții P.S., D.M., P.F. și I. A. (victima) au consumat băuturi alcoolice pe terasa restaurantului „Favorit”. În împrejurări neelucidate de primele cercetări, numitul I.A. a suferit un traumatism craniocerebral, fiind transportat la Spitalul nr. 9, unde, cu toate intervențiile acordate, a decedat. Actul medico-legal a reținut „fractură de boltă care interesează sutura interparietală cu disjuncția frontalului pe o linie perpendiculară stîngă”.

Din declarațiile numiților P.S. și D.M., comeseni din seara respectivă, s-a reținut aspectul unor discuții contradictorii ce ar fi avut loc la masă între I.A. și P.F., dar, cu privire la modul în care a survenit traumatismul victimei, aceștia susțin că nu cunosc nimic, întrucît ar fi lipsit de la masă o perioadă de timp. La rîndul său, P.F. a negat că ar fi avut discuții contradictorii cu victima, declarînd că, la un moment dat, s-a ridicat de la masă în intenția de a merge la toaletă, dar după ce a parcurs o distanță de 10—20 m atenția i-a fost atrasă de un zgomot, la întoarcerea capului observîndu-l pe I.A. căzut jos, motiv pentru care, împreună cu personalul localului, i-a acordat acestuia primul ajutor, anunțînd și „Salvarea”.

Față de datele dosarului, biodetecția a căutat, într-o primă etapă, să elucideze dacă: P.S. și D.M. știu cine l-a lovit pe I.A.; aceștia au perceput efectiv, cu propriile simțuri, desfășurarea evenimentului; P.F. este cel care l-a lovit pe I.A.; o altă persoană a aplicat lovitura; I.A. s-a certat la masă cu P.F.

În urma testării s-au obținut următoarele rezultate:

Pentru D.M.: indicii certe de comportament simulat vizînd ascunderea adevărului cu privire la faptă. Fus în fața diagramelor și demonstrîndu-i-se (pe parcursul a aproximativ două ore) interpretarea comparativă a reactivității pe genuri de întrebări (neutre, de control și relevante) în toți cei trei parametri psihofiziologici înregistrați, acesta a recunoscut că ascunsese adevărul cu privire la comiterea faptei, făcînd declarații complete.

Impresionat de posibilitatea de detecție a comportamentului simulat, numitul P.S. a dat declarație de renunțare la examinare, menționînd că s-a hotărît să spună adevărul cu privire la faptă, așa cum a perceput-o cu propriile-i simțuri.

Din declarațiile celor doi a rezultat faptul că, în urma discuțiilor contradictorii dintre P.F. și I.A., primul i-a aplicat celui de-al doilea o lovitură de pumn care, dezechilibrîndu-l, l-a proiectat puternic cu capul de ciment. Ulterior, P.F. a încercat acordarea primului ajutor, alarmînd personalul de serviciu al unității și anunțînd, totdata, „Slavarea”. Martorii au avut rețineri în a relata adevărul datorită amenințărilor lui P.F., cunoscut ca avînd un comportament violent.

Într-o a doua etapă s-a trecut la abordarea frontală și investigația polygraph a principalului bănuț, numitul P.F. Concluziile examinărilor au fost clare: indicii certe de comportament simulat vizînd ascunderea adevărului.

Deși în urma examinării, respectivului i s-au explicat detaliat modificările reactivității traseelor biodiagramelor obținute, demonstrîndu-i-se în mod clar precizia detecției în funcție de răspunsurile la întrebările adresate, numitul P.F. a negat cu înverșunare fapta.

Continuîndu-se cercetările și exploatîndu-se în mod judicios datele oferite de coroborarea indicilor sindromului relevant cu celelalte materiale ale cauzei (confruntări, expertize medico-legale, experimente etc.) s-a ajuns la determinarea firească a numitului P.F. de a-și recunoaște fapta și de a da detalii și explicații referitoare la comiterea acesteia.

În cazul prezentat, caracterul complex al biodiagramelor s-a constituit pe raportul dintre biodiagrama pozitivă simplă a lui D.M. (care din suspect a devenit martor în cauză) și biodiagrama infractorului P.F. Caracterul complementar al celor două biodiagrame a fundamentat eforturile organelor judiciare de conversiune a bioinformațiilor în probe certe de culpabilitate pentru P.F., după ce cazul s-a aflat în situația de a nu fi fost clarificat timp de aproape un an.

Prezentăm o altă cauză în care s-a impus efectuarea unei testări devolutive, în condițiile în care atît partea vătămată, cît și infractorul în înteleger, au căutat ascunderea infracțiunii săvîrșite, respectiv tentativa de omor.

La date de 4 iulie 1988, numitul B.G., aflîndu-se la o nuntă în comuna Dobroești din Sectorul Agricol Ilfov, a avut o altercație cu numitul V.D., ambii fiind sub influența băuturilor alcoolice. În timpul altercației, B.G. a aplicat mai multe lovituri de cuțit lui V.D., acesta din urmă fiind internat în stare gravă la Spitalul de urgență.

În perioada cînd se afla în spital, V.D. a fost vizitat de rudele infractorului B.G., prilej cu care victima le-a cerut și a primit suma de 10.000 lei pentru a nu sesiza organele de poliție, iar, pentru ipoteza că va fi audiat, să declare că nu știe cine este autorul agresiunii a cărei victimă a fost.

După externarea sa, V.D. a fost audiat de organele de poliție, respectîndu-și promisiunea făcută, în sensul de a declara că nu cunoaște cine este autorul agresiunii. Activitățile desfășurate de serviciile judiciar și criminalistic ale Poliției municipiului București, inclusiv prin verificarea sincerității infractorului și victimei cu tehnica de detecție a comportamentului simulat, care a relevat în planul funcțiilor testate sensibile modificări la întrebările relevante și de control, au permis reconstituirea adevărului în cauză.

⁴¹ A se vedea în acest sens, Buletinul Informativ nr. 1/1991 al Departamentului Poliției, Institutul de Criminalistică, maior Coman, A., *Op. cit.*, pag. 23—27.

Concluziile acestor două cazuri impun atenției existența certă a unui fenomen de solidarizare și rezistență la opera de înfăptuire a justiției. Este un fenomen psihologic curent și constant în anumite medii sociale. De aceea, apelul la biodetecția judiciară, în fața acestor fenomene psihologice, este singura soluție pentru înfăptuirea actului de justiție ⁴².

7.8. Modelul genetic și investigației comportamentului simulat

Necesități de ordin practic — operațional, dar și științific, au impus o încercare de formalizare logică a rezultatelor biodetecției judiciare obținute în cadrul experimentelor efectuate pe cele trei tipuri de eșantioane (eșantionul de caz — cerc de suspecti; eșantionul pe specii de infracțiuni; eșantionul pe problematica probațiunii sau eșantionul de extrapolare). În felul acesta s-a ajuns la conceptul „MODELULUI GENETIC AL INVESTIGAȚIEI COMPORTAMENTULUI SIMULAT” a cărui structură este alcătuită din elementele care se reflectă în mod invariabil în fiecare experiment și pe care le-am denumit, în consecință, „**CONSTANTE**” sau „**PERMANENTE**” ale biodetecției judiciare. Aceste constante sînt:

1. **Subiectul purtător** de matrice culpabilizatoare;
2. **Matricea culpabilizatoare** (infracțională);
3. **Cîmpurile bioinformaționale**;
4. **Sindromul relevant**;
5. **Puntea conversiunii**;
6. **Matricea morală**.

Constantele modelului genetic al investigației comportamentului simulat s-au relevat și impus de experiențe, datorită metodologiei complexe cerute cu stringență de procesul biodetecției judiciare, așa cum s-a evidențiat în cele expuse anterior, prin acțiuni de investigare operativă, psihologică, cibernetică, fiziologică și logico-juridică ⁴³.

Subiectul purtător de matrice infracțională. „Paradoxal, s-a pornit de la infractor la faptă”. Ideea, frecvent exprimată, dorește să sugereze fie nerespectarea principiului prezumpției de nevinovăție, fie lipsa de profesionalism în poliție. Acest reproș ar putea fi tolerat în condițiile în care afirmația ar aparține unor neinițiați în conținutul activităților de investigare ale poliției, care premarg deciziei de a invita o persoană pentru anchetă judiciară.

Abordarea, în contextul examinării problematicii detecției judiciare, a inferenței operative ca etapă distinctă a procedurii biodetecției și a implicării științei psihologiei în întreaga metodologie de testare, sînt menite să concretizeze și să demonstreze cât de eronată este aprecierea că „se pornește de la infractor la faptă”. Este adevărat, sînt situații în care, infractori, cu multe fapte la activul lor, după ce li s-a dovedit săvîrșirea unor infracțiuni, recunosc și alte fapte pentru care nu au fost cercetați. Nici în această situație nu subzistă aprecierea din „perspectivă paradoxală”, în realitate poliția aflîndu-se în fața unui autodenunț.

În practica biodetecției judiciare, persoana care se autodenunță este supusă testului de credibilitate, potrivit principiului că nu trebuie niciodată

⁴² Cercetărilor criminologice le revine sarcina de a cerceta cauzele acestor fenomene de solidarizare și rezistență penală.

⁴³ A se vedea în acest sens, Odobleja St., *Op. cit.*, pag. 66—67, „Ce se cere unui psiholog”; Golu, M., *Principii de psihologie cibernetică*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1975.

să se pornească de la infractor la faptă și apoi este posibil ca și autodenunțul să fie expresia unui comportament simulat, așa cum s-a dovedit în numeroase cazuri. Persoanele testate, cu consimțămîntul lor, pentru a se constata dacă sînt sau nu purtătoare ale unei matrici infracționale, sînt riguros selectate, după criteriile pe care le oferă procesul de inferență operativă.

Studiile de victimologie, ca să ne referim la aspecte deosebit de concludente, oferă numeroase exemple cînd datele obținute prin investigarea vieții victimei au condus nemijlocit la punctarea, cu exactitate, a purtătorului matricii criminale ⁴⁴.

Matricea culpabilizatoare (infracțională). Analiza primară a biodiagramelor obținute de testarea suspectului P.N. dovedea, din perspectivă fiziologică, reactivitatea emoțională accentuată a acestuia la impactul produs asupra sa (a psihicului său) de fizionomia victimelor sale. Etapa următoare a analizei —, inducția de la simptomul fiziologic al stresului emoțional la realitatea psihologică ⁴⁵ constînd în conștiința vinovăției — a condus la concluzia că P.N. este purtătorul matricii infracționale în cele două omoruri.

Cîmpul bioinformațional. Stimulii psihologici, de condiționare operantă a stresului emoțional, utilizați în cazul P.N., au fost concepuți pentru „a provoca” o reacție echivalentă unei recunoașteri a victimelor de către ucigașul lor și a existenței relației infractor-victimă. În biodiagramă expertul — psiholog a creat, în mod deliberat, un cîmp bioinfracțional avînd ca obiectiv „recunoașterea” și „relația infractor-victimă” și a obținut, cu ajutorul stimulilor — fotografii, „o bioinformație duplex”.

Cîmpul bioinformațional, conținutul său, variază de la caz la caz, în funcție de obiectivele biodetecției judiciare. În speță, obiectivul, rațional și suficient, a constatat în condiționarea operantă a recunoașterii victimelor, considerîndu-se că prin atingerea acestui scop se creează premisele pentru demascarea infractorului.

Într-adevăr, în cadrul discuției post-test, P.N. a devenit mai coope-rant dar, așa cum avea să demonstreze ancheta Procuraturii Generale a României, numai în limitele recunoașterilor determinate de rezultatele biodetecției judiciare, infractorul continuînd să ascundă cazul 1 și cazul 4 (N.V.).

Analiza critică a cazului P.N., de pe pozițiile biodetecției judiciare, a impus concluzia, fundamentală pe considerente psihologice, că în cazul infracțiunilor repetate, indiferent de natura lor, dar cu prioritate în cele care exprimă violența, este necesară o expansiune a testului cu întrebări de genul „Ați mai comis și alte omoruri în afara celor pentru care sînteți cercetați?” ⁴⁶

Experimentul expansiune poate crea noi cîmpuri bioinformaționale ce pot fi valorificate pozitiv. În cazul P.N., acest tip de experiment nu a fost utilizat, astfel că un omor și un viol nu au fost detectate, fiind stabilite în cadrul cercetărilor de tip clasic.

⁴⁴ Bogdan, T., Sîntea, I., *Analiza psihosocială a victimei. Rolul ei în procesul judiciar*, M. I., Serviciul Editorial 1988.

⁴⁵ Cu privire la raportul fiziologic-psihologic și funcțiile gnozeologice ale acestui raport, a se vedea Odobleja, St., *Op. cit.*, pag. 67—91; Golu, M., *Op. cit.*, p. 7—74.

⁴⁶ În biodetecția judiciară, succesiv nu înscămînă „una după alta” ci întrebări relevante păstrînd unitatea testării. În această manieră este posibilă diferențierea stărilor de stres de cele de echilibrare și stabilirea cauzelor stresului, iar în final, valorizarea biodetecției prin conversiunea bioinformațiilor.

Sindromul relevant. Biodeteția judiciară se materializează prin bi-diagramele în care se reproduc funcțiile testate ale suspectilor conectați la biodetector prin manifestări de calm, confort psihologic sau de stres emoțional ori disconfort psihologic, stări provocate de stimulii psihologici utilizați în procesul de intercomunicare dintre expertul-psiholog și „pacientul” investigației judiciare.

Sindromul relevant este constituit din stările de stres emoțional sau de disconfort psihic provocate de întrebările incriminatorii (ai ucis, ai delapidat, ai violat, ai furat, etc.) și întrebările investigatorii conexe (ai ascuns cadavrul în fântână, l-ai ars, l-ai înecat, l-ai înhumat în grădina etc.).

Sindromul relevant este un concept sintetic, care exprimă prezența stărilor de stres emoțional la toți stimulii psihologici care au legătură cu cauza penală. Astfel, sindromul relevant poate fi concretizat de o stare de stres singulară la o întrebare de genul „ai ucis pe G?” sau de stări de stres create succesiv, prin mai multe întrebări ce au legătură cu cauza. Practica biodeteției judiciare învederează potențialitatea superioară a sindromului relevant complex, constituit din bioinformații „duplex”, „triplex” ș.a.m.d., în raport cu sindromul relevant „simplex” constituit dintr-o bioinformație singulară.

În cazul P.N. sindromul relevant s-a manifestat printr-o bioinformație „duplex”, deși o bioinformație „triplex” ar fi fost salutară pentru o biodeteție judiciară mai adaptată la particularitățile criminogene ale autorului și implicit, din această cauză, mai edificatoare și eficace.

Încercînd o definiție pentru această importantă constantă a modelului genetic de investigare a comportamentului simulat, i-am putea spune CONSTANTĂ CENTRALĂ, deoarece ea este scopul final al biodeteției judiciare. Sub rezerva amendării ei viitoare, credem că această definiție ar putea primi următoarea formulare:

— grup de semne, specifice pentru fiecare funcție testată, expresii ale unor stări fiziologice provocate prin stimuli psihologici, care apar împreună într-un unic proces de testare, din care pot fi induse apoi, pe baza legilor psihologice, concluzii cu privire la sentimentele de culpabilitate, inocență, sau indiferență la testul administrat.

Puntea conversiunii. În cazul P.N., în cîmpul bioinformațional creat prin întrebarea biodeteției „recunoști persoana din fotografie”? nu s-a constituit o PUNTE DE CONVERSIUNE, acest cîmp avînd ca obiectiv numai recunoașterea victimelor. Dacă P.N. nu ar fi fost cooperant și nu ar fi indicat locul unde a ascuns bijuteriile victimelor, ancheta putea fi compromisă poate temporar, poate definitiv, dar compromisă. Pentru crearea punții de conversiune era necesar să i se administreze un test complementar, avînd ca obiectiv căutarea, prin întrebări de tip conex investigator a locului unde a ascuns bijuteriile victimelor, așa cum, în numeroase alte cazuri, biodeteția a fost revelatoare, indicînd cu exactitate locurile unde au fost ascunse lucrurile rezultate din săvîrșirea unor infracțiuni, instrumentele utilizate la comitere sau unde au fost înhumate sau abandonate victimele unor omoruri.

În concluzie, cu privire la această constantă, este de reținut necesitatea creării ei complete în cîmpul bioinformațional, prin întrebări investigatorii conexe, apte să stabilească legătura între faza fiziologică a biodeteției judiciare și faza de conversiune a SINDROMULUI RELEVANT în mijloace de probă.

Orice experiment, consacrat investigației comportamentului simulat, nu se poate dispensa, fără riscul compromiterii finalității biodeteției judiciare, de această constantă, dacă se intenționează ca el (modelul, experimentul) să fie optim.

Matricea morală. Demersurile pentru explicarea sentimentului, structurii și sensului conceptului de matrice morală finalizează cercetarea pe care am consacrat-o modelului genetic al investigației comportamentului simulat.

Înainte de a fi un concept, matricea morală este o realitate ușor identificabilă la fiecare individ al speciei umane, normal din punct de vedere biopsihic. Credem că premisele demersului se pot constitui din definirea moralei. Iată ce susține în acest sens Ștefan Odobleja:

„Morala poate fi definită din diferite puncte de vedere; ea poate fi comparată și echivalentă cu diferite alte noțiuni. Ea poate fi definită ca știința binelui și a fericirii. Morala este știința profilaxiei și a terapiei răului. Ea este filozofia și igiena fizică și psihică a vieții sociale. Conștiința echilibrului social. Știința moralității și imoralității, a drepturilor, a îndatoririlor, a viciilor și a virtuților. Morala este știința moravurilor, e ansamblul regulilor care guvernează raporturile dintre oameni (P. Sollier). Ea este știința acordului sau a consonanței între interesele indivizilor sau între interesele individului și interesele societății. Știința armoniei și a echilibrului între sine și societate. Știința reacțiilor între indivizi și arta de a le emite; știința prudenței și a prevederii. Știința estimării propriei slăbiciuni (actuale sau viitoare, apropiate sau depărtate).⁴⁷

Și iată o altă definiție a aceluiași autor din perspectivă psihocibernetică: „Morala este ultimul capăt al unei oscilații alternative între acțiune și reacție, între rău și răzbumare, între căință și consolare”⁴⁸. „Există o morală pozitivă (morală binelui — injecțiuni pozitive, comandamente pozitive, ceea ce trebuie făcut) alături de o morală a răului (prohibiții; comandamente negative; ce trebuie să omitem sau să ne abținem de a face)”⁴⁹.

Morală pozitivă, constantă și actuală în fiecare din noi, este matricea noastră morală, spațiul moral-psihologic, forul interior de decizie sau, cum spune KANT, „liberul arbitru”. Matricea morală cuprinde legea morală inatacabilă, ce nu poate fi modificată, tocmai pentru că este lege. Legea morală cunoaște și răul și binele și nu poate transforma răul în bine și nici binele în rău, ea este infailibilă, categorică, se supune unui singur comandament, cel al imperativului categoric (sollen).

Ei bine, biodeteția este posibilă tocmai în virtutea realității și caracterului nemodificabil al matricei morale a speciei umane pentru că biodeteția se adresează unui comandament moral și anume, comandamentului adevărului și sincerității, coordonate ale personalității morale a omului. Toate experimentele de biodeteție judiciară, la unison, confirmă că SINDROMUL RELEVANT se află în consonanță cu legea morală pe planul decelării răului de bine, în timp ce comportamentul simulat se află în contradicție cu legea morală.

În cazul P.N., nesinceritatea sa, cuprinsă în negarea cunoașterii persoanelor din fotografiile 3 și 7, se află în contradicție cu matricea sa

⁴⁷ Odobleja, St., *Op. cit.*, pag. 533.

⁴⁸ *Idem*, p. 533.

⁴⁹ *Idem*, p. 534.

morală, guvernată de comandamentul implacabil al comportamentului moral, echivalent cu arătarea adevărului, cu cerința inexorabilă a sincerității.

Existența matricei morale este demonstrată și de alte tipuri de experimente. Astfel, în cadrul testelor de credibilitate, la o crimă mărturisită, în biodiagramă nu apar stările de stres emoțional pentru că există consonanță între matricea morală și comportamentul sincer al autorului crimei, echivalent cu căința, cu regretul și confesiunea. Nici un individ al speciei umane nu se poate sustrage matricei sale morale.

Concluzia cu privire la această constantă a biodetecției judiciare este aceea că legea morală are o existență obiectivă, nu poate fi eludată și, tocmai prin prisma acestui magnific adevăr, metoda este morală și dacă este morală, în mod evident că este și legală.

7.9. Cazuistică de conversiune selecționată din practica de biodetecție judiciară

Pentru inițierea în tainele biodetecției judiciare și cunoașterea modului de aplicare a cunoștințelor teoretice privind modelul genetic de investigare a comportamentului simulat, constantele sale și componentele investigării (operativă, psihologică, cibernetică, fiziologică, logică, morală, și juridică), precum și cunoștințele privind procedura conversiunii, vom prezenta câteva cauze foarte complexe, subliniind și faptul că acestea au putut fi soluționate, ca și multe altele, tot atât de complexe sau mai simple, prin contribuția exclusivă și determinantă a biodetecției judiciare.

Cazul 1

În ziua de 29 martie 1988 este descoperit în locuința sa din București, inginerul M. Gh., decedat, după aparente moartea fiind violentă.

Cercetarea la fata locului și raportul medico-legal au confirmat moartea violentă, consecutivă obstruării căilor respiratorii, prin strangularea victimei cu cordonul telefonului aflat în locuința sa, după ce aceasta a fost adusă în stare de inconștiență prin aplicarea unei lovituri cu o țevă de plumb în zona occipitală stângă a capului. S-a mai stabilit că mobilierul omorului a fost jaful.

În legătură cu autorul (autorii) faptei s-a emis ipoteza că acesta ar putea fi din rîndul persoanelor care îl frecventau pe inginer la domiciliu, plecîndu-se de la faptul că intrarea în apartament nu fusese forțată. În consecință, a fost organizată testarea la biodetector a persoanelor de sex bărbătesc menționate în agenda telefonică a victimei, cele de sex opus fiind excluse, după modul de operare. În procesul testării au fost eliminate 12 din persoanele aflate în relații cu victima, biodiagrammele respective fiind cert negative în raport cu întrebările adresate.

A 13-a persoană testată, I.P., de profesie instalator, în discuția pre-test a explicat că l-a cunoscut pe inginerul M.Gh. cu ocazia unor reparații pe care le-a efectuat la locuința acestuia, dar că nu are cunoștință despre împrejurările omorului, negînd orice implicare în comiterea acestuia. El a consimțit în scris să fie testat la biodetector cu următoarele întrebări aflate în legătură cu cauza:

- Știi cine sînt autorii omorului? (întrebarea 3)
- Dumneata l-ai omorît pe M.Gh.? (întrebarea 5)
- Știi unde sînt acum bunurile furate? (întrebarea 8)

După cum se poate remarcă, întrebările au fost construite pe problematica esențială a ipotezei principale: omor în scop de jaf.

I.P. a răspuns negativ la cele trei întrebări, atît în discuția pre-test, cît și sub controlul biodetectorului.

Analiza de ansamblu a biodiagrammei, pe care o redăm în continuare, a pus în evidență starea de stres la toate întrebările privind comiterea infracțiunii. Segmentele relevante se află în raporturi de simetrie la nivelul fiecărei funcții, deci în plan orizontal, cît și în plan vertical, adică între segmentele relevante ale celor cinci funcții.

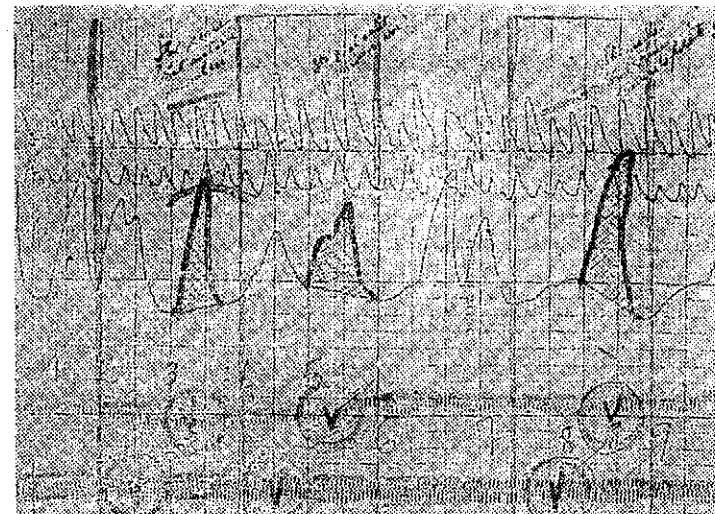
Traseul 1.

Traseul 2.

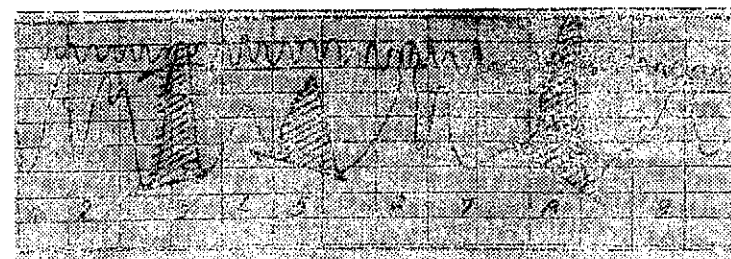
Traseul 3.

Traseul 4.

Traseul 5.

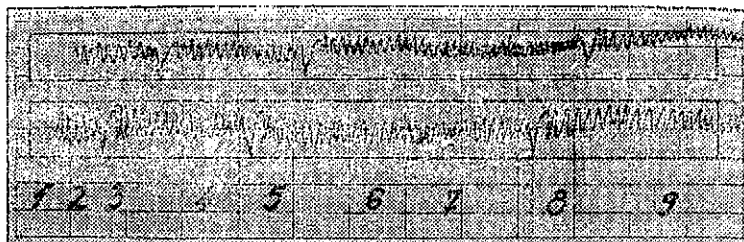
Traseul 3.

Această fotodiagramă reprezintă traseul biocurenților care a permis formularea diagnosticului pozitiv al biodiagrammei și a conținutului acesteia, într-un mod foarte concret, pe baza tensiunii diferențiate a stresului emoțional la cele trei întrebări relevante (3, 5, 8).

La nivelul traseului 4 — al tensiunii arteriale și pulsului brahial precum și la nivelul traseului 5 — al tensiunii arteriale și pulsului distal — sînt evidențiate aspectele simetriei psihofiziologice între segmentele relevante sub impactul întrebărilor 3, 5 și 8, deci simetria în plan orizontal, specifică la nivelul fiecărei funcții.

Traseul 4.

Traseul 5.

Traseul 4.

Traseul 5

Simetria segmentelor relevante din cadrul celor două funcții (4 și 5) este prezentă și în planurile paralele ce traversează biodiagrama, pe o direcție oblică în cazul acestei biodiagrame.

Traseul 3.

Din cele cinci funcții fiziologice testate se detașează cea a biocurenților (reacția electrodermică), sub impactul întrebărilor relevante, respectiv traseul 3, care pune în evidență grade diferite de tensiune emoțională la cele trei întrebări, astfel:

- tensiunea maximă la întrebarea 8 („Știi unde sînt acum bunurile sustrase?”);
- tensiunea medie la întrebarea 5 („Dumneata l-ai omorît pe M.Gh.?”);
- tensiunea intermediară peste cea medie, dar sub cea maximă la întrebarea 3 („Știi cine sînt autorii omorului?”).

Interpretarea nivelelor de tensiune ale stresului emoțional în traseul funcției biocurenților, la cele trei întrebări, și coroborarea cu reacțiile de stres la funcțiile 4 și 5 a segmentelor relevante simetrice ale acestora în plan orizontal și vertical, au permis formularea concluziei testării în sensul că: *I.P. cunoaște pe autorul omorului a cărui victimă a fost inginerul M.Gh.; nu a comis el omorul, dar se simte implicat într-o formă ce va trebui stabilită în procesul conversiunii bioinformațiilor.*

Concluzia testării a marcat încheierea etapei psihofiziologice a relației de conversiune și a fundamentat demersurile spre etapa următoare — transformarea bioinformațiilor în probe, etapa logico-juridică.

În cazul dat, conversiunea putea să demareze prin două modalități și anume:

- audierea lui I.P. în cadrul activităților post-test, cu prilejul comunicării diagnosticului biodiagramei și a conținutului acesteia, plecîndu-se de la bioinformațiile 3, 5 și 8;

- efectuarea unei percheziții la locuința lui I.P. pentru găsirea obiectelor jefuite, pornindu-se de la bioinformația 8, care exprimă în planul biocurenților un maxim de intensitate a stresului emoțional.

Întrucît, după comunicarea analizei testării, I.P. a devenit foarte cooperant, psihologul examinador, împreună cu șeful serviciului judiciar, au decis să demareze conversiunea prin audierea lui I.P. care a fost înregistrată pe bandă magnetică. S-a procedat apoi la luarea unei declarații amănunțite a lui I.P. în conformitate cu normele Codului de procedură penală. Redăm în sinteză conținutul acestei declarații: Aflat în detenție cu numitul D.M., suspectul I.P. îi „vinde un pont” constînd în faptul că victima, inginerul M.Gh., ar avea o situație materială deosebită.

După eliberarea din detenție, D.M. se deplasează la domiciliul lui M.Gh. și, pretextînd că dorește relații despre una din fostele soții ale lui M.Gh., care intenționa să se căsătorească cu fratele lui, este primit în locuință. În timpul discuției, profitînd de neatenția lui M.Gh., D.M. îl lovește în cap cu o țevă de plumb, îl strîngulează cu cordonul telefonului, apoi îl jefuiește.

După comiterea infracțiunii, D.M. se deplasează la I.P., îi povestește că a pătruns prin efracție în locuința lui M.Gh. și a furat o serie de lucruri, ascunzînd că, în realitate, l-a ucis pe M.Gh.

La 1 aprilie 1988, citînd ziarul „România Liberă” din aceea zi, I.P. sesizează la rubrica „Decese” anunțul mortuar în care colegii îi aduceau inginerului M.Gh. un ultim omagiu în urma „morții năpraznice”. În aceste împrejurări I.P. îl contactează pe D.M., căruia îi reproșează că l-a omorît pe inginerul M.Gh. și că l-a mințit, ascunzîndu-i omorul. Se înțeleg însă ca I.P. să nu-l denunțe pe D.M. Pentru a ieși din aria activităților de investigație ale poliției, D.M. comite un furt mărunț și, fiind recidivist, este arestat.

Pe baza declarației lui I.P. se procedează la transferarea din penitenciar a lui D.M. care, surprins de exactitatea informațiilor poliției, face o mărturisire completă, indicînd și locul unde se află o parte din bunurile sustrase din domiciliul lui M.Gh.

Cazul 2

În cazul dispariției numitei C.M. din comuna Adunații-Copăcenii, Sectorul Agricol Ilfov, soțului acesteia, C.D., suspectat de omorirea soției sale, i s-au pus următoarele întrebări investigatorii: „Știi locul unde este?”, „Ascunsă în casă?”, „Tăiată în bucăți?”, „Ascunsă în pămînt?”, „Aruncată în apă?”. C.D. a dat reacții de stres emoțional în toate traseele

la întrebările „Știi locul unde este?” și „Aruncată în apă?”. Bioinformațiile pozitive la întrebarea incriminatorie „Dumneata ai ucis-o pe Milica?” și la cele două întrebări investigatorii menționate au condus la concluzia că C.D. și-a ucis soția, după care a aruncat-o în apă.

Audierea lui C.D., pe baza datelor desprinse din interpretarea biodiagramei sale, a determinat recunoașterea infracțiunii comise cu explicații minuțioase asupra faptului că, în cursul nopții ce a urmat uxoriciidului, a transportat cadavrul victimei cu autoturismul proprietate personală pe teritoriul comunei Prisaca din județul Olt, unde l-a aruncat într-o fântină situată pe cimp.

Verificările efectuate de Poliția județului Olt au stabilit existența cadavrelor neidentificate a unei persoane de sex feminin, descoperită cu un an în urmă, în fântina indicată de C.D.

Întrebarea investigatorie

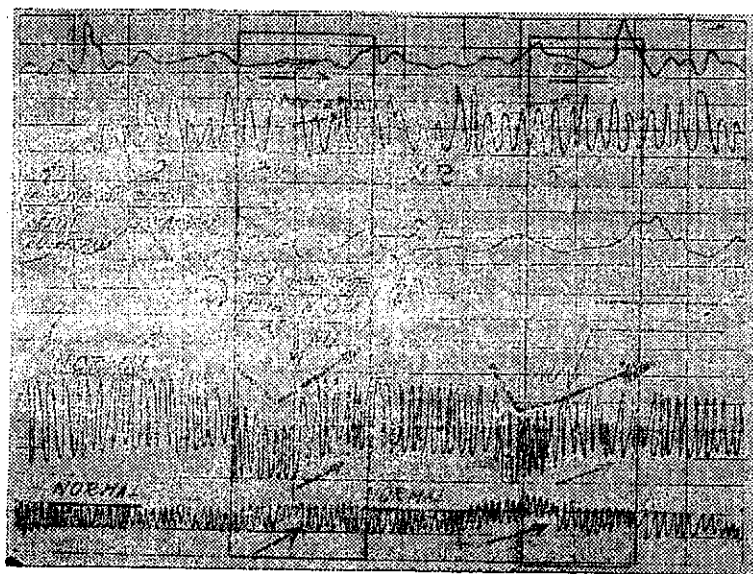
(3) „Știi unde se află acum Milica?” indică o puternică stare de stres emoțional în toate traseele funcțiilor testate

Întrebarea incriminatorie

(5) „Dumneata ai omorât-o pe Milica?” indică, de asemenea, existența stresului emoțional

Se constată echivalența dintre segmentele incriminatorii (5) și segmentele investigatorii (3), precum și diferențele față de segmentele normale la întrebările neutre.

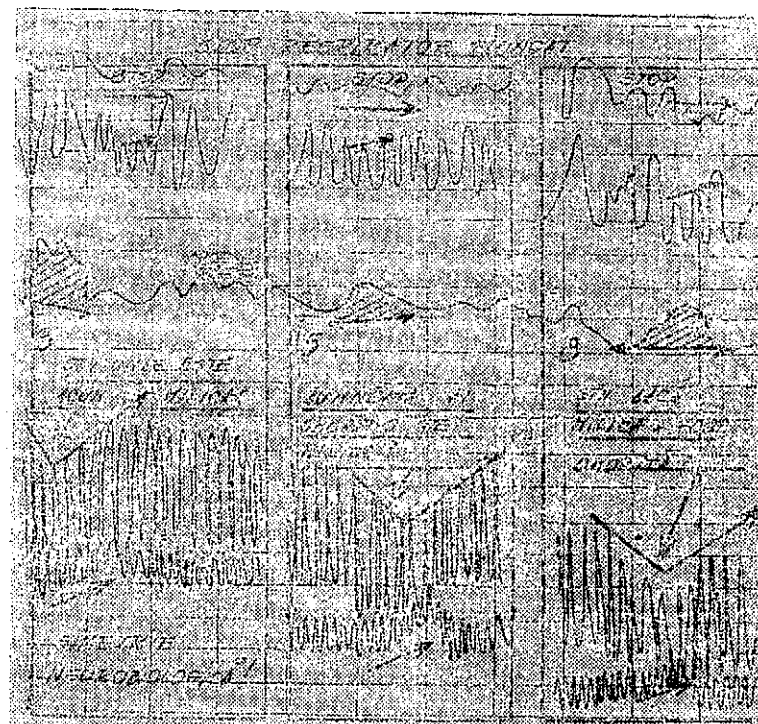
Biodiagrama infractorului C.D.
Întrebările 1, 2, 3, 4, 5 și 6

Întrebarea investigatorie (8) „Știi dacă Milica a fost omorâtă?” confirmă, printr-un segment echivalent, reacția de stres emoțional obținută în cazul întrebării incriminatorii (5) din prima parte a biodiagramei.

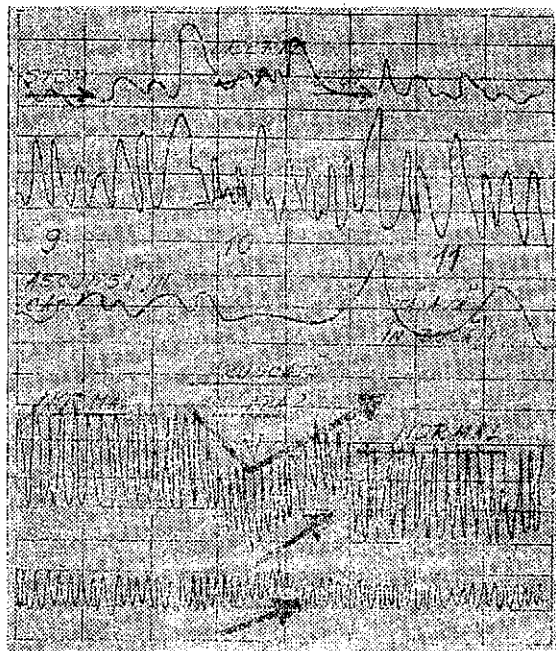
Întrebarea investigatorie cu privire la locul unde a fost ascuns cadavrul victimei („Aruncată în apă”), în raport cu celelalte întrebări investigatorii, ce au rămas în stadiu de ipoteză, a încheiat testarea cu rezultate pozitive.

Compararea segmentelor investigatorii cu segmentul incriminator

Întrebările investigatorii conexe (3 și 8) și întrebarea incriminatorie „Dumneata ai omorât-o pe Milica?” (5) au produs aceleași stări de stres emoțional în psihicul infractorului. Din nou biodiagrama a pus în evidență echivalența dintre segmentele incriminatorii cu cele investigatorii conexe.

Segmentul de biodiagramă rezultat în urma întrebării investigatorii prin care se caută bioinformația referitoare la locul unde a fost ascuns cadavrul victimei

Se observă cu claritate modificările funcțiilor testate la întrebarea investigatorie „Aruncată în apă?”, în raport cu celelalte întrebări de tip investigator „Ascunsă în casă?” și „Tăiată în bucăți?” care, în concordanță cu reacțiile date (menținerea funcțiilor în parametrii normali) se constituie în segmente neutre și facilitează comparația, iar finalmente concluzia cu privire la locul unde a fost ascuns cadavrul victimei.

Întrebările investigatorii (de detaliu) și rezultatele acestora au o importanță determinată, sub raport științific, pentru combaterea tezei false potrivit căreia stările de stres emoțional ar fi produse nu de sentimentul culpabilității penale, ci de cel al sentimentului firesc, de teamă, pe care orice individ îl manifestă în relațiile sale cu anchetatorul penal, când i se pun întrebări cu valențe acuzatoare. În toată cazuistica operativă, precum și cea studiată în cartoteca biodiagramelor Serviciului criminalistic al Poliției municipiului București, subiecții testați cu întrebări investigatorii (de detaliu) nu au dat reacții decât la cele care corespundeau împrejurărilor reale ale faptei comise cu privire la locul unde se află corpurile delict, urmele infracțiunilor sau instrumentele utilizate la comiterea acestora.

Întrebările investigatorii au validat, în toate cazurile, indiferent de infracțiunea aflată pe rolul poligrafului, bioinformația principală, vizând culpabilitatea penală a subiectului testat. Iată de ce am definit biodiagrama ca structură relațională de tip causal.

Dacă valoarea teoretică a bioinformațiilor date de întrebările investigatorii este demonstrată la nivelul biodiagramei, în sensul că validează bioinformația principală vizând vinovăția subiectului testat, valoarea practică a acestora rezidă în deschiderea perspectivelor reale pentru constituirea unei colecții de probe concludente și pertinente cauzei penale aflate în cercetare.

În plan procesual penal structura relațională a biodiagramei, constituită pe raporturile de natură causală dintre întrebările relevante și cele investigatorii, fundamentează principiul aflării adevărului obiectiv, corespondența dintre conținutul probelor și realitatea faptelor ce trebuie aduse în fața justiției, ca expresie a exercitării rolului activ al organelor judiciare, în care tehnica de detecție bazată pe biodetector este o metodă de cea mai mare eficiență.

Sintem în măsură să concluzionăm că structura relațională de tip causal între bioinformațiile ce indică stări psihice corespunzătoare sentimentului de culpabilitate penală a subiectului testat, în urma administrării întrebărilor incriminatorii și celor investigatorii, cu efecte de validare a bioinformației principale (incriminatorii), poate fi apreciată ca o legitate a psihofiziologiei judiciare.

Cazul 3

Fiind vorba de cazul P.N. ale cărui date le-am analizat, vom reproduce numai fotobiodiagrama (v. p. 252) împreună cu scurtul comentariu al psihologului expert, imediat după testare.

În faza cercetărilor inițiale ale bănuitului P.N. s-a utilizat inclusiv detectorul stresului emoțional.

Prezentându-i-se un set de fotografii înfățișând femei diferite, între care și fotografiile victimelor interesând cauza, bănuitul a reacționat diferențiat, având cele mai puternice reacții pentru foto nr. 3 (victima L.L.) și foto nr. 7 (victima M.L.), reactivitatea psiho-fiziologică fiind normală pentru restul fotografiilor.

Rezultatul examinării a fost în întregime confirmat de corpurile delict, reprezentind bijuteriile victimelor găsite la autor cu ocazia percheziției.

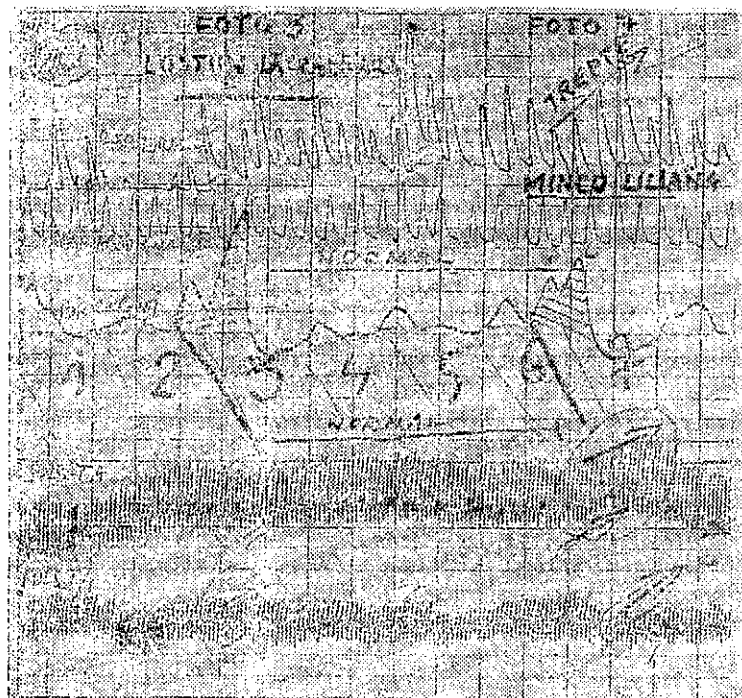
Cazul 4

Un alt caz, deosebit de interesant sub aspectul structurii relaționale dintre bioinformațiile date de întrebările incriminatorii și cele investigatorii, îl reprezintă cel al infractorului G.E. care, în seara zilei de 9 septembrie 1984, a reclamat Serviciului circulației al Poliției Capitalei furtul, din locul obișnuit de parcare, al autoturismului proprietate personală, marca „Trabant”. În dimineața zilei următoare, G.E. revine cu informația că a găsit autoturismul pe o stradă din apropierea domiciliului, dar acesta prezintă semnele vizibile implicării într-un accident de circulație, avind capota și aripa dreaptă infundate.

În noaptea de 9/10 septembrie 1984, în zona din apropierea domiciliului lui G.E., este găsit cadavrul unei femei în vîrstă, victimă a unui accident de circulație.

Succesiunea evenimentelor, aparent fără nici o legătură cauzală între ele, pune în discuție, ca ipoteză de lucru, accidentarea femeii de către G.E., transportarea acesteia cu „Trabantul” în alt loc decît cel al accidentului și reclamarea, cu scop de disimulare a furtului autoturismului, urmată la scurt timp de găsirea sa. G.E. neagă orice implicare în

Biodiagrama suspectului P.N.

accidentul de circulație, susține teza furtului, invocînd și un alibi pentru timpul critic vizînd accidentul mortal.

O primă verificare a ipotezei elaborate a constat în luarea unei urme de miros de către un ciine de urmărire, de pe bancheta din spate a autoturismului „Trabant”, urmată de operațiunea de selecționare a unui obiect vestimentar aparținînd victimei dintr-o grămadă de obiecte textile. Rezultatul: ciinele de urmărire a selecționat fusta victimei. Operațiunea se repetă de două ori în prezența lui G.E., care se apără, invocînd că aceasta ar fi o „scamatorie”.

Indiciul furnizat de ciinele de urmărire întărește însă convingerea ofițerilor din cadrul brigăzii de furturi auto că reclamația făcută de G.E. a vizat ascunderea accidentului mortal de circulație. În această situație

s-a recurs la testarea lui G.E. cu tehnica de detecție. Întrebările relevante și de investigare puse lui G.E., care a consimțit în scris să fie testat pentru „a-și demonstra nevinovăția”, au fost următoarele:

Întrebarea 3 — „Știi ciine a comis accidentul mortal de circulație din ziua de 9 septembrie 1984?”; Răspuns — „Nu”.

Întrebarea 5 — „Dumneata ai comis cu „Trabantul” accidentul de circulație din 9 septembrie 1984?”; Răspuns — „Nu”.

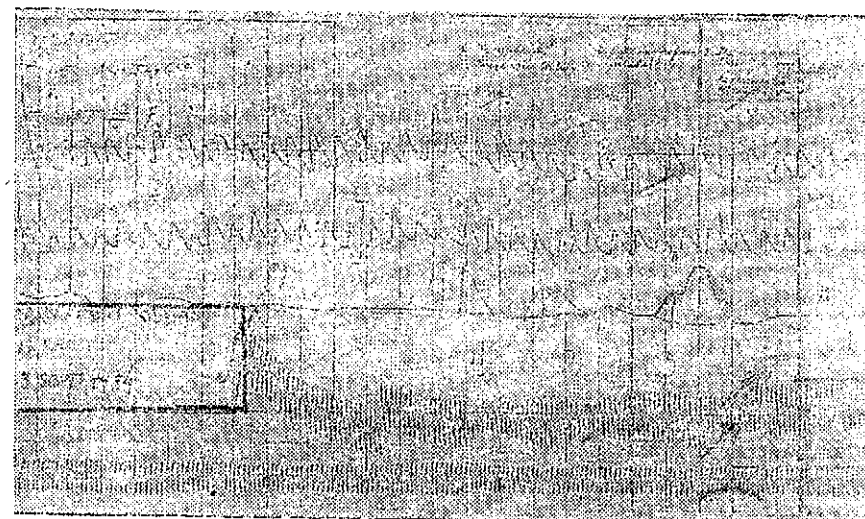
Întrebarea 8 — „Dumneata ți-ai abandonat „Trabantul” pe bulevardul 1 Mai?”; Răspuns — „Nu”.

Întrebările 3 și 8, de tip investigator, încadrează întrebarea 5, incriminatorie, iar în biodiagramă reacțiile la întrebările menționate indică starea de stres emoțional: repetarea întrebărilor 3, 5 și 8 dă o grafie simetrică de tipul $3 = 3^1$; $5 = 5^1$ și $8 = 8^1$ în planul traseului biocurenților și al celui puls — tensiunea arterială și branhială.

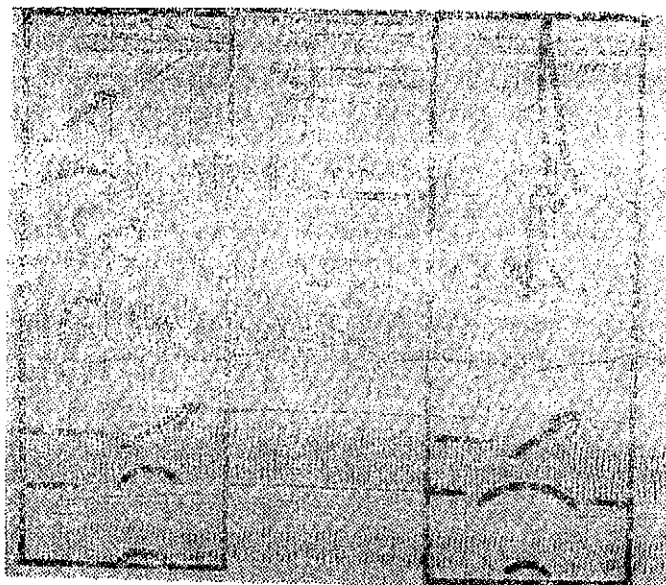
Discutarea biodiagramei cu subiectul conduce la mărturisiri complete din partea acestuia, inclusiv la confesiunea privind persoana care l-a sfătuit să ascundă accidentul mortal pe care l-a comis, reclamînd furtul autoturismului.

Biodiagrama este deosebit de interesantă pe traseul biocurenților în care starea de calm, la întrebările neutre, este reprezentată cvasiorizontal, în timp ce la întrebarea incriminatorie și la cele două întrebări de investigare se înregistrează o grafică explozivă, marcînd un puternic stres emoțional.

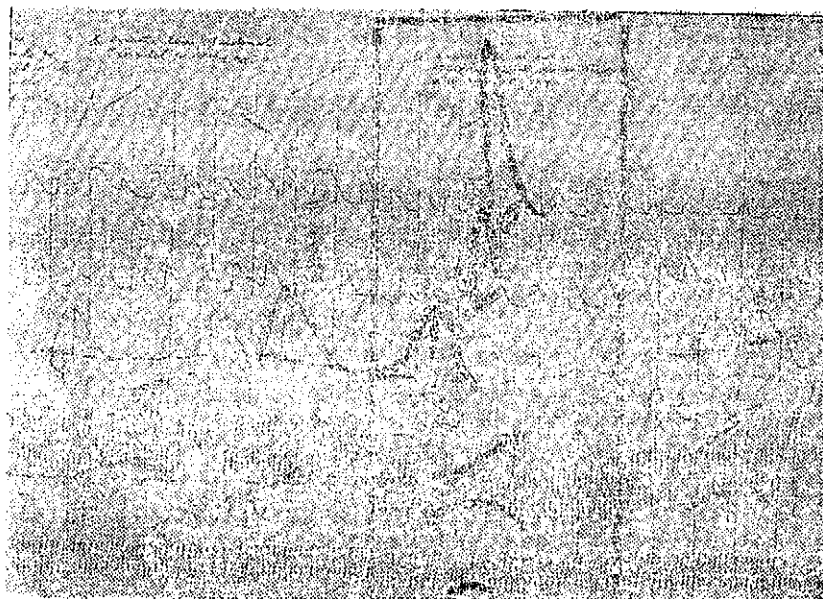
Fotobiodiagrama suspectului G.E. (întrebările 1, 2, 3 și 4)
Se observă reactivitatea la întrebarea 3 (investigatorie)

Fotobiodiagrama suspectului G.E. (întrebările 5, 6)
Se observă reacția specifică la întrebarea 5 (incriminatorie)

Fotobiodiagrama suspectului G.E. (întrebările 3, 5 și 8 repetate)
Reactivitatea specifică este identică cu cea din prima testare

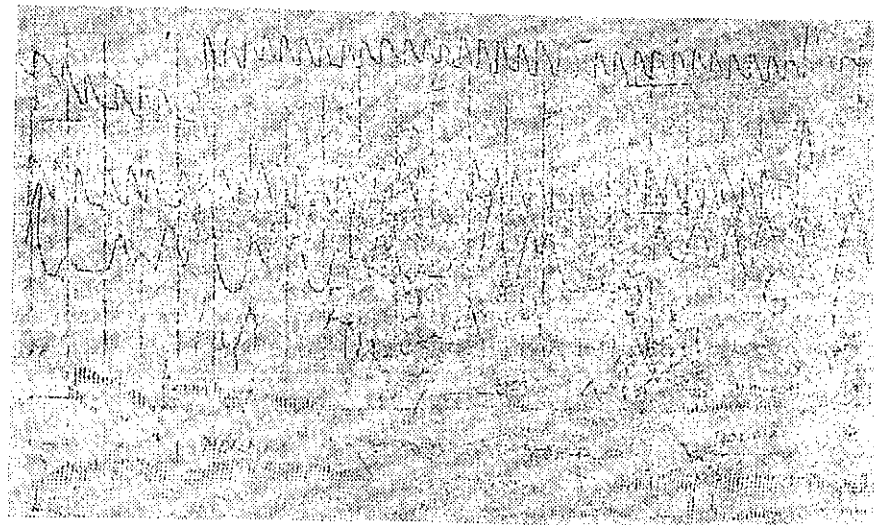
Cazul 5

O biodiagramă concludentă s-a obținut și în cazul testării subiectului S.L., făcând parte dintr-un cerc de cinci persoane de sex feminin, suspectate de a fi sustras, în incinta hotelului „Intercontinental”, suma de 800 de dolari, victima fiind un străin cu statut de diplomat.

Patru dintre suspectii testați au dat reacții negative. Al cincilea subiect, în persoana numitei S.L., ale cărei semnalmente corespundeau cu cele indicate de diplomatul străin, a dat reacții pozitive la întrebările: nr. 3 — „Știi cine a furat banii?” (Nu); nr. 5 — „Tu ai furat banii?” (Nu); nr. 8 — „Ai ascuns banii la domiciliu?” (Nu.)

S.L. a acceptat percheziția domiciliară, prilej cu care s-au găsit 600 din cei 800 dolari sustrași diplomatului străin, restul de 200 dolari fiind dați unui bărbat cu care aceasta a întreținut raporturi intime.

Fotobiodiagrama suspectei S.L.

7.10. Biodeteția judiciară și statutul său epistemologic

Expansiunea biodeteției judiciare — consacrată variatelor forme de comportamente simulate ca și necesităților de inocentare și de verifi-care a credibilității — au impus-o ca metodă inevitabilă în practica investigației științifice a infracțiunilor, de căutare a adevărului. Pentru prima oară psihologia de laborator — prin biodeteție — s-a aflat în fața unor rezultate certe cu privire la comportamentul simulat sau inocența unor persoane, penalmente suspecte.

Dacă „praxisul” biodeteției judiciare este concludent, pretutindenii în lume, unde se utilizează această metodă, latura gnoseologică a metodei este deficitară. Cu alte cuvinte, practica a devansat cu mult teoria biodeteției judiciare. Lipsa teoriei, în orice domeniu al activității umane, înseamnă, în fond, vid în cunoașterea științifică. În cazul biodeteției judiciare acest vid a determinat și o neîncredere în metodă

(care se reduce în mod spectaculos în prezent), ca și numeroase controverse sterile, pe fondul crizei acute de informație științifică autentică.

Biodeteția judiciară nu poate și nu trebuie să rămână la nivelul „empiricului”, pentru că datele furnizate de experimentele efectuate și interpretarea lor a făcut posibilă producția de informații științifice noi, a reactivat psihologia esențială, de bună calitate și a demonstrat valoarea excepțională a psihologiei pentru justiție, infirmind, credem, pentru totdeauna, tendințele de evaziune de la știința psihologiei, în general, și de la psihologia judiciară, în special.

În contextul realităților relevate de experimentele biodeteției judiciare s-a impus operațiunea de tip gnoseologic de conceptualizare — de exprimare prin noțiuni specifice — a constatărilor empirice, aceasta și ca un imperativ al comunicării științifice între specialiștii domeniului, dar și pentru perspectiva penetrării acestui limbaj de specialitate în sistemul judiciar național.

În cazul biodeteției judiciare ne aflăm în fața unui fenomen real de creștere a cunoașterii, și nu orice fel de cunoaștere, ci de o cunoaștere care în prezent parcurge calea de la cunoașterea de tip experimental la cunoașterea teoretică, generalizată. Acesta este un fenomen epistemologic real în cadrul psihologiei judiciare. Înțelegerea acestei concluzii, în toată profunzimea ei, va explica celor interesați importanța eforturilor de conceptualizare a mesajelor informaționale transmise de experimentele biodeteției judiciare.

În lucrarea „Investigația psihologică a comportamentului simulat” au fost prezentate primele noțiuni de biodeteție judiciară, devenite uzuale, ca urmare a însușirii lor de specialiștii — practicieni ai domeniului. În această lucrare reedităm termenii de specialitate menționați, la care adăugăm noile noțiuni create în procesul de conceptualizare a informațiilor furnizate de experimentele de biodeteție judiciară, urmînd ca definirea acestora să fie perfecționată în cadrul cercetărilor de psihologie judiciară validate sau invalidate.

1. Agent stresor oral : — întrebare adresată frontal unei persoane, conectate la biodetector, aptă să-i producă stare emoțională ce poate fi percepută la nivelul mai multor funcții fiziologice pe care le înregistrează biodetectorul.
2. Agent stresor vizual : — fotografii ale victimelor, corpuri delictive ce se prezintă spre recunoaștere persoanei testate și care provoacă stări emoționale înregistrabile de biodetector.
3. Asimetria segmentelor biodiagramei : — starea de opoziție grafică a porțiunilor unei biodiagrame corespunzătoare tipurilor de întrebări incriminatorii și investigatorii, pe de o parte, și a celor neutre, pe de altă parte; asimetria segmentelor indică starea de stress emoțional și constituie elementul de bază în diagnosticul testării; asimetria segmentelor are loc în planul orizontal al funcțiilor testate.

4. Biodeteția judiciară :

- operațiune complexă, pluridisciplinară (psihologică, cibernetică, fiziologică, logică și juridică) avînd ca obiective principale : de-
tecta comportamentelor simulate, inocen-
tarea și verificarea credibilității declarațiilor
persoanelor implicate în afaceri judiciare ;
- metodă de investigare a proceselor psiholo-
gice legate de sentimentul culpabilității
penale ;
- domeniu special de aplicare a psihologiei
judiciare ;
- un domeniu nou de cercetare științifică ce
prefigurează o nouă știință, în prezent în
stadiu de penetrație.

5. Biodiagrama : (rezultanta biodeteției)

- în sens fizic, reprezintă cuponul de hîrtie
specială pe care penița biodetectorului des-
crie semnele grafice corespunzătoare ritmu-
rilor funcțiilor testate ale persoanei conectate
cu aparatul ;
- în sens psihofiziologic, reprezintă expresia
modificărilor survenite la nivelul funcțiilor
testate sub impactul agenților stresori ;
- compararea modificărilor permite formularea
concluziilor cu privire la existența sau in-
existența stărilor de stress emoțional ;

6. Bioinformație :

- semnalul pe care detectorul îl inscrie pe
biodiagramă ca răspuns la întrebările incrim-
inatorii, de detaliu, neutre sau de control ;

7. Bioinformație relevantă :

- semnalul dat de biodetector care, sub aspect
grafic, indică o creștere a tensiunii emoțio-
nale la întrebările incriminatorii sau de
detaliu ; *bioinformația relevantă* este elemen-
tul fundamental de la care se pleacă în valo-
rificarea rezultatelor testării ; ea cuprinde,
indică izvorul mijlocului de probă ; bioinfor-
mația relevantă poate fi negativă și conduce
la eliminarea suspiciunii de culpabilitate sau
pozitivă, transformîndu-se în *procesul con-
versiunii în probă* ;

8. Biodiagrama simplă :

- este biodiagrama obținută în cazul testării
unei singure persoane implicată într-o cauză
penală ;

9. Biodiagrama simplă pozitivă de culpabilizare :

- este biodiagrama obținută în cazul unei
persoane care a dat reacții de stress emoțional
la întrebările incriminatorii și investigatorii
conexe-optime ;

10. Biodiagrama simplă negativă de inocentare :

- este biodiagrama obținută în cazul unei per-
soane care nu a dat reacții de stress emoțional
la întrebările incriminatorii și la nici una
din întrebările investigatorii ;

11. **Biodiagrama simplă incertă :** — este biodiagrama care nu prezintă elemente apte de analiză, fie din cauza vârstei înaintate a subiectului, a unor maladii, a încercărilor de eludare a testării sau a anchetării excesive anterioare testării;
12. **Biodiagrama complexă sau a cazului :** — este grupul de biodiagrame constituit din cel puțin două biodiagrame simple care sînt complementare între ele și care numai împreună dau răspuns complet la problematica urmărită prin testare; biodiagrama complexă, constituită din două sau mai multe biodiagrame, este o biodiagramă a cazului; aceste tipuri de biodiagrame sînt specifice pentru infracțiunile comise în forma participativii sau în grup fără a exista participativie în sensul legii penale, decît pluralitate de subiecți activi ai infracțiunii;
13. **Biodiagrama martor :** — biodiagramele martor sînt obținute de la persoanele ce au făcut parte din cercurile de suspecți, dar care, nefiind purtători de matrice infracțională, au fost inocentați;
- aceste biodiagrame sînt martore pentru biodiagramele culpabilizatoare, obținute în același caz, de la suspecții purtători de matrice infracțională;
- calitatea de biodiagramă martor derivă din suspiciune identică care a condus la aceeași testare, repetată cu toți suspecții, prin care unii au fost inocentați, iar unul sau unii au fost reținuți pentru conversiune;
- obiectul biodiagramii martor este adevărul inocenței subiectului testat în cazul lipsei sindromului relevant, de unde, per a contrario, înseamnă că suspectul din cerc, care prezintă sindromul relevant, este purtător de matrice infracțională; aceasta este interpretarea logică ce urmează a-și primi validarea prin probe;
- biodiagrama martor îndeplinește multiple funcții, între care :
- a) funcție științifică, în sensul că dovedește apariția sindromului relevant numai în cazul subiecților purtători de matrice infracțională;
- b) elimină operativ persoanele suspectate în mod neîntemeiat;
- c) înlătură suspiciunile nelegitime, confirmînd nevinovăția;
- d) constituie un valoros material de cercetare specifică, care indică necesitatea reorientării spre alți suspecți dacă, după epuizarea per-

14. **Cîmp bioinformațional subiectiv :**

15. **Cîmp bioinformațional obiectiv :**

16. **Circuitul aparent (necibernetic) :**

17. **Circuitul inaparent (cibernetic) :**

18. **Componentele biodetecției judiciare :**

19. **Componenta psihologică a biodetecției judiciare :**

soanelor incluse în cercul de suspecți, nu au apărut persoanele purtătoare de matrice infracțională.

— sectorul de biodiagramă care indică starea de stres emoțional la întrebările incriminatorii, ce nu pot fi convertite în probe decît prin voința subiectului testat de a recunoaște împrejurările de fapt corespunzătoare cauzelor determinării stresului; acest cîmp se formează la întrebările de genul : ai omorît pe...? ai furat de la...? ai violat pe...? ș.a.m.d.

— sectorul de biodiagramă care indică starea de stres emoțional la întrebările investigații conexe (de dataliu) prin care se caută probele materiale și a căror conversiune nu depinde de voința subiectului testat;

— relația interpsihologică între psihologul-expert și subiectul testat, în care subiectul testat comunică răspunsurile conform voinței sale, de a spune adevărul sau a ascunde adevărul;

— circuitul aparent angajează voința subiectului testat;

— relația interpsihologică între psihologul-expert și subiectul testat care dublează, prin intermediul biodetectorului, circuitul aparent (necibernetic), captează și transmite răspunsurile sincere ale subiectului furnizate de mediul fiziologic;

— circuitul inaparent (cibernetic) angajează inteligența și afectivitatea subiectului testat, care nu pot fi controlate de voință;

— metode specifice unor discipline particulare care se reunesc în operațiunea complexă a biodetecției judiciare, facilitîndu-i rezultatele;

— aceste metode aparțin, considerate disciplinar :

- psihologiei;
- ciberneticii;
- fiziologiei;
- logicii;
- dreptului;

— reunite, în modelul genetic de investigare a comportamentului simulat, ele aparțin biodetecției judiciare.

— cuprinde, în esență, activitățile pre-test, de alcătuire a stimulilor psihologici, și post-test, de discutare a cauzelor sindromului relevant, dacă biodiagrama indică existența acestui sindrom :

20. Componentă cibernetică a biodetecției judiciare :
- de asemenea, această componentă presupune pregătirea psihologică a subiectului testat cu asigurarea și demonstrarea securității psihice și fizice a acestuia.
 - are două aspecte esențiale :
 - a) cel al interpunerii între psiholog și subiectul testat a biodetectorului care funcționează pe principiile ciberneticii (conexiunii inverse) și descompune reactivitatea sinergică în funcții fiziologice ;
 - b) cel al posibilității psihologului de a condiționa operant „efectele biofeedback”, care sînt cerute de specificul cauzei ; crearea cîmpurilor bioinformaționale.
21. Componenta fiziologică a biodetecției judiciare :
- constă în activitățile, de mare finețe, de a sesiza în biodiagrame modificările produse în plan fiziologic sub impactul întrebărilor relevante și investigatorii conexe — optime ; a descrie complet și argumentat sindromul relevant și a indica cu precizie puntea conversiunii ;
22. Componenta logică a biodetecției judiciare :
- constă în activitatea de analiză, pornind de la legile fundamentale ale logicii, a contradicțiilor dintre **NEGAȚIA PSIHOLOGICĂ** a subiectului testat și **AFIRMAȚIA** pe care o implică sindromul relevant și *reducerea contradicției la adevărul unic, potrivit legilor identității, non contradicției și a terțului exclus* ;
23. Componenta juridică a biodetecției
- constă în transformarea bioinformațiilor relevante (a sindromului relevant) în mijloacele legale de probă ;
24. Componenta morală a biodetecției judiciare :
- imposibilitatea absolută a subiectului purtător de matrice infracțională de a se sustrage legii morale a imperativului categoric ;
25. Comportament simulat :
- atitudinea de negare de către subiectul testat a adevărului cuprins în întrebările incriminatorii și investigatorii conexe în raport cu starea de stres emoțional pe care o indică biodiagrama ; acesta se materializează într-o biodiagramă pozitivă ;
26. Comportament nedisimulat sau sincer :
- atitudine de negare a subiectului testat, la întrebările incriminatorii și investigatorii, în raport cu lipsa stării de stres emoțional pe care o indică biodiagrama ; aceasta se materializează într-o biodiagramă negativă ;
27. Conversiunea bioinformațiilor :
- operațiunea de transformare a bioinformațiilor în mijloace de probă, care confirmă sau infirmă comportamentul subiectului, validându-l ca simulat sau nedisimulat ;

28. Condiționare operantă :

29. Constantele modelului genetic al comportamentului simulat :

30. Diagnosticul biodiagramelor :

31. Efect biofeedback :

- saltul de la bioinformația de natură psihofiziologică la informația de natură juridică — pitecșul penală, cu forță și valoare probantă ;
- activitatea psihologului, în raportul său nemijlocit cu subiectul testat, orientată spre obținerea bioinformațiilor ce se exprimă la nivelul biodiagramelor în starea de stres sau de calm emoțional în urma întrebărilor ce i se adresează ; condiționarea operantă se realizează prin toate tipurile de întrebări, respectiv : incriminatorii, de investigare, neutre și de control pentru a se obține elementele care să permită interpretarea biodiagramelor și stabilirea diagnosticului biodiagramelor ; prin condiționarea operantă se obțin cîmpurile bioinformaționale — subiective și obiective — pe care le cere cauza în care se efectuează biodetecția judiciară și care constituie puntea (premisele) conversiunii.
- elementele stabile și repetabile în cazul fiecărei operațiuni individuale de biodetecție judiciară :
 - a) subiectul purtător de matrice infracțională
 - b) matricea infracțională
 - c) cîmpul bioinformațional
 - d) sindromul relevant
 - e) puntea conversiunii
 - f) matricea morală
- este rezultatul interpretării biodiagramelor, concretizat în constatarea stărilor de stres emoțional sau lipsa acestor stări la întrebările incriminatorii și la cele investigatorii conexe-optime (de detaliu) ;
- *diagnosticul este pozitiv* cînd interpretarea duce la concluzia existenței stării de stres emoțional ;
- *diagnosticul este negativ* cînd interpretarea concluzionează că nu există stare de stres ;
- *biodiagramele incerte nu sînt susceptibile de diagnostic* ;
- rezultatul, în plan psihofiziologic, al întrebărilor incriminatorii și investigatorii ce se materializează în biodiagramă în forma stresului emoțional sau a lipsei de stres ;

32. **Întrebări incriminatorii (relevante, critice, acuzatoare), având ca obiectiv crearea cîmpului bioinformațional subiectiv :** (vezi și agent stresor)
- sînt propozițiuni interrogative adresate de psihologul examinator în mod nemijlocit, concis și clar, subiectului, în cadrul discuției pre-test și, apoi, în timpul testării, vizînd săvîrșirea de către acesta a unei infracțiuni; întrebările incriminatorii sînt stimuli psihologici care declanșează procesul de condiționare operantă necesar obținerii bioinformațiilor relevante pozitive sau negative;
33. **Întrebări investigatorii sau de detaliu, avînd ca scop crearea cîmpului bioinformațional obiectiv :**
- sînt propozițiuni interrogative, formulate ipotetic, în vederea identificării unor posibile stări de stres emoțional la subiectul testat, care să permită stabilirea comportamentului simulat în legătură cu împrejurările privind : existența unor coparticipanți, tăinuitori sau favorizatori, locul unde se află ascunse obiectele, produse ale infracțiunilor, corpurile delict, instrumentele care au fost utilizate la săvîrșirea infracțiunii și alte situații de acest gen, pe care subiectul le ascunde pentru a nu fi demascat;
34. **Întrebări investigatorii conexe :**
- întrebare de tip investigator care provoacă stări de stres emoțional, dovedind legătura cu întrebarea incriminatorie;
35. **Întrebări investigatorii neutre :**
- sînt întrebări investigatorii ipotetice, nevaldate de stări de stres emoțional, nefiind în legătură cu incriminările;
36. **Întrebări de control :**
- sînt cele la care se cunoaște aprioric că se va răspunde nesincer (mîncionos);
 - scopul acestora este de a se obține o stare de stres, necesară efectuării comparațiilor cu stările de stres la întrebările incriminatorii; se determină astfel, pragul de stres;
37. **Întrebări neutre :**
- sînt propozițiuni interrogative simple, care nu au legătură cu incriminarea;
 - scopul lor este de a obține secvența care să reflecte starea de calm psihologic;
 - porțiunile de biodiagramă corespunzătoare întrebărilor neutre sînt *segmente etalon*;
 - în conversiune segmentele etalon sînt de referință pentru a aprecia dacă segmentele la întrebările relevante (incriminatorii) și investigatorii conexe — optime se constituie ca segmente relevante sau nu;
 - în cazul asimetriei între segmentele neutre și cele relevante, biodiagrama este pozitivă;
 - în cazul simetriei între segmentele neutre și cele la întrebările incriminatorii, biodiagrama este negativă (de inocentare);

38. Matricea infracțiunii :

- starea subiectivă permanentă (perenă) a persoanei care a săvîrșit o faptă penală, care cuprinde totalitatea elementelor — în formă psihologic reprezentativă — ce au precedat, însoțit și urmat actul infracțional;
- matricea infracțiunii este sensibilă, ea poate fi reactivată și dislocată prin procedeul condiționării operante, extrapolată în cîmpurile bioinformaționale de natură subiectivă și obiectivă ale biodiagramei;
- matricea infracțională, existența ei obiectivă în conștiința infracționarului, permite biodeteecția;

39. Matricea morală :

- starea subiectivă de cunoaștere permanentă (perenă), specifică individului uman, normal biopsihic, a conținutului legii morale — a binelui și răului — pe care acesta nu o poate eluda și nici evazona, nici psihologic și nici fiziologic;
- aceasta este a doua premisă matriceală a biodeteecției;

40. Metoda intensivă :

- testarea comportamentului simulat rezolvă printr-o activitate unică, în mod eficient, problematica complexă a identificării autorilor de infracțiuni : a existenței sau inexistenței infracțiunii; a împrejurărilor de calificare sau agravare; eliminarea suspectilor nevinovați; găsirea corpurilor delict și a urmelor, etc.;

41. Modelul genetie de investigare al comportamentului simulat :

- asimilarea reciprocă a nivelurilor : operativ, psihologic, cibernetic, fiziologic, logic, juridic, moral și filozofic în procesul de biodeteecție judiciară, într-o structură unitară — genetică și operațională, dar și gnoseologică;

42. Puntea conversiunii : (premisele conversiunii)

- bioinformațiile relevante, cuprinse în cîmpul bioinformațional de natură obiectivă, care permit, fără dificultate, obținerea mijloacelor legale de probă de culpabilitate sau inocență.

43. Proba psihocibernetică :

- orice probă obținută pe baza biodeteecției judiciare este o probă psiho-cibernetică al cărei adevăr se verifică causal;
- probele psiho-cibernetice sînt probe de gradul 0 (zero), ele nu pot fi combătute în nici un fel;
- în practica Școlii românești de biodeteecție judiciară, fundamentată pe conversiunea bioinformațiilor relevante, probele psihocibernetice au fost cu regularitate validate de justiție;

44. Reactivitatea sinergică :

- starea de stres generalizată la nivel psihosomatic sub impactul stimulilor psihologici incriminatori;

- alerta organismului subiectului purtător de *matrice infrațională*;
- reactivitatea sinergică se materializează în sindromul relevant;
- 45. **Segment incriminătoriu (relevant, eritic, acuzator) :** — porțiunea traseelor din biodiagramă care reflectă, sub aspect grafic, starea psihică a subiectului purtător de matrice infrațională la întrebările incriminatorii;
- 46. **Segment conex incriminării :** — porțiunea traseelor din biodiagramă care reflectă, sub aspect grafic, starea psihică a subiectului purtător de matrice infrațională la întrebările investigatorii sau de detaliu, care se află în legătură cu împrejurările concrete ale săvârșirii infracțiunii;
- 47. **Segment neutru :** — porțiunea traseelor din biodiagramă corespunzătoare stării psihice de calm a subiectului testat la întrebările neutru;
- 48. **Segment de control :** — porțiunea traseelor din biodiagramă corespunzătoare stării psihice a subiectului testat la întrebările de control;
- 49. **Simetria psihofiziologică relevantă :** — starea de echivalență, asemănare, analogie, corespondență între segmentele de biodiagramă provocate de același gen de întrebări;
- izvorul simetriei psihofiziologice este reactivitatea sinergică la întrebările incriminatorii sau investigatorii conexe-optime;
- 50. **Simetria segmentelor relevante negativ :** — corespondența grafică a segmentelor de biodiagramă ce învederează lipsa stării de stres la întrebările incriminatorii;
- 51. **Simetria segmentelor obținute prin repetarea, totală sau parțială, a testului :** — corespondența grafică între segmente obținute prin repetarea întrebărilor incriminatorii și investigatorii la nivelul fiecărei funcții (orizontală);
- simetria în plan orizontal poate fi pozitivă sau negativă, după cum indică prezența sau lipsa stării de stres emoțional;
- 52. **Simetria internă :** — reprezintă o legitate a biodiagramelor individuale, incluzând simetria verticală și simetria orizontală;
- 53. **Simetria complexă :** — reprezintă o legitate a mai multor biodiagrame individuale, aflate în raporturi reciproce complementare (subiecți coparticipanți la infracțiune);
- 54. **Stimuli psihologiei :** — vezi agenți stresori; stimulii psihologici se pot constitui și din alte elemente apte să producă starea de stres emoțional, ca de exemplu : fotografii, diapozitive, obiecte ce au aparținut victimei, corpuri delictu prezentate spre recunoaștere, etc.;
- stimulii pot fi orali, vizuali sau auditivi;

- 55. **Sindrom relevant :** — totalitatea simptomelor psihofiziologice care exprimă starea de alertă psihologică, de stres emoțional a subiectului testat, indicând că acesta este purtător de matrice infrațională;
- sindromul relevant este expresia fiziologică a stresului psihologic, el evidențiază existența contradicției dintre **NEGATIA** subiectului testat și **Afirmatia** de natură fiziologică a funcțiilor testate;
- 56. **Stare de stres emoțional :** — modificarea frecvenței și intensității activității funcțiilor psihofiziologice testate, în raport cu expresia normală a acestora, la întrebările cu caracter incriminătoriu și investigatorii conexe;
- 57. **Subiect purtător de matrice culpabilizatoare (infrațională) :** — persoană care, supusă biodetecției judiciare, manifestă sindrom relevant;
- în practică, cu rare excepții, toate persoanele ce au manifestat sindrom relevant s-au dovedit a fi vinovate;
- 58. **Traseu testat :** — funcțiile fiziologice ale căror modificări se verifică sub impactul întrebărilor incriminatorii și investigatorii conexe;
- în ordinea de sus în jos a biodiagramei acestea sînt :
 - traseul respirator toracic;
 - traseul respirator abdominal;
 - traseul bioelectric (ED);
 - traseul tensiunii arteriale — puls brahial;
 - traseul tensiunii arteriale — puls distal;
- 59. **Testare primară :** — este verificarea prin intermediul biodetecției judiciare a persoanei în legătură cu care se pune problema identificării ca autor, aceasta fiind inclusă în cercul de suspecti; în cadrul testării primare se rezolvă și celelalte probleme privind elucidarea cît mai completă a cazului prin obținerea și a altor bioinformații, în afara celei apte să conducă la identificarea autorului;
- 60. **Testarea dezvoltivă sau complexă :** — este verificarea, prin intermediul modelului genetic de investigare a comportamentului simulat, a unor persoane cu calități procesuale dobîndite, respectiv învinuți sau inculpați, părți vătămate, martori, care au fost audiate în diferite faze ale procesului și în legătură cu care se pune problema sincerității declarațiilor, ca urmare a apariției unor contradicții ce blochează luarea unei

61. Triunghiuri ale biocurenților :

decizii legale și temeinice, impunând clarificări esențiale, la nivelul întregii probațiuni, deja administrate ;

— figura geometrică deformă triunghiulară sau sector de cerc (elipsă) pe care o formează biocurenții la întrebările incriminatorii și cele investigatorii conexe — optime cu virfuri de tensiune diferențiate, expresie a fidelității fiziologienului față de psihologie ;

62. Virf de tensiune :

— punctul maxim atins de segmentul relevant al unei biodiagrame, care exprimă în modul cel mai concludent starea de stres emoțional, evidențiind existența bioinformației aptă a fi convertită în mijloc de probă ;

— virful de tensiune emoțională se depistează prin raportarea la segmentul etalon (care reflectă starea de calm relativ a subiectului testat), a segmentelor relevante.

Pledoaria pentru dezvoltarea cercetărilor pluridisciplinare a fenomenelor psihologice specifice comportamentului simulat are în vedere două obiective fundamentale :

a) ameliorarea statutului epistemologic al biodetecției judiciare ;

b) crearea cadrului instituțional — procedural penal — pentru utilizarea metodei în noul sistem judiciar al statului de drept, așa cum acesta există în statele democratice precum : S.U.A., Marea Britanie, Japonia, Israel și altele.

Științific, cele două obiective se legitimează prin impactul pozitiv pe care rezultatele metodei l-au avut asupra teoriei generale a probelor judiciare și asupra dezideratului universal al justiției — adevărul.

Biodetecția judiciară poate fi definită ca metodă a unei psihologii speciale — PSIHLOGIA COMPORTAMENTELOR SIMULATE — o ramură distinctă, de psihologie judiciară, a psihologiei moderne.

Psihologia judiciară, fundamentată pe metoda biodetecției judiciare se află, în țara noastră, la început de drum. Perspectivile evoluției sale sînt reale, cu condiția deschiderii unui larg cîmp de cercetare în acest domeniu, care să se fundamenteze pe principiile psihologiei cibernetice și, în primul rînd, pe psihologia consonantistă.

ASPECTE PSIHOLOGICE PRIVIND DELINCVENȚA JUVENILĂ

Prima problemă care se ridică privind delincvența juvenilă este legată de necesitatea utilizării acestui termen în loc de alți termeni consacrați juridic și folosiți pentru adulți care încalcă normele juridico-penale. Acest termen provine de la cuvîntul francez *delinquance juvenile* care, la rîndul lui, se originează în latinescul *delinquere* ; *juvenis* și el desemnează ansamblul abaterilor și încălcărilor de norme sociale, sancționate juridic, săvîrșite de minorii pînă la 18 ani.

Desigur, este absolut necesar să diferențiem în cadrul categoriei largi de minorii cîteva subcategorii, distincție făcută clar de către sistemul nostru juridic. Astfel, minorii pînă la vîrsta de 14 ani nu răspund penal, chiar dacă ei comit infracțiuni. Cei cu vîrsta între 14 și 16 ani răspund juridic limitat numai dacă se stabilește existența discernămintului la expertiza medico-legală psihiatrică — art. 99 Codul penal. În sfîrșit, minorii cu vîrsta între 16 și 18 ani răspund în fața legii, avînd discernămint. Cu toate acestea, modul de sancționare și, mai ales, cel de executare a pedeselor se deosebesc de cele folosite pentru infractorii adulți.

Unii autori occidentali consideră că noțiunea de delincvență este relativ nouă iar delincvența juvenilă este un fenomen social nou¹. Și aceasta datorită faptului că noțiunea respectivă nu a fost mult utilizată înainte de sec. XIX, iar pînă la sfîrșitul sec. XX nu au fost înființate instanțele speciale pentru minori. Mai exact, arată autorul, deși acte infracționale au fost comise de către minori de-a lungul istoriei, aceste fapte nu au fost întotdeauna considerate ilegale și nu au fost întotdeauna denumite delincvente.

Delincvența, din punct de vedere obiectiv, este veche la fel cu modalitățile de maltratare și victimizare a copilului. Asemenea practici au culminat cu infanticidul — uciderea deliberată a copilului — care era o practică regulată în societățile antice. Fie în civilizațiile din Orientul Mijlociu, fie în Grecia sau Roma, la celti sau scandinavieni, copiii nou-născuți erau aruncați în riu, în grămezi de bălegar, lăsați să fie mincați de păsări sau animale de pradă sau sacrificați în cadrul unor ritualuri religioase. Astfel, oasele copiilor sacrificați sînt încă descoperite în zidurile clădirilor construite pe toată perioada, începînd cu anii 7000 B.C. și pînă în anii 1843² (A.D.).

Pentru a înțelege mult mai bine fenomenul delincvenței juvenile este necesar să se facă o caracterizare psihologică și psihocomportamen-

¹ Empey, T. L., *American Delinquency. Its meaning and construction*, The Dorsey Press, Chicago, Illinois, 1982, p. 2.

² Empey, T. L., *Op. cit.*, p. 23.

tală a minorului, a copilului. În cadrul Dicționarului Webster, de exemplu, copilul este definit a fi „persoana tinăra ce aparține oricăruia dintre cele două sexe, ce se află ca vîrstă între perioada prunciei și cea a tinereții”. Plecînd de la această definiție, se pot departaja cel puțin trei perioade de vîrstă pe care le parcurge persoana tinăra: 1. perioada prunciei (primii ani de viață); 2. perioada copilăriei (între perioada prunciei și adolescență); 3. tinerețea (perioada dintre sfîrșitul pubertății și începutul perioadei adulte).

În toate cele trei perioade de vîrstă, deci pînă la 18 ani (sfîrșitul minoratului), persoana nu are *vîrsta legală* a persoanei adulte, de aceea ea trebuie să fie tratată mai mult ca delinventă (desigur, cînd comite acte antisociale) decît ca pe o personalitate criminală. Motivul principal îl constituie imposibilitatea asumării responsabilității depline precum în cazul adultului. Între copil și adult sînt o mulțime de deosebiri, dintre care cele mai importante sînt următoarele: ³

1. Copiii parcurg cîteva stagii ale dezvoltării care sînt diferite calitativ; aceste stagii sau etape manifestă tendința de a amîna intrarea în perioada maturității (adultă) pînă la 20 de ani și chiar mai tîrziu. Și alți autori susțin că perioada adolescenței s-ar prelungi, în ultima perioadă de timp, chiar pînă la 25 de ani ⁴.

2. Pe tot parcursul acestor stagii sau perioade, copiii prezintă caracteristici, mai ales de ordin calitativ, total diferite față de adulți: în timp ce adulții muncesc și sînt responsabili, copiii se joacă mai mult și sînt iresponsabili; adulții sînt mai raționali și mai controlați, în timp ce copiii sînt mai emotivi și mai iraționali; adulții au o viață sexuală regulată în timp ce copiii nu au o viață sexuală etc.

3. Pînă la deplina maturizare fizică, morală, emoțională și a deprinderilor raționale, locul potrivit pentru copii este în casa părintească, în școală, împreună cu colegii și în locurile speciale pentru recreere.

La fel ca și în cazul infractorului adult, cei care s-au ocupat de studiul conduitei delicente a minorului, au ajuns la evidențierea unui „profil psihologic” al acestuia ⁵: a) înclinația către agresivitate, fie latentă, fie manifestă, ce este bazată pe un fond de ostilitate, de negare a valorilor socialmente acceptate; b) instabilitatea emoțională, generată de carențe educaționale și, în ultimă instanță, de fragilitatea eului; c) inadaptarea socială, provenită din exacerbarea sentimentului de insecuritate, pe care individul caută să-l suprimă, de exemplu prin schimbarea deasă a domiciliului sau vagabondaj ori prin evitarea formelor organizate de viață și activitate; d) duplicitatea conduitei, manifestată în discordanța dintre două planuri: unul, cel al comportamentului tainic, intim în care se prepară infracțiunea și celălalt, nivelul comportamental de relație cu societatea, prin care își trădează de cele mai multe ori infracțiunea; e) dezechilibru existențial, exprimat prin patimi, vicii, perversiuni, irosire absurdă a banilor etc.

Sofii Sheldon și Eleanor Gluck ⁶, studiînd cu ajutorul unei echipe interdisciplinare un lot de 500 de minori delinvenți și un lot de 500

nedelinvenți (lot martor), care erau corespunzători ca vîrstă, sex, statut socio-economic, apartenență etnică etc.) au evidențiat că delinvenții se deosebesc de nedelinvenți prin următoarele trăsături mai importante:

1. Din punct de vedere fizic, delinvenții sînt cu precădere de constituție mezomorfică (sînt solizi, au forță musculară mare etc.);
2. Ca temperament sînt: energici, nestîmpărați, impulsivi, extravertiți, agresivi, distructivi (adesea sadici);
3. Au atitudini ostile, sfidătoare, sînt plini de resentimente, de suspiciuni, sînt încăpățînați, dornici să se afirme în grup, cu spirit de aventură, neconvenționali, nesupuși autorităților;
4. Din punct de vedere psihologic, tind spre exprimări directe, sociocultural provin, în proporție mult mai mare decît cei din grupul de control, din familii neînțeleghătoare, neafective, instabile, lipsite de ținută morală etc.

J. S. Peters (1957 ⁷) arată, în urma efectuării unor cercetări empirice, că nevîrstimcii și tinerii care au venit în conflict cu normele legal-morale prezintă drept caracteristici distincte: atitudini nefavorabile față de legi și față de muncă; atitudini necorespunzătoare față de ei înșiși, față de părinți și față de alte persoane. „Delinventul este un individ care aparent are un surplus de experiențe neplăcute și care simte că trăiește într-o lume disconfortantă, amenințătoare. Sentimentul lui de autoapreciere pare să fie subminat, de aceea el nu pierde nimic dacă este criticat sau chiar încarcerat. Neavînd vreun statut social de apărut, teama de a-l pierde nu-l motivează să facă eforturi pentru a se conforma normelor sociale. Mai mult încă — fie că a avut prea multe contacte neplăcute cu alți oameni, fie că pe toți îi consideră asemănători —, el nu-i apreciază pe alții și din această cauză nici nu pune prea mult preț pe opinia lor. Acest set de atitudini face să fie extrem de dificilă stabilirea de contacte cu el în vederea încercării de a-l reeduca”.

Asemenea concluzii au fost confirmate și de către cercetătorii români, cum ar fi, de exemplu, A. Roșca (1932 ⁸), T. Bogdan (1957 ⁹).

Evidențierea caracteristicilor psihice specifice personalității delinvențului minor prezintă o mare importanță pentru organizarea activității recuperative, care trebuie să intervină în direcția restructurării și rearmozării profilului acesteia. Influențele educative, reeducative și recuperative trebuie să pătrundă adînc în substructurile de personalitate ale minorului delinvent, depășindu-se aspectul pur formal prin utilizarea activă și adecvată a unor metode și procedee eficiente terapeutic-suportive și constructiv-compensatorii.

Delinvenții juvenili, la fel ca și infractorii adulți pot fi clasificați în funcție de o serie de criterii:

1. prezența sau absența intenției: acte delinvente spontan-intenționate; acte premeditate; absența intenției;
2. în funcție de numărul infracțiunilor comise: prima infracțiune; mai multe infracțiuni (recidivism);
3. în funcție de gradul de normalitate psihică: anormal (bolnav mintal); normal;
4. gradul de responsabilitate: perfect responsabil, intelect redus, intoxicație, dezorganizare psihică;

⁷ apud Bogdan, T. și colab., *Op. cit.*, p. 75.

⁸ Roșca, A., *Delinvențul minor*, Ed. Institutului de psihologie, Cluj, 1932.

⁹ Bogdan, T., *Introducere în psihologia judiciară*, Lit. învățămîntului, București, 1957.

³ Skolnick, A., *The Intimate Environment: Exploring Marriage and the Family*, Boston: Little, Brown, 1973.

⁴ Schiopu, U., Verza, E., *Psihologia vîrstelor*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1981.

⁵ Neveanu, Popescu-Paul, *Dicționar de psihologie*, Ed. Albatros, 1978, p. 180.

⁶ Gluck, S., Gluck, E., *Unravelling Juvenile Delinquency*, Harvard University Press, Cambridge, Mass, 1950, apud Bogdan, T. și colab., *Comportamentul uman în procesul judiciar*, M. I., Serviciul editorial și cinematografic, București, 1983, p. 75.

5. în funcție de motivația ce stă la baza conduitei delinvente: predominant extrinsecă (interesul principal orientat spre atingerea unor scopuri, cum ar fi intrarea în posesia unor bunuri); predominant intrinsecă (interesul este orientat predominant spre aspectele de conținut ale activității antisociale).

O interesantă clasificare a delinvenței juvenile o realizează W. W. Wattenberg¹⁰, care pleacă de la cele 6 structuri de reacție comportamentale așa cum sunt ele înscrise în Manualul statistic și diagnostic al tulburărilor mentale (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders), elaborat de către Asociația psihologilor americani:

1. reacția hiperkinetică, specifică copiilor ce prezintă afecțiuni neurologice minime;

2. reacția de retragere, ce poate să apară atunci când copilului i se oferă prea puțină satisfacție; această situație este specifică copilului cu părinți ce adoptă în raport cu ei o conduită neadecvată (sunt detașați, excesiv de permissivi sau exagerați în aplicarea sancțiunilor);

3. reacția superanxioasă, tinde să apară în mod particular în clasa de mijloc, în familiile deosebit de ambițioase în plan educațional în care copiii sunt solicitați să realizeze achiziții comportamentale în baza unor înalte standarde impuse;

4. reacția agresivă nesocializată, tinde să apară în cazul respingerii parentale, cuplată cu superprotecția parentală;

5. reacția de fugă, de evadare, tinde să apară ca o reacție la respingerea parentală integrală;

6. reacția grupului delinvent tinde să apară ca rezultat al rebeliunii de grup din anii adolescenței, în absența supravegherii parentale și, mai ales, a celei paterne.

După cum se observă din această clasificare, cu excepția primului tip de reacție comportamentală, toate celelalte vizează modul de relaționare dintre părinți și copii, existind astfel o tendință accentuată din partea autorului de a explica conduita delinventă a minorului prin intermediul climatului familial și, mai ales, a conduitei parentale. Asemenea încercări unilaterale de explicare a fenomenului delinvenței minorilor au mai fost avansate, însă ele nu mai rezistă nici analizei logice, nici celei faptice¹¹. Astfel, nu mai poate fi susținută ideea conform căreia familiile dezorganizate în sine ar fi neapărat criminogene. Chiar dacă 80% dintre minorii delinvenți provin din această categorie de familii, nu se poate trage și susține concluzia că orice familie dezorganizată aduce după sine în mod automat conduita delinventă a copiilor.

O altă teorie abandonată este cea care insistă asupra condițiilor economice, materiale, deoarece realitatea arată că delinvenții minori provin și din mediile și familiile privilegiate. În mod cu totul paradoxal, „infracționismul de necesitate” este tot mai mult înlocuit cu forma „infracționismului de bunăstare” (H. Szewczyk, 1966¹²).

De asemenea, o altă teză care nu-și mai dovedește utilitatea este cea care considera că o mare parte din mass-media (filme polițiste, unele programe de televiziune, romane polițiste sau de aventuri etc.) ar fi în

sine criminogene. Invalidarea acestui punct de vedere provine din partea minorilor care, deși consumă extrem de mult din aceste produse, nu ajung să comită fapte antisociale.

În urma analizei acestor puncte de vedere, T. Bogdan ajunge la concluzia că nici filmele și romanele polițiste, nici familiile dezorganizate „în sine nu generează, ci doar alimentează starea infracțională”¹³.

Tot mai mulți autori tind să acorde mai multă importanță carențelor educative care conduc la adoptarea comportamentului deviant. Astfel, J. D. Lohman consideră că, sub aspect psihopedagogic, delinvențul minor este aceluși nevirstnic ale cărui necesități biologice, afective, intelectuale, educative și sociale nu au fost satisfăcute la timp și în mod corespunzător normelor culturale existente¹⁴.

În explicarea acelor cazuri de delinvenți minori care provin din familii organizate și cărora nu le-au lipsit nimic din punct de vedere material și nici grija și preocuparea pe linia asigurării unor condiții educaționale corespunzătoare, H. J. Eysenck¹⁵ consideră că aceștia fac parte din categoria indivizilor greu educabili. Socializarea lor, care trebuie să conducă la internalizarea unor norme societale este mult îngreunată de predominanța rapidității inhibiției corticale (cortical inhibition rapidly).

Alți autori consideră necesar ca în definirea delinvenței să se pornească de la conceptul de maturizare socială¹⁶. Privit din această perspectivă delinvențul apare ca un individ cu o insuficientă maturizare socială și cu dificultăți de integrare socială, care intră în conflict cu cerințele unui anumit sistem valorico-normativ, inclusiv cu normele juridice. Delinvențul nu reușește să-și ajusteze conduita în mod activ și dinamic la cerințele relațiilor interpersonale din mediul uman respectiv, datorită unui deficit de socializare, determinat de perturbarea sau insuficiența proceselor de asimilare a cerințelor și normelor mediului socio-cultural și a proceselor de acomodare la acestea prin acte de conduită acceptabile din punct de vedere social-juridic. Caracterul disonant al maturizării sociale și, deci, al dezvoltării personalității poate apare în mai multe variante precum: decalaje între nivelul maturizării intelectuale și nivelul dezvoltării afectiv-motivaționale și caracterial-acționale; decalaje între dezvoltarea intelectuală și dezvoltarea judecăților și sentimentelor morale; atât o perturbare intelectuală cit și una afectiv-motivațională și caracterială.

Privitor la etiologia insuficienței maturizării sociale a unor persoane, R. Mucchelli (1965¹⁷) elaborează teoria disocialității, care pune accentul mai mult pe factorii psihosociali în explicarea delinvenței juvenile. În viziunea lui, disocialitatea se exprimă în: a) neacceptarea colectivității, a societății; b) falsă percepție socială a celor din jur; c) lipsa aprofundării și evaluării adecvate a consecințelor actelor comise; d) respingerea rolului social ce i s-a acordat înainte de a deveni delinvent și pe care i-l pretindea colectivitatea.]

¹⁰ Bogdan, T., *Op. cit.*, p. 113.

¹¹ Lohman, D. J., Foreword, in vol. *Delinquency Prevention*, Ed. W. E. Amos and C. F. Wellford, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1967, apud Bogdan, T., *Op. cit.*, p. 112.

¹² Eysenck, H. J., *Crime and Personality*, Routledge and Paul, London, 1965.

¹³ Preda, V., *Profilaxia delinvenței și reintegrarea socială*, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1981, p. 8.

¹⁴ Mucchelli, R., *Comment ils deviennent délinquants*, Editions sociales francaises, Paris, 1965.

¹⁰ Wattenberg, W. W., *The Juvenile Delinquent*, in Toeh, H., *Psychology of Crime and Criminal Justice*, Waveland Press Inc., Prospect Heights, Illinois, 1986.

¹¹ Bogdan, T., *Probleme de psihologia judiciară*, Ed. științifică, București, 1973, p. 112-113.

¹² apud Bogdan, T., *Op. cit.*

8.1. Factori implicați în determinarea comportamentului deviant al minorilor

Factorii care determină delinvența juvenilă pot fi împărțiți în două mari categorii: a) *factori interni, individuali* și b) *factori externi, sociali*. În prima categorie se includ: particularitățile și structura neuro-psihică, particularități ale personalității în formare, particularități care s-au format sub influența unor factori externi, mai ales a celor familiali. În a doua categorie, mai importanți sînt factorii socio-culturali, economici, socio-afectivi și educaționali din cadrul microgrupurilor și macrogrupurilor umane în care trebuie să se integreze, treptat, copilul și tînărul, începînd cu familia. Tot în categoria factorilor interni, un rol deosebit de important îl are, după unii autori¹⁸, frustrația.

Care este raportul dintre cele două categorii de factori, care este ponderea fiecăruia în determinarea comportamentului delinvent al minorilor sînt întrebări la care nu s-a putut oferi un răspuns unanim acceptat. Împărțîșim punctul de vedere conform căruia orice încercare de exagerare a rolului factorilor interni sau a celor externi riscă să nu fie validată de practică. Dacă psihologii pun mai mult accentul pe particularitățile psihice în adaptarea minorului la mediu, sociologii acordă un rol determinant factorilor socio-culturali, precum și condițiilor vieții sociale în general.

În ultima vreme s-a conturat un punct de vedere intermediar referitor la etiologia delinvenței juvenile. Este vorba de așa-numita perspectivă a cauzalității „multiple” sau a „factorilor”, care concepe delinvența ca fiind rezultatul unui număr mare și variat de factori¹⁹. Adepții acestei perspective consideră că fiecare factor, luat în parte, are o anumită importanță, delinvenții apărînd fie la intersecția a doi factori majori, fie datorîndu-se influenței concertate a șapte sau opt factori minori²⁰.

Așa după cum am încercat să precizăm în cadrul subcapitolului destinat etiologiei comportamentului infracțional al adulților, considerăm că exagerarea rolului factorului intern sau a celui social, pe de o parte, precum și încercarea de combinare mai mult prin însumare factorială, pe de altă parte, nu rezistă la o analiză serioasă logică și practică. Atîta timp cît nu putem opera cu propoziții logice generale de tipul „Toți cei care... (sînt agresivi, au atitudini negative în raport cu..., provin din familii dezorganizate sau fără posibilități materiale etc.) comit sau vor comite infracțiuni”, nu putem izola și exagera rolul unei categorii de factori. După părerea noastră, inclinarea spre devianță și adoptarea comportamentului infracțional rezultă din „întîlnirea” specifică a diferiților factori pentru fiecare caz în parte. Metode educative considerate eficiente dau rezultate bune cu un frate și eșuează în raport cu altul datorită diferențelor în ceea ce privește caracteristicile psihice. Receptivitatea, capacitatea de interiorizare a unor norme și valori sociale sînt diferite la cei doi copii. Dar și în cazul în care există o identitate în ceea ce privește „echipamentul” psihologic (temperament, afectivitate etc.) între doi minori

¹⁸ Popescu-Neveanu, P., *Op. cit.*, p. 180.

¹⁹ Rădulescu, S., Banciu, D., *Introducere în sociologia delinvenței juvenile*, Ed. medicală, București, 1980, p. 59.

²⁰ Ogburn, W. F., *Factors in the Variations of Crime among Cities*, 1934; Reckless, C. W., *The Etiology of Delinquent and Criminal Behavior*, 1943, (apud, Rădulescu, S., Banciu, D., *Op. cit.*).

crescuți și educați în medii diferite, unul poate să se înscrie pe drumul delinvenței.

Pînă aici, lucrurile par a fi foarte clare. Dar pot să existe și cazuri aparent paradoxale și anume: — copii cu caracteristici psihice negative și crescuți în medii neprielnice (cum ar fi, familii dezorganizate) care nu comit acte delictuale nici în timpul minoratului, nici atunci cînd sînt adulți; — copii care, deși cu caracteristici psihice pozitive (ce nu creează nici un fel de problemă celor cu care interacționează) și sînt influențați educativ în medii și cu mijloace corespunzătoare, ajung uneori în posesia statutului de delinvent.

Iată, așadar, de ce considerăm noi că însumarea simplă a prezenței factorilor interni și a celor externi nu ne ajută să precizăm și să formulăm judecăți predictive exacte în raport cu comportamentul unui minor. Desigur, nici în cazul tratării separate a celor două categorii de factori. Adeverata cauză a conduitei delinvente este legată de *efectele specifice ale „întîlnirii” celor două categorii de factori*. Cunoșcîndu-se acest lucru se poate, în primul rînd, interveni în direcția prevenirii adunecării cît mai pronunțate spre devianță dar aceasta ca urmare a modificării în ambele planuri atît a celui extern (social, educațional, relațional), cît și a celui intern (reorganizare psihică, intervenții corectiv-constructive, terapii suportive etc.).

Procesul educațional reușit creează mecanisme de inhibare și auto-control a conduitei, care, la rîndul lor, vor preveni reacția delinventă chiar și atunci cînd diverse surse îi vor „stimula”: filme și romane polițiste, emisiuni de televiziune cu caracter agresiv etc. Mai mult, la copilul bine educat, asemenea surse pot, prin contrast, să întărească și mai mult mecanismele criminoinhibitive. La cei însă, la care procesul educațional-formativ eșuează, asemenea surse devin un fel de „înstigatori ai agresivității”, după cum spunea A. Bandura.

8.1.1. Factori neuro-psihici

Din această categorie fac parte, după cum afirmă unii autori, următorii factori²¹:

1. *Disfuncții cerebrale, relevate prin EEG*. Majoritatea cercetărilor arată că cu se poate vorbi de o specificitate a traseelor EEG la delinvenții minori, deși unele anomalii ale acestor trasee bioelectrice care apar la unii delinvenți demonstrează existența unei patologii cerebrale a acestor subiecți. Astfel, cercetătorii japonezi M. Kimura și Y. Nakazawa (1963), studiînd traseele bioelectrice ale unui grup de delinvenți minori, evidențiază faptul că unde theta sînt mai frecvent găsite la recidiviști. Autorii francezi G. Verdeaux și J. Verdeaux (1963), în urma comparării traseelor bioelectrice cerebrale ale unui grup de subiecți (delinvenți minori) în vîrstă de 14—18 ani (120 subiecți) cu cele ale altui lot de 123 minori nedelinvenți (aceiași vîrstă și același sex) au ajuns la concluzia că diferențele găsite între cele două grupe vizează caracteristici funcționale care pot traduce fie o întîrziere de cîtiva ani în maturizare, fie tulburări de ordin psihologic. În urma cercetărilor efectuate, D. Silverman (1964) consideră că anomaliile bioelectrice cerebrale pot fi mărțuria unor situații conflictuale și, de aceea, ele trebuie puse în raport și cu unele cauze psiho-genetice.

²¹ Preda, V., *Profilaxia delinvenței și reintegrarea socială*, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1981, p. 31—38.

În țara noastră, ample cercetări au fost efectuate de către V. Dragomirescu²². Printre alte obiective, autorul a urmărit și compararea frecvenței și aspectelor anomaliilor de traseu EEG la psihopați cu aspectele întâlnite în urma studiului unui lot de 111 minori cu tulburări de comportament, traduse în conduite deviante delictuale. Cei 111 minori examinați EEG, cu vârsta între 12 și 17 ani, au fost reprezentați de 96 băieți și 15 fete, iar analiza traseelor EEG a permis următoarele constatări: (a) trasee de aspect normal s-au găsit numai la 20 de cazuri, reprezentând un procent de 18%; (b) trasee EEG cu anomalii electrografice de diverse tipuri la 91 de cazuri, reprezentând 82%.

Cele 91 de cazuri cu trasee EEG prezintă alterații bioelectrice au fost grupate în raport cu tipul dominant de descărcări patologice în 3 grupe:

1. Trasee EEG constituite în mod predominant din ritmuri lente, cu frecvențe din banda theta, sporadice unde delta și cu aspect disritmic și care s-au constatat la 36 din cazuri (acest tip de descărcări patologice evidențiază o retardare neuropsihică, cu aspect electrografic sub vîrsta cronologică).

2. Trasee EEG cu ritmuri funcționale, sub forma undelor theta și alfa lent, de 7—8 cicluri pe secundă, hipervoltate, ascuțite și nemodulate (constatate la 31 de cazuri). La mai mulți subiecți din acest grup se remarcă în același timp și o mare sensibilitate la hiperpnée. Acest tip de anomalii electrografice denotă o stare de hiperexcitabilitate neuronală, consecutiv unei disfuncții în dinamica cerebrală.

3. La cei 24 de delinvenți minori din acest grup s-au evidențiat anomalii de tip epileptic, din seria *petit-mal* sau *grand-mal* cu elemente de focar electrografic.

În urma acestor cercetări, autorul ajunge la concluzia că numărul cel mai mare de delinvenți este format de cei cu vârsta de 14 și 15 ani (vîrsta pubertății). Din cadrul lotului studiat, 30 de minori aveau 14 ani, 30 aveau 15 ani, 8 aveau 12 ani și 12 minori aveau 17 ani. De aici, rezultă o curbă a delinvențelor în raport cu vîrsta, care merge ascendent de la 12 la 15 ani și apoi scade treptat la 17 ani.

De asemenea, V. Dragomirescu, în baza datelor de cercetare recoltate, face și alte recomandări și anume:

— dată fiind frecvența relativ mare a anomaliilor de traseu EEG la preadolescenții și adolescenții delinvenți, apare necesitatea semnalizării acestora din timp, chiar din momentul descoperirii lor, în scopul dispensarizării acestor subiecți, a repetării EEG-urilor pentru control, a supravegherii de specialitate și aplicării tratamentului adecvat (medical și psihopedagogic);

— examenul EEG trebuie însoțit și de alte investigații medicale (de exemplu, endocrinologice), precum și de examinări psihologice;

— trebuie studiate antecedentele heredo-colaterale precum și climatul familial în care trăiește subiectul.

(c) Deficiențe intelectuale. În cadrul grupurilor de delinvenți minori și tineri regăsim un număr relativ mare de cazuri ce prezintă carențe serioase în ceea ce privește dezvoltarea lor psiho-intelectuală. Capacitățile intelectuale reduse îi împiedică mai ales în anticiparea consecințelor și implicațiilor acțiunilor întreprinse.

Cercetările efectuate, atît la nivel mondial cît și cele din țara noastră, au scos în evidență cîteva aspecte cu un caracter mai general²³:

— în rîndul delinvenților, procentajul întîrziatilor mintali crește pe măsură ce ne ridicăm de la delictul ușor la delictul grav și foarte grav; — pentru recidiviști, procentajul debililor mintali este mult mai ridicat decît pentru nerecidiviști; — procentajul infractorilor cu deficiențe intelectuale este aproximativ tot atît de ridicat ca și cel al infractorilor cu tulburări emotiv-active.

De altfel, în legătură cu ultimul aspect, unii autori²⁴ au subliniat faptul că nivelul mintal scăzut reprezintă o premisă a infracționalității, mai ales dacă este asociat cu perturbări emotiv-actuale ale personalității și cu condiții defavorabile de mediu. În concepția autorului, delinvențul minor prezintă o serie de caracteristici specifice: — trăiește mai mult în prezent, acțiunile sale desăsurîndu-se în mod precumpănitor sub presiunea tiranică a impulsurilor și trebuințelor prezente; — criticismul redus al gîndirii; — dificultățile sau imposibilitatea de anticipare pe plan mintal a urmărilor inevitabile ale infracțiunii; — slabă capacitate de a trăi anticipativ o serie întreagă de stări emotive, strîns legate de aceste urmări ale infracțiunii; — absența emoțiilor și înclinațiilor altruiste și simpatetice; — slaba inhibiție; — lipsa „trinelor condiționate” ce se află la baza incapacității de a-și controla și înfrîna tendințele și impulsurile care-l împing la acte antisociale; — sugestibilitatea mărită etc.

Nu înseamnă însă că toți minorii care prezintă aceste caracteristici psihice în mod absolut cert vor comite acte antisociale. De asemenea, prezența unor capacități intelectuale normale nu constituie întotdeauna o garanție sigură a abținerii minorului de a aluneca pe panta delinvenței. Adică, în rîndul delinvenței regăsim și minori cu o inteligență normală sau chiar superioară.

Nivelul de inteligență poate fi determinat cu ajutorul testelor de inteligență, A. Binet fiind recunoscut, la nivel mondial, a fi primul psiholog care, împreună cu Th. Simon (Franța) a construit prima „scară metrică a inteligenței”. În 1912, W. Stern introduce noțiunea de coeficient de inteligență, notat cu CI sau QI, ce se calculează conform formulei: $CI = V.M./V.C.$, în care V.M. = vîrsta mentală, determinată cu ajutorul testelor psihologice iar V.C. = vîrsta cronologică, exprimată în luni. Rezultatul se înmulțește cu 100. D. Wechsler (1974) stabilește o distribuție a valorilor bateriei sale de teste de inteligență, în raport de categoria mintală, într-o populație (S.U.A.):

Categoria mintală	C.I.	Procent populație
Debilitate minală	60 și sub	2,2
Inteligență de limită	70—79	6,0
Normal spre inferior	80—89	16,2
Normal	90—109	49,4
Normal spre superior	110—119	16,5
Superior	120—129	7,4
Exceptional	130 și peste	2,3

²² Preda, V., *Op. cit.*, p. 24.

²⁴ Roșca, A., *Op. cit.*

²³ Dragomirescu, V., *Psihosociologia comportamentului deviant*, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1976, p. 175.

Unii autori, cum este cazul lui Murchinson ²⁵, au încercat să evidențieze ce legături există între unele forme ale delinvenței și nivelul de dezvoltare intelectuală.

Tipul delinvenței	Nivel intelect. sup.	Nivel intelect. inf.
— exorcherii	52,9 %	22 %
— furturi cu violență	40,5 %	30,6 %
— furturi obișnuite	40,7 %	31,8 %
— agresiuni	35 %	36,9 %
— delictul săvârșite în cadrul familiei	35 %	43 %
— delictul sexuale	28,3 %	47,6 %

După cum se observă din tabel, unele fapte antisociale sînt comise în mai mare măsură de minori cu un nivel de dezvoltare al inteligenței normal sau chiar superior. Este cazul mai ales a unor furturi și exorcherii, care nu pot fi ușor comise de cei cu un accentuat nivel de dezorganizare psihointelectuală.

III. Tulburări ale afectivității. Afectivitatea joacă un rol deosebit de important în viața și activitatea individului uman și orice abatere de la normal creează probleme, uneori destul de serioase, pe linie adaptativă. În ceea ce-i privește pe delinvenții minori, după cum afirmă majoritatea cercetătorilor, se pare că aceștia se caracterizează fie printr-un nivel insuficient de maturizare afectivă, fie prin diferite stări de dereglare a afectivității ²⁶.

Insuficienta maturizare afectivă se caracterizează prin :

- 1) — lipsa unei autonomii afective, ceea ce duce la creșterea sugestibilității ;
- 2) — insuficienta dezvoltare a autocontrolului afectiv, legat de insuficienta cunoaștere și capacitate de stăpînire a reactivității emoționale ;
- 3) — slaba dezvoltare a emoțiilor și sentimentelor superioare, îndeosebi a celor morale.

Asemenea caracteristici psihocomportamentale conduc la lipsa unei capacități de autoevaluare și de evaluare adecvată, la lipsa obiectivității față de sine și față de alții. Încă din 1936, A. M. Durea ²⁷, în urma examinării a 316 delinvenți minori în vîrstă de 14—18 ani (folosind testele de interese și atitudini Pressey) a ajuns la concluzia că delinvenții prezintă o întîrziere a maturității afective de cca 2 ani față de nedelinvenții de aceeași vîrstă.

În categoria stărilor de dereglare a afectivității sînt incluse :

- stările de frustrație afectivă și sentimentele de frustrație, conflicte afective ; — instabilitatea (labilitatea) afectivă ; — ambivalența afectivă ; — indiferența afectivă ; — absența emoțiilor și a înclinațiilor altruiste și simpatetice. Datorită nivelului crescut al egocentrismului (și al egoismului) și, totodată, datorită existenței unui nivel scăzut al toleranței la frustrație, formularea și atingerea unor obiective acționale se face prin apelul la mijloace ilegale.

²⁵ apud Preda, V., Op. cit., p. 25.

²⁶ Preda, V., Op. cit., p. 26—38.

²⁷ Durea, M. A., The Emotional Maturity of Juvenile Delinquents, in *Journal of Abnormal and Social Psychology*, vol. XXXI, 1936, apud Preda, V., Op. cit.

Studiind diferite categorii de infractori sub aspectul particularităților lor psihologice, T. Bogdan ²⁸ arată că una din cele mai frecvente caracteristici psihice ale delinvenților — și în special a delinvenților minori — este instabilitatea emotiv-acțională. Instabilitatea emotiv-acțională a delinvenților este diferită de stabilitatea emotiv-acțională a omului obișnuit. La acesta din urmă, reacțiile emotiv-active sînt relativ stabile, în sensul că aceste reacții sînt rezultante determinate în parte de ambianță și în parte de sistemul de valori etico-sociale. „Stabilitatea” omului normal (nedelinvent) se realizează prin : — durată reacțiilor sale reglate voit și conștient ; — lipsa de oscilații excesive ; — constanța acestor reacții care rămîn, calitativ și cantitativ, relativ identice în raport cu stimuli declanșatori.

În contrast cu aceștia, datorită experienței negative, a educației deficiente, deprinderilor și practicilor antisociale, delinvenții se prezintă ca : un instabil emotiv-activ, un element care în reacțiile lui trădează discontinuitate, salturi nemotivate de la o extremă la alta, inconstanță în reacții față de stimuli, inconstanță de origine endogenă specifică.

Spre deosebire de alte caracteristici, instabilitatea emotiv-acțională apare ca „o trăsătură emoțională a personalității deformate a delinvenților adult sau minor, ea fiind o latură unde traumatizarea personalității se evidențiază mai bine decît pe planul componentei ei cognitive” ²⁹. Instabilitatea emotivă, la rîndul ei, se asociază destul de frecvent cu agresivitatea, ducînd la scăderea pragului delinvențial și la săvîrșirea unor infracțiuni prin acte de violență. T. Bogdan precizează că fenomenul de agresivitate rezidă în acele forme de comportament ofensiv consumat pe plan acțional sau verbal, care obișnuit, dar nu în mod necesar, constituie „o reacție disproporționată la o opoziție reală sau imagină” ³⁰.

IV. Tulburări ale personalității. Caracterul, în calitatea lui de nucleu al personalității, se formează și se dezvoltă în ontogeneză, fiind de aceea puternic dependent de ansamblul de condiții și împrejurări în care trăiește individul uman în mod nemijlocit, precum și de ansamblul de factori de ordin socio-cultural, luat într-un sens mai larg, care influențează și modelează procesul dezvoltării ontogenetice. El cuprinde un ansamblu sau un complex de însușiri relativ stabile și constante ale individului uman, care asigură caracterului o anumită „formă” sau „coloratură” specifică, cu puternice accente de unicitate și irepetabilitate. Gradul înalt de complexitate al caracterului ca formațiune de personalitate este redat de multitudinea încercărilor de a preciza principalele coordonate de definiție ale acestei noțiuni. Astfel, caracterul a fost definit : ca un sistem ce dispune de un sector orientativ și de un efector (N. Levitov) ; ca funcție a voinței (W. Stephenson) ; voință moralicește organizată (L. Klages) ; o formă a activității intelectuale (F. Paulham) ; o îmbinare dintre trăsături înnăscute și dobîndite (I. P. Pavlov, W. McDougall) ; mijloc de inhibare a instinctelor (A. A. Roback) ; rezultînd dintr-o anumită îmbinare a 3 funcții fundamentale : afectivitatea, intelectul și voința (Th. Ribot, P. Malapert, A. Fouillee) ; ca o noțiune morală ce se bazează pe 4 elemente constitutive : tăria voinței, claritatea judecății, subtilitatea și răscolirea afectivă (G. Kerschensteiner). Trăsăturile caracteriale îndeplinesc, la nivelul personalității, în special funcții de reglare a caracterului, determinînd în general

²⁸ Bogdan, T., Op. cit., p. 71—72.

²⁹ Bogdan, T., Op. cit., p. 72.

³⁰ Bogdan, T., Op. cit., p. 62.

un mod constant de manifestare, chiar dacă în anumite situații, caracterul individului poate suferi „abateri” mai mari sau mai mici de la modelul comportamental „etalon” al individului respectiv. Comportamentul poate fi orientat pozitiv sau negativ, trăsăturile caracteriale prezentându-se în cupluri polare (pozitiv-negative).

Cercetările efectuate asupra delinvențului minor au scos în evidență faptul că acesta se caracterizează printr-un nivel de imaturizare caracterologică³¹, care se manifestă prin următoarele: — autocontrol insuficient; — impulsivitate și agresivitate; — subestimarea greselilor și a actelor disociale sau antisociale comise; — indolență, indiferență și dispreț față de muncă; — opoziiție și respingere a normelor social-juridice și morale; — tendințe egocentrice; — exacerbarea unor motive personale egoiste, a unor trebuințe și tendințe înguste, de nivel redus; — absența sau insuficiența dezvoltare a unor motive superioare, de ordin social și a sentimentelor etico-morale; — dorința realizării unei vieți „usoare”, fără muncă.

8.1.2. Modele educaționale din familie și comportament deviant

Una dintre cele mai importante funcții ale familiei constă în educarea și formarea tinerilor în vederea integrării lor optime în viața și activitatea socială. Aici, în cadrul grupului familial, părinții exercită, direct sau indirect, influențe educațional-formative asupra propriilor lor copii. Cuplul conjugal, prin întreg sistemul său de acte comportamentale, constituie un veritabil model social care, fiind de altfel primul în ordinea influențelor din partea modelelor sociale existente, are o influență hotărâtoare asupra copiilor privind formarea concepției lor despre viață, a modului de comportare și relaționare în raport cu diferite norme și valori sociale.

Pe de altă parte, părinții exercită influențe educațional-modelatorii în cadrul familiei și în mod direct, în baza unei anumite strategii educaționale, folosind mai mult sau mai puțin sistematic și organizat anumite metode și tehnici educaționale. Deoarece cercetările de psihologie și pedagogie au demonstrat că, mai ales în primii ani de viață („cei șapte ani de-acasă” cum se mai spune), se pun bazele unor importante componente de personalitate, apare imperios necesar ca educația în familie să se desfășoare în mod unitar, pe baza unui ansamblu de principii psiho-pedagogice și a unei metodologii clar conturate. În această privință, constatăm că, deși s-au elaborat multe lucrări, s-au organizat și desfășurat ample acțiuni cu părinții în vederea instruirii lor pentru ca influențele educative exercitate asupra copiilor să corespundă cerințelor și exigențelor sociale, există încă unele deosebiri între familii în ceea ce privește „metodologia și tehnologia educațională” adoptată.

Astfel, strategiile educaționale pe care le utilizează unii părinți — și avem în vedere pe cei care sînt bine intenționați, fiind convinși de efectele pozitive ale modalităților lor de relaționare cu proprii copii, precum și a metodelor educative utilizate — nu duc întotdeauna la crearea celui optimum educațional care să favorizeze „rodirea” fructuoasă la nivelul personalității copilului a influențelor educaționale exercitate. Mai mult, unele strategii pot să se soldeze chiar cu o serie de consecințe negative asupra procesului formării unor componente de personalitate. Necunoscînd suficient urmările reale ale modalităților educative utilizate, unii părinți ajung la un moment dat în fața unor situații oarecum paradoxale: pe de o

parte, eforturile depuse, metodele utilizate, așteptările în legătură cu „investițiile” lor educative, cu strategia lor „originală” în ceea ce privește relaționarea cu copilul și, pe de altă parte, rezultatele efective, concrete pe care le-au obținut.

În cazul în care părinții conștientizează din timp această discrepanță pot — și dacă solicită specialiștii în problemele muncii educative cu atât mai bine — să-și reorienteze fundamental sistemul lor de acțiuni educative în vederea realizării corecțiilor necesare. Dar, din păcate, există și părinți care, împotriva unor dovezi clare ale evidenței, nu ajung la conștientizarea efectelor strategiilor educative utilizate și rămîn convinși că eventualele necazuri apărute sînt determinate de cauze care le rămîn străine și necunoscute.

Climatul educațional familial este o formațiune psihosocială foarte complexă, cuprinzînd ansamblul de stări psihice, moduri de relaționare interpersonală, atitudini etc. ce caracterizează grupul familial o perioadă mai mare de timp. Acest climat, care poate fi pozitiv (bun) sau negativ (rău) se interpune ca un filter între influențele educaționale exercitate de părinți și achizițiile comportamentale realizate la nivelul personalității copiilor. Drumul de la influență educațională la achiziție comportamentală nu este un drum direct, nemijlocit, ci parcurge „meandrele” climatului educațional familial. O aceeași influență educativă exercitată într-un climat bun va avea cu totul alte efecte (evident pozitive) decît atunci cînd este exercitată într-un climat educațional rău sau negativ, bazat, de exemplu, pe relații conflictuale și pe ignorarea totală a particularităților psih individuale ale copiilor. În acest sens, deosebit de interesantă ne apare corectarea efectuată de M. Gilly, avînd ca obiectiv stabilirea influenței climatului educativ familial asupra comportamentului elevilor și randamentului școlar. „Ipoteza noastră fundamentală este că școlarul are nevoie acasă de un cadru general de viață în care să se simtă în siguranță. Pentru aceasta el are nevoie de părinți calmi, înțelegători, afectuoși, destul de maleabili în raporturile lor cu copilul, fără a da însă dovadă de slăbiciune. El are nevoie să simtă că părinții se ocupă de el, că iau parte la micile lui necazuri și la problemele care îl interesează și că nu se dezinteresează de ceea ce se întîmplă la școală. Dar în același timp el are nevoie de un cadru de disciplină destul de ferm pentru a nu-l lăsa să-și încipuie că libertatea lui e fără margini și, totodată, să știe că părinții săi împărtășesc același nivel de exigență”³².

Ca metodă de lucru folosește analiza comparativă a două loturi de elevi (buni și slabi), de aceeași vîrstă, provenind din medii asemănătoare și avînd același nivel intelectual, cu ajutorul căreia scoate în evidență caracteristicile specifice fiecărui lot de subiecți. În felul acesta, ajunge să evidențieze influențele negative exercitate asupra elevilor slabi de climatul familial care, la rîndul lui, este determinat de o serie de factori cum ar fi: — lipsă de autoritate din partea mamei; — lipsa de acord între părinți asupra problemelor de autoritate; — lipsa de calm și de stabilitate în comportamentul părinților; — intoleranța părinților față de anumite comportamente ale copilului care tulbură atmosfera familială (intoleranța față de zgomot și dezordine, față de nesupunere și lipsa de respect); — pedepse corporale și privațiuni; — intervenții verbale sub forma ridicării vocii și amenințărilor³³.

³¹ Gilly, M., *Eleo bun, elev slab*, Ed. didactică și pedagogică, București, 1976, p. 38—39.

³² Gilly, M., *Op. cit.*, p. 237—254.

³³ Preda, V., *Op. cit.*, p. 38.

Așadar, climatul educațional familial poate fi analizat după mai mulți indicatori, cei mai importanți fiind următorii:

- ① modul de raportare interpersonală a părinților (nivelul de apropiere și înțelegere, acordul sau dezacordul în legătură cu diferite probleme etc.);
- ② sistemul de atitudini parentale în raport cu diferite norme și valori sociale;
- ③ modul în care este perceput și considerat copilul;
- ④ modul de manifestare a autorității părintești (unitar sau diferențiat);
- ⑤ gradul de acceptare a unor comportamente variate ale copiilor;
- ⑥ dinamica apariției unor stări tensionale și conflictuale;
- ⑦ modul de aplicare a recompenselor și sancțiunilor;
- ⑧ gradul de deschidere și sinceritate al copilului în raport cu părinții.

8.1.2.1. Familii dezorganizate

Mult timp s-a crezut că familia dezorganizată constituie cauza aproape sigură a comportamentului deviant, această convingere fiind susținută și de către diverse statistici care arată că un număr mai mare de delinvenți provin din această categorie de familii (în jur de 80%). În ultimul timp însă, un asemenea punct de vedere a fost depășit, considerându-se că, de fapt, în cazul familiilor dezorganizate structura familiei ca atare se face vinovată de apariția conduitei deviante ci marile ei „lipsuri”: „carența familiei, incapacitatea sa psihologică, pedagogică și morală”. Ce este, de fapt, familia dezorganizată? Este familia care își pierde integritatea ca urmare a separării părinților datorită unor motive precum: desfacerea căsătoriei prin divorț, decesul unuia dintre părinți etc. (W. J. Goode (1961) realizează următoarea clasificare a familiilor dezorganizate: ① familia incomplet unită sau nelegitimă; ② familia dezmembrată prin îndepărtarea unuia dintre soți ca urmare a: anulării, separării, divorțului și părăsirii; ③ familia tip „cămin gol” în cadrul căreia partenerii trăiesc împreună, însă interrelaționarea și intercomunicarea sunt realizate minimal; fără să constituie, unul pentru celălalt, un suport emoțional; ④ familia în criză, datorită unor cauze ce determină absența temporară sau permanentă a unuia dintre soți: decesul, închisoarea, concentrarea, inundații, război, deprimare; ⑤ existența, în cadrul familiei, a unor situații care determină fundamentale eșecurile comportamentului de rol marital: retardarea mentală severă a copilului, psihoza copilului sau a soțului, or condițiile fizice cronice incurabile.

Studiile asupra delinvenței juvenile au arătat că, în mare măsură, atmosfera din familiile dezorganizate, lipsa autorității părintești, a controlului precum și a afecțiunii acestora, ca urmare a divorțului, i-au determinat pe copii la adoptarea unor acte asociale și antisociale. Astfel, divorțul, care duce la dezorganizarea familiei, poate contura serioase tulburări afective și tulburări comportamentale ce conduc la neadaptarea socială³⁴. De asemenea, pot să se contureze și anumite tulburări psihice³⁵.

Unii autori, analizând viața unor mari criminali, prezentată de acestia prin autoanaliză, au ajuns să evidențieze ca principală sursă a agresivității

infractorilor modelele comportamentale întâlnite în familia dezorganizată de apartenență. Iată, spre exemplu, ce relatează unul dintre acești infractori³⁶: „La mine, viața și violența erau unul și același lucru; am învățat încă din copilărie că oamenii trebuie să se trateze brutal, văzându-l pe tatăl meu brutalizându-o pe mama, pe mama, la rândul ei, brutalizându-mi frații și brutalizându-mă și pe mine. Am înțeles încă de pe atunci că aceasta este limbajul normal, prin care „se înțeleg oamenii” și m-am mirat ori de câte ori am întâlnit în viața mea oameni care nu m-au atacat și care nu au fost violenți cu mine”.

Numeroasele date de anchetă efectuată pe copii delinvenți demonstrează faptul că, în mare măsură, comportamentul delinvențial este determinat de dezorganizarea vieții familiale ca o consecință a divorțului. Iată câteva date oferite de lucrarea lui Norberto Galli³⁷.

În urma unei anchete care a confruntat un grup de 297 minori delinvenți cu un grup de 170 subiecți normali, s-au constatat următoarele: cazul separării de părinți a fost întâlnit la 22,8% din delinvenți și numai 9,4% din minorii normali; despărțirea părinților a fost întâlnită la 42% din delinvenți și la 5,8% din subiecții normali; imoralitatea mediului familial a fost descoperită la un procent de 58,5% minori din prima categorie și la 9,4% minori din a doua categorie; mediul familial normal a fost întâlnit la 7,7% din primii și 75,2% din cei investigați în grupul de control.

O. Philippon întreprinde un studiu pe un eșantion imens, cuprinzând 18 376 de fete internate în instituții de reeducare din 25 de state și ajunge la concluzia că 81,88% din manifestările antisociale și delinvențiale se datorează mediului familial deficitar care, la rândul lui, este determinat, în ordine descrescând, de următorii factori: divorțul sau separarea părinților (22,3%); orfanismul (18,09%); procrearea din însoțiri nelegitime (1,6%); alcoolismul părinților (15,49%).

J. J. Piquery Jover, examinând documentele a 32 de tribunale spaniole pentru minori, ajunge la constatarea că 76,38% din cei 10 334 de minori judecați erau victimele unei situații familiale necorespunzătoare. Clasificând familiile în corespunzătoare, deficitare și nocive, autorul stabilește următoarele procente privind răspunderea lor în legătură cu conduita deviantă a copiilor lor: 46,62% — familiile deficitare (în cadrul cărora configurația disimetrică a atins procentul de 57,4%); 24,47% — familiile nocive și 23,61% — familiile corespunzătoare.

Relul autorității paterne, mai ales la vîrsta prepubertății și pubertății este determinat tot prin compararea copiilor delinvenți cu cei nedelinvenți:

— 34% dintre delinvenți n-au făcut aproape niciodată vreun lucru împreună cu tatăl lor, în timp ce 21% dintre nedelinvenți asemenea acțiuni au avut loc;

— 34% dintre delinvenți consideră că tatăl lor trebuie să-i iubească mai mult, 39% cred că tatălui lor îi vine greu să fie tandru cu ei, în timp ce numai 17% dintre nedelinvenți au această impresie;

³⁶ Storr, A., *Human Aggression*, The Penguin Hill New-York, apud Bogdan, T., *Op. cit.*, p. 129—130.

³⁷ Galli, N., *Educazione familiare e sociale*, Brescia, La scuola Editrice 1965, p. 236—248, citat de Dimitru, C., *Constelația familială și deformările ei*, Ed. didactică și pedagogică, București, 1973, p. 222.

³⁴ Szyrunki, V., *New trends in theory of the disturbed family*, in „Rev. Univ. Ottawa” 41, nr. 1, Ian-mar., 1971, p. 138—152.

³⁵ John, F., Dermott, Mc., *Divorce and its psychiatric sequelae in children*, in „Arch. gen. Psychiat.”, 23, nr. 5, nov., 1970, p. 421—427.

— 81% dintre delinvenți cred că le-ar folosi să-și vadă mai des tatăl, față de 13% dintre nedelinvenți³⁸.

8.1.2.2. Crima familială conflictuală

Există unele familii care, deși sînt „organizate” se caracterizează prin accentuate stări conflictuale care pot fi de intensitate diferită și se pot întinde pe perioade diferite de timp (plecînd de la forme relativ mai simple, cum ar fi cearta, neînțelegerile, contrazicerea ascuțită, refuzul unor obligații conjugale sau familiale etc. și ajungînd la forme mai complexe, grave, cum ar fi, agresivitatea fizică, alungarea de la domiciliu, existența unor relații adulteriene etc.).

În situațiile în care intensitatea, conținutul, forma de manifestare și frecvența conflictelor intraconjugale și intrafamiliale cresc semnificativ, acestea capătă valențe dezorganizatoare în microgrupul familial, devenind simptome ale „sindromului disfuncțional” familial. Conflictul conjugal patogen se caracterizează prin capacitatea de penetratie destructivă la nivelul personalității consorțiilor, dezorganizînd reacțiile, patternurile și habitus-urile adaptive și împiedicînd realizarea funcțiilor firești ale cuplului conjugal și parental.

Din constatările empirice asupra unei cazuistici extinse³⁹ de cupluri cu ambii parteneri normali din punct de vedere psihic, cu un partener anormal din punct de vedere psihic (nevrotic, psihopat sau psihotic) și cu ambii parteneri anormali din punct de vedere psihic (nevrotic, psihopat sau psihotic), precum și din observațiile asupra unor cupluri cu un partener bolnav somatic sau somato-psihic, s-au conturat următoarele aspecte ca fiind relevante : — conflictul conjugal patogen este semnificativ frecvent în cuplurile asimetrice din punct de vedere al normalității psihice, respectiv, în cuplurile cu un partener nevrotic, psihopat sau psihotic (în ultimul caz, relația conjugală și atmosfera familială fiind profund distorsionate și angrenînd consecutiv tulburări reactive de intensitate nevrotică sau dezvoltări dizarmonice ale personalității celuilalt soț); — în cuplurile conjugale asimetrice, cu ambii parteneri normali din punct de vedere psihic, conflictul conjugal continuă să se manifeste afectînd relațiile interpersonale și, în special, realizarea optimă a funcțiilor familiale. Anumite cupluri cu parteneri normali din punct de vedere psihic evoluează după un model interacțional conflictual patogen, ceea ce în decursul timpului facilitează dezvoltarea reacțiilor și comportamentelor nevrotice și psihopatice la unul sau la ambii parteneri, constituind o sursă de stres psihopatogen continuu pentru toți membrii familiei. Aceste cupluri ajung de obicei la divorț; — în cuplurile cu ambii parteneri nevrotici se constată o tendință la perpetuarea unui model interacțional nevrotic, care menține în mod paradoxal uniunea conjugală, modalitatea de interacțiune nevrotică mutuală aflîndu-se într-o relativă simbioză psihopatologică, în interiorul căreia procesele de intercompensare diminuează de cele mai multe ori potențările reciproce patologice; — în cuplurile cu ambii parteneri psihopați, gradul de instabilitate și manifestările conflictuale sînt mult mai pregnant reprezentate deși, și în acest caz, existența unor cupluri sudate, menținute pe parenrsul unei durate mari de viață, nu permite o concluzie clară în acest

³⁸ Datele sînt preluate din lucrarea lui R. Andry, *Delinquency and Parental Psychology*, de către R. Vincent, *Cunoașterea copilului*, București, Ed. didactică și pedagogică, 1972, p. 135.

³⁹ Mitrofan, I., *Cuplul conjugal. Armonie și dizarmonie*, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1989.

sens. Nucleele familiale constituie în jurul unei diade conjugale cu parteneri psihopați au efecte din cele mai nocive în dezvoltarea și educarea copiilor, majoritatea acestora evoluînd, la rîndul lor, psihopatologic; — cuplurile patologice mixte (un partener nevrotic — un partener psihopat sau psihotic) prezintă, de asemenea, o bogată simptomatologie, conflictele familiale angrenînd disfuncții de profunzime în nucleul psihosocial familial.

Modul de relaționare intraconjugală diferă desigur de la un cuplu la altul, ceea ce nu i-a împiedicat pe unii autori să încerce să realizeze unele clasificări ale acestora în funcție de o serie de criterii. Astfel, I. F. Cuber (1965 și 1971⁴⁰) realizează o interesantă tipologie maritală, fiecare din cele 5 tipuri descrise fiind, de fapt, un mod diferit de acomodare maritală, desemnînd, totodată, și o anumită concepție asupra căsătoriei. Este de semnalat faptul că „fizionomia” particulară a relaționării interpersonale se constituie într-o situație stimulată cu efecte puternice asupra psihologiei și personalității copiilor. I. F. Cuber diferențiază următoarele 5 tipuri : 1. Tipul căsniciei celor obișnuiți cu conflicte, caracterizat prin frecvența conflictelor, rareori ascunse copiilor, dar puțin exteriorizate față de prieteni, rude, vecini. Deși conflictul este oricînd potențial și atmosfera de tensiune prezentă, cuplul ajunge rar la disoluție, după trecerea crizei totul reîntîrînd în normal. Unii psihiatri au ajuns atît de departe, încît sugerează existența unei trebuințe profunde a soților de a se lupta unul cu altul, transformînd-o într-un factor coeziv care asigură continuitatea căsătoriei. Oriceun, „minuirea tensiunii”, „înlănțuirea și disimularea ei”, devenită obișnuință a relației și o forță vitală dominantă, asigură acestui tip de căsnicie o existență îndelungată. 2. Tipul căsniciei deșănțate actualizează problema discrepantei între „primii ani” de conviețuire și cei care urmează. Specific acestui tip este faptul că relațiile de armonie, comunicare și iubire se devitalizează treptat, ajungînd să contrasteze sensibil cu imaginea primilor ani (partenerii petrec mai puțin timp împreună, relațiile sexuale sînt mai puțin satisfăcătoare, interesele și activitățile sînt mai puțin împărțite, cel puțin nu în modul profund și semnificativ în care erau odinioară). Îi mai leagă încă interesul comun pentru creșterea și educarea copiilor, pentru evoluția profesională a celuilalt. Lipsită de vibrația dimensiunii emoționale, relația ajunge uneori „un vid dureros”. Deși perechea devine apatică, fără viață, cu o stare de tensiune sublatentă, se ajunge relativ rar la desfacerea căsătoriei. Acest tip este extrem de comun și deși relației maritale îi lipsește vitalitatea, soții persistă în a resimți „ceva” care îi leagă, fie acest ceva „căminul”, „casa” sau numai amintirile; 3. Tipul căsniciei fără cordiale (binevoitoare) se deosebește de tipul căsniciei devitalizate, cu care are multe puncte comune, prin faptul că pasivitatea caracterizează încă de la început relația. Modurile de asociere în aceste cupluri sînt confortabil adecvate, lipsite de tensiune și conflictualitate, deși unii admit un reziduum de resentimente și frustrări subtile. Uneori angajarea într-un astfel de mod de viață se face deliberat, intențional : este vorba de persoane ale căror interese și energii creative sînt direcționate în alte sensuri decît parteneritatea (de exemplu, bărbații dedicați carierei lor, femeile preocupate exclusiv de copii), care, fie că nu pot, fie că nu vor să se investească emoțional și creativ, complet, în relația bărbat-femeie. 4. Tipul căsniciei vitale se bazează pe o relație empatică, autentică

⁴⁰ Cuber, F. J., *Five Types of Marriage*, in Skolnick, S. A., Skolnick, M. J. (ed.), *Family in Transition*, University of California, Berkeley, 1971.

intre parteneri, care devine esențială pentru viața lor. Prezența partenerului este indispensabilă pentru sentimentele de satisfacție pe care le asigură acesta. Indiciul că relația este vitală derivă din sentimentul că e *importantă*, mai curînd decît din faptul că exprimă o activitate reunită. Orice activitate e percepută ca fiind plată și neimportantă dacă partenerul nu participă la ea. Satisfacția centrală a partenerilor unui asemenea cuplu este de a *trăi unul prin celălalt*, acesta dominîndu-le interesul, gîndurile și acțiunile. Persoanele aflate în asemenea relații nu-și pierd propria identitate; ei pot apare în anumite situații în poziții de rivalitate sau competitivitate, conflictuale chiar; 5. *tipul căsniciei bazate pe relație totală* este asemănător relației vitale, cu adăugirea că punctele de minimalitate vitală sînt mai numeroase, toate problemele importante ale vieții sînt vital împărțite. Este cazul cîsătoritorilor în care, de exemplu, soțul — personalitate științifică cunoscută — conviețuiește de peste 30 de ani cu soția sa, care îi este „prietenă, soție și partener”. Intre ei există *puține zone de tensiune*, iar diferențele de opinie care au putut apărea au fost dizolvate uneori prin compromis, alteori prin cedarea unuia sau altuia dintre soți, problema principală nefiind „cine are dreptate”, ci „cum poate fi rezolvată mai bine problema fără a strica relația”. Ei nu-și pierd niciodată sentimentul de unitate sau simțul vitalității și centralității relației lor, aceasta fiind izvorul principal al menținerii căsniciei.

Tipologia lui F. Kunkel (1947⁴¹), bazată pe analiza conduitelor interacționale ale partenerilor, în procesul acomodărilor mutuale, cuprinde următoarele tipuri: 1. *tipul „căsniciea furtivă”*, caracterizează prin aspectul „spasmodic” al ritmului acomodării intradiadice, cu alternarea fazelor de „camaraderie”, afecțiune, împietrire și „gol”, crize care se pot prelungi uneori ani. În acest tip de căsnicie frustrările par a fi resimțite în mai mare măsură decît cedările, rigiditatea partenerilor în adaptare prevalînd „mulțării polare interpersonale”. Totuși aceste cupluri nu au „craful” și „forța” necesare unor „revoluții” interioare, care să schimbe cursul căsniciei fie în sens pozitiv, fie negativ, soții continuînd de obicei să-și consume viața de cuplu prin oscilații afective cu mare consum tensional; 2. *tipul căsniciei molăției*, după concepția autorului, este bazată pe menținerea reciprocă de egoisme, polaritatea partenerilor fiind incompletă și adesea inautentică, prin investirea doar a laturii „comode”, liniștite, plate, „lipsite de vlagă” și fără efortul neliniștit și emoționant al „simțirii celuilalt”. Unitatea cuplului este astfel iluzorie, fiind pîndită de pericolul pseudocăsniciei, bazată pe supraaprecieri și cedări menite să evite criza Eului, dar practic păstrînd distanța afectiv-cognitivă între parteneri. Fiecare partener „trece astfel greutățile vieții pe umerii celuilalt, fără a le purta răspunderea”; 3. *tipul căsniciei dure*, reunește partenerii într-o formulă de parțială angajare, printr-un comportament relațional reciproc rigid, al caracterelor „împietrite”. Comunicarea este redusă în condițiile unei susceptibilități mutuale, care menține distanța între partenerii ce se percep și valorizează ca potențiali „agresori la integritatea celuilalt”. Acest comportament, care lasă impresia unui Eu puternic, ascunde de fapt fragilitate interioară și frica de angajare în parteneritate, cu riscul unei modificări a propriei personalități. Confuziile generate de gradul scăzut al comunicării conduc de obicei la criză, căsnicia devenind „arena” în care cercul războaielor reciproce se repetă la infinit.

⁴¹ Kunkel, F., *Caracterul, dragostea, căsnicia*, Ed. de Stat, București, 1947.

În fiecare din aceste tipuri de familie, copiii, datorită mării lor sensibilități, receptează și trăiesc deosebit de intens orice „eveniment” intervenit între părinții lor. „Coparticiparea” lor mai ales la certurile, neînțelegerile, conflictele, agresivitățile și violențele manifestate în cadrul familiei le este totalmente nefavorabilă. După cum demonstrează diferite cercetări efectuate, efectul principal al relațiilor interpersonale conflictuale din cadrul familiei asupra personalității copiilor îl constituie devalorizarea modelului parental și, totodată, pierderea posibilității de identificare cu acest model. Mai mult, modelul parental, în asemenea situații, poate fi respins activ de către copii, devenind „model negativ” care, treptat, poate conduce la stimularea și dezvoltarea agresivității și comportamentului antisocial.

Desigur, nu de puține ori, copii care resimt puternic influențele climatului conflictual familial, fug de acasă și caută să găsească diferite grupuri de apartenență care, la rîndul lor, pot fi orientate antisocial. V. Dragomirescu (1976⁴²) găsește în cadrul lotului de minori studiați un procent de 62 ce provin din familii în care existau relații socio-afective neadecvate, caracterizate prin stări tensionale, conflicte repetate și comportament violent. Situația este mult mai dramatică în cazul în care, în cadrul familiei, sînt cazuri de alcoolism, imoralitate și promiscuitate. Astfel, după unii cercetători, alcoolismul în familiile din care provin delinvenții se manifestă într-o proporție de aproape 3 ori mai mare decît în celelalte familii⁴³. În studiile sale, E. Zabczyńska (1977⁴⁴) evidențiază faptul că, în cazul delinvenților minori care au săvîrșit furturi, părinții acestora erau alcoolici în 70% din cazuri.

Familiiile caracterizate printr-un potențial conflictogen ridicat și puternic carentate din punct de vedere psihoafectiv și psihomoral afectează în cea mai mare măsură procesul de maturizare psihologică și psihosocială a personalității copiilor, datorită mai ales dezechilibrelor și dizarmoniilor resimțite în cadrul unor subcomponente ale personalității și anume: atitudinal-relațională și motivațional-afectivă. Fuga de acasă a copiilor, asociată deci cu lipsa de supraveghere parentală, îi determină să adere la unele medii și grupuri extrafamiliale cu un mare potențial delinvențial. Astfel, referindu-se la mediul extrafamilial ales de lotul de delinvenți minori studiat, V. Dragomirescu⁴⁵ evidențiază următoarele aspecte:

- a) structura predominantă a mediului ales este cea de grup constituit (73%);
- b) în grupul de „prieteni” predomină aceeași grupă de vîrstă și același sex cu al minorilor cercetați, majoritatea elevi;
- c) preocupările principale sînt vizionările excesive de filme și hoinăreală (75%);
- d) locul cel mai frecvent ales pentru întîlnire și joacă este strada;
- e) în grupul de „prieteni” apar foarte frecvent cazuri de infractori majori sau minori (97%).

8.1.2.3. Climat familial hiperautoritar

Atitudinea hiperautoritară manifestată în cadrul familiei poate fi adoptată de unul dintre părinți (cel mai frecvent de către tată) sau de

⁴² Dragomirescu, V., *Op. cit.*

⁴³ Preda, V., *Op. cit.*

⁴⁴ Zabczyńska, E., *Longitudinal Study of Development of Juvenile Delinquency*, „Polish Psychological Bulletin”, vol. 8, 1977, p. 239—245, apud Preda, V., *Op. cit.*

⁴⁵ Dragomirescu, V., *Op. cit.*, p. 120.

către ambii. Pe de altă parte, trebuie diferențiată situația în care părinții hiperautoritari sint „bine intenționați”, în sensul că au o anumită „concepție pedagogică” de cea în care autoritarismul este asociat cu agresivitatea, inclusiv fizică și cu un înalt potențial conflictual/familial.

Severitatea excesivă, cu multe rigidități, cu interdicții nu lipsite uneori de brutalitate, cu comenzi ferme pline de amenințări, cu privațiuni de tot felul își lasă puternică amprenta asupra procesului de formare a personalității copilului. Părinții hiperseveri impun un regim de muncă pentru copiii lor, care depășește limitele de toleranță psihologică și psihofiziologică ale acestora. Copiii sint puși mereu în fața unui volum mare de sarcini pentru a putea realiza cât mai repede acele achiziții care să corespundă întru totul aspirațiilor părinților. Acești părinți se conduc după formula: „facem totul ca să scoatem din el un om deosebit”, ceea ce nu e rău deloc ca intenție dar, după maniera concretă în care procedează, rezultatele contradictorii nu întârzie să apară. Menținerea copilului într-un climat hipersever determină, treptat, modificări serioase în una dintre cele mai importante dimensiuni ale personalității — este vorba de cea atitudinal-relațională — traduse în fenomene de apatie și indiferență accentuată față de ceea ce trebuie să întreprindă sau în ce privește relaționarea cu cei din jur, atitudini de protest și revoltă chiar față de noile influențe exercitate asupra sa, toate acestea ca urmare a unei suite de frustrații acumulate în timp.

În categoria profilelor de părinți hiperseveri, R. Vincent include următoarele tipuri⁴⁶: tatăl dominator, a cărui autoritate este expresia unei personalități puternice, exigente, care știe să se afirme și să renunsească și care se bucură de un prestigiu apreciabil. Este tipul de tată care pretinde ascultare și respect, în ochii cărui soția și copiii sint ființe slabe care trebuie conduse și protejate. Copiii acestui tip de tată sint adesea timizi și inhibiți, dar se pot manifesta, atunci cînd caracterul lor prezintă analogii cu caracterul tatălui, și ca ființe rebele și autoritare. Conflictete dintre asemenea personalități pot duce la rupturi brutale ale raporturilor tată-fiu; — tatăl tiran are o autoritate care operează în compensație și prin salturi, fiind în fond o fire timidă, adesea slabă. Izbucnirile sporadice și aberante de autoritate duc în ultimă instanță la devalorizarea figurii paterne de acest tip. Copilul reacționează la asemenea moduri de comportare prin stări de inhibiție, frică, prin instabilitate. Se pot contura apoi și dezechilibre mai profunde, care pot apărea în momentul cînd copilul devine conștient de mediocritatea reală a părintelui, a cărui imagine încetează de a se mai constitui ca model. Efecte relativ similare asupra personalității copiilor au și tipul de tatăl demisionar. Este tatăl care renunță, tatăl veșnic plecat de-acasă, cel care e mereu ocupat și pretinde să nu fie întrerupt din ocupațiile sale. De asemenea, tată demisionar este și cel care, datorită personalității sale, nu se simte capabil să-și controleze și să-și îndrume copiii. Lipsa controlului favorizează, la rîndul său, apariția atitudinilor recalcitrante, formînd la copii deprinderea de a nu se conforma imperativelor școlare, sociale sau morale.

Interesant este faptul că, în cazul părinților hiperautoritari, aceștia operează cu anumite imagini asupra copiilor, defavorabile acestora și care îi influențează în sens negativ în activitatea lor educațională. Astfel, K.

Wolf⁴⁷ prezintă următoarele imagini parentale posibile: a) copilul pierdut, considerat ca o ființă nedezvoltată și lipsită de valoare, care trebuie să fie mereu certată; b) copilul marionetă, care trebuie să fie cit se poate de cuminte și să corespundă în toate privințele dorințelor părinților și exigențelor lor; c) copilul satelitic, care trebuie dresat și ale cărui porniri, neapărat urite, trebuie să fie reprimare;

Desigur, în fața părintelui hiperautoritar și hiperagresiv, copilul nu are altă alternativă decît supunerea oarbă, necondiționată în raport cu cerințele și pretențiile acestuia dar efectele negative ale unui asemenea „tratament” în planul dezvoltării și evoluției personalității nu întârzie să apară. La agresivitate și ostilitate, copilul nu răspunde direct în raport cu părintele-agresor, ci indirect, prin atitudinile și chiar acțiunile agresive orientate către alții. Tensiunea acumulată în timp, ca urmare a frecventelor stări de frustrație datorate regimului hiperautoritar și hiperpermisiv impas se va elimina prin descărcări brute, prin forme de conduită agresivă și explozivă la adresa altora. Și de aici, pînă la conduita delincventă nu mai este decît un pas. De altfel, cercetările efectuate de către V. Dragomirescu⁴⁸ arată că 72% dintre delincvenții minori studiați provin din familii în care se practica un sistem disciplinar strict sau haotic.

L. Berkowitz⁴⁹ arată că un copil care se simte frustrat de dragostea paternă, se simte respins de tatăl său și care adesea este chiar maltratat de acesta, va învăța modul de a reacționa agresiv, dar obiectul agresivității sale va fi nu numai persoana tatălui său, ci toți deținătorii autorității (școlare, ai ordinii publice etc.).

8.1.2.4. Climat familial hiperpermisiv

Dacă hiperautoritarismul reprezintă o exagerare a exercitării rolului parental în direcția impunerii totale a voinței părinților și limitării posibilităților de exprimare a inițiativei și independenței copilului, hiperpermisivitatea creează în mod exagerat condiții de „apărare” a acestuia împotriva „pericolelor și prejudiciilor”. Părinții depun mari eforturi de a proteja copilul, de a-l menaja într-o manieră exagerată, grija și activitatea părintească constituind o sferă protectoare cu pereți multipli prin care el nu mai poate singur să iasă către lume, pentru a-și încerca „forțele” proprii, forțe care — în virtutea unei tendințe logice a dezvoltării personalității — trebuie confruntate într-un cadru echilibrat pentru a-și putea contura dimensiunile lor reale și, cel mai important lucru, treptat, în urma confruntării cu lumea, cu alții, a se realiza o concordanță corespunzătoare între imaginea de sine și ceea ce există și este în continuă formare și devenire (capacități, însușiri, atitudini etc.).

Una din consecințele imediate ale exercitării influențelor educative în manieră superprotectoare este detagarea între imaginea de sine și posibilitățile reale ale copiilor. Se pot contura atitudini de îngîmfare, de exagerare a eului, de supraevaluare a propriilor posibilități cu tendința de a-și impune în fața celorlalți voința și sistemul lor de păreri și opinii în mod dominator, persuasiv însă ca acestea să aibă, de cele mai multe ori,

⁴⁶ Aceste profile sint prezentate sintetic de Dimitriu, C., *Op. cit.*, p. 100—101, după Vincent, R., *Op. cit.*, p. 131—134.

⁴⁷ Wolf, K., *The Personality of the Pre-school Child*, Grune and Stratton, 1945, apud Vincent, R., *Op. cit.*, p. 147.

⁴⁸ Dragomirescu, V., *Op. cit.*

⁴⁹ Berkowitz, L., *Control of aggression*, Caldwell and Riecluti (Eds.), „Review of Child Development Research”, vol. III, Univ. of Chicago Press, 1972, apud Preda, V., *Op. cit.*, p. 57.

acoperire în ce privește ansamblul de capacități și aptitudini, experiența de viață.

În cadrul tipologiei lui R. Vincent, un asemenea model de conduită hiperpermisivă și hiperprotectoare este cel al fatălui-bomboană. Acesta, datorită faptului că ține să-și însușească atitudini materne, frustrează în fapt copilul, creind astfel o situație disimetrică. Copii crescuți fără nici o constrângere, avându-i pe amândoi părinții întotdeauna la dispoziție pentru a le satisface cea mai mică dorință, nu vor putea mai târziu să suporte nici o frustrare și nici un cadru în care se cere disciplină. Din punct de vedere caracterial, ei devin mai ales capricioși și încăpăținați.

Părinții hiperpermisivi și hiperprotectori operează cu imagini mentale de tipul copilului-idol⁵⁰, înger pur și inocent, trăind într-o lume ireală și adorând pentru perfecțiunea lui. La un asemenea tip, R. Vincent⁵¹ adaugă pe cel al copilului-roi, ale cărui dorințe sînt porunci care necesită toate sacrificiile și care este totdeauna pe primul plan.

Din nefericire și, desigur, spre marea surpriză și nedumerire a unor părinți superprotectori, care au „învădat” pur și simplu copilul cu investiții afective, asemenea „tratament” educațional poate conduce la conduite delinvente explicabile în cea mai mare măsură prin repudența solicitată la frustrare. Diverse cercetări întreprinse confirmă acest punct de vedere. Astfel, R. Mucchielli găsește un procent ridicat de delinvenți minori care provin din familii cu părinți hiperpermisivi și hiperprotectori. Alți cercetători arată că o asemenea atitudine o manifestă mai frecvent mamele. Astfel, cercetările au găsit o atitudine superprotectoare și excesiv de afectuoasă din partea mamei la cca 40—45% dintre delinvenții minori iar din partea tatălui la 30% dintre aceștia.

8.1.2.5. Eșecurile privind integrarea școlară și delinvența juvenilă

Chiar dacă nu în totalitate, un mod de validare a strategiilor educaționale utilizate în cadrul familiei îl constituie adaptarea și integrarea școlară. Nivelul de adaptare și integrare școlară, la rîndul lui, poate fi analizat în funcție de doi indicatori mai importanți: a) randamentul școlar (note, medii, rezultate, procedee etc.); b) gradul de satisfacție resimțit de elev (motivație, interese, atitudini pozitive, atracție-preferință în raport cu viața și activitatea școlară. Desigur există mari diferențe interindividuale în ceea ce privește adaptarea și integrarea școlară. Practic aceasta poate fi concepută ca un continuum, ce are la o extremitate, nivelul maxim de integrare (randament școlar crescut și grad înalt de satisfacție) și, la cealaltă extremitate, inadaptarea școlară (randament școlar foarte slab și lipsa nivelului de satisfacție). Copiii inadaptati sau dezadaptați școlar intră în categoria „copiilor problemă” care adoptă o conduită deviantă în raport cu cerințele vieții și activității școlare. Acești copii se caracterizează de obicei prin:

- insubordonare în raport cu regulile și normele școlare;
- lipsă de interes față de cerințele și obligațiile școlare;
- absenteismul, chiulul de la ore;
- repetenția;
- conduită agresivă în raport cu colegii și cadrele didactice etc.

⁵⁰ Wolf, K., *Op. cit.*

⁵¹ Vincent, R., *Op. cit.*

Cercetările efectuate confirmă faptul că există o corelație între conduită delinventă și nivelul pregătirii școlare în sensul că delinvenții minori, de regulă, prezintă un nivel de pregătire școlară foarte scăzut. Astfel, V. Dragomirescu⁵², în urma analizei lotului de 210 delinvenți minori expertizați medico-legal, a evidențiat următoarea situație privind nivelul de pregătire școlară: 60% din ei au repetat cel puțin o clasă iar majoritatea au frecventat cel puțin două școli; privitor la atitudinea față de învățătură, marea majoritate a delinvenților minori au manifestat indiferență sau chiar repulsie, atitudini evidențiate în 75% din cazuri prin rezultate slabe și foarte slabe la aproape toate obiectele de învățămînt.

În urma investigării unui lot de 105 subiecți care au săvîrșit furturi V. Preda⁵³ a găsit următoarea situație: 49% erau elevi cu rezultate foarte slabe la învățătură; 32% erau minori care au abandonat școala și nu erau încadrați în nici o activitate utilă iar 9% aveau doar 4—8 clase elementare și erau angajați ca muncitori necalificați.

În cadrul unei ample cercetări, E. Zabczyńska (1977⁵⁴), în urma examinării unui lot de minori care au săvîrșit infracțiunea de furt, a constatat că 50% dintre ei, deci jumătate din lot, prezentau nivele diferite ale întârzierii școlare și anume: 38% erau rămași în urmă cu un an; 11% erau rămași în urmă cu 2 ani; 1% erau întârziați cu 3 ani. În urma testării dotării intelectuale a acestor delinvenți minori, autoarea găsește următoarea situație: inteligentă medie sau peste medie — 61%; inteligentă normal slabă — 23%; intelect de limită — 8%; ușoară întârziere mentală — 8%. Solicitate să se pronunțe în privința comportamentului acestor copii, cadrele didactice, în procent de 80% i-au calificat drept „copii dificili”, ceea ce înseamnă că, din punct de vedere comportamental, ei se manifestă astfel: chiulesc de la școală (75%); neastîmpărați și turbulenți (58%); nu lucrează independent, nu-și fac temele acasă niciodată (29%); sînt nesistematici (55%); prezintă un comportament agitat, zgomotos, avînd conflicte cu colegii (52%); tendințe agresive, ce au atras dizgrațierea și „excluderea” din grup (36%).

8.2. Aspecte psihologice privind profilaxia comportamentului deviant al minorilor

Dat fiind caracterul multideterminat al delinvenței juvenile, activitatea profilactică sau preventivă presupune luarea unor măsuri de intervenție din partea factorilor sociali și social-educationali care să înlăture cauzele și condițiile ce duc la adoptarea unor conduite delinvente.

Așa după cum s-a putut constata, delinvenții minori prezintă un tablou comportamental specific care constă, de fapt, în obiectivarea unei structuri de personalitate dizarmonice, neechilibrate, cu o serie de componente serios afectate, cum sînt cele motivational-afective; atitudinal-relaționale, volitiv-caracteriale. Imaturitatea afectivă și socială, rezistența

⁵² Dragomirescu, V., *Op. cit.*

⁵³ Preda, V., *Op. cit.*

⁵⁴ Zabczyńska, E. *Op. cit.*

căzută la frustrare, valoarea crescută a agresivității și ostilității sînt trăsături ce completează profilul psihocomportamental al delinvenților minori. Asemenea caracteristici, deși pot fi dependente și de factori bio-constituționali, ele se datoresc în mare măsură climatului socio-educational în care crește și se dezvoltă minorul, precum și modului de „întîlnire” a sistemului educațional cu caracteristicile individuale. Nediferențierea mijloacelor și procedeele de influențare educațională asupra copiilor din același context educațional (cum ar fi familia, de exemplu) și neadaptarea lor la „cerințele” specifice ale acestora, pot conduce la „eșecul” total al acțiunilor educaționale și la apariția conduitei delinvente.

Cauzele delinvenței juvenile sînt multiple și cu cît numărul celor care acționează convergent asupra copilului este mai mare, cu atît „șansele” apariției conduitei delinvente sînt mai mari. Dacă în cadrul unei familii sînt prezente din plin și agresivitatea și alcoolismul și promiscuitatea morală și sexuală etc., este foarte puțin probabil ca un copil crescut aici să nu cadă victimă delinvenței. Dacă lucrurile stau așa, se pune problema posibilităților depistării din timp a cauzelor ce acționează convergent în direcția comportamentului delinvent și, în baza evaluării lor, a posibilităților de anticipare, de predicție a acestui tip de conduită. În acest sens, mai mulți autori au alcătuit drept instrumente așa-numitele „tabele de predicție” (S. și E. Glueck, W. Kwaraceus etc.). Acestea apar în calitate de instrumente sau mijloace de predicție științifică.

În afara acestora există însă și mijloace de predicție empirică, care însă, la ora actuală, nu ne mai pot satisface⁵⁵. Astfel, dacă luăm în considerație doi parametri și anume, nivelul socio-economic al familiei (I) și atmosfera educațională și afectivă din familie (II), putem proceda — susține T. Bogdan — la următorul sistem de previziune:

a) În cazul în care atît condițiile economice oferite de familie, cît și raporturile afective și educaționale din familie sînt pozitive, putem considera că apariția delinvenței este foarte puțin probabilă;

b) În cazul în care fie condițiile socio-economice, fie cele afectiv-educative din familie tind a fi negative, cel de al doilea parametru fiind pozitiv, apariția devianței este posibilă, intrucît deschide poarta acțiunii unor eventuale influențe externe nocive;

c) În cazul în care cei doi parametri prezintă valori negative, alune-carea tîrîrului înspre delinvență este foarte probabilă, deci îl putem considera ca fiind în pericol moral.

Instrumentele de predicție științifică a delinvenței au fost elaborate în S.U.A. și în Anglia. Cel mai cunoscut (dar și cel mai controversat) este cel propus de soții Sheldon și Eleanor Glueck (1950⁵⁶). Studiul reprezintă, în principal, o comparație detaliată a 500 de delinvenți dintr-o instituție corecțională și 500 de nedelinvenți, potriviți ca vîrstă, inteligență generală, origine etnică și rezidența în vecinătăți neprivilegiate. Rezultatele obținute arată că deosebirile dintre cele două loturi sînt de căutat în relațiile socioafective din grupul familial. În felul acesta, ei au construit *Table*

lul predicției sociale (Social Prediction Table) ce cuprinde 5 factori cu valoare predictivă. Această tabelă arată în felul următor:

Factori sociali	Grad de saturare
1. Disciplinarea băiatului de către tată	
— deosebit de strict	71,8
— lax	59,8
— ferm dar amabil	9,3
2. Supravegherea băiatului de către mamă	
— nepotrivită	83,2
— moderată	57,5
— potrivită	9,9
3. Afecțiunea tatălui pentru băiat	
— indiferent sau ostil	75,9
— cald (incluzînd superprotecție)	33,9
4. Afecțiunea mamei pentru băiat	
— indiferentă sau ostilă	86,2
— caldă (incluzînd superprotecție)	43,1
5. Coeziunea familiei	
— neintegrare	96,9
— cîteva elemente de coeziune	61,3
— coeziune	20,6

Intenția soților Glueck a fost de a realiza o predicție a delinvenței încă de la intrarea copiilor în școală. După publicarea lucrării „Unraveling...”, în 1950, au fost întreprinse o serie de studii americane în vederea verificării posibilităților de predicție ale acestor tabele. Rezultatele a aproape o duzină de asemenea studii au fost publicate, eșantioanele constînd în grupuri de delinvenți între 50 și 150. Procentajul raportat al identificărilor corecte a fost între aproximativ 80 și 90%⁵⁷. Toate aceste eșantioane au fost însă diferite în multe privințe față de cele inițiale în baza cărora s-a construit tabelul (de exemplu, au fost folosite fete, în loc de băieți, sau băieți de alte vîrste, altă origine etnică, altă valoare a IQ etc.).

Dintre studiile care au evidențiat validitatea acestor tabele, autorul menționează două: a) în New York City; b) în districtul Columbia.

a) În 1953, a fost aplicată tabela într-o arie de delinvență asupra a 301 băieți din clasa I-a între 5 și 1/2 și 6 și 1/2 ani. Copiii au fost urmăriți pînă la vîrsta de 17 ani, tabela de predicție reușind să identifice corect 84,8% din potențialul delinvenț și 97,1% în identificarea nondelinvenților. Din eșantion, 130 au fost albi, 130 negri și 41 portoricieni, în timp ce eșantionul a cuprins 1 000 de băieți caucasieni. Mai exact, studiul a condus la următoarele rezultate: din 301 băieți, 44 (15%) au devenit delinvenți și 257 (85%) au fost nondelinvenți. Din cei 44 delinvenți, 28 (64%) au fost corect identificați de tabelă; 25 de băieți, din totalul de 301 nu au putut fi identificați, deoarece tabela a prezis că ei nu au o șansă egală de a deveni delinvenți sau nondelinvenți; 33 de băieți au fost identificați de tabelă ca delinvenți, însă 5 dintre ei (15%) nu au adoptat conduita delinvență.

⁵⁷ Weis, K., The Glueck social prediction table, an unfulfilled promise, in *The Journal of Criminal Law and Criminology*, vol. 65, nr. 3, sept. 1974, p. 397—404.

⁵⁵ Bogdan, T., *Op. cit.*, p. 125.

⁵⁶ Glueck, S., Glueck, E., *Unraveling Juvenile Delinquency*, Harvard University Press, Cambridge, Mass, 1950.

Aceste două procentaje de 64% identificați corect și 15% nondelinvenți prezîși a deveni delinvenți sînt semnificative pentru acest studiu.

b) În 1971, tabela cu 5 factori a fost aplicată pe 151 de copii. Din aceștia, 107 au devenit delinvenți iar 44 au devenit nondelinvenți. Din întregul lot de 151 copii, 102 delinvenți (76%) au fost identificați corect. Totuși, din 134 de copii identificați ca avînd un potențial delinvențial, 32 (24%) nu au devenit realmente delinvenți. Aceasta înseamnă că, din totalul de 44 nedelinvenți, 32 (73%) au fost fals selectați ca delinvenți.

Din nefericire, tabela se predicție a soților Glueck, deși a fost mult folosită și apreciată, nu a fost niciodată validată în întregime⁵⁸. Mai mult, experimentul din New York a evidențiat faptul că dintre cei 5 factori ai tablei, o mai mare valoare predictivă au primii trei.

Factori predicativi	Probabilitatea delinvenței
1. Supravegherea băiatului de către mamă	
— potrivită	9,9%
— moderată	57,5%
— nepotrivită	83,2%
2. Disciplinarea băiatului de către mamă	
— formă dar amabil	6,1%
— dezordonat, ciudat	62,3%
— deosebit de strict	73,3%
— lax	82,9%
3. Coeziunea familiei	
— marcantă	20,6%
— instructivă	61,3%
— deloc	96,9%

Un alt instrument de predicție este scala dezvoltată de W. Kwaraceus⁵⁹ din Universitatea din Boston, intitulată „The Kwaraceus Delinquency Proneness Scale and Check List” (*Scala lui Kwaraceus privind înclinarea spre delinvență și lista de control*). Ea constă în 75 de itemi, cu multiple răspunsuri la alegere acoperind personalitatea, condițiile de locuit, familiale și experiența școlară. Plecînd de la analiza unor cariere infracționale, autorul a surprins o serie de factori comuni, care au nu numai o valoare constatativă ci ei apar și în calitate de indicatori cu mare valoare predictivă. Asemenea indicatori sînt:

- absențe frecvente de la școală;
- atitudine indiferentă față de învățatură;
- atitudine rebelă față de autoritățile școlare și reprezentanții ordinii;
- reacții disproportionale și violente față de diferite situații și față de colegi;
- tendința de a se asocia cu elemente depravate;
- utilizarea precoce și frecventă a unui limbaj obscen și violent;
- minciuni și furturi frecvente chiar înainte de vîrsta de 9 ani;
- preocupări sexuale precoce;
- „consum” de literatură pornografică;
- vizionarea foarte frecventă a filmelor cu un conținut necorespunzător din punct de vedere educativ.

⁵⁸ Weis, K., *Op. cit.*

⁵⁹ Kwaraceus, W., *Dynamics of Delinquency*, Charles E. Merrill, Columbus, Ohio, 1966.

Lista de control (The Check List) conține 70 de itemi și este completată de profesor (Kwaraceus, 1945, 1950).

Scala lui Kwaraceus a fost studiată extensiv de către Dr. J.K. Balogh din Universitatea din Ohio (Bowling Green University), folosind grupe de subiecți albi și negri (Balogh and Ramage, 1956; Balogh, 1958; Balogh and Finn, 1961; Balogh, 1961, 1962)⁶⁰. Dacă eșantionul lui Kwaraceus conținea 98.156 de subiecți, cel al lui Balogh și Ramage cuprinde: 750 băieți din școli publice, 182 delinvenți din instituții speciale și 453 băieți din a 3-a categorie, de asemenea utilizată de către Kwaraceus, numită „băieți înalt morali” (de exemplu, cei cu rezultate bune la școală, la învățatură și la purtare).

Această scală pare să discrimineze între delinvenți și nedelinvenți, dar nu a fost făcută nici o tentativă de a discuta validitatea sa în calitate de instrument predictiv în studiile menționate. Singura încercare făcută aparține lui Bordua (1961) care ajunge la concluzia că acest instrument nu are valoare predictivă, deși discriminează între delinvenții cunoscuți și nondelinvenți⁶¹.

Acest instrument a fost experimentat și la noi în țară cu rezultate multumitoare, de către Tiberiu Bogdan și P. Dăculescu, în cursul anului 1973. După cum precizează Tiberiu Bogdan⁶², indicatorii scalei, alături de alții de natură familială, socio-economică etc., pot da un tablou cu suficientă forță de predicție privind delinvența juvenilă, pentru a lua măsurile profilactice necesare.

Alt instrument de predicție îl constituie *Scala de socializare* („So”) a lui G. H. Gough de la Berkeley University din California. Aceasta este, de fapt, cea de a 8-a scală a testului de personalitate „The California Psychological Inventory” (CPI) care cuprinde 18 scale. Scala de socializare conține 54 de itemi și este orientată să indice „gradul maturității sociale, probabilitatea și corectitudinea pe care le atinge individul”. Autorul consideră sociabilitatea ca o dimensiune continuă, indivizii plasîndu-se în diverse puncte ale acestei linii continui. El a aplicat scala „So” pe 41 de eșantioane, totalizînd 2 000 de delinvenți de toate categoriile și 18 000 de subiecți-martori (nedelinvenți). Concluzia lui este aceea că scorul mediu de socializare distinge net grupele de delinvenți și nedelinvenți.

Această scală a fost utilizată de mai multe ori în S.U.A., precum și în alte țări și a oferit în mod consistent diferențe semnificative între mediile scorurilor delinvenților și nedelinvenților. Asemenea studii au fost făcute de către S. Dinitz, W. Reckless și B. Kay (1957, 1958); F.R. Scarpetti, E. Murray, S. Dinitz și W. Reckless (1960). Deși niciunul dintre aceste studii nu a pornit de la o populație neselectată, cele mai corecte sînt studiile lui Reckless și Dinitz, care sînt bazate pe băieți „buni” și „răi” selectați de către profesori.

Plecînd de la analiza studiilor efectuate, G. Rare concluzionează: scala „So” din CPI este nedovedită ca fiind un instrument de predicție dar se pare că are posibilități care trebuie valorificate⁶³.

Lista instrumentelor predictive poate fi continuată cu „The Jesness Inventory” (Inventarul lui Jesness), dezvoltat în legătură cu studiul asupra

⁶⁰ Rare, C., Early Identification of Delinquency, in *British Journal of Criminology*, vol. 7, 1967.

⁶¹ Rare, C., *Op. cit.*

⁶² Bogdan, T., *Op. cit.*

⁶³ Rare, G., *Op. cit.*

lui „California Youth Authority” la Fricot Ranch School, adresat înțelegii personalității delinvențului și dezvoltării unor metode mai eficiente pentru reabilitarea acestuia.

Scala a fost construită pe un eșantion (prima validare) de 277 delinvenți și 368 nedelinvenți și apoi pe un eșantion de 145 delinvenți și 300 nedelinvenți. Minorii delinvenți au fost toți dintr-o școală de reeducare iar cei nedelinvenți din 6 școli publice din districte urbane, cu același status socio-economic ca al delinvențului. Mai exact, vîrsta subiecților a fost între 8 și 14 ani. În continuare, un studiu de validare suplimentară a fost efectuat de Jesness în anii 1960—1963.

Scala consistă în 155 de itemi (adevărat-fals), rezultatele fiind combinate pentru a măsura convingerile, atitudinile și opiniile subiecților sub următoarele titluri:

— neadaptarea socială	— 63 itemi
— orientarea valorică	— 39 itemi
— imaturitatea	— 45 itemi
— autism	— 28 itemi
— alienare	— 26 itemi
— manifestarea agresivității	— 31 itemi
— retragere	— 24 itemi
— anxietate socială	— 24 itemi
— reprimare	— 15 itemi
— negativism	— 20 itemi

Plecînd de la acestea (omîtînd „imaturitatea” și „negativismul”), un index asocial (Asocial Index) a fost construit, care arată a fi promițător. El poate identifica 74% din delinvenți cu 65% cu răspunsuri pozitive în cazul în care rata delinvenței este de 20% (rata estimată pentru delinvenții din S.U.A. cu vîrsta între 10—17 ani)⁶⁴. Scala merită să fie validată și în alte țări.

Reckless și Dinitz și asociații lor au dezvoltat o scală („The Self-Concept Scale” — *Scala concepției despre sine*), care încearcă să măsoare cit de mult se percepe subiectul pe sine însuși a fi un infractor, plecînd de la presupunerea că, dacă el se percepe în acest fel, înseamnă că așa este în realitate. Într-o serie de studii efectuate (1955—1960) s-a stabilit că, în urma comparării a două eșantioane de băieți albi de clasa a VI-a dintr-o arie înalt delinvențională, selectați de către profesori ca fiind pre-delinvenți (132) sau nedelinvenți (222) există diferențe semnificative privind un număr de întrebări în legătură cu concepția despre sine. 16 itemi au apărut ca fiind corelați cu CPI și aceasta este considerată a fi validarea (Donald și Dinitz, 1964).

Un alt studiu ce se ocupă de concepția de sine aparține lui M. Rosenber (1965), în care autorul analizează acest concept și construiește o serie de scale care abordează variate aspecte: autoestimarea, stabilitatea imaginii de sine, încrederea în alți oameni, sensibilitatea la critică, sentimentele de fericire, reveria, simptomele psihosomatice, sensibilitatea de a fi amenințat de alții, intensitatea discuției, interesul parental, relația cu tatăl. Aceste scale au fost verificate pe 5 024 elevi de liceu în 10 școli din New York.

Două scale destul de asemănătoare sînt: a) *scala lui Mulligan* („The Mulligan Scale”); b) *scala lui Rutter* („The Rutter Scale”).

Scala lui Mulligan a fost dezvoltată pe un eșantion de 5 000 de copii în 1948 sub direcția Dr. J. W. B. Douglas de la Medical Research Council Social Medicine Unit, London School of Economics. Rezultatele, inclusiv scala, au fost publicate în 1963, deși în toată această perioadă scala a fost utilizată în fapt pe eșantioane de vîrstă de 13 și 15 ani. Ea este destinată să măsoare în primul rînd inadaptarea și să ofere 3 scoruri indicînd pe cei nervoși, agresivi și pe cei cu o combinație între cele două caracteristici. Scala agresivității corelează înalt cu delinvența și ea poate fi completată repede de către un profesor pentru întreaga clasă.

Scala lui Rutter, deși foarte asemănătoare cu cea a lui Mulligan, a fost mult mai bine validată pentru grupul de vîrstă de 9—10 ani. Ea constă dintr-o listă scurtă de întrebări la care trebuie să răspundă profesorul. Primele rezultate privind validarea, comparînd scorurile cu măsurătorile psihiatrice sînt încurajatoare.

În cadrul măsurilor profilactice unii autori⁶⁵ includ următoarele grupe mai importante:

① măsuri psihosociologice și psihopedagogice ce urmăresc, pe baza depistării și înlăturării timpurii a unor factori negativi, disfuncționali, realizarea unor relații interpersonale adecvate pentru realizarea unei inserții sociofamiliale pozitive:

- socioterapia și psihoterapia familiei, acolo unde este cazul;
- suplinirea familiei, în absența fizică a acesteia, cînd ea este total incompetentă din punct de vedere educativ;
- testarea și depistarea copiilor ce prezintă probleme pe linia adaptării și integrării școlare;
- orientarea școlară și profesională, prin elaborarea unor metode și procedee diagnostice și formative, pentru dezvoltarea capacităților de învățare, a aptitudinilor elevilor;
- formarea noțiunilor și judecăților morale, a sentimentelor și obișnuințelor morale, a trăsăturilor pozitive de caracter;

② măsuri socio-profesionale ce să prevină riscurile de esec adaptativ, prin alegerea, de exemplu, a unei profesii ce nu concordă cu „echipamentul” psihologic al tinerilor sau prin plasarea lor într-o profesiune pentru care nu manifestă nici interes și nici aptitudini reale. Aceste măsuri sînt strîns legate de orientarea școlară și profesională;

③ măsuri medicale psihologice și psihiatrice ce sînt orientate în direcția depistării și înlăturării sau atenuării unor factori cauzali de natură individuală, organogenă sau neuropsihogenă, cu conținut patologic, care, în anumite condiții, pot favoriza conduita delinvență:

— depistarea precoce a minorilor cu diferite categorii de tulburări (caracteriale și comportamentale, instabilitate emoțională, tendințe agresive, tendințe spre psihopatie sau alte boli neuropsihice) incriminate în delinvența juvenilă de mai multe ori; după depistarea cazurilor se impun măsuri psihopedagogice și diferite forme de tratament medico-psihiatric și psihoterapeutic în vederea prevenirii formării unei personalități dizarmice cu tendințe antisociale;

— măsuri de educație sanitară și psihopedagogice prin care familia este instruită asupra modului de reacție în raport cu anumite tulburări de conduită precoce ale copiilor;

⁶⁴ Itare, G., *Op. cit.*

⁶⁵ Preda, V., *Op. cit.*, p. 84—94.

— dispensarizarea cazurilor mai dificile în vederea diagnozei lor din punct de vedere neuropsihiatric, endocrinologic, psihopedagogic etc.

4) măsuri juridico-sociale să permită creșterea gradului de influențare socială prin popularizarea legilor și prin propaganda juridică în general.

În urma unor ample cercetări și alți autori⁶⁶ au formulat o serie de recomandări privind sporirea măsurilor de prevenție a conduitei delinvente a minorilor și tinerilor. Aceste recomandări, la rândul lor, sunt adresate :

a) aspectului judiciar al intervenției :

— pe linia conducerii judiciare, urmează a fi luate măsuri bine stabilite pentru respectarea cu strictețe a dispozițiilor legale, referitoare la procedura soluționării cauzelor cu infractori minori ;

— instanțele judecătorești trebuie să manifeste o mai mare exigență față de anchetele sociale realizate de către organele de autoritate tutelară, spre a se putea elimina aspectele de formalism și superficialitate, în vederea unei cunoașteri temeinice a minorului și a condițiilor materiale educaționale, culturale și sociale în care acesta a conviețuit ;

— în soluționarea cauzelor cu infractorii tineri, pentru care nu este prevăzută o procedură specială, instanțele de judecată ar trebui, în baza rolului lor activ, să asigure o cunoaștere reală nu numai a infracțiunii aflate pe rol, ci și a cauzelor și condițiilor care au generat-o, a conduitei anterioare a tinărului respectiv, a aportului acestuia în muncă, a atitudinii sale în familie și în afara acesteia ;

— în cazul infracțiunilor de violență se impune a fi necesară și o caracterizare a victimei, în scopul asigurării unei juste individualizări a pedepsei ;

b) aspectelor psihosociale ale faptelor sancționate contravențional sau penal :

— accentuarea formelor de control social și inițierea unor noi metode în educarea grupurilor sociale unde există tineri sau minori cu probleme de comportament ;

— executarea unor acțiuni concertate, pentru atingerea scopului propus : menținerea unei evidențe cât mai aproape de realitate, care să înglobeze persoanele minore și tinere ce, dintr-un motiv sau altul, nu sunt încadrate în forma de învățământ sau de activitate ; cunoașterea familiilor dezorganizate (divorțate, cu antecedente penale, care prezintă vicii etc.) și supravegherea foarte atentă a elevilor aparținând acestora, cu o situație slabă sau foarte slabă la învățătură, multe absențe nemotivate etc. ;

— repartizarea în profil teritorial a cazurilor constatate ne va permite să orientăm acțiunile de prevenire și educație juridică spre acele zone ce ridică probleme în privința comportamentului unor adolescenți ;

8.3. Dimensiuni psihologice și psihosociale ale educării și reintegrării sociale a minorilor delinvenți

În cazul în care minorii comit acte antisociale (infracțiuni), se ridică problema reacției sociale organizate în raport cu ei. Această reacție vizează, pe de o parte, sancțiunea aplicată și, pe de altă parte, măsurile de reeducare și reinserție socială.

Date fiind vârsta și caracteristicile psihofizice specifice minoratului, reacția socială în raport cu persoana celor ce comit fapte antisociale este

și trebuie să fie diferită față de cazul infractorilor adulți. Cauza principală o constituie faptul că minorul este în plin proces de formare și definitivare a profilului personalității, de maturizare socială și psihosocială, ceea ce face ca intervențiile exterioare restructurante și recuperative să fie mult mai adecvate și mai eficiente.

Prin fapta antisocială pe care o comite, minorul, de fapt, „dovedește” public că modelul său de conduită constituie o abatere de la modelul normal cerut de societate și că acesta constituie exteriorizarea unei structuri de personalitate organizată dizarmonic (de exemplu, predomină agresivitatea ca reactivitate, atitudini antisociale complexe, intoleranță la frustrație, imaturitate socială și emoțională afectivă etc.).

Asemenea mod de organizare a personalității nu mai permite minorului o adaptare corectă în raport cu exigențele vieții sociale și social-relaționale, abaterile prin încălcarea acestora fiind foarte frecvente și enunțând cu comiterea unor fapte penale (infracțiuni).

Reeducarea lor presupune, de fapt, ca principal obiectiv, restructurarea personalității, reorganizarea și reechilibrarea subcomponentelor ei în vederea apropierii modului de conduită de cel acceptat de către societate. Această activitate nu este deloc simplă și ușoară, necesitând în permanență o evaluare a eficienței programelor folosite.

Activitatea de reeducare, ca, de altfel, și cea de educare în condiții normale, poate fi analizată din perspectiva mai multor indicatori : cadre organizatorice, obiective, metodologice, forme de stimulare și recompensare, forme de evaluare etc. În legătură cu fiecare din acești indicatori, activitatea reeducativă prezintă o serie de caracteristici specifice spre deosebire de activitatea educativă organizată și desfășurată cu minorii nedelinvenți. Astfel, în ceea ce privește cadrele organizatorice, activitatea de reeducare se desfășoară diferențiat în funcție de instituția socială specializată care preia minorul spre reeducare.

În cadrul sistemului nostru juridic (Codul penal, Legea nr. 3/1970 și Decretul 218/1977, aflat încă în vigoare), față de minorii cu comportamente delinvente se aplică următoarele sancțiuni educative⁶⁷ :

a) internarea într-o școală de muncă și reeducare (aparținând de Ministerul Muncii și Protecției Sociale), măsură ce se poate lua față de minorul în vîrstă de cel puțin 10 ani, pe o durată nedeterminată, atunci cînd se constată că măsura supravegherii deosebite nu ar fi eficientă pentru îndreptarea acestuia. De regulă, această măsură durează pînă la împlinirea de către minor a vârstei de 18 ani, dar, la cererea conducerii școlii de reeducare, în anumite cazuri, comisia pentru ocrotirea minorilor poate hotărî anularea măsurii înainte de împlinirea vârstei majoratului. În cazul în care minorul internat în această școală nu a dobîndit pînă la majorat o calificare profesională corespunzătoare, care să-i permită o reinserție socială normală, comisia pentru ocrotirea minorilor poate decide — la solicitarea conducerii școlii de reeducare și cu conțîmîntul minorului în cauză — rămînerea acestuia în școală pînă la obținerea calificării, dar fără a depăși vîrsta de 20 de ani ;

b) internarea într-un institut medical-educativ, măsură adoptată de minorii delinvenți care, datorită stării fizice sau psihice, au nevoie de un tratament medical de durată și de un regim special de creștere și educație. Această sancțiune vizează, cu precădere, minorii care au săvîrșit fapte

⁶⁶ Bărbulescu, El., Radovan, V., *Educație și reintegrare socială*, Ed. Scrisul românesc, Craiova, 1987, p. 195—196.

⁶⁷ Rădulescu, S., Banciu, D., *Op. cit.*, p. 120—121.

penale, dar care suferă de diferite maladii sau boli psihice evidente ce reclamă cu necesitate un tratament îndelungat de specialitate în instituții medicale, dar și nu pe cei care prezintă simple tulburări de comportament determinate de starea de pubertate sau de lipsuri și deficiențe în instruirea și educarea lor;

c) încercarea unui colectiv de muncă sau învățatură, măsură introdusă din Decretul 218/1977, care este adoptată față de minorii ce au comis fapte penale cu un grad scăzut de pericol social și care, la data comiterii infracțiunii, erau elevi sau încadrați în muncă, avînd, în general, un comportament corect în societate. Prin aceasta, se dă posibilitate minorului delinvent să-și continue pregătirea școlară sau profesională, asigurîndu-i-se, totodată, o supraveghere și un control din partea colectivelor de elevi sau salariați anume determinate în acest scop;

d) internarea într-o școală specială de muncă și reeducare (aparținînd de Ministerul de Interne), măsură adoptată față de minorii care au comis fapte grave și repetate sau au reiterat acte antisociale și pentru care celelalte măsuri educative nu au fost eficiente. Această măsură se ia pe durata de la 2 la 5 ani și nu poate dura decît pînă la împlinirea majoratului (totuși, în anumite cazuri, tînărul poate fi eliberat chiar înainte de împlinirea majoratului, dacă timp de cel puțin un an de la internare a dat dovezi temeinice de îndreptare, dovedind singurîța la învățatură și profesiune și avînd un comportament corect în școală).

Sanționarea minorilor și tinerilor, repartizarea lor în diferite instituții specializate, precum și stabilirea modului de executare se fac în funcție de o serie de criterii precum: natura delictului și gravitatea acestuia, vîrsta faptuitorului, dezvoltarea lui fizică și intelectuală, existența sau nu a discernămintului, comportamentul înainte de comiterea faptei etc.

În cadrul instituțiilor specializate, în special în cadrul școlilor speciale de reeducare, sistemul acțiunilor și activităților reeducative este orientat în direcția unor obiective precise, printre care cele mai importante sînt următoarele⁶⁸:

— orientarea școlară și profesională, înțeleasă ca acțiune educativă, prin care minorul este pregătit pentru alegerea și executarea unei meserii sau profesii;

— recuperarea școlară a minorului internat pentru a fi în măsură să învețe o meserie în conformitate cu aptitudinile sale;

— conștientizarea asupra pericolului social al faptelor sale anterioare, sensibilizarea lui la acțiunile de reeducare, înțelegerea necesității de a se reintegra într-o viață socială normală și demnă;

— participarea efectivă la diferite acțiuni și activități (învățatură, calificare, producție, activități gospodărești și tabere de muncă etc.).

Așadar, activitatea reeducativă vizează practic mai multe componente ale structurii personalității minorului: instrumental-aptitudinală, motivațional-afectivă, relațional-aptitudinal-valorică. Important este faptul că acțiunile reeducative să fie integrate într-un sistem care să influențeze personalitatea minorului delinvent prin valorificarea valențelor resocializatoare ale acestora de tip corectiv-constructiv și terapeutic-suportiv.

⁶⁸ Rădulescu, S., Banciu, D., *Op. cit.*

Reintegrarea minorului trebuie să se realizeze în multiple direcții și anume⁶⁹: a) reintegrarea „personală” psihosocială (reechilibrarea cului, a forțelor psihice ale dezvoltării, prin restructurarea personalității; b) reintegrarea „culturală” (crearea posibilității de calificare profesională a acelor minori și tineri care au săvîrșit delikte și nu au reușit, datorită comportamentului lor antisocial, să-și termine școala și să obțină o calificare); c) reintegrarea „culturală” (crearea posibilității fostului delinvent de a avea acces la cultură, să-și exercite și să-și dezvolte inteligența și aptitudinile, să practice schimburi informațional-culturale cu ceilalți membri ai colectivului).

În organizarea și desfășurarea acțiunilor și activităților reeducative (instruative, practico-aplicative, activități obștești și cultural-sportive, activități gospodărești și de autoservire etc.) este necesar să se folosească o metodologie adecvată care să se bazeze pe o serie de principii care stau la baza activității educative desfășurate cu minorii nedelinvenți (asceșibilității, legării teoriei cu practica, sistematizării, însușirii conștiente și active etc.), la care se adaugă o serie de principii specifice procesului de reintegrare socială a delinvenților⁶⁹:

1. Principiul reabilitării timpurii (un delinvent „oportun” se poate reabilita mai ușor decît un delinvent „habitual” sau recidivist);

2. Principiul individualizării măsurilor, metodelor și procedeelor de reeducare în funcție de particularitățile de vîrstă și, mai ales, caracteristicile psihocomportamentale ale fiecărui minor sau tînăr;

3. Principiul coordonării și continuității acțiunilor de reeducare.

Spre deosebire de alte instituții educative, în cadrul celor specializate trebuie să fie mai mult prezente acțiunile de influențare psihologică, cum ar fi cazul diferitelor forme de terapie psihologică: forme de psihoterapie individuală și de psihoterapie colectivă, de grup (de exemplu, psihodrama, sociodrama).

Sarcini deosebit de importante și de mare răspundere revin, desigur, cadrelor (profesori, maeștri, asistenți sociali, pedagogi, psihologi etc.) care activează în cadrul instituțiilor specializate. Această categorie de personal trebuie să fie formată cu multă atenție pentru ca ei, în acțiunile directe, efective cu minorii delinvenți, să adopte un stil instrucțional și relațional-educativ adecvat „cerințelor” specifice ale contextului în care se desfășoară activitatea reeducativă și, totodată, eficient în raport cu „comanda socială” referitoare la obiectivele majore ale acestui tip de acțiuni sociale.

Sistemul programelor de recuperare și resocializare a minorilor din instituțiile specializate poate fi supus validării prin norme de evaluare specifice, pe parcursul „rezidenței” minorului delinvent în cadrul acestor instituții, dar forma veritabilă de validare o constituie, desigur, evaluarea conduitei după ce minorul reintră în societate. Reintegrarea minorilor fost delinvenți în contextul și structurile activității sociale normale depinde atît de achizițiile psihocomportamentale realizate pe parcursul procesului de reeducare dar și de modul în care sînt primiți de către ceilalți membri ai grupurilor sociale în care reintră aceștia (modul cum sînt percepuți, tratați, integrați etc.).

⁶⁹ Preda, V., *Op. cit.*, p. 104—113.

PROBLEMATICA PSIHOLOGICĂ A PRIVĂRII DE LIBERTATE ȘI A RECUPERĂRII SOCIALE A INFRACCTORULUI

9.1. Considerații introductive. Orientări moderne recomandate de Organizația Națiunilor Unite prin organisme specializate

În acest sfârșit de secol cei chemați să se ocupe de prevenirea crimelor și de tratamentul delinvenților se află încă în fața unei mari dileme: „*tratamentul delinvenților în închisori, sau fără închisori ori în afara lor*”.

Într-adevăr, tratamentul în afara stabilimentelor penitenciare și consecințele sale în privința deținutului este o chestiune care prezintă o mare importanță, ținând seama de controversa pe care o ridică la scară mondială rolul și funcțiunile închisorii ca instrument de control social.

Dacă la primul Congres al Națiunilor Unite referitor la prevenirea crimelor și tratamentul delinvenților (Geneva — 1955) a fost adoptat „Ansamblul de Reguli Minimale pentru Tratamentul Deținuților”, ceea ce a însemnat un jalon important în procesul de reformă penală, la cel de al V-lea Congres (1975) au fost învederate eforturile desfășurate la scară mondială pentru a găsi înlocuitorii eficienți ai internității, cel puțin pentru delinvenții care nu pun în pericol pacea și securitatea publică.

Documentul de lucru, întocmit de Secretariatul celui de al VI-lea Congres al Națiunilor Unite, referitor la prevenirea crimelor și la tratamentul delinvenților (Caracas — Venezuela, 1980) constată: „Nu există îndoială că în urma industrializării, a urbanizării și a schimbărilor tehnice rapide care au avut drept rezultat dislocarea instituțiilor sociale ca familia, clanul și colectivitatea, se pare că *închisoarea a fost pusă la contribuție în mod excesiv în cea mai mare parte a țărilor dezvoltate și a celor în curs de dezvoltare* (s.n.). Problemele pe care le pun recrudescența criminalității, supraaglomerarea instituțiilor penitenciare și incapacitatea aparentă a sistemelor de justiție penală de a face față formelor și dimensiunilor noi ale criminalității, nu au făcut decât să ațite controversa referitoare la recurgerea la internare. Indiferent de argumentele tradiționale referitoare la contradicțiile inerente funcțiilor de pază și reeducare ale închisorii — se spune în document — alți factori precum aspectul dehumanizant al internării, incidențele debilizante ale unei internări totale asupra personalității umane, realizarea din ce în ce mai netă că internarea nu este în stare să îmbunătățească șansele ca un delinven să urmeze calea

cea dreaptă și faptul că instituțiile penitenciare nu au reușit să facă să scadă criminalitatea, au dat un *nov impuls mișcărilor care favorizează tratamentele delinvenților în afara închisorilor, sau fără închisori*¹.

Punctele de vedere exprimate la Congresul al VI-lea asupra necesității de a se recurge la măsuri sporite de înlocuire și a unei utilizări mai puțin frecvente a întemnițării se fundamentează pe exigențe generale de umanitate, de justiție și de toleranță. De asemenea, pe faptul că există o inadvertență între îndreptarea delinvenților întemnițați, ca „scop” al condamnării, și instituția penitenciară ca „mijloc” de a atinge acest scop. *„Inchisoarea, constată documentul citat, tinde să accentueze tendințele criminale ale delinvențului condamnat. Sub unghiul oricărei analize de cost-utilitate, întemnițarea este costisitoare și constituie o risipă, mai cu seamă de resurse umane și sociale, în timp ce condamnările la alte pedepse decât închisoarea ating țelul de îndreptare de manieră cel puțin tot atât de eficace și afectivă ca întemnițarea, fără a fi atât de costisitoare și fără să antreneze efectele nocive ale acesteia”*.

În contextul orientărilor menționate, Comitetul pentru prevenirea criminalității și pentru lupta împotriva delinvenței a recomandat următoarele principii în materia stabilirii pedepselor:

a) Atunci când o persoană este trimisă la închisoare, pedeapsa ce i se aplică trebuie să fie considerată ca un mijloc nu ca un scop. Pedeapsa este esențialmente privarea de libertate a celui interesat.

b) Pe timpul cât se află în închisoare, cel în cauză nu trebuie să fie lipsit decât de libertatea sa și de drepturile a căror suspendare derivă în mod expres sau în mod necesar din această privațiune de libertate.

c) Delinvenții nu trebuie întemnițați decât pe o durată cât mai scurt posibilă. Dacă nu, este cazul să recurgem de la început la alte soluții decât închisoarea (ca eliberarea supravegheată — probation — sau eliberarea condiționată), astfel de soluții trebuind să fie folosite din momentul când este suficient de sigur că trebuie să se apeleze la ele.

d) Întemnițarea ar trebui să fie asigurată în condiții de securitate minimale.

e) Nu ar trebui să se trimită la închisoare decât numărul cel mai mic de delinvenți și numai după ce vor fi epuizate toate celelalte soluții în afara de închisoare.

După recomandările Comisiei legislative, întemnițarea este o pedeapsă excepțională care nu ar trebui folosită decât în scopul de a:

— proteja societatea, izolând pe delinvenții care constituie o amenințare gravă pentru viața și securitatea personală a membrilor colectivității;

— condamna o purtare pe care societatea o consideră extrem de reprobabilă și care constituie o gravă violare a valorilor fundamentale sau de a lua măsuri de pedepsire împotriva unor delinvenți care refuză cu încăpăținare de a se supune altor sancțiuni (recalcitranți la tratamentul penal în libertate).

În decembrie 1978, o comisie de experți, întrunită în Anglia la Cambridge, examinând problema tratamentului penal al delinvenților în afara instituțiilor penitenciare, a apreciat că acest sistem ar trebui să se fundamenteze pe următoarele principii:

— Principiul sancțiunii cea mai puțin restrictivă;

— Principiul sancțiunilor diferențiate, în funcție de gravitatea infracțiunii și de situația socială și economică a delinvențului;

— Principiile de coerență, de justiție și echitate, la toate fazele procesului penal.

Studiul atrage atenția asupra necesității ca, la adoptarea soluțiilor de principiu recomandate, să se țină seama de atitudinea publicului când este vorba de tratamentul în afara instituțiilor penitenciare pentru că:

— publicul are tendința să reacționeze exagerat față de unele crime, pe baza unor reflexe emoționale care nu sînt raționale;

— folosirea răspîndită a întemnițării încurajează publicul să creadă în eficacitatea sa, pînă la punctul că un procent slab de detențiune criminală este adesea însoțit ca repercusiune de pedepse de o severitate extremă față de persoanele arestate.

Se apreciază că opinia publică poate fi orientată și modelată prin acțiuni guvernamentale care să informeze publicul în sensul că „într-un mediu social dat, precum familia, școala sau munca... ar trebui să aducă treptat pe delinvenți să-și regăsească locul în lumea liberă”².

Punerea în aplicare a diverselor formule de tratament penal, în afara instituțiilor penitenciare, ridică problema categoriei de persoane (infracții pedepsite) care vor fi internate și a criteriilor de stabilire a acestora. Pentru că acei „minim strict” va fi constituit din delinvenți dificili, primejdiosi, recalcitranți, incurabili și alți criminali inveterați.

În strînsă legătură cu această chestiune, care se cere a fi soluționată la scară mondială, în perspectiva unificării tratamentului penal în statele care aderă la această concepție, s-a născut conceptul de „deținut rezidual”.

Întrebarea esențială care se pune în legătură cu identificarea deținuților reziduali, în privința cărora nu se vor aplica programele de tratament în sinul societății, este următoarea: ce criterii vor fi utilizate pentru identificare?

Nu au fost stabilite asemenea criterii, dar s-a recurs la tipul de personalitate al delinvențului, operîndu-se cu importante noțiuni de psihologie judiciară. Prezentăm aceste tipuri, în acord cu analiza originală a Secretariatului celui de al VI-lea Congres al Națiunilor Unite, referitor la prevenirea crimelor și la tratamentul delinvenților:

a) Delinvențul inveterat

Definițiile delinvențului inveterat pot să varieze după contextele sociale, culturale și politice, dar unele elemente comune par să fie universale recunoscute, precum un comportament repetitiv obișnuit, care face să apese o amenințare gravă asupra securității semenilor săi; o agresivitate persistentă, însoțită de o indiferență absolută în privința consecințelor; o infracțiune deosebit de gravă, constînd în provocarea — sau în amenințarea de a provoca — o leziune corporală importantă. În plus, definiția legală sau judiciară a delinvențului inveterat poate să fie însoțită de o definiție psihiatrică sau psihologică a „anormalității”. În această privință, a decide asupra a ceea ce este normal față de ceea ce nu este normal implică un proces de evaluare al cărui țel este aprobarea sau dezaprobară în conformitate cu un sistem de valori fundamentale. Aceasta

¹ Revista de Știință Penitenciară, nr. 1—2/1990, Editor Direcția Generală a Penitenciarelor din Ministerul Justiției, p. 31 și următoarele.

² Revista de Știință Penitenciară, nr. 1—2/1990, op. cit., p. 41.

inseamnă că la scară mondială nu există uniformitate în privința interpretării noțiunii de delinvent inveterat. Ba mai mult, definiții prea lungi sau vagi descrieri conceptuale riscă să aibă consecințe negative, atât în ceea ce privește stabilirea sentințelor, cât și protecția drepturilor acestor delinvenți.

b) Delinvențul „primejdios”

Noțiunea de „caracter primejdios” nu se sprijină nici pe considerațiuni juridice, nici pe considerațiuni clinice. Această calificare implică mai mult necesitatea de a recurge la măsuri mai severe față de delinvent, decât să constituie o afirmație privind starea sa, care poate fi verificată pe baza unor elemente de prevedere sigure. Ca regulă generală, noțiunea de caracter primejdios, așa cum este ea întrebuințată la ora actuală, se bazează pe următoarele criterii: gravitatea infracțiunii, numărul de infracțiuni săvârșite anterior, starea mintală a delinventului și probabilitatea ca delinvențul să continue să fie o amenințare pentru securitatea publică, dacă este pus în libertate. Acest tip de criterii, și toate celelalte definite, tind să se axeze pe starea afectivă și psihologică a delinventului. De la primele încercări de definire a „caracterului primejdios” — mergând de la manie fără delir la atavism, trecând prin anormalitate, delinvență ondoerină, psihopatie, personalitate cronic antisocială, mentalitate criminală și sindrom criminal — încercarea de a identifica personalitatea primejdioasă și potențial violentă a fost infructuoasă. În general, un criminal primejdios este considerat ca un individ impulsiv, incapabil de a resimți un sentiment de culpabilitate, de rușine, de anxietate sau de simpatie, fără țel și fără ideal în viață, brutal, mai cu seamă sub influența alcoolului sau a unor stupefiante având un efect depresiv asupra sistemului nervos central.

La baza noțiunii de „caracter primejdios”, așa cum este definită de școala pozitivistă, se află ipoteza că este posibil să prezicem comportarea viitoare (prognostic), pe baza unei înțelegeri a individului și a faptelor sale anterioare (diagnostic), și convingerea că persoanele calificate ca „primejdioase” au șanse puternice de a avea în viitor un comportament delinvent grav. Totuși cercetările au arătat că prezicerile referitoare la caracterul primejdios al unui individ sînt cel puțin riscante. În această privință trebuie să subliniem că în nici un studiu prezicerea referitoare la caracterul primejdios al unei persoane nu este mai valabilă decât elementul șansă. Într-un izolat, atât pe bază de variabile statistice cât și pe bază de variabile clinice. Majoritatea persoanelor primejdioase se dovedesc a fi „falși pozitivi”, adică indivizi care nu au săvârșit de fapt nici un act primejdios, sau acte mai grave decât alți delinvenți care au fost eliberați din închisoare și reînserați în colectivitate. Unele studii au tras concluzia în această privință că există probe clare și convingătoare că psihiatrii, sau orice alte persoane, nu au capacitatea de a prezice „caracterul primejdios” al unui individ cu precizie, deși, totuși, faptul că un delinvent a fost calificat drept „primejdios”, „persistent” sau „din obisnuință”, se traduce în practică printr-o dublă sentință, adică face ca el să fie obiectul unor „măsuri de siguranță” care vin să se adauge pedepsei cu închisoarea ce este pronunțată pe o durată nedeterminată.

c) Delinvențul „difícil”

Spre deosebire de delinvențul primejdios, care este definit în funcție de factori juridici și clinici, delinvențul dificil este acela care este ast-

fel denumit de către autoritățile corecționale din cauza greutăților pe care le are de a se adapta rigorilor și privațiunilor detențiunii, mai cu seamă din cauza personalității sale, într-un mediu fizic strict delimitat și pe o perioadă de timp considerabilă. Aceste persoane se găsesc adesea în închisori de securitate maximă, la secret sau în detenție de protecție. Unii din ei au instincte de pradă, alții sînt victime în interiorul închisorilor. Oricare ar fi situația, ei sînt produsul condițiilor și al privațiunilor specifice vieții în închisoare, care tind să cauzeze claustrofobia și care, în fapt, ocazional, la majoritatea deținuților toate simptomele asteia. Totuși aceleași persoane pot să nu fie deloc dificile, odată ce au fost puse în libertate. În acest sens, studiile referitoare la readaptarea deținuților indică faptul că nu există nici un raport între lipsa de conformitate față de regulamentele închisorilor și recidivism.

Într-un studiu preliminar care se referea la mai multe culturi diferite și îngloba 12 țări, Institutul de cercetări al Națiunilor Unite asupra apărării sociale a constatat că în general faptul de a fi repartizat unei instituții de securitate maximă nu era în funcție directă de crima pentru care delinvențul era condamnat sau de severitatea pedepsei, ci mai curînd de riscul pe care-l prezenta cel interesat, din cauza comportării sale în închisoare. Acești indivizi în general sînt aceia care sfîrșesc la secret, măsură care este prevăzută pentru protecția deținutului însuși, pentru protecția celorlalți deținuți și ca pedeapsă pentru încălcarea regulamentului închisorii.

În rezumat, deținuții dificili sînt pur și simplu aceia care pun probleme administrative, mai curînd decât probleme de securitate. Unii dintre ei nu sînt în stare să se adapteze mediului lor, chiar în afara închisorii; cea mai mare parte dintre ei pun probleme cronice de ordin administrativ, datorită faptului că refuză să se conformeze regulamentului întreprinderii, sau din cauza proastelor raporturi pe care le au cu ceilalți. Totuși, aceștia sînt acei care sînt astfel definiți de către agenții sistemului care sînt responsabili de paza lor și de ordine a instituției, numai pentru că nu se poate avea încredere în ei.

d) Deținutul pe termen lung

Întemnițarea pe termen lung este de asemenea o noțiune relativă, fiindcă practica în materie de aplicare a pedepselor variază de la o țară la alta și — ca și întemnițarea — este în funcție de existența sau de absența pedepsei capitale.

Experiența arată că problemele care se pun în legătură cu această categorie de deținuți pot fi agravate în țările care au desființat pedeapsa capitală — din cauza exigențelor opiniei publice și a personalului închisorilor, care cer o securitate „supermaximă” și condiții stricte de detenție — ținîndu-se seama de numărul sporit al delinvenților condamnați la închisoare pe viață. În Anglia de exemplu, numărul persoanelor care ispășesc o pedeapsă de închisoare pe viață a crescut de la 133 în 1957 la 1.220 în 1977; în Canada s-a calculat că numărul deținuților condamnați la închisoare pe viață, care era de 90 în 1974, va putea ajunge în 20 de ani la 1.250 sau 2.000.

În plus, întemnițarea pe termen lung și închisoarea pe viață au oarecare legături cu: principiul care constă în a aplica pedeapsa pe durată nedeterminată, raportul între crimă și boala mintală, efectele asupra deținuților a unei întemnițări de lungă durată, problema programelor adecvate de pus în funcțiune pentru acești deținuți și problemele de securitate.

Deși în multe țări o condamnare la închisoare pe viață poate să facă obiectul unei comutări de pedeapsă, iar timpul petrecut în închisoare este adesea redus (media fiind de la 8 la 15 ani), problemele concrete de care se izbesc această categorie de deținuți merită să rețină atenția și să fie studiate mai în profunzime, deoarece în general acești delinvenți nu prezintă probleme speciale de securitate și de control și nu constituie o amenințare pentru colectivitate, după ce au fost puși în libertate.

Totuși, în ceea ce privește această categorie de deținuți este posibil să facem deosebirea între deținuți care pot să prezinte o amenințare fizică pentru societate, pentru personalul închisorilor, pentru alți deținuți sau pentru ei înșiși, și cei care au fost condamnați la o pedeapsă de lungă durată fiindcă societatea consideră crima pe care au săvârșit-o ca așa de oribilă, încât o lungă condamnare este singurul mijloc de a stigmatiza cum trebuie asemenea fapte. Oricare ar fi deosebirea făcută în această privință, întemnițarea comportă o atingere a drepturilor omului și, ceea ce este și mai important, impune o privațiune de responsabilitate. Cu cât pedeapsa este mai lungă, cu atât condițiile în care ea este ispășită sînt mai stricte, și cu atât mai mult izolarea și alienarea deținutului vor fi mai penibile și mai durabile.

e) Inadaptării social

Această etichetă va putea fi folosită pentru toți aceia ce nu sînt capabili să se conformeze exigențelor unei pedepse de alt tip decît închisoarea: delinvenții care suferă de o boală sau de o deficiență mintală, aceia care au probleme speciale, ca obsesia sau constrîngerii sexuale, alcoolicii sau cei ce se droghează, cei care suferă și de alte tulburări. Întemnițarea nu este în stare să îndrepte aceste defecte sau aceste deficiențe, dar societatea nu este dispusă să păstreze în sinul său acești indivizi, din cauza amenințării pe care o reprezintă și a fricii pe care o inspiră. În același timp este evident că faptul de a-i închide în temnițe ca delinvenți pe termen lung nu rezolvă problemele societății și nu corespunde nevoilor acestor deținuți.

În concluzie, cu privire la tipul deținuților, dacă tratamentul în afara instituțiilor penitenciare ar fi încununat de succes, populația închisorilor și a instituțiilor penitenciare ar fi compusă dintr-o proporție din ce în ce mai mare de mari delinvenți. Desigur că fiecare țară trebuie să se străduiască să găsească o soluție corespunzătoare nivelului de sensibilizare a publicului, a dezvoltării sale sociale și culturale și a resurselor sale de mîna de lucru, dar ar putea fi folositor să definim obiectivele fundamentale ale metodelor și ale mijloacelor de tratament a populației reziduale a închisorilor.

În orientările moderne de tratament penal problematica psihologică a condamnaților va trebui, în mod necesar, abordată altfel, adică diferențiat, pe categoriile mari ale delinvenților ce vor fi obligați la un tratament social și a celor ce vor fi prizonerizați (incarcerati).

Perspectivile, în ceea ce privește țara noastră, care se integrează într-un sistem penitenciar progresiv recomandă cunoașterea problemelor expuse anterior.

9.2. Privarea de libertate. Consecințe psihologice

Citeva date statistice privind numărul condamnaților la închisoare, în România, și a estimărilor pe termen scurt, credem că sînt edificatoare

pentru a sensibiliza asupra importanței problemelor privind cunoașterea psihologiei condamnaților³.

— La 1 ianuarie 1990 erau internate 26.010 persoane, iar la 31 decembrie 1991 efectivele numărau 39.609 indivizi, înregistrîndu-se o creștere de 52,3 la sută:

— Medialunară a încarcerărilor este de 2.726 persoane, iar a liberărilor de 1.123; în anul 1991, media celor aflați în penitenciare a fost de 26.810 deținuți, iar la finele anului se estimează a se ajunge la peste 50.000 persoane, ceea ce depășește capacitatea actuală a penitenciarelor din țară.

— Structura pe categorii principale de infracțiuni a condamnaților este următoarea: 5.691 condamnați pentru omor; 3.537 pentru viol; 5.803 pentru tîlhărie; 10.423 pentru furt în dauna proprietății private și 8.193 pentru furt din proprietatea publică.

— După structura pedepselor situația este următoarea:

- pînă la 1 an — 635 condamnați;
- între 1—2 ani — 2794 condamnați;
- între 2—5 ani — 10.755 condamnați;
- între 5—10 ani — 6.870 condamnați;
- între 10—15 ani — 826 condamnați;
- între 15—20 ani — 826 condamnați;
- peste 20 ani — 152 condamnați;
- pe viață — 5 condamnați.

Privarea de libertate îmbracă mai multe forme. De aceea, pentru a determina conținutul privării de libertate consecutive unei pedepse penale cu închisoarea, sînt necesare unele demersuri de natură științifică.

Analizînd izolarea fizică, psihică și psihosocială, pe de o parte, și privarea de libertate prin executarea unei pedepse penale într-un loc de deținere, pe de altă parte, vom constata că între ele există o multitudine de diferențe ce prezintă aspecte specifice și manifestări complexe. Deosebiri sînt de ordin fundamental și vizează atât latura cantitativă cît și pe cea calitativă:

a) din punct de vedere cantitativ, fără îndoială, privările de libertate se întind pe perioade mai mari sau mai mici, durata condamnărilor constituind principalul factor stresor, mai ales că studiile efectuate demonstrează că peste 92% dintre deținuți, chiar și după efectuarea unei mari părți din pedeapsă, se consideră încă nedreptățiți (prin aceea că pedeapsa a fost prea aspră).

Diminuarea pedepsei este supusă exclusiv unor factori externi asupra cărora deținutul nu are nicio influență, ele fiind de competența legiului torului și a magistratului;

b) din punct de vedere calitativ, privarea de libertate dă naștere unei game complexe de frămîntări psihice și psihosociale, începînd cu *criza de detenție* manifestată de la închiderea în „caiașacca tăcerii” pînă la comportamentele agresive și autoagresive (sinucideri, autoflagelării).

În comparație cu stările accidentale de izolare, privarea de libertate în sistemul detenției are drept consecințe, absolut specifice, înlăturarea simbolurilor exterioare ale personalității prin obligativitatea purtării

³ Revista „Pentru Patrie” nr. 4/1982, interviu cu directorul D.G.P. din Ministerul Justiției.

uniformei de deținut, care standardizează modul de viață și estompează pînă la anulare diferențele individuale.

Restringerea acută a libertății individuale, relațiile impersonale, lipsa de informații, regimul autoritar, mediul închis și activitățile monotone, toate acestea fiind resimțite acut de către deținut drept atingeri ale integrității sale ca ființă umană, se constituie deasemeni, ca note absolut particulare ale privării de libertate.

Toate acestea trebuie avute în vedere pentru ca sistemul de puniție prin detenție să nu se abată de la scopul său principal, acela de a fi constrîngere (izolare — reducere — reinsertie socială) și nu un prilej de a cauza dezumanizarea prin suferință fizică și psihică.

Pledăm, așadar, pentru supapele corespunzătoare evitării dezumanizării prin izolare, optînd pentru *deținerea în comun și consumarea timpului prin participare la activități utile*, menite în primul rînd statuării unui *climat de microcooperare*, alternativ potențialelor pedepse de izolare în cazurile în care condiția deținutului le reclamă.

Urmărind o cunoaștere cît mai fidelă a fenomenelor psihice și psihosociale ce se manifestă în locurile de detenție se impune o tratare diferențiată a deținuților primari și a celor recidiviști.

Infactorul ajuns pentru prima dată în penitenciar este traumatizat din punct de vedere psihologic. Venind în locul de detenție deja tensionat de contactul cu autoritățile judiciare, de desfășurarea procesului, se vede dintr-o dată frustrat de ambianța obișnuită familială, profesională și nu mai poate dispune de petrecerea timpului său liber. La aceasta contribuie o sumă de alte elemente frustrante caracteristice noului mediu în care intră, căci locurile de detenție ca și altor medii închise, le sînt specifice un set de particularități cu influență stresantă asupra integrității psihice și psihosociale a deținutului primar. În acest sens, particularitatea esențială a detenției este legată de înlăturarea simbolurilor exterioare ale personalității prin obligativitatea purtării uniforme penale, care standardizează modul de viață și estompează diferențierile individuale caracteristice vieții libere.

Diminuarea gamei contactelor fizice, psihice și psihosociale, reprezintă o altă particularitate a vieții de penitenciar, sărăcia vieții de relație avînd implicații profunde asupra capacității individului de a-și juca rolurile normale și reducînd puternic posibilitatea de interacțiune psihosocială cu semenii.

Relațiile impersonale, activitatea controlată, regimul strict, lipsa informațiilor, desfășurarea monotonă a programului zilnic ca și bariera psihosocială dintre deținut și funcționarii penitenciarului constituie un alt grup de particularități ale vieții din penitenciar, percepute de cele mai multe ori de către deținutul primar ca o atingere a integrității sale. Se consideră că particularitățile vieții de penitenciar, precum și caracteristicile personalității deținutului primar generează următoarele tipuri de „situații adaptative” ale acestuia la regimul de detenție:

1. *Comportament agresiv*, caracterizat prin rezistența deschisă la regimul vieții din penitenciar, relieffîndu-se adevărate „crize ale deprimării” ce se manifestă prin comportamente agresive îndreptate spre alți deținuți sau chiar cadre, ca și prin reacții autoagresive — automutilări și tentative de sinucidere.

2. *Comportament defensiv* (de retragere) care semnifică interiorizarea, izolarea deținutului primar de comunitatea celorlalți deținuți și de

viața din penitenciar, el construindu-și o lume imaginară unde încearcă să se refugieze.

3. *Comportament de consimțire* prin care se înțelege conformarea pasivă a condamnatului la normele și regulile din penitenciar, respectarea acestora fiind făcută în manieră formală, astfel încît să nu atragă sancțiuni suplimentare.

4. *Conduită de integrare* conform căreia deținutul primar se relaționează activ cu ceilalți deținuți și cu mediul de detenție. Această formă de adaptare este vizibilă mai ales la deținuții condamnați pe termene lungi.

9.3. Mediul penitenciar. Aspecte psihosociale

Impactul detenției asupra individului se resimte în mod dramatic prin limitarea drastică a spațiului de mișcare și a organizării timpului oricărui deținut. Aceasta înseamnă necesitatea — impusă de regulamentul instituției penitenciare — elaborării unor noi conduite legate de spațiu și de timp radical diferite de cele ale unui individ uman în libertate. Reducerea perimetrului de mișcare a individului duce la apariția unor fenomene ancestrale de teritorialitate — comportamentul individului de apărare a teritoriului propriu (H.F. Reading, 1978) — care se manifestă printr-o exagerată îndrăgire în „apărarea spațiului personal” (locul de culcare, locul de alimentare etc.). Deși fenomene de teritorialitate se manifestă și în condițiile vieții obișnuite — după definiția lui Anthony Storr (1969) și omul este o ființă teritorială — mai ales în spații supraaglomerate (orașe aglomerate, blocuri etc.), unele fenomene de agresivitate mărită se observă relativ rar, căci individul învață să-și stăpînească impulsurile agresive generate de prezența cîteodată supărătoare a altor indivizi sau grupuri de indivizi. Însă în condițiile detenției, fenomenele de teritorialitate devin exacerbate și suscită a agresivitate mărită (H.F. Ellenberger, 1971).

Frustrarea este resimțită cu deosebită tărie și pe planul timpului. Organizarea impusă și în general foarte monotonă a timpului, programa zilnică sever reglementată, timpul liber, atît cît este, fiind și el impus mai cu seamă în primele perioade ale detenției, provoacă sentimentul de frustrare continuă și, în consecință, mărește agresivitatea deținutului.

La mărirea sentimentului de frustrare duce și renunțarea forțată la o seamă de obiecte de uz personal, a căror lipsă este mereu resimțită. De asemenea, deținutul este forțat să renunțe la cele mai multe din plăcerile pe care și le-a putut oferi în viața liberă (de exemplu, consumarea de alcool, jocuri de noroc etc.), ceea ce îl va duce la căutarea de „surogate de satisfacții” (Kerner, 1982).

Șocul încarcerării, contactul cu subcultura carcerală, în scurtă vreme îl fac pe deținut să-și formeze — nu neapărat în mod explicit — o nouă viziune asupra propriei persoane și să elaboreze o „strategie de supraviețuire” (L. H. Bowker, 1977, după H. J. Kerner, 1982).

Încă în urmă cu decenii, criminologul canadian D. Clemmer (1940) a semnalat fenomenul de prizonizare — definit ca „socializarea” la cultura devenită a deținuților (H. F. Reading, 1978) —, proces prin care

⁴ Bogdan, T., Sîntea, I. și Drăgan, Cornianu, R., *Comportamentul uman în procesul judiciar*, Min. de Interne, Serviciul editorial și cinematografic, București, 1983.

deținutul ajunge să adopte și să împărtășească punctul de vedere al încarceratilor privind lumea din penitenciar și societatea în general.

Prizonizarea incumbă adoptarea unei atitudini ostile (fățișe sau ascunse) față de personalul închisorii, față de lumea „din afară” și, concomitent, dezvoltarea unei loialități față de ceilalți deținuți, sprijinirea reciprocă ori de câte ori interesele reale sau imaginare ale deținuților intră în conflict cu unele dispoziții ale autorității. Fără îndoială că adoptarea acestor „norme carcerale”, ca și a multor altor norme de același fel, atât de caracteristice subculturii carcerale, sunt generate dintr-o puternică motivație care se subsumează — așa cum am văzut că a formulat A. Maslow — categoriei de motive desemnate prin „necesitatea apartenenței la grup”.

În această situație, primul pas motivat psihologic (eventual și logic) va fi strădania deținutului de a se integra grupului informal de deținuți, de a-și dezvolta conduite dezirabile prevalente în acest grup, printre altele și supunerea necondiționată la liderul informal, chiar dacă riscă să fie prost văzut de cadre. În conformitate cu legea lui O. H. Mowrer, despre care s-a vorbit în altă parte a lucrării noastre, el va opta pentru situația gratifiantă imediată, deci va face cauză comună cu grupul de deținuți, căci deținuții sunt mai în măsură în a-l sancționa premial sau „penal” decât cadrele.

Stanton Wheeler (1968) subliniază însă că fenomenul de prizonizare, de integrare în grupul deținuților, de identificare cu subcultura carcerală este doar o primă fază în evoluția deținutului, căci în cea de-a doua fază din viața de detenție se poate observa limpede fenomenul de desprizonizare. Cu alte cuvinte, la începutul detenției, asumarea „rolului de captiv” este logică la infractori; cu cât se apropie însă momentul liberării, ei vor tinde să adopte un rol tot mai apropiat de ceea ce este dezirabil din punct de vedere social. Fără îndoială că și aici există o motivație calculativă, căci un comportament adecvat poate prescurta uneori în mod sensibil durata detenției.

Fenomenul de prizonizare, deci, este rezultatul „presiunii sociale” exercitate de grupul informal de deținuți și reprezintă o forță de contracultura, față de eforturile educativ-terapeutice ale personalului specializat din penitenciare (D. Pécid, 1980).

Din punct de vedere psihosocial, populația de deținuți dintr-o instituție penitenciară reprezintă un grup uman care înainte de toate are caracteristicile oricărui grup. Astfel, se pot identifica stataturi și roluri formale sau informale, apar lideri formali și informali care au un cuvânt greu de spus în existența și manifestările întregului grup. Grupul se supune unor norme care nu sunt neapărat identice cu cele dorite de conducerea penitenciarului, precum pot exista și „tradiții” transmise de la o „generație” la alta de deținuți. De asemenea, apare și un limbaj specific folosit cu precădere în scopul comunicării dintre deținuți spre a-și camufla intențiile, acțiunile etc. Normele, „tradițiile”, ca și limbajul se transmit și se mențin în pofida faptului că indivizii constituenți ai grupului părăsesc instituția fie prin transfer, fie prin liberare.

În cadrul grupului de deținuți apar și fenomenele socioafective (de atragere, respingere-izolare sau de ignorare-neutralitate) dintre indivizi. Față de alte grupuri umane, în grupul de deținuți aceste fenomene socioafective apar cu deosebită virulență; atât prietenii, cât și ostilitățile sunt

„pe viață și pe moarte”, fapt care nu o dată afectează atât climatul organizațional, cât și starea de disciplină a deținuților.

Oricum am privi lucrurile, este cert că, indiferent de tipul de personalitate cărui îi aparține deținutul, el în detenție nicicum nu este o ființă pasivă, ci în continuă interacțiune cu cei din jur, dezvoltând comportamente față de alți deținuți (relații deținut-deținut), ca și față de cadre (relații cadre-deținut), relații care pot fi de cooperare, dar și antagonice, conflictuale, cu fafete mai mult sau mai puțin grave. Sub acest aspect, în urma unor cercetări intensive, S. Harbordt (1972) a putut identifica în rindurile deținuților: tipuri prosociale, pseudosociale, antisociale și asociale. Apartenența la un tip sau la altul trebuie să fie la baza proiectării demersurilor reeducative, știut fiind că numai formele extreme ale tipului asocial sau antisocial se pot considera foarte greu reeducabile, restul deținuților (prosocialii și pseudosocialii) putând fi convertiți — cu tact pedagogic corespunzător — spre a colabora la propria lor reeducare.

Condițiile de existență sunt acelea care determină fenomenele majore ale oricărei subculturi. Acolo unde valoarea fundamentală este libertatea, se va dezvolta un climat de siguranță și de încredere reciprocă. Încarcerarea, alterarea fundamentală a modului de viață a celui încarcerat, generează un climat de neîncredere atât între deținuți, cât și între deținuți și cadrele de conducere ale penitenciarului.

Din studiul personalității infractorilor (recidiviști) rezultă că aceștia caută mereu experiențe și activități gratifiante, tind cu înverșunare — cât timp sunt în libertate — spre tot ceea ce le poate oferi satisfacții imediate. Din această cauză, pierderea libertății — încarcerarea — este resimțită cu atât mai dramatic, cu cât ei nu sunt obișnuiți și nici nu acceptă de bună voie vreun fel de restricții. În aceste condiții detenția este nu numai privarea de libertate în mișcare și acțiune, ci și o ruptură drastică în modul de comportament obișnuit — deci și preferențial — al infractorului.

Așa cum arată B. Cormier (1970), încarcerarea duce la crearea unei comunități a captivilor pentru care societatea „din afară” este constituită din dușmani, persecutori etc., indiferent dacă acest fel de a vedea și simți este fățiș sau disimulat.

Fenomenele psihosociale generate de ecologia carcerală au constituit și obiectul cercetărilor lui Maryrose Lette (1970). Ea a demonstrat că, deși sub stresul captivității și al promiscuității, instinctul de teritorialitate, precum și comportamentul de dominare-supunere, se exacerbează în general, pe măsură ce mediul carceral trece de la orientarea punitivă spre forme mai clare educativ-terapeutice, instinctul brutal de dominare tinzând să devină conduită de conducere (leadership).

B. Cormier, la care ne-am referit mai sus, împreună cu colaboratorii săi, a ajuns, prin tehnici adecvate de investigație, să stabilească relații de sinceritate cu un mare grup de deținuți. Odată încrederea lor câștigată, ei au dezvăluit că orice membru al autorității penitenciare dacă se apropie mai mult de deținut este privit ostil de către aceștia, deoarece se consideră că unicul lui scop este „să-i tragă de limbă”. În general, ofițerii (în nomenclatura anglo-saxonă prin această denumire se înțeleg subofițerii de pază) care sunt mai prietenoși sunt considerați fie „molatici”, fie „fraieri”. Tot din aceste cercetări a rezultat că grupul de deținuți și grupul de ofițeri nu numai că se suspectează reciproc, dar sunt foarte atenți ca

să nu fie confundați cu cei din „grupa adversă”, căci aceasta ar duce la pierderea creditului în grupul lor de apartenență.

H. F. Ellenberger trece drept unul din bunii cunoscători ai fenomenelor psihosociale care apar în medii închise. În formularea lui, mediu închis este orice ambianță unde există o barieră greu de trecut între interior și exterior, barieră care funcționează în dublu dens. Spitalele (de contagioși, de psihotici etc.), lagărele de prizonieri, penitenciarele etc., fac parte din asemenea medii, în cadrul cărora, alături de fenomenele grupale obișnuite, apar și o seamă de fenomene specifice.

Considerând cele expuse mai sus, ni se pare mai evident că delinventul recidivist, pe lângă toate celelalte caracteristici, mai are în antecedentele sale și „școala penitenciarului”. Această experiență umană tragică lasă urme de neșters în psihicul individului, în comportamentul lui, în raporturile sale cu mediul de trai și mai ales în raporturile sale cu autoritatea. Iată de ce în toate cazurile de recidivă, alături de noile fapte incriminate, ofițerul anchetator trebuie să examineze atent experiența de penitenciar a invinuitului, spre a avea o imagine completă asupra personalității sale.

POSIBILITĂȚI ȘI LIMITE PRIVIND MĂSURAREA POTENȚIALULUI DELICVENȚIAL

10.1. Potențial delinvențial și posibilități investigative

Psihologia judiciară, așa după cum s-a arătat în capitolul introductiv, este una din ramurile aplicative ale psihologiei, rolul ei fiind nu numai de a contura explicațiile privind diferite aspecte ale conduitelor deviante și infracționale, ci și de a se implica efectiv în a realiza anumite obiective ale activității organelor judiciare. Această intervenție și acest ajutor oferit vizează atât rezolvarea cauzelor judiciare, cât și activitatea preventivă.

Întrucât delinvenții și infractorii prezintă o serie de caracteristici psihocomportamentale care-i diferențiază de categoria subiecților conformiști se pune problema, pe de o parte, a posibilităților de depistare a acelor caracteristici (potențial delinvențial) care predispon individul la comiterea unor acte antisociale și, pe de altă parte, cunoscând psihologia celui care a încălcat legea, se ridică problema adaptării pe cât posibil a „trătatului” educativ, reeducativ și recuperativ pentru reabilitarea și reinserția socială a acestuia.

Mai exact, rezultatele acțiunii de măsurare a potențialului delinvențial poate avea, mai ales, următoarele întrebări¹.

1. identificarea predelinvenților în vederea supunerii lor la un tratament adecvat;
2. îmbunătățirea deciziilor privind alternativele pentru reabilitarea infractorilor;
3. de a determina care dintre infractorii condamnați pot fi eliberați condiționat și ce măsuri de supraveghere trebuie asigurate;
4. de a oferi o măsură imediată a eficienței unui program de reabilitare și prevenție.

În ceea ce privește mijloacele investigative utilizate, trebuie să menționăm că există o mare varietate, un loc important deținându-l *instrumentele psihodiagnostice* sau, mai simplu, *testele psihologice*. Ce este testul psihologic? Sînt multe definiții oferite în literatura de specialitate. Iată cîteva dintre ele. Asociația internațională de psihotehnică a adoptat următoarea definiție: „Testul... este o probă determinată, ce implică o sarcină de efectuat, identică pentru toți subiecții examinați cu instru-

Hanley Charles, The Gauging of Delinquency Potential, in Toch, H., *Psychology Crime and Criminal Justice*, Waveland Press, Inc., Prospect Heights, Illinois, 1986, p. 238.

mente precise pentru aprecierea succesului sau a eșecului sau pentru nota numerică a reușitei”².

Pentru Pierre Pichot, testele sînt considerate a fi „instrumente de lucru standardizate ce servesc în calitate de stimuli pentru comportament. Acest comportament este evaluabil prin comparație statistică cu acel al altor subieți aflați în aceeași situație, permițîndu-se astfel clasificarea celor examinați, fie din punct de vedere cantitativ, fie din punct de vedere tipologic”³. O definiție asemănătoare o oferă A. Anastasi: „testul este o măsură obiectivă și standardizată a unui eșantion de comportament”⁴. Avînd în vedere mai ales funcția de predicție a testului, Alain Sarton îl considera ca fiind o probă ce permite ca, pornindu-se de la un comportament observat al unui subiect dat să se determine comportamentele uzuale, inclusiv cele viitoare, semnificative ale subiectului considerat. În concepția lui P. Oléron, testele, în calitatea lor de instrumente fundamentale ale psihologiei aplicate, se pretează la cercetare datorită posibilităților pe care le oferă de examinare a numeroși indivizi în situații uniformizate. Pentru H. Wallon, un test este „o experiență sau un instrument de experiență”, considerînd că geniul experimentatorului se măsoară după fecunditatea experienței”⁵.

Testele ne oferă informație în legătură cu „echipamentul” psihologic al individului (trăsături psihice, capacități și abilități, aptitudini, trăsături de personalitate, temperament, caracter etc. Numărul lor este de-a dreptul impresionabil iar clasificarea se poate face în funcție de mai multe criterii. Cel mai important dintre ele se referă la obiectivul urmărit prin măsurare. Astfel, de exemplu, putem diferenția următoarele categorii de teste: • teste pentru abilități senzorio-motorii; • teste de atenție; • teste de memorie; • teste de aptitudini; • teste de inteligență; • teste pentru măsurarea temperamentului, caracterului; • teste de personalitate; • teste proiective; • teste pentru măsurarea sociabilității etc.

În funcție de necesități, în domeniul psihologiei judiciare se poate folosi orice categorie de teste pentru a cunoaște cît mai bine profilul psihocomportamental al subiectului delinvent sau infractor (în vederea elaborării unui sistem recuperativ corespunzător) sau al subiectului nedelinvent (în vederea formulării unor judecăți predictive referitoare la conduita lui antisocială potențială și, totodată, în vederea luării unor măsuri de prevenție).

Desigur, informația privind caracteristicile psihocomportamentale ale subiectului este oferită nu numai de către teste, ci ea poate fi recoltată și cu ajutorul altor metode, cum ar fi: anamneza, convorbirea, observația, ancheta (pe bază de interviu și pe bază de chestionar), scale de atitudini și de apreciere, teste sociometrice etc. De asemenea, cu bune rezultate poate fi folosit experimentul psihologic.

De altfel, și în domeniul psihologiei judiciare, este bine să se respecte „regula” mai generală ce stă la baza creșterii gradului de obiectivitate și de credibilitate a informației de natură psihologică referitoare la un su-

biect și anume: este bine să se folosească cît mai multe metode, făcînduse corelații între elementele informative oferite de către acestea.

Pe de altă parte, este bine să se evite cît mai mult posibil fenomenul de fetișizare a unor metode, cum ar fi, de exemplu, cazul testelor. Trebuie manifestată o grijă deosebită pentru interpretarea rezultatelor obținute, specialistul dominînd în cea mai mare măsură informațiile furnizate. În acest sens, este bine să se reamintească mereu afirmația făcută de către Szondi: un psiholog fără teste face mult mai mult decît mai multe teste fără psiholog.

În ultimul timp se observă că, din nefericire, unele teste au ajuns pe mîna unor nespecialiști (cum ar fi unele teste proiective, de exemplu) și sînt folosite fără prea mult discernămint în detrimentul, desigur, al persoanei investigate dar și al științei psihologice.

Atît la noi în țară, cît și în străinătate, cel mai frecvent sînt folosite în domeniul psihologiei judiciare testele de personalitate și testele proiective. Cea de-a doua categorie favorizează evidențierea tendințelor manifestate de individ spre devianță, spre activitatea antisocială. Specificul acestor mijloace investigative constă în faptul că ele incită subiectul să se proiecteze în diferite manifestări ale personalității sale. Mai exact, tehnica proiectivă constă în observarea reacțiilor la prezentarea anumitor imagini și obiecte care ne permit să vedem cum și cu ce aspect din mediu se identifică subiectul și să desprindem semnificațiile acestor identificări⁶.

Din categoria largă a tehnicilor proiective, în domeniul psihologiei judiciare sînt utilizate mai frecvent următoarele⁷.

Testul Rorschach, denumit și testul „petelor de cerneală” (Rorschach Inkblot Test), aparține psihiatrului elvețian Herman Rorschach (1921). Acest instrument psihodiagnostic cuprinde 10 planșe cu pete de cerneală simetrice, colorate și necolorate. Mai exact, sînt 3 categorii de pete: negre cu nuanțe de gri (5), negre cu nuanțe de roșu (2) și colorate (3). Sarcina subiectului constă în faptul că el trebuie să spună ce anume îi sugerează fiecare pată în parte.

Pentru interpretarea răspunsurilor se folosește un cod topologic iar în baza celor 10 planșe se pot obține în general pînă la 250 de răspunsuri. În analiza rezultatelor interesează faptul dacă subiectul se referă în interpretare la ansamblul petelor sau la unele detalii, dacă atribuie formelor percepute identități vegetale sau animale. De asemenea, interesează raporturile dintre forme și culori ce intervin în răspunsuri, originalitatea sau banalitatea răspunsurilor etc. Așadar, pentru testul Rorschach interesează în cotație și interpretare anumite caracteristici:

a) *modul de aprehensiune* (percepere); se notează: G = răspuns global, D = detaliu normal, Dd = detaliu decupat arbitrar din pată, Ddl = detaliu alb central sau periferic, Do = detaliu minuscul sau parte ce de obicei se consideră întreg, DG = răspunsuri confabulatorii (se interpretează planșa printr-un detaliu), DblG = interpretare generală pornind de la detaliu alb;

b) *determinanții* prin care se fac referiri la caracteristici de formă: F = formă (F₊ se notează atunci cînd există o mare asemănare între determinarea formei și pată iar F₋ se notează cînd lipsește asemănarea);

² Piéron, H., *Vocabulaire de la Psychologie*, Paris, P.U.F., 1963, p. 399.

³ Pichot, P., *Tes tests mentaux*, Paris, P.U.F., 1967, p. 1.

⁴ Anastasi, A., *Psychological testing*, Macmillan Publishing Company, New York, 1988, p. 23.

⁵ Schiopu, U., *Introducere în psihodiagnostic* (ed. a II-a), T.U.B., 1976.

⁶ Neveanu-Popescu, P., *Dicționar de psihologie*, Ed. Albatros, 1978, p. 729.

⁷ Anastasi, A., *Op. cit.*, cap. 19; Schiopu, U., *Op. cit.*, p. 452-480.

K = engrame kinestezice; C = culoare; cînd răspunsul se referă și la formă și la culoare se notează cu CF. Dacă forma sau culoarea se află pe primul loc se notează, după caz, FC sau CF;

c) pentru *conținut* se folosesc drept notații: H = uman, Hd = detaliu uman, A = animal, Ad = detaliu animal, Anat = anatomie, PL = evocări de plante, Nat = evocări de natură, Ob = evocări de obiecte, Arh = evocări arhitecturale, Abstr = evocări de caracteristici abstracte; d) în ceea ce privește *clar-obscurul*: (C) = relevantă în relatare fie clar-obscur-difuz;

e) din răspunsurile tip K raportate la culoare se stabilește *rezonanța intimă* (TRI).

Un grafic favorizează raportarea numărului de interpretări de planșe la totalul de răspunsuri pentru fiecare planșă (se cotează timpul total, timpul mediu de răspuns, numărul total de banalități și total de răspunsuri, inclusiv răspunsurile originale). În concepția lui Rorschach caracterul subiectului constă dintr-o anumită proporție între introversiune (mișcarea obiectelor) și extroversiune (culoarea lor). Plecînd de aici, el a alcătuit următoarea tipologie:

a) *intratensivi* (culoarea este mai puțin vizibilă decît mișcarea) caracterizați prin: viață interioară bogată, voință, imaginație, relații puternice; b) *extratensivi* (mișcarea este mai puțin vizibilă decît culoarea) caracterizați prin: sociabilitate și spirit practic; c) *ambi — egali* (mișcarea este egală cu culoarea), caracterizați prin: dotare interioară bună și echilibru psihic adecvat; d) *coarțați* (pentru care nu există semnificații nici în culoare, nici în mișcare) caracterizați prin: pedanță, rezonanță afectivă slabă, melancolie, deprimare etc.

Acest test, după cum afirmă unii autori⁸, pun în evidență tipul de aprehensiune (adică de organizare a percepției pe aspectele analitice de conținut), tipul de rezonanțe intime, interesele, tendințele nevrotice, tensiuni conflictuale minore și majore, aspecte ale inteligenței etc.

Foarte asemănător cu testul Rorschach și construit, de altfel, pe același principiu, este *testul „petelor de cerneală”* al lui Holtzman. Acesta cuprinde 2 serii de planșe (A și B), fiecare cuprinzînd 47 de planșe, cu pete de cerneală neagră și colorată (policromă). Întrucît primele două planșe sînt folosite pentru instructaj și adaptare, iar subiectul trebuie să interpreteze petele dînd pentru fiecare planșă un singur răspuns, în total se vor obține și cota 45 de răspunsuri pentru fiecare serie. Pentru fiecare planșă există 22 variabile în vederea coterării (inclusiv cele din testul Rorschach, cum ar fi, localizarea, determinanții și conținutul). Nota totală pentru fiecare variantă este suma celor 45 de note particulare.

T.A.T. sau *Testul de aperepție tematică* (Thematic Apperception Test) este creat inițial de către Christina D. Morgan și Henry A. Murray în 1935 și definitiv, în 1943, de către H. A. Murray. El constă din 30 de planșe sau ilustrații (din care se aleg, însă, după caz, 20 de planșe care se prezintă în două serii), care cuprind anumite personaje aflate într-o situație ambiguă, iar subiectul are sarcina de a povesti istorioare corespunzătoare situațiilor prezentate prin imagini și inventate sub impulsul momentului.

⁸ Roșca, M., *Metode de psihodiagnostic*, E.D.P., București, 1972, p. 68—78.

În fața planșei, subiectul va manifesta tendința de a integra în interpretarea situației prezentate propria sa experiență și existență, cerințele de moment conștiente și inconștiente. În felul acesta, testul permite evidențierea și descifrarea unor tendințe latente constînd în: forme agresive, autoagresive, dominație, supunere, protecție, independență, dependență etc. Există și un sistem de interpretare de 5 puncte ale răspunsurilor și anume: 1. eroii povestirii (cu care se identifică subiectul în mod cert); 2. trebuințele (eroiului principal și al altora); 3. forțele ce acționează asupra eroilor; 4. tema generală a istorioarei elaborate de subiectul considerat; 5. deznodămîntul.

În relatarea făcută de subiect interesează, de asemenea, o serie de aspecte precum: forma relatării, lungimea ei, gradul de organizare, orientarea și detaliile.

Testul Szondi, inventat și construit de către psihologul de origine maghiară Leopold Szondi, în 1937, are la bază așa-numita teorie a destinului. Metoda de diagnostic oferită se ocupă de psihologia profundă care ajută la lămurirea următoarelor fapte: 1. aspirațiile pulsionale inconștiente ale subiectului; 2. luarea de poziție inconștientă a Eu-lui față de pericolul pulsional; 3. dialectica dintre pulsuni și Eu. În concluzie, această metodă înfățișează psihologului procesele inconștiente ale destinului, pulsuniilor și Eu-lui.

Testul Szondi cuprinde, de fapt, 6 serii a câte 8 fotografii ale unor bolnavi psihici (sau a unor persoane ce suferă de „maladii pulsionale”), deci în total 48 de fotografii. Subiecții au sarcina de a alege, din cele 6 serii, câte 2 fotografii cu figuri ce le consideră simpatice și alte 2 fotografii cu figuri ce le consideră antipatice. Așadar, în urma administrării testului, subiectul alege 24 de fotografii. Alegerile făcute pun în evidență un profil pulsional, Szondi stabilind 4000 de profiluri.

Plecînd de la considerarea pulsunii ca fiind produsul dualismului, al aliajului a două trebuințe, care au același scop pulsional, autorul testului stabilește 4 grupe pulsionale pe care le numește „vectori pulsionali” și care evidențiază un quantum pulsional delimitat, avînd direcție pulsională particulară, direcție în care se manifestă trebuințele și aspirațiile pulsionale intricate: 1. vectorul S (pulsune sexuală); 2. vectorul P (pulsune paroxismală, de surpriză, de protecție etică); 3. vectorul Sch (pulsunea Eu-lui); 4. vectorul C (pulsune de contact).

La acești vectori, Szondi raportează 8 trebuințe pulsionale specifice, pe care le numește „factori pulsionali”⁹:

1. vectorul S cu trebuința pulsională: h (homosexualitate)
s (sadism)
2. vectorul P cu trebuința pulsională: e (epilepsie)
h (isterie)
3. vectorul Sch cu trebuința pulsională: k (schizocatatonică)
p (schizoparanoică)
4. vectorul C cu trebuința pulsională: d (stare depresivă)
m (manie)

La rîndul lor, acești factori pot avea valori pozitive sau negative, rezultînd astfel 16 tendințe pulsionale, pentru cei 4 vectori pulsionali.

⁹ v. și Dragomirescu, V., *Psihosociologia comportamentului deviant*, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1976, p. 141—144.

Pentru psihodiagnostic, alegerea făcută de subiect este interpretată atât din punct de vedere cantitativ, cât și al direcției tendinței. Se disting 3 feluri de alegeri :

1. Reacția medie (cînd se alege 2 — 3 imagini ale unui factor);
2. Reacția „vid” sau o (zero), cînd nu se alege nici o imagine;
3. Reacția plină (cînd alege cel puțin 4 imagini ale unui factor).

Se consideră că fotografiile constant excluse de la alegere (reacția 0) semnifică „manifestarea pulsională prezentă”.

Reacția „plină” poate avea două feluri de semnificații : 1. relevă factorul cel mai dinamic dintre tendințele pulsionale non-manifeste (ce determină direcția de alegere pulsională); 2. deosebează tendințele pulsionale premanifeste, aproape de exteriorizare.

Se pot distinge 3 feluri de reacții pline : 1. reacția simpatice (+); 2. reacția antipatică (—); 3. reacție ambivalentă ($\pm$). Reacțiile „0” și „plină” se deosebesc practic doar din punct de vedere dinamic. Ele reprezintă, de fapt, două faze succesive : acumularea maximală a unei tendințe pulsionale și apoi descărcarea. Reacția „0” semnifică tendința, care, datorită descărcării și-a pierdut activitatea dinamică, în momentul considerat. Reacția „plină”, ca „încălețură” de tendințe pulsionale, ce nu pot fi satisfăcute în prezent, este o stare care poate fi depășită de către subiect prin două mecanisme : 1. exteriorizare — descărcare (calea reacției premanifeste, care precede satisfacția directă); 2. interiorizare spre instanțe psihice mai profunde, sau refularea din concepția psihanalitică.

Această metodă își găsește o largă utilitate în psihologia criminală¹⁰.

Testul Rosenzweig face parte din categoria tehnicilor proiective interpretative, cu material psihosocial, cuprinzînd 24 de imagini desene. În fiecare din ele sînt reprezentate două personaje în situații de frustrare de tip curent. Exemple : a) se vede o mașină cu două persoane din care una cere scuze unui pieton pe care l-a stropit cu noroi. Subiectului i se cere să precizeze, în chenarul gol, ce ar răspunde dacă ar fi cel frustrat (cel ce a fost stropit); b) o tină răspunde alteia : „E groaznic, ați spart tocmai vasul preferat al mamei mele”. În chenarul gol, subiectul trebuie să răspundă în replică la această propoziție plină de reproșuri agresiv deghizate.

De altfel, ipoteza fundamentală care stă la baza testului se referă la ideea că violența conduitelor agresive este direct proporțională cu intensitatea motivației frustrante. Răspunsurile primite la cele 24 de desene pot fi clasificate în 3 tipuri : extrapunitive, intrapunitive și impunitive. În funcție de aceste răspunsuri, se stabilesc 3 tipuri de reacții : de predominanță a obstacolului, de apărare a Eu-lui și de persistență a cerinței sau necesității. Combinarea acestor șase categorii conduce la constituirea a 9 factori care pot fi cotați.

În interpretarea rezultatelor testului Rosenzweig se calculează și indicele de conformitate la grup sau C.C.R. (Group Conformity Rating) care are drept scop măsurarea conformității răspunsurilor subiectului, cu cele ale mediei populației.

Așa după cum am mai precizat, în domeniul psihologiei judiciare sînt utilizate frecvent testele sau chestionarele de personalitate, cum ar fi : M.M.P.I. (Inventarul multifazic de personalitate), 16 PF Cattell, C.P.I. (Inventarul de personalitate California), P.I.C. (Inventarul de personalitate pentru copii) etc. Deși greoaie în aplicare, deoarece ele conțin un număr foarte mare de întrebări (de exemplu, M.M.P.I. cuprinde 550

de întrebări), ele sînt foarte utile întrucît scot în evidență profilul psihologic al subiectului și, totodată, tendințele dominante pe care acesta le manifestă în plan comportamental.

10.2. Măsurarea potențialului delinvențial văzută din perspectiva exigențelor științifice

Utilitatea mijloacelor psihodiagnostice pentru cunoașterea individului uman în orice context al activității socio-profesionale nu mai trebuie demonstrată. Și aceasta este valabilă, desigur, și pentru domeniul psihologiei judiciare. Dar tot atât de adevărat este faptul că, în cazul în care se ignoră respectarea cerințelor și rigorilor științifice adresate acestor metode, ele își pierd din valoare și utilitate, făcînd serioase deservicii activității practice și cercetării științifice. A. Binet avertiza încă de la începutul secolului XX că testul nu este precum un simplu cîntar pe care te urei și constăți imediat ce greutate ai. În felul acesta, „părintele” psihotehnicii dorea să avertizeze din timp pe toți cei ce vor utiliza teste să manifeste o precauție deosebită.

Înainte de orice, mijloacele diagnostice utilizate trebuie să răspundă pozitiv la două cerințe majore : a) *fidelitatea* (reliability), adică testul trebuie să manifeste constanță pe linia informației furnizate asupra unui subiect testat în momente diferite; b) *validitatea* sau proprietatea testului de a măsura ceea ce și propune să măsoare¹¹, adică informația oferită de către test în legătură cu anumite trăsături psihice ale subiectului trebuie să fie confirmată de către conduita acestuia în cadrul unei activități viitoare în raport cu care s-a făcut testarea. Informațiile furnizate de teste apar în calitate de *predictori*, adică ei anticipă un anumit randament, o anumită conduită viitoare. Rezultatele, randamentul, conduita subiectului în etapa ulterioară a confruntării directe cu activitatea pentru care s-a făcut testarea reprezintă *criteriul*. Un test este valid atunci cînd există o corelație pozitivă între predictor și criteriu.

În cadrul psihologiei judiciare, în acțiunea de măsurare a psihologiei subiecților, orice indicator al potențialului delinvențial este un *predictor* posibil al comportamentului iar comportamentul, la rîndul lui, constituie *criteriul*. În măsura în care există o înaltă corelație între scorurile privind predictorul și scorurile privind comportamentul sau criteriu, se poate considera că predictorul este valid. Pe de altă parte, cînd scorurile privind criteriu descriu în mod clar un comportament infracțional, criteriu poate fi considerat valid.

Pentru a dovedi validitate, predictorul și criteriu trebuie să fie sigure, demne de încredere, adică să dovedească fidelitate. Un predictor dovedește fidelitate dacă scorurile sînt relativ nechimbate atunci cînd indivizii sînt măsurați a doua oară după scurgerea unei anumite perioade de timp.

La rîndul ei, fidelitatea (reliability) este de mai multe feluri¹² :

a) *fidelitate test-retest*, care presupune aplicarea aceluiași instrument de diagnoză în momente diferite și calcularea valorii coeficientului de corelație (r_{tt}) pentru cele două scoruri obținute;

¹¹ Anastasi, A., *Op. cit.*, p. 116—122.

¹² Anastasi, A., *Ibidem*.

¹⁰ Dragomirescu, V., *Op. cit.*, p. 145.

b) *fidelitatea tip formă alternantă*, presupune utilizarea a două instrumente similare (forme alternante) în momente diferite. Se calculează, de asemenea, corelația dintre scorurile rezultate; c) *fidelitatea divizării în jumătate*, care presupune calcularea coeficientului de corelație dintre rezultatele obținute la cele două părți sau jumătăți ale instrumentului de diagnoză.

Utilizând în domeniul psihologiei judiciare mijloace diagnostice, cum ar fi testele de personalitate de exemplu, ce nu dovedesc fidelitate înseamnă că, în momente diferite ele vor furniza informații diferite, chiar contradictorii asupra unor trăsături sau factori de personalitate. Dacă la o primă testare rezultă că subiectul prezintă un înalt grad de imaturitate social-emoțională și, totodată, manifestă hiperagresivitate în relaționarea sa cu alții iar, în urma unei noi testări cu același instrument, rezultatele sunt în general opuse, putem trage concluzia că fidelitatea instrumentului utilizat prezintă valori foarte scăzute.

În ceea ce privește *validitatea*, care reprezintă cea de-a doua însușire metrologică importantă a mijloacelor de diagnoză psihică, trebuie să deosebim *validitatea predicativă* de *validitatea concurentă*¹³. Un prim criteriu l-ar constitui timpul, în sensul că validitatea predicativă vizează relațiile dintre test și criteriu (ce sunt plasate diferit în timp), iar validitatea concurentă vizează relațiile dintre acestea în aceeași unitate de timp. În anumite situații, validitatea concurentă este folosită numai ca un substituit pentru validitatea predicativă. Totuși, distincția logică dintre cele două tipuri de validitate este bazată nu atât pe timp, ci, mai ales, pe obiectivele testării. Validitatea concurentă este relevantă pentru testele folosite în vederea diagnozei statutului existent, mult mai mult decât predicția unor rezultate și a unor conduite viitoare. Această diferență poate fi evidențiată prin întrebările: „Este X schizofrenic?” (validitate concurentă) și „Va deveni schizofrenic?” (validitate predicativă).

În domeniul psihologiei judiciare, pentru a determina validitatea predicativă este necesar să se măsoare subiecții în două perioade de timp diferite (de exemplu, în copilărie și apoi în perioada adolescenței sau la vîrsta adultă timpurie). Pentru validitatea concurentă se măsoară subiecții delinvenți și cei nedelinvenți. În acest caz, o măsură a potențialului delinvențial nu are o validitate concurentă cînd ea poate să distingă între criminali cunoscuți și persoane normale.

În cadrul ansamblului de cercetări efectuate, subiectul cel mai des întâlnit legat de cercetarea potențialului delinvențial este predicția comportamentului social viitor al unor copii și adolescenți. Trebuie subliniat însă faptul că majoritatea eforturilor de măsurare a potențialului delinvențial au fost făcute în direcția validității concurente, ceea ce înseamnă că instrumentele lor sînt imposibil de evaluat ca predictorii. Doar cîțiva investigatori au urmărit subiecții destul de mult timp pentru a obține estimări ale validității predictive¹⁴.

Printre cele mai importante instrumente psihodiagnostice au fost folosite mai ales inventarele și chestionarele de personalitate.

10.3. Rezultatele unor cercetări concrete

Inventarul de personalitate pentru copii (Personality Inventory for Children — PIC), ce cuprinde 600 de itemi la care răspunde mama copilului investigat, a fost utilizat pentru a deriva o scală empirică utilă în predicția delinvenței — Delinquency Prediction Scale (DP Scale)¹⁵. Eșantionul de construcție a scalei a constat din 191 de elevi (10—12 ani) care urmau cursurile Minneapolis Public Schools între anii 1960—1962. Grupul — criteriu pentru delinvenții juvenili a cuprins 30 de băieți care, de-a lungul perioadei cercetării (ce s-a sfîrșit în 1968) au avut înregistrări la poliție sau încălcări ale regulilor de trafic. Ceilalți 161 subiecți rămași au alcătuit grupul nedelinvenților ale căror răspunsuri la PIC au fost comparate cu cele ale grupului-criteriu.

Itemii care compun DP Scale (Scala DP) au fost selectați în baza unei proceduri de analiză a itemilor propuse de Darlington, ce face uz de corelații interimare. În această scală au fost incluși 71 de itemi, acoperind o largă gamă de categorii de conținut psihologic. Există un număr aproximativ egal de itemi care pot fi cotați în direcția „adevărat” sau „fals” și un număr corespunzător de itemi „subtili”, adăugați la tipul de itemi evident antisociali. Această scală a clasificat corect 93,3% din delinvenți și 89,4% din nedelinvenți. De aceea, susține autoarea, scala este folosită ca o *procedură validă pentru identificarea potențialului delinvenților*. Ea adaugă alte 3 seturi de rezultate care să sprijine validitatea acestei scale: a) distribuția scorului pentru un eșantion de 13—14 băieți de la Minneapolis Public Schools la DP Scale, nu a diferit semnificativ de cea pentru eșantionul inițial în baza căruia s-a construit scala; b) utilizînd această scală au fost identificați corect 94,1% subiecți dintr-un eșantion de 17 băieți de 13—14 ani delinvenți instituționalizați; c) un eșantion de 174 de copii de 7—12 ani neadaptați emoțional a oferit o confirmare complementară.

Inventarul multifazic de personalitate Minnesota (MMPI), legat de numele lui Hathway și McKinley, cuprinde 550 de itemi ce pot fi grupați în 26 de categorii în funcție de aspectele de personalitate la care se referă: sănătate, simptome neuropsihice, condiție fizică, viață sexuală, afectivitate, tendințe sadice și masochiste, conduită socială, atitudini morale etc. Subiectul răspunde prin „adevărat”, „fals”, „nu știu” iar răspunsurile sînt ordonate astfel încît să formeze 9 scale clinice, fiecare din ele permițînd evidențierea unor caracteristici psihopatologice: ipohondrie, depresie, isterie, psihopatie, masculinitate-femininitate, paranoie, psihastenie, schizofrenie și hipomanie. În afara acestei scale, există și unele scale de validare adiționale care scot în evidență mai ales atitudinea subiectului față de test.

În urma aplicării lui, acest test evidențiază existența unor tendințe spre devianță însă cercetările concrete efectuate evidențiază existența unor informații oarecum contradictorii privind validitatea acestui instrument. El a fost folosit în centre de consiliere, în clinici, în închisori, mai ales pentru a se verifica capacitatea lui de a prezice adaptarea la închisoare și recidivismul. Deși cu destule dificultăți, testul a fost aplicat și pe

¹³ Anastasi, A., *Op. cit.*, p. 139—164.

¹⁴ Hanley, Ch., *Op. cit.*

¹⁵ Hampton, Ch. A., Longitudinal study of personality of children who become delinquents using the Personality Inventory for Children (PIC), in *Dissertation Abstracts International*, 1970, 30 (10—B), 4792.

elevi și pe tineri. În acest sens, ample studii au fost întreprinse de către Hathway în colaborare cu Elio D. Monachesi (1953, 1963). Ei au aplicat acest instrument pe mii de elevi din clasa IX-a în Minneapolis și în afara statului Minnesota. Mai exact, numărul subiecților a fost de 4048 (1997 băieți și 2.051 fete) care aveau 15 ani la început. În urma aplicării testului, s-a apreciat că 22% din băieți și 8% fete vor deveni delinvenți.

După trecerea mai multor ani, echipa de cercetare a verificat înregistrările de la curtea de judecată și de la poliție pentru a se estima nivelul de delinvență al subiecților. Au fost, de asemenea, colectate informații și din alte surse, cum ar fi, aprecierile făcute de profesori asupra potențialului delinvențial. În baza informației recoltate, Hathway și Monachesi (1963) au folosit câteva tipuri de analiză în vederea estimării valorii predictive a inventarului: 1) prima analiză a folosit scalele MMPI standard; pentru fiecare scală, scorurile copiilor care mai târziu au devenit delinvenți erau contrastante cu scorurile copiilor care nu au devenit delinvenți; 2) în a doua analiză, frecvențele diferitelor tipuri de profile MMPI au fost comparate pentru două categorii de subiecți; 3) în a treia analiză, compararea pentru fiecare întrebare a răspunsurilor „delinvenvente” cu cele „nedelinvenvente” la itemii la care cele două grupuri păreau a fi substanțial diferite.

O analiză de acest fel la atipia itemi cît are testul necesită o validare încrucișată sau, altfel spus, verificarea pe un alt eșantion pentru a fi siguri că diferențele nu s-au datorat șansei. De aceea, autorii au utilizat eșantionul din afara statului dar rezultatele au fost descurajatoare. Deși MMPI a avut o anumită validitate predictivă, Hathway și Monachesi și-au exprimat pesimismul în legătură cu utilitatea lui.

O încercare interesantă și utilă de valorificare a testului MMPI pentru necesitățile activității judiciare este legată de numele lui Megargee¹⁶. Împreună cu Meyer (1977) începe să extragă profile MMPI din câteva eșantioane de deținuți din Federal Correctional Institute (FCI) din Tallahassee, Florida și supunerea lor la o analiză a profilului ierarhic (metoda lui Veldman — 1967) pentru a combina datele în grupuri naturale de indivizi. În consecință, zece grupuri de profile au fost conturate ca rezultind din fiecare din eșantioanele folosite. Aceste grupuri au fost numite arbitrar în ordine alfabetică (Able, Baker, Charlie, Delta, Easy, Foxtrot, George, How, Item, Jupiter). După ce au fost împerecheate subgrupurile pentru fiecare eșantion unul cu altul, au fost generate regulile care să descrie caracteristicile MMPI ale grupurilor în funcție de codul Welsh, de cota scalei, de caracteristicile fazei și de panta profilului complet. În final, un nou eșantion a fost extras și clasificat în acord cu regulile generate anterior.

Împreună cu Dorhout (1977), Megargee a procedat la revizuirea și rafinarea regulilor originale, făcînd posibil ca profilele să fie clasificate corect de către alți clinicieni și de către programele computerizate. În acest stadiu, sistemul a fost implementat, utilizînd programul Dorhout pentru a clasifica 1214 profile MMPI obținute pe deținuți masculi la FCI din Tallahassee. Din 1214 profile, 96% au fost clasificate, 63,4% prin programe computerizate și 32,4% de clinician iar 4,1% rămînînd neclasificabile.

¹⁶ Hanley Ch., *Op. cit.*; Upton, R. L., *The Megargee—MMPI typology as a predictor of institutional adjustment in state female prisoners*, thesis for Master's degree, U.S.I., July, 1982.

În continuare, împreună cu Bohn (1977), Megargee a încercat să determine dacă tipurile diferă semnificativ în comportament, istoria vieții și variabilele sociale, istoria criminală și adaptarea instituțională. Rezultatele investigațiilor, care s-au întins de-a lungul a citorva ani, au indicat că cele 10 profile au fost diferite în funcție de variabile precum: demografic, academic, intelectual, social, vocațional și psihologic (alta decît MMPI). În plus, ele au diferit privind măsurătorile adaptării instituționale și cîteva măsurători ale recidivismului.

Validarea schemei clasificatorii a lui Megargee s-a făcut și prin intermediul testării eficacității prescripțiilor de tratament și prin aplicarea la deciziile de conducere. Astfel, deținuții din FCI au fost elaficați ca „prădalnici”, „victimă” sau „mediu” cu ajutorul tipologiei MMPI. În baza clasificării, repartizarea pe dormitoare a fost apoi făcută cu scopul de a separa deținuții atacatori, violenți de cei care în cea mai mare măsură pot fi victimizați. După 9 luni de la aplicarea acestui sistem, incidențele violenței și atacurilor s-au redus la 46% comparativ cu sistemul anterior ce s-a bazat pe repartizarea întâmplătoare pe dormitoare.

Tipologia lui Megargee a fost validat și de alți autori. Astfel, Edinger (1979) a aplicat schema lui Megargee pe 2063 infractori federali bărbați și 1291 bărbați și 164 femei infractori statali. El a fost capabil să clasifice 85,5% din eșantionul federal și 86,1% și 87,2% (bărbați și femei, respectiv) din eșantionul statal. Toate cele 10 tipuri de profile Megargee au fost identificate în cadrul fiecărui eșantion. Au rezultat, de asemenea, și alte concluzii precum: • existența unor diferențe semnificative în privința proporției pentru fiecare tip găsit în cadrul grupurilor de infractori statali bărbați și femei; • distribuția proporțională a tipurilor în eșantioanele folosite au diferit semnificativ față de distribuția tipurilor stabilite de către Megargee și Dorhout (1977); • analiza suplimentară a eșantionului federal (bărbați) a evidențiat diferențe semnificative între tipuri în ceea ce privește infracțiunea curentă, agresiunea verbală și grupul de infractori privind sfidarea legii.

Concluzia finală la care a ajuns Edinger este aceea că studiul a fost în general reușit în validarea încrucișată a tipologiei lui Megargee.

Sink (1978) a aplicat sistemul de clasificare pe femei tinere (18—27 de ani), albe și negrese, infractori statali și federali în instituții din Florida. Ea a fost capabilă să clasifice 71% din deținutele federale și 66% din cele statale, iar cînd încercăturile au fost rezolvate pentru indivizii clasificați multiplu, procentajele indivizilor clasificați au crescut la 88% și 86% pentru cele două categorii de eșantioane.

Booth și Nowell (1980) au studiat 641 deținuți bărbați în închisoarea din statul Utah. Acest eșantion, spre deosebire de cel folosit de către Megargee, reprezintă o mai largă distribuție a vîrstelor privitoare la diferite pattern-uri de infracțiuni și este distribuit la diferite nivele de pază. Rezultatele studiului au arătat că 88% din deținuți au fost reușit clasificați și toate cele 10 tipuri de profile au fost identificate. Totuși, distribuția tipurilor a diferit semnificativ față de cea pentru eșantionul federal din Tallahassee.

Gearing (1979) a oferit o critică metodologică și o revistă a literaturii privind utilizarea MMPI pentru a prezice comportamentul în închisoare. Evaluarea lui a evidențiat o multitudine de neajunsuri: • proceduri neadecvate de eșantionare; • eșecul în a controla anumite variabile, precum vîrsta, achizițiile educaționale, Q.I., rasa; • eșecul în a

folosi orice mijloc pentru a detecta protocoalele nonvalide MMPI; • eșecul în a se ocupa de probleme metodologice critice. Autorul ajunge la concluzia că studiile revăzute trebuie privite ca indicind potențial utilitatea MMPI în munca din închisoare pentru cercetătorii care doresc să valideze încrucișat și să extindă rezultatele în studii mai bine controlate.

Trecerea în revistă a diferitelor cercetări efectuate privitoare la tipologia lui Megargee și Dohout (1977) a condus la conturarea unor concluzii majore: • MMPI apare ca fiind folosit în identificarea comportamentului violent/agresiv „supracontrolat” care este altfel dificil de detectat; MMPI este promițător în câteva arii, printre care predicția recidivismului și clasificarea comportamentului psihopatologic; • rezultate neconclusive există asupra indicatorilor MMPI privind adaptarea în închisoare; • rezultatele nu pot fi folosite în cazul femeilor deținute deoarece aproape toate studiile au folosit eșantioane de bărbați.

Plecând de la ultima concluzie, R. L. Upton organizează ample cercetări încercând să determine dacă profilele răspunsurilor la MMPI sînt predictive ca indicatori ai adaptării instituționale a femeilor deținute. Rezultatele finale arată că utilitatea schemei clasificatorii bazate pe MMPI pentru predicția adaptării instituționale a femeilor deținute nu a fost demonstrată.

În acord cu H. J. Eysenck (1964), criminalii pot fi în mai mare măsură decât alții cu valori mari la *extroversiune* și *neuroticism*. El a prezis existența unei legături între *extroversiune* și delinvență, bazându-se pe concluziile sale în raport cu cercetările anterioare care au indicat că *extroversiunea* interferează cu achiziționarea răspunsurilor condiționate. O asemenea interferență în copilăria timpurie (perioadă considerată ca fiind critică pentru dezvoltarea conștiinței unei persoane) face ca *extrovertitul* să fie puțin socializat, pe măsură ce crește, o condiție care presupune implicit că este ceva echivalent cu antisocial (Hogghugh și Forrest, 1970¹⁷). După Eysenck, *neuroticismul* energizează comportamentul, astfel că o persoană cu valori mari la *neuroticism* sau anxietate, trebuie să difere față de alții, fiind fie delinvență, fie supusă față de lege, în funcție de cantitatea de *extroversie* prezentă.

Evidența pentru sau împotriva ipotezelor lui Eysenck se bazează pe validitatea concurrentă a celor două scale ale sale. În timp ce scala *neuroticismului* posedă validitate concurrentă, această validitate este încă în dispută pentru măsurarea *extroversiunii* (Hogghugh și Forrest, 1970). Eysenck (1970) a adăugat o măsură pentru *psihoticism* el considerind, din experiență, că aceasta poate distinge între criminali și normali. O analiză a itemilor ce aparțin celor 3 scale (1971) a arătat o validitate concurrentă pentru itemii *psihoticismului* și *neuroticismului*. Pentru scala *extroversiune*, itemii pentru *impulsivitate* au avut o validitate concurrentă însă itemii pentru *sociabilitate* nu. Deși Eysenck este conștient de natura dublă a scalei *extroversiune*, aceasta nu l-a salvat de la o critică severă privind fundamentarea teoretică (Guilford, 1977).

În comparație cu MMPI, inventarele lui Eysenck sînt mai scurte conțin cîteva scale, dar în cea mai mare parte, conținutul care este acoperit de itemii lor constituie duplicate ale MMPI. Diferite cercetări efectuate au evidențiat faptul că scalele chestionarului nu reprezintă măsuri satisfăcătoare pentru depistarea potențialului delinvențial. În cel mai

bun caz asemenea scale pot delimita atitudinile care disting infractorii de persoanele obișnuite și, de aceea, ele îmbunătățesc procedurile pentru reabilitare. De asemenea, ele pot servi ca estimări temporare ale impactului tratamentului (Cassel și Blum, 1969).

Un mare număr de studii asupra potențialului delinvențial au colectat evaluările făcute de către profesori asupra copiilor împreună cu alte tipuri de informații și aceste evaluări au avut o mai bună validitate predictivă (Scarpitti, Murray, Dinitz, Reckless, 1960; Werner, Gallistet, 1961; Kwaraceus, 1961; Hathway și Monachesi, 1963; Feldhusen, Benning și Thurston, 1972).

Există însă și o tendință mai generală de supraevaluare a delinvenței de către profesori. Adică ei percep prea mulți copii ca fiind *predelinvenți* și prea puțini ca fiind *nondelinvenți*.

Deși soții Sheldon și Eleanor Glueck (1950) s-au arătat a fi deosebit de entuziaști după construirea *tabelelor de predicție* mulți alți autori și practicieni și-au exprimat îndoiala în legătură cu validitatea lor. Cu toate acestea, Craig și Glick (1963, 1965) au arătat că cercetările continui timp de 10 ani în New York au evidențiat validitatea predictivă a unei noi scale a lui Glueck bazată pe evaluările asupra coeziității familiei și asupra relației mamă-fiu. Trevvett (1965) a obținut egale rezultate încurajatoare cu aceeași scală în Washington, D.C.

Teste proiective. V. Dragomirescu¹⁸ a aplicat pe același lot de 50 de psihopați delinvenți, aflați în condiții de spitalizare pentru investigație clinică și de laborator, necesară experizei medico-legale psihiatrice, două teste proiective: testul Szondi și testul Rosenzweig. Prelucrarea rezultatelor la primul test l-a condus pe autor la următoarele concluzii:

A. Semnificativ statistic pot fi considerate: reacția h_+ (82%); S_+ și zero (64%); h_- (54%); K_- (54%); m_- (47%). Deci grupul de subiecți investigați manifestă o trebuință accentuată de tandrețe, căldură, pe de o parte, iar pe de altă parte, ei se manifestă agresiv, cu tendințe spre sadism și spre activitate. Sînt ascunși, au tendință spre minciună, pe plan ideal construiesc ușor o lume imaginară. Manifestă sentimente de culpabilitate și teama de pedeapsă, solitudine, izolare.

B. Aceste constatări obținute prin sondaj psihologic, se traduc în tabloul psihiatric al personalității dezvoltate dizarmonic ca avînd la bază o dizarmonie a afectivității nematurate, carențiale, tradusă de cele mai multe ori prin izbucniri agresive compensatoare, egocentrism și labilitate afectivă.

Avînd în vedere momentul aplicării testului (perioada de investigație și anchetă), se poate explica procentul K negativ (54%) ce traduce sentimente de culpabilitate și teama de pedeapsă la acești subiecți, la care se conturează clinic tabloul unei stări reactive de situație, ei avînd păstrat discernămintul critic asupra conținutului și consecințelor faptelor, pentru care sînt anchetați sau investigați.

C. Testul Szondi are o valoare deosebit de importantă în diagnosticul individual, permițînd stabilirea reacțiilor pulsionale și evoluția lor, ceea ce, pentru prognostic, tratament și reeducare este foarte important.

Al doilea test (Rosenzweig) a condus, la rîndul lui, la următoarele concluzii:

¹⁷ apud Hanley, Ch., *Op. cit.*

¹⁸ Dragomirescu, V., *Op. cit.*, p. 149—160.

A. Ipoteza teoretică inițială a fost că, datorită tabloului clinic al psihopatiei în general, rezultatele la acest test trebuiau să confirme parametrii adaptării sociale, reacții agresive față de frustrare și toleranță scăzută la frustrare. Datele cercetării concrete însă nu merg în toate cazurile în întîmpinarea acestei ipoteze. Astfel, GCR scăzut cu semnificație statistică importantă nu găsim decât la psihopații oligofrenopați (80%) iar atitudinea agresivă față de frustrare apare evidentă numai la paranoici (60%) și histerici (50%).

B. Se ridică problema momentului optim de aplicare a testului. Rezultatele obținute au fost influențate de condițiile de schimbare a mediului și de tratamentul intraspitalicesc, unii subiecți apărînd compensații în manifestările lor clinice. De aceea, autorul consideră că momentul optim de aplicare, pentru a putea realiza date semnificative diagnostice, prognostice și terapeutice, este cel imediat după comiterea delictului și că testul trebuie repetat dinamic, în etape.

De asemenea, testul este util pentru practica expertizei medico-legale psihiatrice și atunci cînd se pune problema revizuirii programului de tratament, ca un mijloc de verificare al stării de compensare clinică. El poate fi folosit, totodată, și în aprecierea unor indici criminologici, cum sînt nocivitatea și adaptabilitatea.

Testul de apersepcție tematică (TAT) a fost folosit în cadrul unor cercetări efectuate asupra unor grupuri de minori de către V. Preda (1981¹⁹). În 83% din cazurile examinate cu ajutorul acestui mijloc diagnostic, minorii care au săvîrșit furturi își proiectează, în istorioare, stări afective negative: sentimente de frustrație afectivă (46,66%), sentimente de insecuritate (13,33%), sentimente de abandon (26,3%), labilitate afectivă etc., generate mai ales de relațiile psiho-sociale nefavorabile din familie. De asemenea, la 88% din cazuri, în povestioarele realizate la T.A.T. de delinvenții minori, se proiectează agresivitatea verbală sau fizică (bătăi, furturi, crime), precum și un sentiment de privare materială. Iată, spre exemplu, cîteva fragmente din istorioarele realizate la T.A.T. de cîteva minori care au săvîrșit furturi: • subiectul O.V. de 14 ani, care provine dintr-o familie cu un climat socio-afectiv necorespunzător, în povestirile T.A.T. proiectează conflictele familiale, agresivitatea verbală și manifestă și tendința spre alcoolism din cadrul familiei. La planșa 3 subiectul spune: „E o femeie necăjită și plînge. S-a necăjit că a murit fiul său... Sau a bătut-o bărbatul, că nu a avut grijă de fată, ea s-a jucat afară și a călcat-o mașina”; • atmosfera conflictuală, agresogenă a familiei, rezultă și din povestirea relativă la planșa nr. 4: „E un om cu nevastă-sa și nevasta se ține de el să nu se bată cu omul ăla. Omul era beat și a înjurat-o pe nevastă-sa și el a vrut s-o bată”; • subiectul A.R., de 15 ani, care provine dintr-o familie policarentată socio-afectiv și moral, cu un tată alcoolic și agresiv, în istorioarele T.A.T. proiectează aceste relații disfuncționale. De exemplu, la planșa nr. 13 subiectul spune: „Acest infractor, folosind cîteva sute de grame de alcool, nevenindu-și în fire, își bate nevasta fără să știe ce face, iar cînd se trezește își dă seama că-i moartă și regretă foarte mult”; • subiectul N.C., de 14 ani, la planșa 14 spune: „Un băiat a fugit de-acasă. Părinții îl găsesc muncind la un om, l-a găsit pe băiat pe drum, că vedea că este amărît și necăjit. Băiatul nu-i recunoaște pe părinți, dar nici nu mai vrea să se reîntoarcă acasă, pentru

că tatăl său îl bătea și pe el și pe mama sa, că ea îi ținea parte...”; • subiectul E.F., de 15 ani, la aceeași planșă, spune: „În această imagine este vorba de un băiat care vrea să fugă de-acasă pentru unele neplăceri familiale. Înainte de a se întîmpla asemenea lucruri în familie era bine; dar acum, cînd părinții s-au certat din ambele motive, el se hotărăște să plece din oraș, să fie singur... Iar într-o noapte, a și făcut-o. A deschis geamul, a sărit și a plecat (oftează). Băiatul credea că toate aceste neplăceri se întîmplă din cauza lui...”.

Ultimile 2 cazuri fac parte din categoria celor care nu mai suportă conflictele familiale și fug de acasă, căutînd să se integreze în alte grupuri, în care să se simtă „bine” și „liberi”, grupuri în care însă, de multe ori, există influențe delictogene.

10.4. Particularitățile specifice legate de prognozarea recidivismului

Recidivismul a constituit de mult timp piatra de încercare pentru organele judiciare și alți specialiști. Totodată, el a constituit unul din argumentele folosite de cei care au adresat critici serioase programelor educative și reeducative folosite în instituțiile specializate (închisori).

Se pare că primul studiu în această direcție a fost făcut de medicul închisorii Auburn, S.U.A., intitulat „Studiul asupra deținuților care au încălcat regulile eliberării condiționate și s-au întors la închisoarea Auburn timp de 1 an de zile”²⁰. De atunci au fost întreprinse foarte multe studii și cercetări, luîndu-se în atenție tot felul de factori:

- date biografice (virtuți, educație, profesune etc.);
- date judiciare (înregistrarea judiciară, vîrsta cînd a fost prima dată condamnat etc.);
- trăsături psihologice (extroversie, neuroticism, inteligență etc.);
- trăsături familiale (familie dezorganizată, atmosferă familială etc.);
- antecedente școlare (rezultate școlare, comportament deviant, în cadrul școlii, chiul etc.);
- situația privind ocupația (schimbarea locului de muncă, șomajul, atitudinea față de muncă etc.);
- activități din timpul liber (lipsa intereselor, plictiseala etc.).

În urma unei revizii critice a acestor studii, autorii propun o *abordare multivariată a recidivismului*. Eșantionul a cuprins 451 de deținuți (delinvenți juvenili) între anii 1962 și 1964 iar ca sursă de informare s-au folosit doasarele care, la rîndul lor, cuprindeau: aspecte sociale, rapoarte psihologice, înregistrări infracționale etc. După 5 ani de la eliberarea din închisoare s-au verificat din nou înregistrările acestor criminali ca să se vadă care dintre ei au fost condamnați din nou. Au recidivat 69% din eșantion.

În baza acestei informații s-au alcătuit 2 grupe de subiecți: a) recidiviști (310); b) nonrecidiviști (141). Apoi au fost selectate din dosar 21 de variabile în raport cu care informația a fost prezentă în toate dosarele:

1. vîrsta infractorilor
2. educația
3. statutul marital

¹⁹ Preda, V., *Profilaxia delinvenței și reintegrarea socială*, Ed. științifică și enciclopedică București, 1981.

²⁰ Bulkhuisen, W., Hoekstra, A. H., Factors related to recidivism, in *The British Journal of Criminology*, vol. 14, 1974.

4. divorțat sau nu
5. angajat după eliberare
6. profesia tatălui (calificat sau necalificat)
7. dacă tatăl este șomer sau nu
8. dacă mama lucrează și ce slujbă are
9. prostituată
10. părinții divorțați
11. familie dezorganizată
12. atmosfera din cadrul familiei
13. consumul de băuturi alcoolice al părinților
14. înregistrări criminale ale părinților
15. înregistrări criminale ale fraților
16. creșcuți în instituții
17. numărul mutărilor înainte de detenție
18. prezența în dosar a raportului psihiatric
19. numărul condamnărilor anterioare
20. numărul de luni consumate în detenție
21. T.B.R. (deținuți pentru „plăcerea reginei”)

Toți itemii au fost dihotomizați. Pentru a măsura importanța acestor variabile în privința recidivismului au fost efectuate următoarele analize: — recidiviștii și nerecidiviștii au fost comparați în funcție de toate variabilele. Diferențele observate au fost testate pentru semnificație, calculându-se χ^2 (hi pătrat); — asocierea fiecărei variabile cu recidivismul a fost măsurată calculând coeficienții phi; — a fost calculată cantitatea de varianță ce trebuie explicată; — a fost calculată corelația dintre fiecare variabilă și recidivism pentru a obține o înțelegere asupra contribuției reale a fiecărei variabile; — o corelație multiplă a tuturor factorilor cu recidivismul a fost calculată pentru a vedea cât din variația totală poate fi explicat prin variabilele selectate.

Din analiza efectuată a apărut că 10 itemi au diferențiat semnificativ între recidiviști și nerecidiviști:

	χ^2
— necăsătoriți	11,36
— familie dezorganizată	6,38
— atmosferă negativă în familie	10,53
— frați delincvenți	4,29
— creșcuți în instituții	15,96
— de multe ori mutat	5,34
— raport psihiatric	11,82
— multe condamnări anterioare	21,42
— o lungă perioadă petrecută în detenție	4,69
— T.B.R. (deținuți pentru „plăcerea reginei”)	11,09

Din aceste variabile, două sunt cele mai mult legate de recidivism: 1. numărul condamnărilor anterioare; 2. numărul mutărilor înainte de a fi condamnat la închisoare.

Plecând de la ideea că intreruperea contactelor criminale au un prognostic favorabil pentru delincvent, autorii au procedat la verificarea

a două ipoteze: 1. trebuie să fie mai puțin recidivism pentru delincvenții ce s-au mutat în altă arie; 2. mutarea în altă arie trebuie să întârzie apariția recidivismului. Ca subiecți, a fost folosit același eșantion de 451 delincvenți care au fost împărțiți în două grupuri: a) care s-au mutat la o altă adresă, în altă parte; b) care au revenit la vechea adresă. Apoi, s-a stabilit pentru fiecare subgrup procentajul recomandărilor după eliberare (pe o perioadă de 5 ani). Din punct de vedere statistic, rezultatele se prezintă ca în tabelul următor:

	mutați	reînțorși la aceeași adresă
recomandați	122 (59,8%)	188 (78,1%)
nerecomandați	82 (40,2%)	59 (23,9%)

Ele sînt în acord cu prima presupunere: procentajul subiecților recomandați după eliberarea lor este semnificativ mai mic în grupul în care nu s-au întors la vechea adresă. Totodată, a fost confirmată și a doua ipoteză. Ea a fost testată pe grupul de recidiviști (310) care s-au mutat sau nu de la adresa anterioară. Pentru cei care s-au mutat, timpul mediu a fost de 18 luni iar pentru cei care nu s-au mutat — 11 luni, diferența fiind semnificativă.

Într-o altă cercetare, William R. Arnold²¹ pleacă de la formularea ipotezei: „Un eliberat condiționat care a experimentat relativ inefficient învățarea despre comportamentul social acceptabil, care continuă să interacționeze cu grupările care sînt micșorate și fără lider, dar care are o istorie delincventă și care are dificultăți în privința adaptării la grupurile de apartenență va comite noi infracțiuni în încercarea sa de a se integra în grupuri și de a menține acceptarea sa în ele”.

Lotul de subiecți a cuprins 55 de tineri (14—17 ani) eliberați condiționat dintr-o școală de reeducare din St. Charles, Illinois. Ca metodă, s-a folosit interviul, atât cu subiecții cit și cu doi prieteni ai fiecărui eliberat condiționat. Interviul a fost aplicat după eliberare și apoi după 5 luni de la eliberarea deținutului, urmărindu-se 6 procese de adaptare:

1. Schimbări în acțiunile anticipate ale eliberatului condiționat (atitudinii) față de 5 scopuri sociale;
2. Schimbări în așteptările prietenilor în raport cu conduita eliberatului condiționat față de aceleași 5 scopuri sociale;
3. Schimbări în prietenii din perioada eliberării condiționate;
4. Schimbări în ceea ce privește participarea eliberatului condiționat la grupurile de aceeași vîrstă;
5. Schimbări în grupurile de eliberați condiționat ca grupuri;
6. Eforturile verbale ale adulților de a determina eliberatul condiționat să se conformeze normelor non-delinvente.

Analizele au fost concentrate asupra diferențelor în ceea ce privește adaptarea între eliberați condiționat care au fost reincarcerați în 5 luni de la eliberare și eliberați condiționat care nu au fost reincarcerați, reieșind următoarele:

²¹ Arnold, R. W., A functional explanation of recidivism, in *The Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science*, vol. 56, nr. 2, 1965, p. 212—220.

1. Recidiviștii nu au mai multe atitudini antisociale decât non-recidiviștii;

2. Expectațiile prietenilor recidiviștilor nu sînt mai mult antisociale decât sînt cele ale prietenilor non-recidiviștilor;

3. Recidiviștii experimentează o învățare antidelinventă mai puțin eficientă decât în cazul non-recidiviștilor;

4. Recidiviștii mențin în mai mare măsură decât non-recidiviștii interacțiunea cu grupurile ce au o istorie delinventă;

5. Recidiviștii au mai mari dificultăți decât nonrecidiviștii în a se adapta în grupurile ce cuprind tineri de aceeași vîrstă;

6. Recidiviștii, cu o mai mare probabilitate decât nonrecidiviștii, sînt de găsît în grupurile de eliberați condiționați în care este dificilă adaptarea.

În urma cercetărilor efectuate, autorul ajunge la concluzia că următorii factori sînt considerați a produce recidivismul:

1. Coborîrea scorului eliberatului condiționat pe scala evitării conflictului intragrupal;

2. Menținerea eliberatului condiționat la același nivel de interacțiune cu grupul cu al cărui membri au fost comise infracțiuni, ce au dus la încarcerarea lui;

3. Existența unui număr mai redus de prieteni individuali după eliberare decât înainte de încarcerare;

4. Cînd mai mult de jumătate din activitatea de învățare organizată de adulți este realizată de către femei;

5. Cînd mai mult de jumătate din rațiunile oferite de către ceilalți privind conduita sînt orientate către frica de noi condamnări;

6. Mai mult de jumătate din incidentele activității de învățare, desfășurate de adulți, au avut incluse nu mai mult de o interacțiune (inter-schimb) cu eliberatul condiționat;

7. Unul sau mai multe grupuri de eliberați condiționați sînt mai mici după eliberare decât înainte de încarcerare sau sînt fără lider după încarcerare.

Foarte multă atenție s-a acordat conturării și utilizării unor instrumente pentru *predicția recidivismului*²². Dintre acestea, foarte mult au fost utilizate *tabelele de experiență*, numite uneori și *tabelele expectanței bazale*, care cuprind informații diverse (date autobiografice, inclusiv eventuala activitate infracțională anterioară, sentințe, condamnări, comportamentul ca deținut etc.) și indicii care estimează probabilitatea succesului sau eșecului privind eliberarea provizorie sau eliberarea condiționată, precum și a condamnării pentru noi infracțiuni. O asemenea tabelă de experiență a fost pentru prima dată susținută de către Hart (1923) ca o îmbunătățire a cunoașterii dezordonate de către consiliile pentru eliberare condiționată. În 1955 au fost alcătuite și dezvoltate *tabelele de experiență* de către Mannheim și Wilkins pentru a prognoza recidivismul celor cuprinși în sistemul Borstal din Anglia. Pentru acești autori, consumul de băuturi alcoolice din trecut a fost cel mai important item în cadrul indexului.

Tabele similare au fost alcătuite de către unii cercetători din California, cum ar fi, de exemplu, *Indexul expectanței de bază al Autorității tînărului din California*. Ceea ce este specific pentru acestea este faptul

că ele pun un mare accent pe *vîrsta* primei infracțiuni și pe *numărul condamnărilor anterioare* sau pe alți factori care au o mare legătură cu acești doi itemi.

Cea mai mare problemă însă cu care s-au confruntat cei ce au utilizat *tabelele de experiență* a fost legată de informația incompletă și uneori incertă din dosarele subiecților. De aceea, autorii au prezentat nivele diferite de încredere în ceea ce privește eficiența lor. Astfel, Ohlin și Duncan (1949) au estimat că folosirea *tabelor de experiență* vor putea îmbunătăți corectitudinea deciziilor privind eliberarea condiționată în medie de 12%, în timp ce Dean și Duggan (1968) au observat doar o mică creștere. Unii autori (de exemplu, Arnold — 1965; Buikhuisen și Hoekstra — 1974) au ajuns chiar la concluzia că experiențele de după eliberarea condiționată au o influență decisivă asupra recidivismului, deoarece cîștigurile din construirea, chiar și a celor mai bune *tabele de experiență* sînt limitate pentru descoperirea predictorilor derivați empiric.

Pentru a depăși aceste neajunsuri s-a încercat utilizarea combinată a mai multor instrumente. Astfel, Gough, Wenk și Rozyenko (1965) au folosit următoarea combinație: *Indexul expectanței de bază* a Autorității tînărului din California, MMPI, CPI, ultimul fiind mai mult un fel de descendent al testului MMPI destinat mai mult investigării subiecților normali. Lotul de subiecți investigați a cuprins 739 de infractori tineri, eliberați condiționat pentru 2 sau 3 ani. În cadrul grupului, 56% au fost cazuri reușite, dar nici o informație nu este oferită în legătură cu rata de selecție în acordarea sau refuzul eliberării condiționate.

În urma cercetării, a reieșit concluzia că, deși *indexul expectanței de bază* a fost predictorul cel mai valid pentru eliberarea condiționată, combinarea acestuia cu cîteva scale din MMPI, inclusiv *măsurarea socializării*, a dat rezultate mai bune.

În 1962, Pantton a construit o scală pentru recidivism, din 26 de itemi din cadrul MMPI în baza esențializării criteriului dar Gough, Wenk și Rozyenko (1965) au găsit că această scală nu are valoare predictivă pentru subiecții lor eliberați condiționați.

Jenkins și Blodgett (1960) au arătat că Testul de completare a frazei a prezis rezultatele eliberării condiționate pentru 65% dintr-un eșanșon de băieți delinvenți a cărui rată de succes a fost 52%. Pe de altă parte, Wetzel, Shapiro și Wagner (1967) au susținut experimental validitatea predictivă a testului „Hand Test”, un instrument mai puțin utilizat.

Atenția cercetărilor a fost atrasă și de validitatea predictivă a *judecărilor personalității*. Astfel, Stott și Wilson (1967) au continuat munca anterioară a lui Stott (1964) asupra Scalei de predicție a delinvenței din cadrul Bristol Social Adjustment Guides, obținînd date pentru 395 de delinvenți juvenili care au atins vîrsta de 21 de ani. Profesorii ce au utilizat *ghidurile* au evaluat băieții cînd ei erau între 8 și 14 ani iar infracțiunile viitoare între 18 și 20 de ani au fost predictibile din aceste evaluări. Ofițerii care se ocupau cu eliberarea provizorie au prezis care din cei 158 de subiecți între 11 și 14 ani ar putea sau nu să reapară în instanță. Aceste preziceri au fost corecte 64% din timp iar rata de bază pentru cei ce nu s-au întors în fața instanței a fost de 55%.

²² Hanley, Ch., *Op. cit.*, p. 251—258.

10.4. Posibilități și limite în prognozarea conduitei violente

Anticiparea momentului în care un individ cu un mare potențial delinvențial va comite un act violent cu urmări penale, prezintă mari dificultăți pentru diagnoza și prognoza psihologică, deoarece, după cum s-a mai subliniat, actul antisocial violent nu apare în primul rând ca o simplă exteriorizare a potențialului delinvențial, ci el apare ca un punct de „întîlnire” între acest potențial și alți factori circumstanțiali. Așadar, chiar dacă, în baza unor mijloace diagnostice valide, putem evalua potențialul delinvențial al subiectului, în ceea ce privește anticiparea momentului comiterii infracțiunii, precum și numărului acestora, ajutorul din partea psihodiagnozei este mult mai modest.

În cadrul instituțiilor specializate, respectiv a închisorilor, se ridică problema utilizării unor mijloace diagnostice care să permită clasificarea și diferențierea deținuților în funcție de potențialul și conduita lor violentă. Separarea celor violenți de cei neviolenți este mai mult decât necesară, din rațiuni ușor de înțeles. Din studiile și observațiile făcute, s-a ajuns la concluzia că infractorii violenți se caracterizează prin lipsa autocontrolului și prin obiceiuri vicioase ²³. Megargee a verificat preupunerea sa când a clasificat unii infractorii violenți în supracontrolați și alții subcontrolați. (Prototipul supracontrolatului este omul supus, de vîrstă medie, care nu a fost niciodată capabil să manifeste ostilitate față de soția sa destrăbălată, ori față de oricine altul. Finalmente, abuzul ei provoacă explozie de furie în care el o ciopîrtește în bucăți cu cuțitul obișnuit de bucătărie. Apoi el își petrece restul vieții liniștit ca un deținut model).

Pentru a testa în continuare această ipoteză, Megargee, Cook și Mendelsohn (1967) au categorisit infracțiunile înscrise în dosarele pentru eliberarea provizorie în : extrem de violenți, moderat violenți sau neviolenți și au adăugat un grup de necriminali.

Aplicarea procedurii „esențializarea criteriului” asupra MMPI a condus la realizarea unei scale de 21 de itemi, care a fost validată încercând pe noi eșantioane de solicitanți ai eliberării provizorii. Întrucât, însă, itemii includeau multe afirmații pasive și nonagresive, Megargee și colegii săi au examinat în continuare dosarele din închisoare pentru a sorta pe cei condamnați pentru crime violente în două tipuri ipotetice. Dosarele însă au oferit puțină informație despre deținuți, ceea ce a făcut ca împărțirea lor să se facă în absența informației privind actele anterioare de violență. Grupul de subiecți supracontrolați a obținut scoruri mai mari la O-H Scale (Scala supracontrol-ostilitate), dar diferența nu este semnificativă. O explicație ar fi aceea că dimensiunea eșantionului în fiecare fază a investigației nu a fost prea mare, ignorându-se astfel una din cerințele de bază privind „esențializarea criteriului”.

Se pare că validitatea concurentă a acestei scale (O-H Scale) nu este un lucru suficient clarificat. Unii autori fac afirmații pozitive, în timp ce alții nu. Astfel, Deiker (1974) reușește să grupeze deținuții în funcție de infracțiunea comisă, însă Fisher (1970), Fischer, Mallory și Walker (1972) eșuează în fața unei asemenea încercări.

În cadrul investigațiilor sale, Blackburn (1968) reușește să împartă infractorii violenți bărbați în două tipuri în baza scalei O—H, dar Warder (1969) nu reușește același lucru. De aceea, se conturează concluzia că va-

²³ Hanley, Charles, *Op. cit.*, p. 258-261.

lilitatea concurență a scalei O-H este mult prea scăzută pentru a stârni optimism referitor la validitatea predictivă.

Într-o abordare diferită a violenței și MMPI, Sines (1966) a întors strategia cercetării standardului delinvenței într-o poziție exact inversă. Adică, în loc să grupeze subiecții în funcție de infracțiune și apoi să caute diferențele în baza scalelor, el a împărțit mai întâi subiecții în categorii în funcție de profilele lor la MMPI, apoi a căutat înregistrările lor pentru diferențele reieșite în baza esențializării criteriului. Profilul numit 4/5 în sistemul său apărea mai frecvent la deținuții din închisori și la bolnavii din spitalele pentru boli mentale, unde era asociat cu o istorie trecută a violenței. Ulterior, corelația acestui profil cu conduita rea, violentă a fost confirmată de cercetările efectuate de către Persons și Marks (1971), precum și de către Davis (1971) care găsește o asociație similară în cazul femeilor instituționalizate, lotul cuprinzând 1643 subiecți.

Cu toate acestea, alți autori, cum ar fi, Gynther, Altman și Warbin (1973), examinând corelațiile unor profile foarte asemănătoare MMPI în spitalele psihiatrice nu au găsit nici o asociație cu comportamentul violent. Validitatea profilului 4/3 pentru predicția comportamentului violent este necunoscută dar ar trebui să fie destul de mare pentru a evita frecvențele clasificări eronate ale persoanelor neviolente. Frecvențele profilului au variat de la 4 la 20 de procente în eșantioanele deținuților bărbai și Davis a putut localiza numai 32 de profile relevante pentru 1643 de femei ce au completat testul MMPI.

Au existat și alți autori care au arătat validitatea predictivă scăzută pentru estimările convenționale ale potențialului violenței. De exemplu, raportul lui Wenk și Enrich (1972) a arătat că chiar și unele combinații ale predictorilor au un succes practic scăzut în prognozarea recidivismului violent la infractorii tineri. Ei au subliniat necesitatea pentru o mai bună definiție a violenței criminale și pentru tehnici speciale în vederea măsurării ei, deoarece definirea violenței criminale în funcție de condamnările criminale suferă din cauza unor serioase deficiențe.

NOȚIUNI DE PSIHPATOLOGIE JUDICIARĂ

Avertisment !

Celebrul criminolog Enrico Ferri care a prefătat în anul 1925, „*Psicologia Giudiziaria*” aparținând lui Enrico Altavilla, sublinia că „studiul pozitiv al delinvenței — ca și protagoniștii justiției penale — a determinat formarea a patru ramuri științifice pentru observarea propriei personalități”. Este vorba de: *psihologia criminală* care se ocupă cu studiul delinvenței (cantitative și calitative în evoluția spațio-temporală) și autorului infracțiunilor; *psihologia judiciară* care studiază condițiile imputabilității unei infracțiuni (starea de imputabilitate — capacitate penală și starea de culpabilitate precum și psihologia celorlalți protagoniști; *psihologia carcerală* (a prizonerizării) care se ocupă cu studiul psihologiei condamnatului în perioada de expiațiune (executare) a unei pedepse cu privațiune de libertate; *psihologia legală*, adică acea secțiune a psihologiei care se ocupă cu studiul și verificarea existenței sau inexistenței condițiilor psihice pe care legea penală substanțială le cere pentru înfăptuirea actului de justiție și anume: minoritatea; discernământul; infirmitățile mentale; circumstanțele psihologice atenuante sau agravante (premeditarea, cruzimile, etc.); cauzele legale determinate de stări psihologice provocate¹.

Aspectele psihopatologiei judiciare, circumscrise psihologiei legale, implică, la modul ineluctibil al datoriei deontologice specifică protagoniștilor din procesul penal, utilizarea expertizelor legale psihiatrice.

Astfel, în interpretarea prevederilor art. 117 din Codul de procedură penală, instanța judiciară supremă a decis în mod constant că „executarea unei expertize psihiatrice este obligatorie ori de câte ori organul de urmărire penală sau instanța de judecată are îndoielă asupra stării psihice a învinutului sau inculpatului”².

Reamintim, în acest context, că potrivit art. 117 din Codul de procedură penală, expertiza este obligatorie în următoarele situații:

- în cazul omorului deosebit de grav, cînd trebuie efectuată o expertiză psihiatrică, chiar dacă crima a rămas în fază de tentativă;
- cînd există îndoieli asupra stării psihice a învinutului sau inculpatului.

Expertiza psihiatrică asupra învinutului sau inculpatului se efectuează în instituții sanitare de specialitate. În vederea executării expertizei, organul de cercetare penală, cu aprobarea reprezentantului Ministeru-

¹ Ferri E., Prefațiuni, *Psicologia Giudiziaria, Il processo psicologico e la verita giudiziaria*, Edizione Torinese, 1955, p. IX—XI.

² Neagu, I., *Drpa procesul penal*, Ed. Academiei, București, 1988, p. 294.

lui Public, sau instanța de judecată dispun internarea învinutului ori inculpatului pe timpul necesar. Această măsură este executorie și se aduce la îndeplinire, în caz de opunere, de către organele de poliție³.

Expertiza psihiatrică este o expertiză complexă, ea având reglementare proprie⁴.

11.1. Conduite dizarmonice frecvent întâlnite în practica judiciară

A) Simularea

„Conduitele deviante de simulare constituie o formă particulară și în același timp specifică de manifestare a dezadaptării sociale. Această formă de exprimare a devianței situate prin semnificație la limita dintre normal și patologic, cu sau fără substrat psihologic, tinde de a scoate totdeauna în evidență patologicul, caracterizându-se prin motivație și scopul utilitar imediat.

Datele de istorie remarcă fenomenul din cele mai vechi timpurii, legându-l de evenimente sociale, concepții și trăsături culturale, situații psihologice particulare, forme predominante de manifestare privind tulburările mintale, simularea nebuniei (insania). În *antichitate*, Ulise simulează nebunia nevrind să participe la războiul împotriva Troiei, în care scop înhamă un cal și un bou și seamănă pe cîmp sare în loc de grâu, iar Pisistrat, în scopul de a obține o gardă personală, își provoacă răni simulînd un atentat împotriva sa. De atunci și pînă la Shakespeare, care a excelat în arta simulării pe care o împrumută multora dintre elevii săi și în primul rînd lui Hamlet, această formă de deviație folosește predominant mijloacele subiective de exprimare, iar dintre acestea, pe cele mai impresionante sau considerate mai convingătoare în atingerea țelului urmărit⁵.

Cercetările de specialitate clasifică fenomenele de simulare în trei categorii⁶:

Simularea preventivă constă în caracterul premeditat și conștient de inducere în eroare, care anticipă un act, de cele mai multe ori cu conținut social negativ. Este o formă predeviantă, pre-infracțională, în care subiectul își pregătește terenul de acțiune, își caută argumente, își stabilește alibiurile.

Simularea contaminativă este specifică în colectivități restrînse cu regim special (detenție și alte medii restrictive), determinată în primul rînd de situații de frustrare și cu caracter inductiv, sugerat, în care inițiativa aparține, de asemenea, în primul rînd, personalităților dizarmonice. Această formă se prezintă cel mai frecvent cu referire la patologia somatică generală, prin simularea unor intoxicații, boli infecțioase, cît și la patologia specială (afecțiuni dermatologice, traumatologice etc.).

Disimularea este conduita deviantă care reflectă o motivație psihopatologică particulară, la care se adaugă, ca o condiție favorizantă, o situație psihologică sau de ordin social, de frustrare, de îngrădire a drepturilor

³ Neagu, I., *Op. cit.*, p. 294—295.

⁴ Ionescu, L., *R.R.D.*, nr. 3/1978, p. 14—17.

⁵ Dragomirescu V. T., *Psihosociologia comportamentului deviant*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 46—48.

⁶ Dragomirescu V. T., *Op. cit.*, p. 51. și următoarele.

subiectului. Remarcăm de la început, că această formă poate însoți o conduită deviantă complexă, cum ar fi *comportamentul autodestructiv și heterodestructiv* la melancoliei cu idei de suicid sau obsedați de idei de război.

Acești subiecți neagă tulburările de percepție sau conținutul delirant al gândirii patologice pe care le prezintă, însă devin reticenți, suspicioși, temporizează sau, dimpotrivă, dau răspunsuri evazive în discuțiile cu interlocutorii, de care consideră că depind în realizarea scopurilor lor. Practic, examinatorul urmărește gestualitatea, vorbirea, fizionomia sau comportamentul subiectului, prin examinarea mascată, în care subiectul nu se știe observat, examinarea fiind în aceste cazuri ea însăși disimulată.

În toate aceste cazuri este necesară obiectivitatea diagnosticului conduitei simulate cît și a trăsăturilor de personalitate care le motivează. Problema psihologică de bază a simulării este legată de sinceritate și minciună. Ea are în mod cert o componentă instinctiv-emoțională, un substrat de apărare și conservare apărut în mod reflex în situații conflictuale majore. Fiecare simulant își compune un tablou de simptome corespunzător temperamentului, resurselor intelectuale sau imaginative, capacităților sale de rezistență fizică sau psihică.

Pentru depistarea cazurilor de disimulare se aplică metodele psihologice de investigare (Rorschach, M.M.P.I., Szondi) în vederea precizării diagnosticului de simulare. Aceste teste psihologice permit obținerea nu numai a unui plus de informație cu valoare de explicație și obiectivare, dar scurtează perioada de observație clinică, efectuată înainte și după tratamentele de probă.

O formă particulară a disimulării, din perspectiva medicinei legale, cu importante semnificații psiho și sociopatologice, este *automutilarea*. Unii autori atribuie acestei forme de disimulare un caracter de „suicid parțial”, pornind de la cazurile de autolezări grave la unii schizofreni sau a unor homosexuali deliranți de a-și schimba sexul.

În cazul acestor categorii de indivizi, ne aflăm în fața personalităților dizarmonice caracterizată prin: autoagresivitate; impulsivitate; dezinhibare instinctiv-emoțională; dezechilibru afectiv; perversiuni instinctive și anestezie psihică oglindită în descărcări agresive concretizate în plăgi tăiate, arsuri, înghițirea de obiecte metalice (cozi de linguri, cuie, etc.).

În opinia lui Petre Brînzei, dezinhibarea și devierea instinctiv-emoțională sînt trăsături de fond. „Această dezinhibare privește instinctul de libertate și cel sexual, se manifestă prin impulsivitate și agresivitate exagerate, narcofilie pînă la narcomanie, iar perversiunea apare sub aspectul hipoestezei pînă la anestezie psihică și deturnări erotice, incluzînd toate variantele posibile active și pasive de perversiuni sexuale⁷.

Automutilarea este determinată și de anumite condiții de mediu și situaționale în care se află personalitatea deviantă la un moment dat, caracteristică pentru personalitățile dizarmonice fiind manifestarea concomitentă a mai multor forme și direcții de exprimare nespecifică a agresivității. De exemplu, C.V., de sex masculin, în vîrstă de 20 de ani, necalificat în vreo meserie, fără ocupație, avînd antecedente penale ca și repetate internări în servicii de psihiatrie cu diagnosticul de psihopatie impulsiv excitabilă pe fond de intelect limitat, cercetat și condamnat

⁷ Brînzei P., Pirozinsky T., Zvonaru G., *Despre atitudinea medico-socială în psihopatie*, *Revista de medicină chirurgicală*, Iași 1963, nr. 4, p. 863.

în trecut pentru viol, la data examinării făcută de noi pentru furt calificat din avut particular și ultraj cu violență (fapte săvârșite sub influența lui) se caracterizează printr-un potențial agresiv deosebit, exprimat în acte de conduită automutilatorii de semnificație tipologică: tatuaje multiple, repetate autoproducteri de leziuni, prezentând pe antebrate multiple cicatrice, în urma unor plăgi produse cu instrumente tăietoare. Din relatările pe care le face rezultă căutarea unor repetate situații în care încearcă să impresioneze, să braveze fără a resimți corespunzător echivalentul suferinței fizice.

În alt exemplu, scopul utilitar al unor automutilări a fost observat de multă vreme în situații psihologice deosebit de frustrante. M.I. în vîrstă de 19 ani, este internat în spital pentru leziuni ulcero-crustoase multiple, localizate pe față. Leziunile aveau margini drepte, alungite cu o dispoziție cu totul neobișnuită, caracter de simetrie, aspecte neîntîlnite în dermatologie. Aceste aspecte au conturat suspiciunea autoprovoacării. Erau necesare investigații în direcția mijloacelor de producere.

Inițial, acesta a refuzat categoric să recunoască automutilarea, declarînd că leziunile au apărut sub formă de mici vezicule, care s-au transformat în cruste. Leziunile au evoluat rapid spre vindecare sub acțiunea unui tratament local nespecific cu antibiotice și hidrocortizon. În preajma externării au reapărut în aceleași locuri noi leziuni. Bolnavul a fost pus sub supraveghere discretă permanentă, care a dus la surprinderea sa în timp ce își aplica mici bucăți de cauciuc pe leziuni. Prins în flagrant, declară că și-a provocat leziunile pentru a se sustrage de la anumite obligații ce-i reveneau în perioada respectivă. În urmă cu un an observase întîmplător că la locul unde pielea venise în contact cu o bucată de cauciuc s-a produs o pată orientativ-veziculoasă care cu timpul, s-a transformat într-o leziune ulcero-crustoasă, fapt care l-a determinat să-și provoace leziunile în modul mai sus amintit. Testul epicutanat la care a fost supus ulterior a fost pozitiv⁸.

Similar, categoria *hoților de buzunare*, evidențiază cel mai mare procent de simulanți în sensul că de fiecare dată cînd sînt surprinși în flagrant, simulează stări de rău (leșin, epilepsie, ajungînd chiar să se taie pe față cu lame, arme pregătite și pe care le poartă asupra lor permanent) aruncîndu-se pe jos, scuipînd, tăindu-se pe față și brațe, toate acestea în scopul, pe de o parte, de a atrage grupurile de curioși cărora să le trezească compătimirea și pe de altă parte, să intimideze organele de ordine aflate în desfășurarea atribuțiilor de serviciu.

Tot în scopul *intimidării-impresionării* organelor de cercetare, o serie dintre persoanele aflate în anchetă simulează în timpul interogatoriului stări de rău, sau simulează sinuciderea, izbindu-se cu capul de fișete, de geamuri, înghițind cuie, lame, etc., toate acestea în scopul întreruperii cel puțin temporare a cercetărilor.

Sinistroza este o situație specifică de disimulare, care apare la traumatizații care perseverază într-o atitudine vicioasă deși procesul patologic s-a rezolvat, însă care urmărește un scop ulterior și rezolvarea favorabilă a procesului social sau judiciar, în care direcție caută permanent argumente, pretexte, mimează unele apatii, amnezii, uneori chiar halucinații, în scopul de a obține o despăgubire materială, de a o majora, de a beneficia de o indemnizație. *Deviantul cu sinistroză* este permanent obsedat de

rezolvarea favorabilă a revendicărilor sale. La aceasta contribuie și anturajul apropiat, care încurajează atitudinea deviantă a subiectului.

B) Conduita deviantă autodistructivă

Interesul psihologiei judiciare asupra potențialului autodistructiv constă în aceea că el devine caracteristic personalităților dizarmonice, psihopatie, la fel ca și tentativele anterioare de suicid, adăugîndu-se cadrului lărgit al stărilor tanatogene din morțile violente, alături de stările de agresivitate potențială, explicată neurofiziopatologic prin leziunile sechelare cerebrale sau de la nivelul sistemului hipotalamolimbic, în stările psihopatoide.

Suicidul, din punct de vedere psihologic și psihopatologic reprezintă o reacție comportamentală de tip antisocial autodistructiv care presupune implicarea factorului individual instinctiv și cauzele psihopatologice specifice ca delirul, halucinațiile, ideile hipocondriace, stările obsesiv-fobice, melancolia.

O foarte bogată și diversă literatură consacrată suicidului, din diverse perspective, oferă date impresionante asupra cauzelor acestui fenomen. Reținem definiția pe care Albert Camus o dă suicidului din perspectivă etico-filosofică „un joc mortal, care duce de la luciditate în fața existenței, la evaziune în afara lumii” încheindu-se prin actul sinucigaș cu „divorțul dintre om și viața sa”⁹.

Sub aspect subiectiv¹⁰, demersul suiciderii ilustrează, de regulă, trei etape:

a) *suicidația* — este faza de incubație, faza mentală de cercetare a motivației, în cursul căreia subiectul își pune problema morții și a necesității de a muri. Ea este declanșată de una sau mai multe cauze, fie de ordin patologic, fie de ordin sociologic (dificultăți de adaptare socială, slăbirea sau accentuarea coeziunii grupului social). Aceasta determină pe plan interpsihic, formarea unei atitudini motivaționale corespunzătoare pregătirii actului suicidar, cauza reprezentînd momentul conflictului.

b) *suicidația* — faza de trecere de la imaginile abstracte, conflictuale la etapa pregătirilor concrete, prin căutarea formelor și a metodelor de conduită autodistructivă. Această fază este influențată și întreținută de anumite circumstanțe care depind fie de individ, fie de socius. În acest sens au valoare *circumstanțele psihopatologice* (etilism cronic, narcomani, psihopatii, stări reactive, somatogene, malformații congenitale, infirmități, boli somatice grave, incurabile) și *sociogene* (prozelitismul, conflictele sociale, juridice, sociopatiile). În cursul acestei faze, asistăm la o creștere marcată și progresivă a stării de tensiune intrapsihică, care ajunsă la paroxism „explodează” sub forma unei reacții psihogene, moment în care individul adoptă decizia „înfăptuirii suicidului”. Este momentul „exploziei autodistructive”;

c) *traumatizația* — este faza de punere în practică a modalităților autodistructive preconceptuate sau actul în sine, urmat sau nu de reușită, adică de moarte. Importante în această etapă a conduitei suicidare sînt metodele folosite și efectul lor. Efectele pot fi psihopatologice sau specifice (suicidul realizat, tentativa de suicid, șantajul suicidar) și sociale sau nespecifice (suicidul egoist, suicidul altruist, suicidul anomic).

⁸ Dragomirescu, V. T., *Op. cit.* p. 57.

⁹ Camus, A., *Mitul lui Sisif*, Editura pentru Literatură Universală, București, 1964 p. 257.

¹⁰ Dragomirescu V. T., *Op. cit.* p. 63—68.

În legătură cu *tendințele moderne în comportamentul autodistructiv*, se observă, în raport cu creșterea numărului și extinderii utilizării halucino-genelor, că narcomania poate fi încadrată în categoria *conduitelor autodistructive pasive*. Totuși, specificul situațiilor și stărilor de drogare, imprimă o serie de caracteristici distincte între narcomanie și conduită autodistructivă specifică și majoră. Diferențele rezultă utilizând criteriile: „corp”, „timp” și „moarte”;

Corpul — pentru narcoman este un simplu mijloc de trecere, de schimb, epicentrul exigențelor și nocivității, pe cînd pentru suicidant este ultimul obstacol, opus lumii ostile.

Timpul — pentru narcoman este repetiția, așteptarea nebună, fuga, vertiginosă, apoi totul începe în celula îngustă a dependenței biologice. Pentru sinucigaș este o ruptură, oprirea bruscă, discontinuitatea, invaginarea în fundul de sac al viitorului.

Moartea — pentru narcoman este întâlnirea neprevăzută a sfîrșitului logic al unui spectacol improvizat, este o neașansă psihică, printr-o extremă denudare a voinței, este colapsul existenței în decursul unei lente hemoragii a voinței. Pentru sinucigaș este cea mai înaltă referință a conținutului logic al protestului. Este exigența omului în momentul în care el coincide cu disperarea, cu plictiseala, cu mînia sa.

În ceea ce privește determinismul suicidului, centralizarea datelor oferite de cercetările de specialitate din România, indică următoarele proporții: psihozele — 52,2%, nevrozele 23,2%, alte tulburări psihice, între care se încadrează și labilitatea psiho-agresivă, considerată astăzi ca genetică determinantă — 21,8%¹¹.

Între numeroasele cauze declanșatoare ale comportamentului suicidar, statistica evidențiază următoarele: — pierderea partenerului de viață; — conflicte psihoafective ca neînțelegeri în familie, gelozie, adulter, divorț; — conflicte profesionale, ratare profesională; — condamnare, urmărire penală; — stresul în anturajul trepidant al lumii moderne; — accidente de circulație suicidare sau urmate de mutilare¹².

C) Conduita deviantă heterodistructivă

Conduitele umane deviante heterodistructive au în vedere atitudinile agresive caracterizate prin utilizarea forței fizice în raporturile interpersonale. Spre deosebire de terorizare sau terorism, care constituie formele cronice ale violențelor fizice, atitudinea agresivă se caracterizează, atît la nivelul concepției, cit și al execuției, prin rapiditate.

O varietate minoră a agresivității este *sicanarea*, ce caracterizează forme de conduită în cele mai diverse relații interpersonale: la locul de muncă, între vecini, în familie, în cercuri de prieteni, etc. Sicanarea este o conduită deviantă ce caracterizează nivelul moral, caracterul asocial al agresorului și care face parte din arsenalul comportamental pe care-l folosește în atingerea scopurilor.

Agresivitatea, ca atitudine comportamentală, se regăsește în structura intimă a criminalității, interesînd, în aceste situații, psihologia judiciară. Încercînd o corelare între agresivitate și delinvență, literatura de

specialitate¹³ stabilește următoarele categorii ale comportamentului agresiv:

a) *comportamentul agresiv nediferențiat*, ocazional, fără răsunet, antisocial, obligatoriu sau imediat; în asemenea cazuri, condiționarea fenomenului este pasageră, ocazională, neactivînd un fond morbid preexistent;

b) *comportament agresiv-delicțial*, propriu-zis, polimorf și permanent, în cadrul căruia se poate diferenția un comportament specific criminal; în asemenea situații condiționarea avînd un caracter permanent și fiind susținută predominanța de acțiune a factorilor de mediu, de ordin social negativ;

c) *comportamentul agresiv* ca expresie integrantă, nemijlocită a unei stări patologice, fie preexistente (homicidul patologic din diferite afecțiuni psihice sau suicidul), fie dobîndite în urma unor modificări de personalitate produse în psihopatizări, diverse narcomanii etc.

Din punct de vedere sociologic și psihiatric, agresivitatea este considerată ca o componentă esențială, normală a personalității, care poate fi canalizată, determinată sau abătută pînă în momentul cînd scapă controlului rațiunii. Unii neurofiziologi, biologi, endocrinologi nu sînt de acord că agresivitatea ar reprezenta o propensiune majoră cu necesitate vitală, adică legată de un instinct unic și specific, ce apare ca o reacție la anumite condiții la care sînt supuse organismele în decursul existenței lor.

Primul punct de vedere, care susține caracterul innăscut al agresivității, este reprezentat de lucrările lui Konrad Lorenz, laureat al premiului Nobel pentru medicină și fiziologie în 1973 și care ajunge la concluzia conform căreia comportamentul tuturor speciilor ar fi comandat de patru impulsuri: foamea, frica, sexualitatea și agresivitatea.

Analiza acestui punct de vedere pe plan etologic a fost făcută de lucrările lui N. Tinbergen și ale lui Eibl, care susțin teoria dinamismului instinctului agresiv și care se leagă de concepția freudistă ce postulează pulsunea morții. Cu o nuanță deosebită, lucrările lui Konrad Lorenz demonstrează și interpretează conținutul noțiunii de agresivitate, atît sub forma ostilității, a caracterului distructiv, răufăcător, cit și în sensul constructiv și posesiv al tendințelor active, orientate către exterior, de afirmare a eului.

Astfel, după Olaf Klingberg, agresivitatea implică noțiunea de ostilitate. Ostilitatea este o valoare negativă, pe cînd agresivitatea poate avea o valoare de dialog în aceeași măsură pozitivă constructivă.

Teoriile psihianaliste stau la baza unor măsuri tetraapeutice specifice, studiate de S. Nacht și Lacan (1948). Astfel, cînd agresivitatea însoțește o psihoză emotivă sau psihonevroză, poate beneficia foarte bine de o cură psihoanalitică, condiționată de vîrsta pacientului și de faptul dacă nu există o structură psihotică foarte consolidată.

Agresivitatea așadar, poate fi privită ca o calitate innăscută a individului, care se află nediferențiată în perioada de formare a personalității, urmînd ca pe parcursul dezvoltării ontogenetice să capete o anumită coloratură, cu tendințe la diferențiere în autoagresiune și heteroagresiune, fără să se poată vorbi de o diferențiere absolută, ci numai de predominanța uneia din aceste trăsături de bază.

¹¹ Dragomirescu V. T. — *Op. cit.* p. 57 și următoarele.

¹² *Ibidem*, *Op. cit.*

¹³ Dragomirescu V. T., *Op. cit.*, p. 78—79.

Ulterior, datorită intervenției unor factori sociopsihologici sau neuro-psihici se poate vorbi de o supradiferențiere a acestor forme, în care se poate distinge mai bine aspectul calitativ și care are în vedere atât aspectele etiopatologice, cât și reflectarea socială (comportament agresiv-distructiv specific și nespecific).

Pentru susținătorii naturii patologice (neurofiziopatologice) a agresivității și a celor care semnalează aspecte biologice constituționale pledează eficiența tratamentelor cu neuroleptice la care, dacă există și o componentă anxioasă, aduc bune rezultate terapeutice substanțele tranchilizante.

Unii psihologi au pus accentul pe existența caracteristicilor constituționale care ar putea furniza o legătură între tipul morfologic mezo-morf (care corespunde aproximativ tipului athletic descris de Kretschmer) și deviațiile comportamentale. Corelația frecventă care ar exista între tipul morfologic și această dimensiune temperamentală ar conduce la presupunerea că aceasta din urmă ar fi legată de constituția fizică.

Deși aceste concepții, care pun accentul asupra aspectului constituțional ce poate caracteriza o personalitate obișnuit agresivă, nu aduc, în ultimă instanță, nici un argument decisiv, trebuie arătat că unii cercetători, mai ales clinicienii, au insistat asupra caracterului patologic al unor personalități agresive, pus în evidență în numeroase cazuri, începând chiar cu lucrările lui Lombroso, care acordă o importanță deosebită epilepsiei și comportamentului epileptic. În sfârșit, trebuie menționate și observațiile făcute într-o etapă nu prea îndepărtată a cercetărilor citogenetice de a stabili corelații între tulburările gonosomale și agresivitatea (faimoasa combinație XXY care, după cum remarcă literatura de specialitate, se întâlnește la indivizi cu statură înaltă și dezvoltare somatică precoce).

Tot în favoarea susținătorilor naturii neurofiziopatologice a agresivității pledează teoria psiho-chirurgicală modernă, care contribuie la ameliorarea până la anihilarea unor manifestări agresive majore, demonstrate prin eficiența rezultatelor obținute și verificate în timp. Pornind de la descoperirea că lobul prefrontal și conexiunile lui cu talamusul și hipotalamusul au unul din cele mai importante roluri în psihism, lobul prefrontal fiind răspunzător de ideea superioară, talamusul de încălzirea emoțională, iar hipotalamusul de reacțiile vegetative care le acompaniază, numeroși cercetători au încercat prin metode chirurgicale să suprimă tulburările ce au ca punct de plecare acest etaj funcțional.

Începând cu Burchard (1891) care poate fi considerat ca promotor al psihochirurgiei și continuând cu Egas Moniz, psihiatrul portughez, care a avut primul ideea (în 1936) de a interveni direct asupra lobilor prefrontali, studiile de anatomo-fiziologie cerebrală și ale funcțiilor psihice (Freeman, Watts, Barahona Fernandes, Mayer, Mc. Lardy etc.) au permis dezvoltarea și perfecționarea tehnicilor de psihiatrie.

De la primele lobectomii efectuate de Moniz s-a trecut la noi metode, la topectomii, secțiuni subcorticale selective, injectarea de substanțe modificatoare, ajungându-se în ultimii ani la metode moderne de stereotaxie a nucleului amigdalian din sistemul hipotalamo-limbic (diencefal), rezultatele obținute de Narabayoshi și colaboratorii fiind încurajate.

Un alt argument în susținerea substratului morfofiziopatologic și constituțional al agresivității îl constituie lucrările lui Hill și Watterson (1942) care arată că agresivitatea indivizilor cu tulburări psihice se însoțește de anomalii electroencefalografice în 65% din cazuri, anomalii care nu apar decât la 30% din celelalte categorii de bolnavi.

La noi în țară, profesorul V. Predescu și C. Belciugățeanu au constatat în stările psihopatoide caracterizate și prin componenta agresivă, modificări ale traseelor electroencefalografice, sugerind ipoteza unor mecanisme patologice limbice, care să explice manifestările impulsive și de agresivitate, presupunând că aceste modificări sînt expresia unor discrete leziuni sechelare rhinocencefalice (rhinocencefalul fiind incriminat în procesele de maturizare a electrogenezei) ¹⁴.

11.2. Modele explicative ale conduitei agresive

Sînt cunoscute trei tipuri de modele explicative ale conduitei agresive: modelul biologic bazat pe noțiunea de instinct; modelul psihologic fundamentat pe fenomenul de frustrare; modelul socio-cultural.

a) *Modelul biologic*, bazat pe noțiunea de instinct, a fost explicat la nivelul psihologiei animale de Konrad Lorenz, iar la nivelul psihologiei umane de K. Greeff.

Dacă pentru agresivitatea animalelor termenul de instinct acoperă realitatea unui comportament innăscut, în cazul omului, acest termen nu poate fi aplicat. Pentru agresivitatea omului, termenul de instinct a fost înlocuit cu cel de „pulsune”, care are o altă semnificație decît existența spontană a nevoii de a ataca și a distruge la anumiți stimuli (stimuli-semnal).

La individul uman, agresivitatea apare ca o referință la o nevoie vitală ca foamea, apărarea, sexualitatea etc., toate aceste necesități vitale fiind supuse însă controlului cortical, ceea ce permite o creștere considerabilă a rolului proceselor cognitive care fac posibil exercițiul mental (judicarea-raționamentele), posibilitatea de a prevedea consecințele unui act și de a elabora și realiza proiecte.

În acest sens, se poate spune că omul este efectiv singurul animal capabil să omoare premeditat, pentru că el este singurul capabil să-și înscrie și să anticipeze conduita distructivă într-un proiect mai mult decît la animal, în afară de actul distructiv propriu-zis. Conduita heteroagresivă se poate traduce în încă două moduri:

1) *printr-o depersonalizare a victimei, care își pierde toată valoarea afectivă pentru agresor;*

2) *printr-un mecanism cu care încearcă să justifice actul comis sau să-l integreze într-un sistem global de justificări.*

Dacă în cadrul acestui model se pune problema patologiei, se va putea distinge o patologie individuală și una colectivă. Patologia individuală capătă două aspecte, în funcție de care agresivitatea poate fi constituțională sau accidentală (cîștigată). La agresivitatea constituțională se disting epilepticii, unde periodic au loc descărcări paroxistice (furia epileptică) sau pe cea a caracterului paranoic, lucidă, care se exercită la rece. Există, pe de altă parte, agresivități accidentale sau cîștigate, datorate unor factori și împrejurări precum:

— în patologia emoțională, rănirea amorului propriu sau stări pasionale, care pot să se manifeste prin descărcări agresive ¹⁵;

— impregnările toxice acute și cronice (alcoolismul) ¹⁶;

¹⁴ Dragomirescu V. T., *Op. cit.*, p. 87—91 integral.

¹⁵ Allavilla, E., *Psitologia giudiziarla*, vol. I, Unione tipografico-editrice torinese, 1955, p. 78—97.

¹⁶ Ibidem, *Op. cit.*, vol. I. p. 237.

— encefalopatiile infantile, ale adolescentului sau ale adultului, traumatismele cranio-cerebrale, afecțiuni susceptibile de a lăsa ca sechele tulburări de caracter și care pot fi însoțite de agresivitate, ca o predispoziție reziduală;¹⁷

— psihozele cronice evolutive (schizofrenia, psihoza halucinatorie cronică) pot de asemenea să fie însoțite de manifestări agresive.¹⁸

În sfârșit, nu trebuie uitat că tulburările psihice din patologia generală (afecțiuni hepatice, ulcere, diabet, arteroscleroză cerebrală, neoplasme etc.) se pot traduce pe plan comportamental prin devieri, atât în sensul heteroagresivității cât și al autoagresivității.¹⁹

b) *Modelul psihologic bazat pe fenomenul de frustrare.* Fenomenul frustrării constă într-o stare de contrarietate creată prin interferarea în planul unei acțiuni dezirabile subiectului, orientată spre o finalitate însușită, a unei alte acțiuni, distorsionate în raport cu acțiunea dezirabilă și finalitatea acesteia.

În literatura de specialitate sînt citate patru tipuri de frustrare:

1. existența unei imposibilități sau a unei bariere fizice, în calea acțiunii proiectate;
2. existența unei perioade de latență între debutul și sfîrșitul actului secvențial;
3. omîterea sau reducerea recompensei care constituie scopul activității desfășurate;
4. apariția unei tendințe la răspunsul incompatibil cu situația existentă.

Cercetările, mai ales experimentările, făcute de o serie de autori asupra rolului frustrării în declanșarea comportamentului agresiv pleacă de la două teze ale școlii lui Yale, care pot foarte bine să fie formulate ca două întrebări:

1. orice comportament agresiv este rezultatul unei frustrări?
2. orice frustrare duce la comportament agresiv?

Problema frustrării este încă discutată în literatura de specialitate. Se precizează că frustrarea, prin ea însăși, nu declanșează un comportament agresiv. După afirmațiile lui Berkowitz, ea suscită o anxietate, ca variabilă intermediară și se poate considera că tensiunea creată de această anxietate declanșează reacția agresivă. Berkowitz merge mai departe și afirmă că este necesar să se lărgască conceptul de frustrare și să se prevadă nu numai o frustrare reală, dar și una posibilă sau imaginară. Nu toate frustrările conduc la o stare anxioasă și de aici la comportament agresiv. Totul depinde de sensul pe care îl au acestea pentru individ. Acest sens se poate traduce în două moduri și din acest punct de vedere unele frustrări sînt acceptate de individul în cauză sau ele apar ca justificate, acestea legîndu-se de înțelegerea pe care o are individul față de realități sau, în al doilea rînd, intervine sentimentul de frică sau de neputință în fața unei situații date.

c) *Modelul socio-cultural al comportamentului agresiv.* Atît literatura de specialitate, cit și observațiile curente din practica vieții sociale pun în evidență rolul factorilor culturali și al învățării în determinismul comportamentului agresiv.

¹⁷ Ibidem, *Op. cit.*, vol. I, p. 247.

¹⁸ Ibidem, *Op. cit.*, vol. I, p. 245.

¹⁹ A se vedea în acest sens, Reșian A., *Elemente de patologie informațională*, Editura Dacia Cluj-Napoca, 197, 7.d. 131-201.

Studiul etiologiei agresivității nu poate să nu țină seama și de condițiile pe care le oferă mediul familial sau colectiv, condiții care, în anumite cazuri, pot constitui „terenul fertil” al „încolțirii” acestui tip de comportament.

De asemenea, mass-media constituie într-o anumită acceptare, unul din factorii favorizanți în acest sens. Similar se pune problema în privința cinematografului, televiziunii sau literaturii care prezintă scene agresive distructive, neștiindu-se niciodată dacă aceste scene au asupra spectatorului un efect inhibitor sau, dimpotrivă, îl incită spre imitarea comportamentului pe care-l descoperă.

În general, se consideră că influența scenelor agresive depinde în mare măsură de existența prealabilă a obiceiurilor agresive și că această influență variază, în funcție de posibilitățile pe care le are spectatorul de a se confrunta cu mediul în care el se simte integrat și al cărui cadru de referință (în sens sociologic) este opus celui pe care îl presupun scenele cu încărcătură agresivă.

La aprecierea predictivă asupra conduitelor agresive este necesar să se țină seama de *mediul de proveniență și nivelul intelectual al indivizilor* pentru că unii nu prezintă nici o disponibilitate psihologică spre un astfel de comportament, pe cînd alții găsesc aici modelele comportamentale.

Între alți factori care considerăm că se impun atenției în sfera cauzalității comportamentelor agresive cu etiologie socială sînt și *narcomaniile* care pot predispuce sau favoriza trecerea la act mai ales dacă subiectul este dependent de utilizarea drogurilor. În aceste situații, starea de narcomanie poate fi considerată ca o cauză echivalentă în sfera generală a cauzalității actului agresiv.

Consumul de alcool este unanim recunoscut ca toxicul cel mai virulent în declanșarea comportamentelor agresive, atît în sensul autodistructiv, cit și în cel heterodistructiv.

Abordarea modelului socio-cultural al agresivității nu se poate dispensa de utilizarea și de analizele operaționale ale conceptului „calitatea vieții” sau „valoarea umană a vieții” cu următoarele nivele.²⁰

— la un prim nivel dimensiunile: biologică, psihică și socială avînd semnificații atît relativ autonome, cit și semnificații interdependente, numai analiza lor integrată și dinamică putînd conduce la concluzii consistente, valide:

— valoarea vieții, pe fiecare dintre cele trei dimensiuni (biologică, psihică și socială) înțelegă ca adînțare a duratei parcurs (cantității) a vieții, a calității acesteia și a semnificației atribuite de către subiect primelor două componente (biologică și psihică).

În cadrul dimensiunii sociale a vieții umane se vor avea în vedere subdimensiunile: economică, profesională, familială, politică, școlară, a participării culturale (creație și consum cultural, inclusiv componenta religioasă), a vieții comunitare, a locuirii, a securității sociale, a timpului liber, morală, ecologică etc.

Studiul cauzalității agresivității la modul operațional concret va trebui să aibă în vedere toți acești factori, pentru că de multe ori cauzalitatea agresivității este complexă, insidioasă, cameleonică chiar.

²⁰ Pirlog M., *Calitatea vieții sau valoarea umană a vieții?* în *Calitatea Vieții — teorie și practică socială*, Culegere de comunicări științifice, Academia Română, Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Centrul de informare și documentare economică, București, 1990, p. 40.

11.3. Practica judiciară și psihopatologia unor procese și funcții psihice

Adaptarea constituie un fenomen universal în natură și societate, condiționând supraviețuirea ființelor vii. Sub aspect psiho-social, adaptarea constă în reflectarea corectă și comportarea adecvată cerințelor mediului social, fiind mijlocită de procesele și funcțiunile psihice. Astfel, percepția permite orientarea imediată în mediul înconjurător, gândirea permite anticiparea unui efect posibil pornind de la anumite cauze și condiții sau explicația unui fenomen, identificându-i cauza, limbajul face posibilă comunicația interumană, memoria stochează informația utilă adaptării, imaginația oferă o rezolvare nouă sau mai eficientă a unor situații, afectivitatea situează individul pe o anumită poziție față de evenimentele ambianței, voința îl susține în atingerea scopurilor propuse, aptitudinile îi asigură reușita și eficiența activităților desfășurate, caracterul îi pune de acord conduita cu cerințele și normele culturale ale colectivității etc.

Psihicul apare deci ca principal instrument al adaptării omului la mediu. Dacă însă unele sau toate structurile sale componente vor suferi modificări cantitative sau/și calitative, capacitățile de adaptare psiho-socială ale individului se vor îngusta, reduce sau chiar anula. Fără a fi unica, prima condiție în procesul anevoios și continuu al adaptării și integrării sociale a omului o reprezintă starea de sănătate mintală, respectiv gradul de dezvoltare și integritatea funcțională a mecanismelor interne ale psihicului. Nu orice eșec adaptativ are drept cauză afectarea sănătății mintale, după cum nu totdeauna patologia mintală apare ca evidentă în răspunsul individului la solicitările ambianței.

Domeniul patologiei mintale, azi obiect de studiu al unor discipline ca psihopatologia și psihiatria, a captat dintotdeauna atenția și interesul publicului larg, al învățaților vremii și mai târziu, al oamenilor de știință, ridicând în fața acestora numeroase întrebări de ordin teoretic și practic, ca spre exemplu: ce este boala mintală și care îi sunt cauzele? ce rol joacă diverșii factori de mediu în apariția sa? este ea vindecabilă și cum anume? ce trebuie făcut cu bolnavii psihici? sint aceștia dotați cu forțe supranaturale? există vreo legătură între geniu (inteligenta excepțională) și boala mintală? dar între aceasta și crimă? sint bolnavii mintali responsabili pentru actele lor?

Afectând în grade diferite adaptarea individului la mediu, tulburarea mintală poate, în anumite circumstanțe, să-l aducă pe individ în conflict cu legea, cu semenii și autoritățile, bolnavi mintali, ca și infractori sănătoși de altfel, putând comite acte antisociale îndreptate deopotrivă asupra persoanei, asupra proprietății, a statului sau a moravurilor sociale.

Rezultă din cele menționate că adaptarea individului uman la mediu depinde în ultimă instanță de relațiile informaționale om-mediu. În consecință, orice inadaptare va trebui studiată și din perspectivă informațională, deapăcece „numai descoperirea relațiilor informaționale ne poate ajuta să înțelegem mai bine mijloacele prin care organismul reușește să trăiască: să se dezvolte într-un mediu care, fără a exclude, nu impune cu necesitate acest lucru”²¹.

a) Tulburările de percepție²²

Fără îndoială, rezultat al unei sinteze psihosenzorial-funcționale, percepția ia naștere prin participarea văzului, auzului, pipăitului și a celorlalte simțuri, permițând individului orientarea imediată în mediul ambiant.

Tulburările percepției, cele mai frecvent întâlnite în practica psihopatologică sint:

— hiperestezia — situație în care individul percepe și este vizibil deranjat de stimuli cotidiani, stimuli obișnuiți pe care altădată nu-i percepea sau nu-l deranjau (translația liftului, scurgerea robinetului, trinititul ușilor, zgomotul de pași, etc.) Aceste acuze reflectă o stare de iritabilitate crescută a scoarței cerebrale, frecvent întâlnită în nevroze și în debutul unor boli psihice;

— hipoestezia — reprezintă de obicei, situația inversă, cînd individul acordă atenție și reacționează numai la stimuli de intensitate crescută. Se întâlnește consecutiv epuizării neuro-energetice a organismului (ex. convalescență) sau în stările de obnubilare generate de chimioterapie sau beție alcoolică.

Din categoria tulburărilor predominant calitative fac parte:

— iluziile: mai frecvent întâlnite la bolnavii mintali sint iluziile de „deja connu”, „deja vu” — adică impresia individului că o persoană pe care atunci o vede de fapt pentru prima dată, îi este cunoscută, în consecință confundînd-o cu o persoană întâlnită anterior și comportîndu-se ca atare: discută amical sau injurios, suspicios, rezervat etc. Se întâlnește și fenomenul invers: „jamais vu”, „jamais connu”.

Nici un om sănătos mintal nu poate fi scutit uneori de împrejurarea de a confunda pe cineva, dar confuzia durează cîteva momente, existînd sentimentul de îndoială și reflexia autocritică. La individul bolnav, confuzia persistă și alimentează ideea patologică (ideile delirante) în absența reflexiei autocritice.

— halucinațiile se inscriu în sfera percepțiilor fără obiect, fiind caracterizate prin: proiecția spațială a stimulului uneori în cîmpul perceptiv, (aude sau vede obiecte în imediata sa apropiere) alteori în afara sa (ex. se aude strigat sau vorbindu-i-se într-un alt oras); atitudinea necritică a individului față de tulburare, bolnavul fiind convins de existența stimulului și acționînd în consecință: asistă pasiv, ascultă atent, pune vată în urechi, perna pe cap, vociferează, răspunde, se agită, lovește, se apără, fuge îngrozit etc.

Halucinațiile auditive (verbale în mod obișnuit) sint cele mai frecvente, apar continuu sau intermitent, uneori au un conținut favorabil, măgulitor, alteori din contră, unul injurios, negativ, sau imperativ, poruncind individului să execute o anumită acțiune.

În ceea ce privește bolnavii cu halucinații, aceștia pot fi văzuți deseori pe stradă sau în locuri publice vorbind singuri, vociferînd, amenințînd etc., funcție de conținutul agreabil sau nu al vocilor pe care le percepe.

Din punct de vedere al diagnosticului, prezența halucinațiilor desemnează totdeauna o tulburare mintală majoră (psihoză, demență, etc.) niciodată o stare nevrotică sau o psihopatie. Astfel de indivizi necesită spitalizare și tratament urgent.

²¹ Restian A., Op. cit., p. 18.

²² Altavilla E., Op. cit., vol. I. p. 145—182.

Memoria stochează informația care s-a dovedit utilă adaptării individului, conferind astfel continuitate și logică vieții de relație a acestuia. Cele mai frecvente tulburări ale memoriei sînt :

— *hipermnezia* care constă în creșterea capacității de evocare (reproducere) a unor fapte, evenimente, situații demult fixate și care păreau uitate. În mod obișnuit, se întâlnește după ingestia substanțelor psihostimulante, iar în patologia mintală este întâlnită frecvent în stările maniacale atunci cînd bolnavul cîntă sau recită poezii demult fixate și uneori în paranoia (hipermnezia tematică, selectivă) cînd individul reconstituie ușor evenimente, date și situații menite să-i argumenteze și să-i justifice ideile sale de persecuție : o vorbă, un gest, o glumă sau un zimbet al colegilor, o discuție, o replică, o altercație etc.;

— *hipomnezia* care constă dimpotrivă, în scăderea capacității de fixare și evocare (reproducere) a unor fapte, situații, idei, conținuturi. Este întâlnită în stările de convalescență și nevroză cînd se asociază cu scăderea capacității de concentrare a atenției. În mod frecvent la bătrîni se întâlnește hipermnezia de evocare și hipomnezia de fixare, aceștia amintindu-și și reconstituind cu multă ușurință fapte și întâmplări demult fixate, dar uitînd evenimente recente : ce a făcut cu ochelarii, ce a făcut în zilele precedente, dacă a luat doctoria, faptul că a tot povestit acele întâmplări etc.

— *amnezia*, tulburare majoră, constînd în pierderea memoriei. Cel mai adesea, pierderea memoriei este consecutivă unor traumatisme craniocerebrale, boli neurologice, intervenții neurochirurgicale, intoxicații cronice (alcoolism cronic) sau degradări psihice (demențe).

Un cunoscut psihiatru compara memoria cu jurnalul intim scris în cursul vieții omului. La individul amnezic, acest jurnal nu a fost bine păstrat : lipsesc pagini de la început (amnezia de evocare) sau pagini recent scrise (amnezia lacunară) iar la alți indivizi s-a vărsat cîrnea peste anumite pagini cu conținut neplăcut (amnezia psihogenă, tematică).

În ceea ce privește tulburările predominant calitative ale memoriei *paramneziile* cuprind disocierile amintirilor, fie de locul producerii lor, de autorii lor reali, fie de momentul (timpul) în care s-au petrecut. Astfel :

— *confabulația* constă în elaborarea de către individ a unor date, fapte sau istorioare imaginare, cu trăirea sentimentului de a fi participat direct, avînd convingerea realității celor declarate. Acest din urmă aspect deosebește confabulația de minciună sau simulare și explică caracterul foarte schimbător al celor declarate. Frecvent se întâlnește în cazul alcoolismului cronic, al parafreniei unde are uneori un conținut fantastic, al psihozelor confuzive (tulburărilor de conștiință) unde are deseori un conținut oniric, cît și în oligofrenie, manie, demențe și în schizofrenie;

— *criptomnezia* constă în prezentarea unor lucrări, opere, realizări străine, ca fiind creații proprii, după cum fenomenul invers constă în nerecunoașterea propriilor fapte, comportări, amintiri ca fiind ale individului (înstrăinarea amintirilor). În situații limită (demențe profunde) bolnavul se privește în oglindă fără a-și mai recunoaște chipul, sau nu-și regăsește părți ale corpului (mină, cap, etc.);

— *ecmnezia* — constă în evocarea vie și foarte intensă în prezent, a unor amintiri puternic încărcate afectiv, cu conștiința realității și trăirii

lor prezente. Spre exemplu : bătrîna care pregătește masa pentru a-și aștepta logodnicul, deși acesta i-a devenit între timp soț și a și decedat sau individul se sperie, se agită, fuge, în minte revenindu-i scena din timpul războiului, cînd a fost prins și internat forțat într-un lagăr.

c) Tulburările de gândire ²⁴

Mecanismul gândirii asigură stabilirea de relații și legături cauzale între fenomene. El presupune o serie de operații logice mintale (analiză, sinteză, abstractizare, comparație, interpretare) îndeplinește mai multe funcțiuni (anticipare, explicare) și își exprimă produsul mintal în concepte, judecăți și raționamente.

Între aceste tulburări menționăm :

— *exacerbarea ritmului gândirii* (prin analogie presupunînd defecțiuni în sistemul de filtrare — codare a ideii); în mintea individului se produce o „invadare” de idei și asociații care se succed rapid, tumultuos, fiind lipsite de continuitate și sens, individul vorbește mult și repede (logoree) fiind greu de înțeles și urmărit (incoerentă ideoverbală). Se întâlnește în stările maniacale și episodice în alte boli pe fondul excitației cerebrale;

— *incetinirea ritmului și fluxului ideii*; se întâlnește în epilepsie, stările depresive și degradările mintale, astfel de indivizi realizînd asociații puține, sărace și stereotipe, lăsînd impresia de incetinire a ideii, viscozitate mintală (bradypsihie) și exprimare verbală automată greoaie, rară (bradylalie), fără viață.

Tulburările de conținut ale gândirii sînt reprezentate de :

— *ideile obsesive (obsesiile)* care presupun existența unor idei și întrebări parazite, supărătoare, ce domină și „asediază” permanent ideea individului. Interesant este faptul că acesta le percepe caracterul patologic, supărător, dar nu le poate alunga din conștiință în ciuda eforturilor pe care le face, conștient fiind de caracterul lor absurd : „de ce are omul două mîini și unde s-ar plasa a treia?”, cu ce minecă este să începi atunci cînd îmbraci o haină? dar un pardesi? de ce numai femeia poate face copii? bărbatul cum ar putea naște un copil? etc.

Obsesiile se întîlnesc în nevroza obsesivo-fobică (psihastenie).

Un prognostic sumbru acompaniază patologia majoră a gândirii care este reprezentată de ideile delirante, deliruri sau „idei fixe” cum sînt ele numite în limbaj curent.

Ideea delirantă (delirul) reprezintă convingerea falsă, patologică a individului cu privire la realități inexistente sau autentice, dar incorect interpretate. Spre deosebire de situația obsesiei, cînd individul este conștient de caracterul patologic al acestora și face eforturi neizbutite de a scăpa de ele, în cazul delirului, individul este lipsit de conștiința caracterului său patologic, este convins de realitatea lui și cel mai adesea, îl transpune în conduita sa.

Prezența ideii delirante, ca și a halucinațiilor de altfel desemnează totdeauna o tulburare mintală gravă (psihoză), niciodată o tulburare ușoară (nevroză, psihopatie etc.).

Ideea delirantă cunoaște grade foarte diferite de sistematizare, argumentare, coerență și consistență logică.

²³ Atavilla, E., Op. cit., p. 169—182.

²⁴ Atavilla, E., Op. cit., vol. I. p. 161—166.

Astfel, spre exemplu, un bolnav cu schizofrenie paranoică declară că a fost iradiat (fermecat) de către o numită persoană, ex. de către soția (delir de influență), fără a putea justifica cum, cînd și în ce fel, sau o bolnavă de parafrenie declară că este soția regelui X (delir de filiație) și că ar avea depuși la bancă în Elveția sume fabuloase (delir de grandoare de aspect fantastic), bani pe care îi va căpăta în zilele următoare dar fără a face în acest sens demersuri pentru a părăsi spitalul. Bolnavul de paranoia însă, dezvoltă un întreg sistem ideativ pe tema persecuției sale de către organele de stat, spre ex. argumentînd cu date, fapte, documente, explicînd și justificînd, scriînd anonime, memorii, reclamații și denunțuri, încercînd inițial poate influența o persoană normală, de bună credință (delir indus).

Așadar, ideea delirantă este în vădită detașare sau contradicție cu realitatea, este durabilă, necritică și rebelă la orice argumente, demonstrații, logică, toate acestea conferindu-i *aspectul său patologic* și deosebind-o de eroarea de judecată a omului sănătos mintal.

În funcție de tematica lor dominantă, delirurile se clasifică în :

Deliruri expansive care traduc în general o notă de prosperitate și de bună dispoziție sufletească. În aceste situații individul afirmă că este posesorul unor bogății însemnate sau ale unei poziții și influențe sociale marcante (*delir de grandoare*), că este direct înrudit sau descendent al unor mari personalități politice, științifice, artistice etc. (*delir genealogic*, sau de filiație), că este deosebit de inteligent, spiritual, atrăgător, puternic, talentat (*delir megalomaniacal*), că a inventat sau lucrează la o importantă invenție, de regulă din cele care vor revoluționa știința (*delir de invenție*).

Delirul expansiv este întâlnit în stările maniacale, parafrenie, unele psihoze de involuție senilă, etc.

Delirurile depresive au ca expresie generală nota de interiorizare, de tristețe și suferință. Astfel, individul se consideră profund vinovat și responsabil pentru fapte reale sau imaginare (*delir de culpabilitate*), ruinat, sărăcit, adus „în sapă de lemn” (*delir de ruină*), inutil social, un „balast” pentru familie și societate (*delir de inutilitate*) sau este convins că suferă de o boală grea, incurabilă, nediagnosticată, interpretînd ca semnificative acesteia o serie de tulburări banale (*delir ipohondriac*).

Delirurile **paranoide** traduc în expresie psihocomportamentală, în general, ideea de frustrare, agresiune, revendicare. Individul are impresia că ar fi pus sub observație, urmărit, ascultat, că se conspire împotriva sa (*delir de urmărire, conspirație*), că este frustrat de drepturi și avantaje legitime poziției sale sociale, profesionale, familiale, capacităților sale psihofizice (*delir de persecuție*), că spre ex., între soția sa și unul dintre colegii de serviciu sau între aceștia și organele de stat există înțelegerea referitoare la urmărirea și persecutarea sa (*delir de relație*), că asupra sa s-au exercitat influențe deosebite de radiații, farmece, inducții hipnotice, menite să-i reducă puterea fizică, intelectuală, sexuală, etc. (*delir de influență*), că se încearcă otrăvirea sa (*delir de otrăvire*), că soția îl înșală (*delir de gelozie*) etc.

Delirurile paranoide se întîlnesc în paranoia, schizofrenia paranoică, psihozele de involuție, alcoolismul cronic, etc.

d) Tulburările afectivității²⁵

Avînd să facă față cotidian solicitărilor celor mai diverse, omul dezvoltă anumite reacții afectiv-emoționale față de acestea, în funcție

de semnificația lor pentru sine, stările emoțional-afective mobilizîndu-l și susținîndu-l energetic. În acest sens, dacă eutimia reprezintă tonusul pozitiv, starea de bine și de echilibru afectiv a individului, varianta sa patologică în sensul hiperbolicului o constituie *euforia maniacală* din psihoza maniacală caracterizată printr-o veselie și o bună dispoziție exacerbantă, ieșită din comun, fără vreo cauză inițială. Subiectul este vesel, exuberant, bine dispus, nu stă locului o clipă, vorbește, rîde și gesticulează abundent (agitație psiho-motorie). Deseori inițiază multe acțiuni fără a avea răbdare să termine vreuna din ele (polipragmatism), trăiește o poartă nemăpomenită de viață și acțiune. De regulă, față de rezerva sau opoziția celor din jur, excitația sa se transformă ușor în furie violentă (furore maniacal sau manie coleroasă), ipostază în care bolnavul devine deosebit de periculos ;

— **depresia** poate apărea reactiv, secundară, consecință a unor evenimente, situații, întîmplări dramatice și în relație semnificativă (cu acestea) (*reacție depresivă, exogenă*) sau în lipsa unor asemenea evenimente, nejustificată (*depresia endogenă, psihoza depresivă*). Caracteristică acestei ultime variante în ideea bolnavului apare ideea vinovăției, a inutilității și a negării propriului corp și trebuințelor. Copleșit de sentimentul inutilității, primul gînd apărut și ultimul care dispare din mintea depresivului, este gîndul de a se sinucide (suicid individual sau omorîndu-și familia spre a nu o mai face să suferă), fapt pentru care și aceasta constituie o primă urgență în psihiatrie ;

— **anxietatea** (neliniștea afectivă), stare emoțională resimțită ca încordare, tensiune, temere nelămurită, așteptare, de regulă fără a fi generată de ceva anume. În situații normale este starea dinaintea unui examen, a unei confruntări, a unui rezultat. Este însoțită de perturbări neuro-vegetative : paloare, transpirații, acuze digestive, respiratorii etc. În patologia mintală o găsim asociată stărilor depresive : individul este neliniștit, nervos, instabil, se mișcă continuu ;

— **fobia** este resimțită ca temere puternică, repulsia față de un obiect sau fenomen precis. Sînt descrise nenumărate astfel de temeri privind toate aspectele posibile ale vieții de relaționare. De exemplu : teama de întuneric, de locuri pustii, singuratice, de noapte, de hoți (harpoxofobia), de otrăvire (iogofobia), de foc, incendii, explozii (pirofobia), de obiecte tăioase (oxiofobia), de oameni străini (xenofobia), etc.

De cele mai multe ori fobia poate apărea reactiv, consecutiv anumitor evenimente traumatice (spaimă, lovire, prădat, asistat la incendii etc.) sau nemotivat, avînd un puternic substrat nevrotic și însoțindu-se de adevărate ritualuri comportamentale : verifică ușa de zeci de ori, doarme iepurește etc.

Perversiunile afective — subiectul rîde cînd ar trebui să plîngă și invers, rămîne indiferent la evenimente ce ar trebui să-l zgudue puternic (*indiferentism afectiv*) sau urăște pe acei de care era atașat și îi iubea (*inversiuni afective*), toate desemnînd o gravă dezordine mintală întîlnită în schizofrenie și în demențierea senilă.

²⁵ Altavilla, E., Op. cit., vol. I., p. 221—232.

Voința reprezintă capacitatea individului de a depăși prin efort propriu obstacolele ivite pentru atigerea scopurilor propuse. Efortul voluntar poate fi orientat extern, acțional, în a face ceva inhibitor, în a te abține, a întârzia sau comuta o reacție.

Principala tulburare a voinței (*hipobulia sau abulia*) constă în scăderea capacității de efort, mobilizare și inițiativă, prin comparație cu posibilitățile anterioare ale aceluiași individ în sarcini similar motivate. Este consecutivă unor boli ale sistemului nervos, endocrin și muscular sau de altă natură, antrenând scăderea resurselor energetice ale organismului. În formele severe își asociază scăderea interesului, indiferența afectivă și pasivitatea comportamentală, reducându-se considerabil procesele gândirii și capacitatea de anticipație a acesteia. Se întâlnește și în nevroze, stări depresive, melancolie, schizofrenie, psihoze și involuție etc.

Tulburările calitative ale voinței apar mai evidente în cazul psihozelor, fie prin lipsa de stăpânire de sine și autocontrol a diverselor pulsioni interne (psihopatie instabilă, impulsivă, explozivă), fie prin deficitul constituțional de voință (psihopatia abulică), fie prin severe pulsioni și tendințe orientate împotriva persoanei (sadism, masochism, etc.).

f) *Efectele produselor psihofarmacologiei în tratamentele psihopatologice*

În epoca modernă, caracterizată prin evoluția produselor farmaceutice, produsele psihofarmacologiei au adus modificări importante în tabloul „clasic” al patologiei mintale. În acest sens, chiar dacă medicația psihotropă și celelalte metode de tratament (electroșocul, psihoterapia etc.), nu vindecă întotdeauna o serie de afecțiuni mintale, totuși, prin administrarea psihotropelor se obțin o serie de ameliorări privind scutirea episodului psihotic, modificarea aspectului clinic al bolnavului în perioada de stare a bolii, grăbirea remisiunii, lărgirea intervalului dintre spitalizări, aminarea procesului de cronicizare a bolii și încetinirea evoluției către demențiere.

Totuși, boala mintală, dat fiind de cele mai multe ori evoluția ei imprevizibilă, rămâne ca o amenințare permanentă. Ea determină incapacitatea de adaptare și, în cazul multor bolnavi psihici, un potențial antisocial ridicat ce îl pot aduce mai ușor și frecvent pe acesta în ipostaza de victimă a unor infracțiuni sau de „unealtă” în mâna unor infractori versați. În cazul suferindului mintal, spre deosebire de omul sănătos, influența negativă a anturajului poate fi facilitată și potențată de chiar conținutul morbid al personalității sale, ca de exemplu cazul unor influențe religioase pe fundalul unei psihopatii fanatice, paranoice. În cazul delirantilor cronici, spre exemplu, astfel de influențe merg pînă la omoruri cu ferocitate

²⁶ Altavilla, E., *Op. cit.*, vol. I. p. 231.

sau acte nebunești, lipsite de scrupule, acte de sinucidere, acte teroriste, atentate, sabotaje.

În cazul infracțiunilor menționate avînd ca suport patologia mintală, apare „ciocnirea” dintre personalitatea actuală, psihotică și dezorganizată și personalitatea anterioară, restantă, în momentul psihotic, ca și după ingestia alcoolică, eliberîndu-se „frinele” personalității, se dă curs unor intenții, dorințe, impulsuri, „răzbunări” și amenințări mai vechi. De menționat în acest sens că în afara bolii ca atare și a procesului inițial de îmbolnăvire (dezechilibru, dezorganizare, degradare, etc.) în personalitatea suferinzilor mintali se pot întîlni și o serie de alterări secundare, de natură depresivă, isterică, obsesivo-fobică, anxioasă, etc., rezultate din interacțiunea bolnavului cu cei din jur, din adaptarea sa deficitară și reacția diferită, deseori contradictorie sau intolerantă a colectivității.

CUPRINS

Capitolul 1. Obiectul psihologiei judiciare (Nicolae Mitrofan, Tudorel Butoi)	5
1.1. Ce este psihologia judiciară?	5
1.2. Raporturi interdisciplinare	8
1.2.1. Relațiile psihologiei judiciare cu psihologia generală și cu psihologia socială	9
1.2.2. Relațiile psihologiei judiciare cu alte ramuri ale psihologiei	10
1.2.3. Relațiile psihologiei judiciare cu diferite ramuri ale științelor juridice	11
1.3. Aspecte etice și deontologice pe care le ridică prezența psihologiei în sistemul judiciar (Nicolae Mitrofan)	12
1.4. Scurt istoric (Tudorel Butoi)	13
1.4.1. Analiză asupra evoluției școlii românești de psihologie judiciară	13
1.4.2. Stadiul psihologiei judiciare în plan mondial	15
Capitolul 2. Analiza psihologică a actului infracțional	21
2.1. Diverse perspective privind etiologia actului infracțional (Nicolae Mitrofan)	21
2.1.1. Teorii predominant nepsihologice	21
2.1.2. Teorii predominant psihologice	31
2.1.3. O nouă direcție de analiză a actului infracțional	40
2.2. Personalitate — habitat conjunctural — act infracțional (Voicu Zdrenghea, Tudorel Butoi)	47
2.2.1. Conceptul de personalitate în psihologia judiciară	47
2.2.2. Componentele personalității	51
2.2.3. Trăsăturile personalității	52
2.2.4. Tipuri de personalitate	53
2.2.5. Personalitatea infractorului recidivist	55
2.3. Tipologia și caracterizarea infractorilor (Nicolae Mitrofan)	57
Capitolul 3. Victima și victimologie (Nicolae Mitrofan)	69
3.1. Rolul victimei în comiterea infracțiunii	69
3.2. Aspecte privind tipologia în victimologie	71

3.3. Diferite categorii de victime : particularități specifice	78
3.3.1. Victimizarea femeii	78
3.3.2. Victimizarea copilului	84
3.3.3. Victimizarea persoanelor în vârstă	90
3.3.4. Autovictimizarea	93
3.4. Cunoașterea psihologiei victimei — sursă importantă în descoperirea infractorilor	100
3.5. Aspecte psihologice privind protecția și autoprotecția împotriva victimizării	103

Capitolul 4. Problematika psihologică a mărturiei judiciare și a martorului (Voicu Zdrenghea)	107
4.1. Considerații introductive	107
4.2. Relația martor-magistrat din perspectiva psihologiei judiciare	109
4.3. Problematika psihologică a mărturiei judiciare de bună credință	115
4.3.1. Recepția senzorială	117
4.3.1.1. Senzația	117
4.3.1.2. Percepția	117
4.3.2. Prelucrarea (decodarea) informațiilor	121
4.3.3. Stocarea informațiilor	123
4.3.4. Reactivarea informațiilor	125
4.3.5. Domenii de aplicare practică a reactivării informațiilor	133
4.3.5.1. Recunoașterea persoanelor	133
4.3.5.2. Recunoașterea cadavrelor	134
4.3.5.3. Recunoașterea după fotografii	135
4.4. Problematika psihologică a mărturiei de rea credință. Martorul mincinos	137
4.4.1. Considerații introductive	137
4.4.2. Criteriile de verificare a veridicității mărturiei judiciare susționate a fi de rea credință	139
4.4.2.1. Criteriul sursei mărturiei	139
4.4.2.2. Criteriul poziției martorului în raport cu părțile din proces	141
4.4.2.3. Criteriul condiției socio-morale și psihotemperamentale	142
4.4.2.4. Criteriul interesului manifestat de martor față de problematica probațiunii	143
4.4.2.5. Criteriul bunei credințe în evaluarea mărturiei	144

Capitolul 5. Ancheta judiciară din perspectivă psihologică (Voicu Zdrenghea, Tudorel Butoi)	147
5.1. Noțiunea anchetei judiciare	147
5.2. Coordonatele psihologice ale activității de anchetă judiciară	148
5.3. Problematika psihologică a relației anchetator-anchetat	150
5.3.1. Contactul interpersonal în biroul de anchetă judiciară	151
5.4. Etapele ascultării învinutului sau inculpatului	155
5.5. Procedee tactice de ascultare a învinutului sau inculpatului (bănui- tului)	157
5.6. Aspecte psihologice privind calitățile personale ale anchetatorului	161
5.6.1. Calități psiho-intelectuale și moral-afective ale anchetatorului	162
5.7. Intima convingere	169
5.8. Modele de conduită și tipuri de anchetatori	171

Capitolul 6. Psihologia duelului judiciar în procesul penal (Voicu Zdrenghea)	173
6.1. Premisele legale ale abordării psihologiei duelului judiciar	173
6.2. Aspectele tehnice ale duelului judiciar, conceput ca dispută psiholo- gică	176
6.3. Psihologia apărătorului	177
6.3.1. Psihologia apărătorului inculpatului	178
6.3.2. Aspecte psihologice ale apărării părții civile	180
6.3.3. Funcțiile psihologice ale duelului judiciar	182
6.3.3.1. Testarea intersubiectivă	182
6.3.3.2. Psihologia intimei convingeri	184
6.3.3.3. Prevențiunea specială ca efect și funcțiune psiholo- gică a duelului judiciar	184
6.3.3.4. Prevențiunea generală ca efect psihologic al duelului judiciar	185
6.3.3.5. Procesul „rejudicării” lui Dante Alighieri	186
6.4. Trăsăturile pledoariei și tipurile de oratori	188

Capitolul 7. Biodeteceția judiciară (Voicu Zdrenghea, Tudorel Butoi)	189
7.1. Paternitatea metodei biodeteceției judiciare	189
7.2. Bazele științifice moderne ale biodeteceției judiciare	194
7.3. Obiectul detecției judiciare	195
7.4. Statutul științific al biodeteceției judiciare	198

7.5. Componentele metodologice ale biodetecției judiciare	200
7.5.1. Componenta legală a biodetecției judiciare	200
7.5.2. Componenta operativă a biodetecției judiciare. Inferența operativă — acțiune investigatoare de tip polițienesc	203
7.5.3. Componenta psihologică a biodetecției judiciare	206
7.5.4. Componenta fiziologică a biodetecției judiciare	207
7.5.5. Componenta cibernetică a biodetecției judiciare	213
7.5.4.1. Cîmpul bioinformațional obiectiv	215
7.5.4.2. Cîmpul bioinformațional subiectiv	217
7.5.6. Componenta logico-juridică a biodetecției judiciare	219
7.6. Sistemul funcțiilor conversiunii	223
7.6.1. Identificarea infractorilor și stabilirea vinovăției	223
7.6.2. Constituirea probațiunii	227
7.6.2.1. Existența infracțiunii	228
7.6.2.2. Inexistența infracțiunii	229
7.6.2.3. Identificarea persoanei care a săvîrșit infracțiunea	230
7.6.2.4. Cunoașterea împrejurărilor care agravează, atenuază sau exclud vinovăția persoanei testate	230
7.6.2.5. Stabilirea nevinovăției	231
7.6.2.6. Stabilirea elementelor necesare corectei calificări juridice a faptelor penale	232
7.7. Testarea primară și testarea devolutivă	233
7.7.1. Testarea devolutivă de clarificare a contradicțiilor	236
7.7.2. Testarea devolutivă de credibilitate	238
7.8. Modelul genetic al investigației comportamentului simulat	240
7.9. Cazistica de conversiune selecționată din practica de biodetecție judiciară	244
7.10. Biodetecția judiciară și statutul său epistemologic	255

Capitolul 8. Aspecte psihologice privind delinvența juvenilă (Nicolae Mitrofan)	267
8.1. Factori implicați în determinarea comportamentului deviant al minorilor	272
8.1.1. Factori neuro-psihici	273
8.1.2. Modele educaționale din familie și comportament deviant	278
8.1.2.1. Familii dezorganizate	280
8.1.2.2. Climat familial conflictual	282
8.1.2.3. Climat familial hiperautoritar	285
8.1.2.4. Climat familial hiperpermisiv	286

8.1.2.5. Eșecurile privind integrarea școlară și delinvența juvenilă	288
8.2. Aspecte psihologice privind profilaxia comportamentului deviant al minorilor	289
8.3. Dimensiuni psihologice și psihosociale ale educării și reintegrării sociale a minorilor delinvenți	296

Capitolul 9. Problematika psihologică a privării de libertate și a recuperării sociale a infractorului (Tudorel Butoi)	301
9.1. Considerații introductive. Orientări moderne recomandate de Organizația Națiunilor Unite prin organismele specializate	301
9.2. Privarea de libertate. Consecințe psihologice	306
9.3. Mediul penitenciar. Aspecte psihosociale	309
Capitolul 10. Posibilități și limite privind măsurarea potențialului delinvențial (Nicolae Mitrofan)	313
10.1. Potențialul delinvențial și posibilități investigative	313
10.2. Măsurarea potențialului delinvențial văzută din perspectiva exigențelor științifice	318
10.3. Rezultatele unor cercetări concrete	320
10.4. Particularitățile specifice legate de prognozarea recidivismului	326
10.4. Posibilități și limite în prognozarea conduitei violente	331
Capitolul 11. Noțiuni de psihopatologie judiciară (Voicu Zdrenghea, Tudorel Butoi)	333
11.1. Conduite dizarmonice întâlnite în practica judiciară	334
11.2. Modele explicative ale conduitei agresive	341
11.3. Practica judiciară și psihopatologia unor procese și funcții psihice	344

Redactor: P. Mihail
Tehnoredactor: ELISABETA ZDRU

Dat la cules 5.X.1992. Bun de tipar 11.XI.1992.
Apărut 1992. Tiraj 20 000 ex. Coli tipo 22,5. Format 16/70X100
Tiparul executat la S.C. „UNIVERSUL” S.A. sub comanda 429/1992

Director al Casei de Editură și Presă „SANSĂ” S.R.L.
MIHAIL PIȘCOCI